

ڪور دستان

لهبردهم فتوحاتي ئيسلامبيدا

نووسيني

حدهسن مه حموود حه مه كه ريم

چاپي پينجهم

۲۰۱۳

منتدی اقرأ الثقافی
www.iqra.afilamontada.com

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.afilamontada.com

كوردستان

له بهردهم

فتووحاتی ئیسلامییدا

كوردستان
له بهردهم
فتووحاتی ئیسلامییدا

حهسهن مه حمود حه مه كه ریم

چاپی پینجه م
پاكراوه ته و مه بو ی زیادكراوه

۲۰۱۲ زایینی

له بلاوگراوه‌گانی پرۆژهی تیشک ژماره (۹)

- ★ ناوی کتیب: کوردستان له بهردهم فتووحاتی نیسلامیدنا
- ★ نووسەر: حه‌سه‌ن مه‌حمود حه‌مه‌ که‌ریم
- ★ شوینی چاپ: پری نوی. سلیمانی
- ★ تیراژ: ۲۰۰۰ دانه
- ★ نۆره‌ی چاپ: چاپی پینجه‌م (۲۰۱۳) پاکراوته‌وه‌و بو‌ی زیادکراوه.
- ★ ژماره‌ی سپاردن: (۱۰۶) ی سالی ۲۰۰۷

ناویشانی پرۆژه له‌سه‌ر تۆری ئینتەرنیت :

www.tishkbooks.com

E-mail : tishkbooks@yahoo.com

به ناوی خوای گه وره و میهره بان

پیشه کی

گه لی کورد، یه کیکه له میلله ته زیندوه کانی سر زهوی، میژووه که ی وا نیشان دهدات که له کۆنترین گهلانی رۆژه لاتی ناوه پراست بیت، سه چاره کان چالاک ی و روداوی زۆری شه میلله ته یان گنپراوه ته وه، خاوه نی میژوویه کی دهوله منده، له گه لئ وه دا هینشتا هر زۆر لای ونه و، پیویست به هه ونی دلسۆزان دهکات، به تایبه تی نه گهر له لاپه ره کانی میژووی دراوسین کانی دا، یان له کون و که له بهری مۆزه خانه و عه نتیکه خانه و فۆلکلۆری گهلانی ده وره بردها بگه رپین!

میژووی کورد، رۆژه لات ناس و داگیر که ران، به زهینی دوژمنکارانه ی خۆیان نووسیویانه، شیواندویانه، که م و زیاد کراوه، لایه نه به میژه کانیان شارده و ته وه، لاوازه کانی شیان به زهقی ده ر خسته وه، به و جزه یان به جیهان ناساندوه که کورد درنده، نه زان، بی سوده، کاری له سه ر نا کرئ، میشکیان پوته، که لله یان ره قه، بو هیچ هاو کیشه یه ک ناشیت. شه وه سته مه، له کوردمان، له میژوومان، له بوونمان، له چاره نووسمان کراوه، ده بی رون بکرئته وه، شه وه رخسته نه، ماوه، کات، ره نجی شه و رۆژی ده وی، هه روا کاریکی ناسان و سه رپئی نیه، به بابه تیک، دوو بابه ت نا ره ویته وه، راست نابیته وه.

میژوو زه خیره یه کی گرنگه، گهلانی تر زۆر گوینیان پیداوه، له شه وره پیا (۲۵۰) ده زگای نووسینه وه و لیکۆلینه وه له سه ر میژوو هه یه، به رده وام له نووسینه وه و گه ران و کنه و پشکنین و خویندنه وه ی شوینه وارو لیکۆلینه وه دان، به لام کورد شه و رۆژ به هر چوار لادا شوینه وار کانی ئاودیه و ده کرئ!

هر که س میژووی نه بی، که سیتی نیه، ناتوانی خۆی بناسینئ. ئیمه هر ته نها به سه لاهه دین چه ند گه وره بوین، چه ند ناسراوین، میلله ت نیه له

ئاوينى ئەۋەتەنە ناۋى نەبرىدىن ۋە بەردەۋام باسما نەكات، ئەگەر دەيىنى
ۋامان ھەبۋايە، ئىمەش شتى تر دەۋىن.

ھەر كەسە لە كۆن ۋە نوئى دا بە جۆرىك باسى مېژۋى كىردە، ھېژدۆت
باۋكى مېژۋى، پېش دوو ھەزار ساڭ لەمەبەر لە يۇنان وتى: (مېژۋى ۋە گەران
ۋە پىشكىنە بە دۋاى كىزۋى روۋداۋ ۋە كارەساتە كۆنەكاندا.) ئېين خەلدون
غەرب دەئىت: (مېژۋى گەران ۋە تىپروانېن ۋە وردبۋنەۋە ھەلگېر ۋە
داگېزكىردنى روۋادەكانە.) شەرەفخانى بدلىسى لەمەر خۇشمان قەسى ھەيە
دەئىت: (مېژۋى لە سەۋى ھەموو ھونەرەكانەۋەيە.) سەخاۋى لە (الاعلان
بالتونېخ) دا دەئىت: (مېژۋى ھونەرى گەرانە بە شوئىن روۋادەكانى زەمانەدا.)
مەسعودى لە (مروج الذهب) دا دەئىت: (مېژۋى زانستىكە لە دەنگ ۋە باسان)
تەبەرى لە مېژۋە گىرنگەكەيدا دەئىت: (مېژۋى ھونەرىكە لە روۋادەكانى
زەمانە دەكۆلئەتەۋە.)

مامۇستا كەمال مەزھەر دەئىت: مېژۋى زانستىكى گەرە ۋە بە كەلكە،
بەلكو (زانستى زانستەكانە)، ھېچ زانبارىەكى گىرنگ نىە مېژۋى تايىبەتى
خۇى نەبىت، لە ھەموان گىرنگتر مېژۋى ژيانە، كە گشت زانست ۋە
روۋادەكانى رۇزانە ۋە ئالوگۇرەكانى كۆمەل دەگىرتەۋە، بۇ ھەر كەسىك
بىەۋىت، ۋانەكانى مېژۋى زۇر گەرەن. نەمرى راستەقىنەى لاي مېژۋەۋە. لە
پېناسەى مېژۋىدا ھاتوۋە: (مېژۋى زانستىكە لە روۋادەكانى كۆن ۋە رابردوۋ
دەكۆلئەتەۋە.)

مامۇستا كەمال مەزھەر دوۋپاتى دەكاتەۋە: مېژۋى ۋەك زانستىكى تر
تەنھا بەرە پېش ناچىت. بەلكو لە ھەمان كاتدا روۋادەكانى لەگەل يەكتىدا
تەفاعول دەكەن، تەفاعولى روۋداۋى مېژۋى دوو جۆرە: سىقونى ۋە
ئاسۋى، سىقونى ئەۋەيانە كە لە ناۋ خودى كۆمەل خۇيدا روۋ دەدات،
ئاسۋىيىش ئەۋەيانە كە لە نىۋان روۋداۋى مېژۋى كۆمەل جىۋازدا روۋ
دەدات. رەۋپەۋەى مېژۋى يەكجار گەرەيە، بەرەۋپېش بىردىنى ھەرگىز لە
ۋىزەى تاكە كەسىكدا نىە ۋە نەبۋە، خاۋەنى مېژۋى گەلە، بە چاك ۋە بە خىراپ

نهرکی گه وړه هه موو به سهرهات و رووداویک ده که ویتنه نه ستوی کومه لانی
خه لک.

نهمه نه وه ناگه یه نیت که تا ک دهوری له میژوودا نییه، سهردارو سهروکی
داناو چاونه ترس و دوربین ده توانیت رولی زور گه وره ببینیت، نهو
سهرداره ی بزانت چی پیویسته و مهرجی سهرکه وتن له چیدایه، هه لبت
ده توانیت رولی چاک ببینیت، نه گهر میللهت نه بیت داروبهرد سهرداره ی بو
چییه؟ (جه ماله دینی نه فغانی) نامه یه کی بو (ناسره دین شا) نارد که تیایدا
هاتبو (گهر جوتیاره ی و شوانکاره یی نه بونایه، ته خشان و په خشان و
رابواردنی ده وله مهندان نه ده بوون، جینگه ی جوتیارو سه نه تکار له
شارستانیدا له جینگه ی میران به که لکتره، دیومانه گه لیک بی پاشا بزئی، به لام
نهمان دیوه پاشایه ک بی گه ل بزئی). گهر تیروانین هه بیت، میژوو نه وه یه کی
ژیروی وا دینیته گوچی که هه له کانی کون وهک ناوینیه که له بهرچا و بگریت و
دوباره یان نه کاته وه، شاره زای ژیان و کردار و گوفتاری رابوردومان ده کات،
میلله ته ی چاک دینیته مهیدان، کورد خاوه نی میژووی ده وله مهندي خاوه ن
رووداوو داستانه و پریه تی له نه زمون، چه نده ها هاو کینشه ی ته او و
ناته اووی له سهر خا که ی بینیه، بوته تاقیگایه کی گه وره و پر له (وانه)،
ده توانیت نه خشه ی نوی و پرورزی چاک و سهرکه وتوانه ی لی بهرهم بهینیت،
نه گهر وای کرد، نهوا نومیدی دواپوژی روونی لیده کریت و ده توانیت
پاشه پرورزی خوی دیاری بکات. به لام نازانم بوچی کورد له میژووی خوی
دوره و له ریشالی خوی نه کولیوه ته وه؟ کیشسه سهره کیه کانی دیاری
نه کردوه؟ په ی به هو ی گرفت و نازاره کانی نه بردوه؟

مه خابن. نه گهر سهیری بارودوخ و ژیانی دوینینی کون و نه مپو ی نویمان
بکهین، پیوه ی دیار نیه که کورد میژووی خوی تاوتوی کردبیت. یا خود بهر
چاوه وه سهیری کردبیت که خوی تیدا بدوزیته وه، نابینی سوود له
نه زمونه پیشه وکان وه رگریبیت، هه له کان نه ک جاریک ده یان جار دوباره
بوونه ته وه، هه موو جاریکیش دهر نه نجامی پیشوو ده ست کورد که وتوه،

مەخابن. كورد مېژووى پېر ئەزموونى بە دەرمانخانەيەك نەزانیوه، تاوهكو چارى نەخۆشىيەكەنى تيا كوردبیت و، دانایانە تیمارى دەردەكەنى كوردبیت. ئەمە لە لایەك. لە لایەكى ترهوه، نووسەرانى مېژووى كورد، لە برى ئەوهى دەستنیشانى خالى لاواز و بەهیزی ژيانى كۆنى كورد بکەن، هاتوون مېژووهكەیان وهك چیرۆك خوینەكەنى ناو دیوهخانى شەوانى زستان و بەرناگردان گېراوهتەوه، تەنانت خویشیان لەگەلیدا هەلچوون و داچوون و ئەوهندەى تر بابەتەكەیان ئالۆز كرددوه. ئەو هەموو رەنجەى بەگزادە و بەچكە میر و شیخ و ناغاكەنى كورد لە شەپى خۆخۆرى و كورد بەزین و براكوژیدا بە فېرۆیان داوه، بۆ قېركردنى يەكتر، تەنها ئاواتى كەسىتى خویان و بەرژوهەندى تايبەتیان پى هیناوهتەدى، ئەك بەرژوهەندى میللەت، ئەو بەگ و میرانەى كە لەسەر كورسى و ئارەزووى ژن و ژنخووزى و خىلايەتى و تەماع كوردیان پىداوه بە كوشت و میللەتیان پى رەش و پەجال كرددوه، بە داخووه زۆر لە نووسەرە مېژوویيەكەنمان، ئەو باسانەیان ئى كوردوینەتە مال و لە باتى رەخنەلېگرتیان، بە پالەوانیى بۆ كوردیان لە قەلەم داوه.!

نووسەرانى مېژووى كورد لە سەدەى بیستەمدا وهك پىویست سوودیان لە مېژوو وەرئەگرتووه، هەرچەند لە نووسراوهكانیاندا زۆر بە لاوازە تەفسیری مادییان بۆ هەندى لایەنى كرددوه و لە واقعى رووداوهكان دور كەوتونەتەوه و ناوهرۆکیان لەبەرچاو ون بووه.! باسیان لەو هەموو قەلا خەيالى و كۆشكە رزیوو روخسار و تاریكستانەى ناو ناخى كورد نەكرددوه، كە بە درنژایی مېژوو كۆسپ بوون لەبەردەم پىرۆسە تازەكاندا، ئەوهى عەقلىەتى كوردى ئیفلېج كرددوه ئەوهیە كە ناخى خودى كورد ناخوینینەوه و هەموو هۆكارەكان دەدەینە پال فاکتەرە (دەرەكەكان)، چەند لاوازە كە خۆمان قوتاردەكەین و هەموو دەستە چەورەكە بسپرین بەسەر ئیمپریالیزمدا و شكستیەكەنمان بدەینە پال ئەوان.

ئەو عەقلىەتە میلیتاریە كە بۆ كورد دروست بووه و لە هەموو هیژنكى تر بە گەورەترى دەزانیت، ئەمڕۆ زالە بەسەر تەواوى بیروبۆچوونەكانیدا و بە

هیچ پرنسیپیکی تری ناگۆریتیهوه، بەلکو هه‌موو جار پرنسیپه‌کان به‌گۆنێری
 ویسته شه‌رخوازیه‌که ده‌گۆریت. ! ئەم عه‌قلیه‌ته‌ی ئەمڕۆ وا له‌ ناستی
 عه‌قلیه‌تی سێ هه‌زار سال له‌مه‌وبه‌رماندا، له‌ ناستی سه‌رده‌می (ماد)ه‌کان.
 نیسته‌ش کورد به‌ هه‌مان هاوکیشه‌وه بیرده‌کاته‌وه، هه‌مان عه‌قل و رووداو و
 شوین. ته‌ن‌ها جیاوازیمان له‌ زه‌مه‌ندا هه‌یه‌ نه‌گه‌ر - خاوه‌نه‌خواسته - ئەم
 جه‌نگه‌ ناوخۆیه‌ خۆکوژی‌یه‌ی ئەمڕۆ به‌رده‌وام بی‌ت. ئەوا هه‌مان ئامانجه‌مان
 چنگ ده‌که‌وین. وه‌ک له‌وئێ‌ده‌وه‌تی (ماد) رووخا. لی‌ره‌ش راپه‌رینه‌که‌مان
 ده‌بی‌ته‌ جینی ئاخ و په‌رله‌مان و حکومه‌تی هه‌رێمان به‌بێ گه‌رسان له‌بار
 ده‌چیت*.

ئه‌وسا بۆمان ده‌سه‌لمینت که‌ عه‌قلی کوردی ته‌ن‌ها یه‌ک هاوکیشه‌ و نه‌خشه
 ده‌ناسینت و هه‌تا نیسته‌ گۆرانی باه‌تیانه‌ی به‌سه‌ردا نه‌هاتوه، ئه‌وسا زه‌مه‌ن
 وه‌ستاوه‌و ره‌وره‌وه‌ی میژوو هه‌ر ده‌خولیتیه‌وه، نه‌وه‌ دوای نه‌وه‌ ئه‌وه‌ عه‌قلیه‌ته
 میلیتاریه‌یان بۆ جی‌ده‌هیلن، ئەمه‌یه‌ وای له‌ کورد کردوه‌ له‌ بۆشاییدا
 ده‌جولیتیه‌وه، وه‌ک کۆلاره‌یه‌کی په‌ت پچراو وایه، که‌ با بۆ کوئی بیه‌وینت به
 که‌یفی خۆی ده‌بیات، داها‌تووی روون نی‌یه‌ که‌ له‌ کوئی ده‌که‌وینته‌ خواره‌وه‌و
 ده‌گه‌رسیتیه‌وه، نایا ده‌که‌وینته‌ نی‌و ناگه‌رنک و هه‌ل‌ده‌په‌ڕوژنیت، یان ده‌که‌وینته
 ده‌ریایه‌ک و کازه‌که‌ی ده‌خوسینت. ! کورد نرخی زه‌مه‌ن نازانینت، هیچ
 سوودیکی له‌ زه‌مه‌نی رابوردوو نه‌بینیوه، بۆ داها‌توویش هیچی دیار نی‌ه، به
 داخه‌وه‌م که‌ کورد هه‌یزی (بازوو) له‌ هه‌یزی(زه‌ین) و (ژیری) و (بیرکردنه‌وه) له
 بان‌تر ده‌زانینت، کۆسپه‌کانمان ته‌ن‌ها له‌ ده‌لاقه‌ی بازوه‌وه‌ چاره‌ ده‌که‌ین و گه‌رنی
 ده‌ست ده‌خه‌ینه‌ دان. دوو نمونه‌ی دوور ده‌هه‌ینه‌وه، به‌راوردی بکه‌ له‌گه‌ل
 ئەم‌ڕۆدا، بزانه‌ چه‌ندمان جیاوازه:

(زه‌ینه‌فۆن) سه‌رکرده‌ی یۆنانی که‌ خۆی میژوونوس بووه‌و قوتابی
 (سو‌قرا‌ت) بووه‌ له‌ سالی (٤٠١)ی پێش زاییندا به‌ له‌شکرێکی (١٣٠٠٠)

* ئەم پێشه‌کییه‌ له‌ کاتیکدا نووسراوه‌ که‌ جه‌نگی ناوخۆ له‌ نیوان پارته‌ی به‌کیتی له‌ گه‌رمه‌یدا بوو.

سيانزە ھەزار كەسىيە، دېتە ولاتى فارس بۇ يارمەتى (كۆرش)، كە لە جەنگدا دەبىت لەگەل (ئەردەشىرى) بىرايدا، لە نزيك (بەغداد) ى ئىستا، لەشكرى يۇنانى سەرى ئى تىك چو، نەيزانى چى بكات و چۇن بگاتەو يۇنان، چونكە ئەو ھىزەى (كۆرش) كە ئەو ھاتبوو بۇ يارمەتى، شكاو ئەمان بىكەس و بى چاوساغ مانەو، زەينەفۇن ئەم گەرانەوئە لە كىيىكىدا باس دەكات بە ناوى (انا باسىس)، ئەو جەنگ و پەويوئەندىانە باس دەكات كە لەو گەرانەوئەيدا بەناو ئەو ولاتانەدا دەگەرتەو، ھەندىك ولات لەگەلىدا رىك دەكەون و ھەندىكىشيان جەنگى لەگەل دەكەن، زۇر ولات سوودى ئى دەبىن و لە ئەنجامى وت وويژدا رىك دەكەون بەلام كورد بى بەخىراتن و پىشوازىي، سەر لوتكەى شاخە بەرزەكانيان ئى دەگرن. تاشە بەردىان بەسەردا خلۇر دەكەنەو ھەرا بە لەشكرەكە دەكەن، لە پىشەو و لە پاشەو پەلامارىان دەدەن، بۇسەيان بۇ دەننەو، ئەوانىش لە رقادا ھەرچى دىھات و شارو بەستى ئاو و كشتوكالىك كە دېتە رىنگايان، كاوى دەكەن و كچەكانيان دەبەن، بەلام مىللەتەكانى تر لەگەلىدا رىك دەكەون و خواردنىان پىدەفرۇشن، رىكەوتن مۇر دەكەن، بۇ بەرژەوئەندىي خۇيان بەكارىان دەھىنن، ھەندىكىان دوژمنەكانى خۇيانى پى لەناو دەبەن.

بۇ دەبىت كورد ھەلۇئىستى وا بنوئىت كە زەينەفۇن بە شەپرانى و رىگرمان لە قەلەم بدات و بۇ مىللەتانىش بەسەلمىت كە كورد شەپرفۇشە، بۇچى لايەنىكى شارستانى ئەو كاتەى خۇيان نىشانى ئەو سەركرەدە مېژوونوسە نەدەن ھەتا لاپەرەيەكى ترمان لەسەر تۆمارىكات؟ دووبارەش بە داخەووم كە مېژوونوسەكانمان ئەو مان بۇ دەكەنە نازايەتتىي و فەخر، زياتر لە پىنچ مېژوونوسى گەرەمان كە دىنە سەر باسى زەينەفۇن شانازىي بەو پالەوانىيەتەو دەكەن. تاكە كەسىكم نەخوئىندۆتەو زەمى ئەو ھەلۇئىستە بكات.!

لەسەردەمى مېرنشىنى سۇران دا، سەردەمى (مىر محمد) پاشا كۆرە (۱۷۸۴-۱۸۲۸) ى زاينى، دوو سەد سال لەمەوبەر نەمۇنەيەكى زۇر نزيكە و

دهسه لاتیکی فراوانی له کوردستاندا هه‌بوه، که کورده‌کانی عی‌راق و به‌شینک له ئیران و تورکیای له‌ژێر فرمانده‌دا بوه، نهم پیاوه ولاتیکی گه‌وره و میلیه‌تیکی بی‌شوماری ره‌ش و روتی ماندووی له‌به‌رده‌ستدا بووه، وه‌کو ماموستا هه‌ژار باسی ده‌کات (نهرم و شلی و خاوه خاوی نه‌زانیه، هه‌ر که‌س سه‌ری بزوتبا، بزوتی ده‌چاو راده‌کرد، ته‌یمورخان و یه‌حیا به‌گی مامی گرتن و هه‌لیواسین، نه‌وسا په‌لی هاویشته و که‌وته بی‌ری (ناوده‌رکردن)، په‌لاماری هه‌ولێری داو هه‌تا سه‌ر زنی گچکه‌ گرتی و کردیه که‌وشه‌نی نیوان ولاتی سو‌زان و بابان، پردی و کۆیه و رانیه‌شی گرت، له‌شکرکی یه‌کجار زۆری برده‌ سه‌ر ئاکری و ئامیدی و سه‌عید پاشای میری بادینانی به‌ دیل گرت و هه‌لی کوتایه‌ سه‌ر باعشیا و میری یه‌زیدیانی گرت و له‌ ره‌واندن به‌ندی کرد و له‌ پاش دوو سال کوشتی، به‌ره‌و جزیره‌ش ئازوت و ماردین و نوسه‌بیینی داگیر کرد.) نه‌مانه‌ هه‌موو خاکی کورد بوون و بو‌ خو‌یان دانیشته‌بوون و ژبانی ژێر فرمانه‌وه‌ کورده‌کانیان به‌سه‌ر ده‌برد، به‌لام میر محمد هه‌ر بو‌ ته‌ماعی ده‌سه‌لات و فراوانکردنی سنووری هێرشی کرده‌ سه‌ر هه‌موو میر و میرنشینه‌ کورده‌کان. هه‌تا وا له‌ خۆی ده‌کات (عوسمانیی زۆر ترسیان ئی نیشته و له‌ دژی ده‌ستیان به‌کار کرد نه‌گه‌ر ده‌ستیان نه‌گرتایه‌ هێرشه‌که‌ی هه‌تا (هسته‌نبول)ی پایته‌ختی عوسمانیی نه‌ده‌وه‌ستا. نهم کاره‌ی عاقلانه‌ نه‌بوو، هه‌ر به‌ زۆرداری بوو، میلیه‌تی بو‌ ئاماده‌ نه‌کردبوو، دۆستی په‌یدانه‌کردبوو، دژی فارس و به‌غدا و موسل و عوسمانی و بابان سنووری هه‌موویان ده‌وریان دا‌بوو له‌ یه‌ک کاتدا ده‌جهنگا. پاش ئهم شینت گیری‌یه، به‌ هه‌ر هه‌موویانه‌وه‌ له‌گه‌ل بریتانیا و روسدا نه‌خشه‌یه‌کیان بو‌ دا‌پێژا و زۆر سووک‌گرتیان و کوشتیان و خه‌ونه‌کیان کوژانده‌وه. ئهمه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خات که‌ کورد سوودی له‌ رابردووی خۆی نه‌بیینیوه، بارودۆخی نه‌مه‌زی کورد چۆن ده‌بیینی له‌ کوردستانی عی‌را‌قدا، دوو سه‌د سال له‌مه‌به‌ر هه‌مان له‌شکرکێشی (میر محمد) له‌ ده‌شتی هه‌ولێر و شاخه‌کانی باتاس و حه‌ریر و شه‌قلآوه و سه‌لاح‌ددین هه‌به‌وه‌ کو‌ری کوردی قه‌ر کردووه،

ئەۋەندەى مىژروم خويندۇتەۋە، بە ھەمىشەىى كوردم لە سىن بارودۇخدا بىنىۋە، يان خەرىكى شەپى براكوژى و خۇخۇرى بوون، يان لە خۇنامادەكردن و لەشكرسازى و قايمكارى قەلاۋ شورە دروستكردندا بوون بۇ شەپ و كاتى ئاسايشيان پىئو بەخت كردوۋە، ياخود لايەكيان يان ھەموويان بە دەستى ولاتىكى دوژمنەۋە بوون، دژ بە ولاتىكى يا مىرنشېنىكى دى كورد بەكارھىنراون.

كاتىك كە پاشاكۆرە لە كاتى ئاسايشدا (۲۰) پردى گەورەى دروستكردوۋە، ئەۋە بۇ گواستەۋەى كەلوپەلى بازىگانى و ئاسانكردنى ھاموشۇى خەلكى نەبوۋە، بەلكو بۇ ئەۋە بوۋە كە خىراترەھىزەكانى بگەيەنىتە ناۋچە كوردىەكانى تر بۇ شەپ، لە باتى ئەۋەى شۇپشېنىكى كۆمەلەيتى و ئابورى و زانستى بەرپا بكات و پىنشەكى مىللەتەكەى و رىا بكاتەۋە، كە چى پىسپۇپى جەنگى لە نازربايجان و ئىرانەۋە دەھىنا بۇ دروستكردنى تۇپ و قەلا و شورا و پىلانى جەنگى، مىللەتى روتاندهۋە و ھەموو سەرۋەت و مالىانى دا بە چەك و جىبەخانە و، بە دەيان قات و زۇر بە گران چەكى دەكپى، ئەۋ ھەموو چەكە ئەۋ پەنجا ھەزار سەريازە، كە بۇ خەيالىنىكى گەورەى پىكەۋە نابوو، زۇر زوو تەفروتونا بوو ئاسەۋارى نەما. ئەگەر بە دەست سەركردەيەكى ژىرەۋە بوايە، كيانىكى كوردى پى دروست دەكرد و پەيوەندى لەگەل ھەموو دراوسىكاندا دروست دەكرد، چەندىن پىرۇتۇكۇلىيان بۇ سەربەرزى مىللەت مۇر دەكرد، ئاسەۋارىشى لەسەر سىياسەتى ئەمپۇى كورد دەبوو.

بۇ ئەم بابەتە سودم لە ھەموو سەرچاۋە سەرەككەكانى فتوحاتى ئىسلامى ۋەرگرت، گىرنگىرىن و وردترىن و بەسودترىن زانىارىم نقل كردوۋە، ھەتا ناۋەرۇكەكەى بە كاكئە و دەۋلەمەند بىت، تەبەرى و ئىبىن ئەسىرو ئىبىن ئەسەم و ئىبىن مەسكويە و بەلازەرى و خزرى بەگ و بروكلمان و ئەرنۇند و ول دىورانتم لەبەر دەستدا بوە و قسەكانيانم لەيك داۋە و، نووسىومە. كە تەۋاو بوو، داخلى كۆمپىوتەرم كورد، ھەندى سەرچاۋەى گىرنگى تىرىشم دەست

كهوت، زانيارى چاكم ئى دهرهيناون، من ناليم ئەمەى كردومە ساغ و سەلامەتە و بى عەيبە. بەلام دەلیم لە كتيبخانەى كوردىدا و ئەگەر ئەشليم لە عەرەبیدا وينەى نيه. يەكەم: لە كوردىدا هەتا ئىستا باسى فتوحاتى ئىسلامى نەنوسراوه، كتيبخانەى كوردى ئى بى بەشە، هيوام واىە جىئى خۆى بگري و ئەو بۆشاييه پر بكاتەوه، دووم: لە عەرەبیدا - ئەوئەندەى من ناگاداربم - ميژوويهك نيه بەم جۆرە نوسرابن و سودى لەو هەموو سەرچاوانە وەرگرتبى و باس لە فەترەيهكى (دە) سالەى سەردەمى حەزرتى عومەر و فتوحاتى ئىسلامى ماوهى ئەو دە سالە بكات بەم دريژيه.

لە گيژانەوه ميژووييهكاندا باس هەيه راست و دروست و، هەيه درۆ و هەلبەستراو، ميژوونوسان نەيان وتوه هەرچيمان نووسيوه (سەد دەر سەد) تەواوه، بەلكو هيج گيژانەوهيهك نيه هەمووى راست دەرچيئت، رووداوى پيش سەعاتيك بە جۆرەها شيوه زياد و كەمى بۆ دەرگرت، ميژووى فتوحاتى ئىسلامى سەردەمى خولەفا دواى حەفتا سال نوسراوتەوه، لەبەرچوون و زياد و كەم و مبالەغەى پيۆه كراوه، بە تايبەت لايەنە باشەكان زۆر نوسراوه و سەلبيهكان وەلا نراون، كە دەرگرا سود لە هەردوو رووهكە وەرەگري. مەيلى نووسەرەكە و سروشتى، زياد و كەمى بۆ كردوه، بەلام ئەگەر هەر هەموو سەرچاوهكان لە يەك بەدەى، راستى زۆر وەدەر دەرەكەوى و، هەلبەستراوى زۆر دەورن.

لەم باسەدا وەلامى هەندى نووسەرم داوهتەوه، كە بوختان و هەلبەستراو و نەپيكرانى ئى روو دابن. بە تايبەت وەلاميكى تيروتەسەلم بۆ بوختان و هەلبەستراوهكەى مەلا رۆوف حويزى نووسيوه كە كتيبى (كوردستان و ئاينى ئىسلام)ى هەلبەستوه و بەناوى خۆيهوه بلأوى كردوهتەوه، يەك بەشى تەواوم بۆ ئەوه داناه. هەندىكى تر هەيه لە بەشەكانى داهاتودا لە شويئى خۆى دا وەلام داوانەتەوه و رونم كردونەتەوه.

لەم هەولەمدا چەندم پيكا بى سوپاسى خواى لەسەر دەرەكەم و هيوام واىە ببیتە پيشەكەك بۆ داهاوو. وە ئەگەر هەلبەسەكيش، يان

نه پينكرانيك روى دا بيت - هموو مروڤين - خوځم ليني بهرپرسيارم و
هيوادارم به رهځنهى زانستى و دوور له رق و قسین راست بگرښتموه،
که ياریدهى باسه که بدات و، سوود به ميژووى كورد بگهيه نيت.

به ناوی خوای گه وره و میهره بان

پیشه کی چاپی پینجه م

کتیبی تفسیر و سیره و سوننه و شریعت و فقه و میژووی نیسلام، له مه زنتین سرچاوه کانی نیسلامن، بریا ده زگایه کی گه وره و به توانا و، خه لکانیکی به نه زمون و شارهزا و زمانزان له زمانی عه ره بی و کوردیدا، پیکه وه نه وانه یان دهنوسی یان وهرده گتیرا، نه وسا خه لکی نه ییده توانی به که یفی خوئی شت له سه ر نیسلام دروست بکات و هه لبه ستن و بوختان بنووسی!.

نه م بازار هه ژارییه کی کتیبخانه کی کوردی، وایکردووه که هر که س چوئی بووی، ناوا ده قه نیسلامیه کان شیده کاته وه و لئی لاده بات و پیوه کی دهنی و چه واشه کاری ده کات، خه لکیش، چونکه سرچاوه ره سه نه نیسلامیه کان یان به زمانی پته کی کوردی و، به شیوازی هاوچه رخانه له به رده ستدا نییه، هه تا ته حقیق له و دستکاری کردنا نه دا بکه ن و راستی بزائن، رهنکه هر به و شیوازه هه لیه له نیسلام حالی بین، نه وسا به هه له له نایینه که یان ده گن و دلکرمی دهمیننه وه، نیتر له ویوه لاوازی نایین له کۆمه لگادا دروست ده بیت.

نوسه ره کۆنه کانی سه رده می یه که می نیسلامی هه رچیان بیستووه بی کیشان و پیوان و به راورد، هه موویان وه که فرمانیکی نایینی و نه مانه تیک کۆکردۆت هوه و بلاویان کردووه ته وه و باش و خراپیکی زوریان مه کۆکردووه، نه مه وایکردووه روشنیر و گه نجه کان له و خه رمانه تیکه له بیتا قه ت بسن و به نایینی بزائن، هه ربوویه له قوتابخانه نیسلامیه کان کۆچیان کرد و له میزگی رۆژه لاتناس و نه وروپییه کان ده واریان هه لدا، زانست و زانیاریان

لهوان وهرگرت، وایاندەزانی ئەوەی ئەوان وەحییە و زانستی تەواوە
 و تەعبیر لە راستەقینەیی پوخت دەکات، هەربۆیە جیلێک لە گەنجانی
 موسولمان لە جیهاندا بەزایە چون و کەوتنە لاسایی کردنەوی
 پوژناوا.

چاک وایە نووسەری کورد ئەو ئەرکە قورسە گرانە
 هەستییەکات، بخوینیتەووە بەعەقڵی خوێ بیریگاتەووە و
 هەلبەسەنگین، هەلەیی رۆژەلاتناسان دووبارە نەکەنەووە، ئەوان بە
 نەزانی تێیکەوتبوون، باس لە ئەستێرەیک دەکەن کە نە دیوانە و نە
 باوەریان پێیەتی، هەرچەند هەندێ رۆژەلاتناس لیکۆلینەوی
 دڵسۆزانەیی کردووە، بەلام لەبەر نەبوونی سەرچاوەی تەواو
 لەبەردەستیدا و کەم وردبینی لە باسەکانیانداو هەست نەکردن بە
 نەینییەکانی زمانی عەرەبی و بەلاغە، ئەو هەلانەیان بۆ دروست بوو،
 لەلایەکی ترەو هەندیکیان بیریاری پێشووختیان بوو و مەبەسیان
 بوو دەگە لە هەندێ لایەنی بنچینەکانی ئیسلام بەدەن،
 زیادەپرەویشیان تێداکردووە، هەقوایە لیکۆلەرە کوردەکان لەو باسە
 شیواوانە دووریکەنەووە بە زەینی خوێیان بیریگەنەووە، ئەوان نەک لە
 بارەیی موحەممەدەووە ﷺ شتی زۆر ناپەوایان وتووە، بەلکو
 نووسیوانە عیسا لە میژوودا نەبوو، هەندیکێ تریان عیسیان بە
 شیت ناوژەد کردووە، ئەو نووسینانە بەرەمی شەپری نیوان کەنیسە
 و دەوڵەت بوو لە ئەوروپادا، نووسەرانێ ئەو کاتە لە دژی کەنیسە
 قسەیان، نەک بە عیسا و مەسیح، بەلکو بە ئیسلام و موحەممەدیش
 وتو، دەتوانم بڵێم ئەوان لەو کاتەدا بەرامبەر ئایینی مەسیحی
 شیویندراو هەژارو خەلەتینەرۆ تێکدراو، ناھەقیان نەبوو و چاکیان
 کردووە، بەلام خەتاکار تووتییەکانی لای خوێمانە لە کوردستان، کە
 نازانن سەردەمی رێنسانس و شەپری نیوان کەنیسە و زانست چی
 بوو؟!، دین لەم سەردەم و زەمینە دوورەو هەلەکانی ئەوان

دەلێنەوه و بەبێسود بوو ئیمە ی دەگوازانەوه، رۆژەلاتناسان کە نووسیویانە عیسا ئاویک لە میژودا نەبووه، وتووشیانە موحەممەد ناویکی نویتەر و ئەو سەرەتا ناوی محەمەد نەبووه، دکتۆر جەمال رەشید کە لیکۆلەرەوه یەکی ناوداری میژوی کوردە، بیلێکۆلێنەوه ئەو وشەییە ئەوانی نەقل کردووه، ئەم شەست سالی تەمەنی هەر ناوی محەمەدی بیستووه و باسکردووه، کە پاشتر لە ئەوروپییەکان ئەم وشە نوویە وەرەگریت، وایزانیوه یەکەم کەسە ئەم قەسە نوویە بینیتە کوردستان، خوینەری کورد ئەم نەقلکردنە راستەوخۆ بێ لیکدانەوه ناو دەنی چی...؟ کەم کەس هەیە وەک دکتۆر جەمال توانای دەرھێنانی مەغزای رووداو و ناوو ئاسەوارو لیکۆلێنەوهی زانستی هەبێ، نازانم ئەم هەلانە چۆن کەوتنە ناو زانیارییەکانی دکتۆر جەمال و لەبەر چی و بووکی ئەمە ی کرد...!! بە راستی ئەم نەقلکردنە ساکارانە زانیاریەکانی تری دکتۆر جەمال دەخاتە ژێر پرسیارو دەبێ پیا بچینەوه، ئەو باسانە لە بەرەنجامی شەری نیوان کەنیسە و دەولەت و رۆشنبیران، لە نیوان پیاوانی زانست و پیاوانی ئاینیدا رویدا، ئیسلام لەو شەرو ناکۆکییە بە دورو و بە هیچ کلۆجیک دەستی تییدا نەبوو، کە چەند سەدەییەکی خایاند، کەنیسە ی ملھو و ستەمکار، سەدان زانای مەزنی ئەوروپی لەو شەردا کوشت و سووتاندو و نکرده...

لە هیچ کتیبێکدا نەمدیوه نووسەریکی عەرەب یان کورد بتوانی خۆیان شتیئک لەسەر ئیسلام و قورئان بە تیفکرینی خۆیان بلین، هەرچیان وتوووە کتومت لە رۆژەلاتناس و مژدەدەرە گاوردەرەکانەوه گواستووینانەتەوه و تەنھا زیادەییە کە هەبووی زانستەکە ی ئەوانیان بە رقیکی زیاترەوه و بە ناوی خۆیانەوه نەقل کردووه، واتە ئەمان بق و بوغزبان زیاترە نە زانستەکە.

كۆكردن-ئەھەي مېژووي ئىسلام دواي سەدسال زياتر لەقسەي دەماودەم وەرگىراون و نوسراون نەك لەدەقى نوسراوي سەرەتاي ئىسلام، ئەو تە تەبەري دەلى من ھەرچىم بىستوھ نوسىومە راست بى يان ھەلە من لىي بەرپرسىيار نىم، ئەگەر دەقىكى ترتان دەست كەوت پىچەوانەي ئەھەي من بوو، ئەھەي من بەدەن بە ديوارداو فېرى بەدەن، تىيىنى مېژووي مردنى ئەم مېژوونوسانە بکە بزانه چەندە دواي سەرەتاي ئىسلام مردون: ئىين ئىسحاق سالى ۸۵ى كۆچى مرد، ئىين ھەيسەم سالى ۲۰۷ك مرد، ئىين خەيات سالى ۲۴۰ك مرد، ئىمامى تەبەري سالى ۳۰۲ك لە نوسىنى تاريخ رسل والملوك بويەھو سالى ۲۱۰ك مرد، مەسعودى ۳۴۶ك مرد، ئىين حوقل سالى ۳۵۰ك مرد، ئىين نەدىم سالى ۳۷۸ك مرد، ئىين مسكەويە سالى ۴۲۱ك مرد، موحسىن ئەلصابى سالى ۴۴۸ك مرد، ياقوتى ھەمەوي سالى ۶۲۶ك مرد، خەتیبى بەغدادى ۴۶۲ك مرد، ئىين ئەسىر ۶۲۰ك مرد، ئىين خەلەگان ۶۸۱ك مرد، ئىين خەلدون ۸۰۲ك مرد، ئىمامى سەخاوى ۹۰۲ك مرد، بزانه ئىوانى سەرەتاي ئىسلام و مردنى مېژوونوسانى ئىسلام چەند زۆرە، والەھى پوداوەكانى ئەمپۇ چەندە ئالۆزۇ نەزانراو، نازانين بنەپەرتى گرفتى ھەندى كىشەي گەرمى ئەمپۇ چىيە...؟ شەرت نىھ ھەرچى مېژوونوس و تىيىتى راست بىت، مەسعودى كە لە تەبەري وردترە دەلى كورد لەئەسلدا لەجنۆكەيەك كە لەگەل شاخىەك نزيك دەبنەھە پەيدا دەبن و ئەسلى كورد شەيتان و جنۆكەي شاخىە، ئەمە ھەرگىز لەقسەي مەسعودى زانا ناچىت، چونكە مەسعودى دەزانىت كە پىنكەتەي جنۆكە و مروۇ جىاوازە، وەسفى كورد زۆر دەكات، ئەي دەبى لەبەركى ئەھەي نوسىيىت...؟ من دەلىم ئەھە بۇ كىتەبەكەي مەسعودى زيادكراوہ كاتىك كە كىتەبەكە ماوہيەكى زۆر بە دەستنوسى لە ئەوروپا بوو، ئايا دەبىت ئىمە ئەم قەسەيە وەرگىرين و بە گوىي بکەين و بلين راستە...؟

له گېرانهوه ميژوييه كاندا باس ههيه پاست و دروست و ههيه درۆ ههلبهستراو، ميژوونووسان نه يانوتوه هه رچيمان نوسيوه سهه دهرسهه تهواوه...!!

كتيبي سيره و سوننهه و صيحاح و ميژووي ئيسلام سهه سال زياتر دواي پيغه مبهه نووسراون، دواي نهوهي كه له دهولهه ئيسلامييدا پروپاگه نه دهي سياسي و فيتنهه دروستبوو، ئيتر گېرانهوه كان جوړاوجوړي ليهاه، هه ريه كه به گويژهي خوځي، به دلي خوځي، به لاي خويدا كيشي ده كرد، بو پالپشهي كو مه لي خوځي قسه يان دروست ده كرد، نه مه له سه رده مي (عه لي و مو عاويه) و سه رده مي فيتنه ي گه و ره ي نيوان موسلمانان، كه هيشتا سه حابه يه كي زور له ژياندا مابوون، نه ي چي ده كه ي له سه رده مي دواي نه وان، سه رده مي دوون لي و توندوتيزي و شه ر و ناشووبي نيوان برا ئايينييه كان، ته نانهه ناكوكييه سياسييه كان هو بوون بو كو كردنه وه ي فه رموده، نه وان هه ولياندا فه رموده دروستكراوه كان لابه رن، زور گه ران و ماندووبوون، سوور بوون له سه ر نووسين و كو كردنه وه، كي هه يه هه وله كان ئيمامي (بوخاري) نه بيستبي، ماندووبوون و برسيتي چه شت هه تا 600 هه زار فه رموده ي كو كردنه وه، كه له زه ين و ده مي خه لكيدا بوون، دوا تر يش ده ركه وت كه نه و نه ركه پيروزه ي بوخاري كه به ماندووبوون و زه حمهه ت و دنسو زي ده ستيكه وت، زور ورده كاري به كار هينا هه تا خوځي له فه رموده ي لاواز و هه لبه ستراو پپاريزي، ده ركه وت كه ته نها (4) هه زار فه رموده ي صه حيه، واته له (150) فه رموده يه ك دانه ي ته واو راسته، به لام (نه بوداود) كه (500) هه زار فه رموده ي كو كردنه وه، (4800) فه رموده ي راسته، هه موو كو كراوه كان ي فه رموده ناوا ده رچوون، نه و فه رمودانه ي كه به و هه موو ماندووبوون و شه وو روژه كو كرايه وه، دواي شه ن و كه و كردنيان لاي زاناياني

فهرمووده له سه‌دا پینجی راست دهرنه‌چوو، به‌لکو جینی ره‌خنه‌و گاننده‌و قسه‌له‌سه‌رکردن و گومان و به‌دواداچوونی زانایان بوو، له کۆتاییدا سه‌دان چیرۆکی هه‌لبه‌ستراوی وه‌ک چیرۆکی (غرانیق) به‌ درۆ و هه‌لبه‌ستراو دهر‌چوون، نه‌گه‌ر نه‌وه‌ حالی فهرمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ر بیست که زۆر ورده‌کاری تیا‌کراوه و خه‌لکی خۆیان پاراستوو له‌ گێرانه‌وه‌ی هه‌له‌ هه‌تا به‌ر هه‌ر شه‌ه‌کانی فهرمووده‌ نه‌که‌ون، نه‌ی ده‌لیی چی بو‌نه‌وانه‌ی دواتر نووسراون له‌ کتییی سیره و میژووی نی‌سلام که خه‌لکی گوینی له‌ ترس و ورده‌کاری نه‌داوه، هه‌رچی بیستوه‌و چۆنی بیستوه‌و وا گێراویه‌تییه‌وه.

له راستییدا ناکۆکییه‌ سیاسییه‌کانی نی‌وان موسلمانان که دوا‌ی سه‌رده‌می یه‌که‌م و سه‌ره‌تای نی‌سلام هاته‌ ناراه‌، بووه‌ هۆی ناکۆکیی له‌سه‌ر زۆر فهرمووده‌ که پالپشت بوو بو‌ که‌سێک، یان ده‌سته‌یه‌ک، یان دژ بووه‌ به‌ ده‌سته و گرو‌هێک، به‌کار ده‌هینرا و ره‌واجی پینده‌درا، فهرمووده‌ دوا‌ی نه‌و رووداوانه‌ نووسرایه‌وه‌ له‌ سه‌رده‌می ئومه‌وییه‌کاندا، دوا‌ی نه‌وه‌ عومه‌ری کو‌ری عم‌دولعه‌زیز بریاریدا کۆی بکاته‌وه‌، به‌لام کۆنه‌کرایه‌وه‌ تا سه‌رده‌می مه‌نمون (۱۹۸-۲۱۸ک)، له‌ دوا‌ی نه‌وه‌ی که‌ فهرمووده‌ی راست له‌ ناو فهرمووده‌ هه‌لبه‌سراوه‌کاندا بووه‌ تاله‌ موویه‌کی سپی له‌ پینستی گایه‌کی پینست و مو‌ره‌شدا، به‌ وته‌ی (دار قطنی)، هه‌ر بۆیه‌ له‌ سه‌ره‌تای نی‌سلامدا فهرمووده‌ کۆنه‌کرایه‌وه‌، چونکه‌ پیغه‌مبه‌ر فهرمووبووی: (لا تکتبوا عَنِّي شَيْئاً غَيْرَ الْقُرْآنِ، وَ مَنْ كَتَبَ شَيْئاً غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلَيْمَحْهُ)، له‌و رۆژه‌وه‌ فهرمووده‌کان هه‌ر به‌ سه‌ر زمانه‌وه‌ ده‌وتراو ده‌گێرانه‌وه‌، هه‌ر بۆیه‌ زیادو که‌میان بو‌ کراوه‌، گێرانه‌وه‌کان جیا‌واز بوون و له‌ یه‌کیکه‌وه‌ بو‌ یه‌کیکی تر گۆراون، عومه‌ری کو‌ری خه‌تاب له‌ سه‌رده‌می خه‌لیفایه‌تی خۆیدا هه‌ستی کردبوو که‌ ده‌بی فهرمووده‌ بنووسری، پرسسی به‌ هاو‌ریکانی پیغه‌مبه‌ر کرد، نه‌وان رازی بوون، عومه‌ر بو‌ ماوه‌ی یه‌ک

مانگ نوڻڙي ئىستىخاره ي كورد، به يانبييهك ههستا و عزمى جهزم كرد و وتى: (من ده موى سوننه تەكان . فەرمووده كان . بنووسمه وه، به لام به خوا من هەرگيز قورئان به هيج شتيك ناگۆرمه وه) ئيتر وازى له نووسينه وه كه هينا، بۆ ناوچه كانيشى نووسى: (هەر كەس شتيكى لايه با بيكوژنيته وه)، دواى ئەوه فەرمووده ي نووى و هەلبەستراو له دايك دەبوو، دەم به دەم دەكرا، هەتا له سەر دەمى مەئموندا هەرچى به پاك و راست زانرا كۆكرايه وه.

له گەل ئەوه ي كۆكەرە وانى فەرمووده زۆر سوربوون و كۆشاون و ورده كاربييان به كار هينا وه، زاناكان زۆر هەولياندا راستييه كان ناوبنن، پيشهوا نه وه وى له شەرحى موسليما دەلى: (استدرك جماعة على البخاري و مسلم احاديث أخلأ بشرطهم فيها و نزلت عن درجة ما التزمه) ئەوانه ي فەرمووده كۆده كه نه وه ميقياسى فەرمووده كه و سيقه كردن به وه ي كه فەرمووده كه ده گيرنيته وه، ده كه نه بناغه ي وه رگرتن و قبول كردنى فەرمووده كه، يان وه لانانى، ئەوه پيوانه يه كه نرخى خۆى هيه، به لام هەر ئەوه بهس نيه، ئەمپۆ لاي ئيمه چاكترين پيوانه كه فەرمووده ي پى پيئورى، يان هه واله كانى ژياننامه ي پيغه مبهرى پى پيئورى هەر ئەوه يه كه له پيغه مبهروه ده گيرنه وه كه فەرموويه تى: (ئيوه دواى من ناجۆرى و راى جياوازتان بۆ دروست ده بيت، هەر چييان له باره ي منه وه بۆ هينان بيده نه بهر قورئان، هەرچى له گەل قورئاندا ته واو ده رچوو ئەوه هى منه، هەرچى ناجۆر ده رچوو، ئەوه هى من نيه)، ئەوه پيوانه يه كى ورده، له كۆنه وه پيشه وايانى موسلمانان كارى پنده كەن، هەتا ئەمپۆش، ئيبين خەلدون دەلى: (من بپروا ناكەم به گيرانه وه ي فەرمووده يه ك، يان وتە ي سه حابيه ك كه پيچه وانە ي ئاشكرائى قورئان بيت، تەنانەت ئەگەر گيرە ره وه كەشى بپرومان پيى هە بيت)، پاشان دەلى: (نيشانه ي فەرمووده ي دروستكراو به زمانى پيغه مبهروه

نوهیه که پیچوانه‌ی قورئان بیئت، یان بنه‌ماکانی شهریمعت و عه‌قل
قبولی نه‌کات)، هه‌روه‌ها بنه‌ماکانی ره‌خنه‌ی زانستیش له‌باره‌ی
فهرموده‌وه‌هه‌ر وا‌ده‌لی.

ناجووری و ناکوکی نیوان موسلمانان دوا‌ی وه‌فاتی پیغه‌مبهر
گه‌یشته‌پله‌یه‌ک که زاناکان که‌وتنه‌گومان له‌زور‌فهرموده‌وه‌که‌سه
گیڤه‌وه‌که‌ش، که نه‌بو لولسوی فه‌یروزی، غولامی موغه‌یره‌خلیفه
عومهری شه‌هید کرد، دوا‌ی نه‌وه‌عوسمان بووه‌خلیفه، دوژمنایه‌تی
نیوان به‌نی هاشم و به‌نی نومه‌ییه‌که پیش نیسلا‌میش هه‌یانبوو،
سه‌رله‌نوی سه‌ری هه‌لدا‌یه‌وه، که خلیفه‌عوسمان شه‌هید بوو،
جه‌نگی ناوخو له‌نیوان موسلماناندا سه‌ریه‌لدا، عانیسه‌ی خیزانی
پیغه‌مبهر دژایه‌تی علی کرد، زوریش هه‌بوو پشتی ده‌گرت و شه‌ری
خویناوی له‌نیوانیاندا روویدا، پاشان شه‌ره‌کانی نیمامی علی و
موعاویه له‌باکوری عیراق که ده‌یان هزار کوشتاری لیکه‌وته‌وه،
دواتر په‌یدابوونی خه‌واربج و ناکوکی و دووبه‌ره‌کی زوری تر، وای
لینات هه‌ریه‌که به‌که‌یفی خو‌ی فهرموده‌ی ده‌هینا و کاری
پنده‌کرد، به‌رامبه‌ری پی تاوانبار ده‌کرد، خو‌ی پی به‌هینز و پاک
را‌ده‌گرت، گه‌یشته‌ناستیک نیمامی علی نینکاری ده‌کردو بر‌وای به
هیچی تر نه‌بوو جگه‌قورئان، هه‌تا لئوه‌ی ده‌گیڤنه‌وه‌که فهرموویه‌تی:
(کتیبیکمان لانییه‌بو‌تانی بخوینمه‌وه‌جگه‌نه‌وه‌ی له‌قورئاندا هه‌یه،
هه‌رچیش له‌م کتیبه‌دا هه‌بی له‌پیغه‌مبهرم وهرگرتوه).

خه‌لکی هه‌ر له‌وه‌دا نه‌ده‌وه‌ستا که فهرموده‌وه‌دروست بکات له‌بهر
ویست و ئاره‌زوویه‌کی خو‌ی که هه‌زی ده‌کرد خه‌لکی بو بانگ بکات،
یان ره‌فتاریکی به‌رز که خه‌لکی بیکن و خیزیان بگات
فهرموده‌یه‌کیان بو‌دروست ده‌کرد، نه‌وانه‌یان ده‌دایه‌پال پیغه‌مبهر،
که ده‌سه‌لات که‌وته‌ده‌ست به‌نی نومه‌ییه، نه‌و فهرموده‌وه
دروستکه‌رانه‌ی که په‌یوه‌ندیان کرد به‌به‌نی نومه‌ییه‌وه، نه‌و

فەرموودانەیان بە لاواز دادەنا که لە بارەى گەورەیی و چاکەى عەلى
 کورپی ئەبو تالیبەو هاتبوو، لەولاشەو هەوادارانى عەلى و
 ئەهلۆبەیتى پێغەمبەر لەو فەرموودانەیان زیاد دەکرد که وەسفى
 خۆیانى دەکرد، بە جۆرەها شێواز هەولێ بەلابوونەو هەیان دەدا،
 تەنانەت دژایەتیی ئەوانەشیان دەکرد که عایشە لە پێغەمبەرەو
 دەیگێرایەو، شتیکی خۆش لەو گێرانەوانەى (ئەین عەساکى) که لە
 ئەین سەعد ئەسماعیل کورپی موسەننای ئەستراবাদییەو دەگێرێتەو
 و دەلى: که ئەو لە دیمەشق نامۆزگاریی خەلکی دەکرد، پیاویک
 هەستا پرسىاری لە فەرموودەىەکی پێغەمبەر کرد که دەفەرمووی:
 (انا مدینة العلم و علی بابها) ئەسماعیل که هەوادارى موعاویە بوو
 وتی: (بەلى)، کەس لەو فەرموودەىە نازانى مەگەر کەسێک لە سەرەتای
 ئەسلامدا بوویت، بەئکو پێغەمبەر دەفەرمووی: (انا مدینة العلم، و
 ابوبکر اساسها و عمر حیطانها، و عثمان سقفاها، و علی بابها) بەو
 هەلبەستن و بۆ زیادکردنە دانیشتوانى دڵخۆشکرد، هەر بۆیە داواى
 سەنەدەکیان لێکرد، بەلام نەیتوانى بێلى، هەر بەو جۆرە فەرموودە
 دروست دەکرا بۆ کارى سیاسى و بۆ ئارەزوو خێراو ساتەوخت،
 هەر وەکو شیعەر بۆیان دەهات، ئەوەند فەرموودەى هەلبەستراو
 دروستکرا که موسلمانانى شپرز کردبوو، زۆرى دژایەتى بوو لەگەڵ
 ناوهرۆکی قورئاندا، لە سەر دەمی ئومەویەکاندا هەولێ زۆر لە کاردا
 بوو بۆ وەستاندنێ ئەو پێشە خراپە، بەلام بێ سوود بوو سەرکەوتوو
 نەبون، که دەولەتى عەباسى هات، مەئمون داوى دووسەد ساڵ بەسەر
 وەفاتى پێغەمبەردا، داوى ئەوێ که سەدان هەزار فەرموودە
 دروستکرا بوون، یان تیکدرا بوون و بە ناوى پێغەمبەرەو
 هەلبەسترا بوون، لەو بارودۆخە ئالۆزەدا کۆکەرەوانى فەرموودە
 دەستیانکرد بە نووسینەوێ فەرموودە، نووسەرانی سیرەى
 پێغەمبەر کتیبى خۆیان نووسى و مێژووى ئەسلام و فتوحات و

خهلیفه کان و ئەمەوی نووسرایهوه، واقیدی و نئین هی شام و مه داینی و خه لکی تر له سه رده می مه نموندا باسه کانی خو یان نووسی، نه ئەوان و نه غهیری ئەوان نه یانده توانی پیچه وانە ی رای خهلیفه ی عه بیاسی بنووسن، که دژبوون له گه ل ده و له تی ئەمەوی و به نی ئومه بییه دا، خو یان به به نی هاشم و ئالویه تی داده نا، له بهر ئەوه نووسه ران نه یانده توانی ورده کاری به کاری به یین و پیوانه بو نووسینه وه ی کاره کانیان جیبه جی بکه ن که پیغه مبه ر داینابوو، پیغه مبه ر ﷺ فه رموو بووی: (هه رچ وته یه کی من له گه ل قورئان ناجۆر بوو، هی من نییه)، گه ر ئەو پیوانه یه شیان به کار ببردایه ئەوا ئەم هه موو چیرۆک و فه رمووده لاواز و رووداو نه شایاوانه نه ده گه یشته ئەمپۆی ئیمه، ره خنه ی زانستیانه ی ئەمپۆ زۆر له و قیاس و پیوانه یه ی که پیغه مبه ر داینابوو جیاوازتر نییه، زۆر ئاسان ده یانتوانی ئەو پیوانه و شایانه ی پیغه مبه ر داینابوو به سه ر نووسینه وه ی فه رمووده و ژبانی پیغه مبه ردا بیکه ن، به لام نه یانکرد، ئەوه ش له بهر هه ر هۆیه کی سه رده مه که یان بوه نازانم، یان ده یانتوانی شتیک که یه قین و بپروایان پنی نه بوایه، یان عه قلیان نه یگرتایه، نه یانکردایه، ئەوه ش هه ر ده کراو باشت ده بوو، قورئان به لگه ی بپراوه یه (الحجة القطعیة) له سه ر بوونی پیغه مبه ر، به لام پیغه مبه ر به لگه نییه له سه ر ئیسپاتی قورئان، بپروابوون به خوا له پیش بپروابوونه وه یه به پیغه مبه ران، ناتوانین بپروا به یین به پیغه مبه ر هه تا بپروامان به خوا نه بییت، نابی ته نها له قسه ی پیغه مبه رانه وه باوه ر به خوا به یین.

به لام ئەوانه ی سه ره ی پیغه مبه ریان نووسیوه، رایان وابوو که خه لکی به موعجزه کانی پیغه مبه ردا خوا یان ناسیوه، که چی له ئەمپۆدا هه ندی له و عوعجزانه دل کرمی ده که ن و ئیمان زیاد ناکه ن، به لکو دژانسی ئیسلام ئەوانه یان به کاریناوه بو ناشیرینکردنی

نیسلام، گنځرانه وهی نه و رووداوانه ی که عه قَل قبولی ناکات نهسته مه، وا چاکه نه وهی خه ریکی نه م کارانه یه زور وردبیت، ورده کاری زانستی له بهرچاو بگری بو خزمه تی هه ق و نیسلام و میژووی ژیان ی پیغه مبه ر، سه رده می پیغه مبه ر قوره یشییه کان داوایان ده کرد که خوا موعجیزه یان بو بنیری له سه ر دهستی پیغه مبه ردا، هه تا ببیته به لگه، چه ندین نایه ت له سه ر نه وه هه یه، بروانه نایه ته کانی (سوره تی نیسرا ۹۰-۹۲) و (نه نعم ۱۰۹-۱۱۱) .. قورنمان گه وره ترین موعجیزه ی پیغه مبه ر، نه ک ناوده رهینان له به رد، یان دار ببی به مار، خوین بارین، نیستا عه قَل و زانست له وه ترازوه، خه رافیاتی زور له سه رده می نوموویه کاندا به ناوی پیغه مبه روه دروستکراوه، دوژمنان نه م لاواز و هه لبه سراوانه دینن و ده لین: "عه قَل نایگریت"، یان له روزه لاتناسه گاور و فه له کانه وه زانیاری هه له دینن و به سه ر نیسلامدا ساغی ده که نه وه!

موعجیزه ی پیغه مبه ر ﷺ (قورنمان ه)، عه قلی و نینسانیه، نینس و جن ناتوانن نمونه له وه بهینن، نه گه ر هه موویان بو ی کوپبنه وه و یاریده ی یه کتیش بده ن، وه ک خوا ده فره می، موعجیزه ی موچه ممه د قورنانه، که گه وره ترین موعجیزه یه که که خوا دایباراندوه و رنی به پیغه مبه ر داوه به کاری بهینی، موعجیزه یه که که عه قَل کارانه حوجه و به لگه کانی دیاریکراوه و قه ناعه ت دروست ده کات، موعجیزه ی ماددی نییه، نه مپو خه لکی بروایان به شتیک هه یه که عه قَل بیسه لمینی و قه ناعه ت به عه قَل و دل بکات، نه وه ش هه ر قورنانه که موعجیزه ی پیغه مبه ری نه خوینده واره، به وه دینه که ی سه رکه وت و بروای خه لکی زیادکرد، بوو به هیزی نیمانیان بو گشت سه رده م و هه موو گه ل و هوژو زمانیک، بپروا به خوا پنیوستی به موعجیزه ی لاواز نیه، که لای زهین و بیر و دل قورس بیت، هه ر به سه یرکردن و تیژامان له بوونه وه رو ده وروپشتمان، بوونی خوا

دهسەلمى، تەنانەت لە سەردەمى پىڧەمبەرىشدا دەنگوباس نىيە كە كەسىك بە ھۆى موعجىزەيەكەوھ نىمانى ھىنايىت، تەنانەت باس ھەيە كە ئەوانەى بېروايان ھىنابوو بە ھۆى موعجىزەى ئىسرا و ميعراجەوھ، پاشتر بىناوھرىوون و لە دىن ھەلگەرانەوھ، وتيان چۆن بە بەشىك لە شەو ئەو ھەموو سەفەر و گەشتە بۆ قودس و ناسمانەكان و لای خوا و بەھەشت و دۆزەخ و پىڧەمبەران دەكرىت، لە مزگەوتى حەرامەوھ بۆ مزگەوتى ئەقسا و ناسمانەكان بە چى پۆشت...؟ ھىچ بىتەرسىتى بېرواى بەو موعجىزەيە نەھىناو بۆيان نەسەلما، بەلام ساحىرەكانى فىرعەون كە زانا و لىزانىوون لە كارەكەياندا، كاتىك دارەكەى موسايان بىنى بوو بە مار، وتيان ئەمە سىحر نىيە و ھونەركارى و فىل نىيە، بەلكو ھىزىكى ترەو لە فىلى سىحر بە دورەو لەلایەنى خواوھە.

سنگ لەتكردەكە، كە ھەموو سىرە نوسەكانى كۆن و نوئى باسى دەكەن، خىلافى لەسەرە، موھەمەد شەش سالان بووھ، بەشى شەيتان چى دەكات لەو مندالە پاكە بى گوناھە مەعسومەدا، كە ئەگەر لە پاشدا نەشىيە پىڧەمبەر، تەنانەت موعجىزەكەى پىڧەمبەر ﷺ لە جەنگى (تەبوك) دا لەسەر ئاوەكە كە بەشى تىرخواردنەوھى نەدەكرىن، بەلام كە پىڧەمبەر ﷺ دەم و چاوى تىدا شۆرد، كانىيەكە تەقى و فوارەى كرد و بەشى ھەزاران سەربازو و لاخى كرد، زۆر لە رىوايەتەكان ئەو موعجىزەيە باس ناكەن لەو جەنگەدا، پاكترىن سىرە ئىبن ھىشامە، باسى ناكات، كە پىش موسلىم و بوخارى نووسراوھ، موسلىم باسى دەكات، رەنگە باسى ئەو كانىاوھ دروستكراو بىت، ئەوھ و زۆرى تر پىوئىستى بە لىكۆلئىنەوھى وردو ژىرانە ھەيە، (ئىبن ئىسحاق) دەگىزىتەوھ كە كانى نەتەقى، بەلكو باران بارى، ئەم جۆرەھا گىزانەوانە باسەكە گوماناوى تر دەكات لە رووى

لېڭكۆلېنەۋەي زانستىيەۋە، دەتۋانى ۋەرى بگىرى، يان ۋەرىنەگىرىت،
باۋەرت لەق نايىت!

ھەندىك لە رۇژھەلاتناسان لە كاتى تۈيژىنەۋەكانياندا بە
شېۋەيەكى زانستىيە باسەكانيان تاۋتۈي دەكرد، ھەروەك ھەندى
نوسەرى ئىسلامىيەش زانستىيەنە كارەكانيان دەكرد، بەلام
نوسەرى تر ھەبوو لە رۇژھەلاتناسان ۋ ئىسلامىيەكانىش بە گۈنى
ھەوا ۋ ئارەزۋى خۇيان كىردۋە، ھىچ ۋەدەكارىيەكى
لېڭكۆلېنەۋەييان بە خەرج نەداۋە، گەر دەرونى خۇيان خالى
بكردايەتەۋە ۋ بە ئارەزۋى خۇيانيان نەكردايە ۋ شتىكى جۋانىيان
پىشكەش بكردايە، رەنگە لەسەر خۇيان ۋ خۇينەر كارىگەرى
ھەبۋايەۋ، شتىكى دروستيان پىشكەش دەكرد.

ئاسان نىيە رۇژھەلاتناسان لە تۈيژىنەۋەي بابەتە
ئىسلامىيەكاندا ئەۋ ھەموو ۋەدەكارىيەكەن ۋ تىكەلى ئەۋ ھەموو
زىادەنووسىن ۋ ھەلبەستەنە بگەن، ھەرچەند بە لاي خۇيانەۋە تۈيژەر
بوون، كارى لېڭكۆلېنەۋەي رەخنەييان كىردۋەۋ زانستىيەنە بۇي
چون، زۇرجار ئەۋان كەۋتۈنەتە ھەئەي زمانەۋانىيەۋە، چونكە
ھەموو نەيىنى ۋ رىزمان ۋ بەلاغەتى زمانى عەرەبىيان نەزانىۋە،
پاشان ئەۋان كارىگەرن بە ئايىنى فەلەي ئەۋروپاۋە، زۇربەيان بە
گومانەۋە سەيرى ئايىنەكانى تر دەكەن، ئەۋان كەمتر دەتۋانن لە
ھوكمى ژىنگەي شوين ۋ كات دەرچن، لەبەر ئەۋە ھەم بە رق ۋ قىن
دەنووسن، ھەم گومان ۋ دەستىۋەردان ۋ شتى خراپى تىدەكەن، ھەم
ئاتۋانن حەقىقەتە تىك ھەستىيەكەن ۋ بنوسن كە زۇر دورىيەت لە عەقل ۋ
ئايىن ۋ ژىنگەي ئەۋانەۋە، ھەر بۇيە لەسەر زانايان ۋ نووسەرانى
ئىسلامىي ۋ دەزگاكان پىۋىستە، بە دەستە جەمەي ۋ پراگۇرېنەۋە ئەۋ
بارە قورسە بخنە ئەستۈي خۇيان، بەمەبەستەۋە ھەئەسن بە
تۈيژىنەۋە لەسەر ئىسلام ۋ سىرە ۋ مېژۋو ۋ فەرمۋودە، بە رىنگەي

لېځكۆلېنه وهى پاك و پوخت، خوښندنه وهى رهځنه يى زانستىي له سره
نه و بابه تانه بكن، كه گومانى له سره و پېويستيان به روونكر دنه وه
و زانيارى و وه لامى زياتر هيه، چونكه نه و روزه لاتناسانه هم
گاورن و دژ به نايىنى ئيسلامن، هم له نهينيه كانى زمان و به لاهت
و ريزمانى عه ربى نازانن و، شاره زى ئيسلام و بنه ماكان و ته اووى
رووداوه كان نين، چوڻ ناره زوو بكن واده نووسن!

بهم كاره هم هله ي روزه لاتناسان راست ده بېته وه، لارو
چه و تيان دهرده خرىت و گومانه كانيان دهره و بته وه، له لايه كى
تريشه وه رهنكه به و زياته زانيارى و روونكر دنه وان، راو بوچوونى
برامبه ر به ئيسلام بگورئ و نه نجامى چاكى لېكه و بته وه.

گه يشتن به و كاره ناسان نييه، خوگرى و ماندوبوون و كاتى
ده و بته، تويزينه وه و ريكنووسين و راستكر دنه وه، نازادانه
بىركر دنه وه كارنى ترسناك و سهخته، به لام نازايانو هه قانيه ته
نه گه ر سه ركه و تووبن، كارى گه رى باشى ده بېته.

ئيمه له نووسين و لېځكۆلېنه وه و وه لامدانه وه دا ده بېته شاره زا و
پسپورپين، زور بخوښينه وه، شاره زى هه موو لايه نه كان بىن، ده بى
دو سه رده م و كات جوئ بكه ينه وه، ئيمه له نووسيندا ده بى
سه رده مى يكه مى ئيسلام هه تا كوژرانى خه ليفه عوسمان به قوناغيك
دا بىن، له دواى كوژرانى خه ليفه عوسمان هه تا نه و كاته ي كه
ده رگاي ئيجتهاد داخرا قوناغيكى تر بېته.

له سه رته تاي ئيسلامه وه، تا كوشتنى عوسمان، هېچ جياوازى و
گوپانكارى به له بىروپاي موسلماناندا نه بوه، ناكوك نه بوون له
باسكر دن و گيپرانه وهى رووداوو خه لافهت و جهنگى هه لگه پراوه كان و
ولاتگىرى و فتوحاتدا، به لام دواى عوسمان ناكوكى و زور راو
بوچوون و دژايه تىي رژايه ناو هه موو مال و بازار و كوچه و كۆلانىك،
جهنگى ناوخوئى روويدا، سه حابه خوئىنى سه حابه ي ده رشت، له

نېوان عهلی و موعاویهدا ههزاران سهحابه و تابعین کوژران، به
 ناشکرا و به نهینی دژایهتی یهکتریان دهکرد، له نېوان عهلی و
 عائیشهدا شهپری قورس روویدا، ئارهزوو و ههواي سیاسیی رۆلی
 خراپ و خهتهرناکی بینی له ژيانی ئایینی خه لکدا و به گویرهی
 مرۆقهکان دهگۆزا، به ناشکرا و له مهیدانی واقیعدا ئهوانهت دهدی،
 له وتاری خهلیفهکاندا جیاوازیی ئهوه دوو سهردهمه دهبینی، خوئ
 وتاری بهیعهی ئههوبهکر سالی (۱۱)ک بخوینهروهه، بزانه باسی چی
 دهکات، پاشان وتاری بهیعهی ئههوجهعهری مهنسور له سالی
 (۱۲۶ک) بخوینهروهه بزانه چوئن دهوئی و له چ وهتهرئیک دهوات،
 جیاوازیی مهزن و فراوان ههیه، له کهتر له دوو سهدهدا ههموو شت
 گۆزا، شوورای نېوان موسلمانان بوو به حوکمی رهها، نهو شوپرش و
 کودهتایانه که بهسهر دهسهلاتی ئیسلامییدا هات، زهرهري زوری له
 بنههای ئیسلام و دهولت و بریارهکان و سیاسهتی ئیسلامی دا،
 زهرهري له شارستانیهتی ئیسلامییدا، لهو دوو سهدهیهی دواي
 کوژرانی عوسماندا و هیرشی مهغول و سهلاجقه و بوهیهی و
 مهمالیک زور شت گۆزا، فهتره یهکه که به کوژرانی عوسمان
 کوئای هات، بنههاو بناغه ی راست و دروست لهو سهردهمهدا
 دروستبوو بو ژيانی موسلمانان به گشتیی، بهلام دواي ئهوه و دواي
 سهردهمی یهکه، له گهل ئهوهی که پیشکهوتنیکی زانستی دیاربوو
 له سهردهمی ئههوییهکان و به تاییهتی رۆژانی عهباسیهکان، بهلام
 دهستی تیکدان له بناغه راستهکه دروست بوو، له جینگه یاندا شتی وا
 هاتهگۆزی که له گهل پایه و بناغه راستهکه و رۆحه پاکهکی
 سهرهتای ئیسلامدا یهکی نه دهگرتوه، ئهوانه ی که هاتبوونه ناو
 ئایینه که و به روکesh موسلمان بووون، له جوله که و فهلهو شتی
 تر، ئهوانه ی رهواجیان دهدا بهو داهینانه نویانه، خویمان
 نه دهپاراست لهوهی فهرمووده ی خراپ و نه شیاو و نوئی دانههینن، له

کەس نەدەترسان کە بە ناوی پێغەمبەرەوه شتانیک بڵین کە نەبوو، شتی وایان دەوت بە ناوو بە کردەوهی خەلیفە سەرەتایەکان، کە ئەوان نەیان وتبوو و نەیان کردبوو، لەگەڵ رەوشتیشیاندا نەدەگونجا و بەوانی نەدەخوارد.

نێمە ئەمڕۆ ناتوانین پشت بەم ماوەیە دوایی ببەستین، بەبێ بەراوردکردن و رەخنەگرتن و بەدواداچوونی رووداوەکان.. شتی زۆر نووسراوە کە کاریگەری هەوا و هەرس و ئارەزووی تیابوو، بە گوێزە میزاج و کەسیتی نووسەرە کە نووسراوە، بەلام دەتوانین پشت ببەستین بەو رووداوانە سەرەمی پیش خەلیفە سییەم، دەتوانین وێنە و نەخشەی ئیسلامی پاک و جێبەجێکردنی تەواویان لێوەرگرین.

ئەو سەرەمە گیانیکی هێندە پاک بوو، کە پائی بە خەلکی نیووەدوورگەوه نا، هەتا لە ماوەیەکی چاوەپواننەکراوو ئەفسوناویدا عێراق و شام و میسر لە فارس و رۆم بسەنن، فارسی ساسانی بە تەواوی لەناوبرا و مەدائینی پایتەختیان گیرا و یەزدگوردی دوا پاشایان کوژرا، شام و میسر تا مەغریب لە دەسلاتی رۆم پاکرایەوه و هەتا ماوەیەکی دوور دوورخرایەوه.

ساسانی و رۆم سەدان ساڵ بوو حوکمی عێراق و شام و میسر و ولاتی مەغریبیان دەکرد، بەلام لە ماوەی (١٠) ساڵی ئەبوبەکر و عومەردا هەمووی رزگارکرا، سەربازانی ئیسلام بەو یەک دلی و یەک ڕاو گیانە پاکەوه دەرچوون و دەکوژان و نایینە پاکەکیان بە عێراق و ئێران و شام و باکووری ئەفریقادا گەیاند.

دەبێ موسلمانان وریابن، ناین و میژوو پێغەمبەری خۆیان خوشبوون، خوشەویستیەکی وەهانا کە هەر لە یادی مەلود و ئیسرا و میعراج و بەدرو ئەوانی تردا بیرمان بکەوێتەوه، یان لە کاتی

كاردانه‌وه‌یه‌كی خراپكاران و رۆژنامه‌كانی دانیمارك و ئەلمانیا، كه هه‌ولێ ناشیرینكردنی پێغه‌مبەر ده‌ده‌ن.

واته‌ با كاردانه‌وه‌ی كاتی و وه‌رزیمان نه‌بیت، كه له‌لایه‌ن چه‌ند داخ له‌ دڵكه‌وه‌ ب‌سه‌پیت به‌سه‌ماندا، چاكترین به‌رگرییه‌ك له‌ پێغه‌مبهرمان پابه‌ندبوونه‌ به‌ ئایین و په‌یامه‌كه‌یه‌وه‌، ئه‌وه‌یه‌ گوێپرایه‌لیی خوا و جیبه‌جیكردنی فرمانه‌كانی و سووننه‌ته‌كانی پێغه‌مبەر كه‌ بۆی جیه‌ه‌شتووین.

به شی یه که م

- * سوپای نیسلام ته قه له سنووری کوردستان دهدات
 - * سه ره تای رووداوه کان
 - * جه نگی جه له هولا
 - * هه ئویستی سوپای نیسلام
 - * رزگارکردنی خانه قین و جه لوان و قه سری شیرین له دست
- فارس

سوپای ئیسلام تەقە لە سنووری کوردستان دەدات

سەرەتای رووداوێگان :

کە سوپای ئیسلام تەقە لە دەرگای سنووری ھەرمی چیا (کوردستان) دەدات، ئەوەی کە بە دەم دەرگاوە دیت کورد نیە. ھەرچەند کورد لە مائەوێیە. بەئێکۆ ئەوەی دەرگا دەکاتەوێ سوپای فارسە، کە بە زۆر و زۆرداری و، بەبێ پرس و مۆلەت مائی کوردی داگیر کردووە.

مێژوو لە نیوان کورد و ئیسلام دا هیچ رووبەروویبونەوێیەکی تۆمار نەکردووە، کە سوپای ئیسلام دەگەنە جەلەولا (گولانە) و، لەو جەنگەدا سەردەکەون، نوینەری خەلکی شارەزور دەگەنە جەلەولا و ریکەوتنیک مۆر دەکەن. ئەو کاتە کوردستان خالی کرا بوو لە سەربازی فارسی و، ھەموو کیش کرابوێوێ بۆ بەرەوی جەنگی جەلەولا و حلوان و خانەقین، کورد ئەو فرسەتە دەقۆسنەوێ، بە نھینی لەگەڵ سوپای ئازادی بەخشی ئیسلامیدا ریک کەوتن.

پیشتر بینیمان – لە کتیبی پیش فتوحات-دا کە چۆن عەرەبی باشوری عێراق دەچن بەگژ ئیسلامدا و جاسوسی بۆ فارس دەکەن و یارمەتیان دەدەن، ئەوێ بوو بە خەسارەتێکی گەورە بۆ خۆیان و فارس و موسوڵمانان. بەلام دواتر دەبینی کە کورد لە یەک جێدا فارس بانگ ناکەن و، جاسوسیان بۆ ناکەن و، ھانیان نادەن لە دژی ئیسلام، بەئێکۆ بە پێچەوانەوێ، سێ کاری گرنگ دەکەن کە ھیچ میلیتێکی تر لەسەر زەوی وای نەکردووە.

جهنگی جهلهولا (گولانه)

له بهشهکانی پیشوی ئەم کتێبه باسی کهوتنه‌پێنی سوپای ئیسلام له مه‌دینه‌ی پایته‌ختی ئیسلام بۆ (مه‌دائن) پایته‌ختی ئیمپراتۆریه‌تی فارسی ساسانی کرا. دوا‌ی گیرانی (مه‌دائن) ئەوه بوو (یه‌زدگورد) پاشای فارس، (کۆشکی سپی) ناو مه‌دائنی جێه‌یشت و، خۆی گه‌یاندە (هه‌لوان) له‌ناو هه‌رتمی چیا (کوردستان) دا، شاری هه‌لوانی کرده پایته‌خت که دووسه‌د کیلۆمه‌تر له‌ باکووری مه‌دائنه‌وه دوور بوو، ئەلسه‌عالیبه‌ی ده‌لیت:

(یه‌زد گورد هه‌زاران چیشته‌که‌ر و گۆرانی بیژوو مۆسیقاژهن و نوکته‌باز و وڵاخ داری نارد بۆ هه‌لوان، به‌ سواری چوار هه‌زار ئەسپ و عه‌ره‌بانه‌ی شاهه‌نشاهی).¹

شیت خه‌تاب ده‌لیت: (گه‌نجینه و سامان و ژن و ده‌سته و دائیره و ماقولانی گواسته‌وه بۆ هه‌لوان)².³ ده‌سکه‌وتی موسولمانه‌کان له مه‌دائن (١٢)

¹. غرر سیر ملوک الفرس - ابومنصور الثعالیبه - باریس / ١٩٠٠.

². هه‌لوان: ناوچه‌یه‌کی ستراتیجیه ده‌پوانی به‌سه‌ر هه‌موو ده‌شتی عێراق دا، ده‌که‌وتته‌ نیوان هه‌رتمی عه‌ره‌بی عێراق و، هه‌رتمی چیا (کوردستان) وه. شاری هه‌لوان سێ هه‌زار ساڵ پێش زاین له‌ سه‌رده‌می کاسیه‌کاندا هه‌بوه، ده‌که‌وتته‌ داوێنی چیا‌ی زاگرووس، له‌ لای سه‌روی روبرای سیروان (دیاله‌وه). هه‌لوان ناوه‌که‌ی کوردی په‌تبه و له‌ بنه‌په‌تا (هه‌لمان) بووه، که له‌گه‌ل (هه‌لوان) هه‌ر یه‌ک واتاپان هه‌یه و له‌وتوه په‌یدا بوه، ئەم شوێنه له‌ چار چیا‌ی سه‌ربه‌ری زاگرووس دا گه‌رمیانه و کانیاهه‌ گه‌پاوه گۆرگیه‌کانی زستانان هه‌لم و هه‌لاویان لێ هه‌ل ده‌ستن، شوێنه‌واری کۆنی شاره‌که نزیك سه‌رپێتلی زه‌هاری ئیسته‌یه و (ابن حوقل و یاقوتی هه‌موی) ئەم رایه‌ پشتیوانی ده‌که‌ن و نووسیویانه: (هه‌لوان شاره‌که به‌ لاپه‌لی چیاوه، به‌سه‌ر عێراق دا ده‌پوانی و له‌ نه‌خشه‌دا سه‌ر به‌ عێراقه، له‌ کۆندا که‌ ئەوترا (الجبل) مه‌به‌ست له‌ چیا‌ی زاگرووس بوو به‌ هه‌موو لق و په‌له‌کانیه‌وه، هه‌ر له‌ ئەسفه‌هانه‌وه هه‌تا هه‌کاری و هه‌ر له‌ ده‌ماوه‌ند و ئەلبورزه‌وه هه‌تا زنجیره‌ چیاکانی به‌مۆ و سه‌گرمه و قه‌ره‌داغ و په‌رهمه‌گرون. هه‌لوان به‌ر له‌ ئیسلام ناوه‌ندی ئوستانی شاد فه‌یروز هه‌رتمی چیا (الجبل) بوه، که له‌م ناوچه و شاره‌نه پێک هاتبوو (هه‌لوان - فه‌یرو قویاد - کوهستان - تامه‌را - ئاریل - خانه‌قین). سالی ١٦ی کۆچی که‌ یه‌زدگورد له‌ مه‌دائن رای کرد هه‌لوانی کرده پایته‌خت، پاشان به‌ره‌و هه‌رتمی سپاهان (ئه‌سفه‌هان) رای کرد.

هزار ماین و، ئەمباریکی زۆر له ئالتون و مەجوهرات و چەك و تفاقیکى زۆر بوو. هەتا گیرانی مەدائىن موسولمانەکان ئەو هەموو سائە نوویژی سەفەریان دەکرد - قەسرو جەمەع - (سەعد کورپی ئەبى وەقاس) سەرکردەى سوپای ئیسلام له عێراق، نیەتى ئیقامە و نیشتهجئ بوونى له مەدائىن هینا و، یەكەم نوویژی جومەعی بۆ کردن له مانگی سەفەرى سالى ١٦ى كۆچى دا. عومەر نامەى نووسى كە ئیتر مەپۆن ئەوەندەمان بەسە، دەقى نامەكە (ان قف مەكانك ولا تطلبوا غير ذلك).⁴ هەر بۆیە سەعد نیەتى ئیقامەى هینا بەلام یەزگورد نەیهینشت و خۆى ساز دەدايەوه.

گیرانى مەدائىن هەموو هیوايەكى یەزدگوردی بپرى. پەيوەندى بە هەرىمەكانى ترەوه بپرا. خۆى له حەلوان نیشتهجئ بوو، داواى له هەموو هیزەكانى كرد له شارى جەلهولا كۆببنەوه، چونكە جەلهولا چوارپىانى رینگەى هاتوچۆ بوو بۆ هەرىمەكان. ئەلكوفى دەئیت: (هەشتا هەزار له فارسەكان له جەلهولا كۆبونەوه، نیەتیان هینا بچن بەرهو سەعد كورپی ئەبى وەقاس له مدائىن - واتە بۆ گرتنەوهى مدائىن - ئەم هەوالە گەيەنرا بە سەعد، سەعد سەرکردەكانى كۆكردهوهو راویژی پئى كردن، هەندئى وتیان با بچین بۆیان. سەعد وتى منیش حەز دەكەم، بەلام سەربازم كەمە، ئەوان زۆرن و من له ئیوه دەترسێم. یەكیان وتى: ئەى سەعد مەترسە. ئەوهى دوینئى سەرى خستین بەسەریاندا هەر ئەوه ئەمپۆش سەرمان دەخات. ئیئە دەزانین ئەگەر خوا كۆژرانى لەسەر یەكێك نووسى بئى هەر دەبئى بپئى. وە ئەگەر مردنى (سەرجینگە) لەسەر كەسێك نووسى بئى هەر وا ئەپوات. ئیئەش گومانمان لەوه نیە كە كۆژران له پیناوا خوادا باشتەرە له مردنى سەرجینگە، كەواتە مژدە

³. الفتوح - للعلامة ابن محمد احمد بن اعثم الكوفي - المتوفى سنة ٣١٤هـ، ج ٢، ص ٢٧٢ - بيروت ١٩٦٨.

⁴. رسائل الفاروق، عمر بن الخطاب: عبداللطيف اسماعيل الجبوري - ص ٧٩، رسالة رقم (١٠٦)، بغداد ١٩٨٩.

بۇ ئەوانەنى كە لە پىناۋى خوادا دەكوژدېن، تەنھا پاداشتى خوايشيان بەسە.⁵

موسلمانەكان هېشتا لە مەدائىن نەحوە وابونەو، كە هەوال ھات، سوپايەكى زۆرى فارس لە جەلەولا كۆبونەتەو بە سەرکردايەتى (مەھرانى رازى) (مەھران داد) (مەھرانى كورى يەزد گورد).

(يەزدگورد)، حەلوانى شارى كوردى كرده پايتەخت و شەرى ئالانده (جەلەولا) شارىكى تىرى كورد. يەزدگورد دەيوست لە حەلوانەو دىفاع لە خۆى و پاشماوەى ولاتەكەى بكات. نەخشەى شەر لە ولاتى كوردانەو لەبەر دوو ھو بوو:

يەكەم: چونكە كوردستان (ھەرىمى چيا) قەلايەكى شاخاوى سەخت و چىرو قايم و پەناگەيەكى بەھىز بوو خۆى تيا حەشار بەدات. ھەرەكو (دارا) پاشاى كۆنى ئىران كە لە سالى (۲۳۲)ى پىش زايىندا لەبەردەم (ئەسكەندەرى مەكدۆنى) پاشاى رۆم دا شكا، خۆى ئالانده كوردستان.⁶

دووم: يەزدگورد دەيوست كورد ناچار بكات پىشتى بگرن و داکۆكى لە خاكى داگىركراويان بكەن و، بە گژى موسولماناندا بچن. يەزدگورد دەيزانى ئەگەر كورد لەسەر رايەك يەك بگرن و كۆبينەو، ھىچ ھىزىك نىە بەريان بگرن. عومەرىش ئەوەى دەزانى، ھەر بۆيە بە سەعدى وت لە حەلوانەو نەچىتە ناو ھەرىمى چيا. يەزدگورد بەو كارە دەيوست سوپاى ئىسلام رابكىشنىتە ناو كوردستان و گيانى دىفاع لە خاك و لە كوردىان تيا ببزوينى و خوين بۇ خاكىان بپژن. يەزدگورد دەيزانى كوردەكان زور بە دل پىشتى ئىمپراتۆرىيەتى ساسانى ناگرن، دەيوست لەو رىگەيەوە بيان جولينى. يەزدگورد دەيوست ھەك عەرەبى لە دەست چوو، كوردى لە دەست نەچىت! بەلام لەو دەچىت كورد لە پىش يەزدگوردەو لەو ھاوكىشەيە حالى بوو بن!

⁵ الفتوح: للعلامة ابن محمد احمد بن اعثم الكوفي - المتوفى سنة ۳۱۴هـ، ج ۲، ص ۲۷۲ - بيروت ۱۱۶۸.

⁶ شەرەكانى ئەسكەندەرى مەكدۆنى: پلوتارك. ل ۳۳، راپەرىن/ ۱۹۷۲ سلىمانى.

دۆست و دوژمنی خۆیان جوئى كوردبیتتهوه! خاكى كوردان زۆر و فراوانه، خۆشيان گهلىكى كۆن و قهرهبالغن، هزار سال بوو دهكرانه فارس و رۆم و ئهرمن و تورك، دهگوازانهوه و راپنچيان دهكردن. به زۆر مهجوسى و ئاگرپهرستى و ئاينى گاوريان بهسهردا دهسهپانندن. له شهپرى هزار سالهئى فارس و رۆم دا پسا بوون، خهسارهتتىكى قورسيان دا بوو. مهيدانى جهنگهكه كوردستان بوو، كورد هميشه چاوى له پهيدا بوونى هيزى سئيهم بووه، كه پهيدا ببى و ئهو دوو زلهيزه بئى وئنه جيهانهيان لهسهر لا بهرى، ئهوهتا سئيهمىكى ئازا و پاك و دادپهروهه پهيدا بوه، ههليان سهنگاندهوه، دهركهوتوه كه دهتوانى ريش سپىتى بكات و، له گوپرى فارس و رۆم بىت. كورد شتى بيى بوو، بويه نيهتى هئنا پهيوهئدى به ئيسلامهوه بكات، فارس و رۆمى بيى بوو، ئيسلاميشى ههلسهنگاند بوو! يهزدگورد دهيهويت شهپهكه بنالينته كوردستان، قولايى ههرئىمى فارس و ئيمپراتوريهته شهپزه بوهكهئى پئى بپاريزئى. دهيهوئى شهپ له مالى كهسئىكى تردا بكات. بهم كاره چند مهبهستئىكى پئى دهپيكتت، دهيهوئى وهك پشيلهئى سوتاو (كلكه نهوتينه)، خۆئى له ولاتى كوردان و، ههرئىمى چيا بنالينتت. نوينهئرانى فارس و رۆم به بهردهوامى له هات وچۆدا بوون له نئوان قوستهنتئيهو مهدائنئى كۆن، قوستهنتئيهو حلوانى تازهدا، بۆ راگوپينهوه و پرس وپا لهسهر رووداوهكانى ناو عئيراق. پيشتەر له جهنگئى (ئهلغيران)دا⁷، بينيمان كه چۆن فارس و رۆم و عهرهبه لادهرهكان له يهك بهرهئى جهنگيدا بهرامبهر به موسولمانهكان شكستيان خوارد، له رنكهوتئىكى نئوان فارس و رۆم دا بپاريدرا كه فارسهكان ههموو هيزهكانيان لهسهر سنوورى رۆم بكيشننهوه بۆ بهرهئى جهنگئى جهلهولا و خانهقين. لهسهر ئهو رنكهوتنه فارسهكان كوردستان و ئهرمينيان به هيزهكان خالى كردهوه بۆ بهردهم بهرهئى جهنگئى موسولمانهكان⁸.

⁷. له مهدينهوه بۆ مدائن: حسن محمود حهه كريم. ل. ٤٢. سلئيمانئى. ٤/١٩٩٧.

⁸. شهپهكانئى ئهسكهئندهرئى مهكئوتئى - ٤٤٤.

جئى سەيرە. ئەو فارس و رۆمى كە زياتر لە ھەزار سال بوو لە جەنگدا
بوون، وازيان ھيئا و بەرامبەر ئىسلام بوون بە يەك.

يەزدگورد دەيوست بە پەلە ھيژىكى زۆر كۆ بكا تەوہ و بەرى
موسولمانەكانى پىن بگريئت، بۆ ئەو مەبەستە پىريارى رەشبگير (نەفيري عام)ى
دەركرد. لە گوڤارى (العربي) دا ھاتووه: (يەزدگورد نەفيري عامى دەركرد بۆ
ھەموو ناوچەكان، كە ھەرچى دەستى چەك دەگرى ئە - جەلەولا - نامادە
بىن) ⁹ (رۆژبەيانى) دەليئت: (يەزدگورد دەستورى بە ھيژەكانى ھەريمى چيا
كوردستان و نازربايجان و شىروان - كەلار و گەرميان و بەدرە و جەسان - دا
كە بچنە كۆمەك و يارمەتى مەھران)¹⁰

يەزدگورد پاشاى فارس (مەھرانى كوپى) كە بە (مەھران رازى) يان
(مەھران داد) ناسرا بوو، كرد بە سەركردەى ھيژىك و ناردنى بۆ شارى
جەلەولا، داواى ئى كردن كە خەندەقنىكى گەورە ھەلەكنن و خويان لە ناويدا
قايم بكن.

ئىبن ئەسیر دەليئت: (پاشاى فارس نامەى نووسى بۆ خەلكى نازربايجان و
باب¹¹ و ھەريمى چيا كوردستان¹² و ھەريمى فارس¹³، داواى ئى كردن كە
دەمەودەست بىن بە دەم بانگەوازەوہ و لەبەردەم لەشكرى عەرەبەكان بوەستن.

⁹ . مجلة (العربي) الكويتي: العدد ٢٦٤ - يزدجرد الثالث - احمد عادل كمال. ص١٤٩ . ١٩٨٠.

¹⁰ . ميژووى حەسەنەوہيى و عيارى: محمد جميل رۆژبەيانى. ل١٥٤ - دارالحرية١٩٩٦.

¹¹ . باب: مەبەست و لاتى توركمنستانە لە بشتى (باب الابواب) ەوہ كە ناسراوہ بە (دەريەند).

¹² . ھەريمى چيا لە سەردەمى پيش ئىسلامدا لە سى ھەريم پىك ھاتبوو كە ئەمانەن:

(ھەريمى چيا، ھەريمى جزيرە، ھەريمى شارەزور)

¹³ . ھەريمى فارس: ئەوسا ھەريمى فارس كە مەترين رويەرى ھەبوو لە حەوت ھەريمەكەى كە
ئىمپراتورىيەتى ساسانى ئى دروست بوو، دەكەوتە بەشى خواروو لە لىوارەكانى كەندارى عومان.
بەلام لە ماوہى ھەزار سال حوكمرانى ساسانى دا توانيان ھەريمەكە فراوان بكن و ئۆر لە خاكى ھەريمى
چيا(كوردستان) بە ئۆر دا بپىن و بيخەنەسەر ھەريمى فارس، دەنا سنورى كوردستان پيش ساسانى
ھەتا تاران و خوار ئەصفەھان دريژ بووبويەوہ !.

ئەگەر ناكۆك بن و خۆتان بە جيا بزانن و گوئی رایەل نەبن، ئیتر ئاوا كۆنابنەو، ئیستە ئەو كاتەیه كە دەیانەوئیت جیامان بكنەو و لە یەكمان بپچن، خیرا كەن، ھەر ھەموتان كۆ ببنەو بۆ دژایەتی عەرەب، ئەگەر سەرکەوتین، ئەو ئەویە كە دلمان پئی خۆشە و ھەولمان بۆ داو، ئەگەر واش نەبوو، ئەوا كاری سەرشانمان ئەنجام داو، نكولیمان نەكردو، عوزمان لەسەر نامینی).

پاشایەك، كاتی خۆی گوئی بۆ رۆستەمی سەرکردەى نەدەگرت، ئەمڕۆ لەبەردەم میللەتدا دەپارێتەو كە بێن بە دەمیەو، بە تەنھا جئی نەھیلن. ئەو لە نامە و بریاری كەسیك دەچیت كە لە ناخدا رووخاو و لەسەر زەوی واقعدا شكاو بیت.

ھەر كەس بە دەمیەو دیت، رەوانەى جەلەولای دەكات. سەد ھەزار سەربازی جۆراوجۆر لەو خەندەقەدا كۆبویەو. وەك لە نامەكەیدا بۆ (مەھران) ی سەرکردەى بەرەى جەلەولای ھاتووە: (چائیک ئی بدن و ھەر ھەموتانی تیا كۆ ببنەو بە سەرکردایەتى مەھران رازی). تەنھەت زۆر لە كۆر و كۆرەزا و كچانی كسراكان بەشداری ئەو شەپەیان كرد، بۆ بەرزكردنەوێ و رەى جەنگاوەران و پاراستنى ولاتی لە دەست چویان. داوا دەكات كە زریسكى دپكاوی ئاسن و تەل لە تەختە ببەستن و دەوری خۆیانی پئی بگرن و لە رینگەى عەرەبەكاندا بلاوی بكنەو. تەنھا یەك رینگەى ھاتووچۆیان لە پشتەو بۆ خۆیان ھیشتبویەو. ژمارەیان لە سەد ھەزار گوزەراند، یەزدگورد بە بەردەوام لە جەلوانەو پارە و خواردن و سەرباز و زریسك و چەكى دەنارد بۆ بەرەى جەلەولا. لە كوردستانەو دەنگینكى یاریدەدەر ھەبوو بۆ ھەنھاتنى كوردەكان لە سوپای فارس، لە شاخە سەختەكانى كوردستاندا راكردوویەكى زۆر كۆبویەو.

كارل بروكلمان دەئیت: (كە مەدائن گيرا فارسەكان خۆیان كیشایەو بۆ جەلوان و، لاپالئی زنجیرە چپای شاھۆ. یەزدگورد پارچە پارچەى سوپاكەى كۆكردەو ھو گۆرى تىخستەو و لەشكرى تازەى بۆ ھینان. وردە وردە پینشى

خستن بۆ دۆلى رويارى جەلەولا كە دەپژىتە ناو رويارى دجلە لە باكورى مەدائىن. ئەم سوپايە خۆى دامەزراند لە لىواری لای راستى رويارى دىياله، لە لای رۆژھەلاتى ئەو گەرۆھى كە شاخى حەمرىن دەپژىت، لەسەرە رىئى كاروانى كۆنى نىوان عىراق و ئىران).¹⁴، بېروانە نەخشەى ژمارە (۱) يەزدگورد جەلەولای زۆر قايم كرد، چونكە سنوور بوو لە نىوان ناوچەى كورد و عەرەب دا، لە نىوان ھەرىمى چيا و سەواد دا، ئەگەر لە جەلەولا بشكىن، ئەوا خانەقەين و حەلوان ھەر زوو چۆل بوو، عەرەبى لە دەست چو، نىتر سنورىيان نامىنى بە ناوچەى عەرەبەوھ بۆ يارمەتى. بە پىچەوانەشەوھ عومەر دەيوست لە جەلەولاش راويان بنىن، ھەتا دەستيان لە عەرەبەكانى ناوچەى سەواد (رەشەخاك)ى باشورى عىراق بېرى و كوردىشيان ئى بسىنن، ئەم دوو مىللەتە (كورد و عەرەب) لە بەھىزترىن پائىشتى ساسانىەكان بوون. خزرى بەگ دەئىت: (كۆتايى فارسەكان بە جەلەولا ھات، جەلەولا چوارپىانە بۆ ئازىبايجان و باب و شاخ و فارس، تىمان و دۆش دامان، وتيان ئەگەر ناجۆر بىن، جارىكى تر ناتوانىن لە دەورى يەك كۆبىينەوھ، جەلەولا جىيەكە، جىيى جياوازىمانە، با لىرەدا يەكبگرىن بۆ عەرەب، خەندەقەكەيان دەوردا بە دېركى حەسك كە لە تەختەيان بەستبوو، وەك تەلى دېركاوى)¹⁵، (يەزدگورد دەستورى بە ھىزەكانى دا بگەنە مەھران).¹⁶ (ھىشتا موسولمانەكان لە مەدائىن دانەمەزرا بوون، ھەوال ھات كە سوپايى فارس لە جەلەولا سەنگەريان گرتو، جەلەولا جىيەكە لە سەر رويارى دىياله لە نىوان خانەقەين و بەعقوبەدا¹⁷). خەتاب دەئىت: (جەلەولا شارىكە لەسەر رىنگەى خۆراسان لە باكورى مەدائىن).¹⁸

¹⁴. تاريخ الشعوب الاسلامية: كارل بروكلمان - ج ۱ ص ۱۱۶. بيروت ۱۹۴۸ ط ۱.

¹⁵. تاريخ الامم الاسلامية: محمد خزرى بەگ - ج ۱-۲. ص ۲۱۵. ۱۹۶۹ مصر.

¹⁶. فتوح البلدان: البلازى - ص ۶۲-۶۵.

¹⁷. معجم البلدان: ج ۲. ص ۱۲۹.

¹⁸. قادة فتح العراق والجزيرة: ص ۲۲۵.

(یەزدگورد پاش ئەوێ مائ و خیزانی خۆی و هەموو گەنجینهی ولاتی و سوکباری بەرینخت، سواری تەختە پروانیکێ زەمییل ئاسا بوو، کۆشکی سپی جێ هینشت، بە سواره و پیاو ماقولانەوه روی کردە حەلوان، یەکنێ له فرماندەکانی کەناوی مهران کوپی بەهرا م بوو، بە سوپانیکێ پر چەکەوه له جەلهولای بەجێ هینشت و دەستوری بە هینزەکانی چیاو ئازەربایجان و شیروان دا، بچنە کۆمەک و یاریدەیی مهران. سوپای ئیسلام زوو بەرهو نەهرەوان جۆلا، لهو ئارەدا سوکە بەرهنگاریی روی داوه، فارسەکان له جەلهولا بنەوبار و مائ و مندالەکانیشیان بەرهو خانەقین خستەپێ)¹⁹.

¹⁹ . مێژووی حەسەنەوێهیی و عەیارێ: محمد جمیل رۆژنەیانێ، ل ۱۰۰.

هه لۆیستی سوپای عێراق

سه‌عد سه‌رکرده‌ی سوپای عێراق، له مه‌داڤنه‌وه نامهی نووسی بۆ عومه‌ر که سوپایه‌کی زۆری فارس له جله‌ولا کۆبوونه‌وه. عومه‌ر ترسا ئه‌وه خۆنامه‌ده‌کردن بێت بۆ گرتنه‌وه‌ی مه‌دانن. بۆیه نامه‌یه‌کی خێرای بۆ سه‌عد نووسی که به په‌له (هاشم کوپری عوتبه کوپری ئه‌بی وه‌قاسی برارزای به ۱۲ه‌زار چه‌کداره‌وه بۆ جله‌ولا ره‌وانه بکات)²⁰، ئه‌لکوفی ده‌لیت: (له جله‌ولا موسولمانه‌کان ژماره‌یان بوو به ۲۴ هه‌زار که‌س)²¹. عومه‌ر له نامه‌که‌دا نه‌خشه‌ی هێرشه‌که‌ی ئاوا داڕێژا بوو، (له پێشوه قه‌عقاع دا‌بنی، له لای راسته‌وه موسعه‌ید کوپری مالیک، لای چه‌پ بده به عه‌مری کوپری مالیک کوپری عوتبه، له پاشه‌وه عه‌مری کوپری مورهبی جه‌هنی)²².

²⁰. الاصابه فی تمیز الصحابه: ج ۶، ص ۲۷۵، القا‌ره، ۱۳۲۵هـ.

(هاشم) ناوی (ئهبو عمرو هاشم کوپری عوتبه‌ی کوپری ئه‌بی وقاص)ه له به‌نی زه‌هریه، کوپری برای سه‌عدی کوپری ئه‌بی وه‌قاصه، رۆژی فه‌تحی مه‌که‌که موسولمان بوو، له غه‌زای (حنین) و (هه‌لگه‌پاره‌کان)دا به‌شداری کرد، له‌گه‌ڵ خالید چوو بۆ عێراق و شام و له هه‌موو جه‌نگه‌کاندا به‌شداری کرد، یه‌کێک بوو له‌وانه‌ی که خالید هه‌لی بژارد له‌گه‌ڵی بچیت بۆ شام، یه‌کێک بوو له‌و (سه‌د) فیدائیه‌ی که خالید بۆ کارێکی گه‌رنگ و تابه‌ت هه‌لی بژارد بۆ جه‌نگی (یه‌رموک)، هه‌ر له‌و جه‌نگه‌دا چاوێکی له ده‌ست دا و بوو به سه‌رکرده‌ی هێزی پیا‌ده، پاشان گه‌پایه‌وه عێراق و له جه‌نگی قادسیه‌دا به‌شدار بوو، دوا‌ی جه‌نگی جله‌ولاو حلوان هاشم گه‌پایه‌وه بۆ (کوفه) و له‌گه‌ڵ مامی مایه‌وه و له به‌رێوه‌بردنی ئیش و کارو سه‌ریازیدا یارمه‌تی ده‌دا، عومه‌ر سه‌عدی لا‌برد سالی (۲۰)ی کۆچی، دوا‌ی عومه‌ر (عوسمان) له سالی (۲۴)ی کۆچی دا سه‌عدی گه‌پایه‌وه بۆ ئه‌میری کاروباری کوفه، دو‌باره هاشم یارمه‌تی دا‌یه‌وه هه‌تا عوسمان سالی (۲۶)ی کۆچی لای برد. هاشم ده‌ستی نه‌بوو له جه‌نگ و فیتنه‌کانی سه‌رده‌می عوسمان و عه‌لی دا. به‌لام که عوسمان شه‌هید بوو هاشم بوو به سه‌رکرده‌ی هێزی پیا‌ده‌ی (عه‌لی) له جه‌نگی (صفین) دا. هه‌تا (هاشم و عه‌ماری کوپری یاسر) به یه‌ک رۆژ له جه‌نگی صفین دا شه‌هیدبوون، سالی ۲۷ی کۆچی. الاستعاب، ج ۴ ص ۱۵۴۷.

²¹. الفتوح - ابن اعثم، ج ۲ ص ۲۷۲. بیروت ۱۹۶۸.

²². رسائل الفاروق عمر: عبدالطیف اسماعیل الجبوری، ص ۹۱، رساله عدد ۱۴۳/۱۹۹۰ "کتیبه‌که ۲۳۵ نامه‌ی تیا‌یه.

سوپای ئىسلام بەرەو جەلەولا كەوتەپ ئى لە مانگى سەفەرى سالى ۱۶ى كۆچى، بەرامبەر مانگى مارسى سالى ۶۲۷زايىنى. لەناو سوپاكەدا ناودارانى مهاجر و ئەنصار و پياوماقولاتى عەرەبى تيا بوو. لە رىنگە لەگەل ھەندى خىل و عەشیرەتى ناوچەكەدا رىكەوتنىان مۆر كرد (رەنگە وەفد و نوینەرى كوردەكان كە (ئەمىن زەكى) باسى دەكات لەم كاتەدا بە موسولمانەكان گەيشتەن و رىك كەوتەن!، بەردەوام سەعد يارمەتى بۇ دەناردن. سوپای ئىسلام بەرەو (نەھرەوان) جولاً، لەو ناوەدا سوکە بەرەنگارىەك روى داو، پاشان ھىزىكى تریشى بۇ ناردن بە فەرماندەبى (جىرىرى كوپى عەبدولئەلى بەجلى). سەعد سى ھەزار كەسى تریشى لە ھىزەكانى خۆى بۇ نارد.²³

ھاشم بە پى ئى (بابل مەروژ) دا رۆیشت، كوئىخاى (مەھروژ) پىشوازی ئى كرد، بە ناشتى و رىكەوتن كە لە يەك نەدەن.²⁴

یەزدگورد ھىزى زۆرى لە جەلەولا كۆكردەو، مەبەستى ئەو بوو، روگەى سوپای ئىسلام لەسەر حەلوان و ناوچە فارسىەكان لا بدەن و، روىان بکەنە ناوچە كوردیەكان. سوپای ئىسلام گەيشتە جەلەولا، ھەشتا رۆژ گەمارۆیان دا، فارسەكان ھەر كات بیان وىستایە دەھاتنەدەرەو بۇ موسولمانەكان و گائەتيان دەكرد و ئاھەنگى بىزاركردنىان دەگىرا. ھەندى جار پەلامارىان دەدا و دەگەرەنەو خەنەقەكانیان. لە ھىرشىكى كتوپردا فارسەكان لە چال ھاتنە دەرەو و رژانە ناو موسولمانەكان و، شەپرىكى سەخت روى دا، بەردەوام لە حەلوان و مەداننەو یارمەتى بۇ ھەردوولا دەھات. ھاشم چو جىيەكى بەرزو وتارىكى ناگرىنى دا. دەيگوت: (ابلوا فى الله بلاء حسناً يتم عليكم الاجر والمغرم، واعملوا لله).²⁵ جەنگىكى وا كرا مەگەر شەوى (ھەرىن شتى وا كرا بىت، كە توندترین كاتەكانى جەنگى قادسیە بوو! موسولمانەكان خۆیان لەو

²³. مێئوى حەسەنەو ھەبى و عەيارى: محمد جمیل رۆژنەبەنى، ل ۱۵۰.

²⁴. تارىخ الامم والملوك (تارىخ الطبرى): الامام الطبرى، ج ۳، ص ۱۲۲.

²⁵. قادة فتح العراق والجزيرة، ص ۲۲۵.

تیک هه لپهژانه رزگار کرد و دوو هیرشی توندیان کرده سهر فارسهکان. قهعقاع خوی جوئی کردهوهو له دوی فیلیکی جهنگی دهگهرا. فارسهکان شپهزه بوون و له ههردولا زیانی گهوره کهوت، لهم نرکهو نالهیهدا قهعقاع توانی بههیزه تایبهتیهکهیهوه له پشتهوه دزه بکاته ناو نهو ریگهیهی که دهچووه ناو خهنهقهکه له ماوهیهکی کهمدا دهستی بهسهر لایهکی خهندهقهکهدا گرت. پاشان هاواری کرد (یا معشر المسلمین هذا امیرکم قد دخل الخندق و اخذ به، فأقبلوا الیه، ولا یمنعکم من بینکم و بینه من دخوله.) مهبهست گیرانی(هاشم) بوو، که بهو جویرهش نهبوو، نهمه ههر بو تاودانی موسولمانهکان بوو بو تولسهندنهوه. جهنگ تهواو گهرم بوو، ههموو ناو خهندهقهکه گیرا و فارسینکی یهکجار زور کوژرا. لاشه ناوچه و خهنهق و شوراکانی داپوشی بوو، لهبهرنهوه ناونرا جهلهولا. زوربهی میژوونوسان لهسهر نهوهن که جگه له کهمیک، کهسیان دهرنهچوو. نهوانیش بهرهو خانهقین رایان کرد. نهو فیلهی قهعقاع نهبوایه (الحرب خدعة) خهریک بوو موسولمانهکان وره بهر بدهن و وهک جهنگی (جس)یان بهسهر بیئت، هاشم داوای له قهعقاع کرد دویان بکهوینت. نهویش راوی نان و خانهقینیشی پیوه نازاد کرد.²⁶

خزری بهگ دهلیت: که فارسهکان زانیان توانای خواگریان نیه و لهسهریان توند بوه، راست و چهپیان دروست کردو به فیلیک جهلهولایان جیهینشت و به پهله پروزه و شکاویهوه کشانهوه²⁷. تهواوی میحوهری دولی دیاله پاک کرایهوه.

لهو جهنگهدا (مههران)ی سهکرده کوژرا، که پشت و پهنا یهزدگورد بوو²⁸، زور له دهست و پیوهندی پاشا و خزمانی کسراکان کوژرابوون. کچی

²⁶. تاریخ الامم الاسلامیه: محمد خزری بهگ. ص ۲۶۴.

²⁷. مجله العربی الکویتي: العدد ۲۶۴. ص ۱۵۰، احمد عادل کمال.

²⁸. تاریخ الاسلام: حسن ابراهیم حسن، ج ۱، ص ۲۲۱.

یهکیک له کسراکان (شاپانوی کچی یهزدگورد) به دیل گیرا²⁹. نه م سمرکهوتنه له مانگی (زیلقهعه)ی سالی ۱۶ی کۆچی بوو. دواى گرتنى جهلهولا (هاشم) سوپایهکی سوارهى خسته تەك (جریس)³⁰ که له نیوان سوپای نیسلام و فارسهکان دا بوهستن و ماوهی ههلمهتی دوژمن نه دات. دواى جهلهولاش سهعد جریری کۆپی عهبدوللا ی بهجلی نارد بۆ یاریدهی و دهستوری پێدا که هیلێک دروست بکات له نیوان سوپای نیسلام و فارسهکان دا بوهستن و وهک شورای پۆلا بێخ و ریشه داکوتی. له نامهیهکی عومه ر بۆ سهعد دهفهرموئ: (ان فتح الله عليكم جلولا، فسرح القعاقع بن عمروا فى اثار القوم حتى ينزل بطلوان فيكون رداً للمسلمين و ليحرز الله لكم سوادكم)³¹.

²⁹. فتوح الشام: الواقيدي، ج ۱ ص ۱۲۰.

³⁰. (جریری کۆپی عهبدوللا کۆپی جابری له (بهنی نهناری بهجلی) سالی (تۆی کۆچی موسولمان بوو واته سالی(الوفود)، پێغه مبه ر تۆی خۆش دهووست، ناردی بۆ روخاندنی بی (ذي الخلصة) له نیوان مهککه و یه مهندا، به (۱۵۰) که سهوه چوون و بتهکه یان شکاند و خانوه که یان سوتاند، له سهرده می نه بو به کردا به شداری جهنگی هه لگه پاره کانی کرد، پاشان له گه ل خالید چوو بۆ عێراق، پاشان بۆ شام. به شداری جهنگی حیره و الجسر و البویب و ساباط و ذیقار و قانسیه و مدائن و جهلهولا و حلوان و نه سفه هان و قرمسین خوزستان و نه هاوهند و هه مه دانی کرد. پاشان له کوفه نیشه جی بوو، عوسمان کردی به والی (قرقیسیا) هه تا عوسمان مرد. عه ل به وهفد ناردی بۆ لای معاویه که گۆی رایه لی عه ل بکات، معاویه گۆی بۆ گرت به لام به گۆی نه کرد، به لام شیمامی عه ل و کرمه له کی سه فیره که ی جریریان به دل نه بوو، عاجزیان کرد، نه ویش چویه وه بۆ (قرقیسیا) و اعتزالی کرد، به لام خیلێ به جلی هه موویان له گه ل عه ل بوون، هه تا سالی (۵۱)ی کۆچی (۶۷۱)ی زاینی وه فاتی کرد. جارێک جریره ات بۆ لای عومه ر به وانهی دهووی وت: (اذا لتاکم کریم قوم فاکرموه) اسد الغابه، ج ۱ ص ۲۷۹ یان له جی نه کی تر دا پێی وت: (ما زلت شریفا فی الجاهلیة والاسلام) شذرات الذهب، ج ۱ ص ۵۸.

³¹. طبری، ج ۴ ص ۱۸۵. رسائل الفاروق، عبداللطیف الجبوری، ص ۸۷.

رزگارکردنی خانەقەین و حەلوان و قەسری شیرین لە دەست فارس

نیوانی جەلەولا و حەلوان نزیکی سەد کیلۆمەتر دەبوو، هەر که هەوالی شکانی فارس و کورژانی مەهران گەیشتە یەزدگورد، بێ ئەوەی بە دیار هیزە شکاوەکە یەوێ بوەستی تا دەگاتە لای، هەلەات، نەئە تەوانی بە رنگەئە تەختانیدا بپروات کە چەئە لێزنا بە شاخی کوردستاندا. تەبەری دەلێت: (خۆئە خزانه شاخ). بەلام ئێبێ ئەعسەم دەلێت: (هەلەات بەرەو نەهاوەند)³². ئێبێ ئەسیر دەلێت: (یەزدگورد لە حەلوانەرە هەلەات بەرەو شارێ رەئە)³³.

پێغەمبەر دەفەر موی: (خوای پێنج شتی داوێ بە من و میللەتەکم کە بە هیچ پێغەمبەرێکی تری نەداوێ هەموو زەویم بۆ کراوێ تە مزگەوت. خوای بەوێ سەری خستوم کە مانگیک رێگە لە دوژمنەرە دوربم، ئەو دەترسێ و دەتوقێ)³⁴. (ئارسەر کرسستنسن) دەلێت: (فارس رەهینانی زۆریان دەکرد لەسەر تیر هەویشتن لە کاتی هەلەاتن دا، چونکە فارسەکان لە کاتی شەردا چەند سەعاتیک زیاتر خۆیان نەدەگرت)³⁵.

وتەئە میژوونووسەکان راستە، ئەگەر سەیری نەخشەئە پێشوو بکەئە (یەزدگورد)، رای کردووێ بەرەو شاخ، پاشان چوێتە (رەئە)، لەوێوێ بۆ هەمەدان و نەهاوەند و ئەصفهان. بۆ کۆکردنەرەئە هیزو سەربازە هەلاتووێکان و دامەزراندنیان لە نەهاوەند. بە شاخدا رای کرد، هەر بۆئە زۆرەئە شتی بۆ نەپۆیشتن و لە حەلوان جێما و کەوتە دەست سوپای ئیسلام. هەرەوێک پێشتر لە مەدائینیش جێبەجێشت.

هەر میژوونووسێک رایەکی هەئە لەسەر بەرە و کوی راکردنی یەزدگورد، بەلام هەموویان لە کۆتایدا لە جەنگی نەهاوەندا یەک دەگرنەرەو هەموویان راست دەکەن، چونکە بە شارەکاندا گەراوێ بۆ کۆکردنەرەئە سوپا و راکێشانێ

³². الفتوح: ابن الاعثم، ج ١، ص ٢٧٩.

³³. الکامل فی التاریخ: ابن الاثیر، ج ٢، ص ١٤٥ - بیروت ١٩٨٩، حقه علی شیری، ماجستیر فی التاریخ الاسلامی.

³⁴. حدیث نبوی:

³⁵. ایران فی عهد الساسانیین: آرشر کرسستنسن، ترجمە: یحی خشاب، ص ٩٠ - بیروت ١٩٨٢.

بیروپای خەلکی بەلای خۆی دا. یەکیک لە فرماندەکانی تری سوپای عەجەم لە جەلەولا (خۆپەزادی) بۆ رۆستەمی وەزیری جەنگی پێشووی فارسی بوو کە لە جەنگی قادسیە کوژرا. هاشم (جیری کۆری عەبدوڵلای بەجلی) بەهیزکی زۆرەو لە جەلەولا بەجی هینشت کە ببیتە پارێزەری سنوور لە نیوان خۆیان و سوپای عەجەم دا، قەعقاعی کۆری عەمریش لەولاو کەوتە دواى دوژمن تا گەیشتنە خانەقین، هەرچی هیزکی پەرتەوازی فارس هەبوو لە ناویدا لەناوی بردن و خانەقینی بە ناشتی گرت. پاشان هاشم، (جیری) لە جەلەولا بانگ کردو کردی بە سەرداری خانەقین. خۆیان کەوتنەپێ بوو حەلوان، ئەویشی بەبێ شەڕ گرت³⁶.

ئین ئەعسەم دەلیت: (ئەنجا موسولمانەکان کەوتنەپێ بەرەو خانەقین. کە فارسەکان بەمەیان زانی بەرەو دوا کشانەووەو شاریان جی هینشت و چونە قەسری شیرین. لەویش نەوستان هەتا حەلوان. یەزدگورد حەلوانی بەجی هینشتبوو، (مەنوجەر کۆری هورمزانی) لە جی خۆی دانا بوو، یەزدگورد خۆی گەیانە شاری (رە). بەلام هەندئ لە وڵاخ و بار و کەل و پەل و خەزینەکانی ناردە هەمەدان. هەر ئەو رۆژە موسولمانەکان چونە خانەقین بەبێ شەڕ، پاشان چونە قەسری شیرین بەبێ شەڕ، ئەنجا داوایان لە سەعد کرد رینگەیان بدات بچنە حەلوان و بیکەنە بنکەى جی نشین و بارەگای گشتییان، ئەو کاتە کە نامەکە هات سەعد نەخۆش بوو، درەنگ وەلامی دانەو، سەربازەکان بێ تاقت بوون، چونکە گەرم بوو بوون لە شەڕ و سەرکەوتن، پاشان داوای لێ کردن بچنە حەلوان. موسولمانەکان رەخنەیان گرت لە سەعد بۆ داخستنی وەلامەکە، یەکیکیان شیعیکی پیا هەلداو کە ئەمە دوو بەیتیتی:

أما بال سعد خام عن نصر جیشه قد جئت يا سعد ابن زهرة منكراً
واقسم بالله العلي مـــــــــــــــــانه لو ان المثنى كان حيا لا حمرا

³⁶. بپوانە: خانەقین لە مێژوودا: گۆفاری کۆری زانیاری کورد، ژمارە ۱۸-۱۹، ۲۴۱ ل، بغداد.

ئەو شىعرە گەيشتەو بە سەعد، بەو نەخۆشپەرە ھەلساۋ كەوتەپرى گەيشتە قەسرى شىرىن كە موسولمانەكان خۇيان نامادە دەكرد بۇ ھەلوان. كە ئەم ھەوالە گەيشتە (مەنۇچەر)، خۇي نەگرت ھەلوانى چۆلكردو گەپراپەرە ھەتا گەيشتە لاي يەزدگورد، سوپاي ئىسلام بىن شەر چوۋە ھەلوان³⁷ قەعقاع پەلەي كەرد گەيشتە ھەلوان، خۇي تيا دامەزئاند، چونكە ناۋچەپەكى ستراتىژى گىرنگى سەربازى بوو، ھەلوان گەروپەك بوو كەوتبەرە نىۋانى ناۋچەي شاخ و رەشەخاك، نىۋانى چىياكانى كوردستان و دەشتەكانى ھەرەبستان، نىۋان كورد و ھەرەب. قەلاكانى ھەلوانى كەردە بىنكە و خىرا مزگەوتىكى تىدا دروست كەرد، كە مەبەست مانەوۋو دامەزئاندن و بەردەوامى دانە بە ھىزىش³⁸، ھەلوان نىزىكى (سەرىپىلى زەھاۋ) بە لاپالى چىاۋە بەسەر عىراق دا دەروانىت³⁹.

ھەلوان واتە پارىزگەرى پىن دەشت. (رۇژبەيانى) دەلىت: (ھەلوان پارىزەرى سنورى پىن دەشت بوو).⁴⁰ قەعقاع لە ھەلوان ماپەرە ھەتا سەعد بە داۋاي عومەر چوۋ بۇ كوفە، قەعقاع ناۋچەكەي دامەزئاند و دەسكەوتە زۆرەكانى كۆكردەرە، پاشان قەعقاع چوۋ بۇ لاي سەعد بۇ كوفە و كەسىكى تىرى بەسەر ھەلوانەرە دانا.

لە ھەلوان ئالتون و زىپ و ماين و كەلوپەلىكى زۆر جىما بوو كۇيان كەردەرە، (خمس)يان ئى نارد بۇ مەدینە، كە عومەر ئەۋەي بىنى گىريا، ھەبەرەپەرە ھەمەنى كوپى ھەف و تى: بۇچى دەگىرت، ئەمە سوپاس گوزارى خۋاي دەۋىت. عومەر و تى ئەۋە نامگىرئىت، بەلكو غەمى ئەۋەمە ھەر كات خۋا لەمەي دابى بە ھەر گەلىك، تووشى دوزمناپەتى و ھەسەد و رق و كىنە بوون. ماۋەپەك ئەو شتانهى بەند كەرد دابەشى نەكرد و نەپىختنە بەپىتولمال.

³⁷ . كتاب الفتوح: للعلامة ابي محمد احمد بن اعثم الكوفي، ج ١، ص ٢٨٠. بيروت ١٩٦٨.

³⁸ . تاريخ الشعوب الاسلامية: كارل بروكلمان، ط ٧، ص ٩٨. بيروت ١٩٧٧.

³⁹ . معجم البلدان: ج ٥، ص ٢٩٠.

⁴⁰ . مئزۋى ھەسنەۋىيە و ھەياري: محمد جمىل رۇژبەيانى، ل ١٤٩١.

رازی نه‌بوو کەس پارچەیه‌ک زه‌وی سه‌واد بفرۆشن، (جریس) پارچەیه‌ک زه‌وی قه‌راغ فوراتی کړی، عومەر رازی نه‌بوو.⁴¹

نه‌جا سه‌عد نامه‌ی سه‌رکه‌وتنی (جهله‌ولا و خانقین و قه‌سری شیرین و حملوان) ی نارد بۆ عومەر. داوای له عومەر کرد که رازی ببیت سوپای ئیسلام بنیرنه ناوه‌وی ولاتی فارس. (له نامه‌که‌دا هاتبوو که جهله‌ولا گیراوه، قه‌عقاع له حلوان دابه‌زیوه، ریگه‌مان بده با دوايان بکه‌وین)⁴².

که فارس له جهله‌ولا ده‌شکین، یه‌زدگورد له حملوانه‌وه ده‌توقی و به شاخدا به‌ره و شاری (ره‌ی) هه‌لدیت، که‌ژاوه‌یه‌کی له‌سه‌ر پشتی حوشر که پی‌شتر بۆی ئاماده کرابوو سواری بوو، هی‌نده په‌له‌ی را‌کردن و دوورکه‌وتنه‌وه‌ی ده‌بیت، نایه‌لنی له هیچ جیه‌ک لابه‌دن و له ریگا هه‌ر ده‌خه‌ویت، گه‌یشتنه‌ جو‌گه‌یه‌ک، ده‌بوو حوشره‌که باز بدات، ترسان یه‌زدگورد را‌چله‌کئی و بتوقی، خه‌به‌ریان کرده‌وه، ئه‌ویش پیا‌ی‌اندا هه‌ل‌شاخا و توپه‌ بوو، وتی: خراپ‌تان کرد هه‌لتان ساندم، ئه‌گه‌ر لیم بگه‌رانا‌یه ده‌مزانی موسولمانه‌کان چه‌ند سال له ولاتمان دا ده‌میننه‌وه. له خه‌ودا بینیم من و محمد له خودا ده‌پاراینه‌وه، خودا به محمدی فه‌رموو: مولکداری سه‌د سالی ئه‌مانه بکه، محمد وتی: که‌مه بۆم زیاد بکه. بۆی کرد به سه‌دو بیست سال، محمد وتی: که‌مه و خه‌به‌رتان کردمه‌وه، ئه‌گه‌ر هه‌لتان نه‌ساندما‌یه، ده‌مزانی ماوه‌ی مانه‌وه‌ی ئه‌مانه له ولاتی ئیمه‌ چه‌نده ده‌بێ؟ یه‌زدگورد له چنگی سوپای ئیسلام رای ده‌کرد، حملوانی جی‌هیش‌ت و (خوسره‌و شنوم) ی خسته جی‌ی خۆی و، سه‌رکرده‌ی سه‌ریازی ناوچه‌ی حملوانی دا‌یه.⁴³

به‌لازه‌ری ده‌نیت: (هاشم هه‌لی کوتایه سه‌ر حملوان و به ناشتی گرتی. یه‌زدگورد له نه‌هاوه‌ند نه‌شاوه‌ر یش خۆی نه‌گرت و هه‌له‌ات بۆ ئه‌سه‌فه‌مان.

⁴¹. قادة العراق والجزيرة: ص ۳۴۱.

⁴². رسائل الفاروق عمر: ص ۸۲، نامه‌ی ژماره (۱۱۴).

⁴³. مجلة العربي الكويتي: العدد ۲۶۴، ص ۱۵۳، (الباش يزدجورد)، احمد عادل كمال، سنة ۱۹۸۰.

هاشم جریر و عزری له جئى خۆى دانا له حهلوان، خۆى شالآوى بردهسەر دینهومر و لهویوه چوو بۆ قرماسین - کرماشان و به ناشتی ریک کهوتن⁴⁴ . جهریریش چوو بۆ شەری ئەهواز و ئەسفەهان و عزری له جئى خۆى دانا له حهلوان). رۆژبەیانى دەلێت: (وا دیاره کوردهکان که له ستهمی ساسانى به تەنگ هاتبوون، ئەوان بوون به رى نوامى سوپای ئیسلام و، شەریان بۆ شاهەنشاهی نەکردو، هەموو شارەکانیان هەر بەبئ شەپ و به ناشتی داوه به دەستهوه).

له جئیهکی تردا دەلێت: (لێرەدا دەبئ ئەوه دیاری بکەین، یەکهەم: سوپای ساسانى به بئ یارمەتی هیزی کورد هەرگیز توانای شەریان نەبووه و، له هەر کوئ کوردهکان به ناشتی لهگەل هیزه موسولمانەکان ریک کهوتون، فارسەکان خۆیان بۆی دەرچوون)، وهکو دەبینی که زەینەبی کوژراوه خوسرەو شنومی فارسی به سوپاکەیهوه هەلهاوتوه، وا دیاره هەندئى له کوردهکان هاوکاریان لهگەل سوپای ئیسلام کردووه، ئەوتە سەعد کوردیکی قوباد ناو دائەنئى به سەرداری حهلوان له باتى قەعقاع، هەروەها که دلیری کوردی حهلوان زەینەبی کوژراوه، شوینەکهی بوته زیارەت گاه و ناوەکهی گۆپاوه به زەینەلە کۆسه " لەم داوییهدا بەعسیهکان ئەویشیان تەعریب کرد و ناویان نا(زەین لقهوس)⁴⁵ .

یەزدگورد له حهلوان رای کرد، فەرماندەیهکی فارسی له جئى خۆى دانا به ناوی (خوسرەو شنوم) بۆ بەرەنگاری سوپای ئیسلام، ئەویش راوهستا هەتا یەزدگورد دوورکەوتوه، پاشان نوخشەجار (زەینەبی) کوئخای حهلوانی به سوپاوه نارده دەرەوهی شاری حهلوان، بۆ پئیش گرتنی موسولمانان، خۆیشی له پشتی شارەوه له شاخەکان چاودیری سوپای ئیسلامی دەکرد. زەینەبی ئەم جەنگەى به دل نەبوو، فارس خۆیان را بکەن و کورد بچیتە

⁴⁴ . فتوح البلدان: بلانری، ص ۱۱۱.

⁴⁵ . میژووی حەسەنەوێهێ و عیاری، ل ۱۵۶-۱۵۷.

بەردەم شەپەرەو، زەینەبی مەیلی لەگەڵ موسوڵمانەکان و ئەو کوردانەدا ھەبوو کە لەگەڵ سوپای ئیسلام دا بوون. لەولاشەوہ لە ترسی خوسرەوشنوم نەیدەوێرا بپاریکی نازایانە بدات و بگەریتەوہ دواوہ، بە تاییبەت خوسرەوشنوم خەلکەکەیی بە زۆر و بە خۆشی ھان دا بوو شار چۆڵ بکەن و ماڵ و مندالەکانیان لە شاخەکان بشارنەوہ، چونکە ھەستی بەوہ کردبوو کە زەینەبی دلی لەگەڵ موسوڵمان و کوردەکانی پال موسوڵمانان، خوسرەوشنوم بەوہ ترساندبوونی کە سوپای ئیسلام دپندەییە و چەکدار و بئ چەک ناناسی!، زەینەبیش ترسی خیزانی خۆی و کەسوکاری کوردەکانی شاری بوو، ناچار بووہ بچیتە ئەو شەپەرە نا بە دلەوہ، لە کەمترین بەرھەنگاری دا خۆی و سوپاکەیی تیا چوون و سوپای ئیسلام ھاتنە ھەلوان. کوردەکانی ناوچەکە و موسوڵمانەکانیش بەر رووداوە دلگیر بوون، شەپەرەکە کۆتایی نەھاتبوو کە خوسرەوشنوم ھەلھات و ھەتا لای یەزدگورد نەوہستا. قەعقاع لە ھەلوان مایەوہ ھەتا سەعد گەیشت، سەعد کوردیکی بەناوی (قوباد) بەسەر ھەلوانەوہ دانا و لەگەڵ خەلکە ھەلھاتووہکەیی رێک کەوتن کە سەرۆمانیان پارێزراوہ و ناریدیان بە شوین ھەلھاتووہکانیان دا و ھەر ھەموویان گەپرانەوہ، کە خوسرەوشنوم ترساندبوونی. کوردەکان زانیان فارس بە کوشتیان دەدەن بۆ خۆیان، ئەوہندەیی تر دلیان لە فارس کرمن بوو، دەبوايە زەینەل کۆسە وای بە خۆی و ھاوڕیکانی نەکردایە و لە ھەلیک دا بیدایەتە پال موسوڵمانەکان، ھەرچەندە ترسی خا و خیزانی بووبیت.

ئەم خۆپەرستییە فارس کاری زۆری لە کوردەکان کرد، کە زیاتر بچن بە دەم داوای زانیانی زەردەشتی (پیر)یەوہ، ئەوہتا زانیەکی زەردەشتی لە نووسراویکی کۆندا دەلئیت: (ھۆشت لە فەرموودەکانی پیرشالیار بئ و، گویشت لە ئیرراوی خوا محمد بئیت، کە داوای زەردەشت دئ و ئاینی ئیسلام دەھیتن)⁴⁶، زەردەشت دەلئیت: (مولکی ساسان لەناو دەچیت بە دەست

⁴⁶. ئاینی کورد: حسن محمود کریم، چاپی سێیەم، ل ۲۱، ۱۹۹۸ زنجیرەیی ژمارە نو.

هاوړیکانی پیغه مېبری عه ره بی. له جیبه تر دا ده لیت: (داوی وه سیه ته کانم بکه ون و گوړپرایه لئی بن هه تا خاوه نی ووشتره سووره که دیت له ولاتی عه ره به وه).⁴⁷

پیرشالیار که زانایه کی زه رده شتی بووه له کتیبه که یدا (ماریفه ت)، ۱۵۰ سال پیش نیسلام وتوویه تی: (وه روئی وارونه وهروه وهرینه) واته به فریک ده باری و هه موو به فره کانی تر داده پوشی، واته نیسلام دیت و هه موو ناینه کانی تر پوچهل ده کاته وه).⁴⁸

جریر بی شهر هر به ناشتی چووه هلوان و به خه لکه که ی راگه یاند که (سهر و مالتان نازاده). قه عقاع له هلوان مایه وه تا سه عد گه یشت و کابرایکی کورد به ناوی (قوباد) له جی ی قه عقاع دانا. نه نجا نامه ی مژده ی هلوانی بو حه زه تی عومه ر نارد، داوی لی کرد ری ی بدات سوپای نیسلام له سهر ولاتگیری (فتوحات) پروات به لام عومه رازی نه بوو له وه لامی نامه که ی دا نووسی: (حه زم نه کرد له نیوانی ره شه خاکی عیراق - سهواد- و هه ریمی چیا - اقلیم الجبال- دا شوره یه کی نه ستورر ببوایه یا شوره یه کی ناگر، نه نه وان ریان ببوایه به ره و لای نیمه، نه نیمه ریمان ببوایه به ره و لای نه وان پرۆین، نیمه دیهاته کانی ره شه خاکی عیراق مان به سه و من سهر سه لامه تی سوپای موسولمانم پنی باشتره له غه نیمه و ده سه که وت)⁴⁹ نالی له نیوان نیمه و فارس دا، ده فهرموئی له نیوان نیمه و چیا دا، واته (هه ریمی چیا) که کوردستان ده گریته وه، چونکه نازایه تی کورده کانی بو ده رکه وتیوو، حه زی نه ده کرد به شهر برواته ناو کورده کان چونکه ده بووه زه ره ری زور بو سوپای نیسلام. نه خشه یان بو کورده کان گوړی و سه ریش که وتن. کوردستان و شاره کانی به ناشتی رزگار بون و که س شه ری بو فارس نه ده کرد.

⁴⁷ . صلح الحديبية. عبدالحميد جودة السمار، ص ۱۵۲. فجر الاسلام، احمد امين، ج ۱ ص ۱۲۰

⁴⁸ . روژنامه ی یه کگرتوو: ژماره ۸۲، مایسی ۱۹۹۶.

⁴⁹ . میژووی حه سه نوه یی و عه یاری: محمد جمیل روژیه یانی، ل ۱۵۲-۱۵۹.

به‌شی دووهم

- * وه‌ستانی جه‌نگ، ده‌ست‌پیکردنی دایه‌لوگی میله‌تان
- * هه‌لوئیستی کورد و رای میژوونوسان
- * راپه‌رینی خه‌لکی شاره‌زوور
- * دروستکردنی شاری کوفه
- * پیکهینانی سن بنکه‌ی سه‌ریازی
- * فارس و روم خویان ساز ده‌که‌نه‌وه

وہستاندنی جہنگ، دەستیگردنی دایہ لوگی میللہ تسان

وہستان لە حەلوان دا بە داوای عومەر، بریاریکی گرنگ بوو، دەویست عیراق بکاتە بئکەیهکی ئەمین و ئەمان کە پشتی پێ بیەستری بۆ بلاوکردنەوی ئاینی ئیسلام بە ناشتی و دوور لە شەڕ، عومەر دەویست نیتەر شەڕ بەس بیئت، مەگەر دوژمن رازی نەبیئت، دەویست بە رێبەکی تر خەلکی لە ئیسلام حالی بکات، ئەم نامەیهی عومەر موسولمانانی خستە دۆخیکی تر، بیریان بۆ دامەزراندن و خو دروستکردنەوه دەچووه.

عومەر لە زۆر نامەدا راسپاردەوی کردووە کە موسولمانان لەو ئاستەدا بوەستت و نەچنە نەک کوردستان و هەرنەمی چیا، بەلکو هیچ بەشیکی ولاتی فارس. ئەمە سنیەم جارە عومەر بریاری وا دەردەکات، حەزی دەکرد لەگەڵ فارس ریک بکەویت. جاری یەکەم پێش گیرانی (مەدائین) داوای ریکەوتنی کرد لەگەڵ فارس. ماوەیهک شەڕ وەستا، بەلام فارسەکانی ناوچەیی ئەهواز هەر کات هەلیان دەست بکەوتایە، پەلاماری سوپای ئیسلامیان دەداو دەستی خوێان دەوهشان و ریکەوتنەکیان دەشکاند. جاری دووهم لە گیرانی مەدائین دا ئەوهبوو وازیان لە نوێژی قەسرو جەمەع هینا واتە سەفەر نەما! بەلام کە فارسەکان لە جەهلولا کۆیوبونەوه بۆ خوێنامادەکردن بۆ هێرش بۆ سەر مەدائین، ئەو وەستانەش شکا. سنیەم جار داوای گرتنی حەلوان، عومەر هەمان داوای سێبارە کردووە، بەلام فارسەکان ئەو زەینەیان نەبوو ئەو هەلانە بقۆسنەوه و پارێزگاری لە خوێان و دەسەلات و پاشماوەی خاکەکیان بگەن و خوێان دروست بکەنەوه!

خەلیفە عومەر خوا لینی رازی بیئت لە جییهکی تردا دەفەرموویت: (لو ان بیننا و بین فارس جبلا من نار). لە جییه تردا دەفەرموی بە سەعد: (ان قف مکانک ولا تطلبوا غیر ذالک)⁵⁰.

⁵⁰. رسائل الفاروق. ص ۷۹، رسالة رقم (۱۰۶).

عومەر ھەزى نەدەكرد يەك موسولمان زەرەر بەھىنى، لە جىيەكدا دەيگوت:
(ان رجلاً من المسلمين احبُّ اليّ من مائة الف دينار).
عومەر مەبەستى نەبوو لەو زياتر بېرۆن، نامەى ئارد كە بە ھىچ شىوھىيەك
نابى شاخ بېر، دەيوست خەلكانى ئەو ئاوجانەى گىراوہ لە خواو لە ئاين
تېيگەن. ئەوى تىرىش بۇ قۇناغەكانى داھاتوو بۇ شىوازىكى تر جگە شەر!⁵¹.
عومەر زانى كە مەدائىنى پايتەخت گىرا ماناى گىرانى دلى ئىمپراتۇرە و
ئەوى ماوہ لاشەى نەخۆش و لاواز و بى دئە و ئاسان لەبەرىك
ھەلدەوھىتەوہ. دەيوست وازى لىبھىنرى تا بۇ خوى دەمرى، ئەوہ قازانچ
ترو سەلامەت ترە.

⁵¹. مختصر تاريخ العرب: سيد امير علي، ص ۳۷.

هه‌ئۆیستی کوردو رای میژوونووسان

ئەم بیریارو وەستانە هەرچەندە لە ساڵ تێپەری و ماوەی کەم بوو، بەلام بەرھەمی ھەبوو، خێل و عەشیرەت و میللەتەکان بە خۆیاندا چوونەووە و، ھەوایی گەرم و گوپی موسولمانەکان و دادپەرۆری و راستی عەقیدەکەیانیان دەگەیشتی، بە گەرم بە دوای باس و خواسیان دا دەگەران. لە میژووی ھەموو فتوحاتەکانی گەلانی جیھاندا وینەیک نییە شان بەدات لە شانی ھەئۆیستی گەلی کورد لە کاتی پرۆسەیی بە ئیسلامبوونیدا، لە میژووی ھیچ میللەتیکی سەر گۆی زەویدا ھەئۆیستیکی وەک کورد نابینرێ. کە بەرامبەر ئیسلام و سوپاکەیی نواندبێتیان، بە عەرەبەکانی سەرھەتای ئیسلامیشەو:

۱- ھینشتا بانگەواز لە قۆناغی مەککەدا دەبێ کە کورد جابانی کوردی (کابانی کوردی) بە نوینەر دەنێرێ بۆ مەککە و مدینە و ھەوایی کورد دەگەینێ بە ئیسلام و ھەوایی پێغەمبەر و ئیسلام بۆ کورد دەھیننەو، ئەمە جگە لە نوینەری ناوچەیی جزیرەو بازارگەنەکانی ھۆزی باجن⁵².

۲- کە سوپای ئیسلام دەگاتە جەلەولا پێش دەست پێ کردنی شەر، وەفدی کورد لە شارەزورەو دەگاتە لای سوپای ئیسلام و پێش ئەوێ قاچ بۆخەنە ناو کوردستان چەند خالێک مۆز دەکەن بە نھینی فارسەکانەو وەک مامۆستا ئەمین زەکی باسی دەکات: (لە دەرکەوتنی ئیسلامەتیدا و ھەر لە یەکەم پەییوەندیان لەگەڵ ئیسلامەکاندا تێفکرین و دییان کە ئەم ئایینە تازەییە بە تەواوی موافقی طبع و ویردانیانە، لەبەرئەمە وەکو سێرمارک سایکس دەئیت: بە ناسانی و بەرەبەرە وەریان گرت بە پلەیک کە مەگەر بەرەبەرەکانی ئەفریقا و تورکەکانی تورکستان بەو جۆرە بە دل و بە شەوق وەریان گرتبێ. گەلی کورد ھەرەو کۆ میژوونووسە باوەرپێکراوێکانی عەرەب دەئین لە شانزەھەمین ساڵی کۆچی دا و لە دوای فەتھی حەلووان و تکریت دا لەگەڵ

⁵². کابان کوردی: حسن محمود کریم: چاپی یەکەم ۱۹۹۷، ل. ۱۲، زنجیرەیی سێیەم.

ئوردوى ئىسلامدا پەيوەندىيان كىردە. قەققاق حەلوانى زەوت كىرد، بەم جۆرە يەكەم پەيوەندى كورد و گەلى كورد لەگەل سۇپاي ئىسلامدا روىدا).⁵³

۲- ئەو رىكەوتنە بوو بە ھۆى بەرپا كىردنى شوپشيك لە شارەزور، كە زور لە مېژوونوسان چاويان لى قوچاندوھ و باسى ناكەن، چونكە جىنى فەخرو شانازى كوردە: بە نىزىك بوونەھەى سۇپاي ئىسلام بۇ كوردستان لەسەر رىكەوتنى پىشوو، لە شارەزور و ھورامان و شارباژىر، راپەرىنىكى جەماوهرى لە دژى دام و دەزگا و مەخفەر و سەربازگەكانى فارس روو دەدات و ناوچەكە پاك دەكەنەھ. ئەوكاتە كوردستان لە سىن ھەرىم پىك ھاتبوو، ھەرىمى چيا - ھەرىمى جزىرە - ھەرىمى شارەزور. ئەمىن زەكى و رۇژبەيانى ئەو رىكەوتنەيان بە تەواوى تۆمار كىردوھ و مەردۇخى و رۇژبەيانىش باسى راپەرىنەكەيان كىردە، رۇژبەيانى دەلىت: (وا ديارە ھەندى لە كوردەكان ھاوكارىيان لەگەل سۇپاي ئىسلام دا كىردوھ)⁵⁴، لە جىيەكى تردا دەلىت: (وا ديارە كوردەكان كە لە سىتەمى ساسانى بە تەنگ ھاتبون، ئەوان بوون بە رىنوماى سۇپاي ئىسلام و شەريان بۇ شاھەنشاه نەكردوھ و ھەموو شارەكانىيان ھەر بەبى شەر و بە ناشتى داوھتە دەستەھ)⁵⁵. مسعود محمد دەلىت: (كورد خۆش حال بوو بە ھاتنى ئىسلام، ھەتا فارس و رۇمىيان لە كۆل بكاتەھ). سىر مارك سايكس دەلىت: (كورد بە ئىسلاموھ چەسپان و پەيوەست بوون كە ھىچ مىللەتتىكى تر وا بە ناسانى و سەربەست قبولىيان نەكرد). محمد مەردۇخى دەلىت: (كورد بە رەزامەندى خۆى ئاينى ئىسلامىيان پەسەند كىرد و موسولمان بوون).⁵⁶ ئەمىن زەكى دەلىت: (كوردەكان بىنيان و تىلگىرىن كە ئەم ئاينە تازەيە بە تەواوى موافقى طبع و وجدانىانە، لەبەرئەھ

⁵³ . كوردو كوردستان: محمد امين زەكى، ج ۱-۲-۳، ل ۱۲۲-۱۲۴.

⁵⁴ . مېژووى حەسنەوھەبى و عىيارى: ل ۱۵۲-۱۵۷.

⁵⁵ . مېژووى حەسنەوھەبى و عىيارى: ل ۱۵۶.

⁵⁶ پىشەكى كوردو كوردستان: محمد مەردۇخى، ل ۷.

به ناسانی و بهره‌بره قبولیان کرد.⁵⁷ ماموستا هزار ده‌لایت: (ثایینی پاک و بی‌گردی نیسلامه‌تی که له سهره‌تاوه په‌یدابوه، تیشکی برایه‌تی و یه‌کسانی وه چیاکانی کوردستانیش که‌وتوه، تاریکایی و ناگرپهرستی له‌سهر ره‌واندوین و چاکان و پاکانی نیسلامی پیشوو تینان گه‌یاندوین که موسولمانان هموو پیکه‌وه بران و ره‌ش و بۆر و سپی و مۆر و زهره‌د و که‌وه‌یه‌ک له نارادا نیه. نه‌گهر جاران که‌میکی بی‌که‌س بوون، وا نیسته له سایه‌ی ثایینی تازه‌وه بونه‌ته زۆر و که‌س زۆریان لی ناکات.⁵⁸) (زۆرجار کورده موسولمانه‌کان له‌شکری گه‌وره‌یان ساز ده‌دا و دژ به فارس و رۆم و عه‌ره‌به لاده‌ره‌کان جه‌نگاون بو ته‌میگردنیان. چه‌ندین ده‌ولت و نه‌ماره‌تی سه‌ربه‌خویان دروست کردووه و شه‌رعی خویان تیا به‌ریا کردووه و سه‌ر به ده‌ولته‌ی گه‌وره‌ی نیسلامی بوون.⁵⁹)

⁵⁷ کوردو کوردستان: محمد زه‌کی، ل ۱۲۳

⁵⁸ شه‌ره‌فنامه‌ی شه‌ره‌فخانی بتلیسی: وه‌رگیزانی ماموستا هزار، پیشه‌کی، ل ۳۱

⁵⁹ کۆمه‌لناسی کورده‌واری: د.حسین خه‌لیقی، به‌رگی ۲ ل ۲۱۲-۲۱۴

راپه پړینی خه لگی شاره زوور

با بزاین چیرۆکی راپه پړینی شاره زوور چۆنه. دواى ئه وهى ته قوتۆقى شیرو قه لغانى ناوچهى حهلوان هیورده بیته وه، عومهر ریگه به سهعد نادات به ره و پینشه وه بچن و ده لیت ئه وه نده مان به سه. په یوه ندى له گه ل کورد و گه ل و خیله کانی تر دا دروست ده کهن، هه تا ئه وهى که ماوه، به ناشتی به ئه نجامی بگه یه نن، نزیکترین ناوچه له حهلوان و خانه قین و جهله ولاره شاره زوور ده بیئت و سنووریان به یه که وه یه، مه یلی خه لگی زه رده شتی شاره زوور به لای موسولمانه کاندایه و به تایبه تی که له ناویستای زه رده شت⁶⁰ و ماریفه تی پیرشالیاردا⁶¹ هیماى بۆ ئیسلام مو محمد و دوا ئاینی خودا له سر زه وی کردوه و هه موو سیفه ته کانیان ناسیوه، وه له کاتی خو ی دا له قو ناغی بانگه وازی مه که دا نوینه ری ئه م ناوچه یه له حهلوان و جوانپۆ و شاره زووره وه به ناوی (کابانی کوردی)⁶² گه یشتوه ته حیجاز و هه وائی راست و دروستی محمد و ئاینه که ی بۆ خه لکه که هیئاوه ته وه، وه (ئه بو یه حیا) مه هدی کوپری مه یمونی کوپری جابان، یه کیك بوه له زانا و پاریزه رانی و ته کانی په یامبه ر گه پراوه ته وه کوردستان وه سالی ۱۷۲ ی کوچی وه فاتی کردوه.⁶³ ئیستا هه قده فه رموده دیاری کراوه که له جابانه وه گێرداوه ته وه.

ئه مانه هه موویان کاریان له سر ئه وه هه بوو که راپه پړینیکی جه ماوه ری له کوردستاندا به گشتی و له شاره زوور به تایبه تی به رپا ببی. ئه م هه واله گه یشته یه زنگورد، یه زنگورد پاشاش ئه مه ی له هیرشى سوپای ئیسلام پین نا په حه ت تر بوو، شوپرشى جه ماوه ره له هیرشى دهره وه ی سر سنووره کان خه ته رتره، چونکه ده سه لات له سر میلله ت داده مزى، ئه گه ر میلله ت شوپرش بکات پاشا بۆ کوئ رابکات، پشت به کئ ببه ستی.؟، بۆیه دنیاى ئى ها ته وه یه که به په له سه رکرده یه کی

⁶⁰. ئاینی کورد: حسن محمود حه کریم، چاپی به که م، ل ۱۷.

⁶¹. ئاینی کورد: حسن محمود حه کریم، چاپی به که م، ل ۲۹.

⁶². کابانی کوردی: حسن محمود حه کریم، چاپی به که م، ل ۱۳، ۱۹۹۷.

⁶³. هه مان سه رچاره، چاپی به که م، ل ۱۶، ۱۹۹۷. کومه ئناسی کورده واری، د. الخلیقی، ل ۲۸۳، ج ۲.

نزيك و نازاي به دوو هزار سهربازي تايبهتي خوي بهرئ دهخاو، دهيان نيرئ بؤ
 سرڪوت كردني راپهريني شارمزور، بؤ گيړانهويان بؤ سمر ناييني زمردهشتي و
 مهجوسى، يزدگورد كه ئس كاته له حملوانهوه راي كردبوو له پشتي كرماشانهوه
 كه (نههاوهند) دهگريتهوه چاوهرواني ئنجامي هر دوو بهره جياوازهكهي جهنگ
 دهكات، بهرئ جهنگي حملوان لهگهڻ سوپاي ئيسلام و، بهرئ جهنگي شارمزور
 كه راپهريني خلكي ناوچهكهي، ئهوهته خيريكه سوپا له نههاوهند كو دهكاتره بؤ
 سوپاي ئيسلام و نهرئ عامي راگهياندرهوه، زور پنيوستي هيه بؤ ناوچهي
 خانهقين! لهولاشهوه سركرديهكي فارس، به دوو هزار چهكدارهوه به همور
 كهلوپهليكي جهنگيهوه رهو شارمزور بهرئ دهكات لهزير چاوديري (پاو) دا كه
 كوږي شاپور كوږي كيوس براي نهوشيروان كوږي قوباد پاشاي ئيران بو. ئه
 سركرده دلسوزه له پاشازادهكاني كسراكان بوو، دهويست خلكي ناوچهي
 شارمزور بگريتهوه زير چاوديري فرمانرهوايهتي يزدگورد، (پاو) كه له رنگي
 جوانروره هاتبور گهيشتبوه (پاوه) ئه مېرؤ و، به نياز بوو بهرهو دهشتي شارمزور
 شوږبيتهوه، ماوهيهك له شويني پاوهي ئه مېرؤ ده ميننتهوه، لهو كاته دا هوالئي
 پهلاماري سوپاي ئيسلام ديت، كه دهستي پئ كردوه بؤ ناوچهي كرماشان و،
 راكردني يزدگوردي پاشا بهرهو (ئسفههان و رهئ)، (پاو) زور دل گران دهبيت،
 ناچار دهبيت بگريتهوه و نيازكهي بؤ نههاتهدئ، لهبهر خهتري بارودوخ نهيويزا
 بيته خوارهوه بؤ شارمزور بويه نامهيهك بؤ خلكي شارمزور ده نيرئ و ههلهاتني
 پاشايان بؤ بپوشئ بهم شيويه: (لهبهر ئهوهي شهريار يزدگورد فرمانرهواي
 ئيران لهسر داخوازي و دؤستايهتي خاكاني چين رهو ولاتي روزهلات رويشتهوه،
 بؤ چاك كردني سنوري خوراسان (ماهوي سور) لهبهر ئهوه ئيروه له شوين و
 جيگاي خوتان بميننهوه تاوهكو خاوهن شكؤ رهو نيشتمان دهگريتهوه، ئس كاته
 له فرمانهكاني خاوهن شكؤ ناگادارتان ئهكه موره.

ئيمزا..... پاو شاپورزاد.

پاش ناردي نامهكهي (پاو) بؤ خلكي شارمزور لهوبهري (رووباري
 سيران) هوه مه نزل و كوچ بار ئه خه ن له داويني چيايهك نزيكي دئيهكي
 گهوره چادر ههڻ ددهن، بارگهوبنه ئه خه ن، خلكي دئ كه له ترسان دئ به

یەزدگورد بەرەو خۆراسان را دەکات و شاری ئەسفەهان جێدەهێلێ، پاویش سەرپێچی لە فەرمانی یەزدگورد دەکات و بەرەو مازندەران و ولاتی خۆی ئەکەوێتە رینگا.⁶⁴

رۆژبەیانیش بە کورتەیهک باسی ئەو راپەرین و شۆرشە جەماوەریە دەکات: (ئەم جمانەى سوپای ئیسلام بۆ ولاتیکی شاخاوی سەخت، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نەتەوێ کوردی ژێردەستی ساسانی چەوساوە بە هەلی زانیوە، شۆرشى بەرپا کردووە و سوپای ئیسلامى هان داووە بۆ پیشکەوتن و هاوکاری لەگەڵ کەردوون و رێ بە رێی کەردون بەرەو ئەو هەرتیمە هەزار بە هەزارانە کە هەرگیز لە گرتنی ئەدەهاتن.)⁶⁵

خەلیفە عومەر بېریاری دابوو لە حەلواندا بوەستى و، هێزەکانى بەرەو پێش نەبات، نیازی بوو ئەوەندەى کە بە دەستی هیناوە و رزگاری کردووە، لە ئیسلامیان حالى بکات و سنورى حەلال و حەرام و عەقیدەو بیروباوەریان تیا دا بەمەزنی. ئەوێ تری کە ماوە لە خاکی میللەتان، بە شیوازیکی تر و رینگەى حیوار و گفتوگۆو راگۆڕینەووە قەناعەت، حالیان بکات، عومەر نیازی بوو لە وەندەى کە بە دەستی هیناوە، حکومەتیکی نمونەیی دروست بکات و بیخاتە پێش چاوی گەلانی دنیا.

نیازی بوو بۆ وەکوردنەوێ ئیسلام بۆ پارچەکانی تری جیهان، بە جۆری تر بکات و شیوازی شەر بگۆڕێت. چونکە دەیزانی کە جەنگ ناسەواری خراب لە ناو میللەتاندا بەجێ دەهێلێ، رەنگە ئەو شەرە بەر چاویان بگێرێ لەوێ حەقیقەتی ئیسلام و مەبەستی دین تێ بگەن. ئەگەر هەموو شت بە زۆر بێت، عەقیدە و بیروباوەر بە زۆر وەرناگیرێ، رەنگە بە سەرزارەکی و لە ترسان بپروا بەین، بەلام ئەوێه کە نیفاق دروست دەکات و رەواج بە فتنە دەدات و ناو کرۆکی میللەتان دەخوات! فەتھی دلەکان لە فەتھی ولاتان گرنگترە. عومەر

⁶⁴. مێژووی کوردستان و کورد: مەریخی، ل ۱۸۲-۱۸۶.

⁶⁵. خانەقەین لە مێژوودا: گوشاری کرپی زانیاری کورد، ژمارە ۱۸-۱۹، ل ۲۴۱، بغداد ۱۹۸۸.

دهیزانی که نیسلام کالایهکی جوان و دروسته، نهگه به رینگه ی غهیری جهنگ نیشان بدری چاکتر وهردهکیری، هر گهلینک بیناسن، ناتوانی خوی لی بن بهش بکاو دست بهرداری بییت. به تایبته لهو کاته‌دا که زولم و زور وسته م سرپای زهوی داگیر کردبوو، میلله‌ته چهوساوه‌کان له دوی هیزینکی سنیهم دهگه‌ران به‌لای فارس و رومیان له کول بکاته‌وه.

ئمه هر رای عومر نه‌بوو به ته‌نھا. پیشتر پیغه‌مبهر (درودی خوی له‌سهر بییت) له رینکه‌وتنی حوده‌ییبه‌دا ویستی ده‌عوه له چهک جیا بکاته‌وه، نامه و نینه‌ری زوری نارد و حیواری میلله‌تان به‌بن چهک دهستی پی کرد. به‌ره‌می چاکیشی هم‌بووه، به‌لام عه‌قلیه‌تی عمره‌ب نه‌گه‌یشتبوه نهو ناستی بپوای ته‌واو بهو شیوازه بهینن، هر بویه جهنگ روی دایه‌وه. نه‌وه بوو یارانی پیغه‌مبهر دروودی خویان له‌سهر بن هم‌وو مال و گه‌ره‌ک و باخ و باخات و دهشت و شاخ و لادی‌یه‌کیان پرکردبوو خه‌ریکی ده‌عوه و حالی کردنیان له حلال و حه‌رام و بیرو باوه‌ر بوون، له ماوه‌کی کهم دا موسولمانان بونه چند قات. به‌لام مه‌خابن جهنگ زال بوو به‌سهر حیواردا. دواتریش نه‌بو به‌بکه‌ر که خالد و سهرکرده‌کانیان نارد، پی‌یان وتن که قسه‌ی یه‌که‌متان حالی کردنی نیسلامه و پاشان جزیه، نه‌گه‌ر هیچیان قبول نه‌کرد، نه‌وسا مؤله‌تیان ده‌دن و پاشتر که هیچ چارینک سودی نه‌بوو جهنگ ده‌که‌ن، بو لابرندی دپک و دال له ری‌ی گه‌یاندنی دینی خوادا. نه‌وه بوو وایان کرد. پاشتر عومر که (مه‌دائینی) گرت جهنگی وه‌ستاند و ویستی ده‌رگای حیوار بکاته‌وه، له سهره‌تادا هورمزان و یه‌زگورد رازی بوون، به‌لام فیل بوو، بو خو‌سازدانه‌وه‌بوو، سهد هزار سهریازیان له (جه‌له‌ولا) کو‌کرده‌وه و ویستیان بچنه‌سهر (مه‌دائین) به‌لام عومر خیراتر بوو، جه‌له‌ولای کرده گو‌رستان و خانه‌قین و حه‌لوانیشی‌لی پاک کردنه‌وه، له حلوانیشی هه‌مان بریاری جهنگ راگرتنی ده‌رکرده‌وه. هرچه‌نده سهد داوای کرد رینگه‌یان بدات بچنه ناوه‌وی ولاتی فارس به‌لام عومر کو‌مه‌لینک نامه‌و بریاری ده‌رکرد بو سهد به‌م چوره:

(ان قف مكانك ولا تطلبوا غير ذلك)⁶⁶.

(ان قف مكانك ولا تتبعهم، واتخذ للمسلمين دار هجرة و منزل جهاد، ولا تجعل بيني وبين المسلمين بجزاً).⁶⁷، يان له وه لامي نامه يه كدا كه سه عد داوا ده كات ريگه مان بده با دوايان بكهوين ده فهرموي (وددت ان بين السواد وبين الجبل سداً لا يخلصون الينا ولا نخلص اليهم و حسبنا من الريف، اني اثرت سلامة المسلمين على الانفال).⁶⁸ نه مه بوو برياري يه كه مي سه ركرده ئيسلامي ه كان، به لام هي زي شه ر له به رژه وه نديان نه بوو جگه شه ر، كه به مه رجى كوفر به شه ر زوتر ده فه وتى!

⁶⁶. رسائل الفاروق. ص ۷۹، رساله رقم (۱۰۶).

⁶⁷. رسائل الفاروق، رسالة (۱۰۷). تاريخ الطبري، ج ۴ ص ۱۴۱.

⁶⁸. رسائل الفاروق، ص ۸۲، رسالة (۱۱۴).

دروستکردنی شاری کوفه

عومر بیری کرده‌وه، نه‌گه‌ر سوپای نیسلامی هه‌روا له پیش‌په‌روی دا بیئت، گه‌لان و میلله‌تانی زۆر دینه‌ ناو (دار الاسلام) هوه، نه‌مه‌ش بو به‌رئوه‌بردنی کاروباریان گران ده‌که‌وئ، جگه‌ له‌وه‌ی گرفت و کۆسپ و ته‌گه‌ریان زیاد ده‌بیئت، سه‌ره‌پای نه‌وه‌ی که به‌ره‌ی جه‌نگی رۆژه‌ه‌لات (فارس) زۆر فراوان بوه و نه‌گه‌ر چار نه‌کریت شپه‌زه‌یی له ئیداره‌ کردن دا روده‌دات. واته‌ یه‌ک بنکه‌ که (مه‌دائین) هو یه‌ک سه‌رکرده‌ که (سه‌عدی کوری ئه‌بی وه‌قاس) به‌و هه‌موو نیش و کارانه‌ و، به‌و به‌ره‌ جه‌نگیه‌ فراوانه‌دا راناگات له لایه‌کی تره‌وه‌ ئه‌و سه‌ریاز و فه‌رماندانه‌ی که له عی‌زاقه‌وه‌ ده‌گه‌رانه‌وه‌ مه‌که‌ک و مه‌دینه‌، دم و چاو و شیوه‌یان گۆپا‌بوو، عومر به‌وه‌ نا‌په‌حه‌ت ده‌بوو یارانی پی‌غه‌مبه‌ر درودی خوی له‌سه‌ر بیئت، ئاویان به‌سه‌ر بیئت ئه‌و زه‌حه‌مه‌ته‌ بچیزن. بۆیه‌ جارنک وتی: (سویند به‌ خوا ئه‌مه‌ ئه‌و دم و چاو و شیوانه‌ نیه‌ که من ناردمن). ئه‌وانیش وتیان: (ئه‌وه‌ هالاو و بۆقه‌ و گه‌رماوی هۆپ و زه‌لکاوه‌کانی باشوری عی‌زاق گۆپوونی). جارنکی تر (سه‌عد) نامه‌یه‌کی بو خه‌لیفه‌ عومر نووسی: (ان العرب خددهم و کفی الوانهم و خومة‌ الم‌دائین و دجلة) ئه‌مه‌ له وه‌لامی نامه‌یه‌کی عه‌مه‌ر دا بوو، بۆی نووسی: (انبنی ما الذی غیر الوان العرب و لحومهم).⁶⁹ له جییه‌کی تر نووسی (انه لاتصلح العرب، الا حیث یصلح البعیر والشاة فی منابت العشب، فأنظر فلات فی جنب البحر، فارتد للمسلمین بها منزلاً).⁷⁰ عومر له نامه‌یه‌کدا فه‌رموی چار هه‌ر نه‌وه‌یه‌ (اجمع للناس موضعاً واحداً ولا تفرقهم).⁷¹ یان (قف مکانک ولا تتبعهم، واقنع بهذا، واتخذ للمسلمین دار هجرةً و مدینةً یسکنونها ولا تجعل بینی و بینکم بحراً)⁴

⁶⁹. رسائل الفاروق، ص ۹۱، رسالة (۱۴۵).

⁷⁰. رسائل الفاروق، رسالة (۱۰۸).

⁷¹. طبری، ج ۴ ص ۱۴۹، رسائل الفاروق، رسالة رقم (۱۱۲).

⁴ فتوح البلدان، بلاذری، ص ۲۶۱.

جاریکی تر عومەر نووسیوه: (ان العرب لا یوافقها الا ما وافقت ابلها من البلدان، فابعث سلمان و حذیفة فیرتادا منزلاً بریاً و بحریاً، لیس بینی و بینکم فیه بحر ولا جسر).⁷² عومەر داوای کرد له ساعد و هفدیک دروست بکات به سهرکردایه تی (سلمان و حزیفه) و بچن جییه کی چاک بدۆزنه وه به بیکه نه شار و سهربازگه، شوینیک بیئت که حوشر بتوانی به تهوای گوزهرانی تیا بکات، جییه کی بیئت که له نیوان عومەر و ساعد و سوپادا ئاو و پرد نه بیئت. به گه یشتنی نامه که (سلمان و حزیفه) بنیره بۆ جییه کی گونجاو دور له گۆم و زه لکاو. که هه موو سیفه تیکی شاری تیا بیئت، وه فده که دروست کراو نیردران به ره و خواروی عیراق جییه کی زۆر چاکیان دۆزیه وه له پشتی فوراته وه. له لیواره له مکانی فورات و هه موو مهرجه گانی عومهری تیا بوو. نوژیان تیا کرد که شوینی (کوفه) ی ئه مرۆیه. پاشان نامه یان بۆ ساعد نووسی. ساعدیش نامه ی بۆ هه موو سهرکرده کان نووسی: (هه ریه که تان جیگریک بۆ خوی دابنی و بگه نه شاری (مه دائن). هه ر هه موو نامه بوون. له نیوان گیرانی (مه دائن) و دابه زین له (کوفه) دا سالیک و دوو مانگ بوو. واته گیرانی (مه دائن) و جه له ولا و خانه قین و حلوان) له و ماوه یه دا بوو، ساعد هه ر هه موو سهرکرده گانی دوای خوی خست و له موهره می سالی ۱۷ی کۆچی، به رامبه رینایر ۶۲۸ی زاینی شاری کوفه یان ده ست پین کرد. عومەر داوای لی کردن هه ر له قامیش و زه لی هۆزه کان خانوه کان دروست بکه ن. زۆر به ئاسانی و خیرا شار ته واو دروست کرا، به لام رۆژیک له ئاگرکی خیرادا له که مترین ماوه دا. هه موو شار ئاگری گرت و که ف و کۆلی دامرایه وه. پاشان نامه ی بۆ نووسینه وه که له خشتی قوڤ دروستی بکه ن. ئه مجاره نه خشه یه کی تریان بۆ شار داپرێژا و زه ویه که یان به ریک و پینی دابه ش کردو له ماوه یه کدا هه موو شاریان هه لسانده وه. له ناوه پرستدا مزگه وتیکیان دروست کرد، پاشان مه یدانیکی فراوانیان بۆ راهینانی سهربازی دروست کرد، له و مه یدانوه به هه ر چوار

⁷². رسائل الفاروق، رسالة رقم (۱۱۲)

دوردان رمان همدان، له كوينا كهوتن له پشتي نهوانهويان كرده خانوو، پاشان مالي سهد و بازار دروست كرا. ناوچهكه ناوهدان و قهرهبالغ بويهوه، نهونده شاريكي ناوهزه و جوان بوو، له سر ههمان نهخشه شاري بهسرهشيان دروست كردهوه، سهد سهربازگهيهكي له (مهدين) جي هينشت بو نهوانهه كه خويان رازي بوون لهوي بميننهوه، عومر داواي كرد له كوفهدا دوو سهربازگه هينت، بهلام له خهيمه دابن⁷³. مهدين ههوايهكي شيداري ههبوو بلقي گهرا و هالاوي ناو دم و چاري سهابهكاني برژانديبوو له رووبرابوون، هر بويه به داواي عومر گهران بو بنيادناني شاريكي تر كه ههواي پاك و دوور له ههواي شيندار بي و، كوفهيان ههلبژارد، سهد به چل ههزار سهربازهوه هات لهوي له خيمهدا ههليان دا، جاده و شهقاميان لي دارشت مزگهوتيان خسته ناوهراست، پاشان خانو له روخام دروست كرا كۆلان و جادهكان دهركهوتن، له كۆتايي يهكيك له شهقامهكاندا مالي سهد دروست كرا، دوو سهد بال له مزگهوتهوه دوور بوو، نهجا (بيت المال و دارالاماره) دروست كران، وهستايان له فارسهوه هينا، لهسر شيوهي فارسي دروستيان كرد جادهي فراوان بوو ههتا ههواي باديهيان لي نهگرت.⁷⁴

73. تاريخ الامم الاسلاميه. محمد خضري بهگ، ص 217.

74. تاريخ الاسلام. حسن ابراهيم حسن، ج 4 ص 148.

پیکهینانی سنی بنگه‌ی سهربازی

سهردهمی خهلیفه عومر (رهزای خوی له سهر بیئت)، سهردهمی زپین بوو له ههموو رویه‌که‌وه، گورگ و مهر پینکه‌وه ناویان ده‌خوارده‌وه، سهرکه‌وتنی زوری به ده‌ست هینا، له ههموو سهرده‌مه‌کان زیاتر ولاتی فراوان کرد، نهو سهرکه‌وتن و فه‌تخانه‌ی عومر له دوو سیفه‌تیه‌وه بوو:

- ۱- توانایه‌کی به هیزی هه‌بوو له هه‌لبژاردنی فرمانده و سهرکرده‌کانی دا، سهر ناس بوو، که‌سی ده‌خسته جینگه‌ی مناسب و پر به پیستی.
- ۲- توانایه‌کی گه‌وره‌ی هه‌بوو له سهرکرده‌یه‌تی کردنی میلله‌ت دا، نهو توانایه به ژیری خوی به ده‌ستی هینابوو چی بویستایه ده‌یکرد، چه‌ندی سهرباز بویستایه به نامه‌یه‌کی بچوک له که‌ترین ماوه‌دا، بو دورترین جینگه ده‌ینارد، که‌س نه‌یده‌توانی سهرپینچی بکات، به‌بیئ نه‌وه‌ی عقوبه‌ش بدات ههموو که‌س وای ده‌زانی عومر له گه‌لیایه و له مآلیایه.

خهلیفه عومر وای به باش زانی به‌ره‌ی جهنگی عیراق بکات به سنی بنگه‌ی سهربازی‌ه‌وه، به‌ره‌ی جهنگی باکور و روزه‌لآتی عیراقی دابه‌ش کرد، زانی که سنوور فراوان بوو و، یه‌ک بنگه ناتوانی بهو ههموو به‌ره جهنگیه جؤراوجؤره دا بگات، بو نه‌وه‌ی هه‌له رونه‌دات و تیکه‌لبونی کار نه‌بیئت، ههموو که‌س سنوری کاری خوی بزانیئت و، منافه‌سه‌یه‌کیش دروست بکات و کاره‌کان به سهر زورترین فرمانده دا دابه‌ش بیئ، نه‌وه‌ک ختوره‌ی دل و بؤله و گله‌یی له نه‌ینی دا په‌یدا بیئ. بهو کاره ئیداره کردنی نهو به‌ره جهنگیه ئاسانتر ده‌بیئت، بهر چاو روشن ده‌بیئ. نهو سنی بنگه‌یه‌ی دروست کرد، به‌ره‌ی جهنگی به‌سهردا دابه‌ش کردن، بو هه‌ریه‌که‌یان سهرکرده و فرمانده و سوپا و به‌ره‌ی تایبه‌تی دیاری کرد بهم جؤره:

- ۱- بنگه‌ی سهربازی کوفه: شاری کوفه که تازه به تازه دروست کرا بوو کرا به بنگه‌ی یه‌که‌م. (سه‌عدی کوری ئه‌بی وه‌قاس) له مه‌دائینه‌وه گوینزرایه‌وه کوفه و کرایه (ئه‌میری کوفه). لئپرسراو بوو له به‌ره‌کانی جهنگی حلوان -

ماسبزان (کرمانشاه) - مووسل - هه‌رئمی چیا - ره‌ی نازربایجان - نهرمپنیا
- تهبهرستان - جرجان - هه‌رئمی جزیره.⁷⁵

۲- بئکه‌ی سه‌ریازی به‌سره: سه‌ره‌تا (به‌سره) لادییه‌ک بوو، که رزگار کرا
مزگه‌وتیکی گه‌وره‌یان تیا دروست کرد له خشتی قو‌پو سه‌ره‌که‌ی له قامیش
وزهل، دوای کوفه‌ ئه‌ویش به‌ هه‌مان شینوه‌ فراوان کراو بینایه‌ک دروست کرا بو
(ئه‌ماره‌ت)، سه‌ره‌تا ئه‌م خانوانه‌ له قامیش و حه‌سیر و په‌ل و پۆپی دار خورما
ده‌کرا، به‌لام چونکه‌ عه‌مه‌لی نه‌بوو، روداوی ئاگر زۆر روی دده‌ا، گۆ‌را به‌ خشت
و قو‌پ و به‌رد. پاشتر بو به‌ گه‌وره‌ترین شاری بازرگانی ناوچه‌که، له نیوان
هیندو چین و ئه‌وپه‌ری بیابانی گه‌وره‌ بو‌ رۆژه‌لآت و رۆژئاوا، بازرگانی تیا
ئال و گۆ‌ر ده‌کرا، به‌نده‌رئکی گرنگ بوو. سه‌ره‌تا خینلی ره‌بیه‌و موزر له
به‌سره‌ دابه‌زین، دواتر خه‌لکی له چین و هیند و سه‌نده‌وه‌ بۆی هاتن و
قه‌ره‌بالغیان کرد.

خه‌لیفه‌ عومه‌ر (ئه‌بوموسای ئه‌شعهری) کرده‌ (ئه‌میری به‌سره) و لئپرسراو
بوو له به‌ره‌کانی جه‌نگی ئه‌هواز و خوزستان و تستر و رامهرمز و سوس و
جندیسابور و خۆراسان.⁷⁶ یه‌که‌م که‌س نامه‌ی بو‌ عومه‌ر نووسی و وشه‌ی
ئه‌میرولموئمنینی داهینا ئه‌بو موسا بوو! نووسی: (بو‌ عه‌بدوئلا ئه‌میری
مؤمنین، له ئه‌بوموسای ئه‌شعهریه‌وه.) که عومه‌ر نامه‌که‌ی خوینده‌وه‌ وتی
به‌ئێ من عه‌بدوئلام، من عومه‌رم، من ئه‌میری مؤمنینم. سوپاس بو‌ خوا. دوای
ئهو نامه‌یه‌ وشه‌ی ئه‌میرولموئمنین داهات.⁷⁷

۳- بئکه‌ی سه‌ریازی به‌حره‌ین له‌سه‌ر که‌نداوی عه‌ره‌ب: خه‌لیفه‌ عومه‌ر
(عه‌لای کو‌پی حه‌زه‌می) کرده‌ ئه‌میری به‌حره‌ین و سه‌رکرده‌ی سوپای ئهو
ناوچه‌یه‌. ئه‌م بئکه‌یه‌ لئپرسراو بوو له که‌ناره‌کانی ئه‌وبه‌ری که‌نداوی عه‌ره‌ب

⁷⁵. فتوح البلدان. بلاذری، ص ۲۱۷.

⁷⁶. هه‌مان سه‌رچاوه‌، ص ۲۷۸.

⁷⁷. رسائل الفاروق، ص ۱۵۵، رساله‌ رقم (۲۷۹).

و، هه‌ریمی فارس و ئه‌سته‌خر و، سجستان.⁷⁸ (عه‌لا) ناوی له جهنگی (ره‌ده) هه‌لگه‌پراوه‌کاندا زپا. بویه فه‌رمانده‌ی سوپا و نازایانه کاری خۆی ده‌کرد. به‌لام که بوو به ئه‌میری به‌حرین. ده‌یویست منافه‌سه‌ی (سه‌عد) ئه‌میری کوفه بکات! ئه‌و کاته سه‌عد ناوی زۆر زپا بوو، باس هه‌ر باسی سه‌عد بوو، سه‌رکه‌وتنی زۆری به‌ده‌ست هه‌ینا، زۆر ناوچه‌ی نازاد کرد، به‌تایبه‌ت سه‌رکه‌وتنی به‌سه‌ر رۆسته‌م دا که گه‌وره‌ترین سه‌رکرده‌ی فارس و وه‌زیری جهنگی بوو، له جهنگی قادسیه‌دا، رۆسته‌می گوشت. ئه‌سته‌ش حلوان و جه‌له‌ولای ته‌واو کردوه و به‌ره‌و هه‌ریمی چیا له پشه‌په‌وی دایه، (عه‌لا) هات به‌دنی دا ئه‌ویش کارێک بکات بئێ ئه‌وه‌ی پرس به‌ عومه‌ر بکات. ویستی دوا‌ی ئه‌وه‌ی سه‌رکه‌وتنی گه‌وره‌ی به‌ ده‌ست هه‌ینا ئه‌وسا عاله‌م سه‌رسام بکات و نامه‌ بۆ عومه‌ر بنوسی. به‌لام گه‌وره‌یی سه‌عد له‌وه‌دا بوو که ده‌ستی نه‌ئکه‌رد به‌ ئاودا به‌بێ مۆله‌ت وه‌رگرتن له‌ عومه‌ر، هه‌ر کارێکی ده‌کرد، پرسێ ده‌کرد، نامه‌ی ده‌نووسی، هه‌تا به‌شی ناخ و ده‌روونی خۆی تیکه‌ل نه‌کات. به‌لام (عه‌لا) ویستی بئێ مۆله‌ت هه‌رشیک ساز بکات و، له‌ پڕ خه‌لکی بیبیستن و سه‌ریان سوپ بمیئێ، نیازی بوو دوا‌ی سه‌رکه‌وتن، نامه‌ بنووسی. سوپای له‌ بنکه‌ی به‌حرین کۆکرده‌وه و ئاماده‌ی کردن و به‌ ناوی که‌نداوی عه‌ره‌بدا په‌رینه‌وه ئه‌وبه‌ر، به‌ مه‌رجێ عومه‌ر نامه‌ی نووسی بوو بۆ هه‌موو لایه‌ک که‌ نابێ له‌ ئاو و رووبار و ده‌ریا بدن و بپه‌رینه‌وه، مه‌هیلن له‌ نیوانی من و ئه‌وه‌دا ئاو و ده‌ریا هه‌بیئت - وه‌ک پشه‌تر باس کرا -.

(عه‌لا) چووه ئه‌وبه‌ری که‌نداوی عه‌ره‌ب، خۆی گه‌یاند هه‌ شاری (ئه‌سته‌خر) که‌ بنکه‌یه‌کی گه‌وره‌ی سوپای فارس له‌وی بوو، که‌ فارسه‌کان له‌ پڕ پێ‌یان زانی شه‌له‌ژان، خۆیان کۆکرده‌وه و به‌ریاریان دا پشه‌ه‌کی که‌شته‌یه‌کانیان بسوتیئن و ده‌ستیان له‌ هه‌موولا بچن، ئه‌وسا چاریک بۆ ئه‌مان بدۆزنه‌وه. که‌شته‌یه‌کان له‌ناو بران، پاشان گه‌رانه‌وه بۆ موسوڵمانه‌ گه‌ماردو‌راوه‌کان

⁷⁸. طبقات ابن سعد. ج ٤ ص ٧٨٢.

شپرزەيان كردن، موسولمانەكانىش پارچە دابراوەكانيان كۆكردەووە
 بېرياريان دا شەپرى مان و ئەمان بگەن. لە يەك ھېرش دا، دايان لەو سوپا
 زۆرەي كە لە نيوان ئەمان و كەشتيەكاندا ھەبوو، زۆرەيان لەناوېرد، كە نزيك
 بوونەو دەبينن كەشتيەكان ئەماوہ. بە پەلە بەرەو ژوور بەرەو بەسرە ھاتن،
 دووبارە لە نزيك (شەھرەك) گەمارۆيان دانەووە لىيان دان، ھەوال گەيشتە
 (خەليفە عومەر). زۆر توپە بوو، بېريارى دا سزايەكى خراپى (عەلا) بدات.
 عومەر نامەي بۆ ئەميرى بەسرە كە ئەو كاتە (عوتبەي كوپى غوزوان) بوو
 نووسى، كە ھەر خيزرا سوپايەك ريك بجاو بچيت بۆ رزگارکردنى سوپاكەي
 (عەلا)، (عوتبە) (١٢) ھەزاري كۆكردەووە بە فەرماندەيي (ئەبوسېرە كوپى ئەبى
 رھەم) ناردى، لە رنكەيەكى نەينىيەوہ. گەيشتە (شەھرەك)، لەپەر پەلامارى
 سوپاي فارسىيان دا و (عەلا)يان رزگار كرد و ھينايانەوہ بۆ بەسرە و لەويوہ
 رويشتەوہ بۆ (بەحرين). بەم جۆرە ناوي شكستىەكەي زپا! سزاکەي عومەر
 ئەوہ بوو، بنگەي (بەحرين)ى ھەلوہشاندەووە داواي لە (عەلا) كرد كە بچيتە
 سوپاكەي (سەعد) و لەژيژر فەرمانى ئەودا بى، چونكە ئەو بە خيلى بە سەعد
 برد بوو.⁷⁹

ھەر يەكە لەم بنگە سەربازيانە سەربەخۆيي خۆي بوە، ئەمير و سەربازي تايبەتي
 خۆي بوو، سنورى جەنگي و كارتياکردنى جياواز بوە، بەلام بە ھەموويانەوہ يەك
 مەبەستيان پىكاوہ و لەيەك نەپچراون، پەيوەندى توند وتول و ھاوبەشيان ھەبوە،
 يارمەتي سەربازي و سياسى و تەكتيكي يەكيان داوہ، ئەگەر خەليفە عومەر مۆلەتي
 بدانايە بنگەي بەسرە يارمەتي كوفە و بەحرەيني دەداو بە پىچەوانەشەوہ. عىراق بە
 ھەردوو مەلئەندە سەربازيەكەيەوہ، بەسرە و كوفە، بوو بوونە بنگەي فەكرى و
 سەربازي و دەعووي بۆ ولاتي فارس و خيئەكانى ناو عىراق، چونە ناوہوہ بۆ ولاتي
 فارس كاريكي ئاسان نەبوو، موسولمانەكان كە لە عىراق شەريان دەكرد، لە ولاتيكد
 بوون كە بە خاك و زمانيان شارەزا بوون و زۆر لەوہي نيوہ دورگەي عەرەبي دەكرد،
 لە يەك حالى دەبوون، ئەمە كار ئاسانى بۆ كردبوون، بەلام كە چوونە ناوہوہي ولاتي
 فارس، توشى زمان و عادات و تەقاليد و جل و بەرگي جياواز بوون، خاك و شاخ و

⁷⁹. تاريخ الامم الاسلامية. محمد خضرى بەگ، ص ٢٢٠.

داخ و ئاۋوھەۋاي سارد و شيرين، كە نەيان ديبوو پىئى زانەھاتىيون، چۈنە ئاۋەۋە
بۇيان، قورس و گران بوو، ولات و خاك و خەلكىكى نامۇ بەمان. نۆرچار بەفردەمبارى
و زوقم و كپىۋە و رەشەباۋ لافاۋ داي دەكرد و ئەمان نەيان ديبوو، خۇيان بۇ ئامادە
نەكردبوو، فارس ئارى بوون، عەرەب سامى بوون، فارس مەجوسى و ئاگر و بت
پەرسى بوون، عەرەب خوا پەرسى و موسولمان بوون، چۈنە ئاۋەۋە ئاستەنگ بوو،
لەگەل ئەۋەدا توانيان بىابان و شاخ، سارد و گەرم، عەرەب و عەجەم، سامى و ئارى
پىنكەۋە گرىئى بەن و يىروباۋەر و عەقىدەيان پىئى بگۆپن.

فارس و رۆم خۇيان ساز دەگەنەوہ

شارى حەلوان كەوتبەوہ نىوان (سەواد) و (ھەرىمى چيا)، كەوتبەوہ نىوان دەشتى ەەرەب و شاخى كورد، كەوتبەوہ نىوان ەەرەب و ەجەم. ەومەر دەيوست لەو نىوانەدا بوەستى، نامەى بۇ سەعد نووسى: لەويا بوەستن. خۇزگە لە نىوانى نىمەو چيادا شاخىك يان شورەيەك ھەبوايە لە ئاگر. نە ئەوان بياننوتوانيايە بىنە سەر نىمە، نە نىمە بچىنە سەر ئەوان!

بەلام يەزدگورد پاشاى فارس، ھەرەكو لە (مەدائىن) پەيمانى شكاند. ئەم بۇچونەى خەلىفە ەومەرىشى بە ھىچ زانى و لە چەند لايەكەوہ سوپاى كۆكردەوہ. نامەيشى بۇ ھەموو ھەرىمە كان نووسى كە خۇيان كۆبەكەنەوہ و سوپاى بۇ بنىرن.

موسولمانەكان ماوہيەكى باش ھەوانەوہ، نىش و كاربان جىبەجى دەكرد، شارى (كوفە)يان دروست كرد و شارى بەسەرەيان فراوان كرد. سى بنكەى سەربازيان دروست كردوو، سنورى كاربان بۇ ديارى كردن. تەشكىلاتى تازەيان كرد و سوپاى نوئى زۇريان دروست كرد، ەومەر بىريارى دابوو كاروبارى ئىدارى و كۆمەلايەتى رىك بخت، بۇ ئەو مەبەستە زۇر بىريارى دەر كرد. نامەى بۇ ھەموو كارگىرەكانى نووسى: (ئەوہى زەويەكى مردو زيندو بكاتەوہ بۇ خۇى دەبىن. ئەوہى زەويەكى بەجى ھىشتووہ و راى كردوہو سى سالى بەسەردا چووہ نەگەرەوہتەوہ. مافى بەسەرەوہ نامىنى).⁸⁰

بەم جۆرە خاك و ئاوى بە پىتى ھەموو ئەمىر و ئاغا فارسە ھەلھاتووہكان دابەش كرا بەسەر جوتيارانى ناوچەكاندا. لە نامەيەكى تردا دەلىت: (ھەر كەسىك پارچە زەويەكى ھەيە و، سى سالى جىى ھىشتووہ ئاوەدانى نەكردۆتەوہ و، خەلكانىكى تر كىلأويانە و ئاوەدانىيان كردوہتەوہ، مافى ئەمانەيە). لە نامەيەكى تردا لەبارەى ئەو زەويانەوہ دەلىت: (ئەو زەويە بەجىبىلراوانە مافى خەلكى ترە، ئەگەر ھى من يان ئەبو بەكرىش بىت).⁸¹

⁸⁰ . رسائل الفاروق. رسالة رقم (٢٨٠).

⁸¹ . رسائل الفاروق. ص ١٥٦.

عومەر نیازی ئەبوو زیاتر لەمە بېروات، سنوری خۆی دامەزراند، فەرماندەکانی گێڕایەوه بۆ کوفە و بەسرە و بحرین، نەیهیشت لە نیوان خۆی و مەدینەدا و، یارەکانی پێغەمبەردا روبار و پرد ھەبیت، نیهتی ھینا، کاروباری حکومەتداری لەو ھەرنەمە رزگارکراوانەدا دابمەزینیی و مزگەوت و بانگەوازی ئیسلامی بگەیهنیتە شارو دیھات و دورترین خەڵکانی سەر سنورەکان، ئەوانە لە خواو پێغەمبەر و قورئان و ئیسلام حالی بکات. بەردەوام نامەی دەنارد کە لەگەڵ جوتیاراندا باش بن، ئەرکیان لەسەر سوک بکەن، کاریان بۆ ئاسان بکەن، ھانیان بەدەن ھەموو خاکە مردووەکان زیندوو بکەنەوه. یاسای (الارض لمن یزرعھا)ی داھینا، زەوی و زاری زۆر و بە پیت و بەراو و باخ و باخاتی ئەمیر و ناغا و دەرەبەگە فارسەکانی دا بەش کرد بەسەر ھەژاران و جوتیاران و بیکاراندا، سەربەستی کردن لە کیلان و بەرھەم ھینان. جوتیارەکانی عێراق زۆر شانازیان بە عومەرەوه دەکرد، بە باوکی ھەژارو نەدار و جوتیارانیان دەزانی. بەردەوام نامەی دەنارد کە لەگەڵ (ئەھلی زیممە) دا نەرم و نیان بن و ستمیان ئی مەکەن، بیان پارێژن، ئەو پەیمانەیی کە پیتان داون مەیشکێنن. گاوردەکان پێیان خۆش بوو موسولمانەکان حوکمیان بکەن، ھەتا رۆمە گاوردەکانی براو ھاودینیان. بە بەردەوامی ئییان موسولمان دەبوو، جزییان لەسەر خۆیان ھەندەگرت.

ئەمە زیاتر لە سالی خایاند. چاکسازی زۆر کرا. عومەر نامەی بۆ سەعد نووسی: ناگاداری جوتیارەکان بکە. مالیان ئی تیک مەدە، چیت بۆ جوتیارەکانی پیشوو کردو، بۆ ئەمانیشی بکە. بەلام لە پەر ھەوال ھات بۆ(سەعد) کە فارس و رۆم ھەردوکیان قەرەبالغینکی زۆریان لە (ماسبزان) و (تکریت) کۆکردۆتەوهو بە تەمای ھێرشن. سەعد نامەی بۆ خەلیفە عومەر نووسی. خەلیفە عومەریش ناچار بوو رای پیشووی بگۆڕی و خزی کۆ بکاتەوه لەبەر ئەم ھۆیانە:

۱- لەبەر پاراستنی ئەو دەستکەوتانەیی کە بەدەست ھاتووه.

۲- بۆ پاراستنی ھێمنی و ئاسایشی ولاتی ئیسلامیی.

- ۳- پاراستنى گيانى سەرباز و خەلكى شارەكان لە ھېرشى دوژمن.
- ۴- لىدانى ئەو ھىزە پەرتەوازە كۆكرارەيە، ھەتا جارىكى تر زاتى ئەو ھەكات خۇى بە پىئوھ بگىرىت.⁸²

⁸² . تارىخ ايران، د. فاروق عمر، ص ۲۳، بغداد ۱۹۸۹.

به‌شی سییه‌م

* ده‌ستپیکردنه‌وه‌ی جه‌نگ

* جه‌نگی ماسبزان

* جه‌نگی تکریت

* رزگارکردنی موسل و نه‌ینه‌وا

* جه‌نگی هیت و قرقیسیا

دەستپىكرنەۋەي جەنگ

جەنگى ماسبىزان

كە (ھاشىم) گەيشتە كوفە بە سەعدى وت كە فارسەكان سوپايەكى زۇريان لە ماسبىزان⁸³ كۆكردۆتەۋە⁸⁴ ، ھەۋال گەيشتە سەعد كە (ھورمزان) سەركردەي فارس و ئەمىرى ناۋچەي ئەھواز، ھىزىكى لە دەشتى (ماھىشت) كۆكردۆتەۋە، ئەۋىش خەلىفە عومەرى ئى ئاگادار كرد، عومەر نامەي بۇ سەعد نووسى: ھىزىكى بە فەرماندەي (زرار كوپى خەتاب) بۇ بنىرن، با لە پىشەۋەي (ھەزىل ئەسەدى) بىن و، لاي راست و چەپى بدە بە (عەبدوللا كوپى ۋەھب) و (مەزارى كوپى فلاناس عەجلى)⁸⁵ .

فارسەكان خەلىكان تۇقاندېۋو، شاربان چۆل كىردېۋو. زرار بەر نەخشەيەۋە كەوتەپرى، ھەر كە گەيشتەجى دەستى كىردە جەنگ، لە پلانېكىدا (ھورمزان) گىراۋ ئەۋەي ماپوۋ لە سوپاكە رايان كرد بۇ شاخەكانى كوردستان. زرار خەلىكى شارى ماسبىزان و سوپاي ھەلھاتوى بانگ كىردەۋە لەگەلئاندا رىكەۋتن، زرار پەيمانى دانئ كە لەگەلئان چاك بىن و ھەموو يارمەتەيەكانى بىدات، پاش ماۋەيەك ديسان سوپايەكى زۇرى فارس لە ناۋچەكەدا كۆبۈنەۋە بە تەماي ھىرش بېۋىن. (سەعد) عومەرى ئى ئاگادار كرد، ئەۋىش (زرار) بۇ ناردن لە نزيك ماسبىزان و ئەريوجان بە شەرھاتن، سەركردەي فارسەكان (نازىن كوپى ھورمزان) بوو، نازىن قاچى شكا و گىرا. زرار لەگەل خەلىكى ئەۋ ناۋچەيەش رىكەۋت.⁸⁶ بەم جۆرە ھەموو دەشتى (ماھىشت) كە دەكەۋىتە نىۋان دەشتى شارەزۋور و كرماشان و خەلوانەۋە بە ئاسانى گىرا.

⁸³ . ماسبىزان: دەشتىكە چەند شارىكى تىپايە، دەكەۋىتە لاي راستى شارى (خەلوان) لە رىگەي ھەمەدان.

⁸⁴ . معجم البلدان، ج ۷ ص ۳۶۲.

⁸⁵ . قادة فتح العراق والجزيرة، ص ۹۱. اللواء الركن محمود شيت خطاب.

⁸⁶ . تاريخ الامم الاسلامية. محمد خضرى بەگ، ص ۲۱۶. ابن لثير. ج ۲ ص ۱۴۹.

جاریکی تر سوپایه کی زۆری فارس به رهو دوو جینگه کهوتنه پئی. یهکیان چوه نزیك (ماسبزان) و ئەوی تریان به رهو دهشتی شاره زوور کشتا. (سهعد) دوو سوپای بۆ ناردن (مهکشوح ئەلمورادی) به (۱۰) ههزاره وه نارد بۆ (ماسبزان) و (عروه کوپی زهید) یشی به (۱۰) ههزاره وه نارد بۆ شاره زوور، ههردوو سوپاکه ی فارسیان راونا.⁸⁷

جاریکی تریش فارسهکان به رهو شاره زوور هاتنه وه بۆ سه رکوت کردنی ئەو کورده رایه ریوانه ی که دژی دام و دهزگای فارس جهنگا بون و مهیلیان بۆ سوپای نیسلام هه بوو، فارسهکان یه کجار زۆر بوون. خهلیفه عومەر (عززه کوپی قه یسی) بۆ ناردن له حه لوانه وه، به لام شکان و گه پانه وه، پاشان سوپایه کی یارمه تی نارد بۆیان به فه رمانده یی (عوتبه کوپی فه رقه د) ئەمانه گه یشتنه شاره زوور و به هه موویانه وه فارسهکانیان راونا. کوردهکان یارمه تی زۆری موسوئمانهکانیان دا و به یه کجاری دهستی فارسیان له سنووری شاره زوور کوئا کرد.⁸⁸

⁸⁷. کتاب الفتح. ابن اعثم الکوفی، ج ۲ ص ۲۸۱.

⁸⁸. تاریخ الامم الاسلامیه. خضری بهگ، ج ۱. امین زهکی: کوردو کوردستان، ل ۱۲۵.

جهانگى تکریت

ههوان گه‌یشته سه‌عد که سوپایه‌کی زۆری رۆم، به یارمه‌تی عه‌ره‌به‌کانی (نیاد و ته‌غلب و نه‌م) که له جزیره‌ی ئیبن عومهری کوردستان داده‌نیشن. له تکریت کۆبونه‌ته‌وه، سه‌عد ئه‌م هه‌وانه‌ی گه‌یاند به خه‌لیفه عومهر. ئه‌ویش نامه‌یه‌کی وه‌لامی بۆ نووسیه‌وه، که سوپایه‌ک رێک ب‌خات به سه‌رکردایه‌تی (عه‌بدوللّا کوپری موعتمه). له پێشه‌وه هیزنیک بنیرئ به فه‌رمانده‌یی (روبعی کوپری ئەکفهل) و راست بداته (حارس کوپری حسانی زوهلی) و چه‌پ بداته (فورات کوپری حه‌ییانی عجلی) با (عرفجه کوپری هه‌رتمه فه‌رمانده‌ی سواره‌کان بیئت له پێشه‌وه).⁸⁹

ئه‌م کۆبونه‌وه‌یه‌ی سوپای رۆم له (تکریت) هاو زه‌مان بوو له‌گه‌ڵ کۆبونه‌وه‌ی سوپای فارس له (ماسبزان) هه‌روه‌ک بلئی بریار و رێکه‌وتنیکى دولایه‌نی هه‌ردوو ئیمپراتۆریه‌ت بوو له دژی ئیسلام، که له‌یه‌ک کاتدا هیزش بکه‌نه‌سه‌ر ناوچه‌ی حه‌لوان و جه‌لولا، به‌لام سه‌رکردایه‌تی ئیسلامی ده‌ست رویشتوت و خیراتر و به‌ تواناتر هاته‌ده‌ست. ئه‌وه هه‌موو هیزشی فارسه‌کان بوو که جار دواى جار شکان به‌شيان بوو! با ئیسته بزانی سوپای رۆم له تکریت چی به‌سه‌ر دیت؟

تکریت له بنه‌ره‌تدا شارێکی کوردنشین بوو، خۆی خۆی ته‌یار و چه‌کدار نه‌کردبوو، به‌لکو سوپای رۆم به عه‌ره‌به‌کانی جزیره‌وه له باکو‌روه بو‌ی هاتیبون و شه‌ریان تی ئالاند بوو!

که سوپای ئیسلام گه‌یشت ده‌بینئ رۆم و ئەنتاق و عه‌ره‌به‌کان خه‌نه‌قینکی گه‌وره‌یان به چوار ده‌وری شاردان لى داوه و خۆیان له پشتیه‌وه دامه‌زراندوه. موسولمانه‌کان چل رۆژ گه‌مارۆی شاریان داو، بیست و چوار هیزشيان کرد، به‌لام هه‌یچی وایان نه‌کرد.

به راستی ئه‌و عه‌ره‌بانه سه‌یرن. هه‌یچیان به فارس و رۆم ناخوات که‌چی به دل و به گیان یارمه‌تیان ده‌دن له دژی برا عه‌ره‌به‌کانیان. به مه‌رجئ که فارس

⁸⁹. الکامل فی التاریخ. ابن اثیر، ج ۲ ص ۱۴۹.

و رۆم زۆر بە نزم سەیریان دەکردن و، تەنھا بە شەریان دەدان، وە چەندین حکومەتیان رووخاندوون. بەلام موسولمانەکان خیریان بۆ هیناون، دەیاننوانی سودی زۆریان ئی ببینن، چونکە هاوژمان و هاوڕەگەز و هاو خاکن، کەچی شەیتانیان ئەوەندە زالە، چونەتە پال فارس و رۆم، کە هیچیان بە وان ناخوات.

نامەکەى عومەر بۆ سەعد بەم جۆرە بوو: (ان سرح الى الانطاق، عبدوللأ بن المعتم و استعمل على مقدمته، ربعي بن الاكلل العنزي، وعلى ميمنته الحارث بن حسان الذهلي، وعلى ميسرته فرات بن حيان العجلي، و على ساقته هاني بن قيس، وعلى الخيل عرفجة بن هرثمة)⁹⁰ کە سەعد بیستی سوپای رۆم خەلکیکی زۆری عەرەبی بە زۆر هیناوه بۆ تکریت و سەنگەریان ئی داوهو خۆیان قایم کردوه بە یارمەتی خێلە عەرەبەکانی (ئیاد و تغلب و نەم)، سەعد (عبدوللأى بۆ ناردن بە (۵) هەزار کەسەوه، کە بە چوار قوناغ، واتە چوار رۆژ⁹¹ گەیشتنە تکریت. چل شەو و رۆژ ئەو خەندەقیان گەمارۆ داو، دەیان هینرشى گەوره و بچوکیان کرد بۆیان نەگیرا. (عبدوللأ و یستی فیلئیک بکات، تاکتیکیک بەکاربەینئى (الحرب خدعة). بە نهینئى کەسینکی نارد بۆلای عەرەبە بەگیرهاتوهکانی ناو قەلەکە بۆ ریکەوتن. ئەوانیش رازی بوون، بە نهینئى نوینەریان ناردە دەرەوهی خەنەقەکە، دواى وتووینئیک و عەهدوپەیمان مۆر کردن، موسولمان بوون. عبدوللأ پینئى وتن: شایه تومان بهینن، شایه تی بدەن کە هیچ پەرستشیک نیه جگە الله، وە محمد پیغەمبەری خوایه. بپروا بکەن بەوهی کە لە لای خواوه هاتوهو ئەنجا رای خۆتان بلین.، عەرەبی ناو خەندەقەکە رازی بوون. ئەنجا نەخشەیهکیان داریژا و پینیان وتن: ئینمە لە دەرگای پشتەوه نزیک دەبینەوه، هەول دەدەین بچینە ژوورهوه، ئەگەر چوین و گویتان لە (الله اکبر) مان بوو، ئەوا بزائن سەرکەوتوین و چوینەتە ناو شوراکە، ئەوسا ئیوهش دەرگای لای روبراری دجلە بگرن و هەتا ئەتوانن لاییان بدەن).

⁹⁰. تاریخ الطبري. الامام الطبري، ج ۴ ص ۱۸۶. رسالة رقم (۱۲۰) في كتاب رسائل الفاروق.

⁹¹. قادة فتح العراق والجزيرة. اللواء الركن محمود شيت خطاب، ص ۲۷۷.

موسولمانه‌کان له هه‌لمه‌تیکدا چونه ناو شوراو شاری تکریت و (الله اکبر) یان دهست پئی کرد، عمره‌به‌کانی ناو شوراکه‌ش وه‌لامیان دانه‌وه. رۆم شپیزه بوو، هه‌ولیان دا له ده‌رگای دیجله‌وه پابکه‌ن. به‌لام شمشیری هه‌لکیشراوی پیش و پاشیان گه‌مارۆی دان و کەسیان ئی دهرنه‌چوو!⁹² هه‌موو شار نازاد بوو.

⁹². الکامل فی التاریخ. ابن اثیر، ج ۲، ص ۲۰۳.

رزگارکردنی موسل و نهینه‌وا

نایا عابدوللا به‌وه‌نده رازی بوو؟ ته‌خیر. عومر ده‌یزانی که له کاتی شکستی به‌رامبه‌ردا، چه‌ندهت سه‌رکه‌وتن بویت ده‌توانی به‌ده‌ستی بهینی. به‌لام نه‌وه‌مان له‌یر نه‌چیت که سه‌رکه‌وتنی ناوا ئیدامه و ئیداره‌کردن و به‌خپوکردنی ده‌ویت!

عومر نامه‌یه‌کی بۆ سه‌عد نووسی به‌م جوړه: بۆ سه‌عد. دواي رزگارکردنی (تکریت)، با (عابدوللا کوپی موعتم)⁹³ و روبعی کوپی نه‌کفلهی عهنزی به‌هیزکی سواره‌وه بنیزی بۆ سه‌ر دوو قه‌لاکه.⁹⁴ واته قه‌لاي موسل و نهینه‌وا.

پاشان که تکریت گیرا. (عابدوللا) نه‌م پریاره‌ی بۆ (روبعی) ده‌رکرد: (پیش ه‌وال بکه‌وه و به‌نهینی شه‌ودا برۆ و، روژ ئیسراحت. بکه‌ه‌تا دواي نیوه‌پۆ. پاشان ه‌ه‌ندیکی تر برۆ ه‌تا ده‌گه‌یته قه‌لاکان. له‌وی خوتان ناشکرا بکه‌ن)، پاشان پی‌ی وت: بگه‌ره نه‌و دوو قه‌لايه پیش نه‌وه‌ی ه‌والی هاتنی ئیمه و روداوی تکریتیان پی‌ی بگات. له‌گه‌ل خوت پیاوانی ه‌رسنی ه‌وزی (ئیاد و تغلب و نه‌م) که تازه موسولمان بوو بوون. ببه بۆ چاوساگی و یارمه‌تی.

(روبعی) له‌جه‌نگی تکریت دا فرمانده‌ی پیشه‌نگ و ه‌یزی سواره‌بوو، بۆ موسلیش ه‌م سواره‌ پیوسته، چونکه نه‌و خیراییه دووره به‌هیزی پیاده نابری.

عابدوللا ه‌یزکی سواره‌ی خیرای بۆ (روبعی کوپی نه‌کفله) پیک ه‌یتا، ناردی بۆ نه‌و دوو قه‌لايه‌ی که ه‌یزی رۆم و عه‌ره‌بی ناو تکریتی لیوه ه‌ینرابوو

⁹³. عابدوللا کوپی معتمی عه‌به‌سی رزگارکه‌ری محوره‌ی دجله له‌ مدائنه‌وه ه‌تا موسل. له‌ سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ردا موسولمان بوو، یه‌کێک بوو له‌و (تو) که‌سه‌ی که بوو بوونه نوینه‌ری ه‌وزی (عه‌به‌سی) بۆ لای پیغه‌مبه‌ر و موسولمان بوون. داواي نوعای خیریان کرد، پیغه‌مبه‌ر نه‌م تو که‌سه‌ی کرده سریه‌یه‌ک و نالایه‌کی سه‌پی دانن و ناردنیه ری‌ی کاروانیکی قورده‌یش. به‌شداري جهنگه‌کانی سه‌عدی کرد له‌ عیزاق، به‌شداري جلولا و تکریت و موسلی کرد و ه‌تا مرد ه‌م له‌ جیهاددا بوو بۆ خوا.

⁹⁴. الکامل فی التاریخ. ابن اثیر، ج ۱ ص ۲۰۲.

بۇ تەمىن كوردىن! موسىل و نەينەوا دوو شارن له لىۋارى ئەمبەر و ئەمبەرى روبرارى دىجله له باكورى تىكرىت، ئەينەوا مەرقەدى (نەبى يونس) و كەلاوھەكانى ئاشورىيەكانى ئى بوو، سەردەمىك پايتهختى دەولەتى ئاشورى بوو، (۹۰۰) سال پىنشى زاین.⁹⁵

روبعى پىنشى ھەوال كەوت. ھەر له رىي راستەو كەوتنەپرى، ئەوئەندە خىرا رۆيشتن، گەيشتنە مەبەست پىنشى ئەوھى ھەوالى تىكرىت و لەناوچوونى سوپاكەيان زانىپى. ھەر ئەوئەندەيان زانى چوار دەورى قەلەكەيان گىرا. بەرگىرى كەرانى ئەو دوو قەلەيە، سەرەتا سەنگەريان گرت و خۆيان راگرت. بەلام كە زانىان تىكرىت گىراوھ، سوپاكەيان تياچووھ، ورەيان بەرداۋ زۆربەيان داۋاي رىكەوتنىان كرد. ئەوانەى رازى بوون له شار مانەوھ، ئەوانى تىرىش شارىان جى ھىشت، كە (عەبدوللا) گەيشتە موسىل، داۋاي له ھەلھاتوان كرد بگەپنەوھ، پەيمانى دانى كە مافىان دەپارىزى و ھەموو سەرىست و ئازادن له زيان و بىروباۋەپىاندا. ئەوانىش گەپانەوھ و رىكەوتنىان مۆر كرد.⁹⁶

(روبعى كورپى ئەكفەلى عەنزى)⁹⁷ وشە بە وشەى بىرپارەكانى سەركردەكەى جى بەجى كرد، چونكە سەربازى چاك دەبى پەيوەست بى بە بىرپارەكانى سەركردايەتەوھ دەنا وەكو (عەلاى) ئى بەسەر دى كە پىنشىر باسمان كرد، سەرباز نابى سەركردايەتى نەبىت، نابى پەيوەست نەبى بە غورفەى عەمەلىياتى خۆبەوھ، دەنا ئەوھى روو دەدات، وەك خۆى ئى نايەتەوھ، سەركردايەتەىش دەبى زەبىتى خوارەوھ بىكات و، سەركردايەتى عومەر چاكترىن

⁹⁵ . معجم البلدان: ج ۸ ص ۲۶۸.

⁹⁶ . اسد الغابۃ، ج ۲ ص ۲۶۴.

⁹⁷ . رىعى كورپى ئەكفەلى عەنزى: له سەردەمى پىتەمبەردا موسولمان بوو، بەشدارى جەنگى رەدەو ھەلگەپلەوھەكانى كرد، پاشان چووھ عىراق بەشدارى جەنگەكانى كرد، داۋاي قەتەتى مدائن نارى دەركرد، بو بە فەرماندەى پىشەنگى سوپاى (عەللا) بۆ گرتنى (تىكرىت). پاش ئەوھ بوو بە سەركردە بۆ گرتنى دوو قەلەى نەينەوا و موسىل، پاشان خەلىفە عومەر دابىنا بەسەر حوكمپانى موسولەوھ، كارى ئاسان كرد بۇ قەتەت كوردنى ھەرىمى جىزىرەى ابن عمر (بوتان).

نیداره و ریکخستن و بریاری بوه. که دهکری بکریته قوتابخانه‌ی جهنگی و زانیاری به‌لئ، روبعی به یارمه‌تی عه‌ره‌به‌کانی نهو خیلّه تازه موسولمان بوانه هه‌ده‌فه‌که‌یان پر پر پینکا، به‌بن شه‌رو ناو زپان و هاله و گاله گه‌یشتنه ده‌رگای هه‌ردوو قه‌لاکه، به بن نه‌وه‌ی پئ‌یان بزائن، پیش هه‌وال که‌وتن.

روبعی هیژه‌که‌ی سواره بوو، خو‌ی پیشه‌نگ بوو، تا ده‌رگای مه‌به‌ستی دیاری کراو. عومه‌ر هیچ که‌سی لی‌وه‌ر‌بگری.

له‌یر نه‌ده‌کرد، سو‌دی له توانای هر هه‌موو وه‌رده‌گرت، له کات وسات و شوینی خو‌ی دا به‌کاری ده‌هینان.

جیبه‌جیکردنی هونه‌ری (مباغته) یه‌کینکه له جهنگه خیرا سه‌رکه‌وتوه‌کان. که پیش هه‌وال بگه‌یته مه‌به‌ست. یه‌کینکه له هویه گرنه‌که‌کانی سه‌رکه‌وتن و وره به‌ردان و توقاندنی دوژمن، موسولمانه‌کان پیش هه‌وال که‌وتن، سه‌رکه‌وتن، ماوه‌ی نیوان تکریت و موسلیان له که‌مترین کاتدا بری. به‌لام سوپای (حوله‌فا) نهو ماوه‌یه‌ی به (یه‌که سال و نیو) بری له جهنگی جیهانی یه‌که‌م دا.⁹⁸ هاوپه‌یمانان دوو جار له‌به‌رده‌م موسل شکان و گه‌رانه‌وه که‌رکوک، هه‌رچه‌نده به‌هیزترین و نوینترین چه‌کیان پی‌بوو، نه‌وه‌ش سوپای نیسلام بوو به ساده‌ترین چه‌ک و به‌هیزترین باوه‌ره‌وه. کات و شوین، سه‌رکرده‌ی لی‌زان ده‌یگونجینی. تاکتیک و لی‌دانی موسولمانه‌کان، لهو هیژه لی‌ده‌ره‌ی (قوة ضاربة)‌ی موسل که له خه‌نده‌قی تکریت دا خو‌یان دامه‌زاند بوو، به جوړیک لی‌یان دان یه‌که که‌سیان ده‌رنه‌چوو هه‌وال بباته‌وه بو موسل، موسلیش هیژنکی وای تیا نه‌ما بوو بیپاریزی. زه‌ره‌ری رومه‌کان لهو جهنگه دا زور بوو، هه‌موو هیژه‌کانیان فه‌وتا، تکریت و موسل گپرا، عه‌ره‌به‌کانیان له ده‌ست چوو و دایانه پال موسولمانه‌کان. خو‌سازدانه‌وه‌ی سوپای روم له موسل کات و هه‌والی تکریتی ده‌ویست، به‌لام (روبعی) پیش کات و هه‌وال

⁹⁸ قادة فتح العراق والجزيرة. اللواء الركن محمود شيت خطاب، ص ۲۸۴.

كهوت. شهوورژى نايه سهر يهك ههتا نهخشهى عومهر له مهدينهوه و له دورى (۱۵۰۰) كيلومهترهوه جيبهجي بكات و نكولى نهكات!

ئهويه بيرباوهڤ و ئهويه گوڤ رايهئى سهركرده و بهجيهئنانى بربارى سهرهوه، سهركرده ئيسلاميهكان به ئاگابوون لهوهى سوپاي موسل گهيشتهوته تكريت و نهخشهكهيان له سهر ئهوه داڤرژا بوو. عومهر نامهى نووسى كه (روبعى) بهسهر موسلهوه دابنى و، (عرفچهى كورپى ههرسومه)⁹⁹ بهسهر نهينهواوه دابنى. (عرفچه) له موسل مزگهوتىكى دروست كرد، ههتا سهردهمى خهليفه عوسمان والى موسل بوو.

عهبدوئلاى سهركرده له موسل مايهوه ههتا (سهعدى) سهركردهى بانگى كردهوه كه به هيزهكهيهوه بگاتهوه مدائن و پيگهوه چوون بو شارى كوفه.¹⁰⁰ لهه باسانهءا بومان دهردهكهويت، كه عومهر ئاگادارى نهخشهى ههموو ناوچهكان بوه، شار و قهلاو شاخ و چهه و دۆل و سهريازگه و فههمانده و سهركردهكانى فارس و رۆمى لهبهر دهستدا بووه، دهيزانى چى دهكا و بو كوڤى دهچيئت. ئهه زانياربانه چۆنى دهست كهوتوه، ميژوو بۆمانى باس ناكات، (يان هيشتا من ريم لى نهكهوتوه. نووسهر)، عومهر سوپايهك دهنيڤى. دهزانى كئى له فههماندهكانى بوئو ناوچهيه و سروشتى خهلكى ئهه ناوه و سروشتى پيگ هاتوويى خاكى ئهه ناوچهيه چاكه. هيج كارىكى به ههرمهكى نهكردوه و له خوڤهوه ملي نهناوه. ههموو ئيحتياتىكى ئهه جينگه و ئهه جهنگ و هيزشانهى دهزانى و زهخيرهى بوئاماده دهكرد، شوڤنهكهشى به نهخشهى پيشوو زانيوه. بپوانه نهخشهى ژماره (۲)

⁹⁹ عرفچه كورپى ههرسومهى بارقى: يهكهه فههماندهى ئيسلام بوو سوارى دهريا بوو له بحرين پهريهوه، وه يهكهه كهس بووه چوه موسل، له سهردهمى پيغههمبهردا موسولمان بوو له سالى توى كوچى دا، ابوبكر عرفچهى نارد به فههمانده بو سهر ههلهگهپاوهكانى (مهرة) له يهمن، پاشان نههاته عيراق و له جهنگى جسرو بويب و قادسيه و مدائن و ئههواز و تستر و تكريت و رامهرمزا بهشدارى كرد، ههتا بوو بو والى موسل، پاشان عوسمان لاي برد و كردى به مجاهد و ناردى بو ولاتى فارس.

¹⁰⁰ . تاريخ الطبري. الامام الطبري، ج ۳ ص ۱۴۷.

جهنگى ھىت و قرقىسىيا

زۆر بەسەر جھنگى تکریت و موسلدا نەپۇشتىبوو، كە رۆم ويستی تۆلەي
ئەو زىانە گەورەيەي بکاتەوہ كە بەسەرى ھاتبوو لەو ناوچانەدا. بە يارمەتى
خىلنە عەرەبەكانى ناوچەكە سوپايەكى زۆرى كۆكردەوہ، ھەوال گەيشتە
(سەعد) لە (كوفە) كە عەرەبەكانى ھەرىمى جزيرەي نيين عومەر (كوردستان)
يارمەتى ھەرقليان داوہ بە دوو سوپا. يەكىكيان ناردوہ بۇ شارى (ھىت) لە
نزىك (رومادى). بە تەمان ھىزىدوہم بنين بۇ گرتنەوہى شارى (حومص) كە
زۆر نيە سوپاي ئىسلامى شام رزگاريان كردوہ، ھەتا ئيرەش عومەر نيەتى
نەھىناوہ بە تايبەت سنوورى كوردستان بېزىنى. بەلام ئەم يارمەتيانەي
خىلنە عەرەبەكانى (نەمر و ئياد و بەنى تەغلوب و...) وای كرد كە عومەر داوا
بكات مشورى كپ كردنى سەرچاوہى ئەم ھىزانە بخوريت. دەنا ھەتا ئىستا
ھەر بە ليوارى سەر سنورى كوردستاندا ھاتوہ، لە جلولاوہ بۇ تکریت و موسل
يان بۇ خانەقین و ھەلوان. ھىزىكى عەرەبەكانى ناو خاكى كوردستان كە
روون نەبووہتەوہ ئەو عەرەبانە چۆن لە خاكى جزيرەي كوردستاندا جيگير
بوون، بەرەو خوار ھاتوہ بۇ (ھىت و قرقىسىيا)، عاريان نەناوہ لەوہى
بەسەريان ھات لە تکریت و موسل و نەينەوآ.

(سەعد) نامەي بۇ عومەر نووسى كە خەلكى جزيرە ھىزيان ناردووہ بۇ
شارى ھىت بۇ يارمەتى سوپاي رۆم، عومەر وەلامى نامەي نووسيوہ:

(ان ابعث اليهم عمر بن مالك بن عتبة بن نوفل بن عبد مناف، في جند، و ابعث
على مقدمته الحارث بن يزيد العامري، وعلى مجنبتة ربعي بن عامر و مالك ابن
حبيب)¹⁰¹

(عومەر كوپى مالك) بەرەو (ھىت) جولآ، (حارسى كوپى يەزىد) لە
پىنشەوہ نارد ھەتا نزيك بوونەوہ، دەبينى خەنەقىكى قول و گەورەيان بە
دەورى خويان و شاردان لى داوہ، كە عومەر گەيشت و ئەوہى بينى، زانى زۆر

¹⁰¹. رسائل الفاروق. عبداللطيف اسماعيل، رسالة رقم (١٢١).

بههيزه و گه مارۆي دريزه دهكيشن " سوپاكه ي كرده دوو بهشهوه، بهشينيكي دانا بو بهرهوامي گه مارۆكه، نيوهكه ي تر خۆي بردي بو سهر شاري (قرقيسيا)¹⁰²، تهناهت خيمهكاني خۆي تيك نهدا وتي با خهلكي هيت نهزانن كه نيوهي سوپاكه مان بردهوه. زور به ناسان (قرقيسياي) تهواو كرد، لهگهه خهلكهكه ي ريكهوتن كه جزيه بدن و لهسهر ئايني خويان بمنيئنهوه، بهلام هيت ههر سوور بوون لهسهر چۆ قايم كردن.

سوپايهك خۆي به شت بزاني و لهو دوروهوه بيت، ههق وايه له مهيداندا بهرامبهر دوژمنهكه ي سنگ دهريهريئي. نهك خهنهقيك بكهنه قهبر و بچنه ناوي، ئهه ترس و لهززه نازايهتي نيه، خۆ به كوشت دانه و وره روخانه. عومهر¹⁰³ زاني خهلكي هيت سوورن لهسهر خۆ ههشاردان. له قرقيسياوه نامهيهكي بو (حارس) نووسي: (ئهگهه خهلكي هيت وهلاميان دايتهوه، ئهوا وازيان ئي بيئنه با نازاد بن و دهريچه دهرهوه. دهنا خهنهقيك ئي بده به دهوري خهنهقهكه ي ئهواندا و، با دهركاكي لاي خۆتهوه بيت، ههتا بزانه چي دهكهن.)¹⁰⁴ حارس نوينهري نارد بو لاي خهلكي هيت و پني وتن: (نيازمان وايه كه ههتا مردن نههينين دهريچن. ئهگهه واز نههينن و ههر سوور بن لهسهر خۆ ههشاردان، ئهوا فرسهتيكي چاكتان له كيس دهچيت كه رزگار بوون و نهكوژان و ئهسير نهبوونه.) له نامهيهكي تردا حارس دهليت: (خهنهقيك به دهوري خهنهقهكه تاندا ههلهكههه و ناهينم بجولين ههتا ههموو دهمرن و هيت تهسليم دهبيت. ئهوهشي دهيهويت بگهريتهوه بو لاي كهس و

¹⁰² قرقيسيا: شارنكه لهوا كه سهكوشه ي ناوي خابور دهريخته روياري فورات.

¹⁰³ عومهر ي كوربي مالكي زوهدي: خيالي زوهدي نذر دوژمني ئيسلام بوون، بهلام ئهه پياوهشيان تيا ههلكهوت، (الاصابه في سيرة الصحابة، ج 4 ص 282). لهگهه خاليد دا له جهنگي ههلهگهه پارهكاندا بهشار بو، پاشان لهگهه ليدا چوو بو عيراق و شام و له ههموو جهنگهكاندا بهشار بو، پاشان لهئير سهركردايهتي (هاشم) دا چوو بو جهنگي جلولا، هاشم گه راپهوه مدائن " بهلام ئهه ههر خۆي دا به دهه شالاري جهادي دزي كافرنهوه. (اسد الغابة، ج 4 ص 81).

¹⁰⁴ حارس كوربي يه زيدي عامري.

کاری له چهكداران، دهتوانن به سهلامهتی بپۆن. که چهكدارهكان زانیان ئەمه گه‌مارۆی مردنه، خێله عه‌ره‌به‌كان وه‌لامیان دانوه‌و شاریان چۆل کرد و گه‌رانوه‌و بۆ جزیره. ¹⁰⁵، حارس و سوپاکه‌ی بێ شه‌ر چونه‌ ناو شاری (هیت). خه‌لیفه‌ عومه‌ر له‌ خۆیه‌وه‌ ئەم فه‌رمانده‌ سوپاییانه‌ی ده‌ستنیشان نه‌کردوه‌، ئەو فه‌رمانده‌یه‌ش هه‌ر بۆ گه‌لته‌ و له‌ ته‌مه‌لیدا نیه‌ خێمه‌کانی جێ ده‌هێنێ. ئەمه‌ بیروکه‌ی سه‌رکرده‌یه‌ که‌ به‌ نامه‌یه‌ك یان هه‌ره‌شه‌یه‌ك شارێك ته‌سلیم ده‌بێت، ئەوه‌ هونه‌ری جه‌نگی‌یه‌.

له‌م جه‌نگه‌ بێ هودانه‌ی خێله‌ عه‌ره‌به‌کاندا ئەوه‌ روون ده‌بێته‌وه‌، که‌ ئەم خێله‌ عه‌ره‌بانه‌ی که‌ له‌ خاکی کوردا ده‌ژین هار و دپنده‌ن و رۆمه‌کان هه‌لیان ده‌نێن، خاکی بیابانی خۆیانیا‌ن پێ جێهێشتوون و به‌ زۆر خاکی به‌ پیت و به‌راوی هه‌رێمی جزیره‌ی به‌سه‌ردا دابه‌ش کردون و ئەوانیش دیفاع له‌ رۆم ده‌که‌ن. خانیکی تریش ئەوه‌یه‌ که‌ له‌وه‌ ده‌چیت کورده‌کان نه‌هاتین به‌ ده‌م رۆمه‌کانه‌وه‌و یارمه‌تیا‌ن نه‌دا‌بن. رۆمیش عه‌ره‌بی خێله‌کی به‌سه‌ردا فه‌رز کردون. جگه‌ له‌وه‌ جێیه‌کی تردا باس‌م کرد که‌ ئەم خێله‌ عه‌ره‌بانه‌ پێشتر له‌ ناوچه‌ی به‌سه‌ر ده‌ژیا‌ن و هه‌مان کاریان بۆ فارسه‌کان ده‌کرد. ئەمانه‌ له‌وه‌ ده‌چیت کریگرته‌ بن و سیخو‌رو شه‌رانی بن و کاریان ته‌نها جاشایه‌تی بوو‌بیت. سه‌رکرده‌یه‌تی عومه‌ر وه‌ها بوو، هه‌یج فه‌رمانده‌ و جابی و سه‌ربازیکی له‌ بیر نه‌ده‌کرد، ناوی هه‌موویانی له‌ تۆمارگه‌یه‌کدا نووسی‌بوو. هه‌ر ئەوه‌ بوو وای کردبوو که‌ لای هه‌موان گه‌وره‌ و به‌رز و ره‌مز ده‌بینرا، و، زۆر به‌ ئاسانی داواکاریه‌کانی جێبه‌جێ ده‌بوو!

¹⁰⁵ . قادة فتح العراق والجزيرة. اللواء الركن محمود شيت خطاب، ص ٤٠٥.

به‌شی چوارهم

- * هه‌ریمی جزیره و کلکه نه‌وتینه‌ی خێله عه‌ره‌به‌کان
- * بۆچی سوپای نیسلام رویکرده هه‌ریمی جزیره
- * رزگارکردنی هه‌موو شاره کوردییه‌کان به ناشتی
- * شاری رقه
- * شاری ره‌ها و جه‌پان
- * شاری ره‌ئس عیون
- * شاری قرقیسیا
- * شاری نوسینین
- * نه‌نجامی رووداو‌ه‌کان
- * بارودۆخی شام دوای رووداو‌ه‌کانی جزیره
- * خولی ده‌رچوونی نه‌فسه‌ر و فه‌رمانده‌ی سه‌ربازی
- * حاکی شاری ره‌ی پیشوازی له‌یه‌زدگورد ده‌کات

هەریمی جزیره

کوردستانی گهواره له پێش ئیسلامدا کرابوو به سێ بهشهوه:

۱- هەریمی چیا

۲- هەریمی شارەزور

۳- هەریمی جزیره

هەریمی جزیره کهوتبوه باکوری رۆژئاوای کوردستانهوه، دییار (خز) و دییاری (رهبیعه) و، دییاری (ئیاد) و، دییار بکر و، (بهنی تهغلوب) و شارهکانی ئورفه و نوسین و رههاو رقه و ماردین و ئامیدی و میافارقین و رهئس عیون و جزیرهی (ئین عومه)ی دهگرتهوه.¹⁰⁶

ئهم ناوچهیه بۆیه پنیان دهگوت (هەریمی جزیره)، چونکه دهکهویته نیوان سههرتای دهستپیکردنی ههردوو رووباری دجله و فوراتهوه¹⁰⁷. ئهم ناوچهیه نه مێو به جزیرهی (ئین عومه) و جزیرهی (بۆتان) ناوداره، ههواي پاك و ژيان و گوزهرانی خۆش و پر خیراته، شارو قهلاو شواری زۆری تیندایه، ناوچهیهکی شاخاوی و چره، کهشتیهکهی نوح له سر شاخی (جودی) لهم ههريمهدا نیشتهوتهوه، له بهر نهوه ناوچهکه بوته (لانکی دووه می مروقاییهتی) واته قوناغی دووه می ژیانی سر زهوی دواي توفان، لیڤه وه دهستی پی کردوه و به هه موو جیهاندا بلأوه یان کردوه.¹⁰⁸

میژوونوسان دهلین: ههوت ههزار سال پێش زاین، یه کهم جموجۆلی ژیان و چاندنی گه نم و، ئاسه واری کیلان و هارین لهم ناوچهیه دا هه بوه.¹⁰⁹ له سههرتای ئیسلامه وه، که هیشتا سنوری ئیسلامه تی له شاری مه که و مه دینه تینه پهری بوو، خه لکی ئهم ناوچه یه که له زه وه چاوه پوانی هاتنی

¹⁰⁶. معجم البلدان، ياقوت الحموي. ج ۲ ص ۱۳۸.

¹⁰⁷. المعقد الفريد، ابن عبد ربه. ج ۷ ص ۲۴۳.

¹⁰⁸. ثابني كورد، حسن محمود حهه كريم. ل ۷. ۱۹۹۷.

¹⁰⁹. گوڤاری (هه زار میژد). ژ/۳. ل ۱۸۸. سلیمانئ ۱۹۹۸.

پینگه‌مبهری چاوه‌پروان کراویان ده‌کرد، هر که هه‌وآلی ده‌رکه‌وتنیان پی گه‌یشت، دم وده‌ست وه‌فدیکی دوانزه‌کەسی پیک ده‌هینن و به نه‌ینی و به ناوی بازگانیه‌وه ده‌ینیرن بۆ مه‌دینه، بۆ زانینی هه‌وال و، ناسینی پینگه‌مبهر و، راگه‌یاندنی پشتگیری خویان بۆ ئاینه‌ نوویه‌که، ئه‌و وه‌فده‌ ناونرا (بازگانانی هۆزی باجن)، به‌م نمونه‌یه‌دا ده‌رده‌که‌وینت که کورد پیش هاتنی سوپای ئیسلام بۆ کوردستان، به‌پیی خویان چوون و ئیسلام بونی خویان راگه‌یاندوه، که هینشتا ئیسلامه‌تی له سنوری ته‌سکی مه‌ککه و مدینه و نیوه دورگی عه‌رب تینه‌په‌ری بوو.¹¹⁰

ئهمین زه‌کی ئه‌مه ده‌سه‌لمینی و ده‌لی: (گه‌لی کورد وه‌کو میژوونوسانی بپوا پی کراو ده‌لین، له شانزه‌هه‌مین سالی هجره‌تدا له دواي فه‌تحي (حلوان و تکريت) له‌گه‌ل سوپای ئیسلامدا په‌یوه‌ندیان کردوه، به‌لام پیوسته‌ بزانی که له پیش ئه‌م میژوه‌ش دا، هه‌ندی ته‌ماس و نه‌تدای تری کورد بوه، که (روح المعاني نالوسی) و (الاصابة في تميز الصحابه‌ی ثین حجن) باسیان کردوه.¹¹¹ هه‌رمی جزیره کوردنشینه و ولاتی کۆنی کورده، به‌لام چهند خیلکی عه‌ره‌بیش، له‌گه‌ل کورده‌کان دا ده‌ژین، که له نیوه دورگی عه‌رب و شامه‌وه کۆچیان کردوه، هۆی کۆچ کردنه‌که‌یان رون نیه وه‌ک خیل (ریبعه) و (ئیاد) و (بکر) و (بني تغلب). ئه‌م عه‌ره‌بانه چونکه خاکی خویان نه‌بوو بۆ پشتگیری له خویان و، مانه‌وه‌یان به‌ گویره‌ی رۆژگار، ده‌یاندایه پال (فارس) یان (رۆم). ئه‌م عه‌ره‌بانه پیشتر له‌گه‌ل فارس بوون و، به یارمه‌تی ئه‌وان ده‌ژیان، به‌لام دواي گیرانی (مه‌دائن) پایته‌ختی فارس، له‌لایه‌ن سوپای ئیسلامه‌وه و، دور که‌وتنه‌وه‌ی فارس له سنوری ئه‌مان، دایانه پال پۆم و سه‌ربازیان ده‌دایه سوپای پۆم وه‌ک کری گرته.

¹¹⁰. کابانی کوردی، حسن محمود حه‌مه کریم. ل. ۱۰۰. بازگانانی هۆزی باجن

¹¹¹. کورد کوردستان، محمد امین زکی. ل. ۱۲۲. مه‌اباد، چاپخانه‌ی سیدیان.

(كارل بروكلمان) دەلى: (خەلكى ئەسلى جزيره كه كوردن سەرشۆپو چەوساوەبوون لەلایەن كەنيسەى ئەرسوزۇكس كه به زۆر لەو ناوچەيەدا بلاوەيان به ئاينهكەيان كوردبوو، دەيانوسيت يەك سروشت بۆ مەسح دابنن).¹¹²

(ئەمىن زەكى) بۆ ھاتنى ئاينى عيسەوى بۆ كوردستان دەلى: ئاينى عيسەوى سالى (٢٢)زاينى ھاتە ئەرمەنستان بەلام پەغبەتى نەبوو، ھەتا سەرھەتاي سەدەى چوارەمى زاينى، كه به يارمەتى و زۆرى حكومەتى رۇما، لە سورىوھ گاورىتى ھىنرايە ئەرمىنيە و كوردستان، قرالى ئەرمەنيە قبولى كرد، بەلام كوردەكانى كوردستان گوى يان نەدايە، لەسەر ئاينى زەردەشتى مانەو، ھول و ھاندانى قەشەكان كارى لى نەكردن).¹¹³

بەلام مامۇستا ئەمىن زەكى بۆ ھاتنى ئىسلام بۆ كوردستان دەلى: (ھەر لە دەرکەوتنى ئىسلامەتيدا و ھەر لە يەكەم پەيوەندى لەگەل ئىسلامەكاندا كوردەكان، تىفكرين و ديان، ئەم ئاينه نوئيە به تەواوى موافقى تەبع و وجدانيانە، لەبەر ئەوھ وەكو (سور مارك سايكس) دەلى: بەناسانى و بەرەبەرە قبولىيان كرد بە شيوەيەك كه (بەربەرە) كانى ئەفريقا و (تورك) كانى توركستان بەو جۆرە بەدل و شەوق قبولىيان نەكرد....¹¹⁴

¹¹². تاريخ الشعوب الاسلامية، كارل بروكلمان، ص ٩٨، الطبعة السابعة، بيروت ١٩٧٧.

¹¹³. كوردو كوردستان، محمد امين زكى. ج ٢، ١، ٢، ٣. ل ١٢٢٢. مهابات.

¹¹⁴. ھەمان سەرچارە، ل ١٢٢٣.

بۇچى سوپاي ئىسلام رووى كرده ھەرىمى جزيره؟

بنكەى سەربازگەى عىراق بە سەركردايەتى (سەعد)، جلولاو خانەقىن و ھەلوانيان رزگار كرد له چنگى فارس.

بنكەى سەربازى شام بەسەركردايەتى (ئەبو عوبەيدە) زۆرىەى ھەلەستىن لوبنان و سورىەيان رزگار كرد له چنگى رۆم و كەوتنە رى بەرەو شارى (حومس). كە (ھەرقل) ئەو ھەوالەى زانى، شارى (حومس) يان چۆل كوردو كشانەوہ بۆ شارى (نەنتاكىە)، پاشان چوو بۆ شارى (پەھا) له جزيره، بۆ ھاندانى ھۆزە ەەرەبەكانى ناو عىراق بۆ جەنگ و كۆكردنەھەيان بۆ چوونە سەر (حومس) و گىزانەوہى ئەو شارە له چنگى موسولمانان.

ئىستە ھىزى (رۆم)¹¹⁵ له سورىە و شام نەماوہ. ھەموويان بەرەو ژوور ھەلھاتوون. جگە كەمىك له خىلە ەەرەبەكان، ھەموو شام بە حوكمى موسولمانان رازى بوون، ھەندى له خىلە ەەرەبەكانى جزيره لەناو عىراقوہ، نامەيان بۆ پاشاى رۆم نووسى، داوايان لى كردن خويان كۆ بكەنەوہ و، بگەرىنەوہ بۆ دوژمنايەتى موسولمانان، بەتايبەتى ھۆزى (بەنى تەغلوب) كە له سالى (۱۲) ى كۆچىەوہ بەردەوام فارس و رۆم ھانى دەدان له دژى ئىسلام.

¹¹⁵. حكومتى رۆم: دووہم ئىمپراتورىەتى گەرەى سەر زەوى بوو كە فارس و رۆم زەويان له نىوان خوياندا بەش كوردبوو. پايتەختى رۆم شارى (رومىە) بوو، كە دەسلاتی بە سەر ھەموو ئەوروپا و بە شىك له ئاسيا و باكورى ئەفرىقا دا دەرويشت. بەو فراوانىە ماىەوہ ھەتا سەردەمى قەيسەر (تئود قىوس). ئەم پاشايە له سالى ۳۹۵ ى زايىنى دا بىرى كردهوہ كە ئەم حكومەتە فراوانە نارواوت بەرپۆە، واى بە چاك زانى له نىوان دوو كورپەكەى دا بىكات بە دوو بەشەوہ، بەشى ئەوروپا كە پايتەختى (رومىە) بوو داى بە كورپە بچووگەكەى. بەشى رۆژھەلات و خواروو كە بەشى ئاسياو باكورى ئەفرىقا و ئەوروپاي رۆژھەلات بوو داى بە كورپە گەرەكەى كە نارى (رقادىوس) بوو، وە شارى (قسطنطينىە) ى بۆ كرده پايتەخت، ئەم پاشايە ھەتا سالى (۴۰۸) ى زايىنى حوكمى كرد. ئەم دوو كەرت كردنە له بەرژوہەندى ئەو ئىسلامە بوو كە (۲۵۰) سالى تەرىت و رۆم دەبىتە رىگر له بەردەم بلبوونەوہى ئىسلامدا. پاشا داى پاشا ھاتن، ھەتا سەرھاتەسەر (ھەرقل) كە ئەمق دەبەوئىت بە يارمەتى ەەرەبەكانى ھەرىمى جزيره (حومس) بگرتتەوہ له شام.

ئەم عەرەبەنە پېشىر لەگەل فارس بوون، بەلام دواى گىرانى (مەداثن) پايتەختى فارس لە لاين سوپاى ئىسلامەوہ و دورکەوتنەوہى سوپاى فارس، چونە پال رۆمەکان!

ئەم خىلە عەرەبەنە زۆر دەجولن، بەلام لە ھىچ مېژوئەدا نابىنى، كوردەكانى ئەم ھەرنەمە رىكەوتنىك لەگەل فارس و رۆم مۆر بکەن و دژايەتى سوپاى ئىسلام بکەن.¹¹⁶

خىل و ھۆزە عەرەبەكانى جزيرە، نامەيان نووسى بۇ ھەرقل و نامادەيى خۇيان دەرىپرى بۇ دوژمنايەتى ئىسلام، بەردەوام نامەيان دەگۆرپەرە و دلسۆزى خۇيان رادەگەياند بۇ رۆم. كارىكى و ايان کرد کہ ھەرقل راى بگۆپرى و نيەت بەيئى و ھەول بەدات کہ جارىكى تر بگەپرتەوہ بۇ شام. دەنا دەستى لە شام شۆرد بوو. ھەرقل چووہ سەر ئەقلى ئەوان، نامەى نووسى بۇ خىلە عىراقى و شامیەکان و ھانى دان، یارمەتى و پارەى بۇ ناردن، بۆى نووسین کہ کەشتیە دەریاییەکانى سەلامەتن، سوپاى بى شومارى نامادەيە کہ سواری دەريا بىن و لە وشکانیەکانى سوريا دابەزن. بۆى نووسین کہ لەسەر خىلە عەرەبەکان پنیوستە خۇيان نامادە بکەن و بگەنە شارى حومس. خىلە عەرەبەكانى جزيرەش بە تەنھا نامادەيى خۇيان دەرىپرى و ھەلامى ھەرقلیان دایەوہ کہ (ھەر ھەموومان لە مائەکانمانەوہ نامادەين و لە جولەداين بەرەوحومس بە ھیزیکەوہ کہ ۳۰ ھەزار کەس دەيىن) پاشان ھەرقل نامەو نوینەرى نھینى نارد بۇ خەلکی سوربە و ھانى دان پەيمان لەگەل موسولمانەکان بشکینن و راپەرن لە دژى موسولمانەکان. نامەى نھینى گەيشتە (حومس)، کہ (ھەرقل) بەرئوہیە بەرەو لاتان و نیازبەتى حومس و سوربە پاک بکاتەوہ لە سوپاى ئىسلام.¹¹⁷

¹¹⁶. بروانہ القرآن الکریم - سورة (التوبة) - الآية (۱۷)

¹¹⁷. یرموک و تھریر دیار الشام، اللواء الرکن المتقاعد شاکر محمود راضى، ص ۱۸۲ بغداد ۱۹۸۶.

شاره‌کانی (ئەنتاکیە) و (حەلەب) و (قلنسرىن) وەلامى نامەکەى ھەرقليان دایەوہ و لای خۆیانەوہ پەیمان شکینیان کرد، بەلام خەلکی (حومس) وەلامیان نەدایەوہ و پەیمانیان لەگەڵ موسولمانەکان نەشکاند، برۆیان بەو جموجۆلە و سەرکەوتنى رۆم نەبوو، بە ناشکرا لە نامەکەدا بۆ ھەرقليان نووسی (ئیمە حوکمی رۆمان ناوی و رازین بە حوکمی ئیسلام). (لیوا شاکر) دەلیت: (زۆربەى خەلکی شام داواکەى ھەرقليان رەت کردەوہ، تەنانت کەمیک لەو سى شارەى کە ناومان بردن، پەیمانیان شکاند. ھەر زوو پەشیمان بوونەوہ).

ھەوال گەیشتە (سەعد کۆپى ئەبى وقاس) سەرکردەى بنگەى سەربازى عیراق و ئەمیری کوفە. کە سوپایەکی زۆری رۆم لە سوارەو پیادە لە (ھەرمی جزیرە) کۆبونەتەوہ و چەک و جەبەخانەیکەى زۆریان پێیە. (سەعد) نامەى بۆ (خەلیفە عومەر) نووسی و ھەموو شتی تیا باس کرد، لەوانە: (ئەگەر جزیرە نەگیرى، ولاتی شام ھەر لە خەتەر دا دەبى، مادام جزیرەمان بە دەستەوہ نیە، ولاتی شام نارام نابیت و ھیچمان بۆ ناکریت، رۆمەکان شەپى (ھیت و تکریت و موسل) یان بە عەرەبەکانى جزیرە کرد).¹¹⁸

ھەمان ھەوال گەیشتە (ئەبو عوبەیدە کۆپى جەراح) سەرکردەى سوپا و ئەمیری شام کە سوپایەکی زۆری (رۆم) لە جزیرە کۆبونەتەوہ، دەیانەویت ھێرش بکەنە سەر شارى (حومس) و لە موسولمانەکانى بسیننەوہ، ئەبو عوبەیدەش لای خۆیەوہ نامەى بۆ خەلیفە (عومەر) نووسی!

عومەر لە شارى (مەدینە) وە ھەردوو نامەکەى ھەلسەنگاند و بۆ موسولمانەکانى خویندەوہ. لە بیرى ئەوہ دابوو نەخشەیکە دابریژى، بۆ ئەو مەبەستە چەند دانیشتن و راگوژپینەوہیکەى کرد.

رۆمەکان نیەتیان ھینابوو، کە خاکی شام بگنرێنەوہ، بە چەند قۆناغیک، قۆناغى یەكەم شارى (حومس) بوو، بەلام رۆم ھیچ ھیزنکی لە بەرەى

118. کتاب الفتوح، ابن اعثم الكوفي. ج ۱ ص ۳۲۵. دار الندوة. بیروت ۱۹۲۶

پیشه‌وهی جهنگی حومس نه‌بوو، چهند هیژنکی ځمکی له نزیك شاره‌کانی (قلنسرین و حه‌لب و ئەنتاکیه) هه‌بوو به‌شی پارێزگاری ئەو شارانه‌شی نه‌ده‌کرد، هیچ هیژنکی ناماده و لیدەر (قوة ضاربة)ی نه‌بوو، له‌به‌رئه‌وه کاتیکی زۆری ده‌ویست هه‌تا سوپایه‌کی باش کۆیکاته‌وه.

عومەر پێشه‌کی نامه‌یه‌کی خۆ ناماده کردنی به‌م جۆره‌ بۆ (سه‌عد) نووسی له‌(کوفه):

(بۆ سه‌عد له‌لایهن خۆته‌وه هیژنک بنێره بۆ جزیره و یه‌کیک له‌م سیانه‌ بکه به‌فه‌رمانده‌یان. خالد کورپی عرفته، یان هاشم کورپی عوتبه، یان عیاز کورپی غه‌نم.)¹¹⁹

بارودۆخ له‌ ئه‌رده‌ن و فه‌له‌ستین زۆر باش بوو، ده‌توانرا هیژنکی ئه‌ختیاتی لێوه‌ به‌یئیری بۆ ناوچه‌ی (حومس). بارودۆخی عێراقیش زۆر باش بوو، تازه به‌ تازه سه‌رکه‌وتنی گه‌وره‌یان به‌ ده‌ست هیژنا بوو له‌ (حه‌لوان و جه‌له‌ولا)، ده‌یان توانی یارمه‌تی بنێرن بۆ شام، هیچ نه‌بیت خێله‌ عه‌ره‌به‌کانی جزیره له‌ کۆل شام بکه‌نه‌وه، به‌ره‌ی جه‌نگی عێراق بریاریدا چهند خۆده‌رخستنیکی سه‌ربازی، به‌ره‌و باکور بکات هه‌تا عه‌ره‌به‌ خێله‌کیه‌کانی جزیره‌ پترسینێ و بیان وه‌ستینێ و نه‌جولین به‌ره‌و سووریه. په‌یوه‌ندی کرا له‌گه‌ل سوپای شام، بۆ ته‌نسیق کردن و رێکخستنی جموجوله‌کان، هه‌ر بۆ ئەو مه‌به‌سته هه‌ردوولایان نامه‌یان بۆ خه‌لیفه‌ نووسی، ئەویش ره‌زامه‌ندی له‌سه‌ر بوو، کاتیش ئەوه‌ی ده‌خواست. به‌ره‌ی جه‌نگی عێراق، جگه‌ نه‌خشه‌و نامه‌که‌ی عومەر سی ره‌تلی تریشی ناماده‌ کرد، له‌ ناوچه‌ی جۆراوجۆره‌وه و، به‌ره‌و شوینی جیاواز، بۆ جزیره و سنوری سووریا نارده‌نی که‌ ته‌نها هه‌ر بۆ خۆنیشان دان و سه‌رلێشێوان بوون که‌ ئەمانه‌ن:

۱- عه‌بدووللا کورپی موعتهم..... له‌ موسله‌وه بکه‌ونه‌ ری.

۲- عه‌مرو کورپی مالک..... له‌ کوفه‌وه به‌ره‌و باکور بۆ قرقیسیا.

¹¹⁹. رسائل الفاروق، عبداللطيف اسماعيل جبوري، ص ۹۱. رسالة رقم (۱۴۴) - بغداد ۱۹۹۰

۲- وەلید کۆپى عوقبە..... بەرەو جزیره پروات.

وا رىك خرابوون، كه هەرسىكىيان بە شىوہیەكى سى گۆشە بېژن، دوو رەتل لە پىشەوہ، رەتلى سىھەم لە پىشتیانەوہ، بە ناوہپراستیاندا، وەكو ئىحتیات.

هەوالى ئەم سوپایە گەيشتە جزیره. عەرەبەکانى ئەو ناوہ نەیان وێرا بچولین و بەرەو سوریه بکەونەپرى هەتا بزائن روى ئەو سى سوپایە لە کویە.؟

ئەم جموجۆلە و نامانەى عومەر، هەر بۆ ترساندنى عەرەبەکانى جزیره بوو، هەتا بیان وەستینى و، هیزش نەکەنە سەر (حومس)، هەتا لە نىيازى تەواوى هەرقل تى بگا، ئەوسا پىريار بەدات. ئەوہى تا ئىستە عومەر کردوہتى بۆ مشاغەلەى رۆم و عەرەبەکانى جزیره بووہ.

گواستنەوہى سوپای مىسر بۆ سوریه

هەرقل داواى کرد، کەشتیەکان نامادە بکەن، فەرماندەى کەشتیەکانى دایە (قەستەنتىن)ى کۆپى نامەى نووسى بۆ (مىسر)، هەرچى سوپای رۆم ھىە لە (ئەسکەندەریە) نامادەى بکەن بۆ گواستنەوہیان بۆ سوریه. کەشتیەکان کەوتنە رى واتە گەيشتە ئەسکندریە لە مىسر، و باریان کردن، کەوتنەپرى بەرەو ھەردوو بەندەرى (ئەنتاکیا) و (قلنسرىن) لە سوریه، لەسەر کەنارى دەریای ناوہپراست. نەخشەى رۆم هەتا ئىستا گواستنەوہى دوو سوپایە، یەکیان لە وشکانیەوہ لە جزیرهوہ بۆ حومس، ئەویان لە دەریاوہ لە ئەسکندریەى مىسرەوہ، بۆ لیوارەکانى سوریا. دەست پىکردن بەم دوو کارە، بوو بە ھۆى ھەلگىرساندنى ھەندى شۆرش و راپەرىن لە شارەکانى سوریا وە، لە دژى سوپای ئىسلام. ئەم کارە سوپای ئىسلامى مەشغول کرد بە ازھىنان لە رۆم و کپ کردنەوہى شۆرشەکان.

لەم کاتەدا سوپای رۆم دابەزىنە وشکانیەکانى دەریای سوریا، کەمىک بەرەو ناوہوہى سوریا پىش کەوتن، لەگەل ھەندىک لە خىلە عەرەبىیەکاندا

یهکیان گرتوه و له هندی شویندا سهرکهوتنیان به دست هینا. هرقل گومانی کردبوو که دهتوانی زیاتر بروت و سهرکهوتنی زیاتر به دست بهینن و سوریا بگریتهوه. ثم سوپا زوره دابهزینرایه ناو خاکی سوریاوه، به لام سوپایهکی قورسی واپیویست به پشت بهستن به هینزکی بههیزی دامهزراوی سهزهمین دهکات له وشکانی دا، گهیشتن به هیزی خینله عمرهبهکانی عیراقیش، برینی مهسافهیهکی زوری دهویت، که نهسته مه بیان گاتن و روبرای فورات بریت. لهولاره سوپای نیسلامی له عیراق دهتوانی بگاته جزیره و نهو خینله عمرهبانه له سوپای روم بکاو نهو پال پشتهیان بشکینن، چونکه نزیکه لی یانهوه. نه مه جگه لهوهی که روم ناتوانی بهو نیوانه دوره دا یارمه تی بگه یه نیته خینله عمرهبهکانی جزیره، تهنانهت شوپشهکان وانهبوون، زور بو سوپای نیسلام بهینن، چونکه زوربهی ناوچهکان مهیلیان بو نیسلام بوو تا روم، هرقل لهویدا بوی دهرکهوت وا دهرنهچوو، سوپایهکی غریب بی پشت و پهنا هیچی پی ناکری، چونکه زه مینهیان بو ساز نه کرده، روم دهرسا نه گهر سوپا هموی دابهزینن گه مارو بدری و له ناو بچن.

برپاری عومهر

نیسته کاتی نهوه هاتوه عومهر برپاری تهواو بدات و، نهخشهی رنک و پیک دابریژئی و وهلامی تهواوی نامهکان بداتوه. بی گومان وهک پیغه مبر دهفرموی (اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله)¹²⁰ سهر کرده نیسلامیهکان هر لهوانهی مه دینهوه، ههتا نهوانهی بهرهی جهنگیهکان، یهک کوتلهی روحین و ئیمان و برواو و عقیده دهیان جولینن، عومهر به نوری خوا دهپوانی زور وردو دورو دهبینن، پیتش و پاشی روداوهکانی له بهرچاوه، هر شام نابینن وهکو (نهبو عوبهیده) وای بو دهچوو، نهوهندهی شام بیر ناکاتهوه، هه موو بهره جهنگیهکان لای عومهر یهک پارچهن، یهک لاشهن، بو یهک مهبست دهیان جولینن، عومهر دهیهوی به که مترین زیان لهو تهلهیه دهر بچن. شهرکه له شام

¹²⁰ . حدیث النبوی.

بوو، بەلّام عومەر لە عیراقەو دەستی پێ کرد، یەكەم هەنگاوی عومەر لێدانی خێلە عەرەبەکانی جزیرە بوو لە عیراق، پاشان چوووە سەر سوپای رۆم لە شام.

عومەر نامەیهکی بە پەلە یۆ (سەعد) نووسی، وای نووسی کە تەنها سەعد بەرپرسیارە لە پەلە نەکردن و جێبەجێ نەکردنی بەم جۆرە.

(یۆ سەعد کوپری ئەبی وهقاس. ئەبا عوبەیدە چوار دەوری گیراوه، پەنای بردۆتەبەر قەلاکان. تۆش موسولمانەکان بنێرە و بلاویان بکەرەو لە جزیرە، خێلە عەرەبەکان مەشغول بکە با نەچنە سەرحومس یۆ یارمەتی سوپای رۆم) نامەکە زۆر کورت بوو.

بەپاریکی خێرای ناوا کاری خێرای دەوێت و هەموو مەبەستیکی تیا بوو. نامەکە تەنها (سەعد)ی سەرکردە ی دەواند، بەتەنها ناوی سەعدی بردبوو، مانای وایە هەر خۆی بەر پەرسە لە هەر نکلێهک و دواکەوتنێک کە رویدات. پاشان وهسیەتی بە جولانەکە کرد، کەبە گەیشتنی نامە ئەم سوپایە رێک دەخەیت و دەینێری.

عومەر نەحشەیهکی سەربازی گرنگی دانا تەنانهت لە بیر ی سەرکردەکانی شامیشدا نەبوو بەم جۆرە: یۆ سەعدی کوپری ئەبی وهقاس.

۱. رەتلی یەكەم: یارمەتی یۆ ولاتی شام. خەلکێک رێک بخە و لەگەڵ (قەعقاعی کوپری ئەمیری تەمیمی) و هەر لەو رۆژە ی کە نامەکەت پێ دەگات، بینێرە یۆ (حومس) چونکە ئەبوعوبەیدە گەمارۆ دراوه.

۲. رەتلی دووەم: (سوهیلی کوپری عودە ی) بینێرە یۆ شاری (رەقە)، چونکە خەلکی جزیرە بوون رۆمیان هاندا کە بچنە سەر (حومس).

۳. رەتلی سێهەم: (عەبدووللا کوپری عوتبان) بینێرە یۆ شاری (نوسیبین) دوا ی ئەو یۆ (حەران) و (رەها - ئورفە).

۴. رەتلی چوارەم: (وہلیدی کوپری عوقبە) بینێرە سەر خێلی (رەبیعە و تنوخ) لەعەرەبی جزیرە.

۵. سەرکردایەتی رەتلەکان: (عیاز کۆری غەنەم) بئیرە لەگەڵیان هەتا دەگەنە شەپ، ئەوسا با (عیاز) سەرپەرشتیان بکات و سەرکردە بێت.¹²¹

ئەم سوپا (۵) ھەزار کەسیە (عیاز)، لە مانگی شەعبان ساڵی ۱۸ کۆچی دا کەوتە رێ (واقیدی) میژوونووس لێردا وەکۆ زۆر جێی تری کەوتۆتە ھەلەو، وای نووسیوە کە (ئەبو عوبەیدە) لە شاری تەبەریە فەلەستینەو (عیاز) ی نارد بۆ جزیرە، ئەگەر تەواوی باسەکی واقدی بخوینیتەو یەک پارچە ھەموو ھەلە. ¹²² بەلکو راستیەکی ئەوێە کە سەعد لە عێراقەو ناردی! پروانە نەخشە ئامارە (۳)

نەخشە ھەریە جزیرە و رێھوی رەتلەکان

سەعد سویدی وەرگرت لەو (۴) ھەزار ماینە کە عومەر لە (بەسرە و کوفە) داینابون بۆ کاتی تەنگانە و خێرا. رەتلەکان کەوتنەپێ روو مەبەستی دیاری کرای خۆیان بە جۆریک کە لە ماویەکی کەمدا چوار دەوری ھەموو ھەریە جزیرەیان دا. ھەموو رینگا سەرکەکانیان بەست، کە جزیرە دەبەستەو بە دەروە ھەریە. (۵) ھەزاری بە تەرتیب و بە باوەر سەر دەکەوێ بەسر (۳۰) ھەزار کاسە لێسی بێ باوەری خێلەکی دا، کەمی چاک و مرەتەب چاکتر و بەھێزترە لە زۆری بۆری شەخەن.

لە کاتی کدا (۳۰) ھەزار چەکدار لە خێلە عەرەبەکانی جزیرە، خۆیان نامادە کردو، نیازیانە رۆم لە (حومس) نزیک بێتەو، ئەوانیش لە جزیرە وە ھێرش بەینن. روباری فورات بێن، بچنە کۆمەکیان، پێش ئەوێ لە روباری فورات بپەرنەو بەلەویان لێ کرد و گەرابوونەو ناو خێل و مال و مندالی خۆیان و چەکەکانیان شار دەبوو، دەرگایان لەسر خۆیان داخستبوو. بەم کارە بەلەکی گەورە لە کۆل سوپای ئیسلامی ناو شاری حومس کەوت. جگە لەو

¹²¹. یرموک، لیوا شاکر، ص ۱۸۶.

¹²². فتوح الشام. محمد بن عمر الواقدي، ج ۲ ص ۶۳.

يارمه تيدهرىكى گهره لى سوپاي رۇم كورد، بوو به هۇي هەلۆه شانەوى
 نه خشه كەي هەرقل، كه دهيوست سوريه بگريتهوه و حومس داگير بكات!
 عومەر بريارى بۇ ئەبوعوبه يده دەر كورد كه له (حومس) بمينئيهوه و
 نه جولى، داواي كورد كه داوا له خيئه كاني شام بكات بين به دهميهوه، نهو
 زستانه ئەبوعوبه يده له حومس مايه وه هەتا ناوه پراستی به هاري ۱۸ كۇچى،
 لهو كاته دا عومەر له (قودس) بوو چوو بوو بۇ مۇركردنى رىگه وتتى
 موسولمانان له گەل گاوره كاندا.

ئەبوعوبه يده به رده وام كۆبونەوى دەر كورد بۇ وه رگرتنى پاو هەوال و
 هەلۆيست زانينى روداوه كاني جزيره و ناو عىراق.

سوپاي ئىسلام چوو ناو جزيره، ئەوهى به رامبەرى سوپاي ئىسلام
 وهستا سوپاي رۇم بوو، كه سائله هايه ئەو به شهى كوردستانيان له ژۇر چنگدا
 بوو، له هيچ شويئىكى ميژروه نووسراوه كاندا نيه كه كورد به رهنگارى
 سوپاي ئىسلاميان كورد بى، هەر وهكو چۆن له به رى جهنگى فارسه كاندا، له
 جلولاو خانەقين و حلوان، كه سوپاي ئىسلام هاته باشورى كوردستان،
 سوپاي فارس به رهنگارى وهستا ئەك كورد. له جزيره ش خيئه عەرهبەكان
 نارديان به شويئ سوپاي رۇمدا و يارمه تيان دان، كورد له هيچ جيئهك دا نيه
 يارمه تى رۇمى دابىن، به لكو كوردهكان له شاره كانياندا ئەك هەر به (جزيره) دان
 رازى نەبوون، به لكو موسولمان دهبوون، چونكه وهكو له پيشتر¹²³ روونم
 كردوه توه كه له سەر هتاي ئىسلامه وه وه فدى كوردى ناوچەي جزيره له
 (هۆزى باجن) به نهينى به ناوى بازركانيه وه (دوانزه) كهس دهنيرنه مەدينه،
 له پينغه مبهرى نوئى و ئىسلام ورد دهبتهوه و، ئىسلام بوونى خۇيان
 راده گه يەنن، وه به دياريش ناينى ئىسلام بۇ گه له كەيان دهنيننه وه و، لهو
 رۇژه وه چاوه پروان دكهكن، كهى بيت ئىسلام نزيك بيتهوه و، پر به دلبيان
 ئەوهى نهينيه لايان ئاشكرای بكن، ئەو رىگه يه به خيو دكهكن، ها كهى بيت

¹²³. كابينى كوردى: حسن محمود حمه كريم - ل. ۱۰، ۱۹۹۷.

سوپای ئیسلام سهرکهوی و ئهو کابوسه رهشهی رۆم لهسهر گهلی کوردی باکور لابهری.

ئهو کاته عیاز له بهشی باکوری کوردستان (ههریمی جزیره) نزیک دهبیتهوه، کورد ژێردهستهیه، نه خاوهنی خۆی و میللهتییهتی، نه خاوهنی خک و ئاو و نیشتمانیهتی، بهئکو کوردستان داگیر کراوه، رۆمهکان گهنجه کوردهکانیان دهکرده سهرباز و، دهیان دان به کوشته له پیناوی بهرژوههندی خۆیان دا، سهراوه و باج و خهرجیان دانا بوو لهسهر خهک و زهوی وزار و مهرومالاتی کورد، کورد کرا بوو به کۆیله وهک کالایهک بازرگانی پینوه دهکرا، شهپریان پی گهرم دهکردن، یهک ههزار سانه ئهوه حالی کورده، فارس و رۆم له شهپری ههزار سانهی خۆیاندا دهیان هاپن، بهلام له جهنگی (فارس و ئیسلام) و (رۆم و ئیسلام) دا، له ههردوو بهرهی جهنگیدا، کورد خۆی ههشاردا، له خزمهتی سهربازی ههلهاتن، چاوهپوانی نزیک بونهوهی سوپای ئیسلامیان دهکرد، ههتا پهیمانه نهئینییهکانیان بهیننه دی. وهکو له باشوری کوردستان خهکی شارهزور بهنزیک بونهوهی سوپای ئیسلام، راپهرینیان له دژی دام و دهزگای فارس کرد و، ئیسلام بونی خۆیان راگهیاند. ئیسته دهبینی که گهلی کورد له باکوری کوردستان و هریمی جزیره، ههر به وینهی باشوری کوردستان و هونهریکی تروهلامی سوپای ئیسلام دهدهنهوه!

که (عیان)¹²⁴ و سوپای نیسلام تهقیان له ده‌رگای سهره‌وهی ئه‌و به‌شهی ههریمی کوردستان دا، ئه‌وهی هات به دهم ده‌رگاوه، سوپای رۆم بوو، نه‌ک کورد، کورد له مال بوو، به‌لام بۆی نه‌بوو به دهم تهقی ده‌رگای مالی خوشییه‌وه بچیت، هیچ میژورنوسیکی کۆن و نوێ باسی ئه‌وه‌یان نه‌کردوه، که کورد هاتین به دهم تهقی ده‌رگایانه‌وه. دلایان لای ئه‌و کهسه بوه که تهقی له ده‌رگایان دهدا، به‌لام له په‌نجه‌ره‌شه‌وه نه‌یان ده‌هیشته بیان بینن و مه‌رحه‌باییان بکه‌ن. به‌لام که رۆم شکا، نیتر ورده ورده کورد ته‌عیری له نیازه‌کانی ناو دلایان کرد به‌چاکی وه‌لامی سوپای نیسلام دده‌نه‌وه.

¹²⁴. عیاز کوبی غه‌نه‌می فه‌ری: پیش (حوده‌بییه) موسولمان بوو، به‌شداری حوده‌بییه‌ی کرد، ئه‌بو به‌کر خالیدی نارد بۆ عێراق له باشوره‌وه (عیاض)یشی نارد له لای سهره‌وه به سوپایه‌که‌وه، فه‌رموی هه‌ر کهس زوترگه‌یشته (حیره) ئه‌وه‌تان ده‌که‌مه ئه‌میری (عێراق)، خالید زوترگه‌یشت، پاشان له‌گه‌ل خالید چوو بۆ شام، له‌ جه‌نگی (یه‌رموک) به‌شداری کرد، عیاض هاته‌وه عێراق و له‌ جه‌نگی مدائن و جلولا‌دا به‌شداری کرد، پاشان عومه‌ر له‌به‌رئه‌وه‌ی سوارچاکیکی خاوه‌ن نیختیار و خواپه‌رسته‌ کردیه سه‌رکرده‌ی پینچ سوپا و نارینه‌ سه‌ر جزیره و باکویری عێراق و زرگاری کرد، ده‌رب و نازه‌ریایجان و ئه‌رمینیای زرگار کرد، پاشان بوو به ئه‌میری شام و حومس، دوا‌ی ئه‌بو‌عبیده، (ام حکم)ی کچی ئه‌بوسفیان خیزانی بوو، له‌ ته‌مه‌نی (٦٠) سالی‌دا مرد و له شام به‌ خاک سپێردرا. الاستعاب، القرطبي. ج ٢ ص ٣٠٤، بیروت ١٩٩٥.

رزگارکردنی هه‌موو شاره کوردییه‌کان به ناشتی

شاری رقه

(سوهیلی کوپی عوده‌ی) که ره‌تلی دووم بوو، به فرمانی (عیاز) که سه‌کرده‌ی سوپا بوو، وه (عومەر) له نامه‌که‌یدا (سوهیلی) بۆ شاری (رقه) دانا بوو، که‌وته‌پۆ.

که سوپای نیسلام لهو شاره کورده نزیک بویه‌وه ده‌بینی رۆمه‌کان ده‌وری شاریان داوه، سه‌نگه‌ریان گرتوه و ناماده‌ی شه‌پن. هه‌ندی ورده شه‌پریان له‌گه‌ل کردن، (عیاز) و سێ سه‌د سوار چونه به‌ر ده‌رگای شورای (جردان) ی شاری (رقه)، له‌گه‌ل حه‌ره‌سه‌کاندا شه‌پینکی کورت قه‌وما و ده‌رگا‌که‌یان گرت. زانا گه‌وره‌کانی ناو شار داوایان له سوپای رۆم کرد، (خۆیان لاده‌ن با ئیتمه له‌گه‌لیان ریک بکه‌وین). هه‌ر ئهو شه‌په‌ بوو، (به‌تریارکی شاری رقه) نوینه‌ری نارد بۆ لای (سوهیل و عیاز) وتبوی: (ئه‌گه‌ر حه‌ز بکه‌ن و، رینگه‌ بده‌ن، ده‌مه‌وئ چهند وتوێژنک پینکه‌وه بکه‌ین). عیاز وه‌لامی بۆ نارد بویه‌وه (تۆ سه‌لامه‌ت ده‌بییت، هه‌تا ده‌گه‌رئیته‌وه جینی ئه‌مینی خۆت).

به‌تریارک نوینه‌ری نارد هوه وتبوی: ده‌ترسم هه‌تا ده‌گه‌رئیمه‌وه بمکوژن. ئه‌مانیک بنووسن بۆ خۆم و (ده) که‌س که له‌گه‌لمدا دین. عیاز لاپه‌ره‌یه‌کی بۆ نووسی و بۆی مۆرکرد و بۆی نارد. به‌تریارکی (رقه) له‌گه‌ل (ده) که‌س له بطریقانی تر، دابه‌زینه خواره‌وه بۆ باره‌گای فرمانده‌یی سوپای نیسلام. حریر و دیبا‌جیان له به‌ردا بوو، به‌ ئالتون و مجوه‌رات پازابویه‌وه. هه‌تا نزیک بونه‌وه عیاز هه‌ر لینیان ورد ده‌بویه‌وه، له گه‌وره‌که‌یانی پرسی: ناوت چی‌یه؟ وتی: (بنتس). به‌لام (واقیدی) له (فتوح الشام) دا ده‌لیت ناوی (یوحنا)یه¹²⁵

ره‌نگه هه‌ردوکیان راست بێ و ناوی (یوحنا بنتس) بوو بێ!

عیاز وتی: هه‌رموو چیت ده‌وئ؟ به‌ که‌یفی خۆت قسه بکه؟

به‌تریارک وتی: ئه‌ی ئه‌میر تۆ ناوت چی‌یه؟

¹²⁵. فتوح الشام - الواقدي، ج ۲ ص ۶۲.

وتى: عياز. وتى كۆپى كىت؟ وتى: (غەنەم)

بەتريارك سەرى راوہشانىد و سەيرى ھاوپرىكانى كىرد و بىزە گىرتى، وتى:
ئەى تۆ چىت ھىئاوہ بۆمان؟

عياز وتى: ووشەى — لالە الا اللہ وھدە لا شرىك لہ، وان محمداً عبده و
رسوله — ئەگەر ئەوہتان وت و، بىرواتان پىئى بوو، نوپىزتان كىرد، رۆژوتان
گىرت، زەكاتى پارەتان دا، ئەوہى خوا ھەلالى كىردوہ كىردتان و، لە ھەرامەكان
خۆتان لادا، ئەوا سەرومالتان لە ئىمە ھەرامە و سەلامەت دەبن، وەك ئىمەتان
لى دىت!

بىنتس وتى: ئەى ئەگەر ئەمان وت؟

عياز وتى: جىزىہ بەدن، لىتان وەر دەگىرىن ئەوسا لە ذمەى ئىمەدا دەبن و،
ئەمانەت دەبن لامان و، ئەوسا سەرومالتان دەپارىزىن و لە مالەكانتان دا
بەمىننەوہ، لە سەر ئاينى خۆتان بن، ئىمەش لە دوزمەن دەتان پارىزىن.

بىنتس وتى: ئەى ئەمىر لە سەر ئاينى خۆم دەمىننەوہ و، چۆنت دەوى ئاوا
لەگەلتا رىك دەكەوم.

عياز لەگەلتا رىك كەوت لەسەر (۲۰) ھەزار دىنار، كە ھەر ئىستە بىدەن،
ھەموو سەرىكى بالقىش سالانە چوار دىنار بەدات، بەوہ سەر و مالىان
پارىزراوہ و ئاينى خۆيان جى بەجى بىكەن، ئەمەيان مۆر كىرد.

پاشان عياز بە (بىنتس) وت: پرسىارىكم ھەيە.

وتى: فەرموو.

عياز وتى: كە پرسىارى ناوت لى كىردم بۆچى لات كىردوہ بەلاى
ھاوپرىكانتدا و پىكەنىت؟

بىنتس وتى: راستى لە ھەموو شتىكى تر خۆشترە، پاشان وتى: ئەى
ئەمىر، من بەترياركى ئەم شارەم، باوك و باپىم لە زۆر كۆنەوہ بەترياركى ئەم
شارەبوون، بەلام فارسەكان لە شەرىكدا زال بوون بەسەرماندا، شارىان داگىر
كىردىن، شار بەدەريان كىردىن، لەسەر ئەمە ھەرقل لىمان زویر بوو، قىببىتەكانى
بۆ ناردىن. خراپىيان پى كىردىن، سزىيان داين، ئىمە دەزانىن خاك و ئاوا

وولاتمان، ھەرۈك چۆن كىتىب و ئاينەكەمان بۆى داناوين، ھەروا دەبىت.
خەلكى ئەم شارە گوئى رايەلى بۆ كەس ناكەن، جگە پياويكى ەرهەبى ناوى
(غەنەم)ە يان (كوپى غەنەم)ە كە پرسىيارم لى كرى زانيم نەو كەسە تۆى، ھەر
بۆيە ئىشارەتم بۆ ھاوپرىكانم كرىد.

عياز وتى: بەخو داماو ديارن ئىئوھى خاوەن كىتاب و پەيامى خوايى، لە
كىتەبەكەتاندا باسى پىغەمبەرى كرىدو، ئەى بۆچى دواى ناكەون؟
بىتس وتى: سوئند بە مەسىحى كوپى مرىم، لە ئنجىلدا مژدەى ھاتنى
محمدى تىايە، دەلىت ەرهەبىيە و لە چاكتىن پىغەمبەرانە، مىللەتەكەى لە
چاكتىن مىللەتانە، رۆژى سوارى كە دەبىن، و داواى چاكە دەكات، ئىمە
وامان دەزانى لە نەوھى بەنى ئىسرائىل پەيدا دەبىن.

عياز وتى: ئەى تۆ نالىى لە كىتەبەكەماندا ھاتوو ەرهەبىيە.
بىتس وتى: وامان زانىو ەرهەبى قسە دەكات و خۆى ەرهەب نىە. چاك
بزانە ئەى ئەمىر، من بە خەلكى رۆم وتو: با ھەموومان موسولمان بىن.
رۆمەكانى ناو شارى (رقە) نەيان ھىشت. توپە بوون، وتيان شتى وا بلنى
ئەت كوژىن، منىش لە خۆم ترسام.

عياز سەرى سوپما لە راستى ئەم بەتريار كە. چەند رۆژىك لە شارى (رقە)
مانەو پاشان رۆيشتن.¹²⁶

¹²⁶. كتاب الفتوح: ابن اعثم، ج ١ ص ٢٢٧-٢٢٩، للعلاقة ابي محمد بن اعثم الكوفي - المتوفى سنة ٩٢٦
الميلادي.

واقیدی دهلی: پاشان عیاز (سوهیل کوپی عودهی)¹²⁷ نارد بۆ (رقه) که به‌تیارکیک فرمانرهبوایی ده‌کردن. کورده‌کان له خه‌لکی شار کۆبونوه، پینان وت: ئیوهی گاور و رۆم له نیوان عیراق و شام دا چیتان پئ ده‌کری، هەر ئیوه ماون نه‌چوبنه ژیر ده‌سه‌لاتی موسولمانانهوه، جیتان ناییتهوه له‌م به‌ینه‌دا. هەر بۆیه وه‌فدیکیان نارد بۆ لای عیاز و زۆر به‌ ئاسانی ریک کهوتن.¹²⁸ موسولمانه‌کان و خه‌لکی شاری (رقه) به‌ ناشتی ریک کهوتن به‌م جۆره هەرمی جزیره ئاساترین ولات بووه که به‌ ناشتی فەتح بووه.¹²⁹

به‌لازهری ده‌لیت: سوپاکهی سوهیل بۆ شاری رقه به‌م شیوه‌یه دروست بوو، لای پینشه‌وه (میسره کوپی مسروق)، لای راست (سه‌عید کوپی عامر)، لای چه‌پ (عه‌بدوللا کوپی سه‌عید) بوو، چون هه‌تا گه‌یشتنه شاری رقه.¹³⁰

مه‌حمود شیت خه‌تاب ده‌لیت: (عیاز سوپایه‌کی به‌رهو جزیره جولان، هەر ئەمیریک به‌رهو ئەو شارهی بۆی دیاری کرابوو که‌وته‌پئ، سوهیلی کوپی عودهی به‌رهو شاری رقه که‌وته‌پئ و گه‌مارۆی داو، خه‌لکی شار داوای ناشتیان کرد، سوهیل له‌گه‌لیان ریک کهوتن. له جییه‌کی تردا ده‌لیت: (عیاز له‌گه‌ل فرمانده‌کانیدا که‌وته‌پئ، له رینگای ئەلقیرازه‌وه سه‌هلی نارد بۆ رقه، که سوپای رۆم و عه‌ره‌به‌کان زانیان له کوفه‌وه سوپای ئیسلام به‌رهو ئەوان

¹²⁷ . سوهیل کوپی عدی خه‌زه‌جی: له جه‌نگی بدر و ئوحد و فەتحی مه‌کهک و عیراق و شام دا به‌شداری کرد، حارسی برای له جه‌نگی (جس) دا شه‌مید بوو، هه‌نگا و به‌ هه‌نگاو له‌گه‌ل (سه‌عد) بوو، له فەتحی هەرمی جزیره‌دا شاری (رقه) ی رزگار کرد و به‌شداری (رها) و (حزان) ی کرد، که فەتحی جزیره ته‌واو بوو، گه‌رپه‌وه کوفه، عومەر ناردی بۆ رزگارکردنی کرمان و خه‌ریکی مه‌شغول کرینی سوپای فارس یو له ئەم‌واژ هه‌تا نه‌چن بۆ (نه‌هاوه‌ند) و پاشان کرمانی فەتح کرد، (قاده فەتح العراق - محمود شیت خطاب - ص ۴۸۲)

¹²⁸ . فتوح الشام: الواقدي، ج ۲ ص ۶۵.

¹²⁹ . الكامل في التاريخ: ابن اثير، ج ۲ ص ۱۵۳ حقه علی شیري، بیروت، دار التراث العربي.

¹³⁰ . معجم البلدان: ج ۴ ص ۲۷۴.

كەوتەتە رى، ناچار بوون بېكىشىنەنە شارهكانيان، سەھل رەقى گەمارۇدا،
پاشان بە ناشتى لە گەلىيان رىكەوت.¹³¹

شارى رەھا و حەرەان

تەبەرى و ئىبن ئەسىر دەگىزىنەنە كە (سۇھەيل) رەقى رىزگار كرد، كارى
رىكخستىن و رىكەوتنى ئاۋچەكەى تەواو كرد، چوو بۇ لاي (عيان) پىكەو
چون بۇ شارى (حران) و لەگەل خەلكەكەى رىكەوتىن. پاشان عىياز (سۇھەيل) و
(عەبدوللا كورى عوتبە) نارد بۇ شارى (رەھا) لەوئىش بە ناشتى رىك كەوتىن،
بەم جۆرە جزىرە ئاساترىن و لات بوو فەتح كرا¹³²، بەلام (خزرى بەگ) دەئىت:
(عيان) چوو بۇ (رەھا) بە ناشتى رىك كەوتىن، پاشان چون بۇ (حران) بەبى
شەر رىك كەوتىن.¹³³

ئىبن ئەسەم دەگىزىتەو: (كە سوپاي رۇم لە شارى رەھا وە ھەوالى
رىكەوتنەكەى عىياز و شارى رەھا) رىكەوتىن، ترسان. خواردىن و خواردىنەو
و مەرومالاتيان كۆكرەو و دەرگاي شوراكانيان داخست، عەرادات و
مەنجهنىقيان لە سەر بورجەكانەو دامەزئاندى، بەردىكى زۇريان كۆكرەو بۇ
ھەلدان، و ايان گومان دەبرد موسولمانەكان دور بن، بەلام لە پرىكدا دەنگى
(الله اكبر) رايچنەكاندىن و چواردەورى شار گىرا، پىنشەنگى و لاخى
موسولمانان نرىكى شار بويەو، ئالو لىواكان رىك حران، سوپاي رۇم لە سەر
شوراكانەو لە سوپاي ئىسلام ورد دەبونەو، بە (۲۰) ھەزار كەس مەزەنەيان
دەكردىن، خەلكى شار بە سەركرەدى سوپايەكانى خۇيان گوت: (ئىمە تواناي
ئەم ھەموەمان نىيە)، داوايان لە باترىاركى شار (مىتولس) كرد كە ھەول بىدات
وەك شارى (رەھا) لەگەلىيان رىك بىكەوت، كە بەترىارك زانى مىللەتەكە ئاوا
ورەيان روخواو، ئەوئىش داواى لە سوپا كرد خۇيان نەفەوتىنن و، نوئىنەرى

¹³¹. قادة فتح العراق والجزيرة: محمود شيت خطاب، ص ۴۷۳-۴۸۱.

¹³². تاريخ الطبري: ج ۳، ص ۱۵۷، الكامل في التاريخ: ابن اثير، ج ۲، ص ۱۵۳، بيروت ۱۹۸۹.

¹³³. محاضرات تاريخ الامم الاسلامية: الشيخ محمد خضري بهگ، ص ۲۱۸-۲۱۹، مصر ۱۹۶۹.

نارد بۆلای (عیان) بەم جۆرە: (ئەگەر وەك خەلكى رقه پىمان رازى دەبن، ئەوا ئىمە نامادەى رىكەوتىن). عىياز بە رەزامەندى وەلامى دانەو. عىياز داواى لە سوپا كرد: (خەلكى شارى رەها لە زەمە و عەھدى ئىمەدان، ئەزىەتیان مەدەن، مەچنە مالىيان بەبىن مۆلەت) موسولمانەكان سەريان سوپما لە خوۆشى ئەو شارە كوردیە، چەند رۆژىك تيا مانەو. (میتولس) لە خوار شارەو خواردنىكى زۆرى نامادە كرد، پاشان هینايە كەنىسەو بە عىازى وت: (خواردنىكى زۆرم نامادە كردوہ بۇ خۆت و كۆمەلەكەت، حەز دەكەم بە هاتنتان رۆزم لى بنىن و، وەلام بەدەنەو.)

عىياز وتى: (ئەگەر بۇ ھەر كەسى ترمان بگردايە بۇ جەنابتانمان دەكرد. بەلام من خەلىفە عومەرم بىنى، كە بەترياركى قودس دەعوەتى كرد بۇ ناو كەنىسە. نەچوو! ھەر بۆيە منىش حەز ناكەم رىچكەى خەلىفەم بشكىنم.) (میتولس) وتى: (ئەى ئەمىر داوا بكە، ھاوپىكانت بىن)

عىياز وتى: (ئەوہ خۆيان دەزانن) میتولس واقى وپما. عىياز وتى: (وا ئەزانم تۆ لە ترسان ئەمە دەكەيت، چاك وايە ئەمە بۇ ئەوانە بكەيت كە داواى ئىمە دىن، ئىمە ئەوہتە وەفامان ھەيە بۇ عەھدو پەيمانمان. لە ئىمە ئەمىن بەو ھىچ ترست نەبىت. چاك بزانە داوايەكيشت لى ناكەين، كە توانات بە سەرىدا نەشكىت.)

بەتريارك گەراپەوہ لای ھاوپىكانى وتى: (سویند بە خوا ئەمە گەورەترىن پياوہ كە ھەتا ئىستا من رۆم لىي كەوتبى)¹³⁴

ھەوال گەيشتە عىياز كە رۆمەكان لە (حەران) بە بىست ھەزار سەربازەوہ كۆبونەتەوہ. سوپای ئىسلامى نامادە كرد بە فەرماندەيى (عەبدوللا كوپرى عتبان) و رۆيشتن. ھىشتا نەگەيشتبوون كە نوینەرى شارى (حەران) گەيشتە بەرەوہ، وتیان: (سوپای رۆم ناوچەكەيانى چۆل كوردوہ و حەز دەكەين وەك شارەكانى تر لەگەل ئىمەش رىك بكەون.)، بە ھەمان جۆرى شارى (رەھاو رقه)

¹³⁴. كتاب الفتح: ابن اعثم، ج ۱ ص ۳۳۱.

رېښه كوتن و پهيمايان مۇر كرد. (واقيدى) دهلى: ههلهاتوانى ناوچهكان خۇيان گهيانده شارى (حهپان) و (رهئس عيون) و لهو ناوچانهدا مۇليان خوارد، چاوهپروانى ههوال بوون، بزائن سوپاي ئيسلام چى دهكهن. بهلام پاشاي (حهپان) كه كورد بوو، ههلهاتنى سوپاي رۇم و عهرهبي پى خووش نهبوو، كه خۇيان ئالاند بووه شارى ههپان.¹³⁵

سوپاي ئيسلام به فهريماندهيى (عهبدوللا) رويان كرده شارى ههپان، كه رۇم و عهرهبهكان زانيان پاشاي ههپان نيازى شهپى نيه، بهلكو خهلكهكهي ناماده كرده پيشوازي له سوپاي ئيسلام بكن و موسولمان بين "ههلهاتن و چوون بۇ شارى (رهئس عيون). شارى ههپان به ناشتى و خووشيهوه پاشا و گهدايان موسولمان بوون. ههموو كهئيسهكانيان كرده مزگهوت. نهمه يهكهم شاره، گهوره و بچوكيان پينكهوه موسولمان بوون. لهم كارهدا (يوقهنا) زاناي نايى ناوچهكه، دهورنكى گرنگى ههبوو له موسولمان بوونى خهلكى شاردا، كه دهملك بوو خۇيان بۇ ناماده كردبوو. پاشان (يوقهنا) چهند دانيشن و كۇبونوهويهكى گرنگى لهگهل سهردارانى ئيسلامدا نهجام دا، بۇ بهرپوهبردنى كاروبارى ناوچهكه. يهكئى له نامۇزگاربهكانى (يوقهنا) بۇ سهركرده ئيسلاميهكان نهوه بوو (چاك بكن و چاك بچينن، با نهوش ماوه له خهلكى جزيره چاومان لى بكات!)¹³⁶ سوپاي ئيسلام ناوچهكهى جئ هينشت، كاروبارى بهرپوهبردنى دايه دهست خهلكى شار خۇيان.

شارى رهئس لعيون

¹³⁵. ميژوونوسه كزنهكان پاش و پيشيان له رودلوهكاندا كردهوه، نهويش به هوى فرلوانى بهرهى جهنگيهوه، سوپاي ئيسلام له يهك كاتدا پينچ سوپا دهئيرى بۇ چوار ناوچه له ههرتمى جزيره، كه سوپايهك ناوچهى خوى تهواو كردهوه، چوهه يارمهتى سوپايهكى تر، ههر ميژوونوسه ناوچهيهكى پيش خستوهه و سهركردهيهكى ناو بردهوه، بۇ ههموو بهره جهنگيهكان بهو جۇره. منيش كهسيان پشت گوئى ناخهه، ههتا راي ميژوونوسهكان له بهرچاوى خوئنهردا بين، رهنگه ههنديك پى و ابىت تيكل بوون هيه. بهلاى منهوه ئاوا بهسودتره، ههتا سهرينكى چيروكى و بين سهرچاوه!.

¹³⁶. فتوح الشام: الواقدي، ج ٢ ص ٨٥-٨٨.

هەلھاتویەکی زۆر لە شارێ رهنس عیون کۆبونەوه، لە ناویاندا چەند سەرکرده و حاکمانی هەلھاتوی رۆم دەبینرا لەوانە پاشا (شهریان)، ئەم پاشایە نامە نووسی بۆ پاشا و حاکمەکانی (شەقر) و (زەعفرە) و (حرفناس) و (ئەنطاق پاشای نینوا) و (جیبرگورەهی هەکاری)، کە بێن بە دەمیەوه و یەگ بگرن و کۆببنەوه لە دژی موسولمانەکان. موسولمانەکان بەمیان زانی چوون بۆیان¹³⁷. ئەمە لە مانگی رەبیعی یەکەمی سالی ۱۷ کۆچیدا بوو. پاشان عەرەبەکانیش هەلھاتن و خۆیان گەیانده شارێ (رهنس عیون) کە پاشایەکی رۆمیان بە سەرۆه بوو بە ناوی (شەهریاز کۆپی فرون)، عەرەبەکان بە پاشای گاوری ئەم شارەیان وت: (ئەوا موسولمانەکان هاتن تەنها مەبەستیان عەرەبەکانە نەک رۆمەکان، دەیانەوی بە زۆر ئیئە موسولمان بکەن، ئیئە وا بە باشی دەزانین کە سوپا و هۆردوو بەرینە دەرەوهی شار و بچین بۆیان) پاشای گاوری وتی: (دەترسێم ئیئە بدەنە پالیان و پەیمان ببەستن و لە گەرمەیی شەردا پشتیمان بەر بدەن و بمان شکینن). رینکەوتن. خەندەقی دەوری شاریان تەواو فراوان کرد، سوپایان دامەزراند. نارديان بۆ یارمەتی شارەکانی (جملین) و (کفرداران) و (ماردین) و (تەلی مەرزە) و چەند جێیەکی تر. موسولمانەکان بە رینگا دەهاتن، لەگەڵ دێهات و خیل و خەلکی ناوچەکاندا رینکەوتنی ناشتیان مۆرکرد، بەتاک و کۆمەل خەلکیان بانگ دەکردو دەیان دواندن بۆ ئیسلام. بە پێچەوانەیی ناوچەکانی تر ئەم هەریئە زۆر ئاسان رویان لە ئیسلام دەکرد، بە تاییبەت گاوری و زەردەشتیەکان. هەردوو قەلای (زیباد) و (زلوبیا) بە ناشتی رزگار بوو، لەم کاتانەدا زانای گاوری و زەردەشتیەکان " لە موسولمانەکان و قورئان و باسەکانی خواو پیئەمبەر ورد دەبونەوه، ناوچەکە بوو بوو بە کۆپی لیکۆلینەوه و گۆرینەوه و وتویژ لە نیوان خۆیاندا، ئەمە یارمەتی زۆری دان بۆ ئاسان موسولمان بونی ناوچەکە، تەنها هەندی لە حاکم و ناغا و دەرەبەگ و سەرکرده گاوری رۆمەکان نەبێ، کە هەموو لە (بورج تیور)

¹³⁷. مەمان سەرچارە، ص ۱۰۲.

کۆبونه توره و دهیانهوی برون و بگن به سهنگرنشینانی شاری (رهئس عیون) که شاریکی قهرهبالغ و پر قهلائی ناوچهکهیه.

بهلازهری دهلیت: (عومر نامه‌ی نووسی بۆ عیاز که عومیر کوپری سهله‌می نه‌نساری¹³⁸ به هینزیکهوه بنیرئ بۆ شاری (عهین وهرده) که مه‌به‌ست شاری (رهئس عیون) شاریکی ناوداره و پر له کانیاه¹³⁹. بهلازهری دهلیت: (عومیر له پیشهوه هینزیکه نارد، رۆمه‌کان سهنگریان

¹³⁸. عومیر کوپری سهله‌می نه‌نساری نه‌وسی: پیاویکی زاغید و هارویکیکی نزیکه پیغه‌مبه‌ر بوو، (اسد الغابه ج ۴ ص ۱۴۴). که باوکی مرد، دلیکی شوی کرد به (جه‌لای کوپری سوهیه) و عومیر له مالی نه‌ودا ده‌زیا، جه‌لای باوه پیاره‌ی که له غه‌زای ته‌بوک نوا که‌وت، وتی: (نه‌گه‌ر نه‌م پیاوه راست برن لنحن اشتر من الحمیر). عومیر وتی: نه‌ی جه‌لای سوین به خوا تر که‌سینگی خۆشه‌ویستی منی. قه‌سه‌یکت کرپوه، نه‌گه‌ر بیگه‌یه‌نم، فه‌زح ده‌بیت، نه‌گه‌ر لئێ بی‌ده‌نگ بم، ئیمانم سه‌لامه‌ت نابیت، نه‌جا چوو بۆ لای پیغه‌مبه‌ر و بۆی گه‌زیه‌وه، جه‌لای چوو بۆ لای پیغه‌مبه‌ر و سویندی بۆ خوارد، که شتی وای نه‌وتوه و عومیر بۆی هه‌لبه‌ستوه. پاش ماوه‌یه‌ک خۆی گه‌وره له ژوروی حه‌وته‌به‌قه‌ی ئاسمانه‌وه نامه‌ی نارد: (یحلفون بالله ما‌قالوا، ولقد قالوا کلمه‌ الکفر، وکفروا بعد اسلامهم، ومما بما لن ینالوا. فان یتوبوا لیک خیرا لهم). التوبه ۷۴/۹ جه‌لای ته‌وبه‌ی کرد و چاکیشی راگرت. (سیره‌ ابن هاشم ج ۲ ص ۱۴۱، اسد الغابه ج ۴ ص ۱۴۴).

عومیر به‌کێک بوو له فه‌رمانده‌کانی خه‌لیفه‌ عومر، ژۆر دلی پێی خۆش بوو، پێی ده‌وت (عمیر نسیح وحه‌ده)، عومیر نه‌میری حومس بوو، جارێک عومر به‌ عبدالرحمن کوپری عومیری وت: له شام دا له باوکت به‌پێزتری تیا نیه. (الاصابه ج ۵ ص ۳۲) یان ده‌یگوت: (خۆزگه‌ ژۆری وه‌ک عومیریم هه‌بوایه‌ و پشتم پێی بیه‌ستنایه‌ له به‌رپه‌وه‌بردنی کاروباری موسولماناندا). کرایه‌ والی هه‌رێمی جزیره‌، مزگه‌وتی له ناوچه‌کانی (مضر وریعه‌) کرده‌وه (بلانری - ص ۱۸۲)، پاشان کرپه‌ والی حومس (طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۴۰۲)، عومر ژۆر دلی خۆش بوو که ده‌بیبینێ کارگه‌زیه‌کانی خۆیان به‌کلاکرێته‌وه بۆ خه‌زمه‌تی ره‌عیه‌ت، خه‌لگی شام ژۆریان خۆش ده‌ویست. له‌سه‌ر مناره‌ی (حومس) هوه‌ ده‌یگوت: (لایزال الاسلام منیما، ما اشتد السلطان، و لیست شدة السلطان قتلا بالسيف و ضریا بالسوط، ولكن قضاء بالحق واخذ بالعدل). (الفاروق عمر، د. هیکل ج ۲ ص ۲۲۴) له‌سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ عوسماندا نه‌خۆش که‌وت و دلوا‌ی کرد عوسمان عه‌فوی کات و له‌ والیه‌تی حومس لای به‌ریت، عوسمان رازی بوو، گه‌رپه‌وه‌ ناو که‌س و کاری و له‌ سالی ۳۱ کۆچی ۶۵۱ زاین مردو له‌ شام نه‌سه‌رده‌ کرا (الاستعاب - ج ۲ ص ۱۲۱۷).

¹³⁹. معجم البلدان: یا‌قوت الحموی، ج ۶ ص ۲۵۸.

لینگرتن و به مهنجینیق بگردیان بۆ هه‌ندان و زهره‌ریان له موسولمانه‌کان دا. عومه‌یر گه‌یشت و به‌سه‌ر رۆمه‌کاندا سه‌رکه‌وت و، پراوی نان و له‌گه‌ل خه‌لکه‌ ره‌ش و پوت و ستم لینگراوه کورده‌که‌یدا پینگه‌وت و خاکه‌که‌ی دایه‌وه به خه‌لکه‌ ره‌سه‌نه‌که‌ی - که کوردن - ده‌قی (به‌لازه‌ری و ئیبن ئه‌سیر) ئاوا ده‌لین: (فدفت الارض الی اهلیها الاصلین)¹⁴⁰ نه‌ی ده‌بی خه‌لکی ره‌سه‌نی ئه‌م شارانه کئ بووبن جگه له کورد. واته: (خاکه‌که‌ی له رۆمه‌کان سه‌نده‌وه‌و دایه‌وه به کورده‌کان) و مال و مندال و خیزانیانی به سه‌لامه‌ت پاراست.¹⁴¹

واقیدی ده‌لی: (له‌ده‌ره‌وه‌ی شار شه‌ریکی کورت قه‌وما و شهر یازی پاشای کوژراو نه‌وانی تر رایان کرد بۆ (ره‌ئس عیون) حاکی ئه‌و شاره (ئه‌رسالوس) به خۆی و نه‌حبار و خه‌لکیکی زۆری شاره‌وه موسولمان بوون، هه‌ر دوا‌ی ئه‌و، شاره‌کانی (دارا)¹⁴² و بیرحا و باعما) به ناشتی رینگه‌وتن و خه‌لکه‌که‌ی موسولمان بوون - شاری (ره‌ئس عیون) له مانگی ره‌بیعی یه‌که‌می سا‌لی ۱۷ کۆچی دا رزگار بوو.¹⁴³

یه‌کیک له ره‌وشته به‌رزه‌کانی ئه‌م فه‌رمانده‌یه (عومه‌یر کوپی سه‌عدی ئه‌نساری ئه‌وسی) که شاری (ره‌ئس عیون)ی کوردستانی له رۆمه‌گا‌وره‌کان سه‌نده‌وه و دایه‌وه به کورده‌کان خۆیان: عومه‌یر کرایه‌ والی (جزیره‌ی کوردستان و (حومس)ی سووریه، عومه‌ری فاروق له مه‌دینه‌وه نامه‌ی نووسی داوا‌ی کرد ناوی هه‌زاره‌کانی ئه‌و ناوچانه‌م بۆ بنووسن بۆ یارمه‌تی، که لیسته‌که هاته به‌ر ده‌ستی عومه‌ر ده‌بینی ناوی (عومه‌یری ئه‌نساری) تیا‌یه که ئه‌میر بوو، عومه‌ر وتی ئه‌مه کئ‌یه؟ وتیان: ئه‌میره‌که‌مانه. وتی ئه‌ویش

¹⁴⁰ . الکامل فی التاریخ: ابن اثیر، ج ۲ ص ۲۰۸، بلاذری، ص ۱۸۱.

¹⁴¹ . قاده فتح العراق والجزیره: محمود شیت خطاب، ص ۵۱۵.

¹⁴² . شاری (دارا) له کونا یه‌که‌م پایته‌ختی (پارشه‌کان) بوو، سا‌لی ۲۸۱ پ.ز. ئیستا به (ابوالو‌رد) ناوی هه‌یه، پاشان بوو به (میکاتروبیبیلوس)... (میتووی ولاتی کورده‌واری - جمال رشید احمد، ل ۵۱۹، بغداد ۱۹۸۸).

¹⁴³ . فتوح الشام - الواقدی - ج ۲ ص ۱۰۲.

ههژاره، وتیان که سمان نیه ئه وهنده ههژار بیئت، عومەر (۱۰۰) دیناری بۆ نارد، ئه ویش هه مووی به خشیه وه به سهر ههژاران دا، ژنه که ی وتی با دیناریکت دانایه بۆ خۆمان. وتی ئه ی بۆ بیرت نه خستمه وه¹⁴⁴، . والیه ک ئاوا بۆ ره عیه ته که ی بژی، چۆن سته میان لی ده کات؟

شاری قرقیسیا

سوپای نیسلام روی کرده (قرقیسیا) که عه ره ب و رۆمه هه ئه اتوه کان به ویه یان زانی، په لاماری پرده ئاسنینیه که ی سهر پوباری (خابور)یان داو شکان دیان، پاشان چواره وری شاریان قایم کرد، لهو شاره دا زانیه کی ئاینی ناودار هه بوو به ناوی (شهوجوان)، به نه ئنی موسولمان بوو، کار ئاسانی زۆری کرد بۆ موسولمانه کان. که موسولمانه کان نئیزیک بوونه وه، رنیه کی ته نگیان نیشان دان، که شهو داها ت له ئاوی خابور په پرنه وه، له و به ر روبار له گه ل زۆر هۆز و خینلی ناوچه که ریکه وتنیان مۆر کرد، دانیشتن و وتووێژی زۆر رووی داو به نه رمی وه لامیان ده دانه وه، که له شار نئیزیک بوونه وه، عه ره ب و رۆمه کان مال و مندالیان هینابویه ده ره وه ی شار له گه ل خۆیان هه تا راکه ن، عیاز (وه لیدی کوری عه قه به)¹⁴⁵ ی نارد بۆ لایان هه تا ریک بکه ون “ چونه لای

¹⁴⁴ . (اخبار عمر: طنطاوی، ص ۱۹۷).

¹⁴⁵ . وه لید کوری عقه کوری ئه بو مطعی ئه مه وی: به شداری فه تحی مه ککه و جهنگی مه زار و دومه الجندل. بوو، دوا ی لابرندی (سه عد) له والی کوفه (وه لید) خرایه جیگه ی (نازدیایجان و موقان و بیرطلیسان) ی رزگار کرد، پاشان له گه ل خه لکی ئه رمینیا ریکه وت. که له ئه رمینیا گه پاره وه خه لیفه عوسمان بۆی نووسی (معاویه) بۆی نووسیوم ژماره یه کی نژی رۆم بۆیان هاتون، وا به باش ده زانم براییانی کوفه بنیزی بۆ یارمه تیان) ئه و کاته وه لید گه یشتیه (موسل)، عوسمان نوویسیبوی: (هه رکه نامه گه یشته ده ستت یه کیکی ئازاو خیرا که خۆت ده یناسی به (۸-۹-۱۰) هه زاره وه بنیره بۆ یارمه تی ئه و شوینه ی که نئیراره که لئیه ی هاتوه) وه لید (۸) هه زاری به (سه لمان کوری ره بیعه) دا نارد و خۆی له موسله وه گه پاره وه بۆ کوفه. که گه یشته (کوفه) سه عد به ته علیقه وه په ری وت: (نازانین دوا ی ئیمه ژیر بویت. یان ئیمه دوا ی تو تیک چووین.) وه لید وتی: ئه ی سه عد زویر مه به. ئه مه مولکه، هه یه نیوه بۆ

سەرەك خىلّ و ھۆزۈ ماقولانى عەرەبەكان. چەند دانىشتن و كۆبونەوہەيەكيان كرد، لە ئەنجامدا پىئى وتن: (ئەوہى سەيرى عاقبەت بكات ئەمىن دەبى لە خراپە، ھىچ كاتىك ئىوہ لەوانى پىنش خۇتان زۇرتەر و بەھىزتر نىن، چاك واىە بگەپىنەوہ بۇ لامان و بۇناو حىزىبەكەمان) بەم قسانە نەرمى كردن، ھەموو عەرەبەكانى ئەو ناوہ داىانە پالى، جگە خىللى (ئىياد)، كە كۇچيان كرد بۇ ناو جەرگەى رۇمەكان لە سەروى شام. ئەوانى تر زۇريان موسولمان بوون ھەندىكيان بەبى بىرواىى مانەوہ، بەلام بى بىروا موسولمان ھەموو چوئە ناو سوپاى ئىسلام و دوركەوتنەوہ لە گاورە خاچ پەرسەتە رۇمەكان. پاشان ھەموو خەلكەكەى كۆكردەوہ و لەم قسانەى بۇ كردن: خوا مژدەى پى داوين كە مولكى كسراى فارس و ھەرقلى رۇمان پىبەخشى و لە بارەمانەوہ فەرموويەتى: (ولقد كتبنا فى الزبور من بعد الذكر ان الارض يرثها عبادى الصالحون) پىنش شەر زور لە خەلكى ناوچەكە موسولمان بوون (جزيرە ئاسانتىر ولات بوو كە بە ناشتى و رىكەوتن پزگار بوو)¹⁴⁶.

(وھلید) نامەى نووسى بۇ (عیانى سەرکردەى كە (خىللى ئىياد) ھەموويان بە خا و خىزانەوہ راىان كردوہ بۇ ناو رۇمەكان. (عیان) نامەى نووسى بۇ خەلیفە عومەر و ئاگادارى كرد. عومەر نامەيەكى نووسى بۇ (ھەرقل) پاشاى رۇم بەم جۆرە: (پىم گەيشتوہ كە ناوچەيەك لە خەلكى عەرەب، ناوچەى

ئەبى دەخوا، ھەيە عىشا لئى دەخوا.) سەعد وتى: (بەعنى كردتان بە مولك!) وھلید گەپلەوہ كوفە و لە جئى (سەعد) پىنج سالّ والى كوفە بوو، خۇشەويست ترين كەس بوو لای خەلك. مېژوونوسان قسەى زۇريان ھەيە لە سەرى و نوژمان بوختانيان بۇ دەكرد و شكاتيان لى كرد لای عوسمان. رەش و روت خۇشى دەويست و دەست و پىوہند نژى بوون. ئەم پىاروہ پىفەمبەر (ص) نارديە (بنى مصطلق). ئەبوہكر كرىيە والى و مجاهد. عومەر نىو جار كرىيە والى جزيرە. عوسمان كرىيە والى كوفە. كە عوسمان شەھىد كرا. وھلید عەزل كراو چو بۇ شارى (رقە) و لەوئى مرد و لەوئى ئەسپەردە كرا. وھلید يەكەت بوو لەو چەند كەسەى كە عوسمان لەسەر دۇشەكى خۇى داى ئەنان!

¹⁴⁶. قادة فتح العراق والجزيرة، ص ٤٨٧، طبري ج ٢ ص ١٥٦، ابن اثير ج ٢ ص ٢٠٥.

ئىمەيان جى ھىشتووھ و پايان كردووھ بۇ لاي تو. سوئند به خوا دەيان نىرئتوھ بۇ لامان، يان ھەرچى گاورى لاي ئن ھىھ دەريان دەكەم بۇ لاتان. (ھەرقل) ھىچى بۇ نەكرا ئەوئندە نەبئت كە خىلى ئىادى دەركردو ناردىھوھ بۇ وولاتى جزىرە. چوار ھەزاريان گەرئەھوھ ناو خاك و مالىيان و، ئەوانى تر بلابونەھوھ به شام دا. ئەم نامەھىھى عومەر ئەوئندە توند و ھەكىمانە بوو، ھەرەشەھىھىكى و ابوو ئىتر عەرەبەكانى تر نەيان وئرا خاكى موسولمانان چۆل بكن و بچنە ناو دوژمن، ھەتا خاكى دوژمن نەكەنە بارەگا و بنكە بۇ تۆلەسەندنەھوھ، ھەتا ھەموو عەرەب لەژئىر ئالاكەھى دا كۆپنەھوھ¹⁴⁷، بەلام واقىدى كە لە ئەسلدا شىعەھىھى نامەكەھى عومەر دەشىوئنى و عومەر ناشرىن دەكات و ئاوا دەھىگۆپى (عومەر لە نامەكەھى دا نووسىبوو، بيان نىرەھوھ دەنا ھەموو گاوردەكانى ناو خاكى خۆم دەكوژم).¹⁴⁸ عومەر ئەمانى دا بى بە يەكئك و عەھدو پەيمانى دابى بيان پارئىزى چۆن دەيان كوژى. " لەبەر ئەوھ تەعبىرى پىنشو راسترە. واقىدى لە ھەندى جىدا زۆرئانانە بۇ ئەوانەھى خۆى بىھوئت و مەبەستى بئت دەھىشىوئنى. " عومەر (وھلىدى كوپى عوقبەھى كوپى ئەبى موعىتى ئەھموى) بەسەر عەرەبەكانەھوھ و (ھەبىب كوپى مەسلەھى) بەسەر كوردەكانەھوھ دانا¹⁴⁹

(وھلىد) پازى نەبوو خىلى (تەغلوب) جگە ئىسلام شتىكى تر وھرىگن. بۇ ئەمە نامەھى بۇ عومەر نووسى عومەرىش وھلامى داھەھوھ: (ئەوانىش ھەر لەئىوھ دوورگەھى عەرەبن جگە ئىسلام ھىچى ترىان ئى وھرئناگىرى، نابى گاورىان ئى لە داىك بىئى).

¹⁴⁷. الفاروق عمر، د. محمد حسن بن هیکل، ج ۱، ص ۲۶۹.

¹⁴⁸. فتوح الشام، الواقدي، ج ۲، ص ۷۴.

¹⁴⁹. الكامل في التاريخ، ابن اثير، ج ۲، ص ۱۵۲.

لهجى يەكى تردا ئاۋاي دەھىنن. ۋەلىد نامەيەكى تىرى بۇ عومەر نووسى:
(دەلىى چى ئەوانەى ناۋچەكەم بە زۇر بگەم بە موسولمان و نەھىلم بى پروا
لەو ناۋەدا بىمىنى).

عومەر ۋەلامى دايەۋە (ئەۋە ھەر بۇ نىۋە دورگەى عەرەبە، كە نابى
بى پرواى تىبايىت. دەنا بۇ ئەۋ ناۋچە دورانە قەيدى نىە). پاشان عومەر ترسا
(ۋەلىد) ستمىان لى بكات، بۇيە لاي برد و (فوراتى كوپى حەيانى) و (ھىندى
كورى عوجەمەلى) لەسەر جزىرە دانا. موسولمانەكانى (بەنى تەغلوب) لەگەل
ھەندىك لە خزمانىان كە موسولمان نەبوو بوون، ۋەفدىكىيان پرىك خست بۇ
(مەدىنە) بۇلاى (عومەر)، بۇ شكاتى حالى خۇيان، موسولمانەكانىيان بە
عومەريان وت: (ئىمە ھەزەدەكەين جزىە و سەرمانە لەم خزمە گاۋرانەمان
نەسىنن، با پانەكەن بۇ لاي رۇم. لە باتى ئەۋە بەناۋى سەدەقەۋە لىيان
ۋەربگرە، نەك بەناۋى (جزىە)ۋە، گاۋرەكانىيان وتيان: (سويند بەخۋا ئەگەر
بەناۋى جزىە لىمانبسىنن، ئەۋا دەچىنە ناۋ رۇم و خۇمان سەرشۇپى ناۋ
عەرەبان دەكەين). عومەر وتى: (خۇتان سەرشۇپ دەكەن، ئىۋە لە مىللەتى
خۇتان ھەلدەگەپرىنەۋە. سويند بەخۋا مادام ئاۋان، ھەردەبىت بىدەن، چى
دەكەن بىكەن. ئەگەر بچنە ناۋ رۇم، ئەۋا لە سەرتان دەنووسم). وتيان:
(شتىكىمان لى بسىنە، ناۋى مەنى جزىە). عومەر وتى: (ئىمە ناۋى ئەننىن
جزىە، ئىۋە چى ناۋئەننىن بىننىن). ئىمامى عەلى وتى: (ئەى عومەر خۇ سەعدى
كوپى ئەبى ۋەقاس بەناۋى سەدەقەۋە لىى ۋەرگرتن لە باتى ناۋى جزىە؟
عومەر وتى: بەلى ۋابوو. ئەنجا عومەر پارزى بوو بە سەدەقە ۋەرگرتن لە باتى
جزىە، بەۋە گەپرانەۋە، پاشان عومەر بۇ ئەۋەى چاكەيان لەگەل بكات بە زىمە
حسىبى نەكردن و جزىەى لى نەسەندن، سا بەلكو بگەپرىنەۋە، كە ئەۋەيان
بىست زۇرى تىران موسولمان بوون¹⁵⁰.

¹⁵⁰. التاريخ الطبري: الامم والملوك، ج ۳ ص ۱۵۸.

عەربەكانى جزيره خاوەنى سروشتىكى دەروونى تووندو پەق بوون، بەردەوام و اش بوون، عومەر ترسا پەيوەندى نىوان وەلید و خىلى تغلب بتهقىتەوه، لەبەرئەوه وەلیدی عەزل کرد بۆ ئەوهى هيمنى و ئاسايش له ناوچەى جزيره دا زياتر بەرپا بىت.¹⁵¹

شارى نوسيبين

پەتلى سنيەم بە فەرماندەى (عەبدوللا كورى عوتبان)¹⁵² بوو، بە داواى (عيان) سەرکردە كەوتە پرى بەرەو شارى (نوسيبين)، كە لە شار نزيك بوونەوه دەبينن سوپاى رۆم كە لە هەموو ناوچەكانى ترەوه هەل ھاتبوون، لەم شارە كۆبوونەتەوهو خويان قايم کردبوو. (عيان) داواى کرد چوار دەروازەى شار بگرن، نەھيئەن كەس لىئەوى ھاتوچۆ بكات، گەمارۆى شاربان تووند کرد، ھەر چوار دەروازەى شار كە ناويان (دەروازەى شاخ) و (دەروازەى بازار) و (دەروازەى سنجار) و (دەروازەى رۆم) بوو گرت، بۆ ھەر دەروازەىك تىپىكى سوپاى دانا و، ھەوليان دا بچنە ژورەوه، بەلام رۆمەكان بە گەرمى بەزگريان کرد، گەمارۆ درىژەى كيشا. (عيان) سوپاىەكى بە فەرماندەى (عەمرۆ كوپى سەعدى ئەنسارى) ئارد بۆ شارى (سنجار) و بە ئاشتى رينك كەوتن¹⁵³، ھەر لەويە سوپاىەكى تر بە فەرماندەى (مالكى ئەشتەرى كوپى حارسى

¹⁵¹. فتوح البلدان، بلانري ص ۱۸۵.

¹⁵². عەبدوللا كورى عوتبانى ئەنسارى: بەشداری جەنگى ھەلگەپلەكانى كرد (الردە)، چو بۆ عىراق و لە نۆزىبەى جەنگەكاندا بەشداری کرد، پاشان لەگەل (عيان) بە فەرماندەى رەتلىك نىرا بۆ رزگار كرنى (نوسيبين و سنجار) و مياقارقين لە جزيرهى باكورى كوردستان و ئەو ميللەتەى لە ستەمى رۆم رزگار کرد، پاشان عياز ئاردنپەوه (كوفە) و بو بە والى (كوفە)، پاشان سوپاىەكى ئارد بۆ نەھاوەند. بەفەرماندەى (عەبدوللا و حنيفەى يەمانى) و سەرکەوتن، پاشان ئاردى بۆ رزگارى ئەسفەهان و راونانى يەزدگورد و شەھرازى حاكمى ئەسفەهانى كوشت پاشان لەگەل پاشاى (جى) نۆزىنى گرت لە خواووى ئەسفەهان، پاشا وتى بە عەبدوللا تۆ پياوونكى تەواوى با ريكەون بەم جۆرە ناوچەكەى تسليم کرد (الاصابه ج ۴ ص ۹۷). پاشان عومەر لەگەل سۆھەيلى ھاوونى ئاردنى بۆ فەتىحى كرمان. (معجم البلدان ج ۵ ص ۲۴۱).

¹⁵³. كتاب الفتوح: ابن اعثم، ج ۱ ص ۲۳۹.

نەخەى) نارد بۇ شارى (نامىدى) و (مىافارقىن). خەلكى نامىدى خۇيان دامەزراندېبو، (مالك) وتى با ھەموومان بەيەك دەنگى تووند بلىنن (الله اكبر). خەلكەكە راجلەكىن و سەريان سوپما لەو دەنگە، نوینەريان نارد بۇلاى (مالك). (مەرزىبانى نامىدى) كە زانای شار بوو زۆر بە ناسانى پىكەوتن، مالك ھەموویانى پازى كرد و شارى بۇ جى ھىشتن. ھەر لەوئوھ پویان كرده شارەكانى (نزول)¹⁵⁴ و بە ناشتى پىك كەوتن. پاشان چون بۇ شارى (مىافارقىن). بەترياكى شار كە ناوى (نیتوس) بوو، بەلام واقىدى بە (ئەسلاغوس) ناوى بردووه.¹⁵⁵ كەسىكى نارد بۇ پىكەوتن. ناوچەكە بە ناشتى و بىشەپ نازاد بوو. ھەموو سوپاكان گەرانەوھ بۇ(نوسىبىن) بۇلاى (عیاز)، چەندىن مانگ بەردەوام گەمارۆى شارى داوھ و خەرىكە بىتاقەت دەبىت، عیاز كۆبوونەوھى بە ھەموو فەرماندەكان كرد ھەتا چارىك بۇ ئەم شارە بدۆزنەوھ، فەرماندەيەك كەلاى (سەعد)وھ ھاتبوو لە عىراق، وتى فىلىك ھەيە“ نىمەش شتىكى ناوامان توش ھات وامان كرد، بنىرە لە شارەزور كە نىستا بە دەست موسولمانانەوھى، گۆزە پىكەن لە خۇل، دووپىشكى شارەزورى تىبەكەن، ژمارەيەكى زۆر بەینن، ئەو گۆزانە بخەنە ناو مەنچەنىق و ھەليان بدەنە ناو شوراكان، ئەوھ چارى ئەم جۆرە كارانەيە، عیاز تىپىكى نامادە كرد و ھەر خىرا ناردنى بۇ شارەزور، گۆزەيان پەيدا كرد و چەندىن باریان ئى باركردو بە يارمەتى سوپای نىسلامى ئەو ناوھ پىكخراو نىرا بۇ ھەرىمى جىزىرە، كە شەو داھات لە نىوھ شەودا و لە خەودا، شار و شوورە و سەنگەر و خەندەق درايە بەر گۆزەي پىر لە دووپىشك، گۆزەكان شكان و دووپىشك لە خۆلەكانەوھ بۆلۆدەبوونەوھ، ئەو شەوھ شارى شپىزە كرد، بوو بە قىرئوقا. بۇ سبەينى خەلكى شار زۇريان بۇ سوپای پۆم ھىنا كە بە ناشتى پىك بگەوتت، نوینەرى پۆم گەيشتە لای عیاز، بەلام عیاز رەدى كردنەوھو

¹⁵⁴. (نزول) شارىكە لە نىك زاخو لە پارىزگای دەمك، ئەو جىگايە لە نىك شاخى (جودى) كەشتەكەى

نوح لەوئا نىشتەوھ.

¹⁵⁵. فتوح الشام: الواقدي، ج ۲ ص ۱۰۲.

وہلامی نەدانەو، بۆ شەوی داھاتوو ھەرچی مابوو لە گۆزەکان ھەل درا، خەلکی لە شار ھەڵھاتن، رۆمەکان بە سەرشۆری ھاتنە لای عیاز، عیاز ھەرچی سەرکردەو ھەرماندەوی پۆم ھەبوو جیای کردنەووە دەستیکی باشی پیاھینان! حەقی چەند سالە کوردی لی کردنەو، گەلی کوردی لە ژێر چەپۆکیان پزگار کرد. پاشان موسولمانەکان داویان کرد ھەموو خێزانە رۆمەکان، بەزوترین کات خاکی کوردستان و جزیرە جی بەین و، بچن بەرەو وولاتی رۆم. بەم جۆرە ئەو رۆمە گاورانەیان لە پەگ و پێشە خاکی کوردستان دەرھینا¹⁵⁶ ئەمە لە میژووھەکی (ئین ئەسەم کوفی) دا ھەبوو، بەلام ئەوانی تر جۆرێکی تر دەگێرنەو: ھەوال گەیشتە خەلکی نوسیپین کەوا سوپای ئیسلام بەرەو ئەوان لە جموجولدا، خەلکی ئەو شارە کوردە، کە ۱۵ سالی پێش ئەو سوپایە، وەفدیان بە نوینەری شار ناردوووە بۆ مەدینە و لە نزیکەو بە (محمد) - درودی خوی لەسەر بی - ناشنابوون، ئیسلام بوونی خۆیان پراگیاندوووە و مژدەیان بۆ شار و ناوچەکیان ھیناوەتەر¹⁵⁷. کە سوپای ئیسلام نزیک بۆتەر، خەلکی ئەو شارە لە پێ و پەسمیکی جوان و بەشکۆدا پێشوازیان کردو ھاتن بە پیریانەووە و موسولمان بوون. پاشای شار (تەریاتس) لەگەل زانیان و ماقولانی شار کاریگەری زۆریان ھەبوو لە موسولمان بوونی خەلکی شارد. ھەموو کەنیسەکان کرانە مزگەوت. موسولمانەکان کاروباریان بۆ (تەریاتس) ریکخست و شاریان چۆل کرد، خۆیان حوکمی خۆیانیان کرد. (تەریاتس) ھەر بە پاشای شار مایەو، ھەتا لە سەردەمی خەلیفە سییەم (عوسمانی کۆری عەفان) دا مرد. بەم جۆرە موسولمانەکان تەنھا ئیسلام بوونیان لەو گەلانە ویستوووە و ھیچی تر! پاشان سوپای ئیسلام، ریکەوت بەرەو (ئامیدی) ژنیکی حوکمی دەکردن بەناوی (ماریەم) ئەم ژنە بەخۆی و کەسوکار و مال و مندالیەرە موسولمان بوون، زۆر

¹⁵⁶. کتاب الفتوح، ابن اعثم، ج ۱ ص ۳۶۱.

¹⁵⁷. کابانی کوردی، حسن محمود حمە کریم، ل ۱۱، ۱۹۹۷.

ئاسان شار ئازاد كرا ¹⁵⁸ ... خەلكى ئامىدى بە ئاشتى رىك كەوتن و موسولمان بوون ئەوى مایەوہ جزیہ یان دا ¹⁵⁹. (ئىبن ئەسىرو شىت خەتتاب) دەلین: (عەبدوللا كورى عەبدوللا كورى عتبان) لە موسلەوہ سەركەوت و گەيشتە نوسىيىن بە ئاشتى چوہ شار. ¹⁶⁰

ئەنجامى رووداوہگان

بەلازەرى دەلى: (عیاز رقە و حەرەن و پەھا و نوسىيىن و ميافارقەين و قرقىسیا و دیھاتەکانى فرات و شارەکانى تری بە سولج و پرىكەوتن و ئاشتى پزگار کرد). ¹⁶¹ (لەسەردەمى خەلیفە عومەردا ھەمو جزیرە ئازاد بوو بستىكى نەمایەوہ). ¹⁶² (ول و ایریل دیورانەت) دەلى: (ئىسلام ئاساترىنى ئاینەکانە و روترىنیانە). ¹⁶³ ، بەم جوړە ھەرىمى جزیرە لە باکورى كوردستان بە ئاشتى رزگار بوو.

كە ئەبوعوبەیدە وردىيىنى و پاكى و ئازایەتى (عیان) بە دلدا چوو، داواى لە عومەر کرد لە سەركردایەتى عىراقى بسىنىتەوہ و، بیخاتەسەر سەركردایەتى شام. عومەر پازى بوو. نامەيەكى بۆ عیاز نووسى بەم جوړە: (سوپاسى خوا دەكەم كە ویلايەتى جزیره كەوتۆتە دەستى موسولمانان. بە گەيشتنى ئەم نامەيە، جىنشینیك بۆ خۆت دابنى لە جزیره كە زانا بیئت قسەر كردهوى یەك بیئت، بپروا پى كراو بیئت، پاشان زووبە زوو خۆت بگەيەنەرە شام و بپرو و لە جزیره نەمىنى).

عیاز پىنش ئەوى بپروات، حسابى خۆى پاكردەوہ، (عوتبەى كورى فەرقدەى سەلەمى) لە جىنى خۆى داناو، چوار ھەزار سەریازى بۆ بەجى ھىشت و ئەوى تری لەگەل خۆى برد، دووفەرماندەشى داىە. (حبيب كورى

¹⁵⁸ . فتوح الشام، الواقدي، ج ۲ ص ۱۰۳.

¹⁵⁹ . ھەمان سەرچاوہ.

¹⁶⁰ . الكامل في التاريخ، ج ۲ ص ۲۰۲. قادة فتح العراق والجزيرة: محمود شيت خطاب، ص ۴۸۷.

¹⁶¹ . فتوح البلدان، بلانري، ج ۱ ص ۲۰۷.

¹⁶² . الاستعاب في معرفة الاصحاب: ابن عبد ربه، ج ۲ ص ۱۲۴۳. فتوح البلدان: ج ۱ ص ۱۷۹.

مسلّمه)ى بهسەر كوردەكانەوہ داناو (وہلید كوپى عوقبە)ى بهسەر
 عەرەبەكانەوہ دانا - پاشان (سەهل) و (عەبدوللّای فەرماندەى ناردەوہ بۆ
 كوفە. كاتىك كە (عومس) سەعدى بانگ كوردەوہ بۆ مەدینە، سەعد (عەبدوللّای
 لەجىنى خۆى دانا بە (والى كوفە) و سەركرەدى ھەموو ھىزەكانى عىراق،
 عومەرىش پازى بوو.¹⁶³

(سەهل)ىش بە فەرمانىك كرا بە فەرماندەو، لە (كوفەوہ)نیررا بۆ (بەسرە)
 و، لەوێوہ نیررا بۆ پزگارگردنى كرمان!

ھەرىمى جزیرە لە ھەموو وولاتەكان ئاساتر فەتخ بوو، چونكە فشارى
 ئاینى و ئابوورى و كۆمەلایەتى پۆمەكانیان بەسەرەوہ بوو، (كارل بروكلمان)
 دەئى (خەلكى ئەسل و پەسەنى ناوچەى جزیرە - كە كوردن - سەرشۆپى
 چەوسانەوہ وستەم و زۆرى كەنيسەى ئەرثوزوكسى بوون)¹⁶⁴ (سىر تۆماس
 ئەرنۆلد) دەئى: (خەلكى شارەكان بە تايبەتى سنەتكار و دەست پەنگینەكان
 و كرىكار و جوتیارەكان، بە گەرمى پىشوازیان لە ئاینى ئىسلام كرد، لەبەر
 زۆرى باج و خەراج و ستەمى فارس و پۆم و قورسى و دەسكارى كراوى
 ئاینى زەردەشتى و مەسیحى، بەلام بە ئىسلام ئازاد بوون، یەكسان سەیر
 دەكران، ئىسلامیان بەلاوہ ئاسان بوو وەریان گرت)¹⁶⁵

مىژوونوسان ھەموو باسى ئەوہ دەكەن كە كوردستان بە تايبەت ھەرىمى
 جزیرە ئاساترین وولات بوو بە كەیف و شەوق و زەوقى خۆیان موسولمان
 بوون، سوپای ئىسلام تەنھا جەوروستەمى رۆمى لەسەر لاڤردن، ئىتر پەر
 بەدئىخۆیان ئازاد بوون و وەك گول گەشانەوہ و لە سایەى ئىسلام دا
 ھەوانەوہ.

¹⁶³ . الكامل في التاريخ: ابن اثير، ج ٢ ص ٢

¹⁶⁴ . تاريخ الشعوب الاسلامية: كارل بروكلمان، ص ١١٧

¹⁶⁵ . الدعوة الى الاسلام: سير توماس ارنولد، ص ٢٢٨، ترجمة: حسن ابراهيم حسن

واقیدی دهلی: (عیاز هریمی جزیره‌ی به ناشتی گرت).¹⁶⁶
 یه‌عقوبی ده‌لایت: (جزیره به ناشتی بزگار کرا).¹⁶⁷
 به‌لازهری ده‌لایت: (جزیره ناسان ترین وولات بوو که به ناشتی ففتح
 بوو).¹⁶⁸

کوردده‌کانی جزیره زور ژیر دیار بوون، یه‌که‌م: خویمان له شه‌په‌کان هل نه
 نه‌قورتان. دووهم: پیشتتر نوینه‌ریان ناردبوو بو مه‌دینه و له نایینی نوی و
 پیغه‌مبهره‌که‌ی حالی بوون و هه‌والیان هینایه‌وه. سی‌ههم: پیشتوازی‌مکی
 چاکیان له نیسلام کرد و وه‌کو عه‌ره‌به‌کان به شه‌رو فیتنه ناژاوه‌نانه‌وه
 وه‌لامیان نه‌دایه‌وه، له نیسلام و پیاوه‌کانی وورد ده‌بوونه‌وه، به عه‌قل
 باوه‌په‌که‌یانیان وهرده‌گرت. ول دیورانته ده‌لی: (نیسلام یه‌که‌م ناین و
 سیستمه مروّ له‌نیوان سی شتدا سه‌ریشک ده‌کات: نیسلام بوون، جزیه دان،
 شه‌ر. ناینه‌کانی تر گه‌لانی فارس و روم، ته‌نها به شه‌ر به‌رامبهره‌کانیان
 ده‌ترسان و سه‌رشو‌پریان ده‌کردن).

بارودوخی شام دوای رووداوه‌کانی جزیره

له‌شکرکیشی ناو جزیره ته‌واو بوو، به که‌ترین خوین پزان وولاتیکی
 فراوان بزگار کرا، نازایه‌تی لیره‌دا ده‌گه‌ریتته‌وه بو نه‌و گه‌له‌ی که له‌و خاکه‌دا
 ده‌ژیان بی زاربوون له رومه‌کان، چاوه‌پوانی سوپای نیسلام بوون که بیت و
 نه‌و موته‌که‌یان له کول بکاته‌وه، نه‌وا هه‌مووشت جی‌به‌جی‌بوو، کو‌تایی
 رووداو له به‌ختی کوردان بوو، موسولمانه‌کان نارچه‌که‌یانیان جی هینشت،
 رومه‌کانیش ده‌رکران. مایه‌وه کورده‌کان، خویمان حوکمی خویمان کرد، مه‌گر
 سه‌ربازگه‌یه‌ک مابی بو پاراستنیان یان جزیه کو‌کردنه‌وه له‌وانه‌ی موسولمان
 نه‌بوون.

¹⁶⁶. فتوح الشام: الواقدي. ج ۲ ص ۸۷.

¹⁶⁷. تاریخ یعقوبی: احمد بن یعقوب، ج ۲ ص ۱۵۰، نجف ۱۳۵۸ هـ.

¹⁶⁸. فتوح البلدان: احمد بن یحیی بلذری. ج ۲ ص ۲۰۴، قاهرة ۱۹۵۹.

بارودۇخى شام ناتەواو بوو، بە داواى عومەر ھېچ جموجۇلىنىكان نەكرد بەرامبەر رۇم جگە خۇرىك خىستىن، ھەموو چاۋەپروانى پوداۋەكانى ناو جزىرەيان دەكرد كە لە بەرژەۋەندى حومس و شام تەواو بوو، جگە لەۋەى رۇمەكان پالېشتىكى گەۋرەيان لە دەست چوو لە جزىرە.

ئەبو عوبەيدە فەرماندەكانى بۇ چەند جارە كۆكردەۋە، پەرس ۋەپا و لىكۇلىنەۋەى دورودرىژى پى كەردن، باسى جزىرە كرا، لەو لايەنەۋە ئەمىن بوون، ئىستە يەكلاۋونەتەرە بۇ رۇم و ئەو سوپايەى كە لە مىسرەۋە ھىتراۋە و لە لىۋارەكانى سورىا دابەش بوون.

ھەندىكىان وتيان: پوداۋەكانى جزىرە تەواو بوۋە، سوپايە غەرەبەكان بلاۋەيان لى كەردەۋە و خەلكى قلنسرەن پەشىمان بۇنەتەرە و پەيمانىان شكاندوۋە. خاليد وتى: ئەو سوپا زۇرەى كۇمان كەردۇتەرە چاك، وايە بچولنىرئىت، كاتى ئەۋەپە تەمىنى ئەۋانە بكرئىت كە پەشىمان بوونەتەرە، (ئەبو عوبەيدە) رازى بوو، ھەموو سوپايان كۆكردەۋە ئەبو عوبەيدە وتارنىكى توندى بۇ خويىندەۋە، سوپاگەيان پىك خىست (خاليد) لاي راست، (عەباس) لاي چەپ (قەعقاع) لە پىشەۋە دەپۇشىت، ئەم سوپايە بەرەۋ دوو مەبەست كەۋتەنە پى يەكەم: تەمىنكەردن و گىپرانەۋەى ئەو خىلانەى پەيمانىان شكاند بوو، دوۋەم: بەرەۋ ئەو رۇمانەى لە كەشتىيەكان دابەزىون و ناۋىرن بىنە پىشەۋە. خاليد لاي خۇپەۋە دانرا بۇ سەر كوت كەردنى ھەلگەپراۋە و پاپەپرىۋە و پەيمان شكىنەكان. ھەندىكىش ئىرا بۇ ئەو غەرەبانەى لە جزىرەۋە ھەلھاتىبون، رايان دەكرد بەرەۋ پۇم، كەشتىيەكان لە ئەنتاكيا دابەزىون و لە نكەريان گرتوۋە، سەر كەردايەتى حومس بىريارى دابوو پىشەكى ھەرقل مەشغول بكرئىت بە ئالوگۇپى نامە، ھەتا پوداۋەكان درىژە بكىشى و نەخشەى ھەرقل ئاشكرا بىيىت و بزانرئىت بۇچى ھاتوۋە، كەى دەست پى دەكات و پوى مەبەستى بەرەۋ كويىە. ئەنجا نامەيەكى درىژى بۇ عومەر نوۋسى كە بىريار و پاي خۇى و ئامۇزگارى بىئىرى. عومەر بىرى كەردەۋە لە نامەكەى ئەبو عوبەيدە و پەرس ۋەپا بە سەر كەردايەتى ناو مەدىنە كەرد، بىريارى دا خۇى

بکەوێتە پێ. چونکە ئەو نەخشەییە هەرقل و ئەو سوپا زۆرە، ئەو دەخوازێت سەرکردایەتی مەدینە خۆی سەرپەرشتی بکات. عومەر دەست بەجێ لە مەدینە دەرچوو گەیشته ناوچەی جابییه. هەردوو بەرەوی جەنگی عیراق و شام بەشداری ئەم جموجۆلەیان کرد هەلۆیست لە خەتەر دەچوو. ئەوێ دەخواست کە سەرکردایەتی گشتی سوپای ئیسلام کە (حەزەرەتی عومەر)ە، خۆی لە نزیکەو سەرپەرشتی بکات، و نەخشەیی بەرێوەبەریت، عومەر سوپایەکی لەگەڵ خۆی هینابوو، ناوچەی جابییهی هەلبێژارد بۆ بارهگای سەرکردایەتی خۆی، بپاریی دەرکرد بۆ هەموو هیزهکانی شام، کە لە خۆنامادەکردن و جولانی خێرادابن بەرەو ئەو، ئەبوعوبەیدەش هیشتا لە (حومس) دەر نەچوو و داوای لە هەموو هیزهکانی کرد کە خۆی ناردبوونی دەست بەجێ بگەڕێنەو بۆ حومس، خالد هەلگەپراوهکانی (قلنسرين)ی تەواو کرد و گەپرايه حومس. خەلکی جزیره ژيانی ناسایی خۆیان دوور لە رۆم و عەرەبە لادەرەکان دەست پێ کردۆتەو. رۆم هەوانی پینگەیشته کە سوپای ئیسلام لە شام کۆیونەتەو، نامادەن بۆ جوولان و یارمەتیشیان لە عیراقەو بۆ هاتوو. رۆمەکان دەیان زانی عومەر ناجولێ بۆ فەتخی گەورە نەبیت، هەرەکو چۆن پار هات و قودس و فەلەستینی پزگار کرد و پێکەوتنەکە ی مۆر کرد، دەیان زانی نەخشەیی عومەر قول و کاریگەرە، هەرەو بە ناسانی نەهاتوو، رۆمەکان بەمە پشتیان شکا، لەولایەو نەخشەکیان هیچ دەرچوو، خۆ نامادەکردنی عەرەبی جزیره هەلۆهشایەرە، شوپش و پاپەپینی وا لە شام پوی نەدا، کە جینی دل خۆشی پۆم بیت، ئەوا کەشتیه جەنگیه دەریایەکانی دابەزاندوو و نازانی بۆ کوییان بەریت، چونکە پال پشتیان نیه لەسەر زهوی و، زهوی نامادەیان نیه تیا ئۆقره بگرن و نەخشەیان پیاده بکەن. لەبەرئەو هەرقل داوای کرد لە سەربازە دابەزیوهکان کۆبێنەو و بچنەرە ناو کەشتیهکانیان. لەولایەشەو زیرهکی بوو بۆ هەرقل، چونکە دەیزانی ئەوێ کە هیناویتی تیا دەچی و، بی پاریزەر دەمینیتەو، داوی تیاچونی ئەمانە کەشتی رەق و تەق چی ئی بکات، بەم جۆرە نەخشەکی

عومەری فاروق سەرکەوت، ھەر بە جولەیی خالید ھەموو خێلە عەرەبەکانی شام داوای پێکەوتنیان کرد، خالیدیش پازی کردن و لەگەڵیان پێکەوت، ھەتا پانەکەن و پالپشت دروست نەبێ بۆ ھەرقل. پەروشتی خالید ناشتی یە نەک شەر، ئەمەش ھەمیشە ھەمیشە تری ھەرماندە یەکە لەو کاتە گەرنگەدا، دەنا ئەمە دووھم جاریان بوو ئەو خێلانە ھەنگەرنەو و پەیمان شکینی بکەن، پاشان لە کۆبونەو یە کەدا بە ماقولان و گەورەکانی خێلەکانی وت: (کەم و زۆرتان لای من گەرنگ نیە، ئەگەر راست دەکەن ھەر ئیستا چەکە کانتان لابەن و بلاوھی لێ بکەن و ھەر یەکە بچیتەو مائی خۆی).¹⁶⁹ ھەر ھەموو بلاوھیان لێ کرد. پاشان خالید چوو بۆ (قلنسیرین) ئەویشی پزگار کرد، ھەندێ لە سوپای رۆم لە (قلنسیرین) رایان کرد بۆ (حەلەب)، خالید چوو بۆ حەلەب و گەمارۆی دان و بە پێکەوتن ئەویش تەسلیم بوو، کەچی (ئەبوعوبەیدە) کە حەلەبی لە خالید وەرگرتبوو، ھەر لە خۆیەو چۆلی کرد، لەسەرئەو عومەر لۆمە ی کرد. رۆمەکان ھاتنەو حەلەب. پاشان خالید و عیاز یەکیان گرت و چۆنەو حەلەب و رۆمەکان رایان کرد، (ئەبوعوبەیدە) پوی کردە (لازقیە) و بە فیلێک لە قەلاکان دەریان ھینان و ناوچەکەیان پزگار کرد، ئەبوعوبەیدە پەتلیکی نارد بۆ قەلا ی (حەدەس) لە ناسیای بچوک بە ھەرماندەیی (حەیب کورپی مەسلەمە)، لەویشەو ناردی بۆ (قلنسیرین)، لەگەڵیان پێکەوت یان جزیە بەدەن یان شار چۆل بکەن. ئەوانیش شاریان چۆل کرد و چون بۆ خاکی رۆم. عومەر لە (جبا یە) ناگاداری ھەموو پوداوەکانە، ناوچەکە بەبێ شەر پزگار بوو، بەرە ی جەنگی زۆر کرایەو، شاری (ئەنتاکیا) گیرا، پاشان (مەیسەرە ی کورپی مەسروقی عەبەسی) لە ئەنتاکیاو چوو خاکی رۆم. یەکەم کەس بوو ئەو خاکە بپێ، لە پێکەتەنگەو رویشت، دەبینی عەرەبەکان ئەوانە ی بە ئیسلام پازی نەبوون و ھەلھاتوون لە عەرەبی (غەسان و تنوغ و ئیاد) لە جزیرەو رایان کردووە و دەیانەو ی بگەن بە سوپای رۆم لە ئەنتاکیا شکاون و

¹⁶⁹ . اشهر مشاهير الاسلام والسياسة: رفيق بگ العظيم، ص ٨٦، المطبعة الهندية، ط ٤.

دەگەرپرانەو بەرەو(قوستەنتنیە) پایتەختی رۆم. لە پریکا (مەیسەرە) پەلاماری دان و زەرەریکی نۆری لیدان و بلاوی پی کردن.

هەرقل هەرەکو کسرای لی هات، لەم شار پای دەفرینن بۆ ئەو شار. یەزدگورد پاشای فارس لە (مەدائنی) پایتەختیەو پرایان فران بۆ جلولا و خانەقین و حلوان و رەوی و ئەسفەهان، نیستا لە ئەسفەهانەو (۱۵۰) هەزار سەربازی لە (نەهاوند) کۆکردووە. (هەرقل) پاشای رۆمیش لە قودسەو پراویان نا بۆ دیمەشق و حومس حەلب و ئەنتاکیا و نیستا بەرەو (قوستەنتنیە) پایتەختی لە هەلھاتن دایە. عومەر نایەلی لە هیچ جێیەک خۆیان ساز بکەنەو و ئۆقرە بگرن. (هەرقل) ئەفسەریکی خۆی بانگ کرد کە تازە لە ئەسیری هەل هاتبوو پی و ت:

- ئەری پیم بلی ئەمانە چین؟

- سوار چاکن بە رۆژ، عابدو خوا پەرستن بەشەو، ستەم ناکەن لە (زیمە) شتیان ناخۆن بە پارە نەبیئت. ناچنە ناویان زویریان بکەن بە خۆشی و بە ناشتی نەبیئت. بۆ دوژمنەکیان دەوستان هەتا دەیان شکینن.

- هەرقل وتی: ئەگەر راست بکەئەم جی قاچەئەم ن دەگرن!

دوو مانگی نەبرد ئەو جی قاچەیان گرت و، بەرەو ناوەراستی وولاتی رۆم پای کرد. لە سەر گردیکەو بە سواری ماینەکیەو لای کردەو و، دەستی بەرزکردەو و، هاواری کرد: خوا جافیز سوریا خواحافیز، جاری تر ناتان بینینەو. ئەنجا هەل هات و هەتا قوستەنتنیە پایتەختی رۆم نەرەستا. هەرقل نکولی کرد لە پەشبیگێردنی خەلکی شام و نامادەکردنیان، تەننەت فەرماندە و سوپا و سەرکردەکانی شامی ریک نەخستبوو، کە لە شاریکەو هەل دەهات بۆ شاریکێ تر، بۆ نەخشە و کۆکردنەو هیژ نەبوو، بەلکو یەئس و سەرلێشوانی زیاتر پیو دیار بوو، بەلام عومەر بە هیزی عیراق، جزیرەئەو کرد، هەتا سوپای شام ماندو نەکا و سەری ئی نەشیوئ و بۆ جەنگی گەورەتر نامادەئ کردبوو، کە جزیرە تەواو بوو، خۆی هات بۆ شام و،

داواى كرد له يهك كاتدا هه ره موويان له يهك جينگا كۆببنهوه. - . . . -
پۆشنى نه خشه كهى پياده كرد.

جاريكى تر هه رقل له كۆبوونهوه يهكى فرمانده كاندا، پيى وتن: ئيمه بهم
هه موو چهك و تفاق و سه رياز و سه ركرده يهوه، موسولمانه كان به بيى چهك و
سه رياز و سه ركرده وه، بۆ چى زال دهبن به سه ر ئيوه دا؟ يه كيك له نه فسه ره كان
هه لساو وتى:

- ده توانم به بيى ترس قسه بكه م؟

- فه موو چيت هه يه بيى.

وتى: ئه وان وه كو ئيمه نين، ئه وان هه ر كه هيرش ده كه ن، ئيمه راده كه ين.
به لام كه ئيمه هيرش ده كه ين ئه وان سه نكه ريان چۆل نا كه ن. هه يچ كه س له وان
نيه، چه ز ده كات خۆى پيش هاوړيكه ي بكوژي. هه يچ كه س له ئيمه نيه چه ز
ده كات هاوړيكه ي پيش خۆى بكوژي.

شه و بچۆ گوى له خيمه كانى ئه وان بگه ره، له زكر و خوا به رستى و قورئان
خويندنان و ده نكيك له خيمه كانيان ديت وهك ده نكي كوره ي هه نك و ايه.
به لام وه ره سه يري سه ريازگه و خيمه كانى ئيمه بكه له شه راب خواردن و
سه رخوشى و سه ما و يارى به ئافه رت و رابوارندنان. ته نها ئا ئه وه يه
جياوازي ئيمه و ئه وان.

هه رقل وتى: ئه گه ر راست بكه ي ئه م جى قاچه ي منيش ده گرن!

(عيان به سوپا كه يه وه به داواى عومه ر كه وته پيى به ره و ژوور، چونه
ناوچه ي (ده رب) كه رن گايه كه له نيوان (ته رتوس) و (وولاتى رۆم) دا، دۆلتيكى
فراوان و ته سكه عياز يه كه م كه س بوو ئه و دۆله ي بېرى و پيى كرده وه له
جزيره وه بۆ وولاتى رۆم و ئه رمينيا پاشان عياز سه ركه وت به ره و (بدليس) و
(ئه رمينيا) و (خيلات) له ناوه راستى ئه رمينيا، ئه م ناوچه نه هه موو گاورد بوون
و پريكه وتنيان مؤر كرد. دوا قۇناغى له شكر كيشى يه كه ي عياز (عقبن حامن)
بوو. پاشان گه رايه وه شارى (رقه)، ماوه يهك مايه وه، پاشان چوو
بۆ (حومس)¹⁷⁰ و ماوه يهكى باش له گه ل (ئهبوعوبه يده) ژيان. كه ئهبوعوبه يده

کاتی مردنی هات (عیان)ی خسته جیئی خوی و عیاز بوو به (نهمیری شام).
 عومهریش پازی بوو فهرمووی: (من ئەمیریک ناگۆپم که ئەبوعوبه‌بیده دای
 نابی). پاشان نامە‌ی بۆ عیاز نوسی: (من پازی بووم لەسەر ئەوەی که
 ئەبوعوبه‌بیده کردویتی به والی، کاربکه به‌وه‌ی خوا لەسەری فەرز کردووی).¹⁷¹
 عیاز والی شام بوو، هەتا ساڵی ۲۰ی کۆچی ۶۴۰ ی زاین، لە تەمەنی (۶۰)
 سائیدا وەفاتی کرد و هەر لە حومس نیژرا. عیاز یەک فلسی لە دوا‌ی خوی
 جی ئەهیشت.¹⁷² هەرچی دەست دەکەوت لەپیناوی خوادا دەبەخشی، ئەم
 سەرکردانە بۆ دەست کەوتنی دنیا جهادیان ئەئەکرد، بۆ تالانی کوردستانیان
 پزگار ئەکرد، بە‌لکو به داوای خەلیفە بوو، بۆ لابردنی ستمی رۆم لە سەر
 میلله‌تی خێر لەخۆ ئەدیوی کورد. ئەم سەرکردە‌یه بوو باکوری کوردستانی
 گەورە‌ی پزگار کرد، با یەکیک لە نمونە بەرزەکانتان بۆ بگێرمەوه هەتا بزانی
 ئەوە‌ی کوردستانی پزگار کرد چ پیاویک بوو. وه بزانی بۆچییه وا کورد بۆ
 هەزارو چوارسەد ساڵە موسلمان بوو لەدایدا چەسپیوه وازی لێناهیتی
 لەگەڵ ئەو هەموو فشارە‌ی که تا ئەمڕۆش لەسەرتی هەر لەسەر ئایینه‌که‌ی
 سووره!! که (عیان) بوو به والی شام. هەندی لە خزمەکانی ئەوه‌یان به هەل
 زانی، لە نیوه‌دورگە‌ی عەرەبه‌وه کەوتنه ری بۆ شاری (حومس) بە‌لکو
 یارمه‌تی‌یان بدات. عیاز زۆر به‌خۆشی‌به‌وه پیشوازی لێ‌کردن، چەند پوژ‌لای
 مانه‌وه باسی پله‌و پایه و ئەجری خزمایه‌تیان بۆ کرد. وتیان خێر بۆ خویش
 نەک بۆ دەرویش. باسیان کرد که لە رینگه چەند زەحمه‌تیان تووش هاتوه
 هەتا گە‌یشتونەته (حومس) و لای ئەم. ئەویش دەستی برد لە مالی خوی
 یەکی (۱۰) دیناری دانئ، خویان (۵) کەس بوون، خزمەکان سەریان سوپما
 سەیری یەکیان کرد. ئەیان وویست و دایانەوه و گله‌ییان ئی کرد. عیاز پئی
 وتن: (کوپرانی مامەم سویند به‌خوا دەزانم خزم و زەحمه‌تتان بووه و هەقتانە،
 به‌لام بۆ لای من ئەهاتوون، ئەمه پارە‌ی خادمه‌که‌مه ئەوه‌م لێ‌داوه به ئێوه، بـ

171. طبقات الكبرى: ابن سعد البصري الزمري: ج ۷ ص ۲۹۸، بيروت ۱۳۷۶ هـ.

172. كتاب الفتوح: ابن اعثم الكوفي، ج ۳ ص ۳۴۲.

بورن به خوا هیچم نییه. وتیان: (نات بورین چونکه تۆ والی نیوهی شامی، ده‌بوايه هر کرئی پینگاکهت بداینايه، هه‌تا پیئی بگه‌پینه‌وه بۆ ماله‌وه.) وتی: (ئه‌تانه‌وی دزیتان بۆ بکه‌م له مائی خوا.؟ سویند بی به‌خوا، به‌ مشار بمپینه‌وه پیم خۆشتره، هه‌تا خیانته‌تی یه‌ک فلس بکه‌م!) وتیان: باشه ده‌ت بورین له‌وهی پاره‌مان بده‌یتی، به‌لام ته‌عینمان بکه‌ به‌ لئپرسراو و فه‌رمانبه‌ر، تۆ لئپرسراوی هه‌موو شامیت. ده‌توانی بمان که‌یت به‌ شتیکی باش، ئه‌وهی خه‌لک بۆت ده‌کات، ئیمه‌ی خزم چاکتر و دلسۆزانه‌تر بۆت ده‌که‌ین، ئه‌و خیره‌ی ده‌چیتته‌ گیرفانی خه‌لکی تر، بابیتته‌ گیرفانی خزمه‌کانی خۆت. خۆ تۆ حالی ئیمه‌ چاک ده‌زانیت چۆنه‌!) وتی: (من ئیوه‌ ده‌ناسم که‌ خاوه‌نی فه‌زل و چاکه‌ن، به‌لام نه‌گه‌ر عومهر بزانی من که‌سیکی خزمی خۆم دامه‌زاندوه، لۆمه‌م ده‌کات.)

وتیان: (ئه‌ی چۆن تۆ ئه‌بوعوبه‌یده‌ی بی پرسی عومهر له‌ جیی خۆن داینایت که‌ خزمت بوو، عومهریش پیی پازی بوو، تۆش بیکه‌ عومهر پازی ده‌بیئت.) وتی: (ئاخر من لای عومهر وه‌ک ئه‌بوعوبه‌یده‌ نیم.) به‌ توپه‌یه‌وه پشستی تی کردن و پۆیشت.¹⁷³

خولی ده‌رچوونی ئه‌فسه‌ر و فه‌رمانده‌ی سه‌ربازی

عومهر ده‌یزانی ده‌وله‌تی ئیسلام دوژمنی زۆره‌. پیاوی گونجاوی ده‌خسته‌ شوینی گونجاو ده‌گه‌را به‌ شوینیان دا، له‌بیری ئه‌وه‌دا بوو خولیک بکاته‌وه‌ بۆ ده‌رچونی فه‌رمانده‌و سه‌رکرده‌ی سه‌ربازی و به‌رپوه‌بردن، کاتیش مه‌جالی نه‌ ئه‌دا چونکه‌ سنووری فراوان بوو، دوژمنی جۆراوجۆر په‌یدا بوو، له‌ فارس و رۆم له‌ زه‌رده‌شتی و گاور و جوله‌که‌، له‌ بۆچون و باری کۆمه‌لایه‌تی میله‌تان. له‌به‌رئه‌وه‌ ده‌یویست هه‌ر له‌ به‌ره‌ی جه‌نگیه‌کاندا و هه‌رله‌ گه‌رمه‌ی شه‌ره‌کاندا خولی فی‌ربوون و ده‌رچوونی کادری سه‌ربازی و ئیداری بکاته‌وه‌. عومهر سه‌لأحیه‌تی ته‌واوی هه‌بوو له‌ دانان و لابردنی سه‌رکرده‌کاندا به‌ بچوک و گه‌وره‌یانه‌وه‌، چونکه‌ ئه‌و سه‌رکرده‌ی گشتی هه‌موو هیزه‌کان بوو، بۆ هه‌ر

¹⁷³. صفة الصفة: الجوزي ابن فرج، ج ٧ ص ٣٩٨.

جەنگە و سەرکردەیهکی تازە و لیاقت داری دا ئەنا، کە لەوەو پێش هیچ
 مەارەسەیهکی سەرکردایەتی نەبوو، بۆ نمونە لە بەرەوی جەنگی عێراق دا
 (موسەننای کوری حارسەیی شەیبانی) دانا، لە جەنگی (جسر) دا گۆپی بە
 (ئەبی عوبییدی سەقەفی) هەرچەندە (ئەبوعوبیید) ناجح نەبوو! دواي
 شەهیدبوونی (ئەبوعوبیید) (موسەننا) ی هینایەوه، دواي شەهیدبوونی
 (موسەننا) (سەعدی کۆپی ئەبی وهقاس) ی دانا، دواي گرتنی (مەدائن و
 حەلوان) لای برد و (عبدللهی کۆپی عوتبان) ی کردە سەرکردەیی جەنگی عێراق.
 بۆ هەموو جەنگێک راست و چەپ و ناوهراست و پاشەرەیی دادەناو یەکیکی
 دەکردە سەرکردەیان. لە جەنگێکی تردا پێنج کەسی تری دادەنا و نەخشەشی
 بۆ دادەرپشت، کەمتر سەرکردەیی دووبارە بکەردایەتەوه، ئا بەوه
 هەلیدەسەنگاندن، نامەیی بۆ دەناردن بە بەردەوامی داواشی ئی دەکردن کە بە
 درێژی باسی شەرپوشوین و دوژمن و تاکتیکەکانی جەنگی بۆ بکەن. بەو جۆرە
 خولی فێرکردن و دەرچونی فرماندە و کادری جەنگی دەکردەوهو زۆر
 سەرکەوتوو بوو، لە جەنگەکانی ئەهوازو کرمان و ئەه‌اوه‌ند و شارەزور و جزیرە
 و شام و هەرئیمەکانی پشتی ئەمانەوه، بەردەوام سەرکردەیی تازەیی دروست
 دەکرد، بۆ جەنگی ئەه‌اوه‌ند، کە گەورەترین جەنگی موسولمانان بوو، یەکیکی
 لە گوندیکی دوورو وون دۆزیەوه و کردی بە سەرکردە و، نزیکەیی (٤٠) هەزار
 سەربازی دایە، بەرامبەر (١٥٠) هەزار فارس، زۆر ژیرانە سەرکەوت، دواي ئەو
 جەنگە فارس ئەی توانی یەک بگرتەوه، بۆیە ناوئرا (فتح الفتوح).

بۆ لوینان (معاویەیی کۆپی ئەبی سوفیان)، بۆ ئەردەن (شرحییل کۆپی
 حەسەنە)، بۆ هەر جینیەک سەرکردەیهکی تازە و بە توانای هەلئەبژارد. دەولەتی
 ئیسلامی دوژمنی زۆر بوو، هەتا فراوان بێتەوه سەرکردەیی تازەیی دەوی،
 سوپای زۆر دەبی و دوژمنی نوئی بۆ دروست دەبی، بۆیە دەبی کۆپانی ئازایان
 بۆ دروست بکری، هەتا لە کاتی تەنگانەدا پەکی نەکەوی و لینی نەبیرت، هەتا
 کییان و نیشتمان و ئومە و ئابین و بەرژەوه‌ندی ئیسلام و موسولمانان
 پاریزی، چونکە دوژمن لە هەر چوارلاوه دەوری داو، بەخیلن و بەو پێشەرەوی

و دەستكەوتانە، حاقيدن بەوەی وایان بەسەر هاتوو...!! دەبێ لە خەزینەیاندا
 كادر و كەسانی بەهێز و بە توانا و شارەزایان زۆر بێت، چونكە رەنگە دوژمنی
 ناهەموار و، شەپری خویناوی و نالەبار و قورسیان بێتە رینگە. عومەر بە تەنھا
 ئەو بارەشی گرتبوو ئەستۆی خۆی. بەو جۆرە سەرکردەى نوێی دەخستەو.
 یەكێك لە سەرکردایەتی بێ وینەى عومەر ئەو بوو ئەو خولەى لە هێمنى شاری
 مەدینە و مەككەدا نەكردەو، بەلكو لە مەیدانى جەنگ دا فیزی دەکردن و بە
 نامە، وانەى تیوری فیز دەکردن و، بە هێرش و پەلاماری دوژمنی راستەقینە،
 نەك وەهەمی،... وانە عەمەلیەكانى فیز دەکردن، دواییش داواى نەتیجەى لە
 خۆیان دەکرد، نەك خۆی تاقیان بكاتەو! عومەر بەردەوام نامەى بۆ
 سەرکردەكان دەنارد و، هەمیشە چەندین تەتەرى نامەبەر بەرێو بوون، نامەبەر
 و نامەهێنەرى بە هەموو ناوچەكاندا بلۆكردبوو. زوو زوو سەرکردەكانى
 دەگۆڕی و جینگەى بۆ سەرکردەى نوێ دەدۆزیو، و، خەلكى تازەى دەخستە
 جیيان، پێشتر كارى تازەى بۆ لایروكە ئامادە كەردبوو! ئەم كارانەى عومەر بۆ
 ئەو بوو هەتا كادری جەنگى و ئیدارى زۆر بن و سەرکردایەتى جەنگەكانى
 ئاینده بگەن. عومەر تێروانینیكى قول و وردى هەبوو لە سروشتى
 مەرفاى تەبى، بۆ تاك و كۆمەل و گەلان. چونكە هەر گەلێك سروشتى تاییبەتى
 خۆى هەیه. كە سوپای ئیسلام بەرامبەر رۆم وەستا، رۆم خاوەن ئایینی
 ئاسمانین، خاوەنى شارستانی و فەلسەفەن، ئەوان زانایانیان خستەو بۆ
 جیهان، وەكو سوقرات و ئەفلاتون و ئەرسطۆ هی تر، عومەرىش بۆ ئەو بەرە
 جەنگیە سەرکردەى باش و هێمن و زانا و دامەزراو و بە توانا و ئازای
 هەلبژاردەى دادەنا وەك (ئەبوعوبەیدە) ئەمینی ئومەت، (یەزید) شارەزاو
 پەسپۆرى بەرێو بەردن و سیاسەت، (عەمرى كۆرى عاس) كە بە ئاوبانگە بە
 بلیمەتى عەرەب، (خالد) پالەوان و ئاودارى جەنگى و گەورەى سەقیف.
 (معاویە) حەكیم و بە ئارام. بەلام بۆ فارسەكان كەسانىكى دانابوو كە بەو
 میللەتەنە و ئاین و سروشتى ئەو گەلە رۆژەلاتیانەى دەخوارد. (سەلمانى
 فارس) لە جەنگەكانى فارس دا بەشدار بوو، هەتا (مەدائىن) گىرا، كە پایتەختى

فارسه، نیتر له (مه‌دائن) جی نشین کراو، بوو بووه حاکی شاری مه‌دائن و جی‌ی فەخری فارسەکان. بەری جەنگی پۆژمەلات بەزۆری سەرەک خیل و عەشیرەت و ماقولانی عەرەبی بۆ دەناردن، چونکە خەلکی فارس و عەجەم بە زۆری عەشایەر بوون و بەیەکیان دەخوارد و لەیەک تێدەگەیشت.

حاکی شاری رە یەزداگورد دەگات

بروکلمان دەگێرتەوه، کە یەزداگورد لە حەلوان هەلکەندرا، بە خۆی و ماڵ و موک و خەزینە و دەست و پێوه‌ند و ماقولانی‌ه‌وه، بە سواری چوار هەزار ئەسپ و ماین و عەرەبانە، ئەم شار و ئەو شاری دەکرد، هەتا لە شاری (رە) ئۆقرە ی گرت و ویستی تیا ب‌مینیته‌وه، شاری رە یەزداگوردی باکوری ناو‌ه‌راستی ئێران‌ه‌وه، حاکی شار ناوی (ئابان جازویە) بوو، پێشوازی‌ه‌کی گەرمی لی کرد، بەلام بە ئاشکرا هەستی بە ماندویتی و بێ‌قەراری و راپایی و دا‌پوخان و شکستی یەزداگورد دەکرد، لە ناو چەوانیدا دەیخویندەوه. یەزداگورد کە هەل‌هات‌وه، لەبەردەم دوژمن دا شکاوه و راو‌نراوه و نیستی پەنای هینا‌ه‌تە بەر حاکیک و میوانە، کەچی پاشای موخلیس حاکی شاری بانگ کرد و داوای باج و خەراجی لێدەکرد.

حاکی (رە) زۆری پێ ناخۆش بوو، بە یەزداگوردی وت: تۆ ئەوهی کە هەت بوو، بە نرخ و گران بەها بوو لە ژێر دەستدا بوو، لە ترسان بە جیت هیشت‌وه، ئەنجا بیانوو بە من دەگری و بە تەمای من بۆت بنێرم! لەگەڵ حاشیە‌کە‌ی خۆی دا چەند کۆبون‌ه‌وه‌یەکی نەینی کرد، پاشان پەلاماری یەزداگورد دە‌ه‌ن و مستیلە مۆرە‌کە‌ی لە پەنجە‌ی دادە‌کە‌نن و، چەند راپۆرت و چەک و لیستی‌کی پێ مۆر دە‌کە‌ن، لەسەر ئەو شتە بە‌نرخانە‌ی کە بە یەزداگورد بوو. ئەنجا بە‌رە‌لای دە‌کە‌ن. یەزداگورد هەستی بە هیچی و دا‌پوخانی خۆی کرد، زۆر بە مەئوس‌ی شاری (رە) بە‌جێ‌هێشت و چوو بۆ شاری ئەس‌فە‌هان.¹⁷⁴

¹⁷⁴. تاریخ الشعوب الإسلامية: بروکلمان. ص. ۱۰۴، دارالعلم ۱۹۹۷.

به شی پینجه م

- * جه نگی نه هواز و نه هاوهند
- * رزگارکردنی هه ریمی خوزستان (نه هواز)
- * ده ستگیرکردنی هورمزان پاشا و ناردنی بو مه دینه
- * جه نگی نه هاوهند (فتح الفتوح)
- * خوئاماده کردنی فارس
- * هه ئویستی سه رکردایه تی ئیسلام
- * عومهر چون سه رکرده ی شیاو ده ست نیشان ده کات؟
- * به ره و نه هاوهند
- * فه تحولفتوح
- * جه نگی هه مه دان
- * نه خشه ی دوای نه هاوهند
- * رزگارکردنی شاری (ره ی) و (دسته نبی)
- * نهینی سه رکردایه تی عومهر
- * جولان به ره و نه سفه هان
- * باره گای سه رکردایه تی و سییه م پایته ختی یه زدگورد
- * یه زدگورد له نیوان نه سه خرو کرمان دا

جەنگى ئەھواز و ئەھاونى

رزگار كوردى ھەرىمى خوزستان (ئەھواز)

يەزدگورد شارى ئەسفەھانى كوردبەھ بىنكەي سەركردايەتى خۇي و، لەويۇە پىريارى دەردەكرد، بەردەوام خەلكانى ھان دەدا، نامەي نووسى بۇ حاكم و خەلكى (فارس و ئەھواز) كە بەرەنگارى موسولمانەكان بكن و بچن بە گزىاندا. داواي لىكردن ھەمويان لە ئەھواز كۆبىننەو، ئەويش پارەو سەربازى بۇ دەناردن. سوپايەكى زۇريان لە ناوچەكە كۆ كردهو، (ھورمزان)ى حاكمى ئەھوازيان كرده سەركردەيان.

ئەمىرى بىنكەي (بەسرە و كوفە)، يەكى نامەيەكيان بۇ خەليفە عومەر نووسى و ئاگاداريان كرد، ئەويش دوو نامەي نووسى، يەكيان بۇ بىنكەي سەربازى (كوفە)، (سەعدى كوپى ئەبى وەقاس) بەم جۆرە:
(ئەمىرى كوفە سوپايەك كۆبكاتەو بە فەرماندەيى نىعمانى كوپى مقرن و بكنەنەپى بۇ (ئەھواز).

نامەي دوەم بۇ بىنكەي (بەسرە) بۇ (ئەبوموساي ئەشعەرى) ئەمىرى بەسرە، سوپايەك ريك بخات بە فەرماندەيى سەھل كوپى عودەي . پاشان (ئەبو سەبەھى كوپى ئەبىقى رەھەمى) كرد بە سەركردەي ھەر دوو سوپاي كوفە و بەسرە.

عومەر نامەيەكى ترى بۇ (عەبدوللا كوپى قەيس) ئەبوموساي ئەشعەرى نارد بەم شىئەيە: (پىم گەيشتو كە عەجەمەكان جولون و لە خاكى ئەھواز و تستر و منازر خۇيان كۆكردۆتەو، ھەر كە ئەم نامەيەم گەيشتە دەستت، مەيمىرنە ھەتا ھارپىكانت كۆدەكەيتەو ھەوانەي ترىش كە وەلامت دەدەنەو لە خەلكى بەسرە. پاشان بە پشتى خوا بيانە، ئەوہى وەلامى دايتەو، خواي گەورە بەسە بۇ مال و مندالىيان، نامۆزگارى خۆت و ھارپىكانت بكن، بەردەوام جەنگيان پى مەكە، مەگەر خۇيان داوات لى بكن. خۇتيان بۇ نەرم بكن. زۇر بە سۆزبەو ئاگاداريان بەو رىكيان بخە.)

که نامه که گه‌یشته ئەبوموسا وتی: (رحمەت لە عومەر، ھەرۆھکو فریشتەیک لە نیوان ھەردوو چاوەکانیدا وەستابێ و ئەم قسانەى بۆ بگێریتەووە بۆی رێک بخت.)

لە ھەمان کاتدا عومەر ھەزى بەم جەنگانە نەدەکرد، خۆزگەى دەخواست کە ئیتر بەس بوايە. بەلام ئەوەتە پاشایانى فارس نۆقرە ناگرن و گەلەکۆمە دەکەن و سوپا دەنێرن، عومەر دەیگوت: (خۆزگە بەسەرە و ئەھواز و سەوادمان بە دەست دەبوو، خۆزگە لە نیوان ئیمە و فارس دا شاخێک لە ناگر دەبوو، نە ئەوان بەاتنايە و نە ئیمە بچوينايە).¹⁷⁵

عومەر لە زۆر جێ دا ئەم ئاواتەى دووبارە و سێ بارە دەکاتەوہ. دەیویست سنوریکی دیاری کراو بۆ دەولەتى ئیسلامى دیاری بکات و دەست بکاتە کارى دەولەتدارى و رێکخستنى ناومالى کۆمەلگەکەى، بەلام دەرڤەتى نادەن. ئیسلام لە ناشتىدا تەشەنە و گەشە دەکات و دادەمەزێ.

ئەبوموسا خەلکى شارى بەسەرەى کۆکردەووە و تارىکى گەرمى بۆ خویندەنەوہ، پاشان داواو نامەکەى عومەرى بۆ خویندەنەوہ و داواى لە خەلکى کرد کە دەبیئت (١٠) ھەزار سەربازى بۆ کۆبکەنەوہ. (عومرانى کوپى ھەسین) جى نشینى خۆى لە بەسەرە و بە خۆى و سوپایەوہ کەوتەپێ. ھەتا گەیشتە قەلاکانى (منازیر)، بست بە بستى ناوچەکەى بەبێ شەپ رزگار کرد، فارسەکان لە منازیر سەنگەریان گرتبوو، موسولمانەکان بەرۆژو بوون، ئەبوموسا پێى شکاندن و بە ماوہیەکى کەم مەنازیرى پاك کردەوہ.

پاشان سوپای کوفە کە لە رێى خۆیەوہ دەھات، لە نیوان (زت) و (روبارى تیرى) دا دايان لە سوپایەکى (ھورمزان) و شکاندىان، ھەتا قەراغى (روبارى دوجەیل) ڤراندنیان. ھورمزان ترسا (ئەھواز) بگێرێ، نامەى رێکەوتنى نووسى، ئەمەش ئەوہیە کە موسولمانەکان ھەزى لێدەکەن، وەلامیان داہەوہ. بەلام ڤیل بوو، راست دەرئەچووا! پەیمانى شکاند. ئەمیرى

¹⁷⁵. تاریخ الطبری: الامام الطبری. ج ٣ ص ١٧٦.

بەسەر، خەلیفە عومەری لەو رێکەوتن و پەیمان شکینیە ئاگادار کرد، عومەر یارمەتی تری بۆ ناردن و راویان نان تا نزیکى ئەهواز، دایان لە سوپایەکی (هورمزان)، لەسەر (پردی بازاری ئەهوان) راویان نانه ئەوبەر، هورمزان رای کرد بۆ (رام هورمز) و شاری ئەهوازی چۆل کرد. پاشان داواى ناشتی کرد. موسولمانەکان رازی بوون. عومەریش زۆر دابخۆش بوو. بەلام دوبارە پەیمانی شکاندەوه، ئەم جارە پشتیان بە کوردە (لوپەکان) بەست و بە زۆر هینانیە ژێر باری شەپ! موسولمانەکان هێرشیان کرد. عومەر گومانی کرد کە هورمزان حەزی لە ناشتی بێ و موسولمانەکان پەیمان بشکینن! ترسا ستم لە هورمزان کرابێ. بۆیە داواى لە ئەمیری کوفە کرد کە وەفدیکی (دە) کەسی لە ماقولانی کوفە بنێرێ بۆ لیکۆلینەوه. ئەمیری کوفە (دە) کەسی بۆ نارد کە (ئەحنەف کورپی قەیسی) تیا بوو، کە گەیشتنە (مەدینە) عومەر بە (ئەحنەف)ی وت:

تۆ لای من راست و بەرێز و پیاویت. پێم بلێ ئایا (ئەهلی زیمە) ستمیان لێ کراوه، وا پەیمانیان شکاند؟ یان شتی تری بوه؟
ئەحنەف وتی:

نەخێر. بەلکو زۆر چاک بوون لەگەڵیان، تۆ چۆنت حەز کردوه، ئاوا بوون لەگەڵیان.

عومەر وتی:

هەر چیت وت تەواوه! فەرموون بڕۆن بە دەم کارتانەوه.

ئەنجا عومەر نامەى نووسی بۆ هەریمەکان:

(پەیمان شکینی مەکن، لە خوا بترسن، خۆتان بپارێزن، با غەدر و تاوانی

خۆتان، خەلکانی ترتان بەسەردا زال ئەکات).

پاشان نامەیهکی بۆ سەعد و خەلکی کوفە نارد ئەمە دەقەکهیهتی:

(اما بعد. فانی قد بعثت اليكم عمار بن ياسر امير، و عبدالله بن مسعود

معلما و وزيراً، و هما من النجباء من اصحاب محمد من اهل بدر، فتعلموا

منهما، و اقتدوا بهما، و اني قد اثرتكم بعبدالله على نفسي، وبعث عثمان بن

حنيف على السواد، و رزقتهم كل يوم شاة، فاجعل شطرها و بطنها لعمار بن ياسر والشطر الثاني بين هؤلاء الثلاثة).¹⁷⁶

پاشان هيرشيان كرده سهر شاری (سوس) و رزگاریان كرد، لهو شهردا (شهريار) برای (هورمزان) كوژرا، نهجا رويان كرده (تستر) كه هورمزان لهوي خوي قايم كرد بوو، هورمزان نوينهري نارد بو لای (يهزدگورد)ی پاشا له نهصفه هان بو يارمه تي. نهویش به چوار وهجهدا و به چوار وهزيردا (٤٠) هزاري بو نارد، هورمزانیش (٢٥) هزاري پئ بوو، نهمه همووي له شاری (تستر) كوڤونهوه.

ئيسته (سعد) له نهميري كوفه عهزل كراو (عهماری كوڤی ياسر) كراوته نهميري كوفه. عمار (عبداللآ كوڤی مهسعود)ی كرده جي نشيني خوي و به (شهش) هزار چهكدارهوه چوو بو يارمه تي نهبوموسای نهشعهری له (تستر). نهبوموسا داواي يارمه تي تری كرد له (عومهر)، چونكه سوپای فارس يهكجار زور بوون، عومهر نامه ی نووسی بو (حلوان) كه (جریر كوڤی عبداللآی بهجلی) فرماندهی بوو، بجیت بو يارمه تي نهبوموسا. (جریر عروهی كوڤی قهيسي بهجلی) ناموزای به هزار كسهوه له حلوان جي هيشت و خوي به چوار هزارهوه بهرهو شاری (تستر) كهوتهپئ. سوپای كوفه به فرماندهی (نيعمان كوڤی موقرين) و، سوپای بهسره به فرماندهی (نهبوموسا) و سوپای حلوان به فرماندهی (جریر) كه دهكاته (٢٠) هزار كس له دهشتی (تستر) هليان دا. پيشهكي نهبوموسا هردوو فرمانده (جهرير و نيعمان)ی به سوپاكانيانهوه نارد بو شاری (رامهورمن) و هر زوو گرتيان و هاتنهوه بو لای (نهبو موسا). پاش وت ويژ و نهخشهيك هر هموويان كهوتهپئ بو (تستر). هر سئ سوپاكه گه مارويان دان. ههشتا هيرشيان كرد، موسولمانئكي زور كوژرا.

¹⁷⁶. كنز العمال: ج٢ص٣١٤. رسائل الفاروق: عبداللطيف، ص٩٢ رساله رقم ١٤٧.

پېش گيرانى شارى (تستر) وهفديك له ماقولانى خهلكى فارس هاتن بۆ لاي
(ئەبوموسا) بۆ رېكەوتن. سەرۆكى وهفدەكە وتى: (ئىمە حەزەمان لە
ئايىنەكەتەنە، موسولمان دەيىن بە مەرجىك كە لەگەلتاندا جەنگ لەگەل
عەجەمان بکەين. بەلام جەنگى عەرەب ناکەين. ئەگەر عەرەبەکان جەنگيان
لەگەل کردين، ئىو مەيلىن. كۆيمان پىخوش بى لەوى دەيىن و، لاي
كىتانيشمان پى باش بى، لاي ئەوتان دەيىن. باشتىن بەشيشمان دەوى.
دەين گەرەكەتان ئەومان بۆ مۆر بکات).

ئەبوموسا رازى نەبوو، وتى: (دەين ئىووش وهكو ئىمە بى لە هەموو
شتىكدا)، وتيان رازى نايىن. ئەبوموسا نامەى بۆ عومەر نووسى، عومەر
وهلامى دايەوه وتى: (چىت ئى داوا دەكەن بيان دەرى).

رېكەوتن و موسولمان بوون. بەشدارى گەرم وگۆپى گەمارۆى شارى
تستريان کرد.

ئەمە بەلگەيە لەسەر ئەوهى كە ئەوانەى موسولمان دەين لە عەجەمەكان، لە
بەرەى جەنگى موسولمانەكاندا شان بە شانيان دەجەنگن. چاكتىن بەش
دەبەنەوه بەرترىن پلەوپايە وەرەگرن لە دەسەلاتى ناوچەكانى خۇياندا.
رەنگە ئەمانە هەر ئەو كوردانە بوين كە هورمزان بە زۆر هېتابوونى بۆ شەر.
يان رەنگە ئەمانە كوردە لوپەكانى باكورى ئەهواز بوين، چونكە سنورى
(كوردستانى گەرە) پېش ئىسلام لە رۆژەلاتى ئەهوازەوه بەرهو خوار چوو
بوو بۆ نزيكى كەنداوى عەرەب!

خزرى بەگ دەلىت: (هورمزان بە دەست و پىوهند و زانا ئايىنيەكانىه
هاتنە دەرەهى شار بۆ خۇنواندن، شەرىكى خەست قەوما، فارسەكان شكان
و كشانەوه ناو شار، خۇيان لە شوروا قەلاكاندا قايم کرد. هورمزان لە زۆر
جەنگى موسولمان و فارس دا بەشدارى کردبوو، زۆر رقى لە موسولمانان
بوو، لەم دوايىهەدا لە جەنگى جلولادا بە شكاوى هەلەتابوو، پىشتەر برايهكىشى
كوژرا بوو، كە داواى ناشتى دەكات بۆ ئەوهيه پەنيك بە موسولمانەكان بدات،
هەتا ئىستە پىنچ جار داواى ناشتى کردوه و جارئيكيش موسولمان بووه بە

فیل. بزاین چى تر له ههگبهکهیدایه. جارى تر هیزشى هینایهوه بۆ دهرهوهى شار، شهپىكى تر قهوما. نهبوموسا به جوړه تاكتيكيكى تر سوپاكهى رىكخستهوه، ههندى مناوهشات و شهپه شیر و تیر و زۆرانبازى روى دا. بهرهى جهنگى زۆر فراوان بوو، بهشى ههمووى دهکرد، بېریار درا که لای راست و چهپ هیزش بکات، دهنكى الله اکبر و تهقهى شمشیر و قهلقان و هاژهى تیر و پم و حيلهى ماین و شيعر و وتارى گهرم وگوپ دنياى گرتوه، له لایهكى ترهوه مهفرهزهیهكى موسولمانهکان دزهیان کرد، له کاريزىكى شارهوه به نهینى چوونه ژوورهوهى شار، سهر له بهیانیهكى تاريك و روون و دهنكى تهکیر و تیر و بگره و بهرده ناو شارى خرۆشان. سوپای فارس سهریان لى شینوا، هورمزان له پشتهوه بهرهوه قهلايهكى تر له دورى شارهوه رایان کرد. کوژاو و بریندار و نهسیرىكى زۆریان جى هیشته.¹⁷⁷

دهستگیرکردنى هورمزان پاشا

نیین نههسهم دهلیت: (بۆ شهوى پیاویكى شارى هات و کونىكى له شاخهکانى پشتى شارهوه نیشان دان، که بهسهر شوراکانهوه دهچونه ناو شار، رى و جى چاکیان بۆ دانا، بۆ شهوى داهااتوو ههفتا کهس خۆیان فیدا کرد و به نهینى چوونه ژوورهوه، ههتا پال نهو دهرگایهى که موسولمانهکان خۆیان بۆ ناماده کردبوو رۆیشتن، ههسههکانى دیوى ناوهههیان کوشت و له شهپىكى خهست دا زۆربههیان شههید بوون، بهلام چهند دانهیهکیان توانیان دهرگای شوراکه بکهنهوه، موسولمانهکان هیزشیان برده ناوهوه، نهو چهند فیداکارهش بوون به ژیر پى لیشاوى و لاخى سوپای ئیسلامهوه شههید بوون، هورمزان سهرى لى شینوا، به وانهى که مابویهوه شاریان چۆل کرد و ههلهاتن بهرهوه نهو قهلايهى که پیشتر له دهرهوهى شار نامادهى کرد بوو، کهس و کار و مال و مولكى تیا ههشار دابوو، سوپای ئیسلام گهیشته سهرى و گهمارۆیان لهسهر توند کرد، که هورمزان زانى حیسابى تهواو بوه،

¹⁷⁷. تاریخ الامم الاسلامية: محمد خضرى بهگ، ص ۲۱۰.

ناردی بۇ لای ئەبوموسا كە دەيەوئیت بېپارئیزی و بە سەلامەت و خۆی و
خاوخیزان و دەست و پېئوھندی بگەيەنئیتە لای عومەر. ئەبو موسا رازی بوو،
لەسەر ئەوھ نووسراوئیکی بۇ مۆر کرد.¹⁷⁸

خزری بەگ) دەئیت: (ھورمان لەسەر قەلاکەوھ ھاواری کردە
موسولمانەکان: با رازی بین بە حوکمی عومەر، چیم پئ دەکات رازیم.
موسولمانەکان ھیزشیان وەستاند، ھورمان تەسلیم بوو، شاری تستر و
ھەموو قەلاو شوراکانی دەرووبەری پاک کرایەوھ).

ئین ئەعسەم دەئیت: (لە رئ و رەسمیکدا خۆی و مال و مندالی و ئەوانە
لەگەئیدا بوون لە قەلاکان دابەزین، تەسلیم بوون، ناردنیان بۇ لای خەلیفە
عومەر).

خزری بەگ دەئیت: (ئەبوموسا ھورمانی لەگەل ئەبوسبەرە کوپی ئەبی
رھەم ی نوئینەری دا نارد بۇ لای عومەر).

مسکویە رازی دەئیت: (ئەبوموسا وەفدئیکی ریکخست بە سەرۆکایەتی
ئەبوسبەرە کوپی ئەبی رھەم کە لە ناویاندا ئەنەسی کوپی مالک و ئەحنەفی
کوپی قەیس ھەبوو، ئەبی موسی ھەتا شاری بەسەرە لەگەئیان بوو، پاشان
ئەوانی تر ریکەوتن بەرەو مدینە).¹⁷⁹

شاری مەدینە ھەوالەکیان زانی، ھاتنە دەرەوھە شار بۇ سەیری
ھورمان، ھورمان خۆی گوپی و جلە پاشا و ئالتون و تاجەکەئە لەبەر کرد.
ھەمووی بڕیسکەئە دەدایەوھ لە ئالتون و یاقوت دا. ھەر لە پئوھ چون بۇ مالی
عومەر، لە مال ئەبوو، ھورمان وتی:

ئەوھ بۇ کئ دەگەرئین؟

وتیان: بۇ خەلیفە عومەر.

وتی: ئەئ کەس نییە کاروباری مالی بۇ جئ بەجئ بکات؟

¹⁷⁸. کتاب الفتوح: ابن اعثم الکوفی. ج ۲ ص ۲۲.

¹⁷⁹. تجارب الامم: ابوعلی مسکویە الرازی. ج ۱ ص ۲۳، طهران ۱۹۸۷.

وتیان: به ئی. به لّام خوئی وا راهیناوه!

هورمزان سهری سورما.

وتیان: (له مزگهوت دانیشتووه.) که وتنه پئی، لهوئی نه بوو، مندا لّان یاریان ده کرد وتیان: (له پشتی مزگهوتووه خهوتوه.)

هورمزان وتی: نه مه کئی یه؟

وتیان: خهلیفه عومره!

وتی: دادپهروه ریت بلاو کرده وه. نه مین بووی له میللهت. خهوتیت!

عومر پیشتر له گه لّ وه فدینکی (کوفه) دا دانیشتنی کرد بوو له پشتی مزگهوتووه، که لّی بوو بوونه وه راکشابوو خهوی لیکه وتبوو.

هورمزان وتی: نهی کوا پاسه وان و پرسگه؟

وتیان: نه وانهی نییه.

وتی: رهنگه پیغه مبه ر بیت؟

وتیان: نه خیر. به لّام کاری پیغه مبه ران ده کات.

نه مان له م قسانه دا بوون، عومر خه به ری بویه وه، هه لّسایه وه دانیشته، سهیری کردن و فهرمووی: هورمزانه.

وتیان: به ئی.

له هورمزان و نه وانهی له گه لّیدا بوو وورد بویه وه، سلّویان لّی کرد، وه لّامی دانه وه، پاشان وتی: سوپاس بۆ نه و خوییهی که نه مانهی کردو ته دهسکه وتی موسلمانان.¹⁸⁰

پاشان وتی: په نا به خوا له ناگری دۆزه خ، سوپاس بۆ نه و خوییهی که به نیسلام نه مانه و کۆمه لّی نه مانهی سه رشو پ کرد. نهی کۆمه لّی موسولمانان، دهست بگرن به م ناینه وه، له ری پیغه مبه ره که تانه وه بپوون، دنیا نه تان خه لّتینن، چونکه خه لّکی چاک غه را ده کات!¹⁸¹

¹⁸⁰. کتاب الفتوح. ج ۲ ص ۲۴.

¹⁸¹. تجارب الامم: ابن مسکویه، ج ۱ ص ۲۳۱.

ئەي عومەر، ئەمە پاشاي ئەھوازە، قسەي لەگەندأ بکە.
وتی: نەخیر، هەتا ئەوانەي لەبەریدایە دای نەکەنئ!
تاج و جلە حەریر و دیباج و ئالتونەکانی بەری داکنند و بەرگیکی سپی
روت و سادەي لەبەر کرد.

ئین ئەعسەم دەلئت: پاشان عومەر چوہ مزگەوت و بانگی کرد.
هورمزان بۆ هینا. پئی وت: ئەي هورمزان دەستی خوا چۆن دەبینئ،
کەچی پئی کردن؟

هورمزان وەلامی دایەوہ: من یەکەم کەس نیم ئەم سەرشۆریەم بەسەردا
هاتبئ. بەلاو موسیبەت هەر تووشی پیاو دەبئت.

عومەر وتی: راست دەکەیت! بلئ لا الہ الا اللہ، محمد رسول اللہ.
هورمزان وتی: ئا بەم حالەوہ نایلئیم.

عومەر وتی ئەت کوژم! هورمزان بە دەستی خۆي دوو سەحابەي
کوشتووہ. براو کوپی مالک و مجزوہ کوپی سەور.

هورمزان زانی عومەر لئی توپەریە ویستی فئلیک بکات، قسەیەک لە عومەر
دەربەینئ نەیکوژئ. بۆیە وتی: تینومە. پئش ئەوہي بمکوژی ئاوم بەدەنئ.
عومەر وتی: ئاوی بەدەنئ.

لە جامیکی هەروا دا ئاویان بۆ هینا، هورمزان وتی: لە شتی وادا نایخۆم.
جامی ئالتونم بۆ بەینن.

عومەر وتی: ئیمە ئاو لە ئالتوندا ناخۆین.

ئیمامی عەلی وتی: پەرداخیکی قەواریری بۆ بەینن. وەک ئالتون وایە.
بۆیان هینا. ماوہیەک رای گرت.

عومەر وتی: بیخۆرەوہ.

هورمزان وتی: دەترسم بمکوژی پئش ئەوہي بیخۆمەوہ.

عومەر وتی: خوا وەکیل هەتا نەبخۆیتەوہ ناتکوژم!
هورمزان ئەوہي دەویست. بۆیە هەتا توانی جامەکەي دا بە زەویدا و
شکاو ئاوەکەي رژا.

عومەر وتی: ئه‌وه چیت کرد؟

عه‌لی وتی: تۆ په‌یمان و ئه‌مانت دایه و سویندت بۆ خوارد که هه‌تا نه‌یخواته‌وه نه‌یکوژی، ئه‌وا نه‌یخوارده‌وه. که‌واته تۆ بۆت نیه بیکوژی. به‌لام جزیه‌ی بخه‌ره‌سه‌ر با له مه‌دینه بمینتته‌وه.

هورمزان وتی: من جزیه‌م له‌سه‌ر نیه. چونکه من پاشای کوپری پاشام، به‌لام هاتومه‌ته ناو ئاینی ئیسلام و ئیسته زۆری که‌سم به‌سه‌روه نیه و به ئاره‌زوی خۆم ده‌لیم: اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا رسول الله.

هورمزان موسولمان بوو. هه‌رچیش له‌گه‌ڵی دا بوو موسولمان بوون، له مال و مندال و که‌س و کارو ده‌ست و پیوه‌ند. عومەر ئازادی کردن و دلخۆش بوو به موسولمان بوونیان، تیکه‌لی موسولمانان بوون.¹⁸²

به‌لام (خزری به‌گ)¹⁸³ و ئه‌بو عه‌لی مه‌سکویه رازی¹⁸⁴ جوړیکی تری ده‌گیرنه‌وه:

عومەر وتی: چۆن ده‌بینی ئه‌م غه‌در و په‌یمان شکینیه‌ی ئیوه کردتان و ، عاقبه‌تی کاری خوا، که ئیمه‌ی سه‌رخست.

هورمزان وتی: ئه‌ی عومەر، ئیمه‌و ئیوه له نه‌فامی‌دا بوین. وه‌ک بلێی خوا وازی له هه‌ردوولامان هینا بوو. ئه‌و کاته به‌هینز سه‌رده‌که‌وینت که ئیمه‌ بووین. ئه‌و کاته خوا له‌گه‌ل که‌سمان نه‌بوو. به‌لام که له‌گه‌ل ئیوه‌بوو، هه‌رچه‌ند ئیمه به‌هینز تر بووین. به‌لام ئه‌وه‌تا هه‌ر ئیوه سه‌رکه‌وتن به‌سه‌رماندا!

عومەر وتی: ئیوه زال بوون به‌سه‌ر ئیمه‌دا، چونکه ئیوه په‌کیه‌تیتان هه‌بوو، ئیمه دووبه‌ره‌ک و جیاواز و ئاکۆک بوین!

له‌گه‌ل هورمزان وه‌فدیک هاتبوون، که ئه‌حنه‌فیان له‌گه‌ل بوو. عومەر وتی: له‌وانه‌یه موسلمانه‌کان له‌گه‌ل ئه‌هلی زیمه‌ خراپ بن، بۆیه ئه‌وانیش وازتان لی ناهینن؟

¹⁸². کتاب الفتوح: ج ۲ ص ۲۵

¹⁸³. تاریخ الامم الاسلامیه: محمد خزری به‌گ. ج ۱-۲ ص ۲۱۹، مصر ۱۹۶۹.

¹⁸⁴. تجارب الامم: ابن مسکویه، حقیقه‌الدکتور ابوالقاسم، ج ۱ ص ۲۳۲، طهران ۱۹۸۷.

ئەحنەف وتى: ئىمە ھىچمان نەكردووه جگە وەفا و چاكە.

عومەر وتى: ئەى بوچى ئاوان؟

ئەحنەف وتى: ئەى ئەمىرى بىرواداران، تۆ بىرارت داوہ نەچىنە سەريان، داوات لە ئىمە كىردوہ خویمان بگىرىن لەوہى كە بە دەستمانەروہى، بەلام پاشاى فارس زىندووه و لەبەردەمتاندايە لىئى بېرسە. رىمان پى دەگىرن و خەلكمان لى ھان دەدەن، ھەتا پاشاكەيان بىمىنى وازمان لى ناھىنن، دوو پاشا پىكەوہ كوئابنەوہ، ھەتا يەكەيان يەكەيان دەردەكەن، بەردەوام خەلكمان لى ھان دەدەن، ھەتا مۆلەتمان دەدەيت بچىنە ولاتيان و لەسەر ولاتى فارس لای بەرىن و دەرى بگەين و لە گەل و مىللەتەكەى بگەين. ئەوسا فارسەكان وازى لى دەھىنن.

عومەر وتى: راست دەكەيت، سویند بەخوا قسەى راستت كرد و تىت گەياندم.

ھەر لەو كاتانە دابوو، ھەوال ھات كە فارسىكى زۆرو بىن ژمارە لە(نەھاوہند) كوئونەتەوہ. ئىتر عومەر مۆلەتى دان بچنەوہ ولاتيان.

عومەر (ئەبوموساى ئەشعەرى)¹⁸⁵ لەسەر ئەمىرى بەسەرە لا برد و (عوتبەى كورپى غزوان)ى خستە جىئى. سالى پىرنە كىردەوہ (عوتبە) داواى كرد لە عومەر مۆلەتى بدات بچىتە (حەج) ئەویش رىنگەى دا. كە حەجى تەواو كرد، عومەر عەزلى كردو لای برد. ھەرچەندە عتەبە حەزى كردو داواى كرد بىگىرپىتەوہ بۆ سەركارى (بەسەرە) بەلام عومەر رازى نەبوو، ناچار گەرايەوہ بۆ (بەتنى نەخلە) بۆ ناو كەس و كارى و زۆرى نەبرد مرد. كە ھەوال گەيشتە عومەر. چوو بۆ زيارەتى گوپەكەى و وتى: (ئەگەر ئەجەلى نووسراوى خوا نەبوايە، من ئەم پىاوہم كوشتوہ). لای كەس و كارى وەسەف و سەنايەكى زۆرى عوتبەى كرد.

¹⁸⁵. ئەبوموساى ئەشعەرى: ژيانەكەى لە سەرجاوەكاندايە بە درىژى.

پاشان (مغیره ی کورپی شوعبه) ی خسته جینگه ی. نه مه سالی (۱۸) ی کوچی
بوو.¹⁸⁶

عومەر راویژی به دۆست و دۆژمن ده کرد. گهنجی بانگ ده کرد و پرسى پى
ده کردن و رای لى وهرده گرتن و دهیگوت: نیوه بیرتان تیژه قسه بکن.
ته نانه ت که (هورمزان) حاکمی نه هواز له مه دینه گیرا بوو، فارسه کان له
نه هاوهند کۆ بوبونه وه بۆ هیرش کردن هورمزانى بانگ کردو له باره ی سى
جینگه وه پرسى یاری لى کردو رای وهرگرت هه تا هه لویستى سه ربازى ولاتى
فارس بزانتى. بزانتى هه ریمى فارس و نه سفه هان و نازربایجان کامیان گرنگتره
هیرشى بۆ بکن، هورمزان وتى: (نه سفه هان) سه ره، فارس و نازربایجان دوو
باله که یه. ده ست بکه به سه ره له پیشه وه¹⁸⁷ عومهریش وای کرد و خوی
کۆ کرده وه بۆ نه هاوهند که سه ره به هه ریمى نه سفه هانه!

¹⁸⁶. التاريخ الامم الاسلامية: خضرى بهگ، ص ۲۲۰.

¹⁸⁷. رسائل الفاروق: ص ۲۲۱.

جهنگی نه‌هاوهند (فتح الفتوح)

خوناماده‌کردنی فارس

جهنگی (نه‌هاوهند) له سالی (۲۱ک - ۶۴۱ن) دا روی دا. به گه‌وره‌ترین جهنگی میژووی نیسلام ده‌ژمی‌دریت، کلیلی سرکه‌وتن و حه‌سم کردنی هه‌موو جهنگ و سرکه‌وتنه‌کان بوو. ته‌واوی ماشینی جهنگی و سه‌ربازی فارس تیک شکا. دواي نه‌هاوهند فارس توانای کو‌کردنه‌وه و به‌ره‌نگاری ریک و پیکیان نه‌ما. یه‌کیه‌تیا ن هه‌لو‌ه‌شایه‌وه، راکانیا ن جیا‌وا‌ز بوو. په‌رت و بلاو بوون، گوئی رایه‌لیان بو یه‌ک سه‌رکه‌دایه‌تی نه‌ما، دواي نه‌هاوهند، هه‌ر نه‌میر و پاشایه‌ک بو خوی جهنگی ده‌کرد، ته‌نها به ته‌نها دیفاعیان له کورسی و ناوچه و هه‌ریمی خویان ده‌کرد، هه‌یا ن بوو شه‌ری ده‌کرد و، هه‌یا ن بوو به ناشتی ریک ده‌که‌وتن. هه‌ر بویه، له‌به‌ر نه‌م هویانه، جهنگی نه‌هاوهند ناو‌نرا (فتح الفتوح).¹⁸⁸

نه‌هاوهند شاریکه ده‌که‌ویته لای قیبله‌ی شاری (هه‌مه‌دان)، به کو‌ترین شاری هه‌ریمی چیا ده‌ژمی‌دریت.

- دواي نه‌وه‌ی که سوپای نیسلام، نه‌ها‌زو شاره‌کانی هه‌ریمی فارسیا ن گرت، سه‌رکه‌ده فارسه‌کان له شاری (مروه) وه له خوراسانه‌وه که‌وتنه نامه نووسین و هه‌وال گو‌پینه‌وه بو به‌رده‌وام بوون له‌سه‌ر شه‌ر، یه‌زده‌گورده‌یش لای خویه‌وه له (باره‌گای گشتی سه‌رکه‌دایه‌تی) له شاری نه‌سه‌فه‌هانه‌وه نامه‌ی نووسی بو پاشایانی (باب، سه‌ند، خوراسان، هه‌لوان) که ناماده‌بین و بچن بو (نه‌هاوهند) و له‌ویوه شالاو بیه‌نه سه‌ر دوژمن.¹⁸⁹

به‌لام سالح قه‌فتان ده‌لیت: (یه‌زگورده‌ی سییه‌م شای کلۆلی ئیران به ته‌مای که‌له‌که‌ی بوو که ته‌خت و تاجه‌که‌ی بو بسینه‌نه‌وه، ماوه‌یه‌کی باش به کیشوهری ئیران دا سو‌پایه‌وه، به چاوی فرمینسک و گریانه‌وه چوه‌ته لای هۆزه

¹⁸⁸. فاروق عمر: طبیعة الدعوة الإسلامية، بیروت ۱۹۷۰. (مجلة للمجمع العلمي العراقي).

¹⁸⁹. میژووی حه‌سه‌نوه‌یه‌ی و عیاری، ل ۱۵۸.

فارسه‌کان، سکالای لا کردون، پاشان روی کردو ته خیلّه کورده‌کان، هاواری بۆ بردون، به گریانه‌وه باسی ئابروچونی نه‌ته‌وه‌ی ئاری تیگه‌یاندون، هه‌تا بزواتونی و هۆشی هیناوه‌ته‌وه به بهر ئیرانیه‌کاندا، ئه‌وانیش له‌شکرێکی نوێی قورسیان بۆ پیکه‌وه ناوه، به‌لام هه‌مویان توانای جه‌نگیان نه‌مابوو، به‌ فسادێ ئیداری شیرازه‌ی یه‌کیه‌تیان هه‌لوه‌شابوو، به‌رامبه‌ر به‌ دوژمنی خاوه‌ن عه‌زم گیانیان تیا نه‌ما بوو، له‌به‌رئه‌وه هه‌رچه‌نده یه‌زدگورد له‌شکرێکی مونسبی به‌م هه‌ول و ته‌قه‌لایه کۆکرده‌وه، به‌لام له‌شکرێک به‌ هاوار و تکا کۆکرایه‌ته‌وه، خۆی پێ ناگیرئ، ساڵی ٦٤٢ی زاین له‌ شه‌رێکی مه‌ردانه‌ی قورس دا خۆی پێ نه‌گیرا و شکستی خواردو، نه‌وه‌ی نه‌وشیروان پاشای به‌دبه‌ختیان یه‌زدگورد له‌ مه‌یدانی شه‌ردا به‌ ته‌مای مه‌رحمه‌تی دوژمن به‌ جێ هینشته‌وه.¹⁹⁰

رۆژبه‌یانی ده‌لیت: (ساڵی ١٩ک - ٦٤٠ز پاش نه‌وه‌ی یه‌زگورد له‌ حه‌لوان به‌ هه‌له‌هاتن ده‌رچوو، له‌گه‌ڵ خه‌لکی ره‌ی، قومس، ئه‌سفه‌هان، هه‌مه‌دان، ماهین - واته‌ دینه‌وه‌ر و نه‌هاوه‌ند - نامه‌یان گۆریه‌وه و خۆیان خسته ژێر چه‌ک و بونه سه‌ربازی یه‌زدگورد، ئه‌ویش مه‌ردان شای بروزی کرده سه‌رداریان، ئالای (د ره‌خشی کاویانی) که خۆی به‌ فیل دروستی کردبوو، چونکه (ئالاکه‌ی کاوه) له‌ جه‌نگی قادسیه‌دا که‌وته ده‌ستی موسوڵمانه‌کان.

عه‌جه‌مه‌کان جولان به‌ره‌و خاکی نه‌هاوه‌ند، نامه‌ گۆرینه‌وه‌یه‌کی چه‌وپه‌ر بوو له‌ نیوان سه‌رکرده‌کاندا، که له‌ نه‌هاوه‌ند کۆبینه‌وه. له‌ ماوه‌یه‌کدا (١٥٠) هه‌زار که‌س ئاماده‌ بوون. له‌وانه (٢٠) هه‌زاری خه‌لکی (ساوه و هه‌مه‌دان) بوو، (١٠) هه‌زاری خه‌لکی (نه‌هاوه‌ند)، (٤٠) هه‌زاری هه‌ریمی (فارس و کرمان)، (٣٠) هه‌زاری (ئازریایجان)، (٢٠) هه‌زاری له‌ (ره‌ی و سمنان و دامقان)، (٢٠) هه‌زاری ئه‌سفه‌هان، (١٠) هه‌زاری (قوم و کاشان)، نه‌وه‌ی جێ سه‌رنجه‌ ئه‌وه‌یه که له‌ هه‌یج کام له‌ نه‌فیر و داواکاری و نامه‌کانی یه‌زدگورد و سه‌رکرده

¹⁹⁰. میژووی نه‌ته‌وه‌ی کورد: صالح قه‌نتان، ١٦٨ل، بغداد ١٩٦٩. مطبعه‌ سلمان الاعظمی.

فارسه‌کان دا داوا له خه‌لکی شاره‌زور و هه‌رمی چیا (کورده‌ستان) و هه‌رمی جزیره نه‌کراوه که به مەرجی کورده‌ستان شو کاته شو سێ هه‌رمه بوه. وا دیاره راپه‌په‌ینه‌که‌ی شاره‌زور کاری خۆی کردوه و مه‌جالی نه‌هه‌یشه‌توه‌توه بو یه‌زدگورد و سه‌رکرده‌کانی که بنه‌ری به شوینیاندا و زوریان لی بکات و لهو کۆپوکۆبونه‌وه‌یه‌ی نه‌هاوه‌ندا به‌شداریان پی بکات. یاخود نارده‌یه‌تی به شوینیاندا و، نه‌هاتون به ده‌میه‌وه، هه‌ر بۆیه ناویان له لیسته‌کانی سه‌ره‌وه‌دا نه‌یه.

به‌لی. شو کۆپوکۆبونه‌وه‌یه‌ی نه‌هاوه‌ند (۱۵۰) هه‌زار کهس بوون، له سواره و پیاده و ده‌ست و پیوه‌ند و ماقولان و وه‌زیرو گزیر و زانا نایه‌یه‌کان و پالنه‌وان و سه‌رکرده‌ی سوپای هه‌موو هه‌رم و ناوچه‌کانی پاشماوه‌ی نیمپراتۆریه‌تی ساسانی فارس. جگه له‌وه‌ی فیلیکی زۆرو فیلی و تاکتیکی گه‌ره‌و بی وینه‌یان هه‌نابوو.

یه‌زدگوردی پاشای فارس له ئه‌سفه‌هانه‌وه هات بو سه‌یری سوپاکه‌ی و به‌ره‌ی جه‌نگی نه‌هاوه‌ند. هه‌موو سه‌رکرده‌و سوپاکانی کۆکرده‌وه و وتاریکی گرنگی بو خۆینه‌نه‌وه و گه‌راپه‌وه باره‌گای سه‌رکرده‌یه‌تی خۆی له ئه‌سفه‌هان، له وتاره‌که‌ی دا وتی: (خۆتان ده‌زانن، شو پاشایه‌ی که کتیه‌که‌ی بو عه‌ره‌به‌کان هه‌ناوه مرد - واته پیغه‌مه‌به‌ری ئیسلام - دوا شو یه‌کیکی تر بو به پاشایان ناوی نه‌بو به‌کر بو، کهم ژیاو مرد، پاشان عومه‌ر هات، ئه‌م ته‌مه‌نی درێژ بوو، ده‌سه‌لاتی فراوان بوو، ئه‌وه‌ته ئیوه له هه‌موو ناوچه‌کانی نیمپراتۆره‌وه بۆی کۆبونه‌ته‌وه، له هه‌موو چین و گه‌ل و که‌سه‌کتان تیا به جگه له‌وانه‌ی که له نیشه‌نه‌په‌یکاندا نازاو لی زان بوون، شمشیریان کاریگر بوو، وه‌ک قه‌لغان و بون و شیر و رمیان ده‌گه‌یراهه‌وه. مه‌به‌ستی له‌وه بوو هه‌موو گه‌لیک ناماده‌ن و به‌شدارن جگه کورده نازاکان.¹⁹¹ پاشان ده‌لیت: ده وه‌رن با شو سوپا عه‌ره‌به‌یه‌ی که لیمانه‌وه نزیکه له ناوی به‌رین و بچینه ولاتیان و ماله‌کانیان و، له‌ویش هه‌لیان که‌نین و له ره‌گ وریشه ده‌ریان به‌نین. نه‌گه‌ر وا نه‌که‌ین، شو دین و ئیره‌شمان لی ده‌سینن، له ولاتی خۆمان ده‌رمان ده‌که‌ن،

سهرشۆپر و نزممان دهكهن، ههروهك پښيان كردين له قادييب و ماسش و جلولا و نههوان. دا¹⁹²

هه رهوئ دا به هه موو سهركردهو ماقولان و سهرۆكي هه ريمهكانى مؤر كردو پهيمانى پښ پركردهوه كه رانهكهن و درايهتى موسولمانهكان بكهن.

هه لوتستى سهرگردهكانى ئيسلام

ئيبين نه عسهه ده لئيت: ئەم هه واله گهيشته (عهعمار كوڤرى ياسر) نه ميري كوفه¹⁹³ به لام ته بهرى¹⁹⁴ و ئيبين نه سير¹⁹⁵ ده لئين: لهه كاته دا نه ميري كوفه سعهه بوو!

راستيه كهى لاي ئيبين نه عسههه، هه ره له جهنگى پيشودا (نههوان)، سعهه عهزل كرا.

واته: روداوى نههاوهند له نيوان عهزل كردنى سعههه و دهست به كارپوونى (عهعمار) دا بوو.

عهعمار كه سهركردهيهكى تازهيه له هه لوتستى وا گهوره دا، فهرماندهكانى دهو روپشتى كوكردهوه و وتى: به راي ئيوه چى بكهين؟

وتيان: چاك وايه هه وال بديهنه خهليفه عومه ره تهواوى كوڤونهوهو مه بهستى فارسهكان ناگادار بكهين، پيش نهوهى بكهونه پښ به رهو لامان.

عهعمار نامهى بهم جوړه نووسى: (... نهوهى كه روى داوه نهى نه ميري بهرواداران نهوهيه، كه خه لكى رهى و سمنان و ساوه و هه مه دان و نههاوهند و نه سفههان و قوم و كاشان و راوهند و فارس و كرمان و نازربايجان. له خاكى نههاوهند كوڤونه تهوه به ۱۵۰ ههزار كه سهوه، چوار پاشاي عهجهه سهركرديه تيان دهكات كه نه مانه ن: خهزاد كوڤرى هورمز، سنفااد كوڤرى ههشر، خهانين كوڤرى فيروز، شهروميان كوڤرى نه سفهنديار.)¹⁹⁶

بهلازه رى ده لئيت: (مردان شاه سهرپه رشتى هه موو سوپاكان دهكات).¹⁹⁷

¹⁹². تاريخ الطبري: الامام الطبري، ج ۴ ص ۸۹.

¹⁹³. كتاب الفتوح: ابن اعثم الكوفي، ج ۲ ص ۲۲.

به لآم ئیبن ئەسیر دەلیت: (فیروزان سەرپەرشتیان دەکات).¹⁹⁸

رەنگە هەر یەک ناوین بەم جۆرە: فیروزان مردان شاه.

له جێیهکی تری نامهکهی عه‌مه‌اردا ده‌لیت: (ئهو فارسانه بپاریان داوه، په‌یمانیاں مۆز کردوه و یه‌کیان گرتوه که ده‌رمان بکه‌ن له خاکه‌کانماندا و، پاشان دوامان بکه‌ن، ئه‌وانه کو‌مه‌لیکی توپه و کو‌ن و به‌ ئیش و نازار و خاوه‌ن و لآخی چاک و زۆر به‌هیز و چه‌کیکی قورس و ته‌لی دپکاویان ناماده‌کردوه. به‌ لآم ده‌ستی خوا له سه‌روی ده‌ستی ئه‌وانه‌وه‌یه، وه‌ ناگادار به‌ که‌ هه‌رچی سه‌ر به‌ ئیعه‌یه و له‌ شاره‌کانی نزیکي ئه‌وانه‌ گرتویانه و کوشتویانه، هاتون و لیمان نزیک بونه‌ته‌وه. بپاریان داوه‌ به‌ره‌و مه‌دانن بین، پاشان بچه‌ کوفه . ئه‌مه‌ موسولمانانی ترساندوه، هه‌ر بۆیه‌ وا نامم بۆ نووسیت، هه‌تا ریمان نیشان بده‌یت. والسلام)

که‌ نامه‌ گه‌یشه‌ عومه‌ر، خویندی‌وه، راجله‌کی و تیک چوو، ئه‌وانه‌ی ده‌روبه‌ری هه‌ستیان پێ کرد. هه‌لساو چوه‌ مزگه‌وت و هاواری کرد: (کوان کو‌چه‌ری و پشتیوانه‌کان، ره‌حه‌متان لی بی‌ت کو‌بینه‌وه. یارمه‌تیم بده‌ن، خوا یارمه‌تیتان بدات.) له‌ هه‌موو لایه‌که‌وه‌ خه‌لکی به‌ ده‌م هاواری عومه‌ره‌وه‌ هاتن، کو‌بونه‌وه. عومه‌ر چوه‌ سه‌ر مینه‌به‌ری پیغه‌مبه‌ر ﷺ و به‌ پیوه‌ وه‌ستا، له‌ توپه‌یی‌دا بزێسه‌کی ده‌دا، له‌ رقی فارس، ده‌ستی پێ کرد: (ئهم‌و رۆژی غه‌م و په‌ژاره‌یه، گوێ بگرن بزانی چیم بۆ هاتوه‌ له‌ عی‌ر اقه‌وه.) و تیان چی‌یه‌ ئه‌ی ئه‌میری بپواداران!

وتی: (فارسه‌کان به‌ هه‌موو گه‌ل و ناو و پاشا و ئارمه‌زویه‌کیانه‌وه، شه‌یتان دنه‌ی داو و فوی پیا کردون و کو‌ی کردونه‌ته‌وه‌ له‌ دژمان، له‌ خاکی خو‌یاں کێیان له‌ ئیعه‌ ناسیوه‌ کوشتویانه‌ به‌ ئەسیر و خه‌لکه‌وه‌. ئه‌مه‌ نامه‌ی عه‌مه‌ار کوپری یاسره‌ له‌ کوفه‌وه، هه‌وائی پێ داوم که‌ له‌ نه‌هاوه‌ند ۱۵۰ هه‌زار فارس

196. کتاب الفتوح: ابن اعثم، ج ۲ ص ۳۲.

197. فتوح البلدان: بلاذری، ص ۳۱۰.

كۆبونەتەمە و نيازبانە بېنە خەلوان و خانەقېن و جلولا، نېەتبانە بگەنە مەدائىن و كوفە، ئەگەر بگەنە ئەوئ، ئەوا بەلايەكى گەرە بەسەر ئىسلامدا دەپرئى. رەحمەتتان لى بىت قسە بگەن. مەن رايەكم ھەيە جارى ئايلىم، ھەز دەكم بە مشورەت بىت، چونكە ئىوھش شەرىكمەن لە چاك و خراپەدا.

تەلھەى كوپى عوبەيدوللا وتى: (خوت پياويكى ژىر و خاوەن ئەزمونى، ھەرچى بلئيت لە خوتەمە نىە، بلئى با بىكەين، بارمان كە با بېرئىن.)
زوبىر كوپى عوام وتى: (تۆسەربەرزى ئاينىت. خوا تەمەن درئوت بگات بۆ موسولمانان، تۆ بىرت تىزە، ئىمە لەبەر دەستتايىن چى باشە بىكە) عومەر وتى: (جگە ئەم دوو رايەم دەوئت.)

عەبدوپرەھمان كوپى عەوفى زوھرى وتى: (ھەر كەس بە راي خۇى قسە دەكات، تۆ لە ھەموومان باشترى، فەرموو بېرۆ و ئىمەش لە دواتەمەين.) عومەر وتى:

رايەكى تر. عوسمان بۆ قسە ناكەيت! عوسمان وتى: خوت دەزانى ئىمە لە لىواری ئاگردا بوين، خوا بە پىغەمبەر رزگارى كردىن. ئىستەش تۆ بېرۆ بۇيان بە ھەموو كۆچەرى و پشتىوانەمە، ھەتا لە رەگيان دەربھىنەين و مىكرۇبەكەيان بكوژىن.

عومەر وتى: چۆن مەن دەربچم لە مەدىنە، كە سوارە و پىادەى تيا نەماو، خەلئى لە ھەموو پارچەكاندا بلاوھيان كەردە، عوسمان وتى: راست دەكەيت، دەلئىم بنووسە بۆ خەلئى يەمەن و مەككە و مىسەر و بەسەرە و كوفە، با ھەموو نامادەين و بېنە سوپايەكى مەزن و زۆر گەرە، بە ھەموو شت لە دوژمەن بەدەين.

عومەر وتى: ئەوھش رايەكە بە دل وەرناگىرى. رايەكى ترم دەوئ. ھەموو بىدەنگ بوون، عومەر لاي كەردەو بەلاى (عەلى) دا و وتى: ئەى تۆ بۆ قسەيەك ناكەيت.

عەلى وتى: ئەوھى راي و ت لىت وەرئەگرتن، دلئت ھىچى بە دل نەبوو، چونكە ھەر كەس بە تواناي عەقلى خۇى قسەى كرد. مەنىش رايەكم ھەيە،

دەلنېم: ئەگەر بنووسى بۇ شام بە سوپاۋە بېن، ئەۋا ھەرقل ھەرچى گاۋر ھەيە كۆي دەكاتەۋە دىت و ھەموو مژگەۋتەكانمان دەپوخىنن و ھەرچى پياۋمان ھەيە دەيكوژن و ژنانمان دەبەن. ئەگەر خەلكى يەمەن بېن، ھەبەشەكان دىنە سەرمان. ئەگەر خەلكى مەككە و مەدىنەش بچن بۇ بەسرە و كوفە، ئەۋا ئەم ناۋە بە چۆلى جى دەھىنن بۇ ھەموو خراپەيەك، كە ئىرە گرنگترە لەۋەي بۆي دەچىت. ئەۋسا موسولمانەكان نە ئەشكەوتيان ھەيە پەناي بۇ بەرن و، نە پەناگايەكيان ھەيە دالەديان بدات، دواي خۆت ھىچ كەسنىك نابىت بۆي بگەپنەرە، كە ھەر خۆت غايە و پەناگا و ترسىنەرى، تۆ لە مەدىنە بىمىنەرە، تيا نەجولئى، ئەمەت بە ھەيىبەت ترە بۇ دوژمن و ترسناك ترە بۇ دليان. ئەگەر خۆت بېرۆيت دەلن پاشاي موسولمانان لەبەر بى سەربازى خۆي ھات. لە جى خۆت بىمىنەرە كى دەنئىرى بىنئىرە.

عومەر وتى ئەي جى بگەين، ئەۋەتە عەجەم ھەموو ھاتون و دەيانەۋى لە رەگمان دەربەينن.

عەلى وتى: فىل ھەر ئەۋەيە، پياۋيكي بە شىددەت و توند و نازايان بۇ بىنئىرى كە خۆت سەربازەكانت باشتر دەناسى، پشت بە خوا بېستە و داۋاي سەركەۋتن لەۋ بگە، يارمەتى و كۆمەكى ئەۋ لە كۆمەلئىكى زۆر باشترە. عومەر وتى: باشترىن رات وت. بەلام ھەز دەكەم خەلكى كوفە و بەسرە خۆيان سەرىشكى ئەۋ شەپرە بگەم. چونكە فىرى بون و چاكى لى دەزانن!

عەلى وتى: ئەگەر راکەي منت بە دل بوو، ئەۋا بىنئىرە بۇ (بىكەي بەسرە) با بىنە سى بەش، بەشىكيان لە بەسرە بىمىنن بۇ پاراستنى مال و مندال و شار، بەشىكىتر مژگەۋتەكان ناۋەدان بگەنەۋە بە بانگ و نوژ و دوعا، بەشى سىيەم با بچن بۇ يارمەتى خەلكى كوفە، كوفەش ۋەك بەسرە لى بگە و دابەشى بگە، ئەۋسا بچن بۇ دوژمن.

عومەر بە خەلئەكەي وت: (ئا ئەۋەيە راو بۆچوونى تەۋا، سوئند بە خوا منىش ھەر ئەۋ رايەم ھەبوو). پاشان وتى: (ئەي عەلى ھەر خۆت كەسنىك

دەست نیشان بکە بۇ سەرکردایەتی ئەو جەنگە، کەسبیک کە چاک بێت بۇ
گیانی فارسەکان.)

عەلی وتی: (نیعمان کوپری موقرنی موزنی.)

عومەر وتی: پیکات ئەی باوکی حسەن.¹⁹⁹

عومەر چۆن سەرکردەئە شیوا دەست نیشان دەکات؟

لە جیبەکی تردا ناوا هاتووه:

عومەر وتی: (کەسبیک بۇ دیاری بکەن بیکەمە فەرماندەئە ئەو سوپایە بە
مەرجی عێراقی بێت.)

مەبەستی لەوێ یان خەلکی عێراق بێت، یان سەر بە بنکەئە سەریازی
(کوفە) بێت.

وتیان: تۆ خۆت سەریازی خۆت باشتەر دەناسی.

وتی: (والله لأولین امیرهم رجلا، یكون اول الأسنه اذا لقیها غداً هو النعمان
بن المقرن.)

وتیان: بۇ ئەو چاکە، هەر بۇ ئەو تاشراوه.²⁰⁰

پیشتر کە سەعد ئەمیری کوفە بوو، نیعمانی کردبوو جابی و باجگر بەسەر
خەلکی (کسکر) هوه²⁰¹ بەلام نیعمان بەو کارە رازی نەبوو کە دەستی لە پارە
کۆکردنەوه دابی. رقی لە نیشەکەئە بوو، هەر بۆیە نامەئەئە بۇ عومەر نووسی
کە لای بەریت لەسەر ئەو کارە و نووسی بوی: (حەز دەکەم بێمە مجاهد و
تیکۆشەری دینی خوا و، پیم خۆشە لەناو تەپوتۆزی تیکۆشان دابم “ نەک
کۆکەرەوهئە پارەو باج.)

پاشان عومەر نامەئەئە بۇ سەعد نووسی کە هەتا ئەو کاتە لەسەر
کارەکانی نەچو بوو: (ان النعمان كتب الی بذكر انك استعملته على جباية

¹⁹⁹. کتاب الفتوح. ج ۲ ص ۴۰.

²⁰⁰. الکامل فی التاریخ: ج ۲ ص ۲.

²⁰¹. معجم البلدان: یاقوت حموی، ج ۷ ص ۲۵ دەلن.

الخراج، وانه قد كره ذلك ورغب في الجهاد، فابعث به الى أم وجوهك الى نهاوند.²⁰² يان رهنګه زوتر ئەم نامەيەى بۆ نووسيبين.

نامەيەكيشى بۆ نيعمانى كورنى موقرنى موزنى نووسى له (كسك) بەم جۆرە: (نامەى خەلكى كوفەم پى گەيشت و خویندمەرە و هەلم سەنگاند و حالى بووم له كارى فارس و، زانيم كه دەستى خوا له سەروى دەستى ئەوانەويە. خوا سەربازى فریشتەيان بۆ دەنيړى كه بدات له پيش و پاشيان، ترس بخاتە دليانەوه و قاچيان زەلزەله پى بكات، هەتا له ناويان دەبات، تۆ بچۆ بۆ كۆشكى سپى له مەدائن و سەربازگە دروست بكە، هەتا سەربازانى كوفە و بەسرە لات كۆدەبنەوه. كه هاتن و كارى رنكخستنى خۆت تەواو كرد، بكەوه پى بۆ جەنگى دوژمنانى خوا له نەهاوەند، تۆم كردوه بە سەركردەى ئەو سوپايە، چاك دەزانم كه خوا سەرت دەخات و، دوژمنت سەرشۆر دەكات، چونكه خۆى پەيمانى پى داوين و اخى لم تقدروا عليها قد احاط الله بها.²⁰³ مەبەست لەوانە فارس و رۆمن. تۆش بپروات بە پەيمانى خوا بەهيز بيئت، ئەو له پەيمان لانادات، گوڤ بگرە ئەى نيعمان. ئەگەر گەيشتن بە دوژمن، با سەبرو نارامى و خۆگرى له پيشتانهوه بيئت، چونكه خوا مژدەى بە خۆپاگران داوه بەبى حيساب، جگە لەوهى كه عاقيبەت بۆ مۆتەقینە. كەواتە بكەونه پى لەسەر بەرەكەتى خوا، منيش بە خواتان دەسپيژم، ئەو خوايەى كه سپاردە زايە ناكات و، سەلام و رحمت و بەرەكەتى خواتان لى بيئت).

عومر نامەيەكى زۆرى بۆ هەموو ناوچە و هەريەكەنى ولات نارد و ناگادارى كردن. نامەى بۆ بنگەى بەسرە و كوفە نووسى كه كارى خۆيان بكەن. نامەى نووسى بۆ فەرماندەكانى ناوچەى ئەهواز، كه فارسەكانى ئەو ناوچانە سەرقال بكەن و ئەو رينگايانە بگرن كه سوپاي ليوه دەنيړن بۆ نەهاوەند، هەتا يارمەتى فارسى ناوچەكە نەگاتە نەهاوەند.²⁰⁴ پاشان نامەى

²⁰² رسائل الفاروق. رسالة رقم ١٤٤ ص ٩١.

²⁰³ القرآن الكريم: سورة رقم ٤٨ الآية رقم ٤١.

²⁰⁴ قادة فتح العراق والجزيرة: اللواء الركن محمود شيت خطاب، ص ١٠٢.

نووسی بۇ ئەبوموسا لە بەسرە و، بۇ ئەھلی کوفە، کە یەکی سنی یەکی
 ھیزەکانیان بنیزن. نیعمانی کوپی موقرن گەیشتە کۆشکی سپی لە (مەدائین)،
 ھەر زووبەزوو سوپای کوفە و بەسرە یارمەتی پئی گەیشت، چەکی دابەش
 کردو سوپای ریکخست و ژماردنی، ھەمووی بریتی بوو لە (۳۰) ھەزار کەس.
 ئەنجا عومەر نامە یەکی تری بۇ نووسی بەم جۆرە: (. بگەنە نەھاوێند بە
 کاری خوا، بە پشتی خوا بە سەرکەوتنی خوا، بە خۆت و ئەوانە ی لەگەڵتدان،
 مەیان دە لە چال و چۆل، ئەزەتیان مەدە، مافیان مەفەوتینە، مەیان دە لەچەم
 و چوخر و قور و لیتە و نشیو، چونکە یەک موسولمانم لە سەد ھەزار دینار
 خۆشتەر دەوی.)²⁰⁵

بەروو نەھاوێند

نیعمان سوپاکە ی دابەش کرد، (تەلیحە ی کوپی خویلدی ئەسەدی) بە
 چوار ھەزار ماین سوارەوہ کرد بە پیشەنگ و، پینش سوپاکە ی خست و ناردی
 بۇ ھەوال زانین.²⁰⁶ جگە لەوہ (نیعمان) بە چواردەوری سوپاکە و ریگە ی
 رویشتن و بەرە جەنگیە کەدا سیریە و کەمینی تری بلاوکردهوہ بۇ ھینان و
 کۆکردنەوی ھەوالی دوژمن. بۆی دەرکەوت ھەر لە (حەلوان) ھەتا (نەھاوێند)
 ھیزی دامەزراو و تاییبەتی وای تیانیە کە شایانی ھەلوئیست لی وەرگرتن بیئت.
 بە دوای ئەواندا نیعمان پینش کەوت، لای راستی دایە (ئەشعەسی کوپی
 قەیس)، لای چەپی دایە (موغیرە کوپی شوعبە). گەیشتنە جلولا، پاشان
 حەلوان، سەنگەریان گرت، چونکە ھەوالیان زانی کە سوپایەکی (دە) ھەزار
 کەسی فارس بە فەرماندەیی (شادوہ کوپی نازاد مەرد) خویان دامەزراندوہ.
 کە ھەوالی گەیشتنی سوپای نیسلامی زانی، بەپەلە خویان کۆکردوہ و
 کشانەوہ بۇ شاری قرماسین (کرماشان)²⁰⁷. سوپای نیسلام ماوہیەک لە

²⁰⁵. فتوح البلدان، بلانری، ص ۳۰۰. طبری: ج ۴ ص ۲۲۲. الکامل: ابن اثیر، ج ۲ ص ۴.

²⁰⁶. کتاب الفتوح: ابن اعثم، ج ۲ ص ۴۴.

²⁰⁷. معجم البلدان: یاقوت حموی، ج ۷ ص ۶۳، کرماشان (قرماسین): مەبەست لە (قرماسین) کرماشانە.

کە لە بنەرەدا (کرماژن - کرمن) بو، پاشان بوەتە کرماژان، کرماجان، کرماشان. فارسەکان کە

حەلوان مانەووە و حەوانەووە، ئەنجا نیعمان بانگی کردە (قەیس کوپی ههیره‌ی مورادی) و وتی (تەلیحە) لە کوفەووە بۆ حەلوان پێشەنگ و چاوی سوپا بوە، دەمەوی تۆیش لێرەووە بۆ (قرماسین) پێشەنگ بیت. چوار هەزار سوارەکی ئەوی وەرگرت و، نیعمان چوار هەزار سوارە‌ی تری دایە کە لە بەهێزترین سوپاکانی نیسلام بوو. بەمە ژمارە‌ی سوپای پێشەنگ بویە (هەشت) هەزار ماین سوار. (قەیس) گەیشتە (قرماسین).

ئێستە دوو سەرکردە‌ی گەورە‌ی فارس لەوێن و یەکی (دە) هەزار سەربازی فارسیان پێیە، یەکەم: شادووە کوپی نازاد مرد کە لە حەلوان هەلەت، دووهم: مەرویه کوپی خسروان. بە هەردوکیانەووە (بیست) هەزار چەکداریان لە کرماشان (قرماسین) مۆل داو.

هەر کە زانیان سوارە‌ی نیسلام بەرەو قرماسین بەرپۆن پاشەوپاش کێشانەووە بۆ (مازران). موسەلمانەکان بەبێ شەر چۆنە (قرماسین)، کە شوینی هاوینە هەواری پاشایانی ساسانی بوو، یادگار و نوسراوە‌کانیان بە شاخی بێستونەووە هەتا ئەمڕۆش ماو. پێش و پاشی سوپای نیسلام لە (کرماشان) قرماسین کۆبونەووە و یەکیان گرت و خۆیان کردەووە بۆ حەوانەووە. (نیعمان) نایەوی سوپاکە‌ی زۆر ماندو بکات و لەپێ‌ی راستیش لای نەدان و هەروەک سەیرانیکی دەهینایە پێش چاویان، ئەمەش لەبەر نامە‌کی عومەر کە فرموبوی ماندویان مەکە و لە قوڕ و لیتەیان مەدە.

ئەم هەوآله گەیشتە ئەو (١٥٠) هەزار سەربازە‌ی فارس لە نەهاوهند، ترس و لەرزو حەشۆکە پەشۆکاوی روی لە ریزو دلی سوپای فارس کرد، (١٥٠) هەزار دامەزراون و سەنگەریان گرتووە و دەرئەس، بەلام (٣٠) هەزار بە عەزم و ئیرادە و هێزەووە، بەدەم زیکرۆ ویرد و نوێژ و بڕوا بە خوا، بڕوا بە خۆو بڕوا بە سەرکردایەتیان لە پێشپەرە‌وی دان بۆیان.

بەردەوام ناوێ کوردی‌یه‌کانیان گزێبووە، کردیانەتە (کرمانشاه) و بەر لە سالی ٥٠٠هـ کورمانشاه لە (الکامل والمنظم) دا بەکارنەهاترە.

نا لیژهدا ئهو فرموده‌ییم که و ته‌وه بیر که پیڼغه‌مبهری پینشه‌واو
سهرکرده‌مان ده‌فرمویت²⁰⁸: پیڼج شتم پی دراره به هیج که‌سینکی تری پیش
خوم نه‌دراره. یه‌ک مانگه ری له دوژمنه‌وه دوریم دوژمن ده‌توقی و ده‌ترسی.
ده‌سکه‌وتی جه‌نگی (الفنائم)م بو جه‌لال بوه که پیش خوم بو که‌س جه‌لال
نه‌بووه. واته نه‌گهر یه‌ک مانگه ری له دوژمنه‌وه دوریم، ترس و له‌رزو
شپرزهی روو ده‌کاته دل و دهرن و ریزه‌کانیان.

ئهم هه‌واله‌ گه‌یشته نه‌هاوه‌ند، به په‌له هه‌موو سهرکرده‌وه فرمانده‌وه
ماقولان کۆبونه‌وه، سویندیان خوارد و په‌یمانیان تازه کرده‌وه که هه‌رگیز پرا
نه‌کن، هه‌تا دوا موسولمان له‌ناو ده‌بن.

سوپای نیسلام گه‌یشته (مردان) یان (مهردومان) و تیا دامه‌زرا. دوو که‌س
(به‌کیر کوپی شه‌داخ) و (ته‌لیحه‌ی کوپی خویدی)ی نارد بو نزکی نه‌هاوه‌ند
بو چاودیری و په‌یداکردنی هه‌وال و شوین و جه‌جمی فارسه‌کان. هه‌والی
چاکیان هی‌نایه‌وه. پاشان سوپا که‌وته ری به‌ره و نه‌هاوه‌ند. فارسه‌کان ناویان
به‌ر دابویه ئهو ده‌شت و ریگه‌وبانه، هه‌تا زه‌وی بشله‌قی و قوربو لیته ری له
موسولمانه‌کان بگریت، - هه‌ر وه‌ک وه‌سیه‌ته‌که‌ی جه‌زهرتی عومهریان بیستی
- موسولمانه‌کان ئهو لیته و قوربه‌یان پری، دپک و سیمی دپکاوی و ته‌ختی
بزمارای و ته‌لاوییان له‌و ریگه‌و بانده‌دا بلاو‌کردبویه‌وه، سنوری سه‌نگه‌ره‌کانی
خۆیانیان به‌ ته‌لیکی فراوان داوچین کرد بوو، جگه لای خۆیانه‌وه، هه‌موو
ریگه‌وبانیکیان به‌ ده‌وری سه‌نگه‌ر و سه‌ربازگه و شاخ و شاری نه‌هاوه‌ند دا،
ته‌لاوی کردبوو.

نیعمان که‌سینکی بانگ کرد ناوی (مه‌حمود زه‌کار) بوو، وتی جه‌ز ده‌که‌م له
شورای فارسه‌کان نزیک ببیته‌وه و، به‌ نه‌ینی سه‌یری ناوه‌ه‌یان بکه‌یت، ده‌لین
قه‌لایه‌کیان هه‌یه له هه‌وا، (مه‌حمود) رویشت، هه‌تا گه‌یشته به‌ره‌وه شه‌ر
داهات. گوئی له‌ ده‌نگی جه‌ره‌سی فارسه‌کان بوو قاچی ئه‌سپه‌که‌ی له‌ ته‌ل و
زریسکی دپکاوی تی‌ک نا‌او، به‌ زه‌حمه‌ت رزگاری بوو، هاته‌وه و هه‌واله‌که‌ی
هی‌نایه‌وه و وتی: سه‌نگه‌ریان قایمه، هه‌موو لایه‌کیان به‌ ته‌لی دپکاوی ته‌نیوه،

شەو زىسىكى دېكاوى رادەخەن و بە رۆژ بەرزى دەكەنەوہ. سوپای ئىسلام لە نەھاوہند نىك تر بويەوہ، قۇناغىك بۇيان چۈنە پىشەوہ ھىرش و پەلامارى پچر پچر و سوک و بەھىز دەستى پى کرد. ئىبن ئەسەم دەلىت: بە سرودو گۇرانى و تەپل لىدان شەر گەرم بوو، خەلکىكى زۇر کوژا ،، لەناو فارسەکاندا (جىرجان)ى وەزىر بەرکەوت. لە زۇر لاوہ فارسەکانيان راونا. ھەتا ناو سەربازگە و شوراکانيان بردنيان، شەو داھات، سوپای ئىسلام گەرايەوہ سەنگەرەکانيان، ماندو بون ، برىندارىكى زۇريان پى برا. (نىعمان) وتارىكى خویندەوہ .) فارسەکان خەتەرى بۇ دروست کردون، ئەگەر شکاندتانن، ئەوا خۆشى و شادىە. ئەگەر ئىوہ شکان، ئەوا نە بەسرە دەمىنى، نە کوفە و نە مەدىنە. ئىوہ، ئىستە بونەتە شورا و دەرگاىەک لە نىوان ئىسلام و شىرک دا. ئەگەر ئەو دەرگاىە شکا. ئەوا بەلاو موسىبەت روو دەکاتە ئىسلام. ئەللا ئەللا ئەى سەربەرزەکانى خوا، ئىسلام سەر شوپ مەکەن. ئىوہ خوا پەرستەن، ئەوان خۇر و مانگ دەپەرستەن، خوشک و دايک و کچى خۇيان مارە دەکەن، ئىوہ بۇ ئەوانە ھاتون من سى جار ئەم ئالایە بەرز دەکەمەوہ و رای دەوہ شىنم، لە دوەمدا رەمەکان بختەن سەر بەىنى دوو گوئى ماینەکان و سەىرى ناوچاوى دوژمن بکەن، لە سىيەمدا ھىرش دەکەين و بلین لا حول ولاقوہ الا باللە.²⁰⁹

دوو رۆژ جەنگ گەرم بوو، موسولمانەکان ترسان جەنگ درىژە بکىشىن. خاوەن راو سەرکردەکان لای نىعمان کۆبونەوہ، نىعمان پىتى وتن: ئەو تە بت پەرستەکان لە قەلاو شورە و شارەکانيان دا خۇيان قايم کردوہ، نایانەوئى دەرىچن، ئىمەش توانام نىە لە سەنگەرەکانيان دەريان پەرىنن، خەرىکە ماندو دەىن، راتان چىيە؟ چار چىيە، چۇن دەتوانىن ھەلىيان کەنن؟ ھەر يەکە شتىكى وت.

²⁰⁹. کتاب الفتوح: ابن اعثم، ج ۲، ص ۴۷.

فەتحولفتوح

خزرى بەگ دەلئىت: نىعمان سەرکردەو و فەرماندەكانى سوپاي كۆكردهو و پىرس و راي پىي كردن، ئەمە چەند رۆژى خاياند، بەردەوام تاوتويى بار و دۇخيان دەكرد، پىي وتن: خو چاك دەبينن خو پەرسىت و مشركەكان خوئيان دامەزراندو، لە خەنەق و قەلاكانيان نايەنە دەرەو، مەگەر خوئيان بيانەويت، موسولمانەكانيش لەو دەشتە روتەنەدا بە بەر چاوەو، نوقسانى زورمان لە چا و فارسەكاندا لە ھەموو پىوسىتيەك ھەيە. ئىوہ راتان چيە؟

عومەر كوپى نەبى كە پياويكى پىر بوو وتى: ئەم سەنگەرگرتن و خوقايم كردنى ئەوان، لەم دريژە پىي دانەى ئىوہ بەھيژترە! ئىتر واز بيئن و پەلامارى ئەو روخاوو پەرتەوازانە بدن. (عەمرو كوپى موعيد) وتى: ئەوان ديوار و شورايان ھەيە ئىمە بىي ديوار و شورايان، بەم جوړە چى دەكرىت؟²¹⁰

(تولەيخەى ئەسەدى) رايەكى ترى ھەبوو، وتى: (ئەگەر ئەسپ سوارەكان بنىرن پەلاماريان بدەين ھەتا تەماع دەخەينە بەر فارس، كە ئەمانە كەمن و بوئيان بيئە دەرەو و سوارەكانى ئىمە خوئيان شل بكن ئەوان راويان بنىن و سەنگەر و قەلاو شورەكانيان چۆل بكن، ئىمە سوپايەك لە بەھيژەكان حەشار بدەين ھەر كە ئەوان قەلاكانيان چۆل كردو دووركەوتنەو، ئىمەى خوچەشار دراو خوئمان ناشكرا بكنەين و پەلامارى قەلاو شوراكانيان بدەين).

ھەموو رازى بوون. نىعمان سوپايەكى ترى لە جيئەكى پەنھاندا دامەزراندو شارديەو كە شەر نەكەن ھەتا مۆلەتيان دەدرىتن. فيئەكە دەستى پىي كرد، نىعمان سوپايەكى بوو دوو سەركرديەتى دروست كرد يەكئىيان بە فەرماندەيى قەعقاع كوپى عەمر بو سەرپەرشتى ئەو سوارانەى كە ھيژش دەكەنە سەر قەلاو شورەكان و دوژمن رادەكيشنە دەرەو " دووھ نىعمان سەركردەى ھەموو سوپاو ھاندەر و رىكخەرى ئەوانەى كە خوئيان حەشار داو، ريزەكانى رىك خست ئالاكانى تاودا. دەيدا بەلاى ھەر ئالاكەدا،

²¹⁰. تاريخ الامم الاسلامية: خزرى بەگ، ص ۲۲۰.

گەرمی دەکردن و نەخشەکەیی بیر دەخستنهوه، قەعقاع سوارەیهکی زۆری برد، بە مەرجی پەلامار و خۆشل کردن بۆ دوژمن. قەعقاع کاری خۆی کرد و شەپری لە سەنگەرەکان گەرم کرد، فارس گەلهکۆمەیی زۆریان بۆ قەعقاع و سوپاکەیی هینا، تەواو تەماعی خستە بەر فارسەکان کە هەر هەموو بۆیان بێنە دەرەوه، قەعقاع سوپاکەیی لەبەردەم زۆری فارسەکاندا هەلەاتن و شەپری پاشەکشەیان دەکردو دووری خستنهوه، نێعمان لای سوپاکەیی خۆی بوو نەخشەکەیی فێر دەکردن: سێ تەکبیر (الله اکبر) دەکەم، لە یەکهەدا ئامادەبن، لە دوەمدا چەکهکانتان ئامادە بکەن و رەههکانتان بخەنە نێوان هەردوو گۆی ئی مایهکانتان، لە سێهەمدا من هێرش دەکەم و ئێوهش بە دوامدا. هەواڵ گەیشته نێعمان کە فارسەکان زۆر لە قەڵاگانیاں دوور کەوتونهتەوه، نێعمان تەگیڕەکانی کرد و لەسێهەمدا وتی: (اللهم اعز دينك، وانصر عبادك، واجعل نعمان اول شهيد اليوم على اعزاز دينك و نصر عبادك).²¹¹

(خوایه ئاینت سەر بەرز بکه، بەندهکانت سەر بخه، خوایه نێعمان یەکهەم کەس بێت کە ئەمڕۆ شەهید ببی لە پیناوی سەر بەرز ئاینت و سەرکەوتنی بەندهکانتدا.) بەم جۆرە نێعمان دوژمنەکانی راکێشایه دەرەوهی سەنگەرەکانیاں، بۆ جێیهکی روت و بێ پەناگا کە زوتر موسولمانەکان گیریان پێوه خوارد بوو، دور لە قەڵاو شوراو شارەکانیاں، هەتا کات تەواو پیگەیی، شەپری بێ وینە لە میژووی ئیسلامدا بەرپا بوو، شەپگە و مەیدانی جەنگ پڕ بوو لە خوین و لاشە. نێعمان بە هاوڕێکانی وت: ئەگەر خوا شەهادەتی کرد بە نسیبم، دواي من (حوزەیفەیی یەمانی) ئەمیرتان بێت، ئەگەر ئەویش بەرکەوت (جەریر کۆپی عەبدوللأ بەجلی) ئەمیرتان بێت، ئەگەر ئەویش بەرکەوت (ئەشعەسی کۆپی قەیسێ کەندی)، دواي ئەو (موغیرەیی کۆپی شوعبەیی

²¹¹. مجلة (المورد): العدد، ٢/١٩٩٧ ص ٥٩. الجهاد في خطابة صدر الاسلام: نامي ابراهيم العبيدي.

سه قهفی) بیّت پاشان نیعمان سهری بهرزکرده وو وتی: (اللهم انصر ابن مقرن، وارزقه الشهادة، انك على كل شئ قدير).²¹²

بهلازهری دهلیت: له نامهیهکی عومردا هاتوه که نهگه نعیمان پیکرا حوزیفه، نهگه حوزیفه پیکرا جهریر، نهگه جهریر پیکرا نهشعهس. بچپته جینگهی.²¹³

ئین نهعسه دهلی: (فارسهکان له سهنگه رهکانیان دهرچوون، فیلی زوریان پینش خستبوو. نهو موسلمانانهی که خویمان چهشار دابوو دهستیان کرده هات و هاوار و زیکر و شیعر و هونراوه خویندنهوه. یهکیک هاواری کرد: وازیینن له شیعر و هونراوه، دل بدهنه خواو سهیری نالای نه میرتان بکن. نیعمان سی جار نالاکهی شهکاندهوه. بوبه پوژی چهشر و دهنگی الله اکبر، پرمه و حیلهی زیاتر له بیست هزار ماین، تهقهی شمشیر و شیروتیر و قهلفان دهگهیشته کهشکهشانی فهلهک، موسلمانانه تازه نهفسهکان، تیکهله بهفارسه شهراویه قهلاو شورا چول کردووهکان بوون. جهنگی بی وینه نا لیرهدا روی دا، نیعمان ویستی ههلبکوتیته سه سوارنکی فارس، بهلام له دواوه کهسینکی تر دای له لا کهللهکهی و ناوکی کهرت کردو خوین و ریخولهی بهسه پشته ماینهکهدا هاته خوارهوه و کهوت و شهید بوو).

تهبهری دهلی: (ماینی نیعمان شهلالی خوین بوو بوو، نیعمان به تیریکی دوور پیکراوه له زینهکهی کهوته خوارهوه، دم ودهست مرد، که نهعیمی برای بیینی، هاته لای، دای پوژی ههتا نهزانن سهرکردهکیان کوژراوه. نالاکهی برد بو حوزیفه یهمانی. بو شهوی فارسهکان شکان، نهیان هیشت فارسهکان بگه نهوه قهلاکان).

تهبهری دهلی: (شهپ تاوی سهند. فارسهکان ویستیان بگه رینهوه بو دواوه، بو ناو مولگه و قهلاو شوراکانیان، دهبینن رییان نیه و بهردهم و پشتیان

²¹². کتاب الفتوح: ج ۲ ص ۴۷.

²¹³. معجم البلدان: ج ۸ ص ۳۲۹. فتوح البلدان: بلانری، ص ۳۰۰.

گیراوه، چەند سەرکردەى فارس لەو سەرلێشێوانەدا کوژرا، لەوانە (نازەر کورد، مەربندان، ئەنوشجان، هورمزی کوپی داران) و دەیانى تر. موسولمانەکان زۆر ماندوو بوون، ئەو هەموو سوپایە بەوان تەواو نابێ، کاری زۆریشیان لەسەر کردبوون و ورەیان پێ بەردابوون، لەوانەبوون وازبەینن و بگەڕێنەوه شوینى سەنگەر و قەلاکانى ئەوان، (جەریس) ھاواری کرد: (موسولمانینە سوپای فارس زۆرن، ئیستە یەزگورد لە ئەسفەهانە، کى دەئیت سبەى دوو سبەى سوپایەکی تری بى شومارتان بۆ ناھینى و ماندوتان بکات؟ ئەوا خەریکە خۆریش دەنیشیت، با بپار بەدەین، شەو دانەیت خۆمان بگەیهینە قەلاکانى شارى نەھاوێند.) ھەر ئەو پەریارە بوو، لەسەر فارسەکانیان توند کرد، ھێرش لەسەر ھێرش و، دەنگى اللە اکبر ئەژنۆی ھینا بوونە لەرزە و، ئەیان دەزانى ئەمانە چىن، نە شمشیز دەیان برى و نە فیلەکان دەیاترسینى! سەنگەر بە سەنگەر و، قەلاو شۆرەیان پى چۆل کردن و، لە خەنەقەکان دەریان پەراندن، تەنانەت شاخ و چەم و دۆل خەبەریان لى دەدان، لە ھىچ جىيەك خۆیان بۆ نەدەگىراو ھىچ شوینى لە خۆى نەدەگرتن.

خو سەرکەوتنى دا بە (نیعمان)، بەلام شەھید بوو ئەى بینى. ئەمانە جوړە پیاویکن کاریان دەوى ئەک بەرھەم، کاری قیامەتى وەك کشت وکالى دنیا نیە بەرھەم حسیب بىت ئەوسا قازانجت کردو، بۆ قیامەت چاکە بکە و بیدە بە دەم ئاودا، لە جىيەكى تر بەر دەگرى، جگە لەم جىيە کە یەزگوردیكت لى پەیدا ببى، نەھىئى ئالای خىز بەرز بکەیتەوہ و تۆوى چاکە بلاو کەیتەوہ، ئەوانە خوا فیری کردون و عومەر بۆى داپشتون، لە نامەى (۱۵۸) دا بە ئەبوموسای ئەشعەرى کە لە جەنگى نەھاوێند دا بەشدارە دەئیت: (فان خیرتم بین امرین، احدهما للدنيا، والآخر للاخرة، فاختراروا امر الاخرة، فان الدنيا تفنى والاخرة تبقى، کونوا من الله على وجل، وتعلموا کتاب الله، فانه ینابیع العلوم و ریبیع القلوب).²¹⁴ یان لە نامەى (۹۲) دا بۆ سەعد دەفەرموی، بەلام چ

²¹⁴. رسائل الفاروق: رسالة رقم ۱۵۸.

سەرکردەیهك حەقیقەتی وای فەرمووه! چ سەرکردەیهك هەیه ناوا خاکی دوژمنی ناسیبی، دەرونی بەرامبەر هەلسەنگاندبێ و، چال و چۆلی ناخ و شاخ و داخیانی زانیبێ و، پڕ بە پیستی نامە دابەزینێ. هەر کەس ناوا دوژمنی ناسیبی، هەرچەندە گەورە بوبی، پوچ سەنگی کردو، دەفەر موی: (فسر من شراف نحو فارس بمن معك من المسلمین، وتوكل علی الله، واستعن به علی امرک كله، واعلم فیما لیدیك، انك تقدم علی أمة عددهم کثیر وعدتهم فاضله ویاسهم شدید، وعلی بلد منیع وان كان سهلا کؤود لیجوره و فیوضه و دادنه، الا ان توافقوا غیضا من فیض، واذا لقیتم القوم او احد منهم، فابدؤهم الشد والضرب، وایاکم والمناظرة لجموعهم ولا یخدعنکم، فانهم خدعة مکره امرهم غیر امرکم الا ان تجادوهم).²¹⁵

بەئێ: نمونە ی وەکو (نیعمان)، جوړه پیاویکن، که له کەسی تر ناچن و، هیچ کەسیکی تریان لێ ناچیت، تاوانه بیان شوبهینێ به کەسانی تر، ئای لهو شههیدیه و ئای لهو شههیدانه! ئەم مەردە خوۆشی و حەوانەوهی ناو شاری (کسکی) به دل نیه، حەز ناکات له جینیه کدا که وتبێ و پارەو خراج و جابیتی به دەست بێت. نامە ی بو خەلیفه عومەر نووسی که لای ببات و بیکاته مجاهد و سەرباز له بەره ی جهنگی دا. حەزی له دۆشەکی نەرم نیه، دلی به تەپوتۆز و بوئی و لاخی ناو بەرە کانه. ئەو کاتە که عومەر سەجە کە ی هەلدا یەوه بگەرئ بو یه کیك بیکاته سەرکردە، له نیوان لاپەرە ی تۆمارە کیدا نامە کورته کە ی (نیعمان) ی بینی وەکو به خوین نووسرابێ و ابوو. نامە کە ی دەرھینا و تۆمارە کە ی لابردوو وتی دۆزیمە وه. ئەنجا فەر موی:

(والله لاولين اميرهم رجلا، يكون اول الاسنة اذا لقيها غداً هو نعمان بن المقرن فقالوا: هو لها).²¹⁶

215. رسائل الفاروق: رسالة رقم ٩٢ ص ٧٢.

216. قادة فتح بلاد فارس: اللواء الركن محمود شيت خطاب، ص ١٠٢. بيروت ١٩٦٥.

نیعمان به ته مابوو سهریازیک بیئت، به لام نیه تی پاکی کردیه سهرکردهی گه وره ترین سوپا، که ههتا ئه کاته موسولمانه کان نامادهیان کرد بیئت، سهرکه وتنه کهش ناونزا (فتح الفتوح). ئه مانه ترازیک ترن له مروفا، که هه میشه دهست ناکه ون. نیعمان دوعای شهید بونی خوئی و سهرکه وتنی موسولمانانی کرد. خوا ههردو کیانی پئی به خشی، خو تاواند نه وه له پیناوی خواو خه لک و ئایین و پروادا.

سالی ۲۱ کۆچی شهید بوو، (مه عقل) ی برای ده لیت: که چومه سهری ئاوم پئی بوو، ده م و چاویم شوورد. وتی تو کینیت؟ وتم: مه عقل. وتی موسولمانه کان چییان کرد؟ وتم: مژده م بده ری به سهرکه وتنی خوا. وتی: سوپاس بو خوا. نامه بنووسن بو عومر! پاشان (مه عقل) نیعمانی برای نیشانی جهنگاوهران داو وتی: (هذا امرکم قد اقر الله عینه بالفتح و ختم له بالشهادة).²¹⁷

شهره که ئه وه نده گه وره بوو، چهند شهوو و پوژ موسولمانه کان حه وانه وه یان نه بوو، وا شه کهت بوو بوون حه زیان ده کرد به دزی فارسه وه له جینیه کی په نادا بجه وینه وه. (ساریه ی کوپی زهنیمی که نانی) که خوئی و سهره که ی زور ماندوبون. ویستیان بچه دولیک که میک بجه وینه وه. خهریک بوو خوئیان ده کرده وه، تومهن فارسه کان پئی یان زانیبون. سوپایه ک هات بوئیان ویستی به چیا که دا هه لزنئی و سهرکه وئی و گه ماروئیان بدات. کات گهرمه ی نیوه پرویه. ئه مان له دهشتی نه هاره ند ئه مه حالیا نه، عومر له مه دینه له هه مان کات و ساتدا له گهرمه ی وتاری هه یینی دایه. تومهن لاشه ی له مه دینه یه و دلئی لای سهریازه برسی و تینوو ماندوه کانیه تی، خوای گه وره په رده ی ته نه کانی له نیوان ئه وو مهیدانی جهنگه که دا لایردوو شاشی دلئی تو ماری جهنگه که ی نیشانداو وای بیینی که سوپایه کی فارس خهریکه بو (ساریه و کۆمه له که ی) سهرده که وئی و گه ماروئیان ده دن. نه یزانی چون فریایان بکه وئی و دوو هه زار

²¹⁷. فتوح البلدان: بلانزی، ص ۳۰۱.

کیلۆمهتر بېرئ، هر شهوندهی زانی دهمی هاته گۆو هاواری کرد (یا ساریه الجبل. الجبل) شهوانهی له مزگهوتی مهدينه دانیشتبون، سهریان سوپما لهم تیکهلیهیی عومهر. ساریه و کۆمهلهکهی له دۆلی نههاوهند وتیان شهوه دهنگی عومهر بوو گویتان لی بوو؟ ساریه وتی: خۆتان کۆ بکهشهوه و بهو شاخه‌دا هه‌لزنین، شهوه هاواری عومهره و داوای شتیگمان لی دهکات. که سهر دهکهون ده‌بینن سوپایه‌کی فارس هه‌تا نیوهی شاخه‌که هاتون. به حماسه‌یه‌کهوه عومهر ئاسا لییان هاتنه ده‌ست و سهره‌و خوار دایان برین و له ناویان بردن، هیشتا ده‌نگه‌کهی عومهر له گوئیاندا ده‌زنگایه‌وه. شهوه هه‌واله هه‌موو مه‌فرزه و له‌شکر و سوپای موسولمانانی گرته‌وه. بیریان له‌وه ده‌کرده‌وه که عومهر به دل و گیان له گه‌لیاندایه و له خه‌فتهی بی هه‌والی شهوان نارامی نییه! شهوه چهند شهوو رۆژه عومهر له مه‌دینه‌وه خه‌و و خۆراکی نه‌بوو، به ته‌مای هه‌وال بوو، ده‌چوه قه‌راغ شار و چاره‌پوانی به‌رید و هه‌والنیر بوو.

(محمد حسنین هیکل) ده‌لیت: له نه‌هاوهنده‌وه (عروهی کوپی زه‌ید) یان نارد مژده‌ی سهرکه‌وتن بدات به عومهر و خه‌لکی مه‌دینه. ههر که له مه‌دینه نزیک بویه‌وه هه‌زه‌تی عومهر بینی ترسا، چونکه ههر عروه بوو پیشتر هه‌والی شکستی موسولمانه‌کان و شه‌هید بوونی شه‌بوعوبیده‌ی سهرکرده‌ی هیئا له جه‌نگی (جس) دا، عومهر جه‌نگی (جس)ی بیرکه‌وته‌وه، ههر که عروهی بینی وتی (انا لله وانا الیه راجعون) به‌لام عروه وتی: نه‌خیر شهی عومهر، به‌لکو سوپاس بۆ خوا که سهری خستین، شه‌نجا روداوه‌کهی به درۆژی بۆ گێرانه‌وه.²¹⁸

ئین شه‌سه‌م ده‌لیت: که عومهر (عروه)ی بینی ترسا، وتی: چیت پێیه؟
عروه وتی: مژده و سهرکه‌وتن!

218. الفاروق عمر: د. محمد حسنین هیکل، ج ۲، ص ۴۰. مطبعة مصر، القاهرة.

عومەر وتی نیعمان چی کرد؟²¹⁹

وتی: ئەسپەکەى شەلتانی خوینی دوژمن بوو و خوۆشى شەهید بوو!
عومەر زۆر خەفەتی خوارد. وتی: انا لله وانا اليه راجعون. ئەیتوانی خوۆی
بگری و نەگری. وای دەزانی سەرکردەى هەموو سوپاکانی ئیسلامی لە دەست
چوو. یەکیان وتی: (ئەو روۆی توۆی دەناسی). عومەر وتی: (ئەوانە پاکانی
خو بوون، بە روۆی خوۆیان، بە ماقولی خوۆیان جەنگان، ئەک بە ناسینی
عومەر!).

ئەبو موسای ئەشعەری لە ژێر سەرکردایەتی نیعمان دا فەرماندەى سوپای
بەسرهى دەکرد لە جەنگی ئەهاوند دا. دواى تەواو بوونی ئەهاوند چوو بۆ
دینهور و بە ناشتی رزگاری کرد، پاشان چوو بۆ ماسبزان و سیروان و بە
ناشتی رزگاری کردن.²²⁰ بەلام لە جێیهکی تردا هاتوه که (ماسبزان) زدار

²¹⁹ نعمان کوپی مقرنی موزنی: عەبدوللا کوپی مسعود دەلی: بڕوا مالی هەیه و نیفاتیش مالی هەیه،
یەکی لە مالە بڕوادارەکان مالی مقرنی موزنی، مقرن (دە) کوپی هەبوو سنان و سوید و عبدالله و
عبدالرحمن و عقیل و معقل و نعمان و نعیم و مرضی و خرار. هەموویان هاوڕێی پێغهەبەر بوون، ئەو
ناپتە لەسەر ئەوان هاتە خواریوه (و من الاعراب من یؤمن بالله والیوم الاخر). الاصابه. ج ٦ ص ١٢٦.
نعمان لە سالی پێنجەمی کۆچی دا لە مانگی رەجەب بە خۆی و براکانیوه و (٤٠٠) کەس لە خزمانی
شاری مزنی) هاتنە خزمەت پێغهەبەر و موسولمان بوون، اسد القابە ج ٥ ص ٢٠. نعمان بە (١٢٠) کەسی
خزیمهوه لە فەتخی مەککەدا بەشداریان کرد، نعمان سەرۆکی ئەو وهفده بوو که لە (١٨) کەس پێک
هاتبوون (سەعد) نارینی بۆ لای یەزدگورد لە جەنگی قادسیه دا. (الکامل، ج ٢ ص ١٧٥). دواى جەنگی
قادسیه (سەعد) نعمانی نارد بۆ لای عمر بۆ مژدەى سەرکهوتن لە قادسیه دا. نعمان سالی ٢١ی کۆچی
شەهید بۆ، گۆرەکەى لە (ئەسفندیان) ه لای ئەصفهان. شەش فەرموودهى لە پێغهەبەر وه ریوایەت
کرنوه.

²²⁰ قادة فتح بلاد فارس: محمود شیت خطاب، ص ١٨٢، بلانری: ص ٢٠٤.

گرتی و دینه‌وهر (حوزه‌یفه) گرتی. دوا‌ی نه‌هاوهند حوزه‌یفه گه‌پرایه‌وه بو
(کوفه)، عومه‌ر کردی به والی نه‌و ناوچه‌یه‌ی که روباری دجله ناوی ده‌دا.²²¹

221. طبری: ج ۲ ص ۲۲۹. بلانی: فتوح البلدان، ص ۳۲۶. له معجم البلدان دا نه‌و مه‌له‌یه کراوه که
حوزه‌یفه له (باب الابواب) له شرمینیه شهید بووه، راستی‌یه‌که‌ی نه‌و حوزه‌یفه‌یه نیه " به‌لکو
حوزه‌یفه‌ی کوری نه‌سیدی غه‌فاریه. به‌لکو حوزه‌یفه‌ی یه‌مانی گورپه‌که‌ی له شاری بغداده.

جهنگی هه مهه دان

(نه عیم) و (قه عقاع)²²² پارچه شکاوه کانی ماشینی جهنگی فارسیان ههتا هه مهه دان راونا، سه رکردهی فارسهکان که زانی توانای خۆپاگریان نه ماوه نوینهریان نارد بۆ ریکهوتن و جزیه دان.

ئهوانیش نامهیان بۆ حوزهیفه نووسی که تا ئیستا له جینگهی نیعمانه و سه رکردایهتی هه موو به ره کانی نه ماوه ند دهکات. حوزهیفه رازی بوو، پهیمان نامهیهکیان مۆر کرد که له سه ر ئایینی خۆیان به میننه وه و جزیه بدن.²²³ سوپا کانی فارس ورده ورده ناوچه کانیان جی دهه نیشته و ده گه پانه وه هه رنه مه کانی خۆیان. فارسهکان له شاری (رهی) خۆیان کۆکرده وه و به نیاز بون بهر له موسولمانهکان بگرن و نه هیلن زیاتر بچنه ناوه وه. نوینهریان نارد بۆ لای خه لکی (هه مهه دان) و هانیان دان که پاشگمز بینه وه و پهیمانیان بشکینن ههتا یارمهتیان بۆ دیت، ئهوانیش په شیمان بونه وه و بریاری هه لوه شانده نه وهی پهیمانیان دا. نه مه هه واله گه یشته خه لیفه (عومس). ئه ویش داوای له نه عیم کرد که به سوپایه که وه بروت بۆیان و شاری هه مهه دان بگریته وه و سزای ئه و پهیمان شکینیه بدات، ههتا جارێکی تر له کاتی ئاوا

²²². قه عقاعی کورپی عه مرۆی ته میمی: ئه بو به کر ئاوا وه سفی دهکات (لا به زم جیش فیه مثل قه عقاع) سالی (تزی) کورچی وه فدیگی ته میم هاتنه لای پیغه مبه ر، دوا ی غه زای ته بوک و له ورژه وه ئه و خه یله بونه ته موسولمان. قه عقاع ده لێ " پیغه مبه ر فه رموی: جیت ناماده کربوه بۆ جیهاد) وتم: تاعه تی خولو پیغه مبه ر و ما یبه که م. پیغه مبه ر فه رموی: (تلك الغایة) (الاصابة: ج ۵ ص ۲۴۴). قه عقاع به شداری جهنگی هه لگه پاره کانی کرد، پاشان چه وه شام، پاشان له گه ل خالید به شداری جهنگه کانی کاظم و حیره و ناوچه ی سه واد و نه بار و عین التمر و دوقه الجندل و قادسیه و مدائن و جلولاو خانقین و نه ماوه ندی کرد. نه مه جگه له جهنگه کانی ولاتی شام زه ر هه ولی دا فیتنه ی سه رده می عوسمان روو نه دات، ناچار چه وه پال ئیعامی عه لی و ویستی ریکه وتنیگ له نتوان عه لی و عا شته و طلحه بکات. به شداری جهنگی جه مه ل و صفین ی کرد له به ره ی عه لی دا. هه ر له سه رده می ئه و فیتنه یه دا مرد، سالی ۶۰ ی کورچی ۶۶۰ ی زایی.

²²³. الکامل فی التاریخ: ابن اثیر. ج ۳ ص ۶.

ناسك دا كارى وا نهكەن. پاشان بۇى نووسىيەو. ئەگەر خوا ھەمەدانى بۇ
رەزگار كردي، مەوہستە ھەتا دەگەيتە خۇراسان.²²⁴

ئەم ھەوالە گەيشتە خەلكى ھەمەدان، ترس و لەرز دايگرتن. نەعیم سوپای
(دوانزە) ھەزاري ريك خست و لە كەمترین ماوہدا گەمارۆى شارەكەيانىدا.
خەلكى ھەمەدان دووبارە نوینەريان ناردهوہ و داوايان كرد كه نيت جارى تر
پەيمان شكینى ناكەن و بە گوئى سوپای فارس ناكەن. ھەموولا رازى کران و
جزیەيان لەسەر دانان. ھیشتا نەعیم لە ھەمەدان بوو كه ھەوالە ھات ھیزەكانى
(دەیلەم و رەى و نازربايجان) يەكیان گرتوہ و لە (واج پون) كۆبونەتوہ بە
سەركرديەتى سى سەردار، (موتا) سەردارى دەیلەم، زینەبى (ئەبو فەرخان)
سەردارى سوپای رەى، (ئەسفەنديار) بىراى رۆستم سەردارى سوپای
نازربايجان بوو.

نەعیم چوو بۇيان. ھیشتا دانەمەزرايون كه فارسەكان پەلاماريان دان.
شەرىكى خەست رووى دا. فارسەكان سوديان لە تارىكى شەو وەرگرت و
ھەريەكەيان خۇى گەياندەوہ ھەرىمى خۇى!

خزرى بەگ دەلئيت: (نەعیمی كوپى موقريب) لە ھەمەدان بوو، ھەوالە ھات
كه سوپايەكى زۆرى فارس لە نزيك كەلاوہكانى نەھاوہند دامەزراون. چوو
بۇيان، راوى نان، پاشان ھەر لەوینوہ كەوتە پى بۇ شارى (پەى) لەگەل
خەلکەكەى ريكەوت، سەركردهكەيان ناوى (زینەبى كوپى قولە) بوو. نەعیم
(سۆلەى) بىراى نارد بۇ سەر شارى (قومس) و بە ناشتى ريك كەوتن. پاشان
نامەى پاشاى (جرجان)ى بۇ ھات لە نزيك (قەزوين) داواى ناشتى كرد، شارى
رەى و (دستەنبى) كه سەر بە ولاتى چيا (ھەرىمى چيا) بوو بە ناشتى ريك
كەوتن و خەلكى (تەبەرستان) لە نزيك دەرياچەى قەزوين (خەزەن) بە ناشتى
ريك كەوتن.²²⁵

224. تاريخ الامم والملوك: الامام الطبري. ج 3 ص 222.

225. تاريخ الامم الاسلامية. محمد خضري بەگ. ص 225.

نەخشەى دواى نەھاوەند

دواى جەنگى نەھاوەند كە ناونرا بە (فتح الفتوح) كە بوە ھۆى تەفروتونا كوردنى سوپاي فارس و لەناوېردنى (ماشىنى جەنگى ئىمپراتۆرىيەتى ساسانى فارسى). ئەوە بوو (۱۵۰) ھەزار سەربازى فارسى كە لە بەھىزترىن سوپاكانيان بوو بە ماوہى ھەفتەيەك جەنگ شكستى خواردو لە مەيدانى جەنگدا ھەلەت. عومەر بۆى دەرکەوت ئەم كارە بەو جۆرە ناروات. قسەكەى (ھورمزان) كە پەرسى پىن كەرد، لەو سى ھەرىمە، يەكەم جار پەلامارى كوئى بدرى، ھورمزان بە راست وەلامى داىەوہ و وتى (ئەسلفەھان) سەرە، ھەرىمى فارس و نازربايجان دوو بآئن. واتە بدە لە (سەر) دوو بآلەكە لە پەل وپۇ دەكەون، ھەرچەندە ھەندى مېژوونووس وتويانە بدە لە دوو بآلەكە، سەر شپىزە دەبى " ھورمزان راست وەلامى داىەوہ. ئەم قسەيەى ھورمزان لە لاىەك و وتەكەى ئەحنەف لە لاىەكى ترەوہ كە لەگەل ھورمزان ھات بۇ مەيدانە و بە عومەرى وت: ھەتا يەزدگورد لە ژياندا بىن مېللەتانمان ئى ھان دەدا و ھەوانەوہمان نايبىت، رىگەمان بدە با بچىنە ناوہوہ بۆى.

عومەر فەرمووى راستت وت!

ئەم دوو قسەيە واى لە عومەر كەرد نەخشەى دواى نەھاوەندى وەستان، بېرىارى دا بە توندى ھىرش بكا تە سەر و لاتى فارس و دواى يەزدگورد بكوئى شار بە شار ھەتا يان لە ناوى دەبات يان دەيكات بەو دىوى سنورى و لاتى فارس دا. بۇ ئەو مەبەستە (جەوت) تەشكىلاتى تازەى پىكھىنا لە فەرماندەكانى كوفە و بەسەرە بۇ ئەم شار و ھەرىمانە:

ئەحنەفى كوپى قەيسى تەمىمى	بۇ خۇراسان.
مجاشر كوپى مسعودى سەلەفى	بۇ ئەردەشېر و خېرەسابور.
عوسمان كوپى ئەبى وەقاسى سەقەفى	بۇ ئەستەخر.
سارىە كوپى زەننم كەنانى	بۇ فسا و درابجرد.
سۆھەيل كوپى عدى	بۇ كرمان.

عاسم كوپرى عەمرو بۇ سىجىستان.

حەكەم كوپرى عومەير بۇ مكران.

بە نامە و نامۇزگارىيەو ھەموويانى خىستەپرى.²²⁶

دوای فەتخولفتوح (نەھاوەند) ولاتگىرى و بلاوبوونەوہى ئىسلام قۇناغىكى تازەى وەرگرت، لەگەل ئەوہى كە پىنشتەر موسولمانەكان حەزىان دەكرد لە بەرەى جەنگى شام دا بەشدارى جىھاد بكن، بەلام ئىستە و دوای نەھاوەند مەيليان گۇپرا و كۆمەل كۆمەل دەھاتن بۇ بەشدارى جىھادى ولاتى عىراق و فارس، ژمارەيەكى زۆر گەيشتنە كوفە و بەسرە كە دوو ويستگەى كۆكردەنەوہو ناردىنى سوپا بوو بۇ ناوہوہى ولاتى فارس بۇ بىنچكردن و لە رەگ و ريشە دەرھىئانى سوپاى زۆر و ستەمى فارس بەسەر ميللەتانى ژۇردەستىيانەوہو، وەمەئىيوس كرىنى پاشاى كلۇل (يەزدگورد) لەوہى كە بىيئە دىك لەبەر پىئى موسولماناندا.

رژگارگردىنى شارى (رەى) و (دستەنبى)

لە جىيەكى تردا ئاوا ھاتوہ. كە نەھاوەند تەواو بوو، عومەر نامەى نووسى بۇ (عەمار كوپرى ياسى): (سوپاس بۇ خوا كە پەيمانى خۇى بەجىئ ھىناو بى پرواكانى شكاند. دەستكەوتتان بوو، ھەر كە نامەم گەيشتە دەستت، بۇ موسولمانەكانى بخوئىنەرەوہ، پاشان لە سوپاى كوفە دە ھەزار ھەلئىزىرە و بىدە بە عروہ كوپرى زەيدى تانى و پىئى بلنى بيان بات بەرەو شارى - رەى و دوستنبى - بەلكو خوا سەريان بخات.)

سوپا كەوتە پىئ، چوہ ھەلوان، جەرر لەوئى بوو، گەيشتە ھەمەدان، كشا بەرەو شارى (ساوہ)، كە (دە) ھەزار فارس بە سەركردايەتى (داور كوپرى ئەزدەھان) لەوئى خۇيان دامەزرائد بوو، ھەر كە سوپاى ئىسلام نزيك بوئەوہ. فارسەكان بەبى دەرگىرى ھەلھاتن. نەرەستان ھەتا شارى (رەى). لەوئى ھەموو

²²⁶. تاريخ الطبري: ج 4 ص 221. تاريخ الامم الاسلامية، ص 224. رسائل الفاروق، ص 124 رسالة رقم

كۆبۈنەۋە. ھەۋال گەيشتە پاشاي (رەي) كە ناۋى (فرخنداد كوپى يەزدا مەھرى گەۋرە) بوو. ئەۋىش خۇي كۆكردەۋە، بە ھەلھاتوۋەكانىشەۋە بوۋنە (چل) ھەزار كەس. ھاتن بەرەۋ خواروى شار و بەرامبەر موسولمانەكان ۋەستان. پاش كورته شەپك فارسەكان تىك شكان و داۋاي ناشتيان كرد. لەگەليان رىك كەۋتن. نامەي سەرکەۋتن بۇ عومەر نىررا.

ھىشتا نەعیم كوپى موقرىن ھەر لە ھەمەدان بوو. خەلكى شارى (رەي) پەيمانيان شكاند و خۇيان كۆكردەۋە بۇ ھىرش. عومەر نامەي نووسى بەم جۆرە: (يەككە لە جئى خۆت دابنى لە ھەمەدان، پىرۇ ھەتا دەگەيتە شارى رەي، بگە ئەو كۆمەلەي كە كۆبۈنەتەۋە بۆتان. پاشان لە شارى رەي بىمىنەرەۋە، چونكە ناۋەرەستى ۋلاتيانە، ھەر لەۋيۋە كۆدەبنەۋە، كوئى تىرىشت بوئ، لەۋيۋە زوو دەيگەيتى).

لە جەنگى ھەمەداندا باسماں كرد كە سىن ھىزى سىن ھەرىمى ۋلاتى فارس لە شارى (ۋاج روز) كۆبۈنەتەۋە، سەركرەدى سوپاي رەي ناۋى زىنەبى(ئەبو فەرحان) بوو، لەو شەپەدا خراب شكان. كاتى كە زىنەبى بە شكاۋى دەگەپتەۋە بۇ (رەي)، پاشاي شار لە زىنەبى تۈپە دەبى و لەسەركار لاي دەبات. رەنگە زىنەبى لە شەپى ۋاج روزدا دىنقى كرديئ و سەركرەدى ھەرىمەكانى تر شكاتيان ئى كرديبىت “ چونكە زىنەبى ۋەسفى رەۋشت و پابەندبوۋنى موسولمانەكانى دەكرد و، رەخنەي لە پەيمان شكىنەكانى خۇيان گرتبوو، كە جارىك خەلكى ھەمەدانىان ھان دا پەيمان بشكىنن و جارىكى تر خۇيان كرديان. زىنەبى كەس و كارى زۇر بوو خاۋەنى راۋبۇچوون و كەسىتىيەكى ناۋچەكە بوو، ھەر كە سوپاي موسولمانەكان لە شار نزيك دەبىتەۋە، پەيۋەندىيان پىۋە دەكات و موسولمان بونى خۇي و كۆمەلەكەي رادەگەيەنىت. لە قەراغ شار پىشۋازىيەكى گەرم لە سوپاي ئىسلام دەكات. ئىستە سىاۋەحش كوپى مەران بوۋتە پاشاي رەي. موسولمانەكان لەلاپالى شاخى رەي ھەليان دا. ئەۋانەي كە دژى پاشاي فارس بوون لە كورد و لايەنگرانى زىنەبى (ئەبو فەرخان)، چونە شاخ و پەيۋەندىيان بە سوپاي

نیسلامهوه کرد. ئەو رۆژه هەتا ئیوارە شەپ بوو. کە شەو داھات (زینەبی و نەعیم) کۆبونەوه.

زینەبی وتی: (ئەوان زۆرن، ئیووش کەمن. ئەگەر سوارێکی باشم لەگەڵ بنێری، جێیەکی نەینێ شارەزام، هەر ئەمشەو دەچینە شار، ئیمە لە ناوێوه شاریان ئی دەشلەقینن و ئیووش لە دەرێوه هیزش بەینن. ئەوسا ناتوانن خۆیان بگرن).²²⁷

نەعیم کۆمەلە سوارێیەکی چاکی لەگەڵ ناردن بە فرماندەیی (مۆنزر کورپی عەمرۆ موزنی) و (عەمرۆ کورپی نیعمان کورپی موقرینی موزنی). کە برازای خۆی بوو، خستیە ئەو مەوقفە خەتەرەوه²²⁸، نەعیم لە دەرێوه ئەو شەو لەم لاو لاوێ سوپای فارسی مەشغول کردبوو. زینەبی لە جێیەکی نەینێیەوه مەفرەزەکانی بردە ناو شار. لە هەلمەتیکێ خێرادا دەنگی اللە اکبری ناوشار، شاری شلەژاندا. هیزشی سوپای دەرێوه بە توندی دەستی پێ کرد و فارسەکان لە دەرێوه گەمارۆ دران. هەتا شەبەقی بەیانی شەپ بەردەوام بوو، فارسەکان سەنگەرەکانی خۆیان نەناسیەوه. لە تاریک و روونی بەیانی دا سوپای فارس هەلھات و شاریان چۆل کرد. (نەعیم) ھاتە ناو شار. ئەوێندە شاری مەدائن دەسکەوتیان بوو. (نەعیم) زینەبی کوردی دانا بەسەر شاری (رەوی)یەوه، کۆمەلێک چاک سازیان لە شاردا ئەنجام دا، یەکیک لەوانە شارە کۆنەکەوی روخاند و، لە جێیەکی چاکتردا بە یارمەتی سوپای نیسلام، شاریکی رێک و پێکیان دروست کرد هەر لە نزیک شارە کۆنەکەوه.²²⁹

(رەوی) پایتەختی باکورێ رۆژھەلاتی ھەریمی چیا (کوردستان) بوو، کوردستانی ئەو کاتە سنورێ هەتا (تاران)ی ئەمڕۆ درێژبوو بویەوه، دەولەتی ساسانی، خەلکی فارسی لە ھەریمی فارسەوه لە باشورەوه دەگواستەوه ئەو

227. الکامل فی التاریخ: ابن اثیر. ج ۳ ص ۹.

228. الاصابە فی تمیز الصحابة: ج ۷ ص ۲۱.

229. تاریخ الطبری: الامام الطبری، ج ۳ ص ۲۳۱.

ناوچانه و له كوردی داده‌پنی! شاری (ره‌ی) بت خانیه‌یكى زۆرى تیا بوو. له هه‌موو لایه‌كه‌وه خه‌لكى ده‌هاتن بۆ په‌رستگاكان.

په‌رستگای گه‌وره (مالی ناگر) له‌م شاره‌دا دروست كرابوو، جگه له‌وه شاری ره‌ی ناوه‌پاستی رینگای بازگانى رۆژه‌لآت و رۆژناوا و باكور و باشورى هه‌رئمه‌كان بوو. له‌به‌رئوه ده‌ستكه‌وتىكى نابورى گرنگ بوو بۆ موسولمانه‌كان و پشتى فارسه‌كانىشى پىن شكا. هه‌ر بۆیه دواى ره‌ی شاره‌كانى تر به‌ ناسانى رزگار ده‌بوو. پىنشىبىنه‌كه‌ی خه‌لیفه عومه‌ر هاته‌دى!
پاشان خه‌لیفه عومه‌ر نامه‌یه‌كى بۆ (نه‌عیمی كوپى موقرین) نووسى به‌م جۆره: (ان قدم سوید بن مقرن الی قومس، و ابعت علی مقدمته سماك بن مخزومه، و علی مجنبته عتیبة بن النهاس و هند بن عمرو الجملي).²³⁰

نه‌عیم (سوهیدی كوپى موقرین) ی برای نارد به سوپایه‌كه‌وه بۆ شاری (قومس) و به ناشتی رینگ كه‌وتن.²³¹

ئین نه‌سیر ده‌لایت: (عومه‌ر نامه‌ی نووسى بۆ نه‌عیم كه (سوهیدی) ی برات پىنشى بخه بۆ قومس. به ناشتی گرتیان.²³² عومه‌ر نامه‌ی نووسى بۆ (عروه كوپى زهید) كه به سوپایه‌كه‌وه بگاته قوم و كاشان له باكورى رۆژه‌لآتى شاری ئه‌سفه‌هانه‌وه، به ناشتی رزگارى كرد. پاشان نامه‌یه‌كى بۆ نوسیه‌وه و ده‌ست خۆشى ئى كرد و پىنشى وت: (نه‌جولنى هه‌تا نامه‌ت بۆ ده‌نووسمه‌وه.) نامه‌یه‌كیشى بۆ نه‌بوموسای ئه‌شعه‌رى نووسى له به‌سره كه به سوپایه‌كه‌وه بگاته ئه‌سفه‌هان بۆ یارمه‌تى عه‌بدوئلا.

نه‌ینى سه‌رگرده‌یه‌تى عومه‌ر

له ژبانی خه‌لیفه عومه‌ردا نه‌ینى شاره‌وه‌ی ورد هه‌یه، كه له مروفتى ناسایی ناچیت. توانایه‌كى سه‌یرى هه‌بوه له سه‌رگرده‌یه‌تى سوپا و حوكمدارى میله‌تدا. سه‌رده‌می عومه‌ر به چه‌رخى زېرىن ده‌ژمێردریت بۆ ده‌وله‌تى

²³⁰. رسائل الفاروق: رسالة رقم (١٩٠) ص ١١١.

²³¹. قادة فتح العراق والجزيرة: اللواء الركن محمود شيت خطاب، ص ١٢٧.

²³². الكامل في التاريخ: ابن اثير، ج ٣ ص ١٠.

ئىسلامى، لە دەسەلاتى ئەودا سنورى دەولەت فراوان بوو بە جۆرىك كە بە چەندىن سەدەى تر ئەوئەندە فراوان ئەبوو، ئەدەبوو وە ئەوئەندەش دەسكەوتى بە دەست ئەهیناوە. ئەو سەرکەوتن و دەسكەوتانەى خەلیفە عومەر – رەزای خوای لى بىت – ئەو فەتخانە لە دوو سیفەتیهو وە بەرھەم ھات:

یەكەم: توانایەكى بەھیزی ھەبوو لە ھەلبژاردن و دیارى کردنى سەرکرده و فرماندە و ئەمیر و فرمانبەرەكانى دا، كەسى مناسبى لە جىنى مناسب و پىر بە پىستدا دادەنا.

دووم: توانایەكى كارامە و وورد و ئىدارى بەھیزی ھەبوو لە سەركرديەتى كردنى مىللەتى ئىسلامیدا. ئەو توانایە موكتەسەب بوو، لە ئەنجامى تاقىكردنەوى ژيان و ھەنس و كەوتى رۆژانە و ئەزمونى حوكمدارىدا بە دەستى ھىنابوو، بە توانا بوو لە دانان و دەست نیشان كردن و كۆكردنەوو ناردن دا، چونكە قوتابىەكى بەردەستى پىغەمبەر و ئەبو بەكر بوو.

عومەر بۆ ھەلبژاردنى فرماندە و سەركردهكانى، كۆمەلەك خالى ھەبوو رەچاوى دەكرد كە دەبوو لە كەسى بەرامبەردا ھەبىت.

۱- دەبوو سەحابە بىت، نەیدەھىشت غەیری سەحابە ئەمیر بىت بەسەر سەحابەكانەو چ لە كارى سەربازى یان مدنى دا.²³⁴

۲- فەزلى سەحابەى كۆنى دەدا بەسەر سەحابەى تازەدا، ھەرواش لە خۆیەو كارى ئەئەدا بەسەریاندا.

۳- كەسىكى ھەلەدەبژارد خۆگر بوايە، ھەلنەچوايە، لە دووى ھەل بگەرايە، بىقۆستايەتەو، بىزانىبايە كەى كاتى شەر و ھىرش و خۆگرتنەوہیە.

۴- كەسىكى دادەنا بەھىز و زال بوايە، ھەر كات كەسىكى بەھىزترى دەست كەوتايە، ھەر خىرا ئەوى تری دەگوڤرى، معاويەى خستە جىنى شەرھەبىل، وتیان بۆ؟ وتى: (انى لم اعزله من سخط و لكن ارىد رجلا اقوى من

²³³. الاصابة في تميز الصحابة: ج ۱ ص ۲۰۹.

رجل-) شهرحه بیلش وتی بۇ لات بردم؟ عهیبم چی بوو؟ قسهکە ی نهگۆپی وتی: (ارید رجلا اقوی من رجل!)²³⁴

که سەعدی کوپی ئەبی وهقاسی نارد بۇ سەرکردایهتی سوپای عیراق وتی: (انه رجل شجاع رام).²³⁵

۵- که سوپایهکی کۆکردایهتهوه، کهسینکی دەرکهه ئەمیریان خاوهن فقهو زانست بوایه.

۶- خەلکی بیابان و لادیکانی نەدەرکهه ئەمیر بەسەر خەلکی شارهوه، جارینک (عوتبەهی کوپی غزوان) ئەمیری بەسره هات بۇ مدینه، عومەر وتی کیت داناهه بهسەر خەلکی بهسرهوه له جینی خۆت، وتی: (مجاشع کوپی مهسعود). عومەر زویر بوو، فرموی: نایا کهسینکی لادییی دانەنئی بهسەر شاریهکانهوه.²³⁶ چ سەرکردایهکی ئەمیر پابهندی ئەم رهوشتانه دهکات!

جولان بهرهو ئەسفههان بارهگای سەرکردایهتی و سنیهم پایتهختی یهزدگورد

یهزدگورد له دوو پایتهخت (مهداث) و (ههلوان) ههلهکندرا، خۆی ئالانده شاری (رهی)، پاشای شار رینگهی نهدا. ناچار هاته خوارهوه له (ئەسفههان) جینگیر بوو، کردیه پایتهختی سنیهم و بارهگای سەرکردایهتی ههموو هیزهکانی.

نیسته سوپای نیسلام له سنی لاهه گه مارۆی ئەسفههانی داوه و له ئان و سات دایه هیزشی بۇ بکری. شاری رهی دهکهویته باکوری ئەسفههانهوه، هه مهدان دهکهویته باکوری رۆژئاوای ئەسفههانهوه، (قومس) دهکهویته باکوری رۆژهلاتی ئەسفههانهوه، (قوم و کاشان) له خواروی قومسهوهیه. (ئههوان) دهکهویته باشوری رۆژئاوای ئەسفههانهوه.

²³⁴. الكامل في التاريخ: ج ۲ ص ۶.

²³⁵. فتوح البلدان: بلذري، ص ۲۵۵.

²³⁶. الرسول القائد: محمود شيت خطاب، ص ۴۲۷.

نیسته سوپای نیسلام ئەو شارانەیی گرتووہ کہ ناومان بردن، یەزدگورد
 رینگەیی نەماوہ بۆ هیچ لایەک را بکات، جگہ رینگایەکی تەسک کہ دەیکە یەنیت
 بە (هەریمی فارس)، کہ شوینی لە دایک بوونی رەگەزی فارسو لەویوہ بۆ
 هەریمەکانی تر بلأوبونەتەوہ. پینشتە و تەم کہ عومەر زۆر بە مشوہرە بوو، پەرس
 و پرای بە گەنجان دەکرد و دەیکوت نیوہ بیرتان تیزە گوژیی لە (ئەحنەف)
 دەگرت کہ سەرکردە و پیر و پیاوماقوولی کوفە بوو، وتی ئەحنەف رینگەمان بەدە
 با بچینە ناو خاکی فارس و یەزدگورد دەر بکەین چونکہ هەتا ئەو بەمینی
 خەنکمان ئی هان دەدات. پەرسی بە دوژمنیش دەکرد، بە هورمزان و ت:
 ئەسفەهان و هەریمی فارس و نازربایجان کامیان گرنگترە هیزشی بۆ بکەین.
 هورمزان راستی و ت: ئەسفەهان سەرە بۆ لاشە، فارس و نازربایجان دوو
 بەلەکە یە. ²³⁷ عومەر تەگەیشت کہ ئەگەر سەر پان بکاتەوہ، دوو بەلەکە لە پەل
 و پۆ دەکەون، هەر بۆیە لەسەری توند کرد. هیزش لەسەر ئەو شوینە گەرم
 بوو کہ یەزدگورد خۆی تیا حەشار داوہ.

نەخشەیی هەموو هەریمەکان لەبەردەستی عومەردا بوو، ناوی هەموو
 سەرکردە و فەرماندە و کارگێرەکانی تۆمار کردبوو، لەسەر عیلم و زانست و
 بە بەرچاوی روونەوہ کاری دەکرد. عومەر پەریاری هیزشی دەرکرد، یەزدگورد
 زانی چاری ناچارە، سەن بارە خۆی کۆکردەوہ و ئەمجارە بەرەو هەریمی
 فارس، سەری خۆی هەلگرت و کەسینکی کردە پاشای شار بە ناوی (مەزاربە
 فازوستان).

عەبدوللأ کوپری عەبدوللأی کوپری عوتبە کرا بە سەرکردەیی ئەو سوپایە.
 ئەو کاتە بنگەیی سەربازی فارس لە شاری (جی) بوو لە نزیک ئەسفەهان.
 عەبدوللأ ئەمیری کوفە بوو، بەلام بۆ سەرکردەیی جەنگی باش بوو هەتا ئەمیری
 هەریمی " هەر بۆیە عومەر نامەیی بۆ نووسی ببیتە سەرکردەیی سوپایەک بۆ
 ئەسفەهان وە یارمەتی دا بە ئەبوموسای ئەشعەری والی بەسەر، کہ سوپایەک

²³⁷. رسائل الفاروق: رقم الرسالة (٤١١) ص (٢٢١)، جمع و تخریج عبداللطیف اسماعیل الجبوری، ١٩٨٩.

ببات و ببيته فرمانده له بهر دهستی عهبدوللادا، عهبدوللا له نه هاوهندهوه
 دهرچوو، هموو سوپاکه‌ی نيعمانی کوپی مقرنی پی بوو، شه‌پنکی قورس
 قهوما، ناوچه‌ی (رستاقی شنيخ)يان گرت²³⁸. فارسه‌کان گه‌پانهوه بو(جي) که
 نيسته پی‌ی ده‌لین (شه‌رستان)²³⁹، بنکه‌ی سه‌ریازی فارس له‌وی بوو، شاریکه
 به پیت ترین و ناودارترین خاکی هه‌یه، جیبه‌کی فینکه “ پاشاکان کردبوویان
 به جینگه‌ی خویمان.²⁴⁰ شورایه‌کی گه‌وره ده‌وری شاری دابوو، قه‌لای سه‌ختی
 تیا دروست کرابوو.

ماوه‌یه‌کی زور گه‌ماروی شاریان دا فارسه‌کان هاتنه ده‌روه و به‌رامبه‌ر
 یه‌ک وه‌ستان. به‌لام سه‌رکرده‌ی فارس که نازناوی (فازوستان)²⁴¹ بوو، ناردی
 بو‌لای عهبدوللا: (نه هاوپنکانه‌م بکوژه، نه هاوپنکانه‌ت ده‌کوژم، با ته‌ننا من و
 تو زوران بگرین. گه‌ر من تو‌م کوشت، نه‌وا بگه‌پرنه‌وه، گه‌ر تو من‌ت کوشت
 سوپاکه‌م ته‌سلیمت ده‌بی، که بو‌هیچ که‌سینک سه‌رشوپ ناکه‌ن.) عهبدوللا وتی
 باشه، زورانیا‌ن گرت، فازوستان سه‌ره‌ی بوو، شمشیرینکی دا له قایش و
 پالوی ماینه‌که‌ی عهبدوللاو پچراو زینه‌که‌ی که‌وته خوار، عهبدوللا که‌وت و به
 روتی سوار بویه‌وه، به‌لام زور رقی هه‌ستا. شمشیره‌که‌ی راوه‌شاند. سه‌ره‌ی
 بوو په‌لامار بدات، فازوستان ترسا و وتی: (به‌سه. تو پیاوینکی ته‌واوی، حز
 ده‌که‌م ریک بکه‌وین. هه‌رچیتان گرتوه بو‌خوتان، نه‌مه‌ولاشتان ده‌ده‌ینی، به‌لام
 با نی‌مه بو‌خومان دانیشین و جزیه‌ بده‌ین.) له‌سه‌ر نه‌وه ریک که‌وتن. به‌م جو‌ره
 هه‌موو هه‌ریمی نه‌سفه‌هان سالی ۶۴۲ زایینی گیرا. پاش ماوه‌یه‌ک (فازوستان)
 به‌خوی و سی سواره‌وه هه‌له‌اتن و خویمان گه‌یانه‌ لای یه‌زدگورد. میرزیانی
 (ته‌به‌رستان) ناردی به‌ شوین یه‌زدگوردا که‌ بچینه‌ لای، جی‌ی نه‌وان شاخوی

²³⁸. الکامل فی التاریخ: ج ۳ ص ۷

²³⁹. معجم البلدان: ج ۳ ص ۱۹۶

²⁴⁰. قادة فتح العراق والجزیره: ص ۴۴۸

²⁴¹. فازوستان: له‌قه‌بیکه‌ ته‌ننا له‌ چوار حاکی ده‌وله‌تی فارسی ده‌نرا.

و قایم و سهخته. کارل بروکلیمان دهلیت: قبولی کرد²⁴². به لام تهبیری دهلیت: قبولی نهکر²⁴³. نهوهی تهبیری راست تره، چونکه یهزدگورد دست بهجی له نهسفهان ههلهات و چوو بۆ نهستهخر له ههریمی فارس²⁴⁴. یهزدگورد شاری نهستهخر (برسیبولس)ی ههلبژارد چونکه شوینی له دایک بوونی (ناریه) و لانکی ناری نهژاده، شاریکی ناینی بوو، په‌رستگای زۆری تیا بوو، یهزدگورد پاشای فارس وای دهزانی خه‌لکی له‌به‌ر پیروزی نهو شاره به‌رگری و کۆمه‌ک و پالپشتی لینه‌که‌ن.

یهزدگورد له نیوان نهسته‌خرو کرمان دا

یهزدگورد به‌خاوخیزان و کهس و کار و دست و پیوه‌ند و پاشا و میره هه‌لهاتوه‌کانه‌وه له شاری (نهسته‌خر) نیشته‌جی بوو، نه‌م هه‌واله‌گه‌یشته عومه‌ر.

که (فازوستان) گه‌یشته لای یهزدگورد و هه‌والی سه‌رکه‌وتنی موسولمانه‌کانی له نهسفه‌هان گه‌یرایه‌وه، یهزدگورد تیک چوو، یه‌کێک له پیاو‌ماقولا‌نی شاری بانگ کردو پیی وت: (بۆم ده‌رکه‌وتوه و من ده‌زانم که نه‌م عه‌ره‌بانه‌ته‌نا دوا‌ی من که‌وتون. من ده‌چم بۆ هه‌ر شاریک، دین به‌ دوامدا. له‌به‌ر نه‌وه به‌لای منه‌وه شاری کرمان له هه‌موو جی‌یه‌ک باشتره و دورتره. هه‌ق وایه نیوه‌ش به‌رگری له شار و مالتان بکه‌ن.)

یهزدگورد (نهسته‌خری) جی‌هیشته و چوو بۆ (کرمان) و له کۆشکی (هه‌زارمێرد) دابه‌زی، سوپای نهسته‌خر خۆیان کۆکرده‌وه و چونه ده‌ره‌وه‌ی شار.²⁴⁵ هه‌وال گه‌یشته (عه‌بدو‌للا)، نه‌ویش (نه‌بوموسای نه‌شعهری) بۆ ناردن به‌ (١٧) هه‌زار که‌سه‌وه. له نهسفه‌هان‌ه‌وه که‌وته‌په‌رئ، به‌رامبه‌ر یه‌ک وه‌ستان. نه‌بوموسا وتی: هه‌ر هه‌موومان به‌یه‌ک ده‌نگ هاوار بکه‌ین (الله اکبر). هه‌تا

²⁴². تاریخ الشعوب الاسلامية: کارل بروکلیمان، ص ١٠٤، الطبعة السابعة، دارالعلم، بیروت ١٩٧٧.

²⁴⁴. كتاب الفتوح: ابن اعثم الكوفي، ج ٢ ص ٧٠.

²⁴⁵. تاریخ الامم والملوک: الطبري، ج ٣ ص ٢٣٧.

هیزیان تیابوو بهرهو رووی دوژمن هاواریان کرد. ئەم دەنگە ترس و لەرزى خستە دلپانەوه، شتى وایان نەبیستبوو، لە ماوهیهکی کەم دا مەیدانی جەنگیان جی هینشت و شاریان چۆل کرد.

هەواڵ گەیشته یەزدگورد که فارسەکان بەبێ شەر شاریان چۆل کردوو و سوپای ئیسلام بەرئۆهیه، ئەو کاتە هەموو دەست و پێوهند و ماقولانی کرمان لای یەزدگورد دانیشتبون. که ئەو هەواڵیان بیست، تۆقین، وردە وردە کۆبوونەوه که بیان چۆل کرد. دەیانزانی نەگبەتی ئەم وڵاتە بەم پاشا کلۆلهوهیه، خەفەت پاشای داگرتبوو، کەس و کار و پاشا و ئەمیر و کۆرانی پاشایانی پینشو دۆش دامابوون. هیچ هەیبەتیکیان نەما بوو، لە جەنگی (حەلوان) هوه خەنکی باسی دەکن و گلەیی ئی دەکن، پالپشتی تەواو کەم بوو بوو، هیچ هەریمیک حەزی نەدەکرد روویان تی بکات، مەگەر بە تەماعی ئەو خەزینە و مچووهرات و ماڵ و مۆلکه بێ پاسەوانه که لە سەدان و لآخ بار کرابوو. یەکیک لە ماقولانی شاری کرمان که پینشت لای یەزدگوردی چۆل کرد بوو، لە دەرەوه هاواری کرد بوو، ئەم بەلایه چیه تیمان ئالۆه! من وا دەبینم نەگبەتی ئیمه بەم پیاوهوهیه، هاته ژوورهوه بۆ لای یەزدگورد و وتی: (ئەو پاشای کلۆل و نەگبەت، من قسەیهک دەکەم تۆ وەلام مەدەرەوه، ئیمه سەیرین نەک تۆ! ئیمه سەیرین که شتى وەکو تۆمان کردووته پاشای خۆمان.) ئەنجا قاچی گرت و لەسەر تەختی پاشاییه بێ زەوقهکهی رایکیشایه خوارهوه و بە بۆله بۆل چوو دەرەوه. ئەم هەواڵه لە شارددا بلأوبویهوه، زۆر لە هەیبەتی پاشای کەم کردووه، ئەوهی لەگەلی بوو لە خیزان و دەروربەر دەستیان کرد بە گریان. بە خەفەت و مەنیوسییهوه داوای لە دەست و پێوهند کرد، و لآخەکان ئاماده بکن و بهرهو خۆراسان کەوتنه ری!²⁴⁶

²⁴⁶. کتاب الفتوح: ج ۲، ص ۷۱-۷۲.

به شی شه شه م

- * کوردستان له نیوان نه خشه یه کی دوو سه ره دا
- * موسولمانیتی کورد له پینوسی میژوونووسانه وه.
- * شاره کوردییه کان به ناشتی ریکده که ون.
- * رزگارکردنی بابو نه رمینییا

کوردستان له نیوان نه خشه یه کی دوو سه ره دا

جهنگی نه هاوهند سهرکه وتنی زوری به دهمهوه بوو، دواي نهوه فارسهکان نه یان توانی له سهر رایهک، یان له بهره یه کی یه کگرتوودا کوبینهوه، بهلکو به چاویکی شوم و نه گبه تیهوه دهیان پروانیه یه زدگوردی پادشاو، وهک دومه لیکي ئی هاتبوو له بهرچاوی نهک میلله ته ژیرده ستهکان، بهلکو فارسهکان خوشیان و به ئاواتهوه بوون نهو ملؤزم و مؤته که یان له کؤل بیتهوهو شهر کؤتایی بیت!

عومر دهیزانی، نه سوپای فارس و، نه یه زدگوردی پادشا، قورسی سهربازی و سیاسیان له ئهرزی واقیعدا نه ماوه، وهک تمنیکی نامؤ و بیژراویان لی هاتوه و، مانه وه یان به خراب دهزانن. له بهر نهوه بریاری دا بهره یه کی جهنگی تر بکاتره و سوپایه کی تر بنیری. چونکه دهیزانی ئیمپراتوریه تی ساسانی له بهر یهک هلهوه شاوه تهوه و به که مترین سوپاوه بو کویان بوئ بهرگریان نیه و ده توانن بوئ پرؤن.

نهو کاته ی که عومر له (هورمزان) پاشای دهستگیرکراوی نه هوازی پرسى: رات چیه بهرامبهر نه سفهان و فارس و نازربایجان. هورمزان وتی: (نه سفهان) وهک سهره بو لاشه. نازربایجان و فارس دوو بالئن. عومر تیگه یشت ده بی له پشهوه سهریان پان بکانهوه. نهوسا دوو باله که له پهل وپؤ ده که ون، له بهر نهوه سوپای نارد بو نه سفهان و گرتی و سهری تهواو کرد. هر له نه سفهانوه سوپای نارد بو هریمی فارس و شاری (نهسته خن) ی رزگار کرد، سوپای خسته دواي یه زدگورد ههتا نه هیئنن بجهویتهوه. دواي نهوه بهره یه کی تری جهنگی کردهوه، ههتا باله که ی تریش که نازربایجان تهواو بکات و سهر و هردوو بال له بهر دم سوپای ئیسلامدا نه هیئنن و، کؤتایی به ئیمپراتوریه تی ساسانی فارسی بهیئنن، که به دریزایی هزار سال زیاتره دهستی له گهردنی میلله ته ژیرده ستهکاندایه، کورد سهری بو هیچ داگیرکریک دانه واندوه، نه گهر ئیسلامی به داگیرکار بیزانیایه، بهره نگاری دهوستا، به لام له هیچ جی یه کدا تاکه رمیکی بهرامبهر رانه گرتوه! هر بوئه

نه (عومەر) وه نه (هورمزان) باسی کوردستان و هەریمی چیا و شارەزور ناکن و لەو سەر و دوو بەلەدا ناویان نیه. له ههچ میژوویهکی بڕواپیکراودا نیه که کورد سوپای کۆکردییتهوه یان خهڵکی هان دابیی دژی ئیسلام. به گوێرهی هه‌موو میژوونووسه‌کان، کوردستان ناساترین ولات بوو که له‌برده‌م فتوحاتی ئیسلامیدا رزگار کرا.

جگه ئه‌و سوپایه‌ی که دوای یه‌زدگورد که‌وتبوو، عومەر نه‌خشه‌یه‌کی تری دوو سه‌ره‌ی دا‌رشت و به‌ره‌و ئازربایجان ناردی، ئه‌م نه‌خشه‌یان به‌ هه‌ردوو دیوی کوردستاندا دوو سوپا ده‌نیژی و ئه‌وه‌ی جێی سه‌رسوپرمانه‌ ئه‌وه‌یه، که به‌ رۆژه‌لات و رۆژئاوی کوردستاندا سه‌رده‌که‌ون، هه‌چ شه‌رێک له‌گه‌ڵ کورده‌کاندا رونادات، کورد رێیان لی‌ ناگرن، خه‌لکیان لی‌ هان ناده‌ن و کۆناکه‌نه‌وه. به‌لام هه‌ر له‌گه‌ڵ خاکی کوردستان ده‌پرن و ده‌گه‌نه‌ ناو خاکی ئازربایجان و ئه‌رمینیا له‌ سه‌روی کوردستان، شه‌ری خه‌ست و گه‌وره‌ روو ده‌دات که پادشای ئه‌و دوو ولاته‌ی تیا به‌شداره. هه‌موو میژوونووسه‌کان ئه‌م دوو شه‌ره‌یان به‌ وردی گێراوه‌ته‌وه، به‌لام بۆ کورد هه‌یچیان تۆمار نه‌کردوه، بلێی هۆی ئه‌مه‌ چی ییت؟ پێشتر له‌ جه‌نگی (حه‌لوان) دا باس کرد که پێش (5) سال‌ به‌ر له‌م سوپا دوو سه‌ره‌یه، کورده‌کانی شارەزور له‌ موسڵه‌وه تا هه‌مه‌دان به‌ هه‌ولێر و زاموا (شارەزور)²⁴⁷ و ده‌شتی هه‌ولێر و ماهه‌شتی کرماشانه‌وه، بۆ پالپه‌شتی له‌ سوپای ئیسلام و راگه‌یاندنی موسولمان بونی خۆیان، راپه‌رینیکی جه‌ماوه‌ریان سازدا له‌ دژی دام و ده‌زگای فارسه‌کان و کوردستانیان لی‌ پاک کردنه‌وه. بۆ وه‌لامی ئه‌وه‌ یه‌زدگورد له‌ حه‌لوانه‌وه دوو هه‌زار چه‌کداری له‌ هه‌یزی تاییه‌ت به‌ سه‌رکردایه‌تی (پاو) بۆ ناردن بۆ سه‌رکوت

²⁴⁷. شارەزور ده‌شتیکی فراوانه، ده‌که‌وتته‌ نێوان هه‌مه‌دان و هه‌ولێر له‌ هه‌ریمی چیا. (معجم البلدان. ج 5 ص 312) (اثر البلاد واخبار العباد، القزويني. ص 317). به‌لام (بلاندي، ص 229) ده‌لێت: به‌رده‌وام شارەزور و ده‌ستگاکانی سه‌ر به‌ موسڵ بوون، هه‌تا سه‌رده‌می عه‌باسیه‌کان و کۆتایی خه‌لافه‌تی هارونه‌ ره‌شه‌ید، ئیتر گورپانکاری تیا کرا.

کردنیان.²⁴⁸ به لّام سهرنه کهوت و نهیتوانی له هه‌رامانهوه سوپا به‌ریته خوارهوه بوّیان. لهو روژوهه هه‌تا ئه‌مپۆ و، نه‌خشه دوو سهره‌که‌ی خه‌لیفه عومه‌ر، ئه‌م وڵاته ئارامه و، خۆیان حوکمی خۆیان ده‌که‌ن، نه‌خشه‌که‌ش به‌م جوژه‌یه:

به‌لازه‌ری ده‌لّی: عوتبه‌ی کوپی له‌رقه‌دی سه‌له‌می له‌ شاره‌زوره‌وه که‌وته پئی بو‌رزگار کردنی نازریایجان.²⁴⁹

مه‌حمود شیت خه‌تاب و به‌لازه‌ری ده‌لّی: بکیر²⁵⁰ کوپی عه‌بدو‌لّای لیسی له‌ هه‌لوانه‌وه نێرا بو‌رزگار کردنی نازریایجان.²⁵¹

به‌لّام ته‌به‌ری ده‌لّی: (که‌ عومه‌ر مؤلّه‌تی دا به‌ سوپای ئیسلام بکه‌ونه پئی و بلّاو ببه‌نوه به‌ وڵاتی فارسدا، بکیر و عوتبه‌ی نارد بو‌فه‌تھی نازریایجان و

²⁴⁸. میثروی کوردو کوردستان: محمد مه‌ریخی کوردستانی، ل ۱۸۴-۱۸۵. مطبعة اسعد، بغداد ۱۹۹۱.

²⁴⁹. فتوح البلدان: بلانری. ص ۳۲۲.

²⁵⁰. بکیر کوپی عبدالله لیسی: هه‌ر به‌ مندالی موسولمان بوو، له‌ نزیك پیغه‌مبه‌روه دروودی خوای له‌سه‌ر بین‌گه‌وره بوو، هه‌ر به‌ مندالی خزمه‌تی پیغه‌مبه‌ری ده‌کرد، که‌ باقی بوو به‌ پیغه‌مبه‌ری وت: ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا من گه‌وره بووم، بومه‌ته‌ پیاو، هه‌زده‌که‌م بێم بۆ مالی ئیوه. پیغه‌مبه‌ر رازی بوو، فه‌رموی (اللهم صدق قوله ولفه‌ الظن) (اسد الغابة. ج ۱ ص ۲۰۴). بکیر له‌ جه‌نگه‌کانی باشوری عێراق له‌ قانسیه و حیره‌دا به‌شدار بوو، یه‌که‌م که‌س بوو له‌ جه‌نگی (مدائن) له‌ ئاری نجله‌ په‌په‌وه‌و به‌ ئه‌سه‌په‌که‌ی وت (ئهی اطلال وئبا) چه‌و ئاره‌که‌وه‌و خه‌لکیش به‌ نوای دا. نازریایجانی رزگار کرد، ویستی بچیته (باب الابواب)، به‌لّام (سورقه) پیشی که‌وت، پاشان سورقه‌ ناردی بۆ (موقان). ئه‌یوه‌که‌له‌گه‌ل سه‌عد ناردی بۆ عێراق که‌ بچیته (حیره) سی که‌سی له‌گه‌ل بوو، له‌ رێگه‌ ده‌بینی خوشکی گه‌وره‌ی حیره‌ له‌گه‌ل کومه‌لێک ئافه‌رت ره‌تس و سه‌ما ده‌کات بۆ ئاغایه‌کی فارس، په‌لاماری دان گه‌وره‌که‌یانی کوشت و ئافه‌ره‌ته‌کانی رزگار کرد. (طبری: ج ۲ ص ۱۲).

جاریک له‌ مه‌دینه له‌سه‌رده‌می عومه‌ردا جوله‌که‌یک کوژرا. عومه‌ر له‌سه‌ر مینه‌ر وتی: خوا منی کرده‌ته‌ خه‌لیفه و که‌سێک ده‌کوژدێ من پئی نازلم. پاشان وتی: (ئه‌وه‌ که‌سێک نیه‌ پێم بلّی کێ بووه. ۴. بکیر مه‌لسا وتی: من بووم. چونکه‌ بینیم که‌ رای ده‌بولد به‌ ژنی مجاهدیک. منیش خۆم بۆ نه‌گیرا. (اسد الغابة: ج ۱ ص ۲۰۴).

²⁵¹. قادة فتح العراق والجزيرة: اللواء الرکن محمود شیت خطاب. ص ۴۶۱. دارالفکر، بیروت ۱۹۷۷.

عهقدی له‌گه‌ل کردن و هه‌ریه‌که رینه‌کی بۆ دیاری کردن و نامانجیکی بۆ ده‌ست نیشان کردن، داوای له عوتبه کرد که له حهلوانه‌وه پیش بکه‌ویت به‌لای راستدا به‌رهو باشوری نازربایجان، به‌لام داوای کرد له بکیر که پیش که‌ویت به‌لای چه‌پ دا له موسله‌وه و له‌ویوه بۆ باکوری نازربایجان.²⁵²

پاشان یارمه‌تی بۆ (بکیر) نارد، عومه‌ر داوای کرد له (سه‌مماک کوپری خرشه‌ی نه‌نساری) ئەم پیاوه نه‌بو دجانه نیه. که له شاری (ره‌ی) یه‌وه بکه‌ونه ری به‌رهو (بکیر).

که گه‌یشت ده‌بینی (بکیر) تووشی ده‌رگیره‌ک بوه له‌گه‌ل سوپای فارس له کیوی (جرمیزان) له ناوچه شاخاویه‌کانی سه‌ر سنوری نازربایجان.²⁵³

بکیر له‌حهلوانه‌وه به‌ ناو سنوری کوردستاندا ده‌روات هه‌تا ده‌گاته ناو نازربایجان، له‌وه‌موو رینگه‌یه‌دا شه‌ریک له‌گه‌ل کورد رونادات، به‌لام که ده‌گاته خاکی نازربایجان ده‌بینی سوپایه‌کی فارسی به سه‌ر کردایه‌تی (ئه‌سه‌فندیار) کۆبونه‌ته‌وه، په‌لاماریان ده‌ده‌ن، فارسه‌کان ده‌شکین و نه‌سفندیار ده‌گیری.²⁵⁴

شتیکی سه‌یره، ئەو هه‌موو جموجۆله سه‌ربازیه، کردنه‌وه‌ی ئەو هه‌موو به‌ره جه‌نگیه، ئەو کوردستانه فراوانه، کوردستان پره له‌جێ‌ی ته‌ماع، شاری گه‌وره و ده‌شتی فراوانی کشت وکال و ولاتی پر به‌راو و پوبار و ناودار. شاری هه‌ولیر - نه‌ربیل - نه‌ربانیللو که کۆترین شاری رۆژه‌لاتی ناوه‌رسته، جێ‌ی ته‌ماعی فارس و پۆم بوه. که‌رکوک که له سه‌رده‌می ساسانه‌کاندا

²⁵². تاریخ الطبری: ج ۳ ص ۲۲۴.

²⁵³. قادة بلاد فارس: الواء الرکن محمود شیت خطاب. ص ۲۰۶. بیروت ۱۹۶۵.

²⁵⁴. طبری: ج ۳ ص ۲۲۴، ابن اثیر (الكامل)، ج ۳ ص ۱۰-۱۱. نکتور محمد حسنین هیکل له کتیی (الفاروق عمر) دا، ج ۲ ص ۴۴ دا ده‌لێ: خه‌لیفه عومه‌ر (سه‌ماک) ی نارد بۆ یارمه‌تی (بکیر و عوتبه) ... به‌لام راستیه‌که‌ی ته‌نها ناردی بۆ یارمه‌تی (بکیر) چونکه سوپاکان خویان جیابون و رعیان جیا بوو، هه‌ده‌فیان جیاواز بووه.

پىيان دەوت (گەرمەكان) واتە ولاتى گەرم.²⁵⁵ شاكەر خەسبەك واى بۇدەچى گوتىەكان دروستيان كرديى.²⁵⁶ وه ئەسكەندەرى مەكدونى سالى ۳۳۰ پ.ز تەماعى تى كرده و پاشان پەلامارى ئەربىلى داوه، وه له سەردەمى مادەكاندا ناوى (ئەريخ) بو، وه كۆتيرين ھەوالى كەركوك ئەويە كە له پاشماوھەكانى تەقويىمى جوگرافى سەرجونى ئەكەدى دا ھاتوھ سالى (۲۵۲۰-۲۴۷۳) پيش زاین كە ناوى كەركوكى بردوھ بە (ئەريخ).²⁵⁷ ئەم شارە كۆن و پرقەلاو شارستانیانە. كەچى سوپای ئىسلام پويان تى ناكات. سوپای ئىسلام دەدات بەلای كەركوك دا و دەچیت بۇ ھیت و تكریت و موسل و قرقىسیا. ئەو ھەموو له شەركىشى و جەنگانە بو، دەستیان بۇ كەركوك و ھەولیر ئەبردوھ، ئەو ھەموو سوپایەى فارس و رۆم لەو شارانەدا كۆبونوھ دژى ئىسلام. كەچى له كەركوك و ھەولیرەوھ خۆسازدان و خۆكۆكردنەوھ نەبوو دژى ئىسلام. ئەمانە ئەگەر مانایەك بېەخشن، ھەر ئەويە كە ئەو راپەرىنە سەرانسەریە جەماوھریە كوردیەى شارەزور، له ھەمدانەوھ بۇ ھەولیر و موسل دەورى خۆى بوھ و كاریگەرى لەسەر خەلكى ھەبوھ، سقى كوردى لای موسولمانەكان پتەو كرده و ئازادى كردون. له ئىسلامدا ئازادى تاك و كۆمەل پارىزراوھ. له منتىقى ئىسلامدا ھەموو مېللەتێك له ھۆز و خێل و خیزان پێك ھاتوھ. (وجعلناكم شعوبا و قبائل لتعارفوا)²⁵⁸ یان له بارەى زمان و رەنگەوھ دەفەرموئ: (ومن اياته خلق السماوات والارض واختلاف السنتمك والوانكم، ان فى ذلك لايات للعالمین)²⁵⁹ لەبەرئەوھ ئىسلام دان دەنئ بە زمان و رەنگ و “ مافى ھەموو كەس و مېللەت و ھۆزێكى داوھ. ماف له بئەرتدا جەعلێكى خوايیە، ھەموو كەس و گەل و ھۆز و مېللەتێك دەبئ داواى بكا و

²⁵⁵ . منطقة كركوك و محاولات تغير واقمها القومي: الدكتور نورى طالباني. ص ۹. لندن ۱۹۹۵.

²⁵⁶ . الكرد والمسألة الكردية: الدكتور شاكەر خەسبەك. ص ۱۴. بغداد ۱۹۵۹.

²⁵⁷ . منطقة كركوك. دكتور نورى طالباني. ص ۱۳.

²⁵⁸ . القرآن الكريم. سورة الحجرات، آية ۱۳.

²⁵⁹ . القرآن الكريم. سورة الروم — آية ۲۲.

هەولێ بۆ بدات. مینحەیهکی خواییه دەبێ پارێزراو بیئت. خوای گەوره خۆی رەنگ و زمانی کردوه بە نایهتی خۆی: (ومن الناس و الدواب والانعام مختلف الوانه كذلك: سورة فاطر / ۲۸) هەر کەس دەیهوێ ریز له نایهتی خوا بگرت، با ئەو دوانه پیشیل نهکات. مافیک خوا دابییتی، مروۆ ئەگەر پرودار بیئت به خوا و به قورئان، چۆن دەبێ زهوتی بکات، له ئیسلامدا له قورئاندا تاك مافی ههیه، گشت (کۆ) مافی ههیه، زهوت کردنی یان خواردنی مافی یهک کەس، وهک خیانهت کردنه له مافی کۆ، ههموو میللهتیک مافی ئەوهی ههیه خۆی دهریخات، خۆی نیشان بدات، چی باشه بۆ خۆی و زمان و خاک و رەنگ و روی بیكات، نابێ بهیئێ بیتاویئنهوه، زمانی یاساغ بکەن، به جیاوازی له کەسانی تر سهیری بکەن، یان بهشی بدەن، با بچوکهکان له گهورهکاندا نهتاویئنهوه، خۆیان نههیلن بتاویئنهوه، خۆیان به پاشکۆی گهورهکان نهزانن. وه بۆیان ههیه ههموو شینوازیکیش بهکاربهێنن، به گوێرهی کات و سات و شوینی گونجاو و لهبار، بۆ سهندنهوهی مافیان.

هەر لهو روانگهیهشهوه وهک لیوا شاکر دهلیت²⁶⁰ که ئیسلام شارێ یان ولاتیکی رزگار دهکرد، بهجێ دههینشت بۆ خهک و دانیشتوانی خۆی، مهگەر بیویستایه له هینزیک بیان پارێزی حیمایهی بۆ دابنانایه، دهن خۆیان نازاد بوون به ههموو مانای نازادی. کورد ههستی به ههموو ئەمانه کرد، هەر بۆیه وهری گرت، خۆیان له شهپهکانهوه نهدهنالاند، دوریان دهگرت و خۆیان پسکه کردبوو ههتا بزائن بهچی دهگات، وهک بلێی چاوهپوانیان دهکرد، ههتا بکهوێت به باریکی خێردا. ئەو بارهی که ئەوان دهیانویست، ئەمهش له خۆوه نهبوو، یان له ترسان نهبوو، کێ هیندهی کورد نازایه به تاییهت ئەگەر بداته لایهنی شهپ هەر نایبرینیتهوه.!. خۆی دهفهوتین و واز ناهینن! که ئایینی زهردهشتیان له کورد دارنی و، کرایه ئایینی فارس و ئیمپراتۆریهتی فارس، ههموو ناوه کوردی و پاشای کورد و خاکه کوردیهکانیان له ئاویستا گوپی،

²⁶⁰. یرموک. اللواء الرکن، شاکر محمود. ص ۱۲۹، ۱۹۸۶. بغداد

دەسكاری كراو زیاد و كەمی بۆ كرا، ئیتر كورد لە بۆشاییدا دەژیا، دەبوو ئەر بۆشاییە پر ببیتەوه، ئەوه یاسای سروشتە! ناچار بوو بگهڕێ بە دواي مژدەكانی زەردەشت و ئاویستا²⁶¹ و ماریفەتی پیر شالیاردا²⁶². لە دوی ئایینی نوێ و پیغەمبەری نوێ دەگهرا، كە ئیسلام سەری هەلدا، هەر خێرا لە چەند جێی كوردستانەوه بە نەینی نوینەریان نارد بۆ حیجاز، هەر كە ناسیان خۆیەتی. راوەستان، دەست بەرداری فارس و رۆم بوون، چاوهڕوانیان كرد هەتا سوپای ئیسلام گەیشتە سنۆرەكانی كوردستان، ئەوسا لە خاكي كوردا بەیەك شادبون و ئازاد بون و حەوانەوه. پر بەسیەكانیان هەناسەي بەختەوهریان هەلمژێ! زۆر سویدیان لە ناین وەرگرت، بەرەمی زۆریشیان دابە ئیسلام، كاتی خۆی ئایینی زەردەشتیان كرده فاكتەری دروست كردنی دەولەتی میدیا ئەمە پیش ئیسلام. لە ژێر سایەي ئیسلامیشدا (زیاد لە ٦٠) دەولەت و میرنشیني كوردیان دروست كرد، كورد عەقڵیەتیكي بەهیزی هەیه بۆ حكومەتداری، ئەگەر هەمان هۆكانی كاتی خۆی بۆ ببیتە پیش. كورد حەزی لە ئاینە، بۆی دەمرێ، هەر وەكو پیشوتەر بۆی مردوه، میژوونوسان ئاوا وەسفی كوردستانیان كردوه: (كوردستان لانهو لانگی ئاین بوه).²⁶³

خەلكی كورد ساتێك بی ئاین نایانكری. هەر وەك پیشوتەریش بەبی عەقیدەو بیروباوەر نەیانكراوه. نمونە زۆرە. (پەرەت كۆپی بارام) كە زاناو عاقلەند و ژیرنکی كورد بوه لە ناوچەي (مەرچین)²⁶⁴ واته (مەرگە) لە بۆسەدا بوه كە ئەو پیغەمبەرە سەرھەلبادات كە ئاویستا و زەردەشت و پیرشالیار مژدەیان پێداوه، كاتیشی دیار بوو، هەموو جار لە كوردستانەوه لە ناوچەي مەرگە لە پارێزگای (سلیمانی ئەمرو) وە تونیشوی دەپنچاپەرە دەكەوتە پێ بۆ

²⁶¹. ئایینی كورد لە تۆفانی نوحەوه تا سەرەتای ئیسلام: حسن محمود حمە كریم. ل ١٥-١٨، چاپی

سەپتەم، ١٩٩٨.

²⁶². پیرشالیاری زەردەشتی، ل ١٨.

²⁶³. گۆفاری رلمان: ژمارە (٢٦)، لاپەرە (٦٥).

²⁶⁴. كاپانی كوردی: حسن محمود حمە كریم، ل ٧.

شام بۆ لای راهیبه گاور و جوله که کان بۆ هوال زانینی پیغه مبهری نوی و راگۆرینه وه له سهر مژده کانی ناویستا و ننجیل و تهورات بهرام بهر پیغه مبهری چاوه پروان کراو. ئەو کاتە ی ئەم سوپایه که رهنگه (عوتبه) سهرکرده ی بیت، دهجیت بۆ نازربایجان. (پیروهت²⁶⁵) ی زانای کوردی زهردهشتی که به بوداوه که دا دیاره ده مپراستی ناوچه که بوه، به خۆی و دوانزه کهس له ماقولان و سه رۆکه کانی کورد دهچن بۆ باره گاکه یان له (سیناجیان)، ئەوانیش دهیان بهن بۆ لای سهرکرده ی سوپاکه، پیروهت ده لئ: (ئاره زوی ئیسلام بون ده که یین). سهرکرده ی سوپاکه زۆری پنی خوش ده بن. هه مو یان موسولمان ده بن²⁶⁶. ئیستهش له ناوچه ی مهرگه باس و خواسی پیروهت هه ر ماوه، چاک وایه کۆبکریته وه و کاری له سهر بکریت. ئەم راستیانه تیکه له به کۆمه لێک بوختان و هه لبه سراوبوه و ناشرین کراوه، هه ندئ میژوونوسی کورد ئەم هه لویسته ی پیروت (ئه گه ر راست بئ) تاوانبار ده کات و ناو و ناتۆره ی ناشرین ده خه نه شوینی که دواتر له جئ ی خۆی دا باسی ده که یین!

به لئ. که سوپای ئیسلام ده گاته کوردستان. کورد ده سته موسان دانانیشتن، وه لامی ئیسلام ده ده نه وه و به گیان و به لاشه تیکه لئ ده بن. ژبانی دۆزه خیان بۆ ده بیته به هه شت، له به ندایه تی خه لک ده بنه به نده ی خوا، ئەو هه مو ئاینه جیاوازه له زهردهشت و ئاگرپهرستی و مانی و مه زده ک و گاور و جوله که به لقه کانیانه وه گۆریان و کردیانه یه ک ناین، یه کیه تی و یه ک ریزی و یه ک دلئ بۆ کورد دروست کرد و، جیاوازی نیوانیانی نه هینشت. ئەو هه مو ئاغایه تی و میرایه تی و، هه ر ناوچه یه ک رای جیاواز و پیاوی لایه ک بون، کۆی کردنه وه و کردنیه یه ک مه به ست، جاران دوزمنی فارس و رۆم و عه رهب و ئازهر و ئه رمه ن

²⁶⁵. کوردستان و ئاینی ئیسلام: رۆوف سلیم حویزی: لاپه ره ۹۷. چاپخانه ی جامعه ۱۹۷۰. ئەم کتێبه ته رجه مه ی ده ست نوسیکی فارسی بوه و ئەم نووساره به ناوی خزیوه بلوری کردیته وه و له م ماوه یه دا پتی زانراوه، هه ندئ ده ست تێوه ردانی تیا کردوه، تدریه ی بوختان و هه لبه ست!

²⁶⁶. کابانی کوردی به نوێنهری کورد ده گاته حیجاز: حسن محمود حه کریم. ل ۷، چاپی سه یه م

بون و ئەوانیش دەیان چەوساندنەوه، ئیستە بونەتە برا و لە ئاست و ریزی ئەواندا خۆیان دەبیننەوه. زولمی فارس و رومیان بە سەرەوه ئەما. لە تەسکایی کوردستان خزانە ناو دەولەتییکی فراوان، هەتا خۆی و دەرووبەر بناسیت، ئیستە زۆری کەسیان بە سەرەوه نیە، خۆی خاوەنی خۆیەتی. ئەگەر جاران لە کاتی جەنگدا دەخرانە پیشەوهی سوپای فارس و رۆم و قەلای دۆژمنیان پێ دەپوخاندن. وە لە ناشتی دا کرابونە خزمەت کاری کۆشک و تەلار و ئاگردان و پەرستگاکانی فارس و رۆم. ئیستە بونەتە بەندە یەك خوا و کێ لە خوا ترس تر بێ ئەوه لە پیشترە لای خوا. (لافرق لعربی علی عجمی الا بالتقوی).²⁶⁷ (وجعلناکم شعوبا وقبائل لتعارفوا. ان اکرمکم عندالله اتقاکم).²⁶⁸

بەلێ دوو سوپا، بە دوو دیوی کوردستاندا بەلای راست و بەلای چەپ دا، لە رۆژھەلات و لە رۆژئاوای کوردستانەوه، لە دوو خالەوه، بە پیریاری خەلیفە عومەر لە مەدینەوه بەرەو ئازربایجان دەکشین. هەردوکیان یەك مەبەستیان هەیه دەبێ بیپێکن:

یەكەم: لە خالی شارەزورەوه بە سەرکردایەتی عوتبەیی کوپی فەرقدی سەلەمی راستەوپراست بەرەو ژور و بەلای راستدا بەرەو باشوری ئازربایجان کشان بەم نەخشەیه: شارەزور، مهابات، مەراغە، دەریاچەیی ئورمیە، تەبەریز پایتەختی هەریمی ئازربایجان، لەم رینگەیدا میژوو هیچ بەرەنگاری و رینگریەکیان تۆمار نەکردوه، جگە پیشوازی کوردەکان بە تاییبەت (پیرۆتی کوپی بارام) زانای پایەبەرزێ ناوچەیی (مەرگە) کە بە خۆی و دوانزە کەس لە سەرکردەکانی کورد دەچن بۆ لایان و ئیسلام بونی خۆیان رادەگەیهنن، وەکو واقیدی گێراویەتەوه.

²⁶⁷. حدیث نبوی.

²⁶⁸. القرآن الکریم: سورة الحجرات، الآية ۱۳.

دووم: له خالی حهلوانهوه، به سهركردايهتی (بکیر کوپری عهبدوللا لیسى) به لای چهپ دا بهرهو ژوور بۆ باکوری نازربایجان کشان بهم نهخشهیه: حهلوان، خانهقین، جهلولا، تکریت، موسل، عمادیه، ئورمیه (رهزائیه)، سلماس، خوی، مرنه، تبریز. بروانه نهخشهیه ژماره (٦).

پالپشتی ئەم سوپایه دهکات به سوپایهک که له شاری (رهی) بهرهو باکوری رۆژئاوا بکشین و بگاته سوپاکهی (بکیر). ئەم سوپایهی شاری (رهی) به سهركردايهتی (سهماما کوپری خرشهیه ئهنساری) بوو. که (سهماک) گهیشته لای (بکیر) دهبینی له ناو خاکی نازربایجاندا توشی دهگرهیهک هاتوه لهگهڵ سوپای فارسدا به سهركردايهتی (ئهنسهندیار) له کێوهکانی (جرمیزان) “ بهلام زۆری نهبرد چوار دهوریان دان و فارسهکانیان شپرزه کردو (ئهنسهندیار) و کۆمهلیک گیران، (ئهنسهندیار کوپری فرخزاد) تازه له جهنگی سنی قۆلی (واج رون) به شکاوی گهراپویهوه، ئەمهشی بهسههات.²⁶⁹

له شاخی (جرمیزان) له باکوری رۆژئاوای ههمهتان له ناو خاکی نازربایجان گهیشتن بهیهک، شهپنکی (یانزه) رۆژی قهوما. (سهماک) یش به سوپایهکهوه له شاری (رهی) هوه هاتبوو بۆ یارمهتی (بکیر) گهیشتن بهیهک و گهمارۆی فارسهکانیان دا، فارس شکاو ئهنسهندیار یهخسیر کرا.

(ئهنسهندیار) به (بکیر) ی وت: حهزت له شهپه یان له ناشتی؟ بکیر وتی: ناشتی. پاشای نازربایجان وتی: (لای خۆت بهمهیلهرهوه، چونکه خهلکی نازربایجان جۆریکن، ئەگەر من لهگهلیان رێک نهکهوم و نهچم بۆ لایان و نهرمیان نهکهم، بۆتان ناوهستن، پهنا دهبهنه بهر شاخه بهرزهکان، خۆیان حهشار دهدهن و یارمهتی له قهبهچ و رۆم وهردهگرن، ئیتر به ئیوه چار ناکرین.)

(بکیر) رازی بوو. ئهنسهندیاری نارد بۆلایان. ههموو هاتنهوه، رێکهوتنیکیان مۆر کرد، ههموو نازربایجان نازاد بوو، (بکیر) نامهیه نووسی بۆ

²⁶⁹. تجارب الامم: ابر مسکویه الرازی. ج ١ ص ٢٥٠. طهران ١٩٨٧.

خهلیفه عومەر. ئەویش دەسخۆشکەری لی کردن، داوای لی کرد ئەوهستی هەتا دەگاتە ولاتی (بابولنەبووب) کە بەندەرنکی گهورهیه له سهروی رۆژئاوای دەریاچهی قهزوین (خهزه) و باکوری نازربایجان. ئەوئی رزگار کرد ئەوسا هاته خواروه بو ناوچهی (موقان) و لەسهەر ئەم خالانە رێک کەوتن: (ئەمه ئەو رێکەوتنەیه کەله نیوان بکیر و خەلکی موقاندا مۆر کرا له شاخی قهبیج، کە ئەمین بن له مال و ئەفس و گەل و ئاینیان. له پاداشتی ئەوهدا، لەسهەر ههموو بالقیك پیویسته سالانه یهك دینار بدات، لەسهەر موسولمانهکانیش پیویسته وهفایان هەبێ و خوا کۆمهکی ههموو لایهك بکات. ئەگەر نکولیتان کرد، ئیتر ئەمین و ئەمان بو کەس نامینێ، هەتا لادەران تەسلیم دەکەن.)²⁷⁰

تەبەری دەلی: (کە نازربایجان رزگار کرا بکیر بو خهلیفه عومەری نووسی رینگەیی بدات پێش بکەوێت. ئەویش رینگەیی دا کە بچیت بەرهو بابولنەبووب و یهکیك له جێی خۆی دا بنێ. ئەویش عوتبەیی دانا، بکیر پەلهی کرد بگاتە بابولنەبووب کە گەیشت، دەبینێ سوراچه پێش کەوتوه، پینکوه گرتیان. پاشان سوراچهی نارد بو رزگار کردنی موقان²⁷¹.

²⁷⁰. قادة فتح بلاد فارس. اللواء الركن خطاب. ص ۲۰۷.

²⁷¹. نازربایجان وشەیهکی فارسیه به مانای (خاکی ناگی) یان (پەرستگای ناگی) نیت، ئەم ناوهی بو ئەوه لی نراوه چونکه پەرستگای ناگری زۆری تیا بوه پێش ئیسلام، ولاتیکی خوش و مەملەکه تێکی گهورهیه و زۆریهی شاخه، به ناویانگترین شاری (تبرین) هه گهورهترین شاری (ئەردەبیل) ه، جگه له شارهکانی (مەراغه، ئورمیه، خوی، سلماس، مرند، موقان). معجم البلدان، ج ۱ ص ۱۵۹، { انار البلاد واخبار العباد، ص ۲۸۴ (موقان): موقانیش پارچهیه که له نازربایجان، دۆل و شاخ و دێهاتی زۆری تیا به، تورکهکان ئەو کاتە داگیریان کردبوو بۆ لهوه پرگا (معجم البلدان: ج ۸ ص ۱۹۹)

بگیر گه‌یشته جینی مه‌بهستی خۆی، بزانی (عوتبه)²⁷² به‌چی ده‌گات: عوتبه زۆر پیاویکی ئەمین و ئەمان بوو، هەر له شارەزوره‌وه هه‌تا ده‌وك و هه‌ولێر و موسڵ ی سهرپهرشتی ده‌کرد، له خالی خۆیه‌وه كه‌وته‌پێ، چوه موسڵ، یارمه‌تیه‌کی زۆری له كورده‌كانی ئەو ناوچه‌یه وه‌رگرت، كه‌وتنه پێ به‌ره‌و ناوه‌وه‌ی ئازربایجان، كه (به‌هه‌رام كوری فرخزان) زانی براكه‌ی ئەسه‌ر كراوه، به سوپاكه‌ی خۆی و شكاهه‌كانی براهه‌وه، چوه پێگه‌ی (عوتبه)، شه‌رێکی توند روی دا فارسه‌كان شكان، هه‌رێمی ئازربایجان به‌ ته‌واوی یه‌كلا بویه‌وه، نیسته زۆریه‌ی خاکی كورد له ده‌ستی فارس و ئازهر و پۆم زگار كراوه، ته‌نها كه‌میکی ماوه له ژێر ده‌ستی ئەرمه‌نه‌كاندايه، ئەم كورده داماره‌وه، له كوێ توانای ئەوه‌ی هه‌یه، وه‌لامی هه‌ر هه‌موو له سوپاكانی فارس و رۆم و ئازهر و ئەرمه‌ن و گورجی و خه‌زه‌ر و قه‌بیج و ئالانی و توركی. هه‌تا بده‌اته‌وه، خۆره‌نگه

²⁷². عتبه‌ی كورپی فەرقه‌دی سه‌له‌می، پێش‌جەنگی خەبەر موسولمان بوو، له‌گەڵ پێغه‌مبەر دا صلی الله علیه وسلم دوو غەزای بێنیوه، به‌ داوای خەلیفه‌ ئه‌بو‌بەكر چوه‌ته سه‌ر هه‌لگه‌پاره‌كان، له‌ فه‌تحی عێراق و موسڵ دا به‌شدا بو سالی ۱۷ كچگی كرایه‌ والی موسڵ داوی (عرفچه). پاشان چوو بۆ فه‌تحی شاره‌زه‌ور و سامغان و دار اباز، گه‌یشته ئازربایجان و نامه‌ی بۆ عومه‌ر نووسی: (ان فتوحی قد بلغ اُزربایجان) ئەویش كرده‌ والی ئازربایجان و (عرفچه‌ی) گێترایه‌وه بۆ موسڵ. عتبه له‌گەڵ سه‌رداری فارس له ئازربایجان كه‌ ناوی (به‌رام) بوو كرده‌ شه‌رو شكاندی و له‌گەڵ خه‌لكی ئازربایجان ئەم رێكه‌وتنه‌ی مۆر كرد. (ده‌شت و شاخ و دۆل و سنور و خه‌ك و نه‌فس ماڵ و مولك و ئابنتان پارێزواو بێت به‌ مه‌رجێ جزیه‌ بده‌ن به‌ گوێره‌ی تا‌قته‌ و تواناتان). فتوحاتی عتبه‌ گه‌یشته ئه‌رمینیا. عتبه‌ خۆشه‌ویست بوو لای خه‌لكی ئازربایجان، كه‌ عتبه‌ لا برا له سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ عوسمان دا، ده‌ست به‌جێ خه‌لكی هه‌لگه‌پاره‌وه و په‌یمانیا‌ن شكان. شه‌رینه‌ی خۆش هه‌بوو له ئازربایجان پێیان ده‌وت (خه‌بیس)، حه‌زی ده‌کرد خه‌لیفه‌ عومه‌ری خۆشه‌ویستی له‌وه بخوات، دوو پارچه‌ی به‌تایبه‌ت له ئازربایجان‌وه بۆ ئارد، به‌پای خۆی داس‌تۆزی كرده‌، كه‌ عومه‌ر لێی خوارد به‌شی هه‌موو ئەوانه‌ی مرگه‌وتی داووتی زۆر خۆشه‌. به‌لام كه‌ زانی دیاره‌ و له‌و رۆی دۆره‌وه كه‌سێکی بۆ زه‌حمه‌ت دراوه، ئەوه‌ی كه‌ ما‌بوو ئاردیه‌وه و نامه‌یه‌کی گه‌یه‌ی ئارد بۆ عتبه‌ به‌م چۆره (انه لیس من كدك ولاكد امك ولاكد ابك، لاتاكل الا ما یشبع منه المسلمون فی رحالم). عتبه‌ زۆری حه‌زی له‌ بۆن و عه‌تر بوو، (ام عاصم) ی خێزانی ده‌لێ: ئی‌مه‌ چوار ژن بوین له‌ دۆری عتبه‌ زۆر خه‌ریکی خۆمان ده‌بوین، به‌لام ئەو له‌ هه‌موومان بۆن خۆشته‌ر بوو.

وهلامى هه موشيانى دايبتهوه ههتا له پهل وپۆ كهوتوه و هيزى لى براوه و، هه موو زال بوون به سهريدا. وا ئىسته ئيسلام هاتوه، ئهو ميللهته چوار پهل بهستراوه دهكاتوه، له زيندانى زورداران دهري دههينى و نازادى دهكات و دهيكاته خاوهنى خۆى. له گهل ئهوى كه سوپاي ئيسلامى رزگاركرى ميللهتان له ناوچهى نازربايجاندايه به گهورهترين هيز و لهناستىكى بهرزدا، كه چى خهزهريكان شهرم ناكهن و پهلامارى كوردهكانى باكورى كوردستان دههه. وهكو سالح قهفتان دهگيرتتهوه كوردهكان به يارمهتى سوپاي ئيسلام دهچن بهگژ خهزهركاندا: (كوردهستانى باكور توشى هيزشى عهشايهري توركى خهزهري بوه، كوردهكان له گهل لهشكرى عهزهيدا ئهه عهشايهريه كئويانهيان شكاند و دهريانكردن).²⁷³ ئهگهر ئيسلام زوتر فرىا بكهوتايه، كورد هنجگار ناواى بهسهر نهدههات!

جارى تر سالح قهفتان چاكهيهكى زور گرنگى ترى سوپاي ئيسلام دهگيرتتهوه. بهلام به داخوه له باتى وهسف كردن زهميان دهكات، كه به مهرجى جينگهكه وهسف و سهناى زور ههلهدهگرى، كه نهههش به راستى بى ئينسافى نيشان دههات و دهلى:

(لهداوى پهيدا بوونى ئيسلاميهت ئهوه بوو سوپاي ئيسلام دهستى كرد به داگيركردنى دنيا. لهشكرى ئيسلام هات و نازربايجانى داگيركرد، وهك هه موو كوردهكانى تر، كوردهكانى ئيرهش موسلمان بوون، سهردارى ئيسلام جارى بهرژه وهندى وها بوو كه توخنى سهريهخۆيى نهتهوهكه نهكهويت، بهلكو له بهر دوورى وولاتهكه له ناوچهى خهليفه ئيسلامهوه، كه شاي ئيسلام به قازانجى زانى كه سهروكى كوردهكان خهلات بكات و دهسهلاتيان زياد بكات، به مانه كوردهكان فرىويان خوارد. نارامى و لاتهكهى پيش خست).²⁷⁴

²⁷³. ميژوى گهل كورد له كۆنره تا ئهمرۆ: صالح قهفتان، ل ١٧١.

²⁷⁴. ميژوى گهل كورد له كۆنره تا ئهمرۆ: صالح قهفتان، ل ١٨٤.

یه‌که‌م: موسولمانان چوبنه هر ولاتیک، نه‌گهر موسولمان بوین، حوکمیان داوخته ده‌ست خوینان، نه‌ک هر ته‌نھا بو کورد بوین و خه‌له‌تاندبنیان. دروهم: کورده‌کانی نازربایجان له ژیر ده‌ستی نازربایجان بون و ده‌یان چه‌وساندنه‌وه، نه‌مه له‌لایه‌ک، له لایه‌کی تره‌وه کورد و نازهر هه‌ردوکیان له ژیر چنگی فارسه‌کاندا بون، نه‌سفه‌ندیار و بهرامی برای، که فارس بون، حوکمی هه‌ردوکیانین کردوه، نازهر باشتر بون چونکه مل که‌چی فارسه‌کان بون دژی موسولمانه‌کان، به‌لام کورده‌کان مه‌یلیان به‌لای موسولمانه‌کانه‌وه بوه، هه‌تا لییان نزیک بونه‌وه، نه‌وسا بونه موسولمان و چه‌کیان هه‌لگرت بو سوپای نیسلام له دژی فارس و نازهر و نه‌رمه‌ن و رۆم، که به‌رده‌وام قامچیان به‌سه‌ر کورده‌کانه‌وه بوه، کورده‌کانی نازربایجان موسولمان بون، حوکمیان دانئ، به‌لام نازهره‌کان موسولمان نه‌بون و جزیه‌یان قبول کرد...

هه‌ریمی نازربایجان که سه‌رکرده‌ی فارس (نه‌سفنندیار) حاکمی بوو، به‌شینکی چاک له خاکی کوردی له سن لاره داگیر کردبوو و خستبویه سه‌ر هه‌ریمی نازربایجان به‌تایبه‌ت زۆرنکی له هه‌ریمی چیاو هه‌ریمی شاره‌زور دارنی بوو، دیاریکردنی سنوری جوگرافیای کوردستان و ناوچه کوردیه‌کان له کاتی په‌یدا‌بوونی سوپای نیسلامدا کاریکی ناسان نیه، نه‌و کاته کورد نه‌ کیانی سیاسی هه‌بوه، نه‌ سنوری دیاریکراو به‌کورد، به‌لکو به‌گویره‌ی سیاسی نه‌و کاته دابه‌شیان کردبوو به‌سه‌ر هه‌ریمه‌کانی دراوسن دا. هه‌ریمی نازربایجان نه‌و کاته هه‌تا سنوری مه‌ابات و سه‌رده‌شت و بانه‌ی نه‌مپۆ هاتبو.

عوهر بریاری دا نازربایجان نه‌جات بدات و، نه‌و سوپا فارسیه به‌هیزه ته‌واو بکات. چونکه ناسته‌نگی بو به‌ره‌یه‌کی جه‌نگی فراوانیان دروستکردبوو، که له ناوچه‌ی مازیندران و ره‌ی و هه‌مه‌دان و شاره‌زور تا موسل ده‌سه‌لاتیان رۆیشتبوو. به‌تایبه‌ت سه‌رکرده‌ی فارسی (نه‌سفنندیار کوپی فرخزان) برای رۆسته‌م وه‌زیری به‌رگری و سه‌رکرده‌ی هه‌موو هیزه‌کانی ساسانی بوو، له قادسیه کوژرا، وه (به‌ه‌رام) که سه‌رکرده‌یه‌کی ناوداری قوه

زاربیه له ناوچهکهدا ئەمانه له بنه‌په‌تدا خه‌لکی ناوچه‌ی مازندران و پانه‌وانی گه‌وره‌یان بۆ ئیمپراتۆریه‌تی فارس ئەنجام داوه. ئیستا که عومەر سه‌رپه‌رشتی دوو هی‌ز ده‌کات بۆ رزگار کردنی نازربایجان، سه‌رکرده‌ی نازربایجان ئەسفندیار، به سوپایه‌کی مانده‌وه، له چه‌نگێک که له نی‌وان شاری ره‌ی و هه‌مه‌دان دا له (واج رو‌ن) روی دا، شکستیان خواردوه و ئەوه‌تا به شکاوی بۆ نازربایجان ده‌گه‌رینه‌وه. پێش ئەوه‌ی بگه‌نه‌وه ولاتیان، (عومەر) ئەو دوو سوپایه‌ی له دوو لای جیا‌وازه‌وه بۆ ناردن، هه‌تا پێش ئەوه‌ی به‌وه‌ینه‌وه، خۆیان رۆکبه‌نه‌وه، چاری ده‌ردیان بکه‌ن، به‌راستی ئەمه‌ نه‌خشه‌یه‌کی بێ وینه‌یه و قۆستنه‌وه‌ی هه‌لێکی زێ‌رینه، مه‌گه‌ر هه‌ر عومەر بۆی بچن!

بکیر له‌ هه‌لوانه‌وه سه‌رکه‌وت، له رۆژه‌ه‌لاتی کوردستانه‌وه له‌ناو خاکی نه‌هاوه‌نده‌وه چوه ناو خاکی نازربایجان. ئەسفندیاری ماندوو که ئەوه‌ی بیست، هیچ چاری نه‌بوو جگه له‌وه‌ی سوپا بێ شو‌ماره ماندوو‌ه‌که‌ی به‌ینیته‌ رێی و به‌ریان بگرێ. به‌لام سوپایه‌کی بێ نه‌خشه‌ی ماندوو و شکاو با زۆریش بن، چی‌یان پێ ده‌کرێت به‌رامبه‌ر سوپایه‌کی تازه نه‌فه‌سی ئاماده و به نه‌خشه‌و کوردێکی زۆر له سوپاکه‌دا هه‌بن. به هه‌ردوو دیوی کوردستاندا سه‌رده‌که‌ون و رۆگه‌یان ئی ناگرن، به‌لکو یارمه‌تی هه‌ردوو سوپاکه‌ی بکیر و عوتبه ده‌دن بۆ فه‌تخی ولاتانی پشت کوردستان و، ئەو ده‌سته ره‌شانه‌ی له‌سه‌ر خۆشیان و می‌لله‌تانی تره کۆتا ده‌که‌ن!

بکیر و سه‌ماک کاری خۆیان ته‌واو کرد بێ ئەوه‌ی له‌گه‌ڵ کورددا هیچ روو به‌پوو بوونه‌وه‌یه‌ک روی دا بێ. عوتبه‌ش سه‌رکه‌وت. عمر داوای کرد له بکیر یه‌کیه‌ک له جێی خۆی دا‌بن، ئەویش عوتبه‌ی دانا که کاره‌کان ته‌واو بکات له نازربایجان. به‌لام سه‌رکرده‌یه‌کی فارس له‌و ناوچه‌یه‌دا به ناوی (به‌رام) سوپایه‌کی کۆکرده‌وه بۆ لێدانی عوتبه، هه‌تا نه‌هێلنی کاری ته‌واو بکات، چه‌نگێکی توند قه‌وما، فارسه‌کان که هه‌ر له زه‌وه‌ و ره‌یان روخا بوو، بپوایان به شه‌ر نه‌ما بوو شکان و ناوچه‌که که‌وته ده‌ستی موسو‌لمانه‌کان. پێشتر (عیاز کوپی غه‌نم) که سه‌رکرده‌ی هه‌رێمی جزیره بوو (عوسمانی کوپی ئه‌بی

عاسی سهقهفی) نار بو ئه‌رمینییه، هه‌ر که قاچی نایه ناو خاکی ئه‌رمینییه جهنگی (تهست) روی داو سه‌حابه‌یه‌کی به‌ریز شه‌هید بوو به ناوی (سه‌فوان کوپی معتل).²⁷⁵

به راستی سه‌یره. ئه‌و هه‌موو سه‌رکرده فارسیانه له نازبایجان و ئه‌رمینییه و بابلئه‌بووب، ئه‌و هه‌موو جهنگه گه‌وره و بچوک و شه‌هیدبونی ئه‌و هه‌موو سه‌حابه‌یه له خاکی تردا. که‌چی ناوی سه‌حابه‌یه‌ک نه‌هاتوه له خاکی کورد و به دهستی کورد کوژرابی. به‌لام که به کوردستانی ئه‌مپو‌دا ده‌گه‌رئیت، شار و دی و ناوچه نیه گۆپ و مه‌رقه‌د و قه‌برستانی به ناوی سه‌حابه‌وه تیا نه‌بیئت، وه‌کو نوسه‌ریکی عیلمانی، راست ده‌لیت: (دۆلی سماقۆلی له پارێزگای هه‌ولێر به درێژایی ئه‌و دۆله هه‌زاران گۆپی لێ‌یه وه‌کو دانیشتوانی ناوچه‌که ده‌گێرئه‌وه که له‌م دۆله‌دا شه‌ریکی قورس له نیوان ئه‌سحابه‌کان و کافران دا بوه، ژماره‌یه‌کی زۆر له ئه‌سحابه کوژراوه، له‌م ناوچه‌دا نێژاون. به‌لام هه‌یج به‌لگه‌یه‌کی میژوویی له‌م قسانه ناکات. ره‌نگه ئه‌فسانه بیئت).²⁷⁶

موسولمان بوونی کورد له پینوسی میژوونوسانه‌وه

میژوونوسان باسی شه‌ریان نه‌کردوه له نیوان کورد و ئیسلامدا، به‌لام باسی ریکه‌وتن و ناشتیان کردوه، نه‌ک هه‌ر ئه‌وه، به‌لکو ده‌لیت یارمه‌تی سوپای ئیسلامیشیان داوه و دوژمه‌کانیان بو‌ شکاندون، رۆژه‌یانی ده‌لی: (پارسی و ساسانی هه‌ولنی ئه‌وه‌یان دا که کورده‌کان زه‌بون و ژێر ده‌سته بکه‌ن، که سوپای ئیسلام، نا شاره‌زای ولاتی چیا‌ی سه‌خت، له‌گه‌ل ده‌وله‌تی فارسی که‌وتنه شه‌ره‌وه و زانیان کورد دژی ساسانیه. به رابه‌ری و پێشه‌نگی کوردان توانیان به چیا سه‌خته‌کاندا هه‌لگه‌ژین و به‌سه‌ر ئیمپراتۆریه‌تی

²⁷⁵ . الاصابة في تميز الصحابة: الامام احمد العسقلاني. ج٣ ص٢٥١. اسد الغابة: ج٣ ص٢٦ ده‌لێن: صفوان کوپی موعتل غه‌زای مریسع و خه‌نده‌قی بینی، پیاوێکی ئازاو نه‌ترس بوو، له جه‌نگه‌کانی عێراق و شام دا به‌شدار بوو، پاشان چووه هه‌رتمی جزیره، له یه‌که‌م هه‌نگاویان بو‌ ناو ئه‌رمینییه شه‌هید بوو.
²⁷⁶ . په‌دجه‌کان په‌کتری ده‌شکێنن: نه‌وشیروان مصطفی. ل. ٢٠٢١.

ساسانی‌ها زال بین، هرچهنده كورد له ئه‌هواز و به‌رازه‌روز و شاره‌زور و
 حهلوان و كرماشان و زور جئى تردا به ناشتى كوردستانيان دايه
 دهسته‌وه.²⁷⁷ له جئيهكى تردا ده‌ئى: (سوپاي ساسانى به‌بئى يارمه‌تى هئزى
 كورد، هرگيز تواناي شه‌ريان نه‌بوو له هر كوئى كورده‌كان به ناشتى له‌گه‌ل
 هئزه موسولمانه‌كان ريك كه‌وتين، ئه‌وان خويان رزگار كردوو هه‌له‌هاتون).²⁷⁸
 يان ده‌ئى: (وا دياره كورده‌كان كه له ستمى ساسانى به‌ تهنگ هاتبون، بون
 به رئى نوماى سوپاي ئيسلام و شه‌ريان بو شاهه‌نشاه نه‌كردوو و، هه‌موو
 شاره‌كانيان هر به بئى شه‌ر و به ناشتى داوه به دهسته‌وه).²⁷⁹ مه‌سعود محمد
 ده‌ئى: (كورد خو‌شحال بوه به هاتنى ئيسلام، هه‌تا فارس و روميان له كۆل
 بكاته‌وه).²⁸⁰ سير مارك سايكس ده‌ئى: (كورد وا به ئيسلامه‌وه چه‌سپان و
 په‌يوه‌ست بوون، كه هئچ ميلله‌تيكى تر وا به ئاسانى و سه‌ربه‌ست قبوليان
 نه‌كرد...)²⁸¹

موحه‌مه‌د مه‌ردوخى ده‌ئى: (كورد به ره‌زامه‌ندى خوى ئاينى ئيسلاميان
 په‌سه‌ند كردو موسولمان بوون)²⁸² محمد ئه‌مين زه‌كى ده‌ئى: (كورده‌كان بينيان
 و تيفكرين كه ئه‌م ئاينه تازيه، به ته‌واوى موافقى ته‌بع و وجدانياه، له‌به‌ر
 ئه‌وه به ئاسانى و به‌ره‌به‌ره قبوليان كرد).²⁸³

دكتور حسين خه‌ليقى ده‌ئى: (زور جار كورده موسولمانه‌كان له‌شكرى
 كه‌وره‌يان ساز دهدا و دژ به فارس و روم و عه‌ره‌به لادهره‌كان جه‌نگاون بو
 ته‌مى كردنيان. چه‌ندين ده‌ولت و ئه‌ماراتى سه‌ربه‌خويان دروست كردوو و

277 . مي‌ثووى حه‌سه‌نوه‌يهى و عه‌يارى: محمد جميل رۆژبه‌يانى، ل. ٦.

278 . هه‌مان سه‌رچاوه، ل. ١٥٧.

279 . هه‌مان سه‌رچاوه، ل. ١٥٦.

280 . گوڤارى كۆپى زانبارى كورد: به‌رگ(٥)، مه‌سعود محمد.

281 . وارثانى خلفا: ل. ٢٥٢.

282 . كورد و كوردستان: محمد مه‌ردوخى كوردستانى، ل. ٩٤.

283 . كورد و كوردستان: محمد امين زه‌كى، ل. ١٢٣.

شەرىعی خویان تیا بەرپا کردووە و سەر بە دەولەتی گەورەى ئىسلامى
بوون).²⁸⁴

مامۆستا هەژار دەلن: (ئاینى پاکی بىنگەردى ئىسلامەتى که له سەرەتاوہ
پەيدا بوە، تيشکی برایەتى و یەكسانی وە چیاکانى کوردستانیش کهوتوہ،
تاریکایی و ئاگرپەرستی لەسەر رەواندوین و چاکان و پاکانى ئىسلامى پینشو
تێیان گەیاندوین که موسولمانان هەموو پینکەوہ بران و رەش و بۆر و سپى و
مۆر و زەرد و کەوہیە که ئارادا نیە. ئەگەر جارەن که مێکی بێ کەس بوون، و
ئىستە له سایەى ئاینى تازەوہ بوئەتە زۆر و کەس زۆریان لى ناکات).²⁸⁵

سالم قەفتان که قەومیەکی تۆخ و خاوەنى رای تايبەتە، چاکى دەپینکى
که دەلن: (بە زمان زەدى لەناو خەلکی کوردستاندا شوڤت وایە که نەژادى
ئەمڕۆ بە زۆرى شمشیر موسولمان بوە و، ئەم قەسەیه پشتاو پشنت بەجى ماوہ.
بە مەدا و ديارە باوک و باپیرانمان وایان زانیوہ کاتى خۆى عەرەبەکان که
هاتوون کوردستانیان زەوت کردوہ، دەستیان داوہتە شیر و هەرچى
موسولمان نەبوہ کوشتویانە بەو تەرەحە موسولمانیتیان بە زۆر بریوہ بەسەر
کوردەکان دا، بگرە بەو جۆرە بەسەر گشت گەلەکانى تریشا. ئەگەر ئەمە
راست بوایە، ئەبوو عەرەبەکانى ئەو حەلە لە موسولمان بەو لاوہ چ تايغەییەکی
تریان لە ولاتى ئىسلاما نەهیشتایە، ئەى جولەکە و عیساییەکان بۆ چ مانوہ
تەشەقەلەیان پى نەکراوہ).

(کوردەکان ئەو کاتە که زەردەشتى و بت پەرستى بوە، بە موشرىک
دانراوہ، عەرەبەکان بەجى گومان تەقەلای لە ناو بردنى ئەم جۆرە ئاینەیان داوہ،
بەلام نەک بە زۆرى شمشیر، بەلکو بە زۆردارى سیاسەت پینکیان هیناون بۆ
نمونه: عەرەبەکان چونکە خۆیان هینشتا شارەزای کشت وکال نەبوو بوون،
هاتون مولکی خاوەن ئەرزى ئەمیریان بەسەر خەلکە کۆنەکەدا دا بەش کردوہ،

²⁸⁴ . کۆمەڵناسى کوردەوارى: د. حسین خەلیقى. چاپخانەى الحوادث، بغداد ۱۹۹۲.

²⁸⁵ . شەرەفنامە: شەرەفخانى بدلیسى، وەرگێز: عبدالرحمن هەژار، ل ۳۰.

دلیان خویش کردن و، لهسەر ئهوهشا، مۆلکانه و زهکاتی سوکیان لی سهندون، بهم کارانه، ئهوه خهڵکانهیان به تهبیعهتی حال منتهباری خوین کردوه، چونکه له چاو زولم و زۆرهکانی حکومهتی رابوردودا، ئهم زهریبهیه سوک و به کهک بوه بۆ قهومیکه، عهربهکان لهگهڵ خولق قایمی خوین، چونکه ئیدارهکەشیان توند و تۆل و عادلانه بوه، تهنزیماتهکانیان خیرا سهری گرتوه و، بهوه لهگهڵ منتهباری خهڵکهکهدا ولاتهکەش ناوا بوهتهوه و، زۆربهی نههلهکه به حکومهتهوه نووساوه. جا بهم سیاسهته نهرم و رهنگینه له ئێران و کوردستانا عهربهکان حاکمیتهتی خوین خیرا ساغ کردوهتهوه و زۆر به گورجی تیا دامهزراوه و موسولمانیشیان بلاوکردوهتهوه.²⁸⁶

جواهر لال نهرووش له یادداشت نامهکهی دا راستیهکی پێویستی بهم شوینه وتوه: (. ئیتر عهربهکان ولات دواي ولاتیان دهگرت، وه زۆر جار جهنگیان بهبێ کوشتار بردۆتهوه! وه دواي وهفاتی پینغهمبهر - درودی خواي لهسهر بئ- به (۲۵) سال عهرب ههموو ولاتی فارس و سوریه و ئهرمینیا و بهشیک له ناوهراستی ئاسیای رۆژهلات و میسر و بهشیک له سهروی ئهفریقیایان به ئاسانی گرت! چونکه - ئهوه گه لانه - زۆر ستهمیان دیبوو به دهست زۆرداری ئیمپراتۆریهتی فارس و رۆمان و شههر و شوپی تایفهگهریهوه.²⁸⁷)

ماموستا ههژار دهلێ: (کوردەکان که بینیان له ئیسلامدا. ههموو رهگهز و تیره و هۆز و نهتهوهیهک له بهرامبهر بارهگای خودای بهرزا یهک جوړن و یهک تهرزن. ههر رهنگیک و زمانیک لهبهر بهرچکهی خۆرهتاوی ئیسلامهتیدا به سانایی دهحهوئتهوه. کوردیش که چونهته ژێر سنیهری ئالای پیروزی ئهم ئاینه پاکهوه، دیتویانه وهک بیستویانه وایه. موسولمان ههموو پیکهوه بران و

²⁸⁶. میژووی گهلی کورد له کۆنوه تا ئهمرۆ: صالح قهفتان، ۱۷۲ل، بغداد ۱۹۶۹.

²⁸⁷. چاپیخاشاندنیک به میژووی جیهاندا: جواهر لال نهرووش. وه رگیتێ: زووف محمد زوهدی، ج ۱ ل ۴۲.

بۇ يەكتەر پىشت و پەنان، ئەگەر جاران كەمىكى بىن كەس بوون، وا لە ساىەى
ئاينى تازەوہ بونەتە زۆر و كەس زۆريان لى ناكات.²⁸⁸

پاشان ھەژار وەك مېژوونووسىكى ھەقبېژ و نزيك، نەك وەك
رۆژھەلاتناسىكى دور و قسە ھەلبەست، تەفەنگ بە تاريكپەرە بنى و، ھەرگىز
كوردى نەبىنيوہ و نەيناسيوہ، بۇ دزايەتى دين و مەبەستىكى ناباش وشە
ھەلدەبەستىت، ھەر بۆيە ھەژارى موكرىانى كوردناس و كوردپەرور و لەناو
ئازارەكانى كوردا تلاوہتەوہ و پىنگەيوہ، لە ناخەوہ دەلى كوردەكان: (ئاين و
رەوشتى نوئىيان بەلاوہ زۆر لە رى وشوئى پىشنى پىننى پىر ئازارى ئاگر
پەرسىتەكە لەبارتر و چاكتەر بوہ و لە ساىەى ئەو فرمانە ئاسمانىدا كە
قورئانە، ماوہىەكى زۆر باش ھەسانەوہ).²⁸⁹ ھەر دوای ئەوہ راستىكى تر
دەلى كە كەس ناتوانى رەخنەى لى بگرى و شتىك بلى، ھەژار غەم و خەفەتى
خۆى ھەم بۇ كورد و ھەم بۇ ئىسلام ھەلدەرىژى دەلى: (بەلام، سەد ئاخ و داخ
و مەخابن، ئەم جەژنە پىرۆزە، زۆرى نەخاياندوہ و لەشكرى خەم و پەژارە
دووبارە سەرى لى داوونەوہ و، بە سەربەستى نەماونەوہ. دەسەلاتدارە راست و
دروستەكانى ئىسلام بەرە بەرە ئاسوى ژيانيان ئاوا بوون).²⁹⁰

دكتور حسينى خەلىقى كە خۆى چەپپە، بەلام ھاتنى ئىسلام بە
مەرچەرخانىكى گىرنگ و بەرەو پىش چوئىكى نوئى دادەنئ لە ژيانى
مروفايەتيدا كە بىن گومان كوردىش گەلىكە لە كۆمەلگاي مروفايەتى سەر
زەوى دا و دەلىت: (لە رۆژھەلاتى ناوہراستدا، بە سەرھەلدانى ئىسلام،
چوارچىوہى رۆژمە كۆيلەدارەكان تىك روخا و پەيوەندى ئابورى و
كۆمەلايەتى و سياسى گۇرا و، نەزمى نوئى و بۇچونى تازە لەسەر شىوہى

288 . شەرەفنامە: مېر شەرەفخانى بدلىسى، وەرگىز مامۇستا ھەژار. ل. ۲۱۱.

289 . ھەمان سەرچاوە: چاپخانەى نعمان، نەجەف ۱۹۷۲، ل. ۲۱۱.

290 . شەرەفنامە: ل. ۲۱۱.

ژیانی مروژ و نرخه‌کی دامه‌زرا، بهم جوړه ئیسلام له قوناغیگی بهره و پینش
چونی کۆمه‌لدا ده‌وری بڼه‌پرتی و چالاکۍ همبوو.²⁹¹

دوای روخانی حکومتی میدیا سالی ۵۵۰ پ.ز هتا هاتنی ئیسلام بو
کوردستان سالی ۶۲۰ دوای زاین، واته کورد (۱۱۰۰) سالیگ به دم ره‌شه‌بای
شهری نیوان فارس و رۆمه‌وه، پت پتینی زوری پین‌کراوه و، هرچی له
(۱۵۰) ساله‌ی حکومتی میدیا به‌رقه‌رار بوو، پینیان پرشت و، کارنیکیان پین
کرد، ده‌رونی روخا، بروای به کس نه‌ما، دوژمنی هموو لایه‌ک بوو، له
حاله‌تیکۍ ئینتخاردا ده‌ژیا، پینش و پاشی خوی نده‌ناسی، تنها ئیسلام
ده‌یتوانی ته‌داری و چاری هم نه‌خوشه کوشنده بکات، ژیره‌کانی نه‌و
میلله‌ت‌ش له پیاوه ناینیه‌کانی زه‌رده‌شتی (پیر)، به دوای چاره‌ی گله‌که‌بیاندا
ده‌گه‌ران، ده‌یانزانی له‌و رموزانه‌دایه که (گاتا و زه‌رده‌شت و ناویستا و
ماریفته) به گله‌که‌ی داوه، ئیسلام، قورئان، پیغه‌مبیری چاوه‌پروان کراو
هات، ناسیان، باوه‌شیان پیا کرد، زانیاں پر پینست و شیفای ناخ و، پر
که‌روه‌ی بو‌شاییانه، بو‌ی ژیاں و بو‌ی مردن، هموو لایه‌نی ژیا‌نیاں گؤرا.
به‌لام هندی خراپه‌ی شاراوه‌ی ناو پینستی ناخ و ده‌رونی هر ماو نه‌یتوانی
ده‌ست به‌رداری ببیت، له‌گه‌ل نه‌و هموو تیکه‌ل بونه له‌گه‌ل ئیسلام و
بیروباوه‌ری دا، پاشماوه‌ی نه‌خوشی (خوش باوه‌ری) و (یه‌ک نه‌گرتن) و
(خو‌فروشتن) و (پوازیتی) هرماوه. شهر ناوایه، هر بو‌یه ده‌وله‌ته زله‌یزه‌کان،
به زور و به فی‌ل و تاکتیک، ده‌یفروشن، ئیسترادی ده‌کن بو‌گه‌له ژیره‌ست و
بچوک و به‌رامبه‌ره‌کانیاں، شهر هموی نه‌خوشیه، چهند زهره‌ر له له‌شی
میلله‌ت و نابوری ده‌وله‌ت ده‌دات، (ده) نه‌وه‌نده ناخ و شعور و ده‌رونی تاک و
کۆمه‌لی میلله‌ت، نالۆز و شیواو و بریندار و پر میکرو‌ب و نه‌خوشی ده‌رونی
ده‌کات...!! سه‌رکرده‌ی ژیره‌نوه‌یه، هموو شیوازیگ به‌کاربه‌ینتی بو‌ سه‌رکوت
کردنی شهر و خونساکردن و مه‌فعول نه‌هینشتنی، پیغه‌مبیر درودی خوی

291. کره‌لناسی کورده‌واری: د. حسین خه‌لیقی. ل ۲۲۱ ب. ۱.

لهسەر بیئت له رینکهوتنی حودهیبیه دا ویستی کۆتایی به شه‌ر بهینئ و شیوازی حیوار و په‌یغین و گوتار و نامه و نوینەر به‌کاربهینئ. هه‌تا ماوه‌یه‌ک سه‌رکه‌وتوو بوو، به‌لام شه‌یتانی شه‌ر نه‌یه‌یشت.! حه‌زه‌تی عومه‌ر پینچ جار له ته‌مه‌نی خه‌لافه‌تی دا هه‌ولئ دا کۆتایی به وه‌یشومه‌ی شه‌ر بهینئ، به‌لام یه‌زدگورد رازی نه‌بوو، وای ده‌زانی خێر له شه‌ردایه‌! هه‌ر ئه‌و شه‌ره‌ درێژ ماوه‌یه‌ی سه‌رده‌می عومه‌ر بوو، میکروۆبی عه‌بدوڵلا کورپی سه‌به‌ئێ جوله‌که‌ و، جولانی کرمی دوو پوه‌کان و شه‌هیدبونی عوسمان و جه‌نگی نیوان عه‌لی معاویه‌ی تیا به‌ به‌ره‌م هات. ئه‌گه‌ر به‌ شیوازیکی به‌هینز ناشتیان فه‌رز بکهدایه‌، زه‌نگی خه‌ته‌ری شه‌ریان کز کردایه‌، ته‌مه‌نی حوکمی خوله‌فا درێژه‌ی ده‌بوو، شارستانی ئیسلامی دامه‌زراوتر و جیهانیکی فراوان تر و پینشکه‌وتوتریان درێژه‌ پێ ده‌دا. به‌لام هه‌زار مه‌خابن...!!!

شه‌ر کۆمه‌لێک نه‌خۆشی فه‌رز کرد به‌سه‌ر ده‌رونی کوردا که هه‌تا ئه‌مه‌رۆش گه‌وره‌ترین به‌لای رینگری میله‌ته‌که‌یه‌ له‌به‌رده‌م سه‌ربه‌خۆیی دا. ئیسلام زۆر شتی کوردی چاک کرد، پاک و بێ غه‌ل و غه‌شی کرد، به‌لام که شه‌ری شه‌یتانه‌کان تێی ئالانه‌وه‌، خۆیسی ده‌ستی گه‌وره‌ی تیایدا هه‌بو، نه‌خۆشیه‌ کۆنه‌کان له‌ سپۆر جولان و هاتنه‌وه‌ مه‌یدانی چالاکئ! (یه‌ک نه‌گرتن) یه‌کیکه‌ له‌و نه‌خۆشیانه‌، (گاوا) مامۆستای سولتان موراد له‌ هه‌ق ئه‌وه‌ی که کورد هه‌رگیز یه‌کیان نه‌گرتوه‌ ده‌لئ: (کورد له‌وه‌ته‌ی هه‌یه‌ له‌ وته‌ی شاد و ئیماندا نه‌بیئت یه‌کتریان نه‌گرتوه‌).²⁹² واته‌ یه‌ک پارچه‌ خۆیان بۆ ئیسلام کرده‌وه‌، به‌لام وازیان له‌ نه‌خۆشی یه‌ک نه‌گرتن نه‌هیناوه‌!

خاتو فاسیلیفا²⁹³ وه‌سفیکی سه‌یری کورد و ئاین ده‌کات: (دلسۆزی خه‌لک بۆ سه‌رکرده‌ ئایینی‌یه‌کان ئه‌وه‌نده‌ به‌هینز بوو، که دوا‌ی تیاچونی

²⁹². شه‌ره‌فنامه: وه‌رگێژ مامۆستا هه‌زار، ل ٣٦، نه‌جه‌ف ١٩٧٢.

²⁹³. خاتو فاسیلیفا: ناری یه‌گینبنا ئیلچنا فاسیلیفا، ناریکی پرشنگاری رۆژه‌لاتناسی و کوردناسی ولاتی سۆفیه‌ته‌، شه‌ره‌فنامه‌ی کربوه‌ته‌ روسی، چه‌ندین وتار و لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر

میرنشینه کانیش توانیان سهرکردایه تی بزوتنهوهی کوردایه تیش بۆ سهر به خوژی بگرنهوه دهست.²⁹⁴

کورد نازا بوه ناوی (کورد) به مانای پالنهوان دیت، باوهپی به هرچی نهبویه سهری بۆ دانه نهواند، به لام که نیسلام هات بهو جوژه بوو که (سافراسیتاف) دهیگپرتیهوه: (بهه له نیسلام هیچ کاتیک کورد سهری بۆ کس نهچه ماندوه تهوه).²⁹⁵ به لام که نیسلام هاته بهردهمی، فتره پاکه کهی کورد له ژیر ته پوتۆزی هزار ساله ی جهنگی فارس و رۆمهوه جولاو، زوو به زوو له گه لیدا گونجا.

خاتو فاسیلیفیا دووباره ی دهکاتهوه: (هۆشیاری و کۆمه لایه تی - کورد- سیمایه کی نیسلامی ههیه. نهوهش ده بیته زه مینه یه که بۆ لیک جیابونهوهی پرۆسه کانی فکری و کۆمه لایه تی و سیاسی. ههتا رۆژانی نه مپروش ئیدولۆژیای نیسلامی له ناو کوردا زال و بهر که ماله).

له درێژهی باسه که ی خاتو فاسیلیفیا دا (ئه و رایانهش به درۆ ده خاتوه که ده لێن کورده کان موسولماننیک خراپن، یان ههه به ناو موسولمانن، یان نیسلامه تی کوردان جینگه ی باوهر نییه).²⁹⁶

نیسلام که هاته کوردستان ته دیری ماقولیان بوه، به لام مامۆستا سالح قهفتان جوړیکی تر لیک ده داتهوه: (زۆر نه گونج حکومه تی عهره بی نیسلامی نهو حه له بۆ پیکهینانی مه سله حه تی خو ی و قایم کردنی بناغه ی دهوله ته که یان ته دیری ماقول و سیاسه تی ئیداری زۆر جوانیان پیکه وه نابیت، له کاتی فه تی نیسلاما عهره به کان وه که به زۆری بازوو، پرشتی چهک، خه ریکی داگیر کردنی ولاتان بوون، له گه ل نه وه شا ویلی ته رتیباتنیک و اش

میژوی کورد ههیه وه که (چه که کانی تایله و عه شیره ت و قه بیله له شه ره فنامه دا) (ژیان و به ره مه کانی ماه شه ره فخانم کوردستانی) (تایبه ته ندیه کانی ئیتیکتی کوردی) و نقدی تر.

²⁹⁴ . کوفاری رووناکبیری. ژماره (2) ل 173.

²⁹⁵ . شه ره فنامه: وه رگپر مامۆستا هه ژار - وه تی به حیا خه شاب - ل 120.

²⁹⁶ . کوفاری رووناکبیری. ژماره (2) ل 174.

بوون که نهیئێ جاریکی تر ئهو ولاتانیان له کیس بجیتتهوه، به راستی له میژوودا کهم نهتهوه ههیه له ئیداره‌ی مولک و به‌رئوه‌بردنی ئه‌قوامی بیگانهدا وهک عهره‌به‌کان به رێک و پێکی سه‌رکه‌وتبیت. عهره‌بی تازه موسولمان وهک له سوپاگه‌ریدا هۆشیار بوه، بیرى سیاسه‌ت و ئیداره‌ی ولاتیشی ته‌واو بوه. ئهم نهته‌وه زیره‌که زانیویه که له ولاته داگیرکراوه‌کانا ئه‌گه‌ر له بناغه‌وه بابته ئیداره‌یه‌کی نهرم و نیان نه‌خاته کار، قه‌ومه‌کانیان بۆ داگیر ناکریت، به‌لکو ئه‌بیت هه‌میشه له‌گه‌ڵیان له‌ جه‌نگدا بن. له‌به‌رئوه‌وه له لایه‌که‌وه هاتون ئه‌زریان داوه پێیان، دلێان خۆش کردوون، له لایه‌کی تریشه‌وه توخنی ئیشی قه‌ومیان نه‌که‌وتون و نازاریان نه‌داون، له‌به‌ر ئهم سیاسه‌ته نهرمه، کورده‌کان ورده ورده ته‌سلیمیان بوون و له‌گه‌ڵ ئیداره‌ی عهره‌بدا رێک که‌وتون.²⁹⁷

سالم قه‌فتان وشه‌ی موسولمان به عهره‌ب ناو ده‌با، که ئهو سوپایانه هه‌رگیز به ناوی عهره‌بایه‌تی‌ه‌وه نه‌هاتون، ئه‌وانه هه‌تا عهره‌ب بوون، داماو بوون به ده‌ستی فارس و رۆم و حه‌به‌شه‌وه، به‌لام که قه‌ومایه‌تیان لا‌برد و بیروباوه‌ری ئیسلامیان وه‌رگرت، ئه‌ویان کرد که کردیان، هه‌چ گه‌ڵیکیان نه‌کردوه به عهره‌ب، ته‌نها ئیمان و به‌روایان له خه‌لکی وسته‌وه. زۆرجاریش قه‌فتان به داگیرکاریان ناو ده‌بات. که به مه‌رجێ داگیرکار ئه‌وه نیه که خۆی وه‌سفییان ده‌کات، ئه‌وه ره‌وشتی زۆردار نیه، به‌لکو ئهو موسولمانانه هاتون ته‌نها بیروباوه‌ری ئیسلامه‌تی بلۆبکه‌نه‌وه و به‌س، کوردیش وه‌کو سالم قه‌فتان و میژوونوسانی تر باسی ده‌کهن، زۆر به هه‌رزان و به ناشتی لێیان وه‌رگرتوون و، وهک ئه‌مین زه‌کی ده‌فه‌رموئ: (تێفکرین که ئهم ئایینه تازه‌یه به ته‌واوی موافقی ته‌بع و ویجدانیانه. قبوڵیان کرد.)

سالم قه‌فتان له جێیه‌کی تردا ده‌لێ: (عه‌ره‌به‌کان ئهم سیاسه‌ته جوانه میلی‌یه‌یان وه نه‌بێ هه‌ر له کوردستان و ئێران به‌کاره‌ینا بێ، بگه‌ هه‌ر له سنوری چین، هه‌تا قه‌راغ ده‌ریای زولومات ئه‌تله‌سی له هه‌موو کیشوهره

²⁹⁷ میژووی گه‌ڵ کرد له کۆنه‌وه تا ئه‌مڕۆ: سالم قه‌فتان، ۱۷۲ل. بغداد ۱۹۶۹.

داگیرکراوه‌کان به‌جین‌یان هیناوه. (به‌لام دواى ئەم وه‌سلفه جوانانه دوباره ده‌که‌ویته‌وه هه‌له‌وه و ده‌لێ: (بۆیه له میژوودا ئەبینین له دواى پێغه‌مبەر(د.خ) به سهد سالتیک زۆربه‌ی قه‌ومه دانیشتوه‌کانى سەر زه‌مینی ئیمپراتۆریه‌تى عه‌ره‌ب بوون به موسولمان و بووشن به عه‌ره‌ب و میللته‌تى خۆیان له ده‌ست داوه. (میلله‌ت نیه و گه‌ل نیه له دنیا‌دا به هه‌یج زولم و زۆر و سته‌میکیش، واز له زمان و خاک و نه‌ته‌وه‌ی خۆی به‌ینیت، یه‌ک نمونه‌ش له‌به‌رده‌ستدا نه‌بووه، ده‌نا ده‌یه‌ینایه‌وه. ئەه‌وه‌تا ئێمه‌ی کورد له‌گه‌ڵ ئەو هه‌موو زولم و زۆره‌ی ولاتانی ده‌وروبه‌ر، به راگواستن و کوشتن و کیمیایى به‌سه‌راکردن و راپنچ و ره‌و پێکردن و ون کردنمان، هه‌ر له زیاده‌بوون و چه‌سپاندنى مافی ره‌واماندانین. ئەوه مافی خوايه بۆ زمان و ره‌نگ و گه‌ل و نه‌ته‌وه‌کان، نابێن ب‌تاویننه‌وه. به‌لام نه‌گه‌به‌تى ئێمه له‌وه‌دایه، باسێکی وا به‌هه‌یز، به قسه‌یه‌ک به دوو وشه لاواز ده‌که‌ین و له نرخی که‌م ده‌که‌ینه‌وه. ده‌بوو مامۆستا قه‌فتان له ره‌وتی جوانی خۆی دانه‌به‌زاندايه و باسه به‌هه‌یزه‌که‌ی تیکه‌ڵ نه‌کردايه!

شاره کوردیه‌کان به ناشتی رێک که‌وتوون

له میژووی سه‌رده‌می خوله‌فای راشدین دا سێ جه‌نگی زۆر گه‌وره‌ی روی داوه، که به گه‌وره‌ترین جه‌نگ داده‌نریت له میژووی ئیسلامدا. یه‌کیان له خاکی عه‌ره‌بدا بوه و وانیا‌نی له خاکی کوردا.

جه‌نگی یه‌که‌م (قادسیه) بوو له خواروی کوفه، که شکستی هه‌ره گه‌وره‌ی به‌سه‌ر فارس هینا، (رۆسته‌م) وه‌زیری به‌رگری و سه‌رکرده‌ی هه‌موو هه‌یزه‌کانی فارسی ساسانی تیا کوژرا، ئالای ئیمپراتۆر که ناوی (دروه‌شی کاویانی) بوو که ئالاکه‌ی کاوه‌ی ناسنگه‌ر بووه، که‌وته ده‌ستی موسولمانه‌کان، زیاد له سهد هه‌زار سه‌ربازی فارس کوژرا.

جه‌نگی دووه‌م (جه‌له‌ولا) بوو که له خاکی کوردا روی دا، به‌لام ده‌ستی کوردی تیا نه‌بوو، یه‌زدگوردیش نه‌فیری عامی ده‌رکرد زیاد له سهد هه‌زار سه‌ربازی له هه‌موو هه‌رێمه‌کانه‌وه هینا، خه‌نه‌قیکی زۆر گه‌وره‌ی بۆ هه‌لکه‌ندن و سه‌نگه‌ری بۆ به‌ستن و هه‌ر هه‌مووی تی‌کردن به سه‌رکرده‌یه‌تی مه‌رانی کورپی

یەزدگورد، لەو جەنگەدا مەهران و دەیان سەرکردهو سەد هەزار سەرباز کوژرا. (شابانو) کچی یەزدگورد ئەسیرکرا، لەتاو زۆری لاشەیی کەوتوو ناوچەکە ناوئرا جەلهولا.

جەنگی سینیەم (نەهاوهند) بوو، یەزدگورد نەفیری عامی دەرکرد، پاشماوەی هیژەکانی هەموو هەرنیمەکانی کوژدەو و لە دەشتی (نەهاوهند)، بە سەرکردایەتی و سەرپەرشتیاری (فاروزان) و فرماندەیی دەیان وەزیر و سەرکرده و زیاد لە (۱۵۰) هەزار سەرباز. یەزدگورد خۆی لە ئەسفەهانەو ناگادار بوو، لە ماوەی هەفتەیهکدا سەرکرده و وەزیرەکان و فرماندەیی هەرنیمەکان و زیاد لە سەد هەزار سەربازی فارسی کوژراو لەبەر گەورەیی سەرکەوتنەکەش ناوئرا جەنگی (فتح الفتوح).

ئەم سێ جەنگە هەببەتی ئیمپراتۆریەتی فارسی ساسانی شکاند، قەری خستە ناو سەرکردهو لەشکرە تاییبەتیەکانی دەرباری شاهەنشاهی، سەرنوێشتی جەنگی یەکلا کردەو.

لەگەڵ ئەوێ کە ئەم دوو جەنگە دواپی (جەلهولا و نەهاوهند) لە خاکی کورددا رویان دا، بەلام بە هیچ کلۆجێ دەست و مەیل و ویستی کوردی لەسەر نەبوو، بەئکو یەزدگورد بۆ مەبەست و بەرژەوهندی خۆی خستنیە خاکی کوردانەو. بەئکو کە سوپای ئیسلام روی کردە خاکی کوردستان، ئەگەر فارس شکابن و هەلھاتبن، نیتەر شارە کوردەکان بە ناشتی رێک کەوتون و هاتون بە دەم ئیسلامەو و هیچ رووبەرپووبوونەوێکی لەگەڵ ئیسلامدا تۆمار نەکردەو.

لە بێرگەیی پێشودا قسەیی میژوونووسەکانم هینا لەسەر ئیسلام بوونی کورد، کە هەمووی لە سەرچاوەکانەو هەلگۆزرا بوو هەتا بە ئاساتر لەبەردەستی خوێنەردا بێت و سقەیی بەهێزتر دروست بکات بۆ ناوهرۆکی مەبەستی بابەتەکە، لێرەشدا بێرگەییکی ترم هەلنێژاردووە لە سەرچاوەکانەو کە باس لە شارە کوردیەکان دەکات کە بە ناشتی و ئاسان لەگەڵ سوپای

ئىسلامدا رىك كهوتون، هەتا روتتر و كۆيى تر و ئامادەتر مەبەستەكان بېيىكى: -

- رۆژبەيانى دەلىت: (بەرازە روز - بلدرون) و (مىهروز - مەروت) كە لەم دوايىدەدا كرايە (كەنعان)، (بەندەنيچىن - مەندەلى) و حەلوان و شارەزور، ئەمانە ھەموو بە ناشتى رزگار كراون.²⁹⁸

- ئىبن ئەعسەم دەلى: ھەر لە جەملەولا ھەتا ئەھاوئەند شارەكانى نىوانيان ھەموو بە ناشتى رزگار بوون، موسولمانەكان بەبى شەپ بە سەرکردايەتى نەمان كوپى مقرن چوئە (قرماسىن - كرماشان)³⁹⁹

- بەلازەرى دەلى: ھاشم ھەلى كوتايە سەر (حەلوان) و بە ناشتى گرتى، پاشان چوو بۆ (دینەوەر) و لەويوئە چوو بۆ (قرماسىن - كرماشان) و بە ناشتى رىك كهوتن.³⁰⁰

- رۆژبەيانى دەلى: دینەوەر (كرماشان-قرماسىن) و (مىهەرەجان گجگ - قذق) و سىروان و ھەيمەرە و نيزە و شوش. ئەمانە ھەموو بە ناشتى رزگار كراون.³⁰¹

- ئىبن ئەعسەم دەلى: (ھەر ئەو رۆژە موسولمانەكان چوئە خانەقەين بەبى شەپ، پاشان چوئە قەسرى شىرىن بەبى شەپ. سوپاي موسولمانان بەبى شەپ گەيشتە حەلوان).³⁰²

- ئىبن ئەسیر دەلى: (نەعیم و قەعقاع كهوتنەپرى بۆ ھەمەدان لەگەل حاكىمى شار بە ناشتى رىك كهوتن).³⁰³

²⁹⁸. ولاتگىرى رەشەخاكى عىراق: مەلا جەمىل رۆژبەيانى، ل ۱۱، چاپى يەكەم، ۱۹۹۷ سەلىمانى.

³⁹⁹. كەتاب الفتوح: ابن اعثم الكوفى، ج ۲ ص ۴۷.

³⁰⁰. فتوح البلدان: بلانرى، ص ۱۱۱.

³⁰¹. ولاتگىرى رەشەخاكى عىراق: مەلا جەمىل رۆژبەيانى، ل ۱۱، چاپى يەكەم، ۱۹۹۷ سەلىمانى.

³⁰². كەتاب الفتوح: ج ۲ ص ۲۸۰، بىروت ۱۹۶۸.

³⁰³. الكامل في التاريخ: ابن اثير، ج ۳ ص ۶.

- رۆژبەیانى دەلنیت: (خانەقینى بە ناشتى گرت. كەوتنە پى بۇ حەلوان، ئەویشى بەبىن شەپ گرت).³⁰⁴

- رۆژبەیانى دەلن: (وادىيارە كوردەكان كە لە ستمى ساسانى بە تەنگ ھاتبوون ئەوان بوون بە پى نوماى سوپای ئىسلام و شەپان بۇ شاھەنشاهى نەكردە، ھەموو شارەكانیان ھەر بەبىن شەپ بە ناشتى داوہ بە دەستەوہ).
لە جىيەكى تردا دەلن: (لېرەدا ئەبىن ئەوہ دىيارى بكەين يەكەم: سوپای ساسانى بەبىن يارمەتى ھىزى كورد ھەرگىز تواناى شەپان نەبوو، لە ھەر كوئى كوردەكان بە ناشتى لەگەل ھىزە موسولمانەكان رىك كەوتون، فارسەكان خۆيان بۆى دەرچوون. وا دىيارە ھەندى لە كوردەكان ھاوكارىيان لەگەل سوپای ئىسلام كردوہ، ئەوہتە سەعد كوردىكى (قوباد) ناو دانەنن بە سەردارى حەلوان لە باتى قەعقاع)³⁰⁵

- خزدى بەگ دەلن: (نەعیمى كوپى مقرر لە ھەمەدانەوہ چوو بۇ رەى، بە ناشتى رىك كەوتن، پاشان سۆلەى براى نارد بۇ شارى قومس و بە ناشتى رىك كەوتن، پاشان نامەى پاشای جورجانى بۇ ھات لە نزىك دەرياچەى قەزوین كە داواى ناشتى كرد بوو، شارى رەى و دستەنبى كە سەر بە ولاتى چيا بوون (اقلیم الجبال) بە ناشتى رىك كەوتن، خەلكى تەبەرستان لە نزىك دەرياچەى خەزەر بە ناشتى رىك كەوتن).³⁰⁶

- رۆژبەیانى دەلن: ھىزىكى ئىسلامى لای تکریتەوہ روى كردوہتە كوردستان، لە چىاي ھەمرىنەوہ ھاتوہتە (باوہزى - بوازىج) و لە وێوہ بە كەنارى شىوى خاصەى خوارودا كە تىكەل بە پوخانە دەبىت و (زەغەيتون) دىننیتە بەرھەم، كە پىيان ئەوت (عیث) رو ئەكەنە (رازانات - دەشتى ئىفتخار

³⁰⁴. خانەقین لە مێژوودا: گۆڤارى كوپى زانبارى كورد، ژمارە ۱۸-۱۹، ۲۴۱، بىداد.

³⁰⁵. مێژووى ھەسەنەوہى و عەيارى: مەلا جمیل رۆژبەیانى، ل ۱۰۶-۱۰۷.

³⁰⁶. تارىخ الامم الاسلامية: خزدى بەگ، ص ۲۲۵. قادة فتح العراق والجزيرة: اللواء الركن محمود شيت

خطاب، ص ۱۲۷.

- عەلی سەراي) و لەویوێ روو ئەکەنە (خوێ لێن - خوێنجان - توژخورماتو) و (دێ کۆک - دقوڤا)، ئنجا (کەرخیی - کەرکۆک) و (کەرڤ جدان - قەرەحسەن) و (خاینجار - قەرەهەنجیر - هەزار کانی). ئەم ناوانە هەموو سەر بە ئۆستانی (باجەرمی - بیس گەرمای - ولاتی گەرمیان) ه. ئەو فرماندانە ئیسلام ئەم ولاتانەیان هەموو بە ناشتی گرتوو. ئەمانە لای خۆره‌لاتی باشوری کوردستانە. (لای باکور و خۆرئاوای کوردستانیشە، هەرمێکانی جزیرە - نامود - موسل - هەکاری - هەولێر). ئەنجا بەرو ژورر بۆ کوردستانی سەرو ئازربایجان و ئەرمینیە. هۆی ئەوەی کە کوردی ئەم ناو بە ناشتی خۆیان دایە دەستەوه، بۆ رزگاری بوو لە ستم و بەد کرداری دەسلەلاتی ساسانی، هیزی عەرەبی ئیسلام بە رابەری و پشتیوانی کورد هەلگژانە شاخەکان.³⁰⁷

- له (اسد الغابة) دا هاتوو (بەرگری کەرانی ناو قەلای موسل داوای رێکەوتنیان کرد، عەبدوڵڵا گەیشته موسل، داوای لە هەهاتوان کرد بگەڕێنەوه و پەیمانی دانێ کە مافیان دەپارێزێ و هەموو سەربەست و نازادن لە ژبان و بیروباوەریاندا، ئەوانیش گەرانەوه و رێکەوتنیان مۆر کرد).³⁰⁸

- شیت خەتاب دەلێ: (زۆر بە ناسان شاری قرقیسیا رزگار بوو - شاریکە لە سیگۆشە گەیشتنی روبری خابور بە روبری فورات - لەگەڵ خەلکەکە ی رێک کەوتن کە جزیرە بدن و لەسەر ئایینی خۆیان بێننەوه).³⁰⁹

- واقیدی دەلێ: (عیاز کۆپی غەنەم هەرمی جزیرە ی بە ناشتی رزگار کرد).³¹⁰

- یەعقوبی دەلێ: (جزیرە بە ناشتی رزگار کرا).³¹¹

³⁰⁷. ولاتگیری ره‌شه‌خاکی عێراق: مه‌لا جمیل رۆژیه‌یانی، ل ۱۱، چاپی یه‌که‌م، ۱۹۹۷ سلێمانی.

³⁰⁸. اسد الغابة: ج ۲، ص ۲۶۴.

³⁰⁹. قادة فتح العراق والجزيرة: محمود شیت خطاب، ص ۴۰۴.

³¹⁰. فتوح الشام: ابن عمر الواقدي.

³¹¹. كتاب الخراج: ابویوسف الیعقوبی.

- به‌لازه‌ری ده‌لئ: (هه‌رنمی جزیره - بۆتان - ئاساترین ولات بوو به ناشتی رزگار کرا).³¹²

- ته‌به‌ری و شیت خه‌تاب و ئیبن نه‌سیر ده‌لئ: (شاری قرقیسیا به ئاسانی ریک کهوتن، زۆر له خه‌لکی ناوچه‌که موسولمان بوون. جزیره - بۆتان - ئاساترین ولات بوه که به ناشتی و ریکه‌وتن رزگار بوون).³¹³

- ئیبن نه‌عسه‌م ده‌لئ: عیاز کورپی غه‌نم سوپایه‌کی به فه‌رمانده‌یی عه‌مر کورپی سه‌عد نارد بۆ شاری سنجار و به ناشتی ریک کهوتن).³¹⁴

- واقیدی و ئیبن نه‌عسه‌م ده‌لئ: مالکی نه‌شته‌ری کورپی حارسی نه‌خه‌عی نارد بۆ شاری (نامیدی) و (میا‌فارقین)، له‌گه‌ل مه‌رزبانی نامیدی به ناشتی ریک کهوتن. مالک هه‌مو‌یانی رازی کرد، پاشان شاری بۆ به‌جێ هینشتن، هه‌ر له‌وئ وه‌ رویان کرده شاری نزول - نزیك شاخی جودی - به ناشتی ریک کهوتن، پاشان چون بۆ شاری میا‌فارقین، به‌تیارکی شار (نتوس)، که‌سینکی نارد بۆ ریکه‌وتن، ناوچه‌که بێ شه‌ر نازاد بوو).³¹⁵

- واقیدی ده‌لئ: هه‌ندئ میژوونووس ده‌لئ شه‌رینکی قورس له شاری نوسیپین روی داوه له نیوان سوپای رۆم و ئیسلامدا، له نه‌نجامدا هه‌موو سه‌رکرده رۆمه‌کانیان کوشت و، نه‌سیره‌کانی تر به‌ره‌لا کران نه‌وسا شار گه‌را. به‌لام میژوونووسه‌کانی تر ناوای ده‌گه‌رنه‌وه. خه‌لکی نه‌م شاره پینشت نوینه‌ریان نارد بوو بۆ لای پینغه‌مبه‌ر (ﷺ)، که سوپای ئیسلام له سه‌رده‌می خه‌لیفه عومه‌ردا، له شار نزیك بونه‌وه، خه‌لکی شاری نوسیپین له رێ‌وره‌سمینکی جوان و به شکۆدا پینشوازیان ئی کردن و، موسولمان بوون، پاشای شار (تریاتس) له‌گه‌ل زانایان و ماقولانی شار موسولمان بوون، که‌نیه‌سه‌کانیان کرده مزگه‌وت. موسولمانه‌کان کاروباریان بۆ تریاتس ریک

³¹². فتوح البلدان: بلانری.

³¹³. قادة فتح العراق والجزيرة: محمود شیت خطاب، ص ٤٨٧. طبری: ج ٢ ص ١٥٦. ابن لثیر: ج ٢ ص ٢٠٥.

³¹⁴. کتاب الفتوح: ابن اعثم الکوفی، ج ١ ص ٢٢٩.

³¹⁵. فتوح الشام: الواقدی، ج ٢ ص ١٠٢. کتاب الفتوح: ابن اعثم، ج ١ ص ٢٣٩.

خست و شاریان چۆل کرد، تریاتس به پاشا مایهوه، ههتا سهردهمی خهلیفه
عوسمان نهوسا مرد.³¹⁶

- خهتاب و ئیبن نهسیر و واقیدی دهلین: پاشان سوپای ئیسلام ریکهوت
بهروه (نامیدی)، ژنیک حوکمی دهکردن به ناوی (ماریهه) نهو ژنه به خووی و
کس و کار و مال و مندالیهوه موسولمان بوون، نۆر ئاسان شار نازاد کرا.³¹⁷

- بهلازهری دهلی: (عیاز شارهکانی - رقه و حهران و رهها و نوسینین و
میافارقین و قرقیسیا و دینهاتهکانی فورات و شارهکانی تری به سولج و
ریکهوتن و ناشتی رزگار کرد).³¹⁸

- بهلازهری و ئیبن عهبدربه دهلین: (له سهردهمی خهلیفه عومهدا، ههمو
جزیره بهناشتی نازاد بوو، بستیکي نهمایهوه).³¹⁹

- واقیدی دهلی: (خهلکی شاری (رقه) وهفدیکیان نارد بۆ لای (عیازی کوپی
غههم) و نۆر به ئاسانی ریکهوتن).³²⁰

- ئیبن نهسیر دهلی: موسولمانهکان و خهلکی شاری (رقه) به ناشتی ریک
کهوتن، بهم جوړه ههریمی جزیره ئاساترین ولات بوو که به ناشتی ففتح
بووه).³²¹

- مهحمود شیت خهتاب دهلی: سوهیل کوپی عودهی بهروه شاری رقه
کهوتهپری، خهلکی شار داوای ناشتیان کرد، سوهیل لهگهلیان ریک
کهوت).³²²

³¹⁶. فتوح الشام: واقدی، ج ۲ ص ۱۰۲.

³¹⁷. الكامل في التاريخ: ابن اثیر، ج ۲ ص ۲۰۲. قادة فتح العراق والجزيرة: محمود شیت خطاب، ص ۴۸۷.

فتوح الشام: الواقدي، ج ۲ ص ۱۰۲.

³¹⁸. فتوح البلدان: بلاذري، ج ۱ ص ۲۰۷.

³¹⁹. الاستعاب في معرفة الاصحاب: ابن عبد ربه، ج ۲ ص ۱۲۴۳. فتوح البلدان: ج ۱ ص ۱۷۹.

³²⁰. فتوح الشام: الواقدي، ج ۲ ص ۶۵.

³²¹. الكامل في التاريخ: ابن اثیر، ج ۲ ص ۱۵۳ حقه علی شیری، بیروت - دار التراث العربي.

³²². قادة فتح العراق والجزيرة: محمود شیت خطاب، ص ۴۷۳-۴۸۱.

- تەبەرى و ئىبن ئەسىر دەلىن: سوهەيل و عياز پىنكەوہ چون بۇ شارى (حەران) و لەگەل خەلکەكەى رىك كەوتن. پاشان عياض (سوهەيل و عەبدوللاى كوپى عوتبە)ى نارد بۇ شارى (پەھا) لەوئىش بە ناشتى رىك كەوتن، بەم جۇرە جزيرە ئاساتىرىن ولات بوہ فەتەح كرا.³²³

- خزرى بەگ دەلىن: (عياز) چوو بۇ (پەھا) بە ناشتى رىك كەوتن، پاشان چوون بۇ (حەران) بەبىن شەر رىك كەوتن.³²⁴

- ئىبن ئەسەم دەلىن: بەترياركى شارى (پەھا) نوئىنەرى نارد بۇ لاي (عياز) بەم جۇرە (ئەگەر وەك خەلكى رە پىمان رازى دەبن، ئەوا ئىمەش نامادەى رىكەوتنىن)، (عياز) بە رەزامەندى وەلامى دانەوہ. عياز داواى لە سوپاكەى كرد كە خەلكى شارى رەھا لە (زىمە و عەھدى) ئىمەدان، ئەزىبەتبان مەدەن، مەچنە مالىيان بەبىن مۇلەت.³²⁵

- واقىدى دەلىن: عەبدوللا كوپى عوتبان رۇيشت بەرەو شارى (حەران) هىشتا نەگەيشتبون كە نوئىنەرى شار پىنشوازی لى كردن و وتيان سوپاي رۇم ناوچەكەمانى چۆل كرده، حەز دەكەين وەك شارەكانى تر لەگەل ئىمەش رىك بکەون. بەو جۇرە پەيمانىان مۇر كرد.

لە جىيەكى تردا دەلىن: (پاشاي حەران خەلکەكەى نامادە كرد و پىنشوازیان لە سوپاي ئىسلام كرد، شارى حەران بە ناشتى و خوشیەوہ پاشاو گەدايان موسولمان بوون. هەموو كەنىسەكانىيان كرده مزگەوت. سوپاي ئىسلام شارەكەى بەجى هىشت بۇ خۇيان).³²⁶

³²³. تاریخ الطبری: ج۲ ص۱۵۷. الكامل فی التاریخ: ج۲ ص۱۵۳، بیروت ۱۹۸۹.

³²⁴. محاضرات فی تاریخ الامم الاسلامیة: الشیخ محمد خضری بقط، ج ۱-۲ ص ۲۱۸، مصر ۱۹۶۹.

³²⁵. کتاب الفتوح: ابن اعثم الكوفي، ج ۱ ص ۳۳۱.

³²⁶. فتوح الشام: الواقدي، ج ۲ ص ۸۵-۸۸.

- نین نسیر دهلن: (مردو قهلاى زيباد و زلوبيا نزيك به شارى رهئسولعيون به ناشتى رزگار بوون. دواى نهوى رومكان له شارى راس العيون راو نران)

- نين نسيرو به لازهرى ناوا دهلن: (فدفت الارض الى اهليها الاصلين) واته خاكي ولاتهكه درا به خاوهنه رهسه نه كانيان كه كوردن.³²⁷

- واقيدى دهلن: دواى رهئسولعيون شاره كانى (درا و بيرحا و باعما) به ناشتى ريك كهوتن و خهلكه كهى موسولمان بوون.³²⁸

³²⁷. الكامل في التاريخ: ابن كثير، ج ٢ ص ٢٠٨، بلانري: ص ١٨١.

³²⁸. فتوح الشام: الواقدي، ج ٢ ص ١٠٢.

رزگارکردنی بابو نهرمینیا

عوتبه بووه نهمیری نازربایجان. نهوه بوو پهیمانیکی بهمیزی لهگهل خه لکی ناوچه که مؤر کرد، که سه ربهستی تاک و کومه ل و، نازادی بیروباوهر و ناینی تیا بوو بؤ کورد و نهرمن و مهجوسی و گاوره کانی ناوچه که، پریاری نووسی که مال و سامان و شهره ف و کهرامه تیان پاریزراو بیت.

داوایان له خلیفه عومهر کرد، که پیش بکهون بهره و ژور، بؤ پاراستنی سنووره کانی دهوله تی نیسلامی له هیزشه کانی تورک و خه زهر و نازهر و گورجی و نالانی و نهرمنه کیویه کانی قهوقاس، که له نهفسانه کان دا به (پشتی قوله ی قاف) ناسراوه. جگه له وه ناوچه یه کی ستراتیژی سهربازی کرنگ بوو بؤ سوپای نیسلام و، کؤتاکردنی دهستی فارس و رۆم له سهر نهو ناوچه و گه لانه.

له لایه کی تره وه مه ترسیان دهخسته سهر نهو ناوچانه ی که دهروان به سهر ده ریای رهش (بنتس) که شاری قوسته نتنیه ی پایته ختی رۆمی به سهر وه یه. وه که له فرموده که ی پیغه مبردا هاتوه - درودی خوی له سهر بیت - . (من فتح قسطنطنیه ف نعم امیر امیرها، ونعم الجیش ذلک الجیش) واته نهوه ی شاری قوسته نتنیه رزگار بکات، چاکترین نهمیری نهو له شکره یه و چاکترین سوپای نهو سوپایه یه.

خلیفه عومهر رینگه ی دان، سوپایه کی چاک بهرئ کهوت بهره و (دوین) پایته ختی نهرمینیا ی چوارهم، که پارچه ی چوارهمی نهرمینیا بوو، شاریکی کوردی بوو، که سوپای فارس به پیشه روی موسولمانه کانی زانی، هردو پردی (جرانان) و (منیر ناموریان) یان پچراند، نه مه ته گره بوو له رئی موسولمانه کاند، به لام پاشایه کی کوردی له شاری (مکس) به ناوی (واردیک) چاوساگی بؤ سوپای نیسلامی کرد، له ریه کی تره وه بردنی و له ناوی (نازات، نازاد، نارس) په راندنیه وه، پشتیان له پایته ختی ناوچه که (دوین)

(نوبین)³²⁹ گرت، له ماوهیهکی کم دا نازادیان کرد. بهم جوړه بهشی چواره می هریمی نهرمینیاپان (نهرمینیاپای چوارهم) نازاد کرا، که زوړبهی دانیشتونانی کوردن! نهرمنیش نهر بهشهی کوردستانی بو خوی زهوت کرد بوو، بهشی ژیاانی کوردی نهر زمانه، سر بهشی مالان بوو، بهلام سوپای نیسلام نهوهشی سندهوه و خستیهوه سر کوردستانی گوره.³³⁰

عومر (سوراقهی زولنور³³¹) ی کردبووه والی بهسره، که نازایهتی تیا شک برد، به نامهیهک لای برد و ناردی بو جهنگی نههاوند و و روی و پاشان بو ناوچهی (باب)، نهربوموسای نهرشعری خسته جنی بو والی بهسره. نامهکی عومر بهم جوړه بوو: سوپایهک رنک بخات، پیشهنگ بداته عهبدوپره حمان کوپی رهبعهی باهلی، لای راست بداته (بکیر کوپی عهبدوولآ) و لای چهپ بداته (حوزهیفهی کوپی نهرسیدی غهفاری) - نهره حذیفهی یهمانی نهر - نهر سوپایه کهوتهپی، پاشان خلیفه عومر نامه می نووسی بو (حسبیب کوپی موسلیم) که به هیزنیکهوه، له جزیرهوه بکهویته پی بو یارمهتی (سوراقه)، که سوپا له (باب) نریک بویهوه، پاشاکهپان که ناوی (شههریران بوو، داوا می له

³²⁹. هندیک له میژونوس و لیکزله روان له سر نهر رایه که سهلاحه دینی نیوی خه لکی نهر شاره به، بهلام هیشتا روون نه بوتهوه، هندیکی تر ده لاین (نوبین) نریک ره واندر نریکتره.

330. فتوح البلدان: بلاذری. ص ۳۲۷

³³¹. سوراقهی نوالنوری کوپی عومر کوپی لینه، صعبابهکی خوشه ویست بوو، له سرده می پیغه مبهردا، کهنجیکی خوین گرم بوو له سرده می نهر بویه کردا، عومر کردی والی بهسره، پاشان نهر بوموسای نهرشعری خسته جنی و، سوراقهی نارد بو ناوچهی (باب)، خه لکی ناوچهی باب خویان هاتن له گال سوراقه رنک کهوتن، پاشان فرمانده کانی به ردهستی خوی نارد بهم جوړه: (بکیر) بو (موقان). (حسبیب) بو (تفلیس)، (حذیفه) بو (تالانی) و (سهلمان) بو جنیکی تر، پاشان نامه می سرکه و تنه کانی بو عومر نوسی. نهرمیش سهری سوپا و په شوکا، چونکه عومر نهرینار بون، له بهر نهوه می ناوچه که فراوانه و ژماره می نهرمان که مه. ههر بزیه رنکی نه خایاند هه لیان که نندهوه و روپان نان، جگه له (بکیر) له (موقان). سوراقه له هریمی (باب الابواب) مرد پیش نهوه می به رهمی به دست هاتوری به تهواوی ببینی. عبدالرحمن کوپی ربیعهی باهلی له جنی خوی دانا.

سوپای ئیسلام کرد که بیپارئزن و بیبهن بۆ لای عەبدوپەرەحمان که پیشه‌نگی سوپاکه بوو، بردیان. دانیشتن. پاشا وتی: (من دراوسنی دوژمنیکی هارم، دراوسنی کۆمهڵی میلیه‌تی نه‌زانم که هیچ له دنیا نازان. اکری پشت به‌وانه بیه‌سری، من نه قه‌به‌جم، نه ئه‌رمه‌نم. ئیوه توانیقان ولاتی من بگرن، ئیسته من له ئیوه‌م و ده‌ستم له‌گه‌ڵ ده‌ستاندایه و سرکه‌وتن بۆ ئیوه‌یه، چیتان پێ خوشه‌ وا ده‌کم، به‌لام داوایه‌کم هیه‌ چه‌ز ناکم به‌ جزیه‌ سرشۆرمان بکه‌ن، با دوژمنه‌کانتان به‌ کم باسمان نه‌که‌ن و گالته‌مان پێ نه‌که‌ن.)³³²

به‌لام ئیبن نه‌عسه‌م له (الفتوح) دا به‌م جوړه‌ی ده‌گێرته‌وه: پاشاکه‌یان ناوی شه‌هریر ئه‌ز بوو به‌ عەبدوپەرەحمانی وت: (ئیوه ولاتی ئیمه‌تان گرتوه، منیش ناچارم له‌گه‌ڵ ئیوه‌ بم، ئیمه‌ به‌رامبه‌ر دوژمنیک وه‌ستاین که فارس و ئه‌رمه‌نه، پێ‌یان رازی نین، به‌لام له‌گه‌ڵ ئیوه‌ ده‌ستمان له‌ ده‌ستان دایه، خوا به‌ره‌که‌ت بخاته ئیمه‌ و ئیوه‌ش، خوا پاداشتی ئه‌وه‌تان بداته‌وه که هاتن و له‌ چنگی فارس رزگارتان کردین، ئیمه‌ له‌ فارس بیزارین، ئیمه‌یان خوارد، سرکه‌وتن هه‌ر بۆ ئیوه‌یه به‌لام چه‌ز ده‌کم به‌ جزیه‌ سرشۆرمان نه‌که‌ن!)

عەبدوپەرەحمان وتی: (پیاویک له‌وئ دایه، چه‌ز ده‌کم بچینه‌ لای ئه‌و) که چونه‌ لای سوراقه‌ و باسه‌که‌یان بۆ گێرایه‌وه، سوراقه‌ وتی: (هه‌رچی ده‌یلتی منیش قبولمه‌. به‌لام جزیه‌ بۆ ئه‌وانه‌یه که دانیشتوون، ئه‌وه‌ی دیته‌ پال ئیمه‌ و چه‌ک هه‌لده‌گرتی با جزیه‌ نه‌دات، پاشاش قبولی کرد.) سوراقه‌ ده‌قی ئه‌م ریکه‌وتنه‌ی نارد بۆ خه‌لیفه‌ عومه‌ر و داوای یارمه‌تی ئی کرد. عومه‌ر ئه‌م خاله‌ی زیاد کرد، که ده‌توانن پشت به‌ بی دین به‌سه‌تن له‌ شه‌ردا و، به‌کاریان به‌ینن به‌رامبه‌ر نه‌دانی جزیه‌.³³³

ئهبو یوسف ده‌لی: (شه‌هربراز پاشای ولات چوو بۆ لای عەبدوپەرەحمان و گله‌یی کرد له‌ ئه‌رمه‌ن و قه‌بیچ که ره‌قن به‌رامبه‌ری و قینیان لێهتی و چیان

³³² . قادة فتح بلاد فارس: اللواء الركن محمود شيت خطاب. ص ۲۱۰.

³³³ . كتاب الفتوح: ابن اعثم الكوفي. ص ۲۲۶.

بەسەر ولاتەكەى ھىناوھ، پاشان داواى كرد له جزیه عەفوى بكن.³³⁴ عەبدوپرەحمان وتى: (دەبى ھەر جزیه بەدەن مادام یارمەتیمان نادەن له دژی دوژمنەكانمان، بەلام ئەوھى یارمەتیمان بدات، ئەوھ جزیهى لەسەر ھەندەگرین.) سوراھ نامەى ئەم رێكەوتنەى نووسى بۆ عومەر، عومەرىش رازى بوو، ھەر بەو جۆرەش لەگەڵ ئەرمەنەكان رێك كەوتن ئەمەش دەقى رێكەوتنەكەى كە مانای زۆر بەرزى تىایە:

(بسم الله الرحمن الرحيم. هذا ما اعطى سراقه بن عمر، عامل امير المؤمنين عمر بن الخطاب، شهريزاد و سكان ارمينية و الارض من الامان، اعطاهم امان لانفسهم و اموالهم و ملتهم الا يضاروا ولا ينقصوا على اهل ارمينية والابواب الطراء منهم والثناء ومن حولهم، فدخل معهم ان ينفروا لكل غارة و ينفذوا لكل امر ناب او لم ينب راه الوالي صلاحا على ان توضع الجزاء على من اجاب الى ذلك الا الحشر والحشر عوض عن جزائهم ومن استغنى عنه منهم و قصد، فعليه مثل ما على اهل ازباجان من الجزاء والدلالة والنزل يوما كاملا. فان حشروا وضع ذلك عنهم، و ان تركوا اخذوا به.)³³⁵

مەحمود شىت خەتاب لێرەدا دەلێ: مەرج و پەیمانى ناوا، له ههچ رێكەوتنێكى نێوان دوو هێز، یهكیان سەرکەوتوو، ئەوى تریان شكاو و ژێرکەوتوو، له مێژوودا نیه و ئەبووه! ههتا دواى دانانى یاسای جهنگ و بێلایهنى له یاسای نێو دەوله تاندا، ههز دهكەى سهیری جیاوازی نێوان ئەم دوو دهقه بکه که یهكیان له سهدهى كهوتهمی زاینی دا نووسراوه که ئەوھى سەرۆهیه و، ئەمى تریان دەقى رێكەوتنى (فرسای) نێوان ئەلمانیا و ولاتانى هاوپهیمانە (الحلفاء) که دواى جهنگى جیهانى یهكەم له سهدهى بیستمدا نووسراوه، بزانه چۆن ئەلمانیا و عوسمانى شكاو دانهچۆپن و پارچه پارچه و دابهشیان دهكەن و، ئەوھ بۆ نزیکەى سهد سالیك دەبى تا نێستەش

³³⁴. كتاب الخراج: اليعقوبي بن ابراهيم ابويوسف. ص ٧٢، مصر.

³³⁵. تاريخ الطبري: الطبري، ج ٢ ص ٢٢٦.

هەننەساونەتەوہ. ئەو کەسە راستی کردووہ کە وتویەتی: (جیہان ھەرگیز رزگارکەری لەمانە عاتیفانە و بە سۆز و بە رحەم تر و لەخۆبۆردە تری نەدیوہ لە میژوودا).³³⁶

سوراقە مەبەستە سەرەکیەکانی ھەموو پینکا، پاشان کۆبونەویەکی بە فرماندەکانی کرد و بەم جۆرە دا بەشی کردن:

۱- بکیر کوپی عەبدوللای نارد بۆ (موقان)، پاشان ناردی بۆ ناو تورکە خەزەرەکان کە دێھاتیکی زۆری تیا بوو، بۆ لەوەرگا بە سوود بوو.

۲- حەبیب کوپی مسلمەیی نارد بۆ تفلیس.

۳- حوزەیفەیی کوپی ئەسیدی غەقاری نارد بۆ (ئالان) کە کۆمەڵی شاخە لە ولاتی شیشانی ئەمڕۆ.

۴- سەلمان کوپی ربیعەیی باھلی نارد بۆ جێیەکی تر کە ناوی نەھاتوہ.

سوراقە نامەیی سەرکەوتنەکانی بۆخەلیفە عومەر نوسی، ئەویش سوپاسی خوای کرد چونکە ئەو ناوچانە سوپا و چەک و جیبەخانەیی زۆری دەویست. بەلام سوراقە بە شیوازی نەرمی و ناشتی و رێک کەوتن و شەپریکی کەم ھەمووی تەواو کرد.

پاشان سوپایەکی تری بەرەو لایەکی تری نەرمینیا و زنجیرە چیاکانی قوقاز نارد، گەشیستە ناوچەیی (ئاران) کە پارچە پارچەکانی سوپای فارس خۆیان تیا حەشار دا بوو. بکیر سەرکەوت بەرەو (باب الابواب) واتە مەمەر و رینگاو گۆزەری چیا قوقاز و دەریای خەزەرە. دەکەوێتە باکووری ھەرمزی (ئاران).³³⁷

ئەم ناوچانە ھەتا سەردەمی خەلیفە عوسمان ھەر ما. خەلیفە عوسمان داوای کرد لە (سەلمان کوپی ربیعەیی باھلی) کە بەرەو ولاتی (ئاران) بکەوێتە

³³⁶. قادة فتح بلاد فارس: اللواء الرکن محمود شیت خطاب. ص ۲۱۰.

³³⁷. الکامل فی التاریخ: ابن اثیر. ج ۳ ص ۲۸.

رئ، شارەکانی بیلقان و بروکە و شمکو و شابران و شوران و ئەوانی تررزگار کران.³³⁸

پاشان عوسمان داوای کرد له والی شام (معاویە کۆری ئەبی سوڤیان) که (حەبیبی کۆری مەسەلمە فەهری) بنیرۆتە سەر بەشەکانی تری ئەرمینیا، ئەویش بە (هەشت) هەزارە وە لە شامەو ناردی، داوای شەپۆکی کەم ناشتی مۆرکرا، رۆمەکان لەم سەرکەوتنانه ترسان لە هەموو میلەت و گەل و هۆزەکانی ئەو ناوێ سوپایەکی زۆریان کۆکردەوێ بۆ سەر موسوڵمانەکان. (حەبیب) خەلیفە عوسمانی ناگادار کرد، ئەویش داوای لە (معاویە) کرد سوپایەکی بۆ یارمەتی بۆ بنیرۆ، هەروەها خەلیفە عوسمان داوای لە والی کوفە (سەعیدی کۆری عاس) کرد که یارمەتی بۆ بنیرۆ چونکه حەبیب پێ گراوێ. ئەویش سەلمان کۆری رەببەعی باهلی بە (شەش) هەزارەوێ بۆ نارد.³³⁹ سوپای رۆم بە سەرکردایەتی (بەتریارک بنداڕ منیاف) لە نزیک شاری (شمات) کۆبونەوێ، شەپ قەوما. رۆم هەنەات و شکا. (حەبیب) چوێ شاری (مربالا) و بەتریارکی شاری (خەلات) پینشوازی لی کرد، پەیمانە ناشتیەکە کاتی خۆی و (عیازی کۆری غەنەم) ی نیشان دا، که پینشتر مۆریان کرد بوو، هەمو شارەکانی ئەو ناوێ که کورد بوون پەیمانێ ناشتیان مۆرکرد، بەم جۆرە فەتخی ئەرمینیا و ئاران و موقان و باب الابواب، بە ئاسانی تەواو بوو. هیچ خاکیکی کورد نەما لە ژێر دەستی هیچ لایەکدا بیئت، هەر هەموو کەوتە دەستی موسوڵمانەکان و کوردەکان خۆیان یەک لا کردەوێ بۆ ئایینی ئیسلام.

ئەوێ لێرەدا جینی بناشت و گلهیبی ئەوێ:

یەکەم: رزگار بوونی کوردستان بە ناشتی، سەرورەکی گەرەبە، خۆلادان لە شەپۆ فارس و رۆم ژیریە، دژایەتی نەکردنی سوپای ئیسلام کاریکی

³³⁸ . فتوح البلدان: بلاذری. ج ۱ ص ۲۴۰.

³³⁹ . همان سه‌چاره، ص ۲۲۴.

حهکیمانه بوو بۆ کورد. به لّام سهد حهيف که رينکوتننیکي تۆمار کراوی نيوان کورد و سوپای ئيسلام ديار نيه، باسيکی روونی دانیشتنیکي نيوان سهرداريکی کورد و سهرداره ئيسلاميهکان باسی نيه. به مرچي که دهنگ و باسی ئيسلام له گه ل گه له بچوکهکانی وهک ئهرمه ن و نیتاق و ئازهر و قهبع و تهبرستان و ئاران و موقان و باب و ئهوانی ترهيه و هرهمووی نووسراوه، که به مرچي کورد له روی خاکهوه و له روی دانیشتوانهوه چه ند قاتی هموو ئه و گه له بچوکهانه دهبيت.

دوهم: ناوی کورد به هيچ جورينک نههاتوه، نه به کورد یان گورد یان کوردۆ یان کاردۆخی یان کاردا که ميژووی پيش ئيسلام ناوی بردون. ئه ی نهدهبوو سهرداريکی کورد بهاتبایه خۆی بناسانایه و خۆی و گهلهکهی و ويست و داواکاریانی بپردایه و شتيکی له شيوهی نامه یان رينکوتن یان دانیشتن تۆمار بکردایه، وهک ئه و هموو گه له بچوکهانهی تر که پيشتر باسکران یان دواتر باسیان دیت. ئوبالی ئه م گه لیهانه به رای من هرهمووی له ئوبال و ئهستوی سهرداره کوردیهکانی ئه و کاتانهدان و، لهوان ناترازی، ئه گه ر بهاتنایه ته پيشمه وه و ناوی خۆیان و گه ل و داواکاریهکانیان بپردایه ئیسته عهقلیه تی ئه و کاته و ناوی چه ند شار و پاشا و سهردارمان دهزانی و هه ندی له باری کۆمه لایه تی و نایدۆلۆژی و سیاسیان حالی ده بووین. به لّام سهد حهيف و داخ و ئۆف. یان ده بی کورد سهردار و دم راستی نه بوین و، خاوه نی هيچ نه بوین و، به هه لهاتنی فارس و رۆم شیرازه ی ناوچه کوردیهکان شینوا بیت، یان کورد هر ویستویانه فارس و رۆم و شه ری هزار ساله یان له خاکی کوردستاندا یان له کۆل ببیته وه و هيچی تریان نه ویستوه که ئه مهش هر لاوازی ده رده خات، یان ده یان نه گه ری تر که هرهمووی ئه و بۆشاییه پر ناکه نه وه که شتيکیان بۆ کوردی دوا ی خۆیان و ميژوو جي نه هیشته!

به شی چه وتهم

- * (کوردستان و نایینی نیسلام) کتیییکی هه ئبه سراوه!
- * ژیان نامه‌ی واقیدی
- * واقیدی له ترازوی لیکۆئه رهواندا
- * ههردوو کتییی (فتوح سواد العراق) و (کوردستان و نایینی نیسلام) راستن، یان هه ئبه ستراو؟
- * پهتسی درۆ کورتسه
- * بانه‌یی نه سحابه کـوژ نه چیهوه هاتوو؟

(گوردستان و ئایینی ئیسلام) کتیبیکی هه ئیبه ستراوه!

له به شهکانی پیشودا ئهوه سهلما که گوردستان به ناشتی رزگار بووه، وه شهپرنکی وای شایانی باس له گوردستاندا روی نه داوه، به تایبته میژورهکان هیچ شهپرنکی نیوان کورد و سوپای ئیسلامیان تۆمار نه کردووه، نه گهر شتیکیش روی دا بێ، ئهوه له نیوان سوپای فارس و رۆم، له گهڵ سوپای ئیسلام دا بوه، تهنها ههر ئهوهنده بوه که له سههر خاکی گوردستان بوه، که له لایهن فارس و رۆمهوه داگیرکراوه.

به لām پیچهوانه ئهوهی باسکرا کتیبیکه به ناوی (گوردستان و ئایینی ئیسلام) له نووسینی (مهلا رهئوف سلیم حویزی) که له ساڵی ۱۹۷۰دا له بهغداد چاپ کراوه و به زمانی کوردییه، باس لهوه دهکات که سوپای ئیسلام به سههرکردایهتی خالید که خهلیفه عومهر مؤلتهی داوه، به فرماندهیی قهعقاع و زرار و عبیدوللای کورپی عومهر و وائله و عبیدوپره حمان کورپی ئهبو بهکر و ئهههسی کورپی مالیک و زوبیری کورپی عهوام و میقداد و فهزل کورپی عهباس و سالم و عبیدولقادرو. هتد. ئهمانه به سوپایهکی چوار ههزار کهسی، که زیاد و کهمی دهکرد، له روی شامهوه هاتنه گوردستان، پاشان چوونه ههولیز و ئهناجا به رهو ناوچهی مهرگه و پشدر و ئهزمه و قهلاچوالان و سابلاخ و بانه رویشتون و، شهپرنکی توند و خویناوی له نیوان کوردهکان و سوپای ئیسلامدا روی داوه، ههتا له دوایی دا کورد قهتل و عام کراوه و ن ژن و مندال و سامان و مائی به تالان براوه، به زهبری شمشیر موسولمان کراوه. لهو شهپانهدا، جگه خالید، ههر ههموو فرماندهکان دهکوژین و، گوردستان دهبیته گوپستانی ئهسحابان.

زۆر لهو نوسهره کوردانهی ئهمهرو که بو خالی لاواز و ههلوئستی نزم له ئیسلام دهگهپین و، ئهوانهی دهیانهوی کورد موسولمان نه بێ. لهم کتیبه زۆر سویدیان وهگرتهوه، نمونهیان ئی هیناره تهوه و کردویانه ته چهکی دهستیان ههتا کورد له بهرچاوی موسولمانانی جیهان و، ئیسلام له بهرچاوی کورد بخهن.

ئەم كۆتۈپە پىنچەوانەى باسەكەى منە، ئەگەر ئەم نوسراوہ راست بىت، سەرچاوہ مېژووييەكان پىشتى بگرن، ئەوا لىكۆلئىنەوہكەى من ھەلدەوہشېنئىتەوہ و، دەكەوتتە بەر سەرنج و توانج و پوچەل دەبىتتەوہ.

لە زوہوہ بە تەمام شتېك لەسەر ئەم كۆتۈپە بنووسم، زۆر ھەولم داوہ سەرچاوہى ھىنانى ناوہرۆكى ئەم كۆتۈپە بدۆز مەوہ، ھەردو بەرگەكەى فتوح شامى واقىدېم خوئىندەوہ، باسى نەكرد، فتوح بولدانى بەلازەرىم ئەم دىو دىو كرد، تىا نەبوو، من گومانم ھەر بۆ ئەو دوانە دەچوو. گەرپام بە دواى (تجارب الامم)ى ئىبن مەسكويەدا، ئەوئىش لە شىوہى واقىدە دەستم نەكەوت، ئەوہ پىنشتەر تەبەرى و ئىبن ئەسىرو ئىبن كەسىرو خزرى بەگم خوئىندبوويەوہ، كە گرنگترىن سەرچاوہى مېژووى ئىسلامن، زۆر بە كەمى باسى ناوچە كوردىەكانيان كوردە نەك كورد! نەمتوانى ھىچ لەسەر ئەو كۆتۈپە بنووسم، كە بە مەرجى لە ھەفتاكاندا چەند جارم خوئىندەتەوہ لەزەتم لەوہ دەبىنى كە كورد ھەبوہ بەرگريان لە ناوچەى خۇيان كوردە و، زانا و دانشمەند و پاشا و حكومت و ئافرەتى وايان ھەبوہ، ھوكمى كوردان بكات.

لە دواى ھەشتاكانەوہ كە مېژووم دەخوئىندەوہ روناكاييەكم بۆ دەرگەوت كە ساسانى نەبەپىشتوہ كورد دەسەلات و كىانى ھەبى، ئىسلامىش ناوايان بە ھىچ گەل و مىللەتېك نەكردە كە ئەم كۆتۈپەى مەلا خوئىزى باسى دەكات. چەند خالىكى لاوازى كۆتۈپەكەم بۆ دەرگەوت و ھەندى لام بچوك بوويەوہ. كە دەستم كوردە نووسىنى شتېك كە ھەندىك پىيان وايە مېژوہ. زۆر رقم لەر كۆتۈپە ھەلسا و ھەمىشە لە خەيالم دا بوو چۆن چۆنى وەلامى بدەمەوہ. لە ھەندى جى دا كۆتۈپەكە ناوى واقدى دەبات، زۆر ھەولم دا كۆتۈپەكانى واقىدى پەيدا بەكم، جگە فتوحى شام ھىچم دەست نەكەوت، پاشان بە مەبەستى پەيدا كوردنى سەرچاوہى مېژوويى چومە بەغداد و ھەوالى كۆتۈپەكانى واقىدېم پەرسى، كۆتۈپە زۆرم ھىنا، ھى واقىدى تىا نەبوو، لە كەسى شارەزام دەپرسى، كە مەلا رەئوف ئەم سىپارەيەى لە كوئوہ ھىنابى، باسى ھەزار و چوار سەد سال لەمەوبەر بەو وردىە، دەبى لە سەرچاوہوہ ھىنابىتى، نەيان دەزانى.

ناوی سه‌حابه‌ی زۆری بردوه، ناوی شار و دێهاتی زۆری ناو کوردستانی تیايه، قابيله هه‌لبه‌ستراو بێت! لیکۆلینه‌وه‌م له‌وه کرد بوو که ته‌مه‌نی ئه‌و شارانه‌ی کوردستان یان سه‌د ساڵ یان هه‌ندێ له‌وه زیاتره، جگه هه‌ولێر و که‌رکوک می‌ژوو هه‌یج کام له‌وانی تری ناو نه‌بردوه، ئه‌م ناوی سابلأغی بردوه به‌لام له‌ کۆندا به‌ مه‌بابات به‌ ناوبانگ بووه، ئه‌و سه‌حابانه‌ی که ئه‌و باسی کردوون یان نه‌هاتونه‌ته کوردستان که ئه‌و هه‌یناوه‌ی، یان نه‌کوژراون و که ئه‌و کوشتونی، یان پێش ساڵی (٢١-٢٥)ی کۆچی مردون یان پاش ئه‌و می‌ژوو به‌ ماوه‌یه‌کی زۆر. جگه له‌وه ئه‌م ناوی هه‌یج سه‌رچاوه‌یه‌کی نه‌بردوه، جگه له‌وه له‌ هه‌ندێ جێ‌دا ناوی واقیدی هه‌یناوه که دهمانم واقیدی لای می‌ژوونوسان و فرموده‌ناسان جی‌ی متمانه نیه‌و له‌ (٢٠) هه‌زار فرموده‌یه‌ی که هه‌یناوه‌یه‌تی جگه (ئین ماچه) دانیه‌کیان ئی وهرنه‌گرتوه، زۆر که‌س به‌وه تاوانباریان کردوه که ده‌یان کتیبی دزیوه‌و به‌ ناوی خۆیه‌وه بلأوی کردونه‌ته‌وه، یان هه‌لبه‌ستوون.

پاشتر له‌ تاران پێشانگای کتیبی جیهانی کرایه‌وه، عه‌زم ئی جه‌زم کرد که فریای بکه‌وم، من نیازم نه‌بوو له‌ مه‌ریوان لابده‌م، به‌لام نامه‌ی که‌سێکم پێ بوو له‌ سلیمانیه‌وه بۆ کابرایه‌کی مه‌ریوانی که کتیبخانه‌یه‌کی هه‌بوو. ناچار مامه‌وه هه‌تا نامه‌که‌م گه‌یاندێ. دانیه‌شتبوم له‌ لای، چاوم هه‌لتۆقی به‌ کتیبی فتوح سوادی عیراق دا که رێک به‌رامبه‌رم دانرا بوو، که چاوم بۆ تیزکرد، ده‌بینم هی واقیدییه و دامگرت. هه‌تا سه‌نه (سنندج) هه‌ر سه‌یرم ده‌کرد، ده‌بینم هه‌موو باسه‌کانی کتیبی (کوردستان و ئایینی ئیسلامی) مه‌لا ره‌ئوفی تیايه. جگه له‌ په‌راویزێکی سه‌د لاپه‌ره‌یی به‌هیزی له‌سه‌ر کتیبه‌که تیا بوو، په‌راویزه‌که‌م هه‌نده‌ی بابه‌ته‌که پێخۆش بوو.

ئه‌م کتیبه هه‌ر له‌ رێوه‌ گه‌وره‌ترین ده‌سه‌کهرتی سه‌فه‌ره‌که‌م بووه، کتیبه‌که له‌ لایه‌ن مه‌لا عه‌بدوله‌عزیز واعیزی سه‌رده‌شتیه‌وه، له‌ عه‌ره‌بیه‌وه وه‌رگێرا بوو بۆ فارسی. عه‌ره‌بیه‌که‌شی له‌ دنیا‌دا ته‌نها یه‌ک نوسخه‌ی هه‌یه، ئه‌ویش ده‌ست نووسه و، نازانن چۆن که‌وتوه‌ته‌ مانی مه‌لا عه‌بدوله‌سه‌مه‌د خه‌لکی مه‌رگه، له‌

دیوی کوردستانی عیراق دا، نهو نوسخه یهك بهرگه، كۆمهلیك خهتی (۳۱۱) لاپه‌په‌یی تیایه، له‌سه‌ر ناگاداری شیخ موحه‌مه‌د ره‌نوف نه‌قشبه‌ندی نه‌وه‌ی شیخ نه‌مین بیژه‌یی له‌به‌ری گه‌راوه‌ته‌وه و، دوا‌ی چه‌ند له‌به‌رگه‌رتنه‌وه‌وه ده‌ستاو‌ده‌ستیك، محمد رۆوف ته‌وه‌كولی داوا له‌ مه‌لا عب‌دولعه‌زیز واعیزی ده‌كات هه‌موی وه‌رده‌گه‌یژته‌ فارسی، ئیسته‌ نوسخه‌ نه‌سلیه‌كه‌ی لای نه‌وه‌ی شیخ محمد نه‌مینه. وه‌ میژووی نوسینی به‌ گه‌یژه‌ی نوسخه‌ له‌به‌ر نووسراوه‌كه‌ كه‌ له‌ لایه‌ن حاجی قادر رحیم پوره‌وه‌ نووسراوه، سا‌لی ۱۳۱۸ كۆچی نووسراوه، كه‌ به‌م جۆره‌ ده‌ستی پێ كردووه (الحمد لله الولي الموفق والصلاة على النبي المدقق وآله واصحابه الطاهرين الظافرين بالتوفيق، قال الروایات باسانید صحیحة عن حضر الفتوح من اصحاب السير والتواریخ مثل الواقدي و محمد بن اسحاق و غیرهم، قالوا سمعنا و حدثنا انباء الصحابة.) كۆتاییه‌كه‌شی به‌م جۆره‌ هاتوه: (تمت الجزء الثالث من فتوحات العراق للامام المهام والمدقق الفهام عمر ابن مفتي البغداد سنة ۱۳۱۸هجري قمري).

نوسینی ئه‌م ده‌ست نووسه‌ حاجی قادر رحیم پور (خه‌لكی سرده‌شت)ه. له‌ كۆتایی نوسخه‌كه‌دا به‌ فارسی نووسراوه: (تمام شد فتوحات قسمتی از خاک عراق مربوط به جنگ اصحاب به اكراد، جزء سوم از فتوحات عراق قسمت عربی ان، كه مرحوم حاجی ملا عبدالعزیز واعظی با زحمات زیاد از فتوحات عراق كه در مرگه عراق پیش ملا عبدالصمد بوده، استخراج و بعد هم به فارسی ترجمه فرموده و اینجانب حاجی قادر رحیم پور هم با خط خودم كه از جناب حاجی شیخ رۆوف نه‌قشبه‌ندی نسخه‌ مزبور را گرفته و پاك نویسی نموده در تاریخ ۲۵/آذر ماه یكه‌زار و سیصد و شصت و هشت هجری شمسی اتمام رسید بعون الله الملك المنان).³⁴⁰

مامۆستا نادر کریمیان كه‌ پێشه‌کی و راست کردنه‌وه‌وه‌ ته‌علیقاتی بۆ فارسیه‌كه‌ نووسیوه، ده‌لی: فه‌ره‌ستی چاپی ده‌ستنوسه‌کانی کتیبخانه

³⁴⁰. فتوح سواد العراق، واقدي، وه‌رگه‌یژ بۆ فارسی، ملا عبدالعزیز واعیزی، ل ۱۲۷ تهران ۱۳۷۴.

گرنگ و ناوداره‌کافی دنیا گه‌رام ناوی ئەم کتیبە نیه، هه‌روه‌ها نسخه‌ه‌بیه‌که‌ی ئەو کتیبەم له‌ هه‌چ فه‌ره‌سته‌تیک‌ی عه‌ره‌بیدا نه‌بینی. وه‌ لای هه‌چ که‌س، لای هه‌چ ده‌زگا و فه‌ره‌سته‌تیک‌ی عه‌مومی و لاتانی عه‌ره‌بیدا باس نه‌کراوه، هه‌روه‌ها له‌ (تاریخ الادب العری) کارل واریل بروکلمان به‌ ناوی (فتوح سواد العراق) نه‌هاتوه. وه‌ له‌ کتیبی (المعجم المطبوعات العربیة والمعربة) ی اپر یوسف الیان (سرک‌یس) که‌ فه‌ره‌ستی ته‌واوی کتیبە چاپ‌کراوه عه‌ره‌بیه‌کانه، که‌ هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه هه‌تا سالی ۱۹۱۹ ناوی هه‌موو کتیبە چاپ‌کراوه‌کافی تیایه، ناوی ئەو نه‌هاتوه.³⁴¹ له‌به‌رئه‌وه گومان له‌سه‌ر ئەو کتیبە له‌ زیادبو‌ندایه.

له‌ سنه‌ له‌ کتیب‌خانه‌یه‌که‌دا گو‌فاره‌کانم رو‌په‌ر ده‌کرد، له‌ لاپه‌ره‌یه‌کی یه‌کی‌کیاندا چاوم که‌وت به‌ وینه‌ی به‌رگی هه‌ردوو کتیبی (کوردستان و ئاینی نی‌سلام) ی مه‌لا ره‌ئوفو، کتیبی (فتوح سواد العراق) ی واقیدی که‌ مه‌لا واعیزی وه‌ریگن‌پا بوو بۆ فارسی، کابرایه‌ک به‌ فارسی بابه‌تیک‌ی جوانی نوسیبوو به‌راورد‌کاریه‌کی چاکی له‌ نی‌وانیاندا کرد بوو. هه‌ر زۆر به‌ په‌له‌ ئەوه‌شم ک‌ری، زۆر گو‌فاری ترم هه‌لدایه‌وه هه‌چم نه‌بینی. به‌م جۆره‌ کاره‌که‌ی من زۆر ئاسان بوو، پیاو که‌ سه‌رچاوه‌و شایه‌تی له‌ پالدا هه‌بوو، به‌ گو‌پتر و به‌هه‌زتر ئی‌ ده‌نه‌وی.

که‌ گه‌رامه‌وه عی‌راق، ده‌بینم کتیب‌یک له‌ بازا‌ردا ده‌رچوو به‌ ناوی (ولات گیری ره‌شه‌خاکی عی‌راق) که‌ ریک و پیک (فتوح سواد العراق) ه‌که‌ی واعیزی به‌ رو‌ژبه‌یانی له‌ فارسیه‌وه وه‌ریگن‌پاوه‌ته سه‌ر کوردی، ئەمه‌ی مامۆستا رو‌ژبه‌یانی وه‌کو باسی کردوه، له‌ ناوه‌پراستی شه‌سته‌کاندا له‌ تاران وه‌ری گن‌پاوه بۆ کوردی، له‌به‌ر نه‌بونی مه‌یدانیک بۆ چاپ، له‌ کتیب‌خانه‌ی ئەوقافی سلیمانی دایناوه، هه‌تا ئەم دوا‌ییه، که‌ وه‌زاره‌تی رو‌شنی‌ری زانیویه به‌ کە‌لکه، له‌ کو‌تایی سالی ۱۹۹۷دا چاپی کردوه. ئەم چوار سه‌رچاوه‌یه یارمه‌تیدەر و

³⁴¹ فتوح سواد العراق، واقدی، وه‌ریگن‌پا بۆ فارسی، ملا عبدالعزیز واعیزی، ل ۱۲۷ تهران ۱۳۷۴.

پالنەر بوو، هاندەریکی چاک بوون، ئەو وەرزیان بۆ هینامە کایەوه، که هەندێ لەسەر راستی روداوەکان و سقەیی ئەو سەرچاوەیە (واقیدی) بدویم که ئەو کتیبەیی تیا هاتووە بەرەم.

پیش ئەوەی بچینه سەر روداوەکانی کتیبەکه و لیکۆلینەوه له ناوەڕۆکی، چاک وایە ئەو کەسە بناسین که ئە کوردی یەکهدا جار جارە ناوی هاتوو دەلن (واقیدی دەگێریتەوه) یان لەسەر بەرگی فارسیەکهدا نووسراوه (بەروایت محمد بن عمر واقدی). کەواتە واقیدی کئیە؟

ژياننامه‌ی واقیدی

ناوی (موحه‌مه‌د کۆری عومەری واقیدی)یە، له ساڵی (١٣٠) کۆچی دا له شاری (مەدینە) له دایک بوو.³⁴² بەلام رۆژبەیانێ بە هەڵە دەلن له شاری (مەکه) له دایک بوو.³⁴³ سەرەتا خەریکی بازرگانی گەنم بوو، وەك خۆی دەگێریتەوه: له مەدینە گەنم دەفروشت، سەد هەزار دره‌می خەلکم هینا بوو بۆ گەنم، بەلام له وه‌جبه‌یه‌که‌دا هەمویم له دەست چوو، روم له عێراق کرد.³⁴⁴ له کارێکه‌دا که له سەفەریکی حەجی هارونە ره‌شیددا بۆی کرد، (ده) هەزار دره‌می بەخشش دایه، ئەویش قەرزەکانی ئی دایه‌وه و له چەند حسابیکی تردا گوزەرانێ ژیايه‌وه، له چەند چالاکی و هەلس وکەوتیکه‌دا دەرکەوت کرایه قازی بەشی رۆژه‌لاتی بغداد. هەر له‌ویش له سەردەمی مەنمۆن دا مرد. مردنەکه‌ی ریکەوتی (٢٠٧)ی کۆچی بوو.³⁴⁵

واقیدی خاوەنی زیاتر له (٥٢) بەرەمی گەوره‌یه. له فەرمودەو تەفسیر و ئەدەب و فقه و سیره و فتوحات و مەغازی دا بەرەمی هەیه. خەتیبی بغدادی دەلن: که واقیدی له بەشی رۆژه‌لات باری کرد بۆ بەشی رۆژئاوا، کتیبەکانی

³⁴². فتوح سواد العراق واقدی، وه‌رگێز بۆ فارسی، ملا عبدالعزیز واعظی، ل ٧٧، تهران ١٣٧٤.

³⁴³. ولاتگیری ره‌شه‌خاکی عێراق: مەلا جمیل رۆژبەیان، ل ١١، سلیمانێ ١٩٧٧.

³⁴⁴. تاریخ بغداد: احمد بن علی خطیب بغدادی، ج ٣، ص ٤، قاهره، مطبعه‌ السعاده.

³⁴⁵. فتوح سواد العراق، واقدی، ص ٩٧.

(۱۲۰) بار بوو.³⁴⁶ یان دهلین واقیدی (۶۰۰) صندوق کتیبی همبوه، لهو همبوهی دا تنها کهمیکی به دهستی نیمه گهیشتهوه، که نهویش به زوری فتوحات و غزواته. وهکو (فتح منف والاسکندریة) (الفتوحات) (فتح ارمینیه) (بلاد مابین النهرین) (فتوح الاسلام) (فتوح الاسلام لبلاد العجم و خراسان) (فتوح افریقیة) (فتوح الامصار) (فتوح البهنساء) (فتوح الجزيرة) (فتوح سواد العراق) (فتوح الشام) (فتوح العراق) و زوری تر.

واقیدی له تهرازوی لیکوله روماندا

میژوونوسان و لیکوله رومان دهلین، دواى تحقیق و بهوداواچون دهرکهوتوه که نم کتیبانه هیچی هی خوی نیه. بهلکو به ناوی خویمهوه بلاوی کردوه تهوه. یان خهلکانی تر به ناوی نهوهوه بلاویان کردوه تهوه، باسهکان، ناوهروکی کتیبهکان، گوماناوین و هلهی زوریان تیدایه. (فتوح الشام) هکهی واقیدیم خویندهوه، چاپی (۱۹۵۴)، به دواى هندی روداوی دا چووم، له روداوه میژووییهکاندا، له سالهکاندا، له بهشدارى فرماندهکاندا هلهی زور زوری تیایه. کتیبیکی هیه که (۳۰) هزار فرموده تیایه. هیچ کام لهوانهی فرموده یان کوکردوه تهوه، دانه یهکیان ئی وهرنهگرتوه، جگه (نیین ماجه). زور به خراب وهسفیان کردوه و تاوانباریان کردوه. به همان شیوه له فتوحات و مهغازیهکاندا قسهی زوری لهسهره:

۱- ژان سواژه دهلی: گپرانهوهی زور له بارهی فتوحاتهکانهوه که بهناوی واقیدییهوه بلاوکراونه تهوه، ههلبه سراوه، بهلکو نهو نووسراوانه هی دواى واقیدین.³⁴⁷

۲- فوناد سرگین دهلی: هندی له روداوه گپراوه میژووییهکان، که به ناوی واقیدییهوهیه، جگه لهوانهش که نوسخه دهست نووسهکانیان همتا نیستهش ماون و لهبر دهستان، یان هندی لهوانه به ناوی واقیدییهوه چاپ

³⁴⁶. تاریخ بغداد: ج ۳ ص ۵.

³⁴⁷. مدخل تاریخ شرق اسلامی: ژان سواژه، ص ۲۱۰، ترجمه و تحقیق نوش افرین لنصاری.

کراوه، شهوانه له رۆژگاری دواتردا نووسراون.³⁴⁸ واته دواى واقیدی نووسراون.

۳- ئەحمەد کوپەر عەلى نەجاشى دەلى: (هه‌موو کتێبه‌کانى واقیدی، نووسراوى ئیبراهیم کوپرى محمد کوپرى یه‌حیایه و، واقدی به ناوى خۆیه‌وه نقلی کردوه).³⁴⁹

۴- شیخ توسى دەلى: (ان الواقدي سرق مصنفاً لابراهيم بن محمد بن يحيى بن اسحاق المدني المتوفي سنة ١٨٤ هجري). هه‌مان قسه له (الرجال، ص١٢، نجاشى) دا هاتوه، وه له (فهرست كتب الشيعة و أسماء المصنفين، ص٢، طبع الثاني) دا هه‌مان وته چهند باره ده‌کاته‌وه.³⁵⁰

ئوه له لایه‌ک له لایه‌کى تره‌وه، شهوانه‌ى فه‌رموده‌يان کۆکردۆته‌وه و، له زانسته‌کانى فه‌رموده‌دا شاره‌زایيان هه‌یه، گله‌یى زۆر له واقدی ده‌کهن، که به‌بێ سه‌رچاوه، ئه‌وه هه‌موو فه‌رمودانه‌ى کۆکردۆته‌وه بێ ئه‌وه‌ى ناوى زنجیره‌ى گێرانه‌وه‌کانى هه‌تا بێ.

ده‌سته‌یه‌کى تر له زانایانى فه‌رموده، واقیدیان به لاواز وه‌سف کردوه و، به (مه‌جروح) ناویان بردوه. به قسه‌ى (زه‌هه‌بى) که ده‌لى: (و استقر الاجماع على وهن الواقدي).³⁵¹ واته هه‌مويان واقیدیان به سست باس کردوه له زانسته‌ى فه‌رموده‌دا. وه واقیدیان له‌وانه‌دا ژماره کردوه که فه‌رموده‌ى لاویان گێراوه‌ته‌وه وه‌کو:

³⁴⁸. تاریخ التراث العربی: فؤاد سزگین، ص٢٩٤، ترجمه محمودفهمی حجازی.

³⁴⁹. کتاب الرجال: احمد بن علي النجاش، ص٣٧٢، تهران - مرکز نشر کتاب، (بى تا)

³⁵⁰. فتوح سواد العراق، بروایت محمد بن عمر واقدی، ترجمه و تحضیه: الاستاذ عبدالعزیز واعظی

سردیشتی، ص٨٦، مقدمه و تصحیح و تعلیقات: نادر کریمیان - تهران ١٣٧٤ ئیرانى.

³⁵¹. میزان الاعتدال: ذهبی، ج٢ ص١١٠.

- ۱- نیمامی بوخاری ده‌لئ: موحه‌ممه‌د کوپری عومهری واقیدی قازی بغداد (متروک الحدیث) سالی ۲۰۹ مرد. ³⁵² تئیبینی بکه بوخاری به (متروک الحدیث) ناوی بردوه.
- ۲- یاقوتی حه‌موی له نیمامی بوخاریه‌وه هیناویه‌تی به‌م دهرپرینه (سکتوا عنه) ³⁵³ واته شاره‌زایانی فرموده که پرساریان لی کراوه له باره‌ی واقیدیوه، بیذه‌نگ بون و سقیان نه‌داوه‌تی.
- ۳- نیمامی نه‌سائی له کتیبی (الضعفاء والمتروکون) دا له باره‌ی واقیدیوه وتویه‌تی: محمد کوپری عومهری واقدی (متروک الحدیث) ³⁵⁴.
- ۴- ئیبن عماد له نه‌سائیوه ده‌گپریتوه (نه‌سائی ده‌لئ: واقیدی فرموده‌ی دروست کردوه) ³⁵⁵.
- ۵- دار قوتنی له هه‌مان سه‌رچاوه‌دا ده‌لئ: شوینه‌واری لاوازی (ضعف) له فرمودانه‌دا دیاره که واقدی هیناویه‌تی.
- ۶- ئیبن ناسره‌دین ده‌لئ: (نیمامه‌کان له‌سه‌ر نه‌وه‌ی کوکن که هیچ له حدیثه‌کانی واقیدی وه‌رنه‌گرن، جگه (ئیبین ماجه)، (نیمام زوه‌هبی) له (شذرات) دا هه‌مان قسه ده‌کات.
- ۷- (ئیبین عدی) و (یاقوتی حه‌موی) و (ئیبین راهویه) و (دارقوتنی) و (ئیبین معین) و (ئهبی حاتم) و (نه‌سائی) وه‌سر هه‌موویان فرموده‌کان که واقیدی ریوایه‌تی کردن، به (لاوان دایان ناوه.
- ۸- خاوه‌نی (معجم المطبوعات) ج ۲ ص ۱۹۰۷ له قسه‌ی زانایانی فرموده‌وه ده‌لئ: (وقیل فی‌ه هو کذاب لیس بثقه ولا یکتب حدیثه). ³⁵⁶

³⁵² . المجموع فی الضعفاء والمتروکین: الامام البخاری، ص ۴۸۴.

³⁵³ . معجم الانبیاء: یاقوت حموی، ج ۱۸ ص ۲۸۸.

³⁵⁴ . المجموع فی الضعفاء والمتروکین: نسائی - دارقوتنی - بخاری - دراسته و تحقیق الشیخ عبدالعزیز عزالدین السیروان، بیروت، دارالقلم ۱۹۸۵.

³⁵⁵ . شذرات الذهب: ابن عماد حنبلی، ج ۱ ص ۱۸.

ئەگەر بچینە سەر بابەتەکانی تری، وەکو سیرە و تەفسیر و ئەحکام و فێقو ئەوانی تر. ئەوەندە تر قسە لەسەر هەیه. جا کەسێک زانا یا ئایە رازی نەبن و، متمانەیان پێی نەبن، یا کەسێک نەمموو فرمودەیی گواستییتهوه، بێ ئی وردبونهوه و تحقیق کردن، دەبێ چی کردبیت لەناو روداوەکانی میژودا، ژیان نامەکانی چۆن نوسیبیتەوه، ئەگەر ئەو نەترسا لە فرمودەکە ی کە پێغەمبەر دەفرمویت: (لا تکذبوا علی، فانه من کذب علی فلیح نار) یان دەفرموئ (من تعد علی کذباً فلیتنبؤ مقعدە من النار)³⁵⁷ ئەمە لە لایەک. جگە لەوه دوو رای تر هەیه لە خالەکانی سەرەوه دا دیارن:

۱- یان ئەوهیه واقدی ئەو هەموو دەست نوسانە ی هی کەسانی تر کە کۆی کردونەتەوه، بە ناوی خۆیهوه بلأوی کردونەتەوه.

۲- یان ئەوهیه کە ئەم بلأوکراوه پڕ حەشوو گومانایانە، دەستیکی رەش بە ناوی واقدیوهو بلأوی کردونەتەوه، بۆ مەبەستیکی خراب خستونیهتە پال ناوی ئەو بۆ ئەوهی لە پال ئەودا، کە خویندەوار و خاوەن کتیبخانەیهکی گەورە ی ناو شاری بغدادە، بیان شاریتەوه. من بۆ ئەمە ی دوایان دەچم.

ئەوهی لێرەدا مەبەستە بیلین و بیکەین ئەوهیه:

یکەم: بە دوا ی ئەو مەغازی و فتوحاتانە دا بچین کە بەناوی واقدیوهو بلأوکراوتەوه بزانی هەتا چەندە راستیان تیا دیاره!

دووهم: بزانی لە کۆیوه ئەو باسە گومانیاویانە خراوتە ناو بەرەمەکانی واقدیوهو کئ کردوونی و، بە چ مەبەستیک کراوه!

ئێمە لێرەدا هەر لەسەر ناوچە ی هەریمی کوردستان (چیا، شارەزور، جەزیرە) دەهوستین، چونکە باسەکانمان تەنها لەو سنورانەدا یه.

³⁵⁶. فتوح سواد العراق: (نخستین تاریخ فتوحات اسلامی در کردستان) به روایت محمد بن عمر واقدی،

تصحیح و تعلق نادر کریمیان، تحشیة و ترجمة عبدالعزیز واعظی سریشتی، ل ۹۰-۹۱ تهران ۱۳۷۴ هـ

³⁵⁷. رواه البخاری فی کتاب العلم رقم ۱۱۰ ج ۱ ص ۲۴۴. فتح الباری، دار الریان ۱۹۸۶.

له بهشهکانی پیشوی ئەم کتیبەدا، باس لەوە کرا که هاتنی سوپای ئیسلام بۆ کوردستان، جگه چەند شەڕێکی کەم که سوپای فارسی گێڕایان به سوپای ئیسلام ئەک کورد! هیچی وا روی ئەداوه. شایه تیشم بۆ ئەوه، ئەو هه‌موو سه‌رچاوانه‌یه، که روداو‌ه‌کانم لێوه هه‌ل گۆزیون، وه هه‌موویان له‌سه‌ر یه‌ک ناستی راستی ده‌پۆن و یه‌ک باس ده‌گێڕنه‌وه و زۆر لانا‌ده‌ن. له‌ناو هه‌مویاندا ته‌نها (واقیدی) باسی کۆمه‌ڵیک شەڕی خویناوی نیوان سوپای کورد و سوپای ئیسلامی گێڕاوه‌ته‌وه، جێی سه‌یره و هه‌قی تێپامانه، بۆچی ته‌به‌ری و ئێین که‌سیرو ئێین نه‌سیرو ئێین خه‌لدون و ئێین نه‌عسه‌م و خزی به‌گ و ئەوانی تر. که کاکله‌ی میژووی ئیسلامیان نووسیوه، ئەو رووداوانه‌یان باس نه‌کردوه، به‌لام واقدی به‌ تاقی ته‌نیا هیناویه‌تی.

ئەوه به‌ جوړی ده‌سه‌لمی، که له روداو‌ه‌کان و، له ژبانی سه‌رکرده‌کان و راستی هاتنیان بۆ کوردستان و کۆن و تازه‌یی ئەو شارانه‌ی که ناوی بردون بکوژێرته‌وه، ئەگه‌ر ده‌رچوو، ئەوا راسته، ئەگه‌ر ده‌رنه‌چوو، ئەوا رووداو‌ه‌کانیش به‌ درۆ ده‌که‌ونه‌وه، بۆ نمونه واقیدی و ملا ره‌ئوف سلیم و زۆری تر، که له واقیدیان گێڕاوه‌ته‌وه ده‌لێن قه‌عقاع و عه‌بدوڵلای کورپی عومه‌ری کورپی خه‌تاب له‌ جه‌نگی کوردستاندا کوژاون. به‌لام قه‌عقاع به‌ مردنی خوایی له‌ دمشقی ده‌مری، و عه‌بدوڵلاش به‌ مردنی خوایی له‌ شاری مدینه کوچ ده‌کات. بۆ نزیکه‌ی (٢٠) سه‌حابه‌ ناوا ده‌که‌ویته‌ هه‌له‌وه، جگه‌ له‌ ده‌یان شتی تر که له‌ شوینی خۆی دا باسیان ده‌که‌ین.

واقیدی خۆی ئەو پیاوه‌ کەم سه‌قیه، که قسه‌ی زانا‌کانم له‌سه‌ر هیناویه‌وه نه‌گه‌به‌ته‌که‌ی له‌وه‌دایه‌ له‌ کاسبی گه‌نم دا ئیفلاسی کرد و شاری مدینه‌ی جێ‌هینشت و گه‌یشته‌ بغداد. له‌ بغدادیش مرد، دوا‌ی خۆی هه‌رچی کتیبیک بۆ فی‌ل یان بۆ بلاوکردنه‌وه و دروستکردنی گومان له‌ناو موسولماناندا، یان تاوانبارکردنی که‌سێک یان میله‌تێک بوو بی‌ت، به‌ ناوی ئەو داماو‌ه‌وه‌ بلاویان کردۆته‌وه، جینشی گرتوه، یه‌کێک له‌ ده‌یان کتیبانه‌ باسی فه‌تح کردنی کوردستان ده‌کات له‌ لایه‌ن سوپای ئیسلامه‌وه که پڕیه‌تی له‌ بوختان و تاوان

و، دروست کردنی حقد و رق و قین له دلی کوردا بهرامبهر نیسلام، جگه له کوشت و کوشتار و تالانی و وهحشی گهری، که سوپای نیسلام له هیچ غهزا و فتوحاتیکی دا، له هه موو جیهاندا شتی وای نه کردوه، نه و کتیبهی واقدی ناوی (فتوح سواد العراق) ه. نازانری چون که وتوه ته ناو کتیبخانهی بنه مالهی (مهلا سه مدهی مه رگهیی). پاشان هر له وی ماموستایه ک به ناوی (مهلا عبدولعهزیز واعیزی سه رده شتی) به تکای که سیکێ تر، نه و دهست نووسه عه ره بیه و هه رده گه پرتیه فارسی، به لام بۆی ناره خستی به چاپی بگه یه ننی هه تا نه م یه ک دوو ساله ی دوایی، سالی (۱۲۷۴) ی ئیرانی که وته بازار، به لام که سیکێ کوردی عیراق به ناوی (مهلا رهئوف سه لیم حویزی) سالی ۱۹۷۰ له چاپخانه ی جامعیه کتیبیکێ بلاو کرده وه که کت و مت له سه ره تا وه تا کو تایی نه و کتیبیه یه و، به ناوی خۆیه وه و به ناوی (کوردستان و ئایینی نیسلام) چاپ کراوه، که دوو به شه، به شی یه که م له لاپه ره (۷) هه تا لاپه ره (۷۶) به شیعر و هونراوه دارنژراوه، به شی دووم له لاپه ره (۷۷) هه تا (۱۳۲) به په خشان نووسراوه به و نیازهی وه ک جاری جارانی شانامه، له دیوان و قاوه خانه کان بخویندریته وه (که رهنگه ئیستاش خویندنه وه ی به من ساو قه لای خه یبهر و رۆسته م و زۆراب و هتد) هر باوی بی.³⁵⁸

رۆژبه یانی ده لێ: که نه م سپاره یه م خویندنه وه، بۆم ده رکه وت نه مه هر کتیبه که ی (فتوح سواد العراق) لای مه لا سه مده، مه لا رهئوف کردویه تی به ی خۆی. به راستی له م کاره سه رم سوپ نه ما، چونکه زۆر که س به دزیقی به ره مه می خه لک بون به خیوی گه واهی نامه ی به رزی ماجستیز و دکتۆرا.

به لام له وه سه رم سوپ ما، ئایا رۆشنبیریکی مه زنی وه ک کاک مه سعودی جه لیزاده، یا مه لایه کی وریا، یا میژووزانیکی شاره زای میژوو، نه م کتیبهی نه دیبوو، نه خویندبووه، که ره خنه ی ئی بگری و، خوینهری گهنجی ساده تیگه یینی، که هه م کتیبه که هی مه لا رهئوف نیه و هه م بنه ره ته که شی جئی

³⁵⁸. ولانگیری ره شه خاکی عیراق: مه لا جه میل رۆژبه یانی، چاپی یه که م، ۲، سلیمانی ۱۹۹۷.

گومانه و نابین باوه‌پی پین بکری و، تاوانه پئی بدری به کوردستاندا بلاوبیتهوه. واعیزی ناوی کتیبه‌که‌ی ناوه (فتوحات سواد العراق) مه‌لا سه‌مه‌د ناوی ناوه (فتح العراق)، به‌لام مه‌لا ره‌ئوف ناوه‌که‌ی گۆپیوه به (کوردستان و ئاینی ئیسلام) ئەمه‌یان بۆ هه‌لبه‌سته‌که، به‌لام په‌خشانه‌که‌ی ناوانوه (غزه‌واتی سه‌حابان له به‌شی سه‌روی کوردستان) وا دیاره مه‌لا ره‌ئوف ئەم هه‌لبه‌سته‌ی (مه‌وله‌وی) نه‌مری نه‌بیستهوه:

بیگری و بیدزی و، کلکی هه‌لیاچی له ده‌ست خاوه‌ن مال هه‌رگیز ده‌رناچی نایا مه‌لا ره‌ئوف حویزی³⁵⁹ ئەم کتیبه‌ی له کوی وه هیناره و، ئازایانه به ناوی خۆیه‌وه چاپی کردوه، ئەم کتیبه ریکوپینک له (فتوح سواد العراق) ه‌که‌ی (عه‌بدوله‌عزیز واعیزی سه‌رده‌شتی)³⁶⁰ ده‌چیت، که به ته‌کلیفی خه‌لک و زه‌حمه‌ت و شه‌ونخونی زۆر له عه‌ره‌بییه‌وه وه‌ریگێراوه‌ته سه‌ر فارسی. جاری با

³⁵⁹. ملا زکوف سلیم حویزی: سالی ۱۱۰۸ له کویسنجق له دایک بوه، سالی ۱۱۲۶ زانسته ئیسلامیه‌کانی ته‌واو کردوه، سالی ۱۱۴۰ که‌وته‌پئ به‌ره وه‌ندستان بۆ فیکردنی عیلم و زانست، به زمانی فارسی وانه‌ی ده‌وته‌وه له حه‌وزه‌ی علمی یعقوبیه‌ی هندستان و شه‌شه مانگ له‌وی مایه‌وه، به‌لام مانه‌وه‌ی شه‌ش مانگ هه‌ر له یه‌ک تی ناگه‌ن نه‌ک به‌خشینی علمی صرف و نحو و تجویدی قرآن. پاشان که‌رپه‌یه‌وه به‌سه‌ر و بغداد له (که‌مپی جبه‌مه‌ن) حه‌وت سال مایه‌وه، پاشان که‌رپه‌یه‌وه شاری کویه، سالی ۱۱۶۰ له لایه‌ن ئه‌وقفه‌وه کرلیه ئیمامی مزگه‌وتی کۆن له کویه، سالی ۱۱۷۰ ئەم به‌ره‌مه‌ی خسته بازار (کوردستان و ئاینی ئیسلام) به‌لام نوای (۲۵) سال ده‌رکورت هی خۆی نیه.

³⁶⁰. عبدالعزیز واعظی سه‌رده‌شتی: سالی ۱۸۹۵ زاینی له شاری کویسنجاق له دایک بوه، صرف و نحو اداب و منطق و حکمت و بلاغت و فقه و حدیث و تفسیر هه‌ر له‌وی ته‌واو کرد، له سالی ۱۲۲۲ کۆچی کۆچی کرد بۆ سه‌رده‌شت، له خانه‌قای بیاره‌ی سردشت بویه (امام) سه‌ر خه‌تمه‌ی خانه‌قا. له سه‌رده‌می رضاخاندای توشی راونان و گرتن بوه، به‌ریه‌ره‌کانی زۆری حکومه‌تی فاسدی په‌له‌ری کرد و به کافری حسیت کرد له‌به‌ره‌وه به‌رده‌وام له گرتن و راونان دا بو، له ۱۸ ربيع الاول ۱۲۹۹ی کۆچی له پال یه‌کت له پایه‌کانی مزگه‌وتی دارالسلام له نوێزی نیوه‌پۆدا مرد، ته‌مه‌نی ۸۶ سال بو. واعظی (۶۷) بلاوکراوه‌ی هه‌یه له زانسته ئیسلامیه‌کان و شعر و ئەده‌بیات و سه‌فه‌نامه و میثۆر له‌وانه: (بیان مبه‌مات قرآن - مفردات قرآن - رساله قرآن شناسی - رساله تجوید قرآن - الاحادیث الصحاح - رساله الامام والمأموم - ترجمه‌ی نور الیقین - شرح گوناهاان کبیره).

بزانین جیاوازی نیوان کوردی و فارسیه که چهنده، نهوسا دهچینهسه ر ئهوهی
 نه م کتیه چهنده له راستیهوه نزیکه روداوهکان راستن، یان له م دوایهه
 دروست کراون و، دهستیکی چهپهل چاندویهتی به فیل، فرئی داههته
 کوردستان و ههتا بچیهته کتیبخانهی کوردی و، کوردهکان بزنان که ئیسلام
 بوچی باووبایرانی نهوانیان قهتل و عام کردوه، بهوه رق و قین و گومان له
 دلی کوردا بهرامبهر ئیسلام دروست بکهن. درۆ بهری کورته، بر ناکات. نه م
 دوو نووسهره واعیزی و حویزی ههردوکیان خه لکی شاری (کۆیسنجق) و ه
 له دایک بوی سالانیکی له یهک نزیکن. حویزی سالی ۱۹۰۸ له دایک بوه،
 واعظی سالی ۱۹۱۴ له دایک بوه. کهواته ههردوکیان لهیهک سهراوهوه، یان
 نزیک به یهک دهستیان کهوتوه، یهکیان دهیلن و نهوی تریان دهیشاریتهوهوه به
 ناوی خزیهوه بلاوی دهکاتهوه.

نوسخه ی فارسی و کوردیه که جیاوازیان کهمه، زۆربه ی باسهکانیان له
 یهکهوه نزیکن، ههردوکیانمان له بهرهستایه، وهک کاک (ئهحمدی شریفی)
 دهلن کهس ناکهین به دز ئیمه خالهکان دهلنن با خوینهر خۆی دادوهر بیت.
 له مهتنی فارسیه کهدا هاتوه که نوسخه عهره بیه که له لای (مهلا
 عهبدولسه مه د نامی) له (مه رگه) بوه، مهلا عهبدولعه زینواعزی دهستی
 گه شتوهتن و وهری گپراوه تهسه ر فارسی، به لام له مهتنی نوسخه وه رگپراوه
 کوردیه کهدا که مهلا ره ئوف سه لیم حویزی سالی ۱۹۷۰ له بهغداد چاپی
 کردوه، ناوی (مهلا عهبدولسه مه د) ی تیا نیه به لکو له لاپه ره ی کۆتایی دا
 نووسیویه تی:

تهواو بوو نه م غه زواته به عنایه تی خدای تبارک و تعالی، به دهست خطی
 ملا علی مؤذنی مزگه وتی مهلا جامی بو مامۆستام مهلا رۆوف سلیم ناغا
 غفرالله لنا ولجميع المسلمين آمین.

۱- به گویره ی پیشه کی ههردوکیان، نه بوعوبه یده ی کوری جهراح
 سه رکرده ی سوپای شام، دوا ی نه وه ی که له شام بویه وه، نامه ی بو خه لیفه
 عومه ر نووسی بو مه دینه، داوا ی ئی کرد که دوا ی فه تخی شام به ره و رۆژه لات

بړۆين يان رۆژئاوا؟ هردوکیان وایان نویسیوه، بهوده د دیاره هردوکیان له یهک سهرچاوه هیناویانه و وهریان گنپراوه، نهوهی جیاواز بیت ههر نهوهیه که له وهرگنپراوه فارسیهکهدا نووسراوه (قبائل اکراد کوهستان) بهلام له کوردیهکهدا نهه نههاتوه و ناوی کورد نهبراه. نهه بۆ جیاوازی دوو کتیبهکه، بهلام له نهسلدا نامه‌ی وا ناراسته‌ی عومهر نهکراوه، بپروانه (رسائل الفاروق) که نزیکه‌ی (٤٥٠) نامه و وهلامی تیاپه.³⁶¹

٢- له فارسیهکهدا وهلامی نامهکه هاتوه له لاپه‌ره (١٥٤) ناوی (کورد) هاتوه، بهلام له مهتنی نامهکهدا له کوردیهکه‌ی حویزی دا لاپه‌ره (٧٩) بهم جوړه هاتوه: (گه‌لی کورد و شار و دئ و دهشت و دۆل و شاخی کورده‌کان) هاتوه، بهلام له زمانی خهلیفه وه له فارسیهکهدا ناوی نویسیوه: (و خبر به من رسیده که در مرجین مرگه).

٣- بهلام له کوردیهکهدا ناوا هاتوه (هه‌والم بۆ هاتوه که له ههریمی کوردان. له مرجین که به کوردی پئی ده‌لین مهرگه پاشایهک هه‌یه) له کوردیهکهدا ده‌لئ ناوی (فروخ) له فارسیهکهدا ده‌لئ ناوی (فروخان خان) ه.

٤- له کو‌تایی نامهکهدا له فارسیهکهدا لاپه‌ره‌ی (١٥٦) ده‌لئ:

١. در ان موقع اول خزان روز ٥ شنبه بیست روز از ماه جمادی الاولی گزشته برابر سنه ٢٥ بیست و پنج از هجرت خیر البشر بود.

ب. بهلام له کوردیهکهدا لاپه‌ره (٨٠) ده‌لئ: (نهو کاته وهرزی پایز بوو رۆژی ٥ شه‌مه بیسته‌می جه‌مادی یه‌که‌می سائی بیسته‌می کو‌شی بوو).

٥- له فارسیهکهدا لاپه‌ره (١٥٦) به کورتی باسی نامه‌ی نه‌رییل ده‌کات. بهلام له کوردیهکهدا له لاپه‌ره (٨٦) دا به درنژی باسی قه‌لای هه‌ولیر و پاشاکه‌یان ناوی (جاتلیس) بوو، شه‌ری خه‌لکی به‌رامبه‌ر سوپای ئیسلام و

³⁶¹ . بپروانه رسائل الفاروق عمر بن الخطاب: عبداللطیف اسماعیل عیسی، ١٩٩٠، الشركة العراقية للطباعة الفنية المحدودة. که نزیکه‌ی ٤٥٠ نامه وهلامی تیاپه.

خه‌لکی هه‌ولێری به‌ ناوی (کوردان) ناو بردوو، به‌لام له‌ فارسیه‌که‌دا شتی
وای تیا نیه!

له‌ فارسیه‌که‌دا پێش ئه‌رییل سوپای ئیسلام چون به‌ره‌و ناوچه‌ی
(ئه‌رموته) ئه‌و ناوچه‌یه‌یان فه‌تح کردو، به‌لام له‌ کوردیه‌که‌دا ده‌لێ: (ئه‌رموته)
دیه‌که‌ له‌ نزیک کۆیه)، باسی شه‌پری توندی خه‌لکی ئه‌و ناوچه‌یه‌ ده‌کات و
باسی راهیینه‌یک ده‌کات که‌ سواری و لاخیک بوو به‌ره‌و سه‌ربازگی
موسولمانه‌کان دیت و، ئه‌وان به‌ عیسی سویند ده‌دا که‌ ئه‌و ناوچه‌یه‌ چۆل
بکه‌ن و واز له‌ خه‌لکی ناوچه‌که‌ به‌ینن و پاشای ئه‌و ناوچه‌یه‌ی به‌ (به‌تروس
باوکی کرمایش) ناو بردوو که‌ له‌ جه‌نگدا ده‌کوژێ و کوردیک به‌ناوی
(کولوه‌کون) سوپایانی ئیسلام ناگادار ده‌کات که‌ سه‌رچاوه‌ی قه‌لاکه‌ له
کویایه، پێش گرتنی ئه‌و قه‌لایه‌ خه‌لکی دیهاتی ناوچه‌ی (کوچار) دین بۆ لای
سوپایانی ئیسلام و جزیه‌ قبۆل ده‌که‌ن، خه‌لکی ئه‌و ناوه‌ به‌ (کورد) ناو
ده‌بات، به‌لام له‌ فارسیه‌که‌دا ئه‌م باسه‌ نیه.

٦- وشه‌ی (منجوران) له‌ لاپه‌ره‌ ٨٩ ی کوردیه‌که‌دا ناوی ناوچه‌یه‌که‌، له
فارسیه‌که‌دا هاتوه‌ به‌ (منجورات).

٧- خالید کوپی وه‌لید فه‌رمانده‌ی سوپای ئیسلام نامه‌ی نارد بۆ مه‌لیک
(فرخ پاشا شیدر) که‌ له‌ کوردیه‌که‌دا لاپه‌ره‌ (٩٠) باسی دیاریک و موسل و
عیراق ده‌کات، به‌لام له‌ فارسیه‌که‌دا لاپه‌ره‌ی (١٦٠) باسی ئه‌و ناوانه‌ی تیا
نیه.

٨- له‌ لاپه‌ره‌ ١٦٦ ی فارسیه‌که‌دا ده‌لێ: واقدی ده‌لێ له‌ شاری مرچین
(مرگه) زانایه‌کی دانشمه‌ندیک هۆشیار هه‌بووه‌ به‌ ناوی (بیرون کوپی بارام).
به‌لام له‌ کوردیه‌که‌دا لاپه‌ره‌ (٩٦) ده‌لێ ئه‌و زانایه‌ به‌ناوی (بیروت کوپی
بارام)ه‌.

٩- له‌ فارسیه‌که‌دا لاپه‌ره‌ (١٧١) ده‌لێ: ئه‌و که‌سه‌ی که‌ (عه‌مر کوپی
عوده‌ی) کوشت ناوی (برابک) بوو له‌ کوردیه‌که‌دا لاپه‌ره‌ (١٠١) ده‌لێ ئه‌و پیاوه
کورده‌ ناوی (باربگ)ه‌.

۱۰- له جهنگیځدا که له ناوچې (قمان - له فارسیهکهدا) و (دوگومان - له کوردیهکهدا) رویداوه، عهبدوپرېرحمان له سردارهکانی سوپای نیسلام پهلاماری فیروزی دا و کوشتی. نهمه له فارسیهکهدا لاپهړه (۱۷۴)، بهلام له کوردیهکهدا لاپهړه ۱۰۳ ناوی فیروزان نههاتوه.

۱۱- له کوردیهکهدا له باسی رزگارکردنی (دوگمان)دا و کوژانی پاشای نهوان به دهستی (فهل کوپری عهباس) نووسراوه که سوپای نیسلام له روباری زابی بچوک پهپړینهوه ههتا گهیشتنه دهریهندی پشدر، لاپهړه (۱۰۶)، بهلام له فارسیهکهدا له لاپهړه ۱۷۷دا ناوی روباری زابی بچوک و دهریهندی پشدر نههاتوه.

نهمه جگه له زور جینی تردا وهک لاپهړه:

(۱۶۱ ی فارسی و ۹۲ ی کوردی) و (۱۷۱ ی فارسی و ۱۰۱ ی کوردی)
(۱۷۳ ی فارسی و ۱۰۲ ی کوردی) و (۱۷۲ ی فارسی و ۱۰۳ ی کوردی)
(۱۷۶ ی فارسی و ۱۰۳ ی کوردی) و (۱۸۳ ی فارسی و ۱۱۳ ی کوردی)
(۱۸۹ ی فارسی و ۱۱۸ ی کوردی) و (۱۹۳ ی فارسی و ۱۲۱ ی کوردی)
(۱۹۹ ی فارسی و ۱۲۵ ی کوردی) و (۲۰۴ ی فارسی و ۱۲۸ ی کوردی)
(۲۰۵ ی فارسی و ۱۲۹ ی کوردی) و (۲۰۵ ی فارسی و ۱۳۰ ی کوردی)

پاشان ماموستا نهحمدی شهریفی مهاباتی دهلی:

نهمه له دوو کتیبهدا هیه پتویست به بهراوردکردن و لیکولینهوه دهکات، نهمه مان بو دهردهکهویت لهگهله نهمه که هندی جیاوازی له ناو و شوینی جوگرافی و هندی روداودا که زوریه ناوی شوینه جوغرافیهکان ناوی تازهن و هی نهم دواپیهن پهیدا بون نهمه نیشان دهدات که نووسری نهم دوانه (چ کوردی - چ فارسی) نه عهبدووللا و اقدیه، نه محمد بن عمر و اقدیه، بهلکو دانهری نهمه و ریکخهری نهمه دهبن کسینک بیت له ۶۰-۷۰ سان پیش نیسته هلی بهستی. له کوتاییدا چاک وایه بلیم که هندی ناوی شار و شوین که لهو کتیبهدا هاتوه وهک سابلاغ و نیسماعیل قلی و قره جولون و

قره بابا و خوشقدم. هتا دوایی. بهرونی ناشکرایه که نهو ناوانه له سهرهتای هاتنی ئیسلامدا نهبوون.³⁶²

ههردوو کتییی (فتوح سواد العراق) و (کوردستان و ئاینی ئیسلام). راستن بیان هه ئه بستر او؟

جوله که و دوژمنانی ئیسلام له سهرهتای ئیسلامهوه زۆر ههولیان دا به ناوی پیغه مبهروه فرموده دروست بکهن و، به ناوی خهلیفهکان و یاران هوه روداوی ناجۆر و بریاری نهگونجاو دروست بکهن، هتا ماوهیهکی باشیش بویان سهری گرت و هتا نه مپۆش ههزاران فرموده و روداویان دروست کردوه و بوته گرفت له بهردهم زانایاندا. به لام بهردهوام کۆمه لێکی زۆر زانا پهیدا بوون له ناسین و لیکۆلینهوهی فرموده دا و خهریکه زال دهبن به سهر هه موو فرموده کاندان و خراپه کانیان جیا دهکه نهوه و پا که کان گولبژێر دهکهن. هه ر بهو شیوه میژووی ئیسلامیش کهوته بهر نهو شالاره درندانه و، سه دان روداوی ناجۆر و نهگونجاو و، دهیان کتییی هه ئه بستر او و پر بوختانیان، به ناوی نووسه ری کۆنه وه له شیوهی دهست نووسدا نویسی و، به دزیه وه له مائی ئه م زانا و نهو مزگهوت و موزه خانه دا بلاو کرایه وه و پاشانیش چاپکران و خرا نه سه ر خه زینه ی رۆشنیری ئیسلامی و ماوه یه کی چاک کاریان پێکراو ره واجیان هه بوو. هتا دووباره کۆمه لێک توێژهره وه و لیکۆله ره وه میژوونووس پهیدا بوون و بهراوردیان کردن و له و دهست نوسانه رمان و له گه ل هه مه لایه نه ی ژبانی نهو نووسه ره کۆنانه دا دایان له ته رازوی مه حه ک و ده رکهوت و باشیان له خراپ جوئ کرده وه، هه رچه نده هتا نه مپۆش تارمایی هه رماوه.

یه که ئک له و میله تانه ی که زۆر خراپ به میژووه که ی کراوه و بوختانی زۆری بو هه ئه بستر او وه فرموده ی پیغه مبهریان له دژ دروست کراوه کوردی

³⁶². کوفاری ئاوینه: ژماره ۲۴-۲۵، ژماره ی تاییهت، سالی ۱۳۷۵، نگامی گزرا به کتاب (فتوح سواد

العراق) احمد شریفی - مهابات، ل ۱۱۶.

به‌دب‌خته، به‌لکو هیچ میلله‌تیکی تری نیسلا می‌ندهی کوردی پی‌ن‌کراوه،
یه‌کئی به زۆل له قه‌له‌می داوه، یه‌کئی ده‌لئی ئه‌سلێان قه‌ره‌جه، یه‌کئیکی تر به
جنۆکه، زۆر که‌س به وه‌حشی و درنده، می‌جه‌رسۆنیش روداویکی دروست
کردوه و فهرموده‌یه‌کی هه‌لبه‌ستوه که گوایه پێغه‌مبه‌ر نه‌فرینی له گه‌لی کورد
کردوه که هه‌رگیز یه‌ک نه‌گرن!

ئه‌مانه و ده‌یانی تر میژووی کوردیان شیواندوه، که‌سێک که
ده‌یخوینێته‌وه ماندوو ده‌بن، بیزار ده‌بن و خێرا وازی ئی ده‌هینێ!

دوای ساڵی ۱۹۰۰ ده‌ست نووسێک فری درایه ناو کوردستان، له بی
ناگایی زانایانی ئاینی ئه‌و کاته “ کاری خۆی کردو ئه‌وه‌ی لای خه‌لک دروست
کرد، که کورد به زه‌بری شمشیر موسولمان بووه و، موسولمان بوونی کوردان
وه‌کو (فاسیلیفا) راستی ده‌کاته‌وه جێی بپروا نیه.

ئه‌وه‌ی به میژوو و کیان و ئاسه‌وار و کلتور و رۆشنیبری و خاک و
که‌سایه‌تی نه‌ته‌وه‌ی کورد کراوه، به ده‌واری شپ‌ن‌کراوه، هه‌ر میلله‌تیکی تر
ئه‌وه‌نده‌ی پی‌بکرایه ئیسته‌تۆزیشی نه‌مابوو، به‌لام خوگری و ئارامی کورد
به‌رامبه‌ر گرفته‌کان جێی فه‌خر و شانازیته‌ی، هه‌موو شتی له ده‌ست دا به‌لام
هه‌ر په‌یوه‌ست بوو به ئاینه‌که‌یه‌وه و سه‌دان سا‌له‌ وازی ئی نه‌هیناوه.

خراپترین کتیب که له‌سه‌ر کورد نووسراوه ئه‌وه‌ی مه‌لا حویزیه، کاری
خۆی کرد بویه چه‌کی ده‌ستی دوژمنان. به‌لام با ئیمه‌ بزانی رووداوه‌کانی ئه‌و
کتیبه‌ چه‌نده له راستیه‌وه نزیکه:

۱- به‌و (ده) خاله‌ی پێشودا سه‌لمانمان که ئه‌و کتیبه‌ هی مه‌لا ره‌ئوف
حویزی نیه و، به‌لکو هی که‌سێکی تره و ئه‌و وه‌ری گێراوه و به ناوی خۆیه‌وه
بلاوی کردۆته‌وه، ئه‌مه‌ فیلێک له کوردیه‌که‌ی دا!

۲- به‌ گوێره‌ی فارسیه‌که‌ی عه‌بدولعه‌زیز واعزی سه‌رده‌شتی که (۲۸۰)
لاپه‌ره‌یه و له کتیبیکی عه‌ره‌بی وه‌ری گێراوه، خۆی باسی ده‌کات و له مائی
مه‌لا سه‌مه‌دی مه‌رگه‌یی ده‌ستی که‌وتوه که عه‌ره‌بیه‌که له‌سه‌ری نووسراوه‌ی
موحه‌مه‌د کوری عومه‌ری واقدییه.

۳- له ژياننامه و بهرهم و هه‌سه‌نگاندنی واقیدی دا به گوێره‌ی زانیانی حدیث و لیکۆله‌ره‌وان سه‌لمان‌دمان که واقدی که‌سیکی به‌وا پێ‌کردوو و ده‌ست پاک نه‌بوه و زانیان میژوو فه‌رموده‌یان ئی وهرنه‌گرتوووه و ره‌نگه به‌ناوی واقديه‌وه بلاوکرايېته‌وه و واقديش لێ‌ی بێ به‌ری بێت.

۴- به گوێره‌ی هه‌ندی شیکردنه‌وه‌ی جمیل رۆژبه‌یانی و مه‌سه‌ود موحه‌مه‌د و نه‌حمدي شه‌ریفی مه‌باباتی که زۆر له‌و ناوانه‌ی که نه‌و کتێبه ناوی بردوون ناوی شار و شوینه جوغرافیه‌کان، نه‌و شار و جیگایانه له سه‌رده‌می هاتنی ئیسلام دا نه‌بون و به‌م تازه‌یه‌یه له سه‌رده‌می قه‌ره‌قۆینلو و ئاق قۆینلو و سه‌رده‌می عوسمانی و تورک دا دروست بون و ناوی تازه‌ن وه‌ک (ساوجبلاغ - ئیسماعیل قوی - قه‌ره‌ جولون - قه‌ره‌ بابا، خوشقدم)، به‌وانه‌دا وا دیاره ئه‌م کتێبه تازه نوسراوه‌و بۆ دروست کردنی گومان و دژایه‌تی و ناشرین کردنی هاتنی سوپای ئیسلام هه‌لبه‌سراوه و بلاوکراوه‌ته‌وه.

۵- نه‌و روداوانه‌ی له‌م کتێبه‌دا هه‌یه هه‌چ کام له میژوونووسه به‌وا پێ‌کراوه‌کان باسیان نه‌کردوووه وه‌ک(ئێبێن که‌سی، ئێبێن ئه‌سیر، ته‌به‌ری، ئێبێن نه‌عسه‌م، به‌لازه‌ری، یاقوتی حه‌مه‌وی، ئێبێن خه‌لدون، خزری به‌گ، کارل بروکلمان و ویل دیورانته‌. هتد.

۶- نه‌و سه‌حابانه‌ی که نه‌و باسیان ده‌کات و گوایه هاتونه‌ته کوردستان و شه‌ریان کردوووه شه‌هید بوون، راست نیه هه‌چیان نه هاتونه‌ته کوردستان و زۆربه‌یان به شه‌هیدیه‌ش نه‌رۆیشتون و سانه‌کانیشه‌ی راست نین

۷- نه‌و پاشایانه یان نه‌و حکومه‌ته کوردیانه‌ی که ناویان هاتوه، هه‌چ میژوونوس و میژویه‌ک باسیان ناکات و ناویان نه‌هاتوه جگه له‌و کتێبه‌دا.

۸- نه‌و نامانه‌ی بۆ عومه‌ر نیراوه‌و وه‌لامه‌کانیان، هه‌چیان له کتێبه (رسائل الفاروق عمر بن الخطاب) دا نه‌هاتوه که نزیکه‌ی (۴۵۰) نامه‌ی خه‌لیفه عومه‌ری تیايه.

به‌مانه‌دا دیاره، که ئه‌م کتێبه نه‌سلی نیه و هه‌لبه‌ستراوه:-

۱- نه‌و کتێبه (کوردستان و ئایینی ئیسلام) مه‌لا ره‌ئوف ده‌لێ: نه‌بوعوبه‌یده کوپری جه‌راح سه‌رکرده‌ی سوپای شام نامه‌یه‌کی بۆ خه‌لیفه

عومەر نوسی که شام و نەرمەن و دیاربەر و موسڵ فەتح کرا، لە جەنابت دەپرسین ئایا بگەرێننەو بەو حیزاز یان بەرەو رۆژەهلات بچین یان بۆ رۆژئاوا.³⁶³ بەلام لە فارسیهکی (فتح سواد العراق) دا دەلێ وتویەتی: ئایا لەشکری ئیسلام بەرەو حیزاز بگەرێتەو یان روو بکاتە عیلات و خیلاتی کوردەکان.³⁶⁴

ئەم نامەیە لە هیچ سەرچاوەیەکی ترەو نەهاتووە هیچ مێژوونوسیکی تر نەیکێراوەتەو، نامەم نەدیووە لە سەردەمی خەلیفە عومەر و عوسمان و علی دا ناوی کورد ببات.

۲- حویزی دەلێ خەلیفە عومەر ئاوا وەلامی نامەکی دایەو: (خۆتان ساز بکەن. چوار هەزار کەس تسلیم بە خالیدی کوپی وەلید بکەن و بەرەو قەومی کوردان بکەوێنە پێ. لەگەڵ خالید، زوبیر کوپی عوام، فەزلی کوپی عەباس، میقداد ئەسود، عەبدوڕەحمان کوپی ئەبویەکری سدیق، عەبدوڵلا کوپی عومەری کوپی خەتاب، زاری ئەزوەر. ئەمانە بە دەشت و دەرو شار و دیهاتی ولاتی کوردەواری دا بلاو بکەرەو، من خەبەرم هەیه سێ پاشای بەهیزیان هەیه: یەکیان فەروخ، دووهم: مالیکی ئەشتەر و سێیەم دانیکور. بۆ سەر ئیسلام دەعوەتیاں بکە، ئەگەر نەیان کرد داوا ی جزیەیان ئی بکە، ئەگەر نەیان دا شەریان لەگەڵ بکە. خەبەرم هەیه لە مەرچین کە بە کوردی پێی دەلێن مەرگە پاشایەک هەیه فەروخ ئاوا، شوره و قەلایەکی زۆر محکەمی هەیه، خۆیشی زۆر یاغی و خۆین رێژە)³⁶⁵

لە فارسیهکەدا دەلێ: (پاشاکان ئاویان فەروخ خان، مالک ئەژدەر، دانی کۆرە). پاشان دەلێ: ئەم هێژە لە ۲۰ جمادی یەکەم سالی ۲۵ی کۆچی لە نەینەواوە روی کردە کوردستان.³⁶⁶

³⁶³ . کوردستان و ئابینی ئیسلام: ملا روف حویزی. ل. ۷۷. بغداد ۱۹۷۰.

³⁶⁴ . فتوح سواد العراق: وادی، وەرگێڕ عبدالعزیز واعظی سردشتی، ل. ۱۰۲ تهران ۱۳۷۴ کۆچی.

³⁶⁵ . کوردستان و ئابینی ئیسلام. ل. ۷۹.

³⁶⁶ . فتوح سواد العراق: ل. ۱۰۴-۱۰۵.

له كتيبى (رسائل الفاروق عمر بن الخطاب) دا كه (٤٥٠) نامهى خليفه
 عومهرى تيايه، گه پام بۇ نامهيكي لهم جۇره، به هيچ شيويهيك، نه ناوى ئهو
 سهحابانه، نه بهرهو روى كوردستان هاتبن، نه ناوى ئهو پاشا كوردانهى تيا
 بوو.³⁶⁷ له ميژووهكانى تبهبرى و ئيين كهسيرو ئيين ئهسيرو ئيين ئهعسهو
 خزرى بهگدا ناوى پاشا و نامهى لهم جۇره چنگ ناكهوى!

يهكيكى تر له ههله فزيهكان دهلى سالى (٢٥)ى كۇچى رويان كرده
 كوردستان كه به مهرجن خاليدى سهركردهيان سالى ٢١ى كۇچى له شارى
 حومس مرد³⁶⁸. بهلام له فارسيهكهدا وهك باسم كرد دهلى: سالى (٢٥)ى
 كۇچى عومهر ريگهى دا بچيت بۇ كوردستان، ئهو پيشتر مرد بوو، بهوهدا
 دياره بوختان و ههلبهستراوهو. ابن جبير³⁶⁹ و معجم البلدان³⁷⁰ ههمان رايان
 ههيه. ههروهها بۇ زياتر شارهزايى پروانه: طبقات³⁷¹ و الاصابة³⁷² و اسد
 الغابة³⁷³ و الاستيعاب³⁷⁴ و تاريخ ابي الفداء³⁷⁵.

مهلا جميل رۇزيهيانى لهوهدا كهوتوته ههلهوه كه گوايه واعزى راست
 دهكات سالى (٢٥)ى كۇچى هيرشهكه كراوه، چونكه خاليد سالى (٢١) مرد
 بوو!³⁷⁶ لهم ميژووهدا درؤى شاخ دارى لهو جۇرانهى زور تيايه!

³⁶⁷. رسائل الفاروق: عبدالطيف اسماعيل عيسى، ١٩٩٠، الشركة العراقية للطباعة الفنية المحدودة.

³⁶⁸. قادة فتح العراق والجزيرة: اللواء الركن محمود شيت خطاب، دارالفكر، ص١٦٨، سنة١٩٧٧.

³⁶⁹. رحلة ابن جبير: ص٢٩٠.

³⁷⁰. معجم البلدان: ج٢ ص٢٤٠.

³⁷¹. طبقات ابن سعد: ج٧ ص٢٩٧.

³⁷². الاصابة في معرفة الصحابة: ج٢ ص١٠٠.

³⁷³. اسد الغابة: ج٢ ص٩٦.

³⁷⁴. الاستيعاب: ج٢ ص٤٣٠.

³⁷⁵. تاريخ ابي الفداء: ج١ ص١٦٤.

³⁷⁶. ولاتگيرى ره شه خاكي عيراق: مهلا جميل رۇزيهيانى، ل٢١، ١٩٩٧.

له كوردییه كهدا دهلن: حاكمی شاری ههولیر ناوی (جاتلیس) ³⁷⁷ بوو. بهلام له فارسیه كهدا كه رۆژیه یانی كوردیه به كوردی دهلن: ناوی وهما له میژووه كاندا نیه و دهبن ههله بیئت ³⁷⁸. جگه لهوه ههولیر لهو كاتهدا سهر به رۆم نهبوه وهك واقیدی دهلن بهلكو سهر به فارس بووه.

پاشان دهلن: (عهبدوللا كوپری جهندهل) له شهپری ههرموتهدا كوژرا. بۆ ناوی نهو عهبدوللایه گهپام له (الاصابة - الاستعاب - اسد الغابة) دا كه ژییانی زیاتر له (۲۰) هزار سهحابه ی تیایه، ناوی نهبوو. كابرایهك به ناوی (كولاه كون) و سهردارنك به ناوی (جاروسه) له ههچ میژوویهكدا ناوی نههاتوه. له لاپه ره ۱۸۸۸ دا حویزی نوسییوهتی خالییدی كوپری وهلید بانگی (نهبودوجانه ی كرد، فهرموی برۆ بۆ لای پادشای مرجین كه ناوی فروخ خان بوو.

وتمان خالد نههاتوه ته كوردستان، دووهم خالد چوار سال پیش نهو مهوعیده ی كه نهمان دایان ناوه مردوه، سنیه م نهبودوجانه كه ناوی نهسلنی (سهماك كوپری خهرشه ی نهنساری)یه، ته حقیق كراوه كه نهو كسه: (نهو گوپه ی له ماوشانسی دهشتی قهزۆینه و بهناوی نهبودوجانه، زیاره تگایه، هی نهو نیه و له بنه پرتدا درۆیه، نهو نهگه یوه ته كوردستان و ئیران. سهیر نهوهیه كۆلكه مهلا و زهه شینهكان جاران خانمه ناوسهكانیان ههله دهخه له تان و نوشتیهكی چوار مهتری نهبو دوجانه یان بۆ نهووسی بۆ پاراستنیان له دیو و درنج و جنۆكه، كه منالهكانیان له زگا نهخنكینن.) ³⁷⁹

واعزی له جییهكی فارسیه كهدا دهلن: (خالد داوا ی كرد له نهبودوجانه ی نهنساری كه بچیت بۆ لای فهرخ خانی پادشای مرجین. زۆر دور نهكه وتبویهوه له ولاخهكهی كهوته خوارهوه. زرار كوپری نهزوهر چوو به دهمیوهوه. دهبینن تیری بهركهوتوه. لاشهكهیان هیئا ناشتیان. ³⁸⁰ نهمانه دهلین

³⁷⁷. كوردستان و ئایینی ئیسلام: ل ۸۱.

³⁷⁸. ولاتگیری ره شه خاکی عیراق: مهلا جمیل رۆژیه یانی، ل ۲۱، ۱۹۹۷.

³⁷⁹. ههمان سهراچوه: ل ۲۲.

³⁸⁰. فتوح سواد العراق: واعظی، ص ۱۵۸-۱۵۹. ولاتگیری ره شه خاکی عیراق: ل ۱۷-۱۸.

ئەبۇدوجانە لەم شەپەدا بە دەستی کورد کوژراوە کە ساڵی ۲۵ کۆچی روی داوە، بەلام ئەم سەرچاوانە وا نالین: (واقدی) لە (الردە، ص ۷۴) - (ئین سەعد) لە (الطبقات الکبیر، ج ۲ ص ۵۵۷) - (بەلازەری) لە (فتوح البلدان) دا و - یەعقوبی لە مێژووەکەدا ج ۲ ص ۱۳۰، هەموویان لەسەر ئەوەن کە ئەبۇدوجانە ساڵی (۱۱) یان (۱۲) ی کۆچی لە جەنگی (ئەلردە) دا شەهید بوو. دیارە ئەم کتیبەیی واعزی و حویزی هی واقدی نیە چونکە واقدی لە ئەلردەدا دا وەکو سەرەو دەلیت!

هەر وەها لە باسی (زرار کوپی ئەزوە) دا سەرچاوەکان دەلین کە ئەویش نەهاتووە کوردستان وەکو: الاصابة فی تميز الصحابة: ابن حجر، ج ۲ ص ۲۰۸-۲۰۹ دەلی: ضرار کوپی ئەزوە لە جەنگی یەمامەدا شەهید بوو کە لە دژی ئەبومسەلمی کەزاب کردیان. ئیمامی بوخاری لە (تاریخ الکبیر) دا دەلی: زرار لە سەر دەمی خەلافەتی ئەبوبەکریدا شەهید بوو. ئەو کاتە سوپای ئیسلام هەر لە باشوری عێراق بوو. نادر کریمیان لە تەلیقاتی فارسییەکەدا لاپەرە ۲۴۸ دەلی: (تمام این اخبار مشوش و قابل تکذیب است، زیرا ضرار بن ازور به قول بیشتر محدثین و مؤرخین به سال ۱۱ هجری قمری در واقعه یمامه به شهادت رسیده³⁸¹. کەواتە کوردستانی بە دوو چاوە نەبینیوە.

واعیزی لە لاپەرە (۱۶۴) ی فارسییەکەدا، حویزی لە لاپەرە (۹۴) ی کوردییەکەدا دەلین خالیدی کوپی وەلید بۆ خۆی سوار بو، لەگەڵ باقی سەحابان، وەکو فەزلی کوپی عەباس و زوبیری عەوام و زراری کوپی ئەزوە و عەبدوپرەحمانی کوپی ئەبوبەکری سدیق و عەبدووللای کوپی ئەیوب رۆیشتن بەرەو (مەرجین) مەرگە. لە جێبەجێکردنێکدا دەلی: خالید هەزار کەسی خستە ژێر فەرماندەیی عەبدووللای کوپی عومەر و ناردی بۆ شیدەر (پشدر)، هەر وایەتی کە خستە تەک میقداد و، ناردی بۆ (شهرین) (شارستین)، کە هەموو ولاتەکە

³⁸¹. فتوح سواد العراق: مقدمة وتصحيح وتعليق: نادر کریمیان، ص ۲۴۸.

رامانن و تالانی بکهن.³⁸² له سوپای میقداد تهنها دوو کەس کوژرا بوون له عیلى تهى ناویان حارس و عیباد بوو. ئەنجا دەلنێ عەبدوللا کوپى عومەر که چوو بووه شیدەر هەموو گوند و ناواییهکانی تالان کرد بوو، میقداد به تالانی شهڕینهوه گهرايهوه، لهو شهڕانهدا فەزل کوپى عەباس و زوبییری کوپى عەوام و زۆری تر کوژران.

له شهڕی فروخدا. عومەر کوپى عەدی هاوپیى میقداد کوژرا. مقداد سوپای فروخی تهنگهتاو کرد و زۆری ئی کوشتن، بهلام له یارانی دوو کەس شههید بوون که ناویان حارس و عباد بوو له عیلى تهى³⁸³. ئەم دوانه له شهڕی شهڕین دا توژی پینشتەر کوژرا بوون، بهلام وهک رۆژبهیانی دەلنێ: وا دیاره به هیمهتی نووسهری ئەم سیپارهیه جاریکی تر زیندوو بوونهوه بۆ کوشتنی کوردی کافر و تالان کردنیان.³⁸⁴ به نیهبتهت شههیدبوونی فەزل کوپى عەباس و زوبییری کوپى عەوام که پینشتەر لهو جەنگه نابەرامبەرەدا کوژرا بوون له جەنگی شیدەر دا. پاش چەند لاپهڕهیهکی تر دووباره هەوالی زیندووبونهویان تان بۆ دهگیرمهوه و دینهوه ژیان بۆ گیانی کوردو شهڕ دهکەن. (ئەنجا مقداد ویستی لاشهى عومەر کوپى عودەى بنیژئ. بهلام لاشهى پینچ کەسى تریان له یارانی دۆزیهوه به ناوی سالم، عەبدولقادس، واسیله، سهعد، جوندوب). رۆژبهیانی دەلنێ نه له فەرهنهنگهکاندا و، نه لهو کتیبه میژووییانهدا که باسی شهڕهکانی ولاتی چیا (کوردستان) ی تیندا هاتوه ئەم ناوانه پهیدا نهبوو.

³⁸². ولاتگیری رهشهخاکی عیراق: ل ۲۳.

³⁸³. هه مان سهراوه، ل ۲۴.

³⁸⁴. هه مان سهراوه، ل ۲۷.

په تی درو کورته

با نیستا بزاینن ئه و سه حابانه ی پینشه وه که ناومان بردون، راسته هاتونه ته کوردستان یان وه کو ئه وانی تر هه ئه بستر او و بوختان بو کراو و درون. ئه وه بینگومان بن که له هه مان ئه نجامی ئه وانی پینشویان به دهر نیه ::

۱. فه زلی کوپی عه باس: کوپی عه بدولموته لیب کوپی هاشم قریشی یه، کوپی مامی پینغه مبه ره (ﷺ) له زورترینی جهنگه کان له گه لیدا به شدار بووه، دایکی ناوی (لبابه ی بچوک کچی حارسه) یه کئی بوو له وانه ی پینغه مبه ریان شوورد، له زوریه ی جهنگه کانی شام له سه رده می ئه بو بیکردا به شدار بوو، (ئیبین سه که ن) ده ئن له جهنگی ئه جنادین له فه له ستین شه هید بوو، هه ندی تر ده لئین له جهنگی یرموک دا شه هید بوو، به لام راستترینی قسه ئه وه ی ئیمامی بوخاری یه، که ده ئن له سه رده می خه لیفه ئه بو بیکر دا مرد. له فتوحی بولداندا³⁸⁵ دا ده ئن له تاعونی عه مواس دا له سالی ۱۸ کوچی دا مرد له شام. سه یری ئه م سه رچاوانه بکه: الاصابة فی تمیز الصحابة: ابن حجر العسقلانی، ج ۲ ص ۲۰۸. طبقات الکبیر: ابن سعد، ج ۴ ص ۲۷. هیچ سه رچاوه یه ک نالی هاتوته عیراق یان کوردستان و، له هیچ جی یه کی کوردستاندا ناوی نه هاتوه.

۲. عه بدوللا کوپی عومه ر هه وئی دا له جهنگی (به در و ئوحد) دا به شدار بن، مندان بوو نه یان هینشت، له فه تخی مه ککه به شدار بوو، مو فسیر و فه قیه یکی گه وره بوو، یه کئی بوو له شو رای شه ش نه فه ره بو هه ئبزار دنی خه لیفه. (۲۶۳۰) فه رموده ی گبیراوه ته وه، له فتوح سوادی عیراقدا که واعیزی به فارسی و، حویزی به کوردی گبیراویانه ته وه: گوایه عه بدوللا کوردستانی قر کردوه و ژن و مندالی کوشتوه و مالیانی به تالان بردوه، پاشان له کوژرانه که ی دا ئه م درو بالدارانه یان بو هه ل به ستوه که کورته که ی ئه مه یه: خالید و عه بدوللا له کوردستان ده گه رانه وه، له به ینی مو سل و هه ولیردا

³⁸⁵. فتوح البلدان: بلاذری، ص ۲۰۲.

تووشی چەند گەرفتێك بوون، پیرەژنێك وەستا بوو، وتی من موسولمانم ناوێرم
 بپەرمەوه، عەبدوڵڵا پیرەژنەكەى كرده كۆلى و كە گەيشتنە ناوهراستى ناوەكە
 ژنەكە لە ژێرەوه چەقۆيەكى دا لەسەر دلى عەبدوڵڵا و مرد، خاليديش
 پیرەژنەكەى كوشت.³⁸⁶ لە تەحقیق و تەعلیقى نادر كریمیان دەلن: ئەو
 رووداوه (قطعا دروغ است و شدیداً قابل تكذیب می باشد).³⁸⁷ صاحب
 تهذيب الاسماء: ج ۱ص ۲۷۸ دەلن عەبدوڵڵا سالى ۷۲ى كۆچى مرد. ئیبن
 خەلەكان: ج ۱ص ۲۴۶ دەلن وەفاتی عەبدوڵڵا سالى ۶۲ بوو لە تەمەنى ۸۴
 سالى دا مرد. لە طبقات الكبری: ئیبن سەعد، ج ۴ص ۱۲۸ دا دەلن وەفاتی
 عەبدوڵڵا سالى ۶۴ى كۆچى بوو، دوا یاری پینغەمبەر بوو كە لە شارى مەككە
 مرد.³⁸⁸ لە (استعاب) دا دەلن عەبدوڵڵا لە مەككە مرد سالى ۷۲ى كۆچى،
 لەو دا خيلاف نیه، وەسیتی كرد كە لە قەبرسانی (الحل) ئەسپەردەى بكەن،
 بەلام نەیانتوانی لەبەر شەرى حەجاج، بەلكو دفن كرا لە (زى تەوا) لە
 قەبرستانی بىجى وەكچەرىن عەوام كۆپى خوێلد، لە عەشەرەى موبەشەرەیه، یەكەم
 كەس بوو كە بۆ ئیسلام شمشیری هەلكیشا. كۆپى مامى پینغەمبەر بوو،
 سالى ۲۸ پینش كۆچى لە مەككە لە داىك بوو، بە هەولێ ئەبوبەكر موسولمان
 بوو، لە جەنگى ئوحد و یەرموك دا بەشدار بوو، ئەندامى شورای شەش نەفەرە
 بوو بۆ هەلبژاردنى خەلیفە، لە شام و عیراق و ئەفریقا جهادی كردو، كە
 عوسمان شەهید كرا، زوبیر لە روداویكى ئەسەف باردا لە تەمەنى ۶۷سالى دا
 سالى ۲۶ى كۆچى شەهید كرا و، ئیمامى عەلى زۆر غەمبار كرد، زوبیر ۲۸
 فەرمودەى رىوايەت كردو.³⁸⁹ كۆپى لە شارى (زبیر) لە نزیک شارى مەككە.
 رۆژبەیانى دەلن: ئەم پیاوه كوردستانی نەدیوهو شەرى تیا نەكردو.³⁹⁰

³⁸⁶. كوردستان و ئابینی ئیسلام: حویزی، ل ۱۲۱. فتوح سواد العراق: واعظی، ص ۲۰۷.

³⁸⁷. فتوح سواد العراق: واعظی، ل ۲۵۵.

³⁸⁸. الاصابه: ج ۲ص ۳۵۰. وفيات الاعیان: ابن خلکان، ج ۱ص ۲۴۶. تهذيب الاسماء: ج ۱ص ۲۷۸.

³⁸⁹. الاصابه: ج ۱ص ۵۴۶. حلیة الاولیاء: ج ۱ص ۱۸۹. الاعلام الزركلي: ج ۲ص ۴۲.

³⁹⁰. ولاتگیری ره شه خاکی عیراق: ل ۲۰.

نهمانه وا دهلین، کهچی مهلا حویزی دهلن سالی ۲۵ کۆچی له شهپرئکدا له کوردستان به دهستی کورد کورژاوه. بهلام به داخوه نهو (۱۱) سالی ش دوای نهو کوشتنه درۆینهیهی کوردستان هه مابوو!

۴- عهبدوللا کۆپی جهندل: له لاپهه ۸۲ ی کوردستان و ئایینی ئیسلام و، لاپهه ۱۵۶ ی فارسیه کهدا دهلن له نهموته عهبدوللا کۆپی جهندل کورژا. نه م کهسه به یهکینک له یارانی پیغه مبهه (ع.ک) ناوئوس کراوه و باس کراوه، بهلام له هیج کتیبیکی سهحابان دا وهک (الاصابه والاستعاب) و نهوانی تردا ناوی نه هاتوه، بهلام له ته بهری دا ج ۲ ص ۲۴۲۴ دا یهک جار ناوی هاتوه نهویش به ناوی راوی نهک سهه کرده یان سهه رباژ، واته روداوی خه لکی گنپراوه تهوه نهک خۆی به شدار بوه. ههروه ها یه عقوبیش له میژوه که ی دا ج ۲ ص ۱۷۶ دا ناوی که سیک ی بردوه به ناوی (جهنده کۆپی نهفیهی نازدی) که له سالی ۵۲ ی کۆچی دا شاری (ترسوس) ی فهتج کرده، ته نریخی یه عقوبی ج ۱ ص ۵۱۶ دهلن نه م پیاره قسه هه نهوه یه که ونه و ههویه ی نهه.³⁹¹

۵. فارسیه که له باسی داگیر کردنی (دوگمان) دا دهلن وانله کۆپی نهسقهع، که خۆی له شهه کهدا بوه، گنپراویه تهیهوه که هه موو دارایی و سامانی کورد بهر تالان کهوت. مهلا رهئوف حویزی ناوی یاداشت نه کرده، ته نهها واعزی له فارسیه کهدا هیناویه تی. رۆژبه یانی دهلن به گویره ی میژوونوسه کان نه م کا برایه له سهه رده می خهلیفه ی سنهه م عوسمان دا له شهه رکانی ئیزان و ئیسلامدا هه بوه پاشان سالی ۹۸-۱۰۵ ی کۆچی مردوه، بهلام له سالی ۱۸-۲۵ له شهه رکانی کوردستاندا نه بوه.³⁹² واته ههفتا سالی که دوای باسه که ی نهوان مرد.

۶. قهعقاع کۆپی عه مر. واعیزی له فارسیه کهدا که مامۆستا ملا جمیل رۆژبه یانی کردویه به کوردی و په راویزی بۆ نوسیوه دهلن: خالید چاوههروانی

³⁹¹. فتوح سواد العراق: تحقیق نادر کریمیان، ص ۲۴۵.

³⁹². ولاتگیری ره شه خاکی عێراق: مهلا جمیل رۆژبه یانی، ل ۲۰.

قەعقاع بوو که به فرمانی ئەبوعوبەیدە هاتبوو بۆ شارەزور، ئەو بوو ئەبوعوبەیدە بە فرمانی (عومەر) پاش داگیرکردنی شام سوپاکە ی بکاتە دوو بەشەو، بەشیککی لە ژێر فرماندەیی خالید دا بێت و ئەوی تری بخاتە ژێر فرمانی قەعقاع. ئەم بڕیارە راست نیو لە هەموو ژێانی ئەبوعوبەیدەدا بڕیاری وای نەداو و سوپا بەو شێوەیە نەکراو بە دوو بەشەو ئەم باسە لە هیچ سەرچاوەیە کدا نیە. ئەمە لە لایەکی ترەو قەعقاع دوای جەنگی قادسیە سالی (۱۵)ی کۆچی ئیتر پەيوەندی بە شامەو نەما و کەوتە ژێر فرماندەیی سەعد کورپی وقاس و سوپای عیراقەو، جگە ئەو هێلە ی که هاتە جەلولاو لەوێو چوو بۆ خانەقین و حەلوان و کرماشان و نەهاومند و هەمەدان. نە چووتە کوردستان، قەعقاع فرماندە نەبوو، بەلکو هەمیشە سەریە ی (قوہ زاریبە) ی پێ بوو بۆ کاتی پەلە بەکار هێنراو، وەکو مامۆستا رۆژبەییانی دەلن درۆیە ئەمانە هیچیان لە کوردستانی نیوان دوو زێ دا، واتە نیوان چیا ی حەمرین و قەندیل لە شەرا نەبون.³⁹³

قەعقاع هەتا سەر دەمی ئیمامی عەلی ماوہ سالی ۴۰ کۆچی لە کوفە مرد. لێرەدا لە جێیە کدا سەرم لە میژونوسی کورد (رۆژبەییانی) سوردەمینی که لە چەند جێدا ئەم سیپارەییە ی (حویزی و واعزی) رەد دەکاتەو و دەلن درۆ و هەلبەستە و تەمەنی هەلبەسراویشی زۆر نیە، کەچی لە زۆرجی تردا لەگەل روداوەکانی باسە درۆکاندا هەلەدەچن و، هەندئ قسە ی ناچۆر دەگرتە نیسلام و پیغەمبەر و سوپایانی ئیسلام و زۆر دوزمن کارانە وەسفیان دەکات. وەکو تەواوی روداوەکان بە هەلبەسراو و گومانای ناو. ئەمەیان لە چی؟ بۆ نمونە. لە لاپەرە ی (۲)دا گلهیی دەکات لە بابەتەکی حویزی و دەلن (میژووزانیکی شارەزای میژوو ئەم کتیبە ی نەدیوو نەخیویندبویەو، که رەخنە ی لی بگری و، خوینەری گەنجە سادە تینگە یەن، که هەم کتیبەکە هی مەلا رۆوف نیە و هەم بنەرەتەکەشی جی ی گومانەو، نابێ باوەر ی پێ بگری و

³⁹³. ولاتگیری رەشەخاکی عیراق: مەلا جمیل رۆژبەییانی، ل ۲۵.

تاوانه ری بدری به کوردستاندا بلاوبیتهوه). که چی هردوای نهوه قسهکانی
حویزی به راست دهزانی و هلهدهچی و قسهی نابهجی به سهحابهکان و
فتوحات دهلیت. نازانم نهمه نهخوشیه یان پیری و لهبیرچوونه؟!

واعیزی له لاپهره (۱۸۶)ی فارسیه که دا هیناویه تی، به لام رۆژبه یانی وای
تهرجه مه نه کرده و دهلی: خالد داوای لی کردن موسولمان بین. به لام نهوان
سهریان دانه هینا و په سندیان نه کرد، خالد دهستوری دا به سوپا قریان تی
خستن. جا همویان دایه بهر شمشیر. نهجا چونه ناو شاره وه و همویان
تالان کرد. به لام فارسیه که وانیه رۆژبه یانی هندی شتی زیادی وتوه. له
فارسیه که دا دهلی: اسیران را جمع کردند دینی اسلام را برایشان عرض
نمودند نپزیرفتند، همرا بقتل رسانیدند پس از ان یاران پیغمبر داخل شهر
گردیده شروع به تهلل و تکبیر خداوند عظیم کردند و درود رحمت بر پیغمبر
بشیر و نذیر فرستادند. دهلی که چونه شار تهلل و تکبیری خوی گه وره یان
کرد. به لام رۆژبه یانی وای تهرجه مه کرده که چونه شار همویان تالان کرد.
هموو تهرجه مه که پیویست به تحقیق دهکات! با بچینه سر لایه کی تری
رۆژبه یانی که له پراویز بو رستهی (همویان دایه بهر شمشیر) دا وتویه تی
(کوشتنی دیل و مندال و پیر و پیاو ژن و پهک که وته له هیچ ناین و له هیچ
باسیکی مروفایه تی دا دروست نه بوه. به لام سپایانی عه رب و جاشه کانیان
دریفی یان لهم کاره نه ده کرد، وا دیاره له سر بنه پرتی (غزو) و (انفال)
نه پویشن. ۳۳۳۳) ³⁹⁴

له پراویزی ژماره (۲) لاپهره (۲۵) دا رۆژبه یانی دهلی: نهم سپاره یه له
بنه رته دا به دست هه لبهستی دهزانی و لام وایه مه لاینکی کورد له سه دهکانی
نهم دواییه دا. هه لیبه ستوه. ³⁹⁵ نهی نه گهر هه لبهسته بو له گهل باسه که دا
هه لده چی و به راستی دهزانی و جوینیک ده دهی که حویزیش نهیوتوه.

³⁹⁴. ولاتگیری ره شه خاکی عیراق: مه لاجمیل رۆژبه یانی، ل ۲۴.

له جئیه کدا له فارسیه کدا هاتوه که (پیرۆت کۆپی بارام) به خۆی و دوانزه که سهوه موسولمان بون، به لام حاکمی کورد له رقان خۆیان و خاوی خیزانی کوشتون چونکه بونهته موسولمان. نیسته له ولاتی مهرگه گۆره کانیان کراوته زیارهت گاو پیی ده لئین (پیرۆته سور). رۆژبه یانی تهعلیق له مه ده داو ده لئین: وهکو کهوی پی سور خیانه تیان له نه تهوهی خۆیان کردوه و، کورانی نه تهوهی خۆیان (به دوژمن) به کوشته داوه. واته نیسلام و دینی پیغه مبهه دوژمنه. پاشان ده لئین: نه گهر وانهبی خه لک بۆچی ده بین به جاش، واته پیروهت که موسولمان بو، بوته جاشی نیسلام. پاشان قسه به مه سعود موحه ممه ده لئین و تاوانباری ده کات که وه سفی پیروتی کردوه ده لئین: به لام به راستی مه خابنه، مامۆستایه کی خاوهن نه ندیشه و به میشکی وهکو مامۆستا مه سعود لاپه رهی کاغزی سپی، به وه سفی جاشیکی روپه شی وهک پیروته سور، به قسه ی پیره ژنان و پیره پیاوانی کوردی ساویله کی خه لفاو بخاته لاپه رهی میژوو.³⁹⁶

رۆژبه یانی له سه ره وه ده لئین: (ئه م سپپاره یه له بنه ره تدا به ده ست هه لبه سستی ده زانم و لام وایه مه لایه کی کورد له سه ده کانی ئه م دواییه دا. هه لئنی به سته و.)

که چی هه ر (ده) دپه ره له خواروی ئه وه وه ئاوا هه لده چن و چپۆکه که ی لی ده بیته راست و به چوار ده وردا جنیو و وشه ی ناشرین بۆ نیسلام و که سن ده ته قینن، که چپۆکه که ده لئین موسولمان بو. مامۆستا مه سعود تاوانبار ده کات. به مه رجن له م لیکۆلینه وه یدا سو دی زۆر له مامۆستا مه سعود وه رگرتوه! له م باسه دا رۆژبه یانی له خه لفاو ده چنیت.

هه ر (دوو) دپه ره له خوار ئه و بپه گه تونده وه ده لئیت (وا دیاره نووسه ری ئه م سپپاره داستانییه درۆیه).³⁹⁷ به راستی هه یفه بۆ مامۆستا و بیر تیژو

³⁹⁶. ولتگیری ره شه خاکی عیراق: مه لا جمیل رۆژبه یانی، ل ۲۶.

³⁹⁷. ولتگیری ره شه خاکی عیراق: مه لا جمیل رۆژبه یانی، ل ۲۶.

میژوونوسیکی گهره‌ی کوردی وهک مه‌لا جه‌میل رۆژبه‌یانی به‌تایبه‌تیش که مه‌لا بیٚت، به‌و جوړه‌یه به‌ره‌نگاری نی‌سلام و هاتنی نی‌سلام بکات بۆ کوردستان. به‌تایبه‌ت تر که ئه‌و به‌هۆی نی‌سلامه‌وه فی‌زی خوینده‌واری و ناسراو بوه، له‌و سه‌رچاوه‌یه ناوی سازگاری خوارده‌ته‌وه، نه‌گهر وانه‌ بیٚ، ئه‌وسا چ جیاوازیه‌ک له‌ نیوان مه‌لا جه‌میل خاوه‌نی لیکۆلینه‌وه و، مه‌لا ره‌ئوف خوینزی هی‌نه‌ری ئه‌و هه‌موو بوختانه هه‌لبه‌سراوانه‌دا هه‌یه، خۆ هه‌ردووکیان (مه‌لان). من پیم باشه به‌نوسراوه‌که‌دا بی‌ته‌وه و ئه‌و هه‌لانه‌ی چاک بکاته‌وه که سه‌ریان له‌ بیٚ بپواییه‌وه ده‌رده‌چیت. جگه له‌وه که ئه‌م بابته‌ی رۆژبه‌یانی ده‌ست نووسی شه‌سته‌کان بوه، ئایا نی‌سته‌ش رای وایه، یان خۆی رازی بوه به‌ چاپ کردنی ئه‌و ده‌ست نوسه‌ی که ئه‌و کاته خۆی ناماده نه‌بوو؟ چونکه ئه‌م دوو جوړه قسه‌یه که پینچه‌وانه‌ی یه‌کن بۆ نووسه‌ری گهره ناگونجین، تۆ که بپوات به‌و کتیبه‌ نیه، توپه‌ بوون و بۆ هه‌لچون یانی چی؟

له‌ جی‌یه‌کی تردا باسی ئه‌و کتیبه هه‌لبه‌سراوه ده‌کات و زۆر جوانی ده‌هۆنیته‌وه: له‌ به‌شی کوردستانی خواروی نیوان دوو(زی)دا سه‌دان سا‌له کتیبیکی ده‌سنووسی پڕ له‌ درۆ و ده‌له‌سه هه‌یه به‌ ناوی (فتوحات سواد العراق) و ده‌نگی داوه‌ته‌وه و وه‌کو شانامه‌ی جاری جاران له‌ دیوه‌خانان و له‌ مزگه‌وتانی‌شا بۆ کوردی ساده ئه‌خویندریته‌وه، که‌س نازانی کۆ نویسیویه‌تی؟ که‌ی نووسراوه؟ چون که‌وتوه‌ته کتیبخانه‌ی بنه‌ماله‌ی مه‌لا سه‌مه‌دی مه‌رگه‌یی، هه‌روه‌ک قاوه، گوايه دانراوی (واقیدی)یه، ناواخنه‌که‌ی باسی داگیرکردنی هه‌ندی جۆی کوردستانه، له‌ لایه‌ن یارانی پی‌غه‌مبه‌ره‌وه، ئه‌و بنه‌ماله‌یه که ئه‌م کتیبی (فتوح سواد العراق)ه‌ی لایه وه‌کو گه‌نجینه پاراستویه‌تی، نه‌ به‌ خواستن به‌ که‌سی ئه‌دا، نه‌ به‌ کپین و فروشتن، نه‌ رۆی ئه‌دا که‌سێک رونوسیکی له‌سه‌ر بگریته‌وه، گوايه ئه‌م کتیبه له‌ کتیبخانه ده‌سنوسه‌کانی میسرده هه‌یه، به‌لام ئه‌م باسه‌ی کوردستانی تیا نیه، ئه‌وه‌ی جۆی لی‌ رامانه ئه‌وه‌یه که شیوه‌ی داپشتنی ئه‌م سیپاره‌یه کوتومت له‌ شیوه‌ی داپشتنی (فتوح الشام)ه‌ که‌ی واقدی ده‌چیت، به‌لام باوه‌ر ناگری

واقدی خۆی، که له بنه‌په‌تدا خه‌لکی شاری مه‌ککه‌یه، نه‌زانئێ که زۆربه‌ی ئه‌و یاران‌ه‌ی که ناویان له‌م سپاره‌یه هاتوه هه‌ر له شاری مه‌که‌دا مردوون و نه‌گه‌ییونه کوردستان. جا وه‌ک و تم وا باوه که سه‌ده‌ها سا‌له ئه‌م کتێبه وه‌ک شانامه. بۆ خۆینده‌وارو نه‌خۆینده‌وار و زاناو نه‌زان خۆینده‌واره‌وه کۆیرانه (تعبدا) باوه‌ریان پێ کردوه که‌س لێ ی نه‌کۆلیوه‌ته‌وه.³⁹⁸

له جێیه‌کی تر‌دا ده‌لێ: (من ب‌روا ناکه‌م ئه‌م هه‌موو ئه‌فسانه نه‌زانانه ه‌ی واقدی بی‌ت، بێ گومان ه‌ی مه‌لایه‌کی کوردی نیم‌چه خۆینده‌وار (کۆلکه مه‌لا) ئه‌م مه‌ته‌لانه‌ی رێک خسته‌وه و له مزگه‌وت و دیوه‌خانا بۆ خه‌لکی نه‌خۆینده‌واری خۆینده‌وه‌ته‌وه).³⁹⁹

له جێیه‌کی تر‌دا ده‌لێ: (له‌گه‌ل ئه‌وه‌دا که من داستانه‌که‌م هه‌ر له بناغه‌وه پێ درۆیه).⁴⁰⁰ به‌م جو‌ره ئه‌م ده‌ستنووسه ره‌تده‌کاته‌وه و به درۆ له قه‌له‌می ده‌دات، که‌چی ئاواش له‌گه‌ل درۆکاندا هه‌لده‌چینت!

دوای ئه‌وه‌ی خالید شه‌هباره و ره‌به‌تی داگیر کرد، فه‌رمانی‌دا به سوپای ئیسلام بچن و روبکاته ساوجبلاغ، رۆژ به‌یانی ده‌لێ ساوج بلاغ - سوغون بلاق واته‌کانی سارد، ئه‌م ناوه له ده‌ورانی سه‌فه‌وی دا په‌یدا‌بوه.⁴⁰¹ واته (له سه‌رده‌می سوپای ئیسلامدا نه‌بوه). له‌و حه‌له‌دا پادشای ئه‌و ناوه ژنیکی جوان بوو گوايه ناوی (ئه‌رجانوسه) بوو له بنه‌مائه‌ی (به‌رداس) بوو که به‌ بنامه‌له‌ی سه‌رداری ساوجبلاغ و موکریان بون، گوايا باوکی کابرایه‌کی داوین پیسی سه‌مه‌کار و خراپه‌کار بوه. هه‌نزه‌له ناوی پیغه‌مبه‌ر بوه له‌و ناوچه‌یه، ئامۆژگاری زۆری کردوه که واز له چه‌په‌لی به‌ینئێ سو‌دی نه‌بوه، شه‌ریکی خۆیناوی له نیوان سوپای ئیسلام و خه‌لکی ئه‌م ناوچه‌یه روی دا له ئه‌نجامدا

³⁹⁸. ولاتگیری ره‌شه‌خاکی عێراق: مه‌لا جمیل رۆژبه‌یانی، ل ۱ پێشه‌کی.

³⁹⁹. ولاتگیری ره‌شه‌خاکی عێراق: مه‌لا جمیل رۆژبه‌یانی، ل ۲۴.

⁴⁰⁰. ولاتگیری ره‌شه‌خاکی عێراق: مه‌لا جمیل رۆژبه‌یانی، ل ۲۵.

⁴⁰¹. ولاتگیری ره‌شه‌خاکی عێراق: مه‌لا جمیل رۆژبه‌یانی، ل ۲۸.

نەرجانوسە بە دیل دەگیرئ. (٢٥٠٠) کەسیان لە کورد بە دیل گرت، پاشان کەوتنە تالان و راوپوتی ولات و ناو شاری سابلاغ، خودی خالیدیش فەرمانی دا بە کوشتنی ئەو دیلانە و نەرناجوسەیان بە دیلی هینایە لای خالید، لە جوانی ئەو سەری سوپما، کەوتە دلدانەوهی و پینشنیاری کرد کە موسولمان بێت، نەرجانوسە موسولمان بوو، ئەنجا خالیدیش سەرپشکی کرد لەناو سەردارانی ئیسلام یەکێک هەلبژێرئ و شوی پێ بکات، نەرجانوسە چاوی گێرا قەقاعی هەلبژارد و شوی پێ کرد.⁴⁰²

لەم پرگەیه‌دا ئەم قسانە ههیه:

١ - ساوجبلاغ ناویکی تازەیه و سەردەمی هاتنی ئیسلام نەبوه، شای ئێران سابلاغی ناونا (مەهاباد) بە ناوی پینغەمبەریکی کۆنەوه کە لەو ناوه‌دا بوە.

ب - برداس پاشای نازربایجان بوە زۆر پینش ئیسلام، حەنزه‌له‌ی کورپی سەفوان پینغەمبەریک بوە بۆ گەلی ناوچه‌ی نەردەن هاتوه پینش میلاد. لەگەڵ برداس دا بوە بە شەپریان و پینغەمبەریان کوشتوه ئەم روداوه لە سەردەمی ئیسلامدا نەبوه⁴⁰³ مامۆستا رۆژبەییانی دەلئ: ناوی بنەماله‌ی وه‌هامان لە فەرهنگه‌کانا و لە میژوودا دەست نەکه‌وت.

ج - نەرجانوسە وه‌کو رۆژبەییانی دەلئ: لە فەرهنگه‌کان و میژوه‌کاندا پەیدا نەبوو، قەقاعیش ژنی بەم ناوه وه نەبوه، جگە له‌وه‌ی کە قەقاع نە گەیشتوه‌ته کوردستان، ئەم باسه دروست کراوه. وه لە کوردیشدا پاشا نەبوه بە ناوی نەرجانوسه‌وه.

دوای ئەوه خالید کوردستان و نازربایجانی داگیر کرد، سوپای ئیسلام هه‌موو له ئورمانی - ئورمییه - کۆبونه‌وه، سوپای کورد و عه‌جه‌میش له

⁴⁰². فتوح سواد العراق: واعظی، ص ١٩٤-١٩٥. ولاتگیری ره‌شه‌خاکی عێراق: رۆژبەییانی، ل ٢٦-٣٧.

کوردستان و ئایینی ئیسلام: مه‌لا رۆوف حویزی، ل ١٢١.

⁴⁰³. فتوح سواد العراق: ص ٢٩٠.

دەوری (خۆش قەدەم)ی پاشای ئورمانی کۆبونەوه، ئەو سەردار و پاشا و پیاو ماقولانەیی که له هەموو کوردستانەوه هەلھاتیبون خۆیان دابووە پەنای خۆش قەدەم، ئەم وتاریکی بۆ هەمویان دا، خالیدییش وتاریکی بۆ سوپای ئیسلام دا که عەبدوللّا و مقداد و زرار و قەقاعی تیاوو. کەوتنە رێی بۆ شەڕ پاشای مازندران بە چل ھەزار سوارەوه گەیشتنە فریای خۆشقدم، ئەبوعوبەیدەش سوپایەکی ناردە فریای خالید. شەڕ گەرم بوو ئەنەسی کوپری مالک ھەلی کوتایە سەر خۆش قەدەم و کوشتی و سوپاکەیی ورەیان بەرداو بلّاویان لێ کرد، سوپای ئیسلام ولاتەکیان تالان کرد⁴⁰⁴

لەم بڕگەیدەدا ئەم قسانە ھەیە:

- ا- لە ھیچ سەرچاوەیەکدا خالید نەھاتووە کوردستان و نازربایجان، بەلکو سەرکردەیی رزگارکردنی ئەو دوانە، ئەوانە بوون که لە بەشەکانی پێشودا بە دریزی و بە بەلگەو سەرچاوەیی بپروا پێی کراوە وە رونمان کردووە.
- ب - سەرکردەیی فارسەکان لە نازربایجان و ئورمیە ناوی خوشقدم نەبوو، ئەگەر بگەرێتەووە بۆ بەشەکانی پێشتر بە دریزی باسم کردووە.
- ج- عەبدوللّا و مقداد و زرار و قەقاع لە ھیچ سەرچاوەیەکدا نیە که ھاتبنە کوردستان جگە ئەم چیرۆکە دروست کراوەیی واقدی و حوزینی و واعزی.
- د- لە ھیچ سەرچاوەیەکدا باسی تالان و بپرو و کوشتنی خەلکی بێ گوناحیان نەکردووە، بەلکو هەموو خەلیفەکان داویان لە سەربازان دەکرد خۆیان لەو جۆرە رەفتارانە بپاریزن و، لێ پرسینەووەیی ھەر سەربازێکیان کردووە که شتی وایان کرد بێ!
- ه- پاشای مازندران که لە شەپری (رەیی) دا دەشکی، ئیتر پەیمان دەدات بەرھەنگاری سوپای ئیسلام نەبیت، نەک چل ھەزار بنێری بۆ یارمەتی خۆش قەدەم. میژوو باسی ئەو چل ھەزارە و پاشایەتی خۆش قەدەم ناکات.

⁴⁰⁴. ولاتگیری رەشەخاکی عێراق: ل ٤٠٠. فتوح سواد العراق: ص ٢٠٠-٢٠١. کوردستان و ئایینی ئیسلام:

و- نهنس كورپى مالك: له سهره تادا له مالى پينغمبهر (ﷺ) دا كارى دهكرد، ده سالى رهبق لهو ماله دا ژيا، دواى نهوهى كه سنورى دهسهلات فراوان دهبن، كوچ دهكات بو بسره و لهوى دهرى. نهم پياوه ههروهكو نهبوهورهيره، بهوه ناسراوه كه فرموده كانى پينغمبهر بو خهك بگيرتتهوه، (٦) ههزار فرمودهى لهبهه بهوه، ههركيز نهگه يشتوته كوردستان و داستانه كهى له بنهه تدا درويه. له جهنگى ئوحد و بينريمه عونهو خهيههر و ههوازنداه بشدار بوو.⁴⁰⁵

كه چى روزه يانى دهلى نهنس پياوى شير و تير نهبوو⁴⁰⁶. به لام نهنس يه كيك بوو له تيره ندازه كان، سالى (٩٢)ى كوچى مرد.⁴⁰⁷

بانهي نهنس باه كوژ

دوا باسى نهو سپاره ههله سراهه باس له تاوانيكى تر دهكات كه دهرحق به خهلكى بانه كراهه، كابراى خهتابارو بوختان چى لى نهگه پراهه ههتا دوو تاوانى تر بداته پال كورد، ههروهك چون پيشتر كوهمليك تاوانى دايه پال سوپاى ئيسلام، دهيهويت كورد و ئيسلام لاي يهكترى ناشرين بكات، ههتا له ئاينده دا كورد و ئيسلام به يهك نهخون، به لام درو پهتى كورته نهگه سهديه كيشى بهسهر دا بپوات.

به خهلكى بانه دهلىن (بانهي نهنس باه كوژ) تهمنى نهم قسهيه سهد سالىكه، دهنه خهلكى پاك و خووش رهفتارى بانه هى نهوه نيه نهو پهلهيان پيوه بنرى، من له ههموو ميژوى هاتنى ئيسلام بو كوردستان دا ناوى يهك سهحابه نهديوه كه له كوردستاندا كوژرابن، نهگه ههباويه ون نهه بوو يه كيك باسى دهكرد، بونى مرقهدى نهبو عوبه يده له دى عهبايه لى له نزيك ههله بجه و، بونى مرقهدى نهو ههموو شهخس و سهحابهو، نهو ههموو

⁴⁰⁵. طبقات الكبير: ابن سعد، ج ٧ ص ٧٠٧. صفة الصفة: ابن جوزي، ج ١ ص ٢٩٨.

⁴⁰⁶. ولاتگيرى ره شهخاكي عيزاق: مهلا جميل روزه يانى، ل ٢٩.

⁴⁰⁷. صفة الصفة: ابن جوزي، ج ١ ص ٢٩٩.

قەبرسان و گرده بە ناوی دۆلی شەھیدان و دۆلی ئەسحابان و گردی سەحابان و ئەسحابە سپی ناو شاری سلیمانی و دەیانی تر لە کوردستاندا بلاوێ هێچیان هی کۆن و سەرەتای ئیسلام نییە، میژوو هێچیان ناسەلمینی، کوردی سادە یچاخە تاریکەکانی کوردەواری خۆیان بۆ خۆیان دروستیان کردووە، یان مەرەقدی کەسێکی نایینی یان ناوداری کورد بون وەکو بت و پیروزی بۆ خۆیان هەلبەستوووە لە تەنگانەدا بۆیان چۆنەتەو و پەنایان بۆ بردون، هەمیشە خەیاڵ و ترس و پیویستی لەناو کۆمەلگەیی نەزان و نەخۆیندەوار و سادەدا ئەو بابەتە دروست دەکات، شتی بچوکیان تیا گەرە دەبیت، چرۆک زۆرە لە بارەیی شیوەی دروست بونی ئەم جۆرە ئەفسانانەو قەبری کەسێک هەبۆ، پینشتەر خۆی لە ژياندا بوە هێچی وای نەبوە، کە دەمری هەندێ کەرامات و سەخاوەت و رەفتاری سەیری بۆ دروست دەکەن، کەسە نەخۆیندەوارەکان و رده و رده بۆ لایان دەکشین پەنایان بۆ دەبەن و داوای مندال و چاری نەخۆشی و گرفت و قەرزاری سەریان لی دەدەن، کە و رده و رده میژووی دور دەکەوێتەو، بە مرووری زەمان دەیکەنە سەحابە یان وەلی و هەزار و یەک شتی بە دەوردا کۆ دەکەنەو، کە خاوەنی ئەو مەرەقدانە لەو هەلبەسراوانە بەرییە! میژوو باسی ئەو ناکات، خەلکی کوردستان داوایان لە موسولمانان کردبێ، بێنە کوردستان فییری رەوشتی نایینیان بکەن و هاتبێ و بە نەینی کوشتبیتیان، لە عەرەبستان دورو حالتی وا هەبۆ کە یەکیکیان دەگێرمەو، مەلا حەویزی و واعزی کە بە درۆ لە واقیدیەو هیناویانە، دورو روداوی لەو جۆرەشیان بۆ کورد دروست کردووە بۆ میژوو، هەتا شایەت بێ، کە ئەو عەرەبەکان، هەر ئیوێ نەبون واتان کردووە، بەلکو کوردی براشتان لە ئیوێ خراپتری کردووە، یەکیک لە روداوێکانی عەرەبستان کە ئیمامی تەبەری دەگێرێتەو بەم جۆرە، جا بزانه چەند جیاوازه لەگەڵ ئەوێ لای خۆشان:

سالی چوارەمی کۆچی خەلکی (بێنرلمەعونە)، بەرائی کوپی عامر کە گەرەمی بەنی عامر بوو ناریدیان بۆ لای پیتفەمبەر (ﷺ) بۆ مدینە و دیاریشیان

بۇ ھېنا بوو، پېغەمبەر فرموى وەرى ناگرم، من ديارى موشريك وەرناگرم، ئەگەر دەتەوى وەرى بگرم موسولمان بېبە، پاشان باسى ئىسلامى بۇ كرد، ئەوئىش وتى ئەم قسانە جوانن، ئەگەر پياوانىكت بناردايە بۇ لاي خەلكى (نەجد) بانگيان كردينايە، رەنگە وەلامان بدانايەتەو، پېغەمبەر فرموى ناخر دەترسم توشى شتىك بېن، ئەبوبەرا وتى خۇم بەنايان دەدەم و لاي خۇم دەبېن، پېغەمبەرىش مونزىرى كوپى عمر لەگەل چل كەسى ھەلېژاردەى نارد و گەيشتنە نزيك بيئرلەمەونە لەسەر ئاويك ھەليان داو (حەرام كوپى ملحان) يان بە نامەى پېغەمبەرەو نارد بۇ لاي (عامر كوپى توفەيل) كە ھات سەيرى نامەكەى نەكرد و سەبابەكەى كوشت، خىلەكانى ترى كۆكرەو و ھاتن چوار دەورى سەبابەكانيان داو لەسەر كانىكە ھەموويان شەھيد كردن، جگە يەككىيان يان دوان كە بريندار بوون پىيان نەزانىبوو، دوو كەس لەوئو و رويشتن قەل و دالىكى زورىان بە ناسمانەو بىنى وتيان ئەمە شتىكە كە نزيك بونەو سەبابەكانيان بىنى لە خوئىنى خوئاندا گەوزابوون، بە بريندارەكانىشيان زانى يەككىيان كوشتن، ئەويان ناسراو بوو بەريان دا پاشان ھەوالەكە گەيشتە مەدينە.⁴⁰⁸

ئەم روداوە دەتوانى لە سەد سەرچاوەو بېھىنى و دەيان جۆر گىپر داو و تەو، ھەر ئەوئەندەيە لە ھەندىكياندا دىرىك يان دوو دىرى زياد بى يان كەم بىت، بەلام ئەو روداوەى كە لەم روداوە دەچىت بۇ شارى بانە ھەلبەسراو و ھىچ سەرچاوەيەك پالپشتى ناكات، جگە لەوئەى واقىدى و ھەويىزى، ئەو سەرکردانە ھىچ سەرچاوەيەك نایسەلمىنىن كە ئەم سەحابانە ھاتبەنە كوردستان، جگە لەو، ئەنەسى كوپى مالك كە رۆژبەيانى دەلئ: (ئەنەس پياوى شىر و تىر نەبوە)⁴⁰⁹ وانىيە، بەلكو يەككىك بوە لەوانەى كە چوہ

⁴⁰⁸ . تأريخ الطبري، المعروف بتاريخ الامم والملوك: للامام ابي جعفر محمد بن جرير الطبري، ج ٢ ص ٢١٩،

مؤسسة الاعلمي للمطبوعات، بيروت.

⁴⁰⁹ . ولاتگيرى رەشەخاکی عىراق: ل ٢٩٠.

به دواى سؤراغى ئەم شەھیدانەدا گەراو، جگە لەوەى لە جەنگى ئوحد دا
چوار مانگ پێش ئەم روداو بەشدار بوو، ئیتر بۆ پیاوی ئیرو تیر نەبوو!
بانەیی ئەسحابەکوژ لە چیبەووە هاتو؟

واعیزی لە لاپەرە (۲۰۵) دا، رۆژبەیانى لە لاپەرە (۴۰) دا بەکورتەیک
ئاواى دەگێرنەو: (شارى باىنج) واتە (بانە) لەگەل سوپای ئیسلام رێک
کەوتن، پاشان کوردان داوايان کرد بیست کەس لە یاران (ئەسحاب) بنێرن
لەوئى بێننەو فێرى ئاینى ئیسلامیان بکەن، کە گەیشتن خەلکی بانە هەر
بیست یارەکیان کوشت، کە هەوال گەیشتە خالد غەمگین بوو، بەپەلە
بەشینکی سوپاکەى لەگەل ئەنەسى کوپى مالک لە نزیک ئورمیه بەجێهێشت و
بەشەکەى تری بەرەو بانە نارد بە فەرماندەى (قەعقاع) و عەبدوللأ و مقداد و
زرار) فەرمانى دا هەر هەموو خەلکەکە بکوژن و مائەکانیان تالان بکەن، پاشان
گەرانەو بۆ عەرەبستان بەسەر سماقولى دا رۆیشتن، خەلکی سماقولى کە
بیستیان سوپای عەرەب بەرەو سماقولى دیت، خۆیان لەناو باخ و باخات و
دۆل و جەنگەلەکاندا حەشاردا، هانى ژنانیان دا کە روت و قوت لەسەر رێیان
بوەستن، چونکە بیستبویان کە موسولمانەکان خاوین و دل و داوین پاکن و
لایان گوناھە و ناپروایە کە ژنان بە روتى ببینن، کە سوپای ئیسلام گەیشتن و
ئەویان بینی، چاوی خۆیان داپۆشى. خەلکی سماقولى ئەویان بە هەل
زانى، هێرشیان بردە سەریان و (۱۵۰) موسولمانیان کوشت؟ سوپای ئیسلام
ناچار بوون سەریوشیان لادا و کەوتنە بەرەنگارى (۲۰۰) کەس لە کوردەکان
کوژرا و تۆلەى سەردارەکانى خۆیان کردەو، لەو جەنگەدا ئەمانە کوژران
(زرار، قەعقاع، مقداد، وائیلە) زۆرى تر. خالد لەم کارەساتە شەمرا و کەوتە
پارێنەو لە خوا کە هەرگیز کوردان پیرۆز نەکات و بە مەبەستیان نەگەیهنیت،
ئەنجا لەویووە نامەى نووسی بۆ سەرانى ئیسلام کە هەرگیز لە فەرفەلێنى کورد و
عەجەم بێ ناگا نەبن و نەخەلەتین.

ئەنجا خالد و عەبدوللأ کوپى عومەرى کوپى خەتاب بەم خەم و خەفەتەو
روویان کردە نەینەوا، لە نیوان و هەولێر و موسل دا تووشى روبریک هاتن و

دهیانویست بپه‌پنه‌وه، له‌م کاته‌دا پیره‌ژنیک له‌که‌ناری روباره‌که‌دا مابوو، داوای له‌عبداللّا کرد بیکاته‌کۆل و بیپه‌رینتیه‌وه، عه‌بدولّا سواری پشتی خۆی کرد که‌گه‌یشته‌ناوه‌راستی روباره‌که‌پیره‌ژنه‌که‌تۆزیک‌ی ژه‌هراوی کرد به‌لوتی عه‌بدولّا دا، که‌گه‌یشتنه‌ئهری‌ئاوه‌که، عه‌بدولّا ره‌نگی زه‌رد بوو مرد، خالید به‌کاره‌ساته‌که‌ی زانی پیره‌ژنه‌که‌ی دایه‌به‌ر شمشیر و له‌ت و په‌تی کرد. ئه‌نجا یاران کۆبوونه‌وه‌عه‌بدولّایان نوێژ کرد و ناشتیان، پاشان چۆنه‌وه‌به‌ره‌و شام پاش نه‌وه‌خالید له‌شاری حومس مرد، ئه‌مه‌سالی ۲۱ی کۆچی بوو، ئه‌و سانه‌که‌نیمامی عومهریش کۆچی داوایی کرد.⁴¹⁰

ئه‌مه‌ئه‌وه‌ی مامۆستایان رۆژبه‌یانی و واعز بوو.

له‌وه‌ی حویزی دا هه‌ندی جیاوازی هه‌یه:

(که‌گه‌یشتنه‌دی ئیسماعیل قوئی که‌نیستا پئی ده‌لین سماقولیان.)
 باسی شه‌ره‌که‌ده‌کات، به‌لام باسی نافرته‌روته‌کان ناکات، پاشان ده‌لن:
 (خالید و عه‌بدولّای کورپی عومهر زۆر دو‌عیان له‌ئه‌هلی سماقولیان کرد،
 فه‌رمویان یا ره‌بی خۆم، هه‌قی ئه‌م شه‌هیدانه‌بکه‌یته‌وه‌له‌م خه‌که. پاشان
 خالید نامه‌ی بۆ سه‌رانی ئیسلام نووسی فه‌رمووی هه‌رگیز له‌مه‌کر و حیل‌ه‌ی
 کوردان ئه‌مین نه‌بن وه‌کو دپنده‌وان بۆ شه‌ر) (پیره‌ژن وتی من موسولمانم
 ئه‌مه‌وی له‌م ئاوه‌بپه‌رمه‌وه. پیره‌ژنی سه‌گ، چه‌قۆبه‌کی زلی له‌باخه‌لی ده‌ره‌ینا
 له‌سه‌ر دلی عه‌بدولّا رای کیشا و. عه‌بدولّا مرد. خالید له‌نزیک ئاوه‌که‌وه
 ته‌سلیمی کرد، ئیستاش مه‌رقه‌دی عه‌بدولّا مه‌شه‌وره‌به‌سولتان عه‌بدولّای
 عه‌ره‌بی.⁴¹¹

له‌م بڕگه‌یه‌دا ده‌توانین ئه‌م خالانه‌لینک بده‌ینه‌وه:

۱ - رۆژبه‌یانی ده‌لن: له‌کتیبه‌جوگرافی و میژوویی‌یه‌کۆنه‌کاندا ناوی
 (بانه‌مان ده‌ست نه‌که‌وت، بی گومان دامه‌زاندنی ئه‌م گونده - ئه‌م

⁴¹⁰. فتوح سواد العراق: ص. ولانگیری ره‌شه‌خاک، ل ۴۱.

⁴¹¹. کوردستان و ئایینی ئیسلام: ل ۱۲۰-۱۳۱.

شارۆچكەيە - ئەگەر پۈتتۈرۈۋەتتە بۇ سەردەمى ھۆكۈمەتى ئىزدەلەن و موكریان.⁴¹²
واتە زۆر كۆن ئىيە.

ب - ۋەكو پىشتەر باسماڭ كورد ئەنەسى كۆپى مالک ئەگەيىۋتە كوردستان
و لە بەسرەۋە بانتر نەھاتوۋە لەۋى مردوۋە. ۋە ھەرگىز ئورمىيە نەبىنيوۋە و
بۆى نەچۋە.

ج - دەلئى فەرمانى دا بەو چوار سەر كوردەيە كە ھەموو خەلكى بانە بكوژن
و مائەكانيان تالان بكەن. لە بەشەكانى پىشودا بۆمان دەر كەرت كە خەلىفە
عومەر چەند توندوتىژ بوە بەرامبەر ستەم و زولم كوردن و كەس نەى وىراۋە
خوينى بە ناھەق بىرىژى، ئىتر ھەر كەس بوۋىت.

د - دىئى سىماقولى: ئەم ناۋە توركىيە ھى دەورانى پاش سەلجۇقىيە و
ھى دەۋلەتى توركمانەكانە.

ه - دەلئى لە شەپرى سىماقولى دا زار و قەققاق و مقداد و وانلەى فەرماندە
دەكوژىن، بابزانين واىە:

۱ - قەققاق كۆپى ەمەر تەمىمى يەكك بوو لە پالەوانەكانى ئىسلام لە
يرموك و دمشق و شام و باشورى عىراق بەشدار بوو، پاشان ھاتە جەلەولا و
چوو بۇ خانەقەين و نەھاۋەند، ئىتر دواى ئەو خەتە گەرايەۋە لە كوفە دانىشت،
ھەتا جەنگى سەفىنى سەردەمى ەلى كۆپى ئەبى تالىب دەستى پىن كرد، داىە
پال ئىمامى ەلى و نەھاتوۋەتە كوردستان ھەر لە كوفە سالى (۴۰) كۆچى
مرد.⁴¹³ ئەك سالى ۲۵ى كۆچى لە بانە بكوژى ۋەكو ئەو كىتەبە ھەلبەسراۋانە
باسى دەكەن.

۲ - زار كۆپى ئەزۋەرى كۆپى ئەوس كۆپى خەزىمە، لە شەپرى يەرموك
دا بەشدار بوو، ئەۋىش نەھاتوۋەتە كوردستان سەيرى (الاصابة) بكە دەلئى
ئەزۋەر لە جەنگى يەمامەدا شەھىد بوو، كە لە دژى موسەيلەمى كەزاب

⁴¹² ولاتگىرى رەشەخاكى عىراق: ل ۴۱ پەراۋىز.

⁴¹³ الاصابة في تميز الصحابة: ابن حجر العسقلاني، ج ۲ ص ۲۲۹.

کردیان، نیمای بوخاری له (تاریخ الکبیر) دا دهلن زرار له سهردهمی خهلافهتی نهبویه کردا شهید بووه، واته له جهنگی ههنگه پراوه کاندایا. نادر کریمیان له تعلیقاتی فتوح سواد العراقی فارسیه که دا، ل ۲۴۸ دا دهلن (تمام این اخبار مشوش و قابل تکذیب است، زیرا ضرار بن ازور به قول بیشتر محدثین و مؤرخین به سال ۱۱ هجری قمری در واقعه یمامه به شهادت رسیده.)، نهمه دوهم جاره لهم کتیبانه دا زرارین دا به گوشت، به لکو خوی پیش (۱۲) سال پیش نهم روداوه شهید بووه!

۳- مقدار کوری نه سوهدی کهندی هاوپی پیغه مبه (ع) سالی ۲۷ پیش کۆچی ۵۸۷ی زاینی له دایک بوه، پیغه مبه به کوری خوی دای نا بوو، نهم و نهبویه کر و عمار و دایکی و سوهدیب و بیلال، به پیغه مبه ره وه جهوت کهس بون که نیسلام بونی خویان به ناشکرا راگه یاند. ⁴¹⁴ له جهنگی بهدر پالواهرتین کهس بوو، نهم بوو که به پیغه مبه ری وت نیمه وه کو گلی موسا نالین خوت و خوا برۆن شهر بکه ن نیمه لیره وه سیر ده کهین، به لکو ده لنین له پیش و پاش و بهرو پشته وه شهر ده کهین و دهرت پاریزین. نهم قسه یه دهم و چاری شیرینی پیغه مبه ری روخوشی نه رهنده ی ترگه شانده وه، بوخاری نهم فرموده یه ی له سه حیجی خوی له نه بونعیم هیناره. ⁴¹⁵ له جهنگی مریسع و غابه و حوده بیبه و خه یبه ر و قوبری به شداری کرد. هاوپی معاویه بوو. ⁴¹⁶

(۲۸) فرموده ی ریوایهت کرده، له سالی ۲۲ی کۆچی ۶۵۲ی زاینی له شاری مه دینه له سهردهمی خه لیفه عوسمان دا وه فاتی کرد له ته مهنی ۷۰ سالی دا. که چی له و کتیبه درۆینه هه لبه سراوانه دا دهلن هاتوه ته کوردستان له دۆلی هیران و سماقونی و که پکی حه مه داغا شهید بوه! بو زیاتر زانیاری پروانه الاصابه: عسقلانی، ج ۲ ص ۴۵۴. صفة الصفوة: ابن جوزی، ج ۱ ص ۱۶۷. حلیه الاولیاء: ابن نعیم الاصفهانی، ج ۱ ص ۱۷۲.

⁴¹⁴. دلائل النبوة: البیهقی، ج ۱ ص ۲۷۴.

⁴¹⁵. دلائل النبوة: البیهقی، ج ۲ ص ۲۳۴.

⁴¹⁶. فتوح البلدان: بلاذری، ص ۲۲۲.

۴- وائله کوپری عەمرو یەمەنی: کەسینک بەو ناوہ لە هیچ کام لە کتیبی ژیان و میژوو نەهاتووہ نیه جگہ لە (اصابة⁴¹⁷) دا هاتووہ بە ناوی وائله کوپری عەبدووللا کوپری عەمر لەیس کە باوکی ئەبی تەھیل عامر بوو، لە تایفە ی کنانە و لەوہ زیاتر هیچی لەبارەوہ نیه، بەلام رۆژیەیان ی دەلن: بە گوێرە ی میژوہکان ئەم کابرایە لە سەردەمی خەلیفە ی سنیەم عوسماندا ژیاووہ سالی ۹۸-۱۰۵ ی کوچی لە شام مردوہ، بەلام لە سالی ۱۸-۲۵ دا لە شەرەکانی حوردستاندا نەبوہ.⁴¹⁸

و- دوای خالید لە کورد و خەلکی بانە شتیکی راست نیه، خالید چی ویستبێ بەهینز کردویەتی، پێ ناچێ دوای ناھەق لە خەلکی بێ تاوان بکات و بەو جوڑە خراپ ناویان بیات، ئەوان وەک پیرو ژن و مندال و حەییوانیان نەکوشتوہ و، دار و باخیان نەبریووہ، کانیاں پڕ نەکردوہ تەوہ، دوای خراپیشیان ئی نەکردون، ئەو نەهاتوو تە کوردستان، کە هاتوو هینایان، چی بوختانی تریشە بۆیان هەلەدەبەستن.

ز- ئەگەر سوپایەک لە جەنگدا بێت، نامادەیی هەموو فیل و تاکتیکیکی هەیه، ئەک ئافرەتی روت ببینن بە سەرپۆش و چەفتە سەری خۆیان داپۆشن و ئەوانیش بێن وەکو مریشک بگرن ئاوا بیانکوژن. ئەمە بوختانیکی هەلبەستراوہ.

ح- کوژرانی عەبدووللا کوپری عومەر لەو جێیەدا درۆیەکی روتە، عەبدووللا مردوہ، شەھید نەبوہ، لە مەدینە ناشتویانە ئەک لە قەرەچۆغی کوردستان، سالی (۶۴) ی کوچی ئەک سالی ۲۵ ی کوچی لە سەردەمی ئەمەویەکاندا دا ئەک لە سەردەمی عومەری باوکی دا. وە خەلیفە عومەر سالی ۲۲ ی کوچی وەفاتی کرد ئەک ۲۱ ی کوچی. ئەمە کوئی راست بوو.

لە بڕگە یەکدا ئەم هەموو هەلە یە چۆن دەکری. دیارە ئەمە نووسینی کەسینکی ساکار و سادە یە، یان هی کەسینکی زۆرزانە ویستویەتی بۆ ماوہ ی سەدە یەکیش بوہ خەلکی بەو درۆ و دەلەسانە بخەلەتینن، هەم دلێ کوردان لە

⁴¹⁷. الاصابة في تميز الصحابة: ج ۳ ص ۶۲۷.

⁴¹⁸. ولاتگیری ره شه خاکی عیراق، ل ۲۰.

سوپای ئیسلام رهش بکات که نه و هموو کوردهیان قهتل و عام کردبئی و مال و سامانیان تالان کرد بن، هم دئی موسولمانان له کورد زویر بکات که بۆچی نه هاتوون به دهم سوپای ئیسلامه وه.

به پای من ئەم سپاردهیه دستنوسه (فتوح سواد عراق)، نووسراو بوختاننامهی سیّ کهسه، سهرسهخترین دوژمنایهتی ئیسلام و فهتھی کوردستانیان کردوه له لایهن سوپای ئیسلامه وه که ئەوانیش (میجهرسوئی بهریتانی و حسین حوزنی موکریانی و مهلا سهعیدی سنهیی که دواتر دهبیته گاوو ناوی خوی دهنیّت میرزا سهعیدو پاشتر دهبیته دکتۆر سهعیدو زاوای قهشه شهمعون له ههمه دان و پاشتر شیعی هورمزگان دهنوسیت و دهلیت ئەمه شیعی سهردهمی یهکهمی ئیسلامه و پاشتر به یارمهتی حسین حوزنی موکریانی و میجهر سوئی کتیبی فتوح سواد عراق دهنوسنو و به ناوی واقديه وه دهیخه نه دیوه خانی مهلا سهمه دی مهرگهیی و له سه ره پره کونی وا دهنوسنو که گومان نامینیت ئەمه زور کون نه بیته، کاتیک ئەو کتیبه له لایهن سیّ کهسه وه وهرده گپردریتته سهر زمانی عه ره بی و فارسی و کوردی و دهیان ههزاری ئی بلاوده کریتته وه، هه خویان نوسخه ئەسلیه سپاره کهی مالی مهلا سهمه ده فهوتینن، ئەو سیّ کهسه کاری زوریان دژی ئیسلام ههیه و له یهک سهردهمدا ژیاون. پروانه مه لای خهتی، حه سه ن مه حمود حه مه که ریم، ل ۸۶ - ۸۹.

بەشى ھەشتەم

ا- كۆزنى يەزدگورد پادشا و كۆتايى ئيمپراتوريەتى فارس

* يەزدگورد بەرەو خۇراسان ھەئدیت

* شارى ئەستە خرپ

* شارى كرمان

* ھەرىمى خۇراسان

* شارى مەرۇ

* نامەى يەزدگورد بۇ خاقانى تورك و چين

* كۆتايى پاشاى كلون

ب- شەھيدکردنى خەلىفە عومەر

* گىژەئوكەى شەرپ و ھەرەشە

* مژدەى شەھيدى

* پلانىكى سى لايەنە

* چۆن ئە خەلىفە عومەر درا

* سىياسەتتىكى سەير بۇ ھەئبىزاردنى خەلىفە

یەزدگورد بەرەو خۇراسان ھەلد یت

سەیرترین ژبانی پادشایەك ژبانی یەزگوردی پاشای ئییران بوو، مندالیکی (۲۱) سالدە بوو کردیانە پادشا، بە مەرجی سەدان پاشا و ئەمیر و پیاو ماقول و سەرکردە سۆپای وەك رۆستەم و فەیرۆزان و ھورمزان ھەبوو، بەلام ئەو سەرکردانە بە قسە فارسیەکان خوینی خواپەتی لە رەگەکانیاندا نەئەسۆپایەو، زۆر گەپان، وەکو لە شوینیکی تردا بە درژی باسە کردووە⁴¹⁹. زۆر گەپان بۆ کوپە پاشایەك، ھەتا ژنە شایەك وتی من کوڕیکم ھەبە لە خالوانی شار دەمەتو، بەلام مندالە. وتیان بیھینە قەیدی نیە، بە مەرجی ئەو خوینی لە رەگەکانیدا بسۆپیتو، ھیتیان. کردیانە پادشای یەك ئیمپراتۆری حوت مەملەكەتی. ئەو ھەموو پیاو ماقول و سەرکردە و ئەمیرانە كەلكیان نەخوارد، (یان) بەسەر ئەم مندالە عەقل مندالەو نیشتەو، كە لە لەلە و رەحم و سۆزی بارو و دایکی دوور بوو، كەسێکی توپە و كەللە شەق و خو فەزكەر دەرچو. ئەمەیان كرده پادشا، ئیستە شاره و شار رادەكات، چەند ھەزار كەس و سەدان ماین و بارھەلگری خەزینە و زەخیرەبەكی زۆری مجوھرات و جل و بەرگ و كەلوپەلی پێیە، ماقولانی كۆشکی شا و پیاو ئاینیەكان و ژنانی پادشایان و مال و مندال و ئەمیر و خیزانەكانیان لەگەلە و دەیان پاریزی و ھیچ زەویەك لەخونگری. لە (مەدانن) بردنیە (حەلوان)، لە حەلوان ھەلھات بۆ (رە) و پاشان (ھەمەدان) و پاشان لە (ئەسفەهان) جیگیر بوو، ھەموو راكردنیکی زۆری لەوانە پێیەتی لەگەلی بوو كەمی دەكرد. زۆر نیە لە ئەسفەهانەو، لە شكستی جەنگی نەھاوئەند (فتح الفتوح) دا ھەلھاتو، و، رای كردو بۆ شاری ئاینی (ئەستەخ) ⁴²⁰ بەلكو بیپاریزن.

⁴¹⁹. سوپای ئیسلام دەگاتە سنوری كوردستان: حسن محمود حمەكريم. ل. ۱۶۷. ۱۹۹۷.

⁴²⁰. ئەستەخ: ئەم شارە مائیکی ئاگری تیا بوو سەدان سال بوو نەكوژابووە، ھەر ناوچە و شارێك ئاگری تاببەتی خۆی ھەبوو، سەرەتای سەدە سێیەمی میلادی و لاتی فارس و میدیا لە فەوزلو شیبوان و ئازادە دا بوو، ھەر شوینیە و كەسێك دەبیرد بەرپۆ، گرنگترین ناوچە ئەمارەتی شاری ئەستەخ بوو،

شارى ئەستەخېر

شارە ئاينىھەكان لە مېژوودا درەنگ دەگىران و خەلكى خۆيان بۆ دەدا بە كوشت. فارسەكان زۆر زۆر بون موسولمانەكان (۱۷) ھەزار بون.

ئەبوموساى سەركرده وتى: با ھەموومان چەند جارنك بە دەنگى بەرز ھاوار بكەين (الله اكبر)، ھەر دووجار بوو، ھەر ئەوھەندەيان زانى ئەو سوپا زۆرە وردە وردە و تىپ تىپ خۆيان لە شاردا ون كردو لەو ديوى شارەوھ ھەلھاتن. چى ھەيە بەرامبەر الله اكبر بوەستى.

شارى كرمان

يەزگورد وتى: بەراى من دوورترين شار (كرمانە). كەچى لەوئيش خۆى نەگرت، بىرى لە خۆزاسان كردهوھ.

ئىبن ئەسەم دەلى: (كە لە كرمان بوو، يەكئىك لە ماقولانى شار كە ناوى بىندوھ كۆپى سياكوس بوو ناودارتيرين پياوى شار بوو، ھاتە لاي يەزدگورد، سەلامى لى كرد و دوو قسەى لەگەلدا كرد، يەزدگورد وەلامى نەدايەوھ، لە خەفەتى گىراني شارى ئەستەخېر، بەلام (بەندوھ) پىئى ناخۆش بوو، توپە بوو،

خېزانتىكى كۆن پاشايەتيان دەكرد. (ساسان) كە ژنىكى لە خېزانتى پادشايان ھىئا بوو، بويە پادشا، پاشان كۆپەكەى (بابك) ھات، نوای خۆى (ئەردەشتىرى) كۆپى دانا بە پادشا، ئەمە سالى ۲۱۲ى زابىنى بوو، ئەردەشتىر سنورى فراوان كرد، ھەريىمى كرمانى فراوان كرد ھەتا لىواری كەندارى (عەرب - فارس) ھىئانى، پاشان ھىزشى كردهسەر خاكى (بابل) و (مىدىا) و (ھمدان) - كوردستان - ى گرت، پاشان چوھ سەر ئازدرايچان و ئەرمىنيا و مىسان و حىرە، بەم جۆرە شارى (ئەستەخې) بويە پايتەختىكى ناودار و بەناوبانگ و خۆش بوو، بو بە شارنىكى پىرۆز لە مېژووى ساسانى دا، بو بە ئىمپراتورىيەتىكى فراوان و بەرامبەر ئىمپراتورىيەتى رۆم (بىزنطى) وەستا، ئەستەخې نوور بوو، پايتەختيان گواستوھ بۆ شارى (مدائن)، سەرەتا ولات چوار وىلايەت بوو، نوای سەدەى پىتچەم حاكىمى ولايەتەكان نانوزرا (مەرازيه) كە بە (شاھ) ناو دەبران، ھەمويان لە خېزانتى شاھەنشاه بوون، تەنھا شاھەنشاه دەيتوانى دايان ئى و لايان بات، وردە وردە ئەمىر و مندال و خېزانتى ساسانىھەكان بوئە دەربەگ و مالىك و ھەموو زەويە بەراو و ئاودارەكانيان دابەش كرد بەسەر خۆياندا و، جوتياران بوئە وەرژىز و خزمەت كارى ئەوان.

وتى: ئەي پاشا، قسەت لەكەل دەكەم، وەلام نادەيتەو، تۆ سەير نیت، نیتە سەيرین شتی وەك تۆمان کردووتە پادشا، دەستی كینشا بە قاچی داو لەسەر كورسیهكەى رای كینشایە خوارووە بۆ سەر زەوى. ئەمە یەزگورد و ئەوانەى دەرووبەر و خاوخیزانەكانى هینایە گریان. یەزگورد وتى مەگرین گریان بۆ ژنە، موسیبەت تەنها توشى پیاو دەبیت، دەبى سەبرمان هەبى هەتا دەرومان لى دەكریتەو. ئەنجا داواى كرد ماینەكەيان بۆ نامادە كرد، هاوارى كردە هاوپرئى و هاوكارەكانى و خزمانى و دەست و پێوئەندى، سوار بوون و، دەرچوون بەرەو خۆراسان.⁴²¹

(بروكلمان) دەلى (یەزگورد) روى كردە كرمان، بەلام چونكە مەرزبانەكەى لوت بەرز دەبى، یەزگورد خۆى تىناگەيەنى. مەرزبانەكەش تۆرە دەبى و فەرمان دەدات كە بە هەردوو قاچی رای كینش و پىتى وت: (تۆ هى ئەوئەنیت كوئخایەتى دىيەكت بدەنى، نەك پاشایەتى مەملەكەتێك. ئەگەر خوا بیزانیبایە چاكەت تیا هەیه، بەم دەردەى نەدەبردى.) یەزگورد بە سوک سەیركردنەكەى شارى (رەى) بىر كەوتەو، بۆیە كەوتەپرئى بۆ (سجستان)⁴²² پاشای ئەوى ریزی لى گرت و خزمەتى كرد، كەچى لەوانیش داواى باج و خراجى كرد، ئەویش نەیدایە و رقى هەلسا. ناچار روى لە خۆراسان كرد.

هەرىمى خۆراسان

خەلكى خۆراسان هەرچەندە بە خۆشپەو پيشوازيان لى كرد بەلام يەك كەسيان وەلاميان نەدایەو بۆ جەنگ.⁴²³ خۆراسان دورترین هەرىمى ئيرانە، بەرەو شارى (مەرق) رویشتن، خەلكى خۆراسان هەندى پيشوازيان لى كرد،

⁴²¹ . كتاب الفتوح: ابى محمد احمد بن اعثم الكوفي، المتوفى سنة ٢١٤هـ. ج٢، ص٧٤. بيروت، دارالندوة الجديدة.

⁴²² . سجستان: دەكەوتە خواروى شارى هيرات لە ئەفغانستانى ئەمەرق. بۆ زانبارى زياتر بپوانە معجم البلدان. ج٥، ص٢٧، و اثار البلاد واخبار العباد: القزويني، ص٢٠١.

⁴²³ . تاريخ الشعوب الاسلامية: كارل بروكلمان. ص١٠٤، الطبعة السابعة، بيروت، دارالعلم للملايين ١٩٧٧.

بەلام ھەر زوو پىشتيان بەردا. يەزدگورد رىك وپىك ئەو دەردەى بەسەر داھات
كە (دارا)ى پاشاى ئىزان پىش نىزىكەى ھەزار سالّ لە وەوبەر بە سەرىدا
ھاتبوو. ئەو پىش (ئەسكەندەرى مكدونى) شار بەشار ھەر لە شامەوہ راوى نا
ھەتا لە نىزىك خۇراسان بە كوشتى دا.⁴²⁴

ئىستا يەزدگورد چوار ھەزار ئەسپ سوارى لەگەلدايە، بەلام ھىچيان بۇ
جەنگ ناشىن. ناتوان بەرى كاروانىكى جەردە بگرن. ھەموى نووسەر و
چىشتكەر و نۆكەر و ژن و خىزان و مندالّ و پىروگەورانى ساسانىەكان بوو،
تەنانەت خواردنى تەواو و پىويستيان لەگەل نەبوو بەشيان بكات. ھەرچى
خەزىنە و مجوھرات و پول و پارەى ھەزار سالّەى پاشاكانى ساسانىە بارى
كردوہ و رايان دەكرد، موسولمانەكانىش لە بەرەو پىش چون دان، لە شارى
كرمان نىزىك بونەتەوہ.

شارى ھەرۇ

ئىبن ئەسەم دەلّ: يەزدگورد كرمانى بەجى ھىشت، روى كرده
خوراسان، بەرەو شارى (مەرۇ)ى پايتەخت كەوتەرى. (مەرۇ) و (شاھجان)
دوو شارى گەورەى خۇراسانن و پايتەختى ھاوین و زستانەن. كە خەلكى
شار ئەو ھەوالەيان بىست، ھاتنە رىگەى، نەيان ھىشت بىتە شار و پىريان
وت: (تۇ شومىت. نەگبەتت بە دواوہىە.) پاشان نامەيان بۇ پاشاى (توران)
كە ناوى (تەختاخ) بوو نووسى بەم جۇرە: (پاشاى عەجەم ھەلھاتوہ بۇ لامان
بەلام ئىمە پىويستمان پىنى نىە، تۇمان لا بەرئىزترە، حەز دەكەين تۇ بىنىت و
بىكوژىت، بۇ تۇ باشتەرە لە كۆلمان بكەيتەوہ و ولاتمان لى بھوئىتەوہ)
تەختاخ بە سوپايەكى زۆرەوہ ھات بۇ (مەرۇ) كە يەزدگورد ئەوہى بىست، بە
تەنھا بە شەوى تارىك ھەلھات و مالّ و مندالى ھەلنەساند. وتى با ئەوان بەبى
من تاوى بۇ خۇيان بھوئىنەوہ. كەسى نەبرد، خۇى گەياندە ناشىكى قەراغ
چەمىكى خور، پىاوىكى پىرى لى بوو، يەزدگورد كە گونىەيەكى پى بوو،

⁴²⁴. شەرەكانى ئەسكەندەرى مكدونى: پلوتارك، وركىزانى لە روسىوہ جلال تەقى. ل ۱۲-۲۰، ۱۹۷۲.

پىنى وت: ئەمشەو دەمەوئىت لات بىمىنمەو، بەلكو بىمشارىتەو و نەھىئى كەس پىم بزانئىت، پارەت دەدەمى، ئەو سوپايەى كە دەلئىن ھاتو، بە دوای مندا دەگەرئىن. ئاشەوان جئى كىردەو و بىردىە ژورئىكى پىشتەو دابنا. ماوہىەك بۇ خۇى خەوت.⁴²⁵

خزرى بەگ دەلئى: (يىزدگورد چوو بۇ خۇراسان، لە مەرۇ جىگىر بوو ئاگرى فارس مەجوسى و ئاگر پەرسىت، ئەو ئاگرەى كە لە شارى رەى لەگەل خۇى ھىنابوى، بەردەوام شارە و شار دەى گىرا، ھىنايە مەرۇ، ھەتا ھەستى مەجوسىەكانى پى بچولئىنى و شەرى بۇ بكن. لەوئو نامەى نووسى بۇ ئەو پارچانەى كە ماون و تەسلىمى موسولمانەكان نەبوون، لە دەورى كۆبىنەو.⁴²⁶)

ئىبن مەسكويە دەلئى: (عەبدوللا كورپى عامر لە بىنكەى سەربازى سەرەو دەرچوو بۇ رىزگار كىردنى خۇراسان، شارى نىسابور و طوس و نساي گرت و گەشىتە سرخس، پىنشەنگى سوپاكەى ئەحنەف كورپى قەيسە⁴²⁷ تەبەزىو ئىبن ئەسىر دەلئىن: سالى ۲۲ كۇچى خۇراسان فەتھ كرا.⁴²⁸ يەزدگورد دەگەيشتە ھەر شارئىك خانويەكى ئاگرى دروست دەكرد، بەلام تەواو نەئەبوو راويان دەنا ئىستە لە (مەرۇ) خەرىكى دروست كىردنى ئەو خانويە، نامەى نووسى بۇ خەلكى فارس و قوھستان يان كوھستان پەيمان بىشكىنن و بدەنە پال ئەم.⁴²⁹ كە بىستى سوپاي ئىسلام نىك بوئەتەو، شارى (مەرۇ) بەجى ھىشت و چوو بۇ (موروز).

⁴²⁵ . كتاب الفتوح: ابن اعثم الكوفي. ج ۲ ص ۷۵.

⁴²⁶ . محاضرات في تاريخ الامم الاسلامية: الشيخ محمد خضري بهگ. ج ۱ ص ۲۲۶. مصر ۱۹۶۹.

⁴²⁷ . تجارب الامم: ابو علي مسكويه الرازي. ج ۱ ص ۲۵۲، حقه و قدم له الدكتور ابو القاسم امامي. دار

سروس للطباعة والنشر. طهران ۱۹۸۷.

⁴²⁸ . تاريخ الامم والملوك: الطبري، ج ۲ ص ۲۴۴، الكامل في التاريخ: ابن اثير. ج ۳ ص ۱۲.

⁴²⁹ . قادة فتح بلاد فارس: اللواء الركن محمود شيت خطاب، ص ۲۲۱.

نامەى يەزدگورد بۇ خاقانى تورك و چين

خزرى بەگ دەلى: نامەى نووسى بۇ(خاقانى پاشاى تورك و، پاشاى مەسەد و پاشاى چين). ئەحنەف كوپى قەيس چوو بۇى، يەزدگورد شارى (مروونى جىن هينشت و هەلەت بۇ (بەلخ)، ئەحنەف تىپىكى لە سوپاى بۇ ناردن لە قەراغ ئاوى (جەيخون) گەيشتن پىنى، پەريەو، ئەگەر سوپاى كوفە زوو فرىا بگەوتنايە دەيانگرت. ئەحنەف نامەى بۇ عومەر نووسى كە پەريەتەو بۇى، عومەر رازى نەبوو، لەو سەرگەوتناهدا وەسفى ئەحنەفى كرد كە بەبى دەنگى زۇر چووتە ناوہو و وتى: (هو سيد اهل المشرق، المسمى بغير اسمه) عومەر نامەيەكى بۇ نووسى بەم جۇرە: (كتاب الى احنف بن قيس: اما بعد فلا تجوزن النهر، واقتصر على ما دونه وقد عرفتهم باي شى دخلتم على خراسان، فداوموا على الذى دخلتم به خراسان، يدم لكم النصر، واياكم ان تعبروا فتنفصوا).⁴³⁰ پاشان دواى لەتخ كردنى تەواوى خۇراسان وتى: (لوددت انى لم اكن بعثت الى خراسان جنداً، ولوددت انه كان بيننا وبينها بحرا من نار).⁴³¹ نامەى پيشوتر بۇ ئەو بوو، نەوہك لەزەت و خووشى سەرگەوتن گىزىيان بكات و بچنە ناوہو بۇ پىشتى و لاتى فارس. ئەحنەف لە قەراغ روبرارى جەيخونەو گەرايەو بۇ شارى (مەرۇ). عومەر ناھەقى نەكرد، ئەگەر سەيىرى نەخشە بگەيت زۇر رۇيشتون، هىلى ھاتوچۇ فراوان بوە، سوپا دابەش بوە بەسەر ناوچەيەكى دوور و فراواندا، شام و عىراق و قەوقاز و ميسر بۇ سنورى چين و توركمنستان. عومەرىش دوورين بوو، دەيزانى ئەمە وا ناروات. يەزدگوردىش دەيويست جەنگ فراوان بكا و سنورى زياد بكات، گەرە كردنى جەنگ ماوہ بە يەزدگورد دەدا زياتر بۇى. دەيويست دەستى چەند مىللەتىكى تىرىشى تى بگلىنى و لە موسولمانەكانى ھان بدات، فارسەكان جەنگيان بۇ نەكرد، نەخوازەلا تورك و چين كە باوہريان بە جەنگەكە نەبوو،

⁴³⁰. رسائل الفاروق: عبدالطيف الجبوري. ص ۱۲۸، رسالة رقم ۲۲۰.

⁴³¹. قادة فتح بلاد فارس. ص ۲۲۲.

دواتر روداوهكان دەرى دەخات كه عومەر چەند زىرەك و ووردىن بوو، پىشتى ئەم فراوان بونەى دەبىنى، كه ئەگەر مىللەت دانەمەزىنى چى بە دواوہیە! خاقان سوپای هینا بۆ یاریدەى یەزدگورد، بەلخیان پرى و هاقتە ئەمبەرى روبار، سوپای كوفە لە خۆراسان ناچار بوون بکشینهوه بۆ (مروروز). خاقانى چىن بە یەزدگوردى وتبوو لە نامەيەكدا. (پىيوستى سەر شانى پاشایانە كه بەدەنگ هات و هاواری پاشایانەوه بچن، كاتن كه پى دەگىرن. من وا له تو تى گەيشتوم كه باسى كەمى ئەوان و زۆرى خۇتاتم بۆ دەكەيت! ئەو كەمەى كه له زۆریاندا ناگەنە نىوہى ئىوہ!! لەوہ دەچى چاكى ئەوان و خراپى ئىوہ بىت، بىستومە ئەوانە پەيمان بەجى دەهینن، بانگتان دەكەن بۆ يەكئە لەو سى شتە يان چوہ ناويان، يان باج و جزىە، يان شەپ. ئەوانە دلسۆزترین كەسن بۆ سەركردەكانيان، ئەوانە گەلئىكن ھەرگىز لەناو ناچن، من دەتوانم سوپايەكت بۆ بنىرم، كه سەرىكى لە مەرز بىت، سەرىكى لە چىن، بەلام رەوشتى ئەو نەتەوہیە جورئەكە، ئەكەر بىیانەوئىت كىوئىش لەبن دەهینن و، ئەگەر دەستەيەكیان بىنەسەرم، منىش لە ناو دەبەن. لەبەرئەوہ باشتەرىن شت ئەوہیە لەگەليان رىك بەكەويت، ھەر بە ناشتى لەگەليان بگونجى. ھىرش مەكە سەريان. با ھىرش نەكەنە سەرت.)

لە بەلخەوہ سوپای چىن و یەزدگورد بەرەو (مروروز) ھاتن. ئەحەنف ناچار بوو بە سوپاكەوہ لە شار دەرچى و لەو دەشتە ھەلبەدەن. بۆ بەيانی كۆى كردنەوہ و پى و تن: (ئىوہ كەمن، وە دوژمنەكەتان زۆرن. ئەوہ نەتان ترسىنئ. (كم من فئە قلىلە غلبت فئە كئىرە باذن اللہ واللہ مع الصابرىن). چاك ئىرەش بەجى بەئىن و، بچن پىشت بنىن بەو شاخوہ، با ئەم روبارە لە نىوان ئىوہ و دوژمنەكەتاندا بىت. لەيەك رەوہ لىيان بەدەن.)⁴³² ئەم فەكرەيە لە شەوئىكى گەپانى ئەحەنف بەناو سوپاكەى دا دەستى كەوت، كه گوئى ئى بوو دوو كەس لە سوپاكەى خەرىكن ئالف و كاوجۆ دەدەن بە ولاخەكان، يەكیان

⁴³². طەبرى: ج ۲ ص ۲۴۶، ابن اثىر: ج ۲ ص ۱۴.

بهوی تریانی وت: (ئەگەر ئەمیر پشتی بهو کیوهوه قایم بکردینایه، ئەوسا روبار دەکهوێتە نێوان ئیلمه و ئەوان، ئەوسا له یهك روهوه شەرمان بۆ دەکراو، لهو بپروایه دام خوا سرمان دهخات.) ئەحنهف گهپرایهوه و کاری بهو فکریه کرد. سوپای ئەحنهف (۲۰) ههزار بون، (ده) ههزاری کوفه و (ده) ههزاری بهسره بوو، تورکهکان به رۆژ ورده پهلاماریان دهدا و به شهو دهگهپرانهوه، ئەحنهف خۆی و کهمینی تر دهردهچون بۆ دهورو بهری دوژمن و، ورده شهپ و کوشتار دهبوو دهگهپرانهوه، زیانی گیانی زۆریان له تورک دا. ئەحنهف گهپرایهوه سهربازگهکهی و، سوپاکهی، ناماده کرد و، دابهشی کردن بۆ شهپ، تورکهکان که بهوهیان زانی، وایان به چاک زانی که بگهپرنهوه بۆ ولاتی خۆیان، جگه زهره ههچ قازانجیکیان نهکرد دهشیان زانی که سهرکهوتن لهگهڵ ئەوانهدا گرانه. به تاییهت که بیستیان خهلیفهکهیان داوای لی کردن نهپهپرنهوه بۆ ولاتی ئهوبهر ئاو، واته بۆ تورک و چین. ئەمه یهکهم شهپه که یهزدگورد ههردوو دهولتهی تورک و چین دهعوته دهکا و، هه لهم جهنگهدا بهشداری دهکن، پاشان وازی لی دههینن.

کۆتایی پاشای کلۆل

که یهزدگورد بیستی خاقان گهپراوهتهوه بۆ (بهلخ) و نیازیهتی تهواو بکشیتتهوه له ولاتی فارس بۆ ولاتی خۆی. ویستی خهزینهکانی ههنگرئ و بگات به (خاقان). ئەو کاته خهزینهکانی لهو نزیکانه بوو، بهلام فارسهکان نهیان هینشت، وتیان دهتهوئ چی بکهیت؟ وتی: (دهمهوئ بگه به خاقان و بچم بۆ چین.) وتیان ئەوه رایهکی خراپه. وتیان: (دهچیت بۆ لای گهلیک له ولاتهکهیاندا و، واز له خاک و گهلت دههینئ؟ ئەی بۆچی نامان بهیت بۆلای گهلیک له ولاتی خۆماندا، با لهگهلیاندا ریک بکهوین؟ دوژمنیک له ولاتی خۆماندا، چاکتره له ولاتیکی دوژمن، که ئیلمه بچینه ولاتیان، ناینیان نیه و، نازانین وهفایان چۆنه بۆمان).

نه یهزدگورد به گوئی میلیهتی کرد، نه میلیهتیش چون لهگهلیدا. میلیهت وتیان خهزینهکان بهجئ بهیئله با له ولاتی خۆمان بیت، مهیبهره

ولاتیکی تر. له ولات دهریان مهکه. یهزدگورد به گوئی نهکردن لهسر رای خوی سور بوو، نهوانیش شوژشیان له دژی کرد، زوریان له دست و پیوهند و پارینگارکانی کوشت، زال بون بهسر خهزینهکهدا، یهزدگورد رای کرد بو بهلخ بگات به خاقان، بهلام نهگیشته، نهو زوتر گهراپویهوه، نهویش بهدوای دا چوو هتا گهیشته (مزغانه) پایتهختی تورکستان له پشتی روباری جهیچونهوه، موسولمانهکان وتیان دواي بکوهین، نهحنهف وتی وازی لی بهینن ولیره مهجولین. خهلکی فارس و خوراسان هر ههموو ریکهوتن لهگهله موسولمانهکان ههموو خهزینهکانی کسرایان تسلیم کردن، نهحنهف نامه‌ی سرکهوتنی بو عومهر نووسی.⁴³³

خهلیفه عومهر خهلکی مه‌دینه‌ی کۆکردهوهو وتاریکی بو خویندنهوه بهم جوړه: (نهوا خوا دهسه‌لات و مولکی مهجوسی له‌ناو برد، پهرت و بلاوی کردن، نیسته له ولاتیان یهک بستیان به دستهوه نه‌ماوه که زهره‌رمان پی بگه‌یه‌نن، خوا نیوه‌ی کردوته واریسی خاک و مولک و مالیان، هتا بزانش نیوه چی پی ده‌کهن؟. خوا کاری خوی ده‌کات، په‌یمانی خوی به‌جی ده‌هینن. له دین لا مه‌دن، دهنه خوا نیوه‌ش هه‌لده‌گه‌رینیتهوه، یان بارودوختان لی تیک ده‌دات، کهسانی ترتان به‌سهردا زال ده‌کات، من ترسی نه‌وم نیه هیچ کهس بتوانی زه‌فر به نیوه به‌ریت. به‌لکو ترسی نه‌وم هه‌یه لای خوتانهوه زهره‌رتان پی بگات.)⁴³⁴ شیت خه‌تاب ده‌لن: (له په‌لاماریکدا نه‌گه‌ر یارمه‌تی کوفه زوو بگه‌یشتایه، یهزدگورد ده‌گیرا، که یهزدگورد چوه نه‌وبه‌ری روبار، یارمه‌تی زوری بو‌هات، ویستیان مهرؤ بگرنهوه، نه‌حنهف چوو بویان، هه‌موو ترسان و چونهوه نه‌به‌ری روباری جه‌یچون. دووباره یهزدگوردیان به‌جی هیشتهوه).

عومهر نامه‌ی نووسییهوه: (خوژگه نه‌وان وایان نه‌کردایه، خه‌لکانم نه‌ناردایه‌ته سر خوراسان، خوژگایه له نیوان نیمه و نه‌واندا دهریایه‌ک له

⁴³³. قادة فتح بلاد فارس: ص ۲۲۵.

⁴³⁴. طبری: ج ۲ ص ۲۴۲، ابن اثیر: ج ۲ ص ۱۲.

ئاگر ھەبوايە).⁴³⁵ عومەر ھەزرى نەدەکرد ئەگەر يەزدگورد بېھىشتايە ھەتا ئىترە بەھاتايە. ھەزرى نەدەکرد لە عىراق تىپەر بى، تەنانت وەك بەلازەرى⁴³⁶ و مەسعودى⁴³⁷ دەلێن: لە جەنگى نەھاوھندا موسولمانەکان پڕۆژەيەكى ئاشتەواييان خستە بەردەم يەزدگورد، بۆ ئەوھى جەنگى نەھاوھند روونەدات. بەلام يەزدگورد وای ئەزانی ئەو داوايە لە كەمى موسولمانان و زۆرى ئەوانە بۆيە نەيکرد.

يەزدگورد زمانى گفتوگۆي نە ئەزانی. رازى نەبون. بەلام كە شەر قەوما گەرەتريشكستيان بەسەردا ھات، تەنانت قەعقاع لە پشتموھ چوو بۆ ھەمەدان و لە رىنگە فيروزانى بينى ھەلدیت. بەرى پى گرت و داواى لى کرد موسولمان بېن. رازى نەبوو، قەعقاع مى فيروزانى پەراند، كە سەركردهى(۱۵۰) ھەزار سەربازى فارس بوو لە نەھاوھند.⁴³⁸ بە پراستى جەنگى نەھاوھند چارەنووس ساز بوو، دوا رۆژى دەولەتى ساسانى ديارى كرد، ئەگەر يەزدگورد ژير بوايە، بەوھ وازى دەھيتنا و، ئەم رۆژەى بەسەر نە دەھات، يەزدگورد ھەميشە ئاشتايەكانى موسولمانانى بە لاوازي دەزانی، بە عەقليةتى تاك رەوى خۆي بەرھنگارى دەبويەوھ.

عومەر دەيزانى ئەگەر بېپرەنەوھ ئەوبەرى جەيھون، دەبى ھەمان شەرھەرا ئەمجارە لە نيوان (ئيسلام و چين) يان (ئيسلام وتورك) دەست پى بكاھتەوھ، ئەوانيش بە ھەمان شيوھى يەزدگورد خاوەنى ھىز و سوپاي زۆر و چەك و جبەخانە بوون، كە ھىشتا بەكارنەھاتبون، ئەوان لە گەرمەى ژيان و گەنجى و دەولەت دارى دا بون، سوپاي چين و توركيش بە قسەى پاشاكانياندا ديارە ژير بوون، موسولمانەكانيان ناسى بوو، ھەزيران نەدەکرد خويانيان پى تاقي

⁴³⁵ . قادة فتح بلاد فارس: ص ۲۴۲ .

⁴³⁶ . فتوح البلدان: بلادري، ج ۱ ص ۲۹۵ .

⁴³⁷ . مروج الذهب: مسعودي. ج ۲ ص ۲۲۳ .

⁴³⁸ . البداية والنهاية: ابن اثير. ج ۷ ص ۱۱۶ .

بکه‌نوه، هرچه‌نده خاقان ماوه‌یه‌ک وه‌ک هاوړئ‌یه‌ک و، برابیه‌تی دوو میلیته و مائی دراوسئ هاتن به‌دم یه‌زدگورده‌وه و، له ناوی جه‌یونیش پهرینه‌وه، به‌لام که دوخه‌کیان هه‌لسه‌نگاند، زانیان کاری یه‌زدگورد ته‌واو بوه و له‌گیانه‌لآدایه، میلیته‌که‌ی خویشی له‌گه‌لی نیه، ته‌نانه‌ت نه‌وه‌نده زۆر بوون، سوپای کوفه له‌بهرده‌میاندا کشانه‌وه بو شاری (مرورون) به‌لام خاقان که‌پرایه‌وه و، داوای له یه‌زدگورد کرد چاک‌ترین و دواترین همل له‌بهرده‌میدا نه‌ویه له‌گه‌ل موسولمانه‌کان ری‌ک بکه‌وی‌ت و له ده‌ستی نه‌دات. نه‌و گه‌نجینه و زی‌رانه‌ی یه‌زدگورد له مرؤ و شاه‌جانه‌وه هینابونی، سامانیکی زۆری مه‌زنی دانیش‌توانی فارس بوو، یه‌زدگورد ویستی هه‌لیان بگری و خو‌ی بگه‌یه‌نیته خاقانی چین، له‌وی پینکه‌وه به‌یه‌که‌وه بزین، به‌لام نه‌و فارسانه‌ی که له‌گه‌لی بوون وتیان: رازی‌مان نیه، نه‌مه کاریکی باش نیه، باش وایه بچینه لای نه‌و موسولمانانه و له‌گه‌لیان ری‌ک بکه‌وین. نه‌وانه خاوه‌نی تاین و په‌یمان، بو ولاته‌که‌مان باشتن، یه‌زدگورد رازی نه‌بوو، نه‌وانیش چی گه‌نجینه‌ی پی بوو لی‌یان سه‌ند و وتیان رازی‌مان نیه نه‌م هه‌موو شته به‌ریته ولاتیکی بینگانه، وازیان له یه‌زدگورد هینا، نامه‌یه‌کیان بو نه‌حنه‌ف سه‌رداری نیسلاسی ناوچه‌که نووسی. نه‌حنه‌ف رازی بوو، نه‌مان به سه‌لامه‌ت هاتنه‌وه و نه‌حنه‌ف پینشوازی لی‌کردن. یه‌زدگورد له روبار په‌ریه‌وه و چوه (فرغانه). له شاری (فرغانه) مایه‌وه و ژبانی په‌ناه‌نده‌یی ده‌ست پی کرد له خاکی چین دا، پاشان نوینه‌ری نارد بو لای (خاقانی چین).

ئین مه‌سکه‌ویه ده‌لی: که خاقان له روبار په‌ریه‌وه، هه‌موو ده‌وروبه‌ر و خزمان و خیزانی پاشاکانی نال کیسرای له‌گه‌لدا په‌ریه‌وه، نوینه‌ری یه‌زدگورد چوو بو لای پاشای چین، که گه‌پرایه‌وه یه‌زدگورد وتی چیت کرد.

وتی: که دیاری و نامه‌که‌م پیش‌که‌ش کرد، نه‌ویش نه‌م سوپایه‌ی نارد که ده‌یبینی. پاشان پی‌ی وتم: پی‌ویسته له‌سه‌ر پاشایان فریای پاشایانی هاوړپیان بکه‌ون له کاتی ته‌نگانه‌دا، به‌لام بو‌م باس بکه هه‌ندئ له ره‌وشتی نه‌و گه‌له که هاتونه سه‌رتان و، ده‌ریان کردوون له ولاتتاند. من ده‌بینم باسی

زۆرى خۆتان و كەمى ئەوان دەكەن، بەلام ئەو كەمىيە ئەوان، دەگاتە ناستى
زۆرى ئىئوۋە و بە خىزى ئەوان و زەرەرى ئىئوۋە تەواو دەبىن.

ۋەتم: چى دەپرسى ۋەلامت دەدەمەۋە.

ۋەتى: ئەگەر پەيمانىكىيان داۋ بەستىيان، ۋەفايان ھەيە بۆى؟

ۋەتم: بەئىن.

ۋەتى: پىش ئەۋەى پەلامارتان بەدەن چىتان پىن دەئىن.

ۋەتم: بانگمان دەكەن بۇ يەككە لەم سىانە: يان بچىنە ناۋ ئاينيان، ئەگەر

كردمان ۋەك ئەوانمان لى دى، يان جزىە دان و بەمان پارىزن لە ھەموو
خراپەيەك. يان شەپ.

ۋەتى: ئايا گوئى رايەلن بۇ سەرکردە ۋە ئەمىريان.

ۋەتم: گوئى رايەل ترين مىللەتن بۇ سەرکردەكانيان.

ۋەتى: حەرام ۋەھالئيان چىيە؟

بۆم باس كرد ھەموۋى.

ۋەتى: ئەو گەلە ھەرگىز ناپەۋەتتەن. مەگەر خۇيان بگۇرپىن!

ئەنجا ئەم نامەيەى بۇ تۇ نووسى. واتە بۇ يەزدگورد.

(ھىچ مەنەم ناكات لەۋەى سوپايەك بىنيرم بۇ يارمەتتە، ئەۋەلەكەى لە

مەرۋ بىتت و كۆتايىيەكەى لە چىن. بەلام ئەو گەلەى نوۋنەرەكەت بۆى باس

كردم، ئەگەر لە كىۋو بنەون دەيدەن بە زەۋى دا، كۆمەلىكىيان بىتتە سەرم لە ناوم

دەبەن، مادام لەسەر ئەو رەۋشتانە بىمىنن. لەگەلئيان رىك بکەۋە، ھىرش مەكە

سەريان با ھىرش نەكەنە سەرت.)⁴⁷⁹

يەزدگورد لەگەل مال و مندالى لە شارى (فرغانە) بوو (نيزك ترخان)

پاشاى (سجستان) رىزى زۆرى لە يەزدگورد گرتبوو كاتى خۆى، نامەيەكى بۇ

يەزدگورد نووسى و خوازىننى كچەكەى لى كرد. يەزدگورد بۆى نووسىمەۋە: تۇ

كۆيلەيەكى لە كۆيلەكانى من، چۆن وىرات خوازىننى كچەكەم لى بکەيت؟

⁴⁷⁹. تجارب الامم: ابوعلی مسکویۃ الرازی. ج ۱ ص ۲۵۸.

پاشان يەزدگورد بە نەينى گەرايەوہ بۇ دەوروبەرى (مەرۇ)، ھەولۇدا يارمەتى ئەو لىپرسراو و ئەمىرو و سەرکردە و پاشا ھەلھاتوانە بدات كە لە دەورى كۆبۇنەتەوہ، بەلكو ولاتەكەى بۇ بستىننەوہ، ئەوانىش سەيرىان لە بۇچوونى ئەم پاشايە دەھات، ھەتا ئىمپراتۇرىكى بە دەستەوہ بوو ھىچى بۇ نەكرا، ئىستەكە بستىكى بە دەستەوہ نەماوہ بە تەماى چىيە؟ زۆر رقيان لىنى ھەستا. لەسەر ئەوہ پىك ھاتن بانگى بكن و بىكوژن. سوكة سوپايەكيان كۆكردەوہ، (نيزك ترخان) بۇ خۇى موسولمان دەبى و پاشايەتەكەى دەپارىزى و لە يەزدگورد ئاقل تر دەبى، شەويك كلكى ئەسپەكەى يەزدگورد دەبىن. تەواو شىت و ھار دەبى. لەگەل سوپاي ھەلھاتوہكان و ئەوانى خۇىدا ھىرشىك دەكەن. زۆر خراپ تىك دەشكىن، لەپىشەوہ ھەلگەراوہكانى ھاوپرى تيا دەچن. ئەوانەى دەورى خۇشى ئەوہندەى تر لاواز دەبن و دەورى چۆل دەكەن، يەزدگورد خۇى دەرياز دەكات. كەسى بە دەوردا نامىنى. بەتاجە زىرپىنەكەيەوہ خۇى دەكات بە شارى مەروەدا بەلام حاكمى شار (ماھويە) پارى نابى كەس پىشوازى لى بكات. ناچار تاجەكەى لا دەبات و دەيخاتە گونىيەكە و خۇى دەگەيەنئىتە ئاشىكى ئاو لە قەراغ روبرىك. داواى خواردن لە ئاشەوانەكە دەكات و بايى (چوار) درھەمى دەداتى، بەلام بەشى پشيلەيەك دەكات. يەزدگورد بە ئاشەوانەكە دەلئىت: بە خوا راستيان كرد وتيان رۆژىك دىت خواردنەكەت بايى چوار درھەم دەبى و بەشى پشيلەيەك دەخۆيت! ئاشەوانەكە بە بۇن و بەرامى دا زانى كە ئەمە كەسىكى ئاسايى نىە. بۇ شەوي خۇى بە شەراب مېر كرد، سەرى وا گەرم بىوو بە ئاشەكەى وا دەزانى ديوہخانەكەى جاران و شارى مەداننە. تاجەكەى لە گونىيەكەدا دەرھىنا و نايە سەر سەرى و دەستى كرد بە وړىنە كردن. ئاشەوانەكە بەخەبەر ھات، چوو لە پەنجەرەكەوہسەيرى ژورى پشتمەوہى كرد، دەبىنى كە شەوقى چراكە لە ھەموو لايەكى تاجەكەوہ برىق و باقى دى. ئەو مجوھراتە ئاشەوانەكەى ھار كرد. ئارامى لى بېرا. دەچىتە ژورىك و تەور و ھەسانەكە دىنى و چاك تىزى دەكات. تەورىك دەمالنى بە گازەرەى پشتمى مىلى داو تاجەكە دەكەويتە

خوارەو. دەيشارىنتەو، لە تەمەنى (٢٨) سائيدا يەزدگورد دەكوژى. كە دەكاتە سالى ٣١ كوچى ٦٧٢ زاین. لاشەكەى فېرى دەداتە ناو روبارەكەى پال ئاشەكە و ناو دەيبات! يەزدگورد دوو كوپى لە دوا بەجى دەمىنى بە ناوى (بارام) و (فەيرۆز)، وە سى كچى لە دوا بەجى دەمىنى بە ناوى (ئەدروچ) و (شابانو) و (مەرداوەند)ەو. ھەر ھەموويان لە چىن دەمىننەو و مېژوويان و ن دەبىت.⁴⁴⁰

ئىبن ئەعسەم دەلى: (خەلكى خۇراسان نارديان بە شوين تەختاخ پاشاى توركدە كە ئەو بىت يەزدگورد بكوژى. تەختاخ بە سوپاكەيەو ھات. يەزدگورد كە خوى شارەدبويەو لە ناشىكى ئاودا، ئاشەوانەكە كوشتى، لاشەكەى فېرى دابويە ناو روبارەكە، سوپاى تورك زۆر گەران نەيان دۆزىەو، لە ئاشەوانەكەيان پرسى وتى نازانم، سەربازىك لە ئاوەكەدا لاشەيەكى بىنى خەبەرى دا دەبىنن خۆيەتى. ئاشەكە گەران تاج و گونىە و ھەندى كەل وپەليان دۆزىەو، دواى لىكۆلینەو دەركەوت ئاشەوانەكە كوشتويەتى، ئاشەوانەكەيان كوشت. پاشاى توركان بۆ يەزدگورد گريان، پاشاى نيوى جىهان پەناى بۆ ئاشەوانىك برد بىت، ئەو شىيان پى رەوا نەبىنى، شارىك كە جىنى لە داىك بونى (نارىە). شارى (مەرۆ). كەچى جىنى پاشاى نارىان نەكردەو. پاشاى تورك داواى كرد، كفى شاھانەيان بۆ ھىنا، لە رى و رەسمىكى بە شكۆدا، لە گۆپستانى پاشايانى (مەرۆ) ناشتيان، ھەوال گەيشتە خەليفە عومەر _ رەزای خواى لەسەر بىت _ سوپاسى خواى كرد، نامەى نارد بۆ ئەبوموسا ئەشعەرى و ئەحنەف، كە ھەر لەو ئاوەدا بوون. نامەى عومەر گەيشت تيا ھاتبوو: بۆ ئەبوموساى ئەشعەرى. نامەتان گەيشت، دەتەوى دەرچن، بىمىنەرەو لە مەرۆ، جارى خۆت دامەزىنە، بۆ ھەر ولاتىك لەوانەى كە گرتوتە، پياويكى برودار كە موسولمانان پى رازى بن

⁴⁴⁰. مجلة (العربي) الكويتي. العدد ٢٦٤.

دابئی و خۆت بگه پیره وه بۆ (بهسره). واز لهو دیو خۆراسان⁴⁴¹ بهینه، پیوستمان پئی نیه، خۆزگه له نیوان ئیمه و خه لکی بوخارا دا شاخیک هه بوایه له ناگر.

عه لی کوپی ئه بو تالیب وتی: بۆچی؟

عومر فه رموی: (چونکه ئه و زه ویا نه دورن، ئیمه هه یچ پیوستیمان پئی یان نیه).⁴⁴²

بروکلمان ده لئ: (والیه کانی خۆراسان ئه میری تورکیان له یه ز دگورد هان دا، به م جوړه دوا هیوای سه ربازی له ده ست چوو، چوو بۆ مه ربۆ ئه وانیش ده رگای شاریان له روی دا داخست، ناچار په نای برده بهر ناشه وانیک، پاشای خۆراسان⁴⁴³ ئه وه شی پئی ره و نه بیینی، کابرایه کی بۆ نارد له ناشه که دا کوشتی به و کوشتنه سالی ۶۵۱ زاین سولاله ی ساسانی له ره گ هات.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ . خۆراسان: یه کیکه له هه ریمه کانی ئه مپه رلتوریه تی ساسانی (فارسی)، ده که ویته باکوپی رۆژه لاتی ولات.. له مه لبه ندی ئه مپه راترۆ رۆر دور بوو، چه ند ریناز و کومه لی ئاینی تیا هه بوو، که له سه ر ئاینی ره سمی ولات نه بوون، خۆراسان ناوچه یه کی بازرگانی پیش که وتوو بوو، کاروانی بازرگانی لیره ده چوو بۆ (مه ربۆ) و هیرات و نسیابور و له وانه وه بۆ هه موو جیهان. پیشه سانی چینی و رستخ و چه ک و ئه سله حه ی تیا بوو، که به ر پیش که وتوو یی و ده وه له مه ندی، هینزی رۆر و سه ربازیگه یه ز دگورد لیره بوو، رۆر له سه ر کرده و ماقولان و میرو پاشا و ئاینیه کان له ترسی سوپای ئیسلام لیره کۆبوونه وه. ایران فی عصور الاسلامیه الاولی: سیولر، ص ۲۰۷. اداره خراسان: صالح العلی، مجله کلیه الآداب، ص ۳۱۵، ۱۹۷۲

⁴⁴² . کتاب الفتوح: ابن اعثم الکوفی. ج ۲ ص ۷۵.

⁴⁴³ . کورده کانی خۆراسان: ئیستا له خۆراسان زیاد له یه ک ملیۆن کورد هه یه زمانی ناخاوتنیان له ده ست نه داوه، به کوردی کرمانجی ژوو گلتوگۆ ده کن، مه زه بیان شیعه یه، له م شاروشارۆچکانه ده ژین: بنجورد، نه نسیابور، سه بزه وار، قوچان، شیروان، ده رگه ز، جاجره م. له خۆراسان (۱۶۰۰) گوندی کوردنشین هه یه، گه رده ترین مه لبه ندی کۆبوونه وه ی کورده کان مه شه ده له خۆراسان، (۵) هه زار خیزانی کوردی ده وارنشین و به کۆچه ری ده ژین. له ناو ئه م کورده نا خه لکی به تولانی وه ک ئه بو موسلیمی خۆراسانی کورد هه لکه وتوه، ده وه له تی ئه مه وی روخاند و ده وه له تی عه باسی دامه زراند که پینچ سه ده و نیو ده سه لاتی هه بوو. جگه له ئه بو مسلم سه رده ر خودلوژیردی خانی کورد که له سه ره تای بیسته کاندایه دنگ و هه رایه کی شۆرشگێرانه ی دژ به ده وه له تی ناوه ندی تاران به ریا کرد و به یارمه تی

هەندى پاش و پېش و تىكەلى لە روداوەكاندا دەبینى، بەلام دەمەويت
هەموو لایەنى روداوەكە لە هەموو دەقە ميژويهكاندا كۆبكه مەوه تا پراي
هەموويان نامادەبيت و زۆرتر سوودی هەبيت.

بەم جوړه كۆتايى به ئمپراتۆريەتى فارسى ساسانى هات. ئەمە دەبى چ
نەينىيەك بيت كه سوپايەكى ژماره كەمى چەك و نان و بەرگ، زال دەبن بەسەر
ئمپراتۆريەتییكى يەك ملیون سەربازى خاوەن چەك و جبهه خانە و ئیدارە و
پارە و پول و تاكتيكي جەنگى دا، ناويان لەسەر ميژوو دەسپرنەوه. بەبى
گومان تەنها بپوايه و هيجى تر، وەك وەسفى موسولمانانيان كرد بۆ هەرقل،
وتى: ئەگەر و ابن، ئەم جى قاچانى منە دەگرن. كه وەسفى رهوشتى
سەربازانى ئيسلاميان كرد بۆ خاقانى چينى. وتى: ئەو گەلە هەرگيز
نافەوتىن، مەگەر خۆيان بگۆرین. ئەگەر لە كيو بنهون، دەيدەن بە زەوى دا.
عومەر كه دەيناردن، جگە لەوهى كه دەيوست ئيسلام بگەيهەنن زياتر
دەيوست نەگۆرین و لەسەر بيروپاي خۆيان بەردەوام بن، سەركەوتن
بەوهويه، ئیستە ئيمپراتۆريەتى ئيسلامى لە ئمپراتۆريەتى فارس دووقات
فراواتر بووه، نەينىيەكەى هەر ناواخنى ئەم نامانەى عومەرە كه بۆ واليهكانى
دەنارد: (اما بعد، فاني امرک ومن معك من الاجناد بتقوى الله على كل حال،
فإن تقوى الله افضل العدة على العدو، واقوى المكيده فى الحرب، وامرك ومن
معك ان تكونوا اشد احتراساً من المعاصي منكم من عدوكم، فإن ذنوب الجيش

بەلشەفیهكانى روسیا توانیان تەنگ بە دەولەت هەلچنن، بەلام سالی ۱۹۲۰ کاربە دەستانى روسیا لە بەر
بەرژە وەندى خۆیان لە یارمەتى شۆرشەكە پەشیمان بوئەوه و راپەڕینەكە شكستی خواربوو له كۆتايى دا
خوداوتۆردى (ناسراو به خدوخان) و ئەلاۆزیدی برای له (كودەسەنگى) مەشەهد له سیداره دران به
دەستى باوكى رەزا شای دىكتاتۆرى تاران. مائ و مندالەكەشى سەرگەردانى ئەروپا بوون.
كوردستانى نوچ: ژماره ۱۶۱۹ له ۱۹۹۸/۵/۲۵. ئەم كوردانە چۆن كەوتنە ئەم ولاتانە، یان ئەم
ولاتانەش لە سەردەمێكدا سەر بە خاكى كوردان و حكومەتى كوردى بوە، وەك سەردەمى دەولەتى
میدیا.

444. تاریخ الشعوب الاسلامية: كارل بروكلمان. ص ۱۰۴.

اخوف عليهم من عدوهم، ولولا ذلك لم تكن لنا بهم قوة، لأن عدونا ليس كعدوهم، ولا عدتنا كعدتهم، فإن استوتينا في المعصية، كان لهم الفضل علينا في القوة. وان ننصر عليهم بفضلنا، لم نغلبهم بقوتنا. فأعلموا ان عليكم حفظة من الله، يعلمون ما تفعلون، فاستحيوا منهم، ولا تعلوا بمعاصي الله وانتم في سبيل الله، ولا تقولوا ان عدونا شرّ منا، فلن يسلط علينا، فرب قوم سلط عليهم شرّ منهم، كما سلط على بنى اسرائيل لما عملوا بمساخط الله كفار المجوس (فجاسوا خلال الديار وكان وعداً مفعولاً) واسألوا الله العون على انفسكم كما تسألوه النصر على عدوكم، اسأل الله ذلك لنا ولكم.⁴⁴⁵ كۆمهلى وتهى جوان. خاقانى چين و هرقلى رۆم و سهركرده كانى فارس و رۆستهه بهم شيوه موسلمانه كانيان ناسيبوو بۆيه گومانيان نه بوو له سهركرده وتن و شكستى خۇيان.

هميشه كه مى چاك به سهر زۆر و بۇردا سهرده كه وئت، خهليفه عومهر _ ره زاي خواى له سهر بيت _ كه ميكي هه بوو له هه موو شتى، به لام فارس و رۆم زۆر يكيان هه بوو پر به چهك و سوپا و پاره و توانا و سياست و ئيداره و هه موو شتيكى تر، كه مى عومهر پاك و ته واو و چاك بوون، به لام نهو زۆرانه له هه موو شتيك نوقسان بوون.

شههيدگردنى خهليفه عومهر

ئهحنهف وهسيه ته كهى خهليفه عومهرى جيبه جى كرد، لىپرسراوى بپوادارى دانا بۆ نهو ناوچانهى خۇراسان كه رزگارى كردوه. كه سيك بوون كه موسولمانان پىي رازى بوون. نه بو موساى نه شعهرى نه ميرى به سره كه به (ده) هه زار سهر بازي به سره وه له خۇراسان بوو گهرايه وه به سره. سوپاى كوفهش كه (ده) هه زار كهس بوون گهرايه وه بۆ لاي (هه ماري كوپى ياسرى) نه ميرى كوفه. نه بو موسا هه تا شههيد بونى خهليفه عومهر له به سره مايه وه،

⁴⁴⁵. الخلفاء الراشدون: اعمال و احداث، د. امين القضاة، ص 53. مكتبة المنار، لندن، الطبعة الثانية

به لام عه‌ماری کوپی یاسری لا برد و (موغه‌یره‌ی کوپی شوعبه‌ی خسته جئی. عومر له یاسری پرسى: پیت ناخوش نه‌بوو لامان بردى.؟ عه‌مار وتى: سویند به‌خوا، نه دانانه‌که‌م به نه‌میر دلخوشى کردم، نه لا بردنه‌که‌م خه‌فته‌بارى کردم!

موغه‌یره سن ساڻ له کوفه مایه‌وه، ولات گیرى زوری کرد، پاشان لابر او که‌سینكى تر خرایه جئى، مغیره گه‌پرایه‌وه مه‌دینه، غولامینكى سنعه‌تکار و ده‌ست ره‌نگینى مه‌جوسى له‌گه‌ل بوو، ناوى (فه‌یرون) بوو، له‌قه‌به‌که‌ی نه‌بولولونه بوو، کون بازارگانینكى شاره‌زا بوو، نیسته ناسنگه‌ریكى ده‌ست ره‌نگین⁴⁴⁶. عومر بریاری دابوو، که نابئ (سه‌بایا و نه‌هلی زیمه) که له‌سەر ناینى نیسلام نین بینه مه‌دینه پایته‌ختى نیسلام و تیا نیشته‌جئ بین. به‌لام موغه‌یره که له فه‌تخ گه‌پرایه‌وه نه‌بولولونه له‌گه‌ل بوو. مغیره چوه لای خه‌لیفه‌ی موسولمانان عومر و ته‌کلیم و تلحاحی زوری کرد که نه‌بولولونه له مه‌دینه بمینیت‌وه و نیشى بؤ بکات، چونکه زور شاره‌زا و ده‌ست ره‌نگینه و هه‌موو سنعه‌تینكى ناسنگه‌رى و دارتاشى ده‌زانی و سودى زور به موسولمانان ده‌گه‌یه‌نئ⁴⁴⁷. عومر موغه‌یره‌ی خوش ده‌ویست چونکه پینشینه‌یه‌کی چاکى هه‌بو له‌گه‌ل پینغه‌مبەر (ﷺ) و نه‌بویه‌کردا. سه‌ره‌تا رازى نه‌بوو، نه‌وه‌نده‌ی وته‌وه عومر رازى بوو، ورده ورده نه‌م ره‌چیه‌ شکا، به ته‌کلیمى نه‌م و داواى نه‌و، چه‌ند که‌سانیک که موسولمان نه‌بوون، لای نه‌م و نه‌و جیگیر بون و، کاریان بؤ ده‌کردن⁴⁴⁸. روژان تیپه‌رى نه‌بولولونه خه‌ریکی سنعه‌تکارى بوو بؤ‌موغه‌یره‌و مانگانه شتینكى ده‌دا به‌خواه‌نه‌که‌ی. روژیک

⁴⁴⁶. طبقات ابن سعد: ج ۷ ص ۱۰.

⁴⁴⁷. تاریخ الخلفاء: السیوطی. ص ۱۳۳.

⁴⁴⁸. دکتور نه‌مین القضاة: له کتیبى الخلفاء الراشدون. ص ۵۶ دا له‌وه‌دا به‌ه‌له‌ چوه ده‌لئ: نه‌و کاته‌ی که مغیره له کوفه والى بوو، نه‌بولولؤ له‌وی بوو کارى بؤ ده‌کرد و مانگانه (۱۰۰) دره‌مى خستبوه سه‌رى، نه‌ویش لای عومر شکاتى کرد. راستیه‌که‌ی شه‌ویه که (مغیره) له مدینه بوو له والیه‌تى عزل کرا بوو، نه‌بولولؤی هینا بوو بؤ مدینه کارى پین ده‌کرد.

ئەبولوللوئە ھاتە لای خەلیفە عومەر و شکاتی کرد لە (موغەیرە) کە پارەى زۆرى لە سەر داناو، مانگانە (سەد) درەھەمى لى دەسەنئ. وتى: من ناتوانم و بۆم ھەل ناسوڤئ. بەلکو پئى بئى لى لەسەرم سوک بکات. عومەر (موغەیرە)ى بانگ کرد و پئى وت لە خوا بترسە. بارئى مەخەرە سەر کە لە توانايدا نەبئت، با بئى ڤرواش بئت! چونکە لای من شکاتی لى کردوئت. موغەیرە وتى باشە وادەکەم.⁴⁴⁹

گيژە لوکەى شەر و ھەر پەشە

ئەبولوللوئەى فەيروزى، دووسئ جارى تر شکاتەکەى چەند جارە کردو، عومەر وتى پئىم وتو. تۆش لە خوا بترسە و گوئى رايەلى مەولات بکە. ئەبولوللوئە بئدەنگ بوو ھىچى نەوت. خەريک بوو ڤروات. عومەر بانگى کردو، و لئى پرسى: چ کارئى زۆر گرنگ دەزانى؟ ئەبولوللوئە وتى: ناشى ھوا.

عومەر وتى: بۆچى ناشىكى ھوا دروست ناکەيت، زۆر پئويستە بۆ ئەم ناوچەيە.

ئەبولوللوئە کە رقى عومەر و موسولمانان و شکستى دەولەتى فارسى لە دندا بوو وتى: باشە ئەیکەم. ناشىكى وات بۆ دروست دەکەم، کە لە رۆژھەلات و رۆژئاوادا دەنگ بداتەو!

عومەر رۆيشت. بەلام بە ھاوڤئىکانى وت، ئەو کابرايە ھەر پەشەى لى کردم و. دەم و چاوى شەڤرى لى دەبارى.⁴⁵⁰

ھىچ خەلیفەيەك ھئندەى عومەر شکستى بە کوفرى جیھانى نەھئنا و ئەوئندەى خەلیفە عومەر ولاتى ئىسلامى فراوان نە کرد، و، میللەتانی موسولمان نەکرد، عئزاق و شام و ئئران ھەتا ئەفغانستان و چئین و ھندى رزگار

⁴⁴⁹. کتاب الفتوح: ابن اعثم الکوفى، ج ٢، ص ٨٢.

⁴⁵⁰. الکامل فى التارىخ: عزالدین ابى الحسن على بن ابى الکرم الشيبانى المعروف بأبن لئير، ج ٢، ص ٢٠٩، حققه على شيرى، بیروت ١٩٨٩.

کرد، میسر و نهرمینیا و نازربایجان و کوردستان و تورکیای نهمزی پاک کردهوه، دهسهلاتی گهیشته نهودیو روبرار و تهرابلوس و بهرقه. عبداللأ کوپی مهسعود دهلئ: (رحمته له عومه، نیسلام بونی فهتج بوو، کوچی سهرکهوتن بوو، خهلافهتی رحمته بوو.)

پیغهمبهر (ﷺ) دهستی بؤ عومه راکیشا و فهرموی: (هذا غلق الفتنة. ثم قال: لا يزال بينكم وبين الفتنة باب، شد الغلق، ماعاش هذا بين اظهركم.) واته (بهدهوام له نیوان نیوه و فیتنهدا دهرگایهکی داخراو ههیه، توند داخراوه، ههتا نهوه له ناوتاندا بیئت.) واته هر که مرد نهو دهرگای فیتنهیه له نومهتی نیسلام دهکریتهوه. دواى (بیست) سال نهو دهرگایه شکا. نهوانه ی دهیان ناسی ناوا وهسفیان دهکرد: ناوهوهی چاکتره له دهروهی.⁴⁵¹ نهبویهکر دهیوت: (نهوهی رقی له عومه بیئت، نهوه رقی له خیر و چاکهیه.). عبداللأ کوپی مهسعود دهیگوت: (نهگه بزانه عمر سهگی خووش دهوی، منیش خووشم دهوی.)⁴⁵² پیغهمبهر دهفهرموی:

(ان الشيطان ليخاف منك يا عمر.) يان دهیفرموو (ان الله غيور يحب الغيور. وان عمر غيور.) يان دهیفرموو (لو كان بعدى نبياً، لكان عمر بن الخطاب.).

مژدهی شههیدی

پیغهمبهر پیشتتر مژدهی دابوو به عومه که شههید دهبن. نهو روزهی که پیغهمبهر و نهبویهکر و عومه و عوسمان لهسهر کیوی نوحد بوون. کیوهکه هاته لهرزه و شوکین، پیغهمبهر به قاچی لیئی داو فهرموی: (نهی نوحد دامهزئی و مهجولئ چونکه پیغهمبهریک و راستگویهک و دوو شههیدت به سهروهیه.)⁴⁵³

⁴⁵¹ عبقرية عمر: عباس محمود العقاد. ص ۲۲۶، بیروت.

⁴⁵² صفة الصفة: ابن جوزي، بتحقيق فاخوري. ج ۱ ص ۲۶۸.

⁴⁵³ الخلفاء الراشدون: دكتور صلاح عبدالفتاح الخالدي. ص ۸۰-۸۵، دارالعلم، دمشق ۱۹۹۵.

سالی (۲۳) کۆچی عومەر له حەج بوو، له (مينا) دانیشتیبوو، کۆمەلێ پووشی کۆکردەوه، جلهکانی دا بەسەریدا و، له سەری دانیشت و، دەستی بەرزکردەوه بۆ ئاسمان و وتی: (خوایه گیان: تەمەنم زۆر بوو، هیژم لاواز بوو، ره‌عیه‌تم بلاوی کردو، حەز دەکەم بمبەیتەوه بۆ لای خۆت بە چاکی، خوایه داوای شه‌هیدیت لێ دەکەم له پیناوی خۆت داو، مردن له شاری مەدینە پینغەمبەردا.)

خوای گەوره وه‌لامی دایه‌وه، دیاری شه‌هادەتی پینشکەش کرد، دوای دوو هەفته کەتر شه‌هید بوو. ئەبوموسای ئەشعەری کە له عیراق دەبی. خەویک دەبینی بە پینغەمبەرەوه (ﷺ) ئەبوبەکری لەگەڵ دەبییت، بە عومەر دەفەرموی: (وهره بۆ لامان.) کە ئەبوموسا له عیراقه‌وه له خه‌وه‌هل‌دەستی. هاوار دەکات عومەر مردا!

عومەر کە له حەج گەراپه‌وه. له دوا وتاری رۆژی هەینی دا فەرموی: (من خەویکم بینی، وا دەزانم ئەجەلم نزیك بوه‌ته‌وه. بینیم کە ئەشیریک دوو دەنوکی لێ دام! خەلکیش پینم دەلین کە جینیشینی دیاری بکەم بۆ دوای خۆم. بەلام خوا ئایینی خۆی زیاه ناکات. ئەگەر له‌پەرشتیکم لێ بەسەر هات، ئەوا شورا بکەن له نێوان ئەو شەش کەسه‌دا، کە پینغەمبەر وه‌فاتی کرد و له هەر شه‌شیان رازی بوو.)

پلانیکی سنی لایه‌نه

عومەر رازی نه‌بوو، وه‌ مۆلەتی نه‌ئەدا کە (سەبایا) له ناوچه رزگارکراوه‌کانه‌وه به‌یننه شاری مەدینە پایدەختی دەولەتی خەلافەت، رئی دەگرت مجوسی عیراقی و فارس و گاوری شام و میسر نیشتەجێ ببن له‌ مەدینە، مەگەر موسولمان ببن، ئەوه هەلوێستیکێ زۆر گرنگ و ژیرانه‌ی عومەر بوو، چونکە دەیزانی ئەو تیک شکاو و روخاو و ژێردەستانه، رق و قینیان له‌ ئیسلام و موسولمانان دەبییت، له‌ دنیاندا هەیه تۆله له‌ موسولمانان بکەن‌وه و فیل له‌ ئیسلام بکەن. بەلام هەندئ له‌ یارانی پینغەمبەر، عەبید و ره‌قیق و سەبایای گاوری و جوله‌کە و مەجوسیان هەبوو، داوای زۆریان له‌ عومەر دەکرد،

مؤلت به عبید و رهقیقه‌کانیان بدات له مدینه بمیننه‌وه و کار و فرمانیان پی بکن، عومریش ناچار ده‌بوو دل‌یان نه‌شکینن و مؤلت به هندیکیان بدات، هرچنده پیشی ناخوش بوو، هتا ئه‌وه روی دا که روی دا! هندیک لهو کهسه هینراوانه بۆ مه‌دینه، ده‌میان ده‌گه‌یشته یه‌ک و داخ و خه‌فته‌تی خۆیان بۆ یه‌کتی ده‌رشت و ری‌ده‌که‌وتن که فیل و فیتنه و بوختان بۆ موسولمانان بنینه‌وه، به یارمه‌تی دو‌رپه‌کان و جوله‌که‌کانی مدینه، یان ته‌له‌یه‌که بۆ عومر بنینه‌وه و بیکوژن. چونکه عومر ولات و ئمپراتوریه‌تی هزار ساله‌ی مه‌جوسی روخاند و ره‌وره‌وه‌ی میژوی وه‌ستاندن و هیزانی له ره‌گ ده‌ره‌ینا. شه‌یدکردنی عومر هرچنده دوعای خۆی بوو، له خوای داواکرد! به‌لام خیانه‌تیکی نه‌گریسو غادرانه بوو، که سی لایه‌نی جوله‌که و گاور و مه‌جوسی تیایدا به‌شداربوون، به‌لام ده‌وری دوو ره‌ه‌کان دیار نیه، په‌نگه له‌به‌ر بی سقه‌یی و گرنگی کاره‌که پی یان نه‌وتن! خراپه‌کاران چوار کهس بوون:

۱- هورمزان: فارسیکی مه‌جوسی بوو، پاشای کۆنی ئه‌هواز بوو، یه‌کیک بوو له سه‌رکرده‌ نازاکانی فارس، که له زۆربه‌ی جه‌نگه گه‌وره‌کاندا به‌شدار ده‌بوو، له قادسیه و جلولادا یه‌کیک بوو له سه‌رکرده‌کان. له جه‌نگی (تستر و ئه‌هوان دا شکاو ده‌ستگیرکرا و به داوای خۆی به خاوخیزانه‌وه هینرایه مه‌دینه و، موسولمان بوو له مه‌دینه دانیششت.

۲- که‌عبی ئه‌حبار: یه‌کیک بوو له زاناکانی جوله‌که، خه‌لکی یه‌مه‌ن بوو، زانا بوو له ته‌ورات دا، له سه‌رده‌می عومردا موسلمان بوو، له یه‌مه‌نه‌وه باری کرد و هاته مه‌دینه و تیا مایه‌وه.

۳- ئه‌بولوللوی فه‌یروزی: به‌نده‌یه‌کی (موغه‌یره‌ی کوری شوعبه) بوو له جه‌نگی نه‌هاوه‌نددا ده‌ستی کهوت، فارسیکی مه‌جوسی بوو، ئه‌م پیاوه ئاسنگه‌ر و ده‌ست ره‌نگینکی شاره‌زا بوو، ورده‌کاری و شاره‌زایی له ئامیزی ئاسنیندا ده‌کرد، مغیره داوای له عومر کرد که ئه‌بولوللونه مه‌دینه بمینتیه‌وه

و کاری بۇيىكا و سود به موسلمانان بگه يه نيت، عومەر له بئر موغهيره مؤلتيدا، سۇدى كاسبى لى ده بينى.

۴- جوفينه: بهنده يهكى گاوري پۆم بوو، له سهبايى پۆم بوو پزگار كراو كهوته دهست يه كييك له موسلمانه كان.

ئەم چوار كەسە به نهينى كۆبونوره بۇ له ناوبردنى حەزرەتى عومەر _
خوای لى پازى بيت _.

جاريك كهعبى ئەخبار هەوالى دا كه ئەجەلى عومەر نزيك بوه تەوه و، بهم زوانه دەمرى، وتبوى كه له تەورات دا شتى وا هەيه، (ئوم كهلسوم) كچى ئيمامى عەلى كه ژنى حەزرەتى عومەر بوو، دەستى كرد به گريان، كه عومەر هاتوره پرسىارى له ئوم كهلسوم كرد كه بۇچى دەگريت؟! وتى: كهعبى ئەخبارى جولهكه وتويهتى عومەر له بهردەم يه كييك له دەرگاكانى جەهەنم دا وهستاوه، عومەر وتى چۆن، خۆ من به تەمام له خوا، كه خوا به دلخۆشى دروستى كرديم، عومەر ناردى به شوين كهعبدا. هات. يه كەسەر وتى: ئەى ئەميرى ئيمانداران پەلەم لى مەكه. بهوهى گيانى منى به دەسته، ئەم مانگى زيلحهجهيه تەواو نابيت، تۆ دهچيته بهههشت. عومەر وتى: ئەوه چىيه، جارى ده مخهيتە ئاگرى جەهەنم و، جارى ده مخهيتە بهههشت، كهعبى ئەخبار وتى: سويند به خوا ئيمه تۆمان ديوه له تەورات دا كه لەسەر دەرگايهكى جەهەنم وهستاويت و ناهيلى خەلك بچنه جەهەنم، بەلام كه مردى، ئەو دەرگايه دەشكى و هەموو دكهونه ناوى. ئەنجا وتى: ئەى ئەميرى پرواداران، چى وهسييتىكت هەيه بيكه و، چى پەيمان هەيه بهجنى بهينه، تۆ دواى سنى رۆژى تر دەمریت، عومەر به سەرسوپمانهوه وتى: چۆن دەزانى؟ كهعب وتى: له تەورات دا بينيومه. عومەر وتى: ئەللاً ئەللاً ئايا ناوى عومەر له تەورات دا هەيه؟ كهعب وتى: نەخیر. بەلام كار و كردهوهتم له تەوراتدا بينيوه، بينيومه تيايدا كه تەمەنت ليزه دا تەواو دەبيت و، ئەجەلت هاتوه. بۇ رۆژى دواتر كهعب هاتوه و وتى: ئەى ئەميرى پرواداران، رۆژنىكت رويشتوه و دوو رۆژت ماوه، رۆژى دواتر وتبوى دوو رۆژت رويشتوه و يهك رۆژت ماوه، بۇ نويزى

بهیانی چوار شهممه، درایه‌بهر خه‌نجر، له کاتی نویژدا و له میحرابی پیغه‌مبه‌رداو مرد.⁴⁵⁴

میژوونوسان ده‌لین: ئەم زانینه و‌رده‌ی (که‌عب) نیشانه‌یه له‌سه‌ر ئەوه‌ی که ناگای له‌ته‌نینه ئەوداوه هه‌بوه بۆ کوشتنی عومەر، واته ئەویش ده‌ستی بوه و به‌شداره، ته‌نانه‌ت سه‌عاتی سفرو جیبه‌جئ کردنی‌شی زانیوه. ده‌یه‌وی وای له‌عومەر و موسولمانان بشیوینی که له‌ته‌ورات هه‌یه. جارێکی تر پیش موئامه‌ره‌که ئەبولؤلوه‌هات بۆ لای عومەر و شکاتی له‌ (موغه‌یره)‌ی گه‌وره‌ی کرد بوو که رۆژانه چوار دره‌می لێی ده‌وینت به‌رامبەر به‌و شتانه‌ی که دروستی ده‌کات له‌ده‌ساڤ و ئارد هاپ و ئامیزی تر، داوای له‌عومەر کردبوو که پێی بلێ له‌سه‌ری قورس نه‌کات، عومەر وتی: چی دروست ده‌که‌یت، ئەبولؤلوه‌وتی: ئاسنگه‌ری و دارتاشی و نه‌خش کاری. عومەر وتی: به‌موغه‌یره ده‌لیم داوای پاره‌ی زۆرت لێ نه‌کات، تۆش له‌خوا بترسه و له‌گه‌لیان باش به‌. عومەر به‌تاما بوو به‌موغه‌یره بلێ ناگای لێی بیت، به‌لام ئەبولؤلوه‌ به‌تۆپه‌ییه‌وه رۆیشت و وتی: دادپه‌روه‌ری عومەر هه‌موو که‌سی گرتۆته‌وه جگه‌ من. له‌گه‌ل مندا دادپه‌روه‌ر نه‌بوو!

ئەبولؤلوه‌ زۆر حاقد و دل به‌کینه بوو، به‌تایبه‌ت بۆ عومەر، چونکه له‌سه‌رده‌می ئەمدا ئمپراتۆریه‌تی هه‌زار ساڵه‌ی فارس روخا، لێی ده‌گێرته‌وه که ئەبولؤلوه‌ کاتیک که به‌مندالی به‌ندکراو و گیراو و به‌نده و کویله و سه‌بایا فارسه‌کانی مه‌جوسی ناو مه‌دینه ده‌گه‌یشت، ده‌ستی ده‌هینا به‌سه‌ریاندا و ده‌گریا و ده‌یکوت: عومەر جه‌رگی خواردم!

دوای ئەو وتووێژه‌ی له‌گه‌ل عومه‌ردا، به‌ریاری کوشتنی ده‌دات. له‌وانه‌یه له‌وه و پیش جوله‌که‌کان زۆر هانیان دا. ئەبولؤلوه‌ خه‌نجه‌ریکی دوو سه‌ره‌ی دروست کرد، زۆر قیژ بوو، رۆژیک چوو بۆ لای هورمزان و،

⁴⁵⁴. الکامل فی التاریخ: ج ۲ ص ۲۱۵-۲۲۸، تاریخ الامم الاسلامیه، خضری به‌گ. ج ۲ ص ۲۰-۲۴. عبقریه

عمر: المقاد، ص ۲۲۷. عمر نظره‌ عصریه‌ جدیده: بقلم د. محمد الطیب النجار، ص ۱۷۱، ۱۹۷۸.

خەنجەرەكەى نیشان دابوو، لىنى پرسى بوو: ئەم خەنجەرە چۆن دەيىنى؟
 ھورمزان وتبوى: بەمە لە ھەر كەس بەدەيت لە گيانى دەخەيت!
 رۆژىك عومەر بە مەدينە دا دەگەرا، ئەبولوللوئەى بينى و پىئى
 وت:(بيستومە وتوتە ئەگەر بەھوى ئاشىكى باراش دروست دەكەم، بە ئاو
 ئيش بكات.) ئەبولوللوئە بە قىنەوہ وتبوى: ئاشىكت بۆ دروست دەكەم
 عالەم باسى بكات!

عومەر بە ھاوريكانى وت: ئەو بەندە، ھەر شەى كوشتنى لى كردم.
 رۆژىك ئەو سيانە، ھورمزان و ئەبولوللوئە و جفینە⁴⁵⁵ لە جىيەك
 دانىشتبون، مشاورەريان دەكرد، ئەو خەنجەرە بە دەستى ئەبولوللوئە بوو،
 عەبدوپرەحمان كوپى ئەبوبكرى سديق، بەويا تىپەرى، كە بينيان، ترسان و
 پەشۇكان و ھەلسانەوہ و خەنجەرەكە لە دەستيان كەوتە خوارەوہ، ئەو
 خەنجەرە دوو سەرى ھەبوو لە ئاوەراستدا دەگىرا، ھەر ئەو خەنجەرە بوو كە
 درا لە عومەر. وا ديارە پىشتەر بيستبويان كە عومەر باسى كرد بون و، قسەى
 ئەحبار و خەوہكانيان گىزابويەوہ. بەيانى رۆژى چوار شەممە ۲۶ى
 زىلحەجە ۲۲ كۆچى لىنى درا.⁴⁵⁶

چۆن لە خەلىفە عومەر درا!

عەمرى كوپى مەيمونى ئەودى) دەلنى: نويزى بەيانى بوو، لە ترسى
 ھەيبەتى عومەر نەمدەويزا لە رىزى يەكەمى پىشتى عومەرەوہ نويز بگەم،
 دەچومە رىزى دووہم، رىك لە پىشتى عومەرەوہ و، تەنھا (ئىبن عباس) لە
 پىشمەوہ بوو، نويزى بەيانى دەستى پىن كرد، عومەر پىنش نويز لاي
 دەكردەوہ و خەلكى رىك دەكرد و، لارەكانى ئاگادار دەكردەوہ، كە رىك
 بوەستن لە ركاتى يەكەم دا سورەتى (يوسف) يان (ئەحلى)ى دەخويند، ھەتا
 كۆ دەبونەوہ. ئەو رۆژە (عەبدوللا كوپى عباس) و (عەبدوپرەحمان كوپى

⁴⁵⁵ . جفینە: خەلكى ئىنبار بوو، گاورد بوو، مەيلى بۆ فارسەكان ھەبوو. لە جەنگىكى شام دا گىرا.

⁴⁵⁶ . عبقرية عمر: عباس محمود العقاد. ص ۲۲۸.

عوف) له پشتیهوه بوون، نهبولولونه له ناوهپرستی ریزه‌کانه‌وه هات سن خه‌نجه‌ری به‌هیزوتوندی لی دا، یه‌کیکیان له شانی و دوانیش له ناوک و سکی، نه‌وانه‌ی سکی جئی خراپیان گرتبوو، عومر وتی (نهو سه‌گه کوشتمی) یان وتی (نهو سه‌گه خواردمی).

له توند لیدانه‌که، عومر که‌وته سهر زه‌وی، به لیشاو خوینی لی ده‌هات، نهو کاته له سوره‌ته‌که‌دا گه‌یشتبوه (وکان امر الله قدراً مقدوراً). دوا‌ی لیدانی عومر، نه‌بو لولونه ویستبوی ده‌ریچن، به راست و چه‌پدا به خه‌نجه‌ر (سیانزه) که‌سی تری پینکا، که پاشان (حه‌وتیان) شه‌هید بوون. که عه‌بدوپره‌حمان نه‌وه‌ی بینی، زیره‌کانه بورنوسینکی بو هه‌لدا و نه‌بولولو که‌وته ناوی و گیرا و ناچار به خه‌نجه‌ره‌که خوی کوشت و، یه‌کسه‌ر مرد. عومر ده‌ستی برد بو عبدالرحمن پیش که‌وی و نویژه‌که ته‌واو بکات، نه‌ویش پیش که‌وت و نه‌وانه‌ی پشتیه‌وه نویژه‌که‌یان بری، به‌لام دووره‌کان نه‌یان زانیبوو چی روی داوه، زوو زوو ده‌یان وت (سبحانه الله)، (سبحانه الله) واته هه‌له کراوه. عه‌بدوپره‌حمان پیش که‌وت، نویژینکی زور کورتی بو کردن. عومر بورایه‌وه و خه‌ریک بوو خور ده‌که‌وت، وایان زانی مردوه، یه‌کیک وتی نویژت کردوه. عومر هاته‌وه هوش و وتی: (نعم الصلاة والله، ولاحق ولاحظ لمن ترکها). نه‌نجا روی تی کردن و فه‌رموی: نویژتان کرد؟ وتی: به‌ئی. وتی: (لا إسلام لمن ترک الصلاة). ناویان بو هیئا له میحرابه‌که‌دا ده‌ست نویژی گرت، نویژی کرد، هه‌ر خوینی لی ده‌چوپا، به (ئین عباس) ی وت: بچو بزانه کئ بوو منی کوشت؟ وتی: (دور منی خوا نه‌بو لولونی مه‌جوسی لی ی دایت و خوی کوشت) وتی: خوا بیکوژی، خو من چاکه‌م له‌گه‌لدا کرد. سوپاس بو نهو خوی‌ه‌ی مردنی منی نه‌خسته ده‌ستی یه‌کیکی موسولمان و سوپاس بو خوا بکوژم ناتوانی له قیامه‌تدا به سوچه‌یه‌کی به‌ربه‌ره‌کانیم بکات که بو خوی بردبی! نه‌نجا به ئین عباسی وت: تو و باوکت زور هه‌ولتان دا نهو فارس و رومه سه‌بایانه بیته ناو مه‌دینه‌وه! وتی: نه‌گه‌ر بفه‌رمویت هه‌ر هه‌موویان ده‌کوژین.

وتی: جا ئیسته دهیان کوژن، دوای ئهوهی که به زمانی خۆتان قسه دهکن، نوژی ئیوه دهکن و، حهجی ئیوه دهکن. ئهجا بردیانهوه بۆ مالهوه. عهبدوللای کوپی عومر وتی: باوکم دهترسا ئهوه موسولمانیک بیت و له داخی تاوانیکی باوکم وای کردبیت، ههموو موسولمانهکان دهگریان و دهیان وت: خۆزگه خوا له تهمنی ئیمهی بختایهته سهر تهمنی عومر. وایان دهزانی تا ئیسته مصیبهتی وایان بهسهر نههاتوه، دکتۆریکیان بانگ کرد. دهنگه خورمای نهرم کراوی لهگهڵ شیردا دهدايه، له ریخۆلهکانیهوه دههاته دهرهوه، دکتۆر زانی خهنجهرهکان کاری خۆیان کردوه، وتی: ئهی ئهمری موسولمانان چیت بریار داوه بیکه، چونکه دهریت، عومر وتی: دکتۆر راستی له گهلمدا کرد، که ئهوهیان بیست دهست کرایه گریان. عومر وتی: ههر کس دهگری بچیته دهرهوه.

عهبدوللای کوپی عومر که ههوالهکهی بیست، شلهژا، وهک شیر دهرپهریه دهرهوه، که قسهکهی عهبدوپرهمان کوپی ئهبوپهکری بیست، ئهو سن تاوانبارم پیکهوه بینی بوو، بهو خهنجهرهوه، زانی پلانیکی مهجوسی مهسیحی جولهکهیه و ئهوسیا نه جیبهجیان کردوه، ئهبولولونه خۆی کوشت، بریاری دا ئهو دوانهی تر بکوژی. شمشیرهکهی ههگرت و رای کرد بۆ مالی (هورمان) و کوشتی، چو بۆ مالی (جفینه) و ئهویشی کوشت، چو بۆ مالی ئهبولولۆ، کچیکی بچوکی له مال بوو ئهویشی کوشت. ویستی بکهوینته ههموو فارسهکان و رۆمهکانی ناو مدینه. بهلام موسولمانهکان لێی کۆبونهوه، شمشیرهکهی خوینی لێ دهتکا. عومهری کوپی عاص هات، ئهوهندهی قسهی بۆ کرد، به نهرمی دواندی ههتا شمشیرهکهی لێ سهند، پاشان عهبدوللایان گرت له ههقی ئهوهی دوو پیاو و کچیکی کوشتوه، تهناوت نهگهر دهرکهوی دهستیان تیا ههیه، نابێ کاری وا بکات، چونکه ئهوه مافی خهلیفهیه و، ئهو مافی خهلیفهیه زهوت کردوه. ههندی سهحابه وتیان: دهبن بکوژرتهوه، هندی تر وتیان: دهبن عهفو بکری، هندی وتیان: بۆ هورمان و جفینه نهفرهتی خویان لێ بێ قهینا کات، بهلام بۆ ئهو کچه منداله دهبن تۆلهی لێ

بەسەنرئەتە، ھەندى تر وتیان: دوینى باوکی کوژراوه، دەتانهوی ئەمەز
ئەمیش بکوژن. رنکەوتن لەسەر ئەوهی بەنرئەتەوه لە بەندیخانەدا ھەتا
خەلیفە نوئی ھەلدەبژن. کە خەلیفە عوسمان ھەلبژنرا، (عەمری کوپی
عاس) وتی: کە عەبدوڵلا ئەو سیانەى کوشت تۆ خەلیفە نەبویت و، لە
سەردەمی تۆدا نەبوهو تۆ لای بەرپرسیار نیت. چاک وایە عەفوی بکەیت.
(عوسمان) بریاری دا بەری بدات. بریاری دا لە مالى تایبەتی خۆی پارەى
کوژرانى ئەو سیانە بدات.

عومەر عەبدوڵلاى کوپی بانگ کرد، وتی: قەرزەکانم بژمێرن بزانن
چەندە؟ کوژیان کردەوه دەبینن (٨٦) ھەزار درھەمە، پاشان وتی ئەگەر مردم
ئەو قەرزانە لە مالى (ئال عومەر) بدەرەوه، ئەگەر تەواوی نەکرد، لە مالى (ئال
عدى) ئەگەر ھەر تەواوی نەکرد لە مالى (قورەیش). (عەبدوو پەرھمان کوپی
عەوف) وتی: ئەى بۆچی لە بەیتولمال نەیداتەوه، عومەر وتی: پەنا بە خوا
ئەگەر شتى وا بکەم. ھەتا تۆ و ھاوریکانت نەیکەنە پرۆبیانوی قسەوباس و
دەلیل بۆ شتى تر.

بەلام (عەبدوڵلا) وتی: من خۆم زامنم و دەیدەمەوه، کە عومەر ئەسپەردە
کرا، عەبدوڵلا لە بەردەم شورا و موھاجرین و ئەنساردا ئاشکرای کرد کە
ھەموو قەرزەکان دەخاتە ئەستۆی خۆی و ئەو دەیداتەوه، دواى ھەفتەیک
ھەموو قەرزەکانى دایەوه و عوسمانیش شایەتى دانەوهى بوو.

سیاسەتیکى سەیر بۆ ھەلبژاردنى خەلیفە

زۆر داوایان لە خەلیفە کرد جینشینیک دیاری بکات، عومەر وتی: دەبینم
ھاوریکانم لەسەر شتىکی خراب سورن، من جى نیشین جى دەھیلیم بۆ ئەو
شەش کەسە کە پیغەمبەر مرد، لایان رازی بوو.

ئەگەر یەکیک لەو دوو پیاوہ بمایە: (سالم مەولای ئەبى حوزەیفە) و
(ئەبوعوبەیدەى جەراح) دەمکردنە جینشینى خۆم، ئەم بارەم دنایە
سەرشانیان، ئەگەر خواى گەرەش پرسىاری ئى بکردمایە بۆ (ئەبوعبیدە)
دەمگوت: لە پیغەمبەرم بیست دەیفەرموو (ئەمىن ھذە الامة)، لە بارەى

(سالام) يشهوه ده مگوت: له پيغه مېرم بيست ده فرموو (ان سالماً شديد الحب لله).

بۇ روژى دوايى كۆمەلىك هاتن، له ناويان دا (موغەيرەي كوپى شوعبەي) تيا بوو، موغەيرە وتى: عبدوللاي كوپت بكة به جينشين، عومەر فرموي: خوا بتكوژى، سويند به خوا لمېر خوا ئەو قسەيه ناكەيت، ئەگەر خەلافەت چاك بى، ئەوا پيئوهى بوين، ئەگەر شەرپ بيت با ھەر من له سەرى محاسبە بكرىم.

عومەر كارى خەلافەتى دا به شورا، شورا ئەو شەش كەسە بوون كە مژدەي بەھەشتيان پى درابوو كە برىتى بوون له: (عثمان كوپى عەفان، عەلى كوپى ئەبوتاليب، عەبدوپەرھمان كوپى عەوف، سەعدى كوپى ئەبى وەقاس، تەلحە كوپى عەبدوللا، زويپىر كوپى عەوام) بەلام حەوتەم كەسى تىنەختست كە مژدەي بەھەشتى پى دراوہ و ناوى (سەعيد كوپى زەيدە)، چونكە خزمى خۆي بوو، بۇ ئەوہى ئەمارەت له خزمانى خۆي دورر بخاتەوہ، عومەر ئەو ھەلبژىراوانەي كۆكردەوہ، چون بۇ لاي پىي وتن:

(سەيرى خەلكيم كرد ناكوكيم تيا نەبين، ئەگەر بييت ئەوہ له نيئوہويە) خيئەكانتاتن حەز دەكەن يەكئى لەو سيانە (عوسمان و عەلى و عەبدوپەرھمان) بييتە جىنشين، ئەگەر بوون، ھىچ كەس له عەشيرەت و خزمانتاتن دامەنين بەسەر گەردنى خەلكەوہ.

پاشان وتى: ئەو شەشەتان كۆبينەوہ، بۇ ئەوہى يەكيكتان ھەلبژىرن، با عەبدوللاي كوپى عومەريش نامادەبييت، بەلام ھىچى به دەست نەبييت، ئەگەر (سەعد) تان كرد، ئەوا باشە، دەنا مشاورە به خەليفە بكن، من لمېر لاوازي و خيانەت عەزلم نەكردوہ له سەركردايەتى سوپاي عىراق، با (سوھەيب كوپى سفان) واتە صھيبى رۆمى. نويزتان پى بكات ئەو سى روژە. ئەنجا به تەلحەي ئەنسارى وت: به خۆت و (۵۰) كەس له گەلەكەت واتە (ئەنسار) لەگەل ئەو شەش كەسە بن (خاوەناني شورا)، پاشان له مائىكدا سى روژ كۆدەبنەوہ، بۇ ئەوہى له نيوان خوياندا يەك كەس ھەلبژىرن، خۆت و ئەو پەنجا كەسە له بەر

دەرگاکیان دا بوهستن، سنی رۆژ مهینن کەس بجیتە ژورەوہ بۆ لایان، نەهینن
ئەو شەش رۆژە تیبپەرئ یەکیکتان هەلبژاردبێ بە ئەمیری خۆتان.

ئەنجا بە (میقدادی کوری ئەسود) ناسراو بە (فارس رسول اللہ) ی وت:
سنی رۆژ بەسەر سەری ئەو شەش کەسەوہ لە ئەهلی شوراوہ بوہستە،
چاودیریان بکە، ئەگەر پینجیان رازی بون بە یەکیکیان، دانەیهکیان رازی
نەبوو، بدە لە ملی ئەو دانەیه. ئەگەر چواریان ریکەوتن و بە یەکیکیان رازی
بون، دوانیان رازی نەبوو، بە شمشیر بدە لە سەری ئەو دوانە. ئەگەر سیان
رازی بوون بە یەکیکیان و، سیان بە یەکیکی تریان رازی بوون، لەویدا
(عەبدوللا کوری عومەر) بکە بە حەکەم. با لایەکیان هەلبژیرئ، ئەگەر بە
حوکمی عەبدوللا رازی نەبوون، لەگەڵ ئەوانیان بە کە عبدالرحمن کورئ
عەوفیان تیاہ و ئەوانی تر بکوژە. مادام رازی نین بەوہی کە خەلکی پئی
رازیه. ئەگەر سنی رۆژەکە تەواو بوو، بۆ رۆژی چوارەم کەسیان هەلنەبژارد بوو
هەر شەشیان بکوژە. ئەنجا عومەر وەسیەتی بۆ جینشینی دواي خۆی کرد کە
هینشتا هەلنەبژیردرا بوو بەم جۆرە: (وەسیەت بۆ جینشینی دواي خۆم دەکەم
کە لەگەڵ موهاجرین و یەکەمەکاندا، ئەوانەي سەرەتا موسولمان بوون. مافی
خۆیان بداتئ و کاروباریان بپاریزئ، لەگەڵ ئەنسار دا باش بیت، ئەوان بون
مال و نیعمان و بپروایان بۆ مسوگەر کردن و بۆیان داہین کردن، چاکەکانیان
وہربگیرئ و، لە خرابەکانیان ببورن، لەگەڵ خەلکی ئەنساردا چاک بن،
ئەوانەي پشت و پەنای ئیسلام بوون لە تەنگانەدا، ئەوان دارایییان بۆ ئیسلام
کۆکردەوہو، چقنی چاوی دوژمن بوون.

لەگەڵ ئەعراب کە رەگەزی عەرەبن باش بن، ئەوان مادەي ئیسلامن، لەگەڵ
ئەهلی زیمە باش بن، ئەوانە لە پەنای خواو پینغەمبەردان، پەیمانەکانیان
بپارینن زیاد لە توانای خۆیان تەکلیفیان لی مەکن.

عومەر سنی رۆژ مایەوہ، چوار شەممە ۲۶ زیلحجە سالی ۲۳ کۆچی لە
نوێژی بەیانی لی دەرا، پینج شەممە و هەینیو شەممە مایەوہ، لەو رۆژانەدا

سوهیبی رومی نویژی به موسولمانان دهکرد، بۇ شهوی یهك شهमे
 حهزرتی عومر وهفاتی کرد که دهکاته یهکمی موهرهه سالی ۲۴ کۆچی.
 وهسیهتی بۇ عبدهوللای کورپی کرد: (ئهگه مردم وهرم گپره رووه و قیبله،
 چاوهکانم بنوقینه، دهست به کفنهوه بگرن، دهست به قهبرهوه بگرن. با ژن
 لهگهله جهنازه کهمدا نهیت، به قسهیهک باسم مهکن که تیامدا نهبن، خوا
 چاکتر دهمناسی، که ههلتان گرتم خیرا بم بهن.)

له کاتی گیان دان دا عوسمانیان بانگ کرد، دهبینن سهری له باوهشی
 عبدهوللای کورپی دایه، عومر وتی سهرم بخنه سهر زهوی، که خستیان
 گوینیان لی بوو وتی: (وهیل بۇ خۆم و دایکم ئهگه پیم خوش نهییت خواجه
 گیان.) نهجا گیانی پیروزی دههچوو _ رهزا و رهحهتی خوی لی بیت _ ههر
 نهو شهوه عبدهوللای کورپی شوردی به (ناوی سیدر)، به سن بهرگ کفنیان
 کرد، دوی نویژی بهیانی به ئیمامهتی سوهیبی رومی نویژیان لهسهر کرد،
 نهجا بردیان بۇ مانی عانشه و له پال پیغمهبر و نهبو بهکر دا نهسپهدهیان
 کرد.

عانشه دههفرموئ: پیش شهوی عومر بهینن، سههپوشم لادهبرد و جلی
 ههروام له بهر دهکرد دهه وت میزدهکهه و باوکمه. بهلام که عومر دفن کرا خۆم
 دهپاراست سههپوشم دهکرد و جلی تهواوم له بهر دهکرد، چونکه عومهریان
 لهگهله بوو.

تهمهنی عومر ۶۲ سال بوو، ههر وهک تهمهنی پیغمهبر و نهبو بهکر _ خوا
 له ههموویان رازی بیت _، عومر ۱۰ سال و شهش مانگ و چهند رۆژیک
 خهلیفه بوو.

که عومر مرد فیتنه هاته ناو میلههتی ئیسلام و، ههتا نهههرو ههر
 بهردهوامه. جئ نشینی عومر بهههستیکی بههیز بوو، عومر دههراگایهکی
 داخراو بوو بهرامهبر فیتنه، له ژیانی خوی دا توندوتولی بارودوخی راگرت و
 فیتنه ئاسهاری نهبوو، که عومر شههید کرا نهو بهههسته نهما و دههراگا شکا
 و دوی نهو فیتنه وهکو لافاو هات.

(حوزەيفە يەمانى) دەئى: رۆژنىك عومەر وتى. كىن فەرموودەكەى پىنغەمبەرى لەبەرە لە بارەى فیتنەوہ؟ وتم: من، وتى: تۆ نازاى نادەى بىللى. من فەرموودەيەكم وت. عومەر وتى ئەوہنا، ئەو فەرموودەيەى كە باسى فیتنە دەكات كە وەك دەريا شەپۆل و مەوج دەدات. عومەر وتى: لەويا دەرگاكە دەشكىن يان دەكرىتەوہ. حوزەيفە وتى: دەشكىن. عومەر وتى: مادام دەشكىن كەواتە داناخرى ھەتا رۆژى قىامت!

عومەر دەيزانى ئەو دەرگاىە خۆيەتى و دەشكىن، دەرگاىەكى داخراوى بەھيزە بەرامبەر فیتنە، كە شكا فیتنە لافا و دەكاتە ناو كۆمەنگەى ئىسلامى تا رۆژى قىامت بەردەوام دەبىن. عومەر دەيزانى كە مادام دەرگاكە دەشكىن، كەواتە عومەر دەكوژى.⁴⁵⁷

خەلىفە عومەر لە لەش و لاردا و، لە سروشتى دەرونى و، راوبۆچووندا زۆر لە خەلىفەى پىنشوو (ئەبوبەكر) _ رەزاي خواى لى بىت _ جىاواز بوو. عومەر بالابەرز بوو، چوار شانە و، دەفەى ناوشانى پان و سروشتى دەرونى توند بوو، سەرى چاكسازى بوو، چەپ لەر بوو، رىشى رەش و، بۆيەى دەگرد، لە ھەموو رووداو و ئەزمونىك شتىكى وەردەگرت، جگە لەوہى كە ئىسلام و دوو مامۇستاكەى پىنشوو زۆر شتىان فىر كرد بوو، نەيدەھىشت ھىچ روداوىكى بەبىن وانە و لى فىر بوون بەسەردا تىن بپەرىن، تىكەئىەكى سەيرى ھەبوو لە وردى زەين و، تىژى سروشت و، تواناى بەسەر دەسەلاتى حوكم دا، لە ھەمان كاتدا لەبەردەم مىللەت و رووداوەكاندا ھىمن و لەسەرخۆ بوو، سەيرى ھەموو لايەكى دەگرد ئەوسا بپىارى دەدا، زۆر بەسرا بوو بە ئاينەوہ، ئايەتەكان و روداوەكان دەيانگرىاند، داواى دەگرد كە نابىن ئەوئەندەى تالە مويەك بىينم يان بىيستم كەس لە ئاين لابتات، ھەمىشە دارىكى پىن بوو، ھەر كەس لاي دايە بەوہ لىنى دەدا، كۆرەكەى عارەقى خوارد بوو، بانگى كرد و لەبەردەم خەلكىدا جەئدى لىندا، كراسىكى ھەبوو، لەگەل سەرجلىكى پىنەداردا،

⁴⁵⁷. الخلفاء الراشدون: دكتور صلاح عبدالفتاح، ص ۷۵-۱۰۲.

زۆربەى جار خورما و زەيت و نانى جۇ خواردىنى بوو، ھەموو مەبەستى
بلاۋبوونەھى ئاينى ئىسلام و ئاشتى بوو نەك شەر.⁴⁵⁸ پېغەمبەر دەيفەرموو:
(ما طلعت الشمس على رجل خير من عمر).⁴⁵⁹

نازايەتتەكى سەيرى ھەبوو، چىرۆكى موسولمان بوونى مەشھورە، يەكسەر
ئاشكراى كرد، كۆچ كردنى ۋەكو كۆچ كردنى كەسى تر نەبوو، كە موسولمان
بوو، ئىسلام ئاشكرا بوو. عەبدوللا كوپرى مەسعود دەلنى: لەپوژەۋە عومەر
موسلمان بوو بەردەوام سەربەرزىن، لە جىيەكى تردا دەلنى: (عومەر يەكەم
كەس بوو، بە ئاشكرا باسى ئىسلامى كرد و، رايگەياندى). لە بازارى عوكازدا
پالەۋانى دەكرد، لاشەى گەرە و بالاي بەرز بوو، بەخۆۋە بوو، لە كاتى
رۇيشتندا خىزا بوو، سوارچاكيكى شارەزا بوو، بە تەۋارى ماناۋە سەربازىكى
تەۋاۋ بوو، ھەميشە ۋاى ھەست دەكرد، بارىكى قورسى بەسەر شانەۋەيە،
ئەۋەندە ھەستى بە لىپرسراۋىتى دەكرد، بە ئاشكرا راي خۆى دەوت، كە بوو
بە خەلىفە يەكسەر خاليدى لاپرد، كە سەركردەى سوپاي شام بوو، كە باس
ھەر باسى خاليد بوو، لە گەرەمەى شەردا نامەيەكى نارد و لاي برد، وتيان
بۆچى؟ فەرموى با خەلك نەزائى سەركەوتنەكان لە خاليدەۋەيە. با بزائىن لە
خواۋەيە! خاليدىش ئەۋەندەى غىرەتى عومەر بە غىرەت بوو، شەھامەتى ۋا
بوو، يەكسەر خۆى خستە ژىر سەرەپەرشتى و بىرارەكانى ئەبوعوبەيدەۋە،
ھەرگىز ۋاى نىشان نەئەدا لىئى كەم كراۋەتەۋە، فەرموى من سەربازم لە ھەر
جىيەكدا بىت، حىكەتى ئەبوعبىدەش ۋابوو لە ھەموو بچوك و گەرەيەكدا
مشاۋەرەى پى دەكرد و بە گوئى دەكرد، را، راي خاليد بوو، ئەبوعبىدە
جىيەجىنى دەكرد! ۋەلاى نەنا، ھەتا بچوك بىتتەۋەو نەبىتە مونافسى ۋەك
ئەمرو باۋە!

زۆر جار قورئان پالپشتى لە راكانى عومەر دەكرد، لەبەرئەۋە خەلكى زۆر
بە گوئىيان دەكرد، خەلكى دەۋرى حوشترىكى نەخۇشيان دابوو،

⁴⁵⁸. قصة الحضارة: ول ديورانت. ج ۱۲ ص ۷۵.

⁴⁵⁹. الترمذي: باب (۱۷) ص ۴۶.

نه‌خۆشیه‌که‌ی دیاری بوو، به‌لام له ناوه‌وه‌ی بوو، عومەر ده‌ستی کرد به سکیا له دو‌وه‌وه‌ی و وتی: ده‌ترسم خوا لێم بپرسی ئه‌وه‌چی بوو له ناو سکیدا!
 عبدوللا کوری مه‌سعود ده‌یوت: (کان اسلام عمر فتحاً، وه‌جرته نصرأ، و امارته رحمة) ئه‌وه‌نده‌ی حه‌ز له شورا و راویژ بوو، پرس و پرای به دۆست و دوژمن ده‌کرد، مندالی ده‌بینی پرسی پێ ده‌کردن و ده‌یفه‌رموو ئه‌مانه بیریان تیزه، له مه‌سه‌له‌یه‌کی جه‌نگیدا پرسی کرد به (هورمزان) پاشای ئه‌هواز که تازه گیرا بوو. به گوێشی کرد و سه‌رکه‌وتنی له ئه‌سه‌فه‌مان به ده‌ست هانی. پێیان ده‌وت: ئه‌وه چیه ئه‌و گه‌وره سه‌حابانه ناکه‌یته والی؟ ده‌یفه‌رموو: حه‌ز ناکه‌م ئه‌وانه به‌و کارانه پیس بین.⁴⁶⁰

وه‌رزی حه‌جی کردبوو کاتی پرس و راو لێپێچینه‌وه‌ی ئه‌میره دووره‌کان و وه‌رزی به‌خۆداچوونه‌وه‌ی بوو، داوای کرد بوو له کاتی حه‌جه‌کاندا هه‌موو والی و لێپرسراوان و ئه‌وانه‌ی گله‌ییان، یان شکاتیان هه‌یه بگه‌نه مه‌که و، هه‌والی ویلایه‌ته‌کان و والی و لێپرسراوه‌کانی له حاجیه‌کان ده‌پرسی، ئه‌و چاودێرانه‌ش به راپۆرته‌کانیا‌نه‌وه ده‌هاتن که بلای کردبوونه‌وه به هه‌موو ویلایه‌ته‌کاندا بۆ چاودێری کردنی والی و ئه‌میر و فه‌رمانبه‌ره‌کان.

نۆر سوور بوو له‌سه‌ر نوێشت و چاره‌نووسی سوپای ئیسلام، ده‌یپاراستن، ده‌ترسا خوا له هه‌موو نکۆیه‌کی پیرسیته‌وه، هه‌ر بۆیه ئه‌میش محاسبه‌ی هه‌موو نکۆیه‌کی ده‌کرد و له هه‌یج که‌س نه‌ئه‌ترسا. له غه‌می میلیه‌ت و، ترسی محاسبه‌ی خوادا ده‌یگوت: سویند به‌خوا له‌و رۆژه‌وه ئه‌م باره‌م دراوه به شاندا. ناتوانم نوێژ بکه‌م و سوچه به‌رم، ده‌ست به سوهرتیک قورئان ده‌که‌م، نازانم له سه‌ره‌تادام یان له کۆتایی دا له له غه‌م و خه‌فته‌ی خه‌لکدام.⁴⁶¹

460. طبقات ابن سعد: ج 2، ص 282.

461. تاریخ عمر: ابن جوزی، ص 52.

که شەرىك دەبوو، دنیای ئى دەھاتەرە يەك، ھەتا دەكەوت بە بارىكدا، كەسىكى زۆر پاك بوو، پىغەمبەر (ﷺ) دەيفەرموو: (قد كان يكون في الأمم قبلكم محدثون، فإن يكون في أمي منهم احد، فإن عمر بن الخطاب منهم) محدثون واتە ملھمون.⁴⁶² واتە خاوەن ئىلھام و دلى خەبەرى دەدا.

كە عومەر رايەكى دەبوو، لەسەر ئەر رايەى ئەر، ئايەت دەھاتە خوارەو، ھەمیشە راوبۆچوونەکانى راست دەردەچوو، موافقى قورئان بوو. لە بۆچونى ھەموو يەككى تر لە قورئانەو نزیکتەر بوو، فیراسەيەكى سەیری ھەبوو، كە ھەمیشە خۆى پشستی پى دەبەست و دەپینکا. دەيگوت: (من لم ينفعه ظنه، لم تنفعه عينه)، نمونەى زۆرە، لەو بارەيەو ناوى دەركردبوو، خەلكى باسیان دەکرد، شتى زۆریان ئى بینى بوو. يەككى لە بۆچونەکانى و، دوربینى و بىرتیزىھەکانى ئەو بوو كە خاكى (سەواد) رەشە خاكى عىراقى دابەش نەكردبوو، خەراجىشى لەسەر دانا بوو بە ھونەرىكى سەیر. وە خاكى ميسرىشى دابەش نەكردبوو، ھەتا خەراجەكەى بۆ عامەى خەلك بى نەك بۆ ئەفراى تاك. ئەو لە بەرژەوھەندى جوتیاران بوو. نامەى نووسى بۆ عەمرى كۆپى عاسى والى ميسر و فەرموى: (لا تقسما وذرهم يكون خراجاً و فيناً للمسلمين و قوة لهم على جهاد عدوهم). بەو كارە وای كرد بوو كە خەراجى زەوى وزار و (جزیه) و ئەوانى تر كە لەو شىوھەين، بوو بويە مەوارىدى نەگۆر و بەردەوام بۆ دەولەت، ئەمیش خەرجى دەکرد لە خزمەتى ئاین و بەرژەوھەندى گشتى دا، لەو مەعاشى والیھەكان و قازىیەكان و ئەھلى فتاوى زانایان و سوپا و چاگردنى رىگا و مزگەوت كردنەو خو ئامادەكردن بۆ جیھاد و پردو رىكخستنى روبارەكان.

بەو پارەى بېرى بويەو بۆ سوپا. سەرباز كە لە دور و لاتەو جیھادى دەکرد، ئەگەر ژيانى خاوخیزانى بە باشى مسۆگەر نەكرايە، غەمى مال و مندال نەیدەھىشت جیھاد بكات. ئەوئەى بۆ دەبېرینەو، زۆر چاك پىزى دەژيان و لییان دەمايەو.

⁴⁶² . صحیح مسلم: ج ۷ ص ۱۰۵. فتح الباری بشرح البخاری: ج ۷ ص ۴۰.

نەخشەيەكى بۇ داھاتوو ھەبوو ئەگەر بەمايە دەنگىكى گەورەى دەدايەو،
بەلام مەرگ رىنگەى نەدا. دەيفەرموو (ئەگەر مام. زیادەى پارەى
دەولەمەندەكانم كۆدەكردەو و دابەشم دەكرد بەسەر ھەژاران و كۆچ
كەراندا).⁴⁶³ واتە ھەژارەكانم دەبەردە رىزى دەولەمەندەكان و دەستيانم
دەخستە ئىش، ھەتا ھەموو مىللەت لە كار و ئىشدا بن.

لە جىيەكدا دەفەرموئ: (ئەگەر بىم زانىبىايە كەسىكى تر لە من باشتەرە بۇ
ئەم كارە، داوام ئى دەكرد، بدات لە مەم پىم باشتەرە بوو ھەتا من والى ئەوان بىم)⁴⁶⁴

⁴⁶³. للمطلي: ابن حزم. ج 6 ص 158.

⁴⁶⁴. تاريخ عمر: ص 41.

بهشتی نویسه‌م

* شیوازی دهوئه‌تداری له شارستانییه‌تی نیسلامیدا

* بنچینه‌کانی دهسه‌لاتی سیاسی له دهوئه‌تی نیسلامیدا

* رواله‌ته گشتیه‌کانی سیسته‌می سیاسی نیسلامیی

* شیوازی دهوئه‌تداری له سه‌رده‌می خوله‌فادا

* دهوئه‌تی عومه‌ر

۱- به‌رده‌وامی له فتوحاتی نیسلامیدا

۲- بنیات نانی دهسه‌لاتی حوکم

ا- خه‌لیفایه‌تی

ب- ولایه‌ت

ج- به‌یتوئال (مالیه)

د- جزیه و نه‌هلی زیمه

۳- گه‌شه‌پیکردنی زانستو زانیاری و بلاوکردنه‌وهی

زانایان

* عومه‌ر له به‌رده‌م گرفته‌کاندا

* دروست بوون و روخانی شارستانییه‌کان

* هوی روخانی نیمپراتوریه‌تی فارس و روم

* هوی شکستی شارستانییه‌تی فارس و روم

بنچینه‌کانی دسه‌لاتی سیاسی له دهوله‌تی ئیسلامیدا

پنجه‌مبهری ئیسلام (ﷺ) هندی بنچینه و بناغی پتهوی بۆ حوکم دانا، که نه‌ک له رژیمی سیاسی شارستانیه‌کانی پینشو (فارس و رۆم) نه‌نه‌چوو، به‌لکو له وانیش له پینشتر بوو، گهره‌ترین ویست و مه‌به‌ستی دسه‌لاتی سیاسی ئیسلامی نه‌وه بوو که خوشبه‌ختی و خوش‌گوزهرانی زۆرینه‌ی خه‌لکانی میلله‌ته‌که‌ی به‌ینیته‌ دی. له و بنچینه‌نه:

۱. به‌یعه‌ت کردن: پنجه‌مبهر نه‌م شیوازه‌ی به‌کار ده‌هینا بۆ دوو کات:

۱- بۆ کۆمه‌لگه‌یه‌ک که موسولمان بوونایه، به‌یعه‌تی ئی وهرده‌گرتن، که گوی راپه‌لی خواو پنجه‌مبهر بن، بپروا به تاکی خوا، پنجه‌مبهرایه‌تی محمد، قورنان، واز هینان له خورپه‌وشتی نه‌فامی پینشو، ده‌ست گرتن به ره‌وشتی جوان. نه‌مه له به‌یعه‌ی یه‌که‌م دا له و کۆمه‌له‌ی وهرگرت که له ده‌وری کۆبونه‌وه، بۆ سالی داها‌توو که دوباره کۆبونه‌وه، هه‌ندی‌ک خالی تری بۆ زیاد کردن، به‌ گۆیره‌ی فراوانبوونی سنوورو به‌ره‌وپینش چوونی ده‌عوه و زیادبوونی نه‌دامانیان وه‌کو: پشت گرتنی پنجه‌مبهر له شه‌ر و ناشتی دا له دژی دوژمنانی ئاین، گۆیراپه‌لی له چاکه‌دا، هه‌ق وتن.⁴⁶⁵

ب - به‌یعه‌ی دووه‌م بۆ کاری سیاسی بوو، که حکومه‌تی ئیسلامی دروست بوو، واته به‌یعه‌ت دان بۆ هه‌لبژاردنی که‌سێک بۆ سه‌رکردایه‌تی و به‌یعه‌ت دان به‌ گۆی راپه‌لی کردن بۆ دسه‌لاتی ئیسلامی و پشت گرتنی.

۲. شورا: خه‌لیفه‌ دوای پنجه‌مبهر به‌ شورا هه‌له‌ده‌بژێردرا، شیوازی‌که که موسولمانان بۆ نه‌نجام دان و بریاردانی هه‌موو کارێک بۆی ده‌که‌رینه‌وه‌و بیروپای تیا ده‌گۆرینه‌وه‌ و دوای خیر بۆ یه‌کتی ده‌که‌ن. (وشاورهم فی الامن)، (وامرهم شوری بینهم).

۳. نازادی بیروپاو راگۆرینه‌وه‌ راده‌ربهرین، به‌بێ نه‌مه‌ نرخ بۆ شورا نامینن. که‌س نه‌وه‌نده‌ی پنجه‌مبهر ریزی رای به‌رامبه‌ری نه‌گرتوو، هه‌رچه‌نده

465 سیره‌ بن‌مشام: ج ۲، ص ۲۰. تاریخ الامم الاسلامیه: خضری‌ باند. ج ۱، ص ۷۹.

پنویستی به رای کەس نەبوو چونکە (وەحی) پالپشتی بوو، بەلام جیاوازی له نێوان کاری خۆی وەک مۆفئیک و کاری پێغه‌مبەرایەتی دای دەکرد، ئەوەی خوا فێری دەکرد بە ناوی خواوە رای دەگەیاندا، نازادی بیروپراو راگۆڕینه‌وه‌شی سەرپشک کردبوون و گۆئی له هه‌موو کەس دەگرت.⁴⁶⁶

٤. دادپەرۆری (عه‌داله‌ت). قورئان خالەکانی دادپەرۆری هه‌موو دیاری کردبوو، موسولمانان له نێو خۆیان و له دسه‌لاتی سیاسی دا جێ‌به‌جێ‌یان ده‌کرد، نایه‌ت و فهرمووده‌ له‌و باره‌یه‌وه زۆره. (احب الخلق الی الله، الامام العادل).

٥. کاملی و ته‌واوی رژیمی ئیسلامی دینی و دنیاوی: پێغه‌مبەر یه‌که‌م ده‌ولەتی له‌ مه‌دینه‌ دروست کرد، دسه‌لاتی دینی و سیاسی (دنیاوی) پێکه‌وه‌ گری داو کۆی کردنه‌وه، مه‌به‌ستی ئەوه‌ بوو نایینی ئیسلام نایینی دنیا و، قیامه‌ته‌.

رواله‌ته‌ گشتیه‌کانی سیسته‌می سیاسی ئیسلامی

ئىسلام به‌وه‌ی که ته‌واوکەری نایینه‌ ناسمانیه‌کانی پێش خۆیه‌تی و، هاتوووه‌ بۆ راستکردنه‌وه‌ی گه‌لان و میلیه‌تان و له‌په‌روی بیروپراو په‌وشته‌وه‌ راست که‌ره‌وه‌ی هه‌له‌ی میلیه‌تانه‌. کۆمه‌لنی سیمما و ره‌وشتی تایبه‌تی هه‌یه‌:

١- نامه‌ی ئیسلام جیهانیه‌، ناوه‌رۆکه‌که‌ی مۆفایه‌تیه‌، ئیسلام سنوری ره‌گه‌ز و ره‌نگ و زمانی تێ‌په‌راندوه‌، هه‌یج جیاوازیه‌ک نایینی له‌ نێوان تاکه‌کاندا و وەک یه‌ک بۆ هه‌موان هاتوه‌ (یا ایها الناس انی رسول الله الیکم جمیعاً)⁴⁶⁷ (و ما ارسلناک الا رحمه‌ للعالمین)⁴⁶⁸ به‌لام یاسا ئەوروپیه‌کان دوا‌ی چه‌رخ‌ی (١٨) به‌ پله‌ی یه‌که‌م ره‌گه‌زو و زمان و میژووی هاوبه‌ش ده‌خویننه‌وه‌.

466. مفاهیم اسلامیة حول الدين والدولة: ابوالاعلی المودودي. ص ٩٧، الکویت ١٩٧٧

467. القرآن الکريم: سورة اعراف، آية ١٥٨.

468. القرآن الکريم: سورة انبياء، آية ١٠٧.

۲- له ئىسلامدا دەسەلاتى يەكەم بۇ خواو قورئان و پىتغەمبەرو سوننەتەكانىيەتى، ھەتا ئەمر و نەھى و بېرىارى ئەوان ھەبىئ، كە دەسەلاتى بەرز و پېرۇزن و لە سەروى بېرىارى مەرفۇھەون كە دەبىت لە ژىر سىبەرى بېرىارە بەرز و پېرۇزەكاندا كاروبارى دىنبايى خۇيان رىك بىخەن.

بەلام لە دەستورە دانراوہ زەمىنەكاندا كە تەنھا بەرھەمى عەقلى و زەينى مەرفۇھە و، نىرخ بۇ دەسەلاتى بالا دانائى. بېرىارى چەسپاوو نەگۇپىان نىھ، ھەر بۇيە سالانە لە گۇپانكارى و كەم و زىادكردن و دەستكارىكردنيدان.

۳- گونجاندىن و پەيۋەست كردنى يېرۇپاى ئىسلامى بە قىيەم و رەوشتى مەرفۇھە، واتە سىستەمى سىياسى ئىسلامى پاىيەكى بەرزى بۇ رەوشت و داب و نەرتى مەردم دانراوہ، جگە ھەندىكى نەشيا و و نەگونجاو، ئەوانى تر رىز دەگرى و دەپھىلەتتەوہ.

۴- يەكسانى: ئىسلام بە يەك چاۋ سەيرى ھەموو كەسنىك دەكات لە دەولەتى ئىسلامىدا جىاۋازى لە نىۋان تاك و كۇدا نىھ، ھەر رەنگ و زمان و پلە و پاىيەكى ھەبىت، بەرز لاي خوا ھەرئەوہىە كە خۇي دەفەرمۇيت (ان اكرمك عند الله اتقاكم)⁴⁶⁹، (و اذا حكمتم بين الناس ان تحكموا بالعدل)⁴⁷⁰

۵- دەسەلاتى سىياسى ئىسلامى كەفالىتى ئازادى تاك مەسۇگەر بكات، بە مەرجى لە شەرع لا نەدات و بگونجى، دەبىن سەرو مال و ناموسيان پارىزراو بىت و جى و گوزەرانىان داىين بكات، بە گومان كارى تاوان نەدات بەسەر كەسدا، مافى ھەموو كەس بپارىزى، تاكەكان ئازاد بن لە عەقىدە و يېروباۋەپىاندا⁴⁷¹. (لا اكرهه فى الدين)⁴⁷².

⁴⁶⁹ القرآن الكريم: سورة حجرات، آية ۱۳.

⁴⁷⁰ القرآن الكريم: سورة نساء، آية ۵۸.

⁴⁷¹ الثقافة الإسلامية: د. محمد محمود ربيع، ص ۴۵۵، ط ۱، ۱۹۸۹ الكويت.

⁴⁷² سورة (بقرة) آية ۲۵۶.

شيوازی دموئه تدارى له سهردهمى خه ليفه گانى راشديندا

ئىسلام (چوارده) سده حوكمى زۆرترين خهلكى سهر زهوى كرد. ئەم ماوه دورو دريژه بئى گومانين كه باش و خراپى تئى دهكه وئيت. ئىنسانف نيبه كه خالىكى لار و خراپ لهو هه موو سالانه دا هه ل گۆزى و بيخه يته پروو هه زار و چوار سهد سالى پئى ناشرين بكهيت!

ئه گهر يه كيك خراپه ي چوارده سده كوچكاته وه له ميژووى نه ته وه ي ئىسلامدا و بيه وئيت موسولمانانى پئى ناشرين و تاوانبار بكات، ئه وه ده توانيئت و زۆريشى بو كۆده بيته وه. ته نها ساويلكه گانى پئى ده خه له تئى، به لام مروفى ژير با بئى پرواش بئى وه كو (ويل ديورانئ) و (كارل بروكلمان) و ده يانى تر به شكۆوه چهند به رگى هه زار لاپه رهييان له سهر شارستانى و دادپهروهرى سهرده مه گانى ئىسلام تۆمار كرده، هه ندئى لاوازى باس ده كهن، به لام به ئىنسانف وه وه ك ويل ديورانئ ميژوونوس و ليكۆله ره وه ي ئه مريكى له باسه دريژه (٢٢) به رگه كهيدا به ناوى (قصة الحضارة) دا ده ئئى: (. له گه ل ئه وانهدا، ناچارين ته سلىمى ئه وه بين و بلئىن، كه خه ليفه سهره تاييه گانى ئىسلام، له ئه بوبه كه وه هه تا مه نمون. ياساى چاك و ريك و پيئيكيان داناه، كه به ئاسانى بگونجئى بو ژيانى مروفايه تئى له پارچه يه كى فراوانى ئەم جيهانه دا. ئه وانه له به ريزترين و به تواناترين ده سه لاتدارانى هه موو ميژووى سهر زه وين. ئه وانه ده يان توانى هه موو شت به رن بو خويان، يان هه موو شت كاو ل بكه ن، وه ك هيرشه درنده گانى ته ته ر و مه غۆل و مه جهر و ئه وانه ي باكو رى ئه وروپا كرديان. به لام هيج خراپ كاربه كيان نه كرد، جگه ئه وه نده كه باج و خه راجيان له سهر خه لك دانا. له سهرده مى عومه ردا كه ميسر رزگار كرا، (زويير) وتى با هه موو زهويه به پيئته كان دابهش بكهين به سهر ئه و سهر بازانه ي رزگاربان كرد. عومه ر وتى با ههر به ده ست ميلله ته وه يئت و به ره م بدات. له سهرده مى خوله فای راشدين دا زهوى دابهش كرا ده و له ت تۆمارگه گانى خو ي پاراست، ريگا و بانئىكى زۆر كرايه وه، جوگه ئاوديرييه كان چاك كران، پردو

بەنداوی گەورە دروست کران بۇ گلدانەوہ و بەربەست کردنی ئاوو لافاوی روبارەکان بۇ کشتوکال.

عیراق پینش فەتھی ئیسلامی بیابانیککی روت و قوت و ووشک بوو، دواوی فەتخ بوو بە باخ و باخات و شینایی فراوان، زۆر لە خاکی فەلەستین پینش فەتخ لم و چەر و بەرد و چۆل بوو، پاشان گۆپا بە خاکی بە پیت و بەرەکەت و دەولەمەند و قەرەبانغ و پەر لە خەلک، حکومەتی ئیسلام سوودی لە شارەزا و بەهیز و پەسپۆرەکانی وەرگرت، میللەتانیان ئەمەین کردەوہ و ژیاانی ئارامیان بۇ رەخساندن و هانیان دان بەرەمی دەستی خۆیان بچنەوہ، باری رەخساند بۇ خاوەن داھینانەکان و خیروخۆشیان بلۆکردەوہ، بۇ ماوہی شەش سەدە میللەتانیان لە بەستەلەک و نەھامەتی پینشو رزگار کرد، هیچ سەردەمیەک ئەر میللەتانیان ئەوہندە خیروخۆشی و ئاوەدانی وایان نەدیبوو، ئەمەش بە هاندان و یارمەتی‌دان و دەست گیرایی کردن بوو، زانست بلۆوی کرد و گەشایەوہ، زانست و ئەدەب و فەلسەفە و کارە ھونەرەکان پینش کەوتن بە جۆرێک کە ئاسیای رۆژئاوا بۇ ماوہی پینچ سەدە، پینشکەوتوترین ھەرمەکانی جیھان بوو لە رووی شارستانیهوہ.⁴⁷³

ئەوانەن فەیلەسوفی شارەزا و بە ئەمەک کە لە بەرامبەر راستیەکاندا بە شانازیەوہ وەستاون و چەند بەرگیان لە میژوویان ھۆنیوہتەوہ.

میژووی موسولمانان ئەر ژیاانیە کە رایان بواردەوہ، ئەر روداوانیە کە دروستیان کردەوہ، بە تاک بێ یان بە کۆمەل، دەولەت بێ یان حکومەت، حاکم بێ یان مەحکوم.

ئەر چوارە سەدەییە میژووی ئیسلام، خیر و شەر و ھەلە و پینکان و تاریک و روئی تیاہیە. تیاہیەتی پیاو شەرم دەکات باسی بکات، لاپەرەیی سپی وایشی تیاہیە کە سەربەرز دەکاتەوہ، غیرەت دەھینیتەجۆش، روداوی وای تیاہیە کە مروؤ ناتوانی خۆی بگری و نەگری و موی راست نەبیتەوہ. لە ھەمان

⁴⁷³. قسمة الحضارة - ول دیرانت - ج ۱۲ ص ۲۷۵.

كاتدا لاوازی و سەری نەوی و ترس و بیم و گوئی پێنەدانیشی تیاہ. ئا ئەم ژیانەى ئەمپوۆ گەلانى موسولمانانى جیہانى تى کەوتوہ و توشیان ھاتوہ، لاپەرہیەکی رەش و تاریک و نزمیہ و میژوش شایہتہ. موسولمانانیش مروۆن وەک ھەموو مروۆئیکی تر، چاک دہکەن و خراپ دہکەن، راست دہکەن و ھەلە دہکەن، لا دہدەن و دیتتەوہ سەر ئی، لاواز دہبن و بەھیز دہبن.

توندوتۆلی خەلک بە ئیسلاموہ میژویانہ. گەر لاواز بون، ئەوا میژویان لاواز بوہ. میژوی ئیسلام ھەموى ھى موسولمانانہ، بە چاک و خراپ و بەھیز و لاوازیانہوہ.

ئەگەر یەکیک دەستی دایە قەلەم، وەفا بۆ قەلەم وایە کە لەسەر چاک و خراپ بنوسئ و بە تەنھا ھیچیانى لى ھەلنەبژئری، دہبى ھەردووکیان باس بکات و ھەلبەسەنگینری و شی بکرینەوہ، ھەموو میژووی موسولمانان پیروۆ نىہ و مەقبول نىہ، ھەروەکو چۆن ھەموو کردەوہکانى مروۆئیک پیروۆ و وەرگیرا و نىہ!

سەردەمى خولەفای راشدین، زبیرینترین سەردەمەکانى ئیسلامہ. فتوحات، بلأوبونەوہیەکی فراوانى بە خۆیەوہ بینى، لە کەمترین ماوہدا زۆرتین خاک و، گەلانى ناوچەکەیان گنپراپەوہ ژنر سایەى ئیسلام، لەبەرئەوہ بە پیروۆرتین قوئاغەکانى حوکمى ئیسلامى دادەنریت، ئەوہى ئەنجامیان دا، نمونەى ئاوینەیەکی بەرز و پاکە بۆ نەوہکانى دواى خویان. پینشەنگن بۆ موسولمانان ھەتا زەوى لە خولانەوہ دابینت!

خولەفای راشدین (۳۰) سالّ حوکمیان کرد⁴⁷⁴، ئەوہندەیان تیا ئەنجام دا، کە زۆرتەر لە کارى موعجیزە و ئەفسانە دەچیت.

ئەبوبەکر	دوو سالّ و ھەشت مانگ و سنى روۆ حوکمى کرد.
عومەر	دە سالّ و شەش مانگ و نیو بوو.
عوسمان	دوانزە سالّ و دە روۆ بوو.

474 . فتوح الاسلام: ابن حزم، ص ۲۵۲.

عهلی کوپی ئەبی تالب پینج سال بوو.

به ماوهی هه موویانهوه پینشینی فرموده که ی پینقه مبریان هینایه دی که فرموی (الخلفاء بعدی ثلاثون سنة، ثم تكون ملكاً). واته: (خهلیفایه تی جئ نیشینی دواي من سی ساله و پاشان ده بیته پاشایه تی). یان له جئ یه کی تردا فرموی (خلافة النبوة ثلاثون سنة ثم يؤتی الله الملك او ملكة من یشاء).⁴⁷⁵

ئوه بوو ریک وا ده رچوو، به لکو دواي خوله فا ده سه لات که وته ده ست (به نی ئومه ییه) و به زور پچران دیان بو خو یان و، پایته ختیان له مه دینه وه گواسته وه بو (دیمه شق)، وه سسته می شورا که نایه تی له سه ر بوو، گو پریان بو پشتا و پشت به لکو له باو که وه ده مایه وه بو کوپ و برا. دواي سی ساله که (معاویه ی کوپی ئەبی سو فیان) بویه پاشا. وه ک خو ی هه موو جاریک ده یگوت: (انا آخر الخلفاء واول الملوك)⁴⁷⁶.

ئوه ی له و سی ساله دا کرا میژونوسان و لیکۆله ره وان ده سه ته و سانس له به رده میدا. دوو ئیمپراتۆریه تی زله یزی جیهانی ئه و کاته یان به چۆکا هینا. ده وله تی ئیسلامی سو پایه کی جهر به زه ی هه بوو، سوار چاکیکی شار هزا بوون، فارس و رۆم نه یده گرتنه وه، هه یج که س به رگه ی نا له و نرکه و نه عره ته و ده نگ و هه رای نه ده گرتن. هاتوچۆی خیرا و جو له سه یره کانیان، به رام به ره کانی هینا بویه له رزه و گه شکه و هه شوکه، زور جار هه زیان ده کرد، له دوره وه سه یری جو له و بزواتی موسو لمانان بکه ن. سو پای ئیسلامی ش زور تامه زوی ئه وه بوون دابه زنه مه دانی جه نگ و، خو یان بو بی پروا کان بنوینن و، دئسو زیان بو خوا ده ربخه ن. کاره کانیان خیرا بوو، زه وی له ژیر قاچیاندا ده هاته وه یه ک. سالی ۶۲۵ زاینی دیمه شق و سالی ۶۳۶ نه نتاکیه و سالی ۶۲۸ شاری

⁴⁷⁵. رواه ابوداود فی سننه، رقم الحدیث (۴۶۴۶). رواه الترمذی فی سننه، رقم الحدیث (۲۳۲۶).

⁴⁷⁶. الخلفاء الراشدون بین الاستخلاف والاستشهاد: د. صلاح عبدالفتاح الخالیدی. ص ۲۹۴. دارالقلم،

قودس رزگار کرا، هیشتا سالی ۶۴۰ نه هاتبوو، که هموو شام نازاد کرا، که
 گه‌یشته ۶۴۰ ئمپراتوریه‌تی فارس روخا و، ولّتی میسریش نازاد کرا،
 به‌تریارکی قودس (سفر و نیوس) وتی کلیل نادم هه‌تا خه‌لیفه‌تان نه‌یه‌ت،
 عومر هات، ساده‌یی پیوه دیار بوو، ئه‌وه فه‌خرتر بوو له فه‌خامت و
 گه‌وره‌یی و ده‌ست و پیوه‌ند، کیسه‌یه‌ک خورما و دولیانیک ناوی پی بوو، که
 خالد و نه‌بوعوبه‌یده چوونه پیشوازی، توپه بوو که جل و به‌رگه سه‌یره‌کان
 و، گولنک و شاخ شاخه و کورتان و زینی عه‌جابه‌بی و لاخه رازاوه‌کانی بینین!
 مشتئ قوپ و خوئی بو ه‌لدان. وتی: نا بهم جوړه پیشوازیم لی ده‌کن. به‌لام
 که قسه‌ی له‌گه‌ل (سفر و نیوس) کرد، پر بوو له لوتف و موجه‌له‌ی شیرین،
 جگه جزیه‌یه‌کی زور کم، هیچی له‌سه‌ر نه‌و هیزه شکاوه فه‌رز نه‌کرد. ئه‌مین
 کردن که که‌نیه‌سه‌کانیان پاریزراوه و ناروخی و، داگیر ناکری، بی ترس
 به‌ندایه‌تی خو‌تان بکن، میژوونوسه گاوره‌کان ده‌لین: له‌گه‌ل به‌تریارکی
 قودس دا به شاردن گه‌ران، ده روژ مایه‌وه، جینگه‌ی مزگه‌وتیکی دوزیه‌وه،
 پاشتر به ناوی خو‌یه‌وه ناو‌نرا. خه‌لکی مه‌دینه ترسان عومر قودس بکاته
 پایته‌خت و نه‌گه‌ریته‌وه! که عومر هه‌ستی کرد، ده‌ست به‌جئ خو‌ی پیچایه‌وه
 و گه‌راپه‌وه پایته‌خته بچکوله‌که‌ی ناو بیابان. عومر نه‌یده هیشت عه‌ره‌به‌کان
 کوچ بکن بو دهره‌وه‌ی نیوه‌دورگه و زه‌وی بکرن. له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا هه‌تا سالی
 ۶۴۲ زاینی نیو ملیون که‌س له نیوه‌دورگه‌وه کوچیان کرد بو دهره‌وه، عومر
 حه‌زی ده‌کرد له دهره‌وه‌ی نیوه‌ دورگه کومه‌لنک سه‌باز هه‌بیت، ده‌ولت
 یارمه‌تیاں بو بنیرئ و پیوستیان دابین بکات، ره‌وشتی سه‌ربازی خو‌یان
 بپاریزن. به‌لام دوا‌ی مردنی پشت گوئ خرا، عومر ۵۱ ی داها‌تی له سوپادا
 خه‌رج ده‌کرد.⁴⁷⁷

477. قصة الحضارة: ول ديورانت، ترجمة محمد بدران. ج ۱۳ ص ۷۶-۸۰. الادارة الثقافية في جامعة الدول

ئەبۇبەكر لەسەر رى و رەسمى پىغەمبەر دەچوو بەرپۆه و، وەسىيەتەكانى ئەوى جى بەجى دەكرد، بەلام خەلىفە عومەر برەوى دايە دەقەكانى ئەوان و بەشپۆه يەكى پىشكەوتوتر كارى كرد كه لەگەل واقى سەردەمەكەيدا و فراوانى سنورەكەيدا بگونجى، مەبەستەكانى ئەوانى دابەش كرد و بەرپۆه بەرايەتى ترى لى جيا كردهو.

دەولەتى عومەر

لە نيو خولەفاى راشدين دا خەلىفە عومەر زۆرترين ماوى حوكمى برد و، گەورەترين كارى تيا ئەنجام دا دەولەتتىكى ياساى پر لە دام و دەزگاي پىك هينا كه دۆست و دوژمن باسى دەكن. خەلىفە عومەر كارەكانى كرد بوو بە سى بەشەوه بەم جۆره:

۱- بەردەوامى لە فتوحاتى ئىسلاميدا:

ا- بەرەى جەنگى فارس، كه پاشان كرديه حوت بەرەى جەنگى، بەرەو قارەى ناسيا.

ب- بەرەى جەنگى رۆم، بەرەو قارەى ئەورپا.

ج- بەرەى جەنگى ميسر بەرەو قارەى ئەفريقا.

ئەم بەرانەى بە گەرمى ئىدامە دەدا و، دەسەلاتتىكى تەواوى كردبوو بەسەرياندا و سەپەرشتى هەمويانى دەكرد، نامەو نوینەر بە گەرم و گوپى لە هينان و بردنى هەوال دا بوو، بەردەوام خەرىكى ناردننى يارمەتى و داپشتنى نەخشە و دابەش كردنيان بوو، كەموكورتى لايەكى بەوى تر پرپەكردەوه، پارسەنگى تەواويانى راگير كرد بوو، هەميشە لە هەر سى بەرە كەدا بە گەرمى جەنگ هەبوو. دوو ئىمپراتۆريەتى زلهيزى جيهانى ئەو كاتەى (فارس و رۆم) شپرزە كردبوو.

۲- دامەزراندنى سيستەمى دەسەلات:

رىكخستنى كاروبارى دەولەت و ميللەت، سياسەتى كاركردن و تەگير، هەر لەخۆوه دروست نايبت. بەلكو پىنويسى ژيان و گوژەران، ئەو جۆره شىوازى سياسەت و بەرپۆه بردن و رىكخستنانە دەهينتە بەرەم، هەر كات

ئيشيڭ ھاتە پېشىن، دەبىي سىياسەتتىكى بۇ رېڭ بىخىرەت بۇ راپەراندنى، ئەو دەۋلەتدارىيەى لە سەردەمى عومەردا گۈرۈڭكى بەھىزترى پىئى درا لە پىر پەيدا نەبوو، بەلكو لە پىئويستاتى رۇژ و ھاتنە پېشى روداۋەكانەۋە، ۋەبەرھەم ھات كە لەسەر ئەم بناغەيە بەرئۆۋە دەچوو:

۱ - خەلىفەيەتى: يەكەم كەس كە ناۋنرا خەلىفە ئەبۇبەكر بوو دواى پىرس وپا بە سەحابە و ئەھلى (حەل و عەقد) پىريارى دەدا. بەلام عومەر شتى نۆئى تىرى داھىئا. كار و سنورى دەست رۇيشتنى خەلىفەى دىياري كرد، چۆنيەتى پەيوەندى نىۋان خەلىفە و رەعيەى رىڭخست، كە ئەۋانەشى لە سىرە و سونەتى پىغەمبەر و ئەبۇبەكرەۋە ۋەرگرتىوو، گىرنگىرەن ئەو دەسەلات و ياسايانە ئەمانە بوون:⁴⁷⁸

خەلىفە سولتەى دىنى و دىيائى بە دەستەۋە بوو، واتە ئەمارە و ئىعامەى كۆكرىدبويەۋە.

سولتەى خەلىفە لە گەل و ئومەى ئىسلامىيەۋە ۋەردەگىرئى، چۈنكە نۆينەريانە، لەبەرئەۋە پىئويستە مىللەت لە خەلىفە رازى بن، ئەوسا بەيغەتى بدەئى. پىئويستە مىللەت ھەلەى خەلىفە دىياري بكات و ئاگادارى بكاتەۋە، خەلىفەش پىرس وپا و مشوەرە بە مىللەت بكات.

خەلىفەيەتى پىشتاۋپىشت نىيە، بەلكو سالىح تىرىن و گونجاوتىرىن و چاكتىرىن و لەبارتىرىن كەس بۇ بەرژەۋەندى دىن و مىللەت، ئەۋە دەكرىتە خەلىفە.

ب- ولايەت: عومەر ياساى ولايەت (ئەمارەت)ى داھىئا بۇ سەرىپەرشتى كردنى ھەرىمەكان، بەلام ئەبۇبەكر ئەو كارەى بەر سەرىكردانە دەسپارد كە ھەرىمەكانىيان فەتەح دەكرد، ھەر ئەۋان سەرىپەرشتى ناۋچەكەيان دەكرد و كاروبارىيان رىڭ دەخست.

478. بۇ دىرژەى ئەم باسە بىروانە كىتئىي: كتاب الدولة الاموية " د. يوسف العشى. ص 7. مطبعة جامعة دمشق.

عومەر دەولەتی ئیسلامی دابەش کرد، سەرپەرشتیاری ناوچەکانی ناونا (ئەمیر) پاشان کردیە (والی) پاشتر کردیە (عامل). یەكەم كەس كە ناوی (ئەمیر)ی نا (مغیرە ی کۆری شعبە) بوو، كە سەردەمینك والی (كوفە) بوو، یەكەم كەس كە خەلیفە ی ناونا (ئەمیرولمؤمنین) ئەبوموسای ئەشعەری بوو كە نامەیهکی بۆخەلیفە عومەر نووسی و ناوی نابوو (امیر المؤمنین) ئیتر لەویوە وشە ی امیر المؤمنین داها.

لە سەرەتاوە (ئەمیر) یان (والی) دەسەلاتی خەلیفە ی هەبوو، واتە هەر سێ دەسەلاتەكە ی هەبوو، (تەشریعی) و (تەنفیزی) (قەزایی). بەلام خەلیفە عومەر ئەو سیانە ی لەیهك جوێ کردەو. تەنها دەسەلاتی تەنفیزی و ئیمامەتی نوێژی مزگەوتی دا بە ئەمیر، سولتە ی قەزایی لێ سەندەو، قازی تاییبەتی دانا بۆ هەرئێمەکان، پاشان باج و خەراجیشی لێ جیا کردەو و فەرمانبەرکی تاییبەتی دانا بۆ وەرگرتنی.

والی و قازی و فەرمانبەرەکان لە دەولەتی عومەردا، دەبوا یە مەرجە و گەڕانەو هەیان خەلیفە بوایە. هەر ئەو دای ئەنان ولایدەبەردن، ئەم یاسایە هەتا دوا خەلیفە ی راشدین بەردەوام بوو، ئەم رژێمە عومەریە، چاکە و ئیجابیاتی هەردوو رژێمە ناسراوەکانی کۆکردبوو یەو کە ولاتانی ئەمڕۆ کاریان پێ دەکەن، واتە حکومەتی عومەر ئیجابیاتی هەردوو رژیمی (مرکزی) و (لامرکزی) تیا بوو.

عومەر ئەو شیوازە نوێ یە ی داھینا، هەتا هەندێ دەسەلاتی والی بگێرێتەو و ستمی پێ نەکات، لە هەمان کاتدا هەندێ سەربەخۆیی لە سنوری خۆی دا بدات و تەنها هەر شتی بەسەردا فەرز نەکری، بەو کارە یەکیتی سیاسی و سەربازی و کۆمەلایەتی ولات دەپارێژی.

عومەر ولاتی کردە، چوار ولایەت، بۆ هەر ولایەتێک ئەمیرێک عامل – والی یەکی دانا، راستەوخۆ پرسیان بە خەلیفە دەکرد. عومەر وتاریکی دا فەرموی: (ئە ی خەلکینە، سویند بە خوا من عامل نانیرم لیتان بدات، دارکاریتان بکات، باج و خەراجتان لێ بسەنن، من دەیان نیرم هەتا ئاین و سوننەتتان فیڕ بکەن،

ھەر كەس جگە لەمانەى كرد، خەبەرم بەدەنى، بەر كەسەى گيانى عومەرى بە دەستە، تۆلەى لى دەكەمەرە.

كە خەلكى ھەرىمەكان دەھاتن بۇ حەج - عومەر حەجى كردبوە جئى وتويز و كۆبونەومى والیەكان و ئەوانەى شكات و داواكاریان ھەیه، عومەر لى ی دەپرسین ئەمیرەكەتان چۆنە؟ لەگەل لاوازتان دادەنیشنى و گوىیان لى دەگرى. ⁴⁷⁹

ئەگەر عاملىكى دابنايە بە والى ھەرىمىك، پەیمان نامەى (تەھدى پى پەردەكردەو، كە راستگوو دادپەرور بىت، ھەتا كۆمەلىك لە موھاجرین و ئەنساڕ بۇيان مۆر نەكردايە، نەیدەكردە والى. مەرجى بۇيان ئەوە بوو: سواری كەر بىت، خوى بەشت نەزائىت، زۆر نەخوات، خوڤ خۆر نەبىت، نەرم لەبەر نەكات، دەرگا بۇ ئەوانە بكاتەرە كە پىوستان ھەیه، تەنانت سالىك پىش وەفاتى فەرموى: (ئەگەر مام، سالىكى تر دەچم بۇ بەدواداچوون و گەپان بەسەر وىلايەت و ھەرىمەكاندا، من دەزانم خەلكانىك ھەیه پىوستان بە رۆيشتنى خۆم ھەیه. بە خۆم نەبىت كارىان جىبەجى نایىت، دەزانم عاملەكانم پىم ناگەيەنن! دەچم بۇ شام، بۇ جزیرە كوردستان، بۇ مىسر، بۇ كوفە، بۇ بەسەر. ھەر یەكە دوو مانگ دەمىنمەرە، چاكترىن حولە ئا ئەر متابەعە كردن و گەپانەيە.)

مىللەتان، گەل و ھۆزە كورد و فارس و بلوچ و نازەر و ئەرمەن و تورك و ئالانى و قىتییەكان، ئەو قسانەیان دەبىست، رەفتار و كردەوكانىشیان دەبىنى، بەراوردیان دەكرد و رایان دەگوپا، بە تايبەت كە ستمى سەختى فارس و رۇمیان بىنى بوو ⁴⁸⁰، ئەو گەل و ھۆزانەى پىشتر خاوەنى ھىچ نەبون، خاوەنى خۇیان و مال و مندال و ناموس و سامان و خاك و ئاو و ولاتیان نەبون، كە ئىسلام ھات بە تەواوى مانا ئازاد بوون، بوونە خاوەنى ھەموو

479. تاریخ الطبری: ابن جریر الطبری. ج ۵ ص ۲۰.

480. الاحكام السلطانية: الماوردي. ص ۱۲۵.

شتىك، سروشتى مرۇف وەھايە ئولمەت لەگەل خۇشپەكدا دەگىرى كە دلى بىگىرى، بە تايىبەت كە سىنبەرى ئىسلام فىنك بوو، مافى ھەموو كەسى دەدا بەبىن جىياوازى. كە (شاپانو) كچى يەزدگوردى پاشا، لە جەنگى جەلەولادا گىرا، مارەيان كورد لە (حوسىنى كوپى عەلى) ھەتا ببىتە بوكى كچەزاي پىغەمبەر (ﷺ). نەك بىدەن بە سەربازىك و بچىتە مالى كەسىكى دور و بىن حال، ھەتا لە نزيك مالى سەركردەكانەوہ بژى و، زۆر لىنى نەشىوئى. نەم دەستور و ياسايانەى عومەر، ھەموو كەسى دەگرتەوہ و، مافى كەسى ون نەئەكرد.

كە والىەكى دادەنا، لە پىشەوہ سەرزىمىرى مولك و مالى دەكرد، بۇ ئەوہى بزافىت پاشتر چى زياد دەكات! چاودىرى بە سەرەوہ دادەنا، تا ھەوالى بۇ بەبىنئەتەوہ، تەنەنەت والىەك لە ھەزىمىك بوایە، لە نزيكترىن كەسى خوى دەترسا، لەبەرئەوہ نەيدەوئىرا زولم و ستەم بكات. عومەر داواى كردبوو، ئەگەر والىەك لە ھەزىمى خويەوہ، بۇ سەردان و كارى رەسمى بگەرايەتەوہ، دەبوایە بە رۇژى نيوەرۇ بەھاتايەوہ بۇ شار و مالى، نەك بە شەو! ھەتا خەلك چاوى لىنى بىت و بزافى چىيان پىئە! عومەر چاودىرى لەسەر رىگاكەن دانا بوو، ھەتا لىپرسراوہكان ببىنن. لە وەرزى جەج دا ھەموو والىەكانى بانگ دەكرد بۇ لىپرسىنەوہ، شاىت و شكات كەرى بانگ دەكرد. ھونەرىكى بەكاردەھىنا بۇ دۆزىنەوہى تاوانبار، كە (معاويە) مندال بوو، بانگى كردو وتى: دوينى باوكت (ئەبوسوفيان) گەرايەوہ، چى ھىنايەوہ بۇ مائەوہ؟ معاويە وتى: دە (۱۰) ھەزار درھەم. پاشان ئەبوسوفيانى بانگ كرد، وتى مستىلەكەت داكەنە و بىدەرى. پاشان يەكىكى بانگ كردو وتى ئىستە بچۇ بۇ مالى ئەبوسوفيان و بە (ھىندى) ژنى بلنى ئەبوسوفيان دەلنى ئەمە مستىلەكەمە، چىم ھىنايەوہ ئىوارە، ھەر ھەمويم بۇ بىنرە. ئەرىش شتەكان و (دە) ھەزار درھەمەكەى بۇ نارد، عومەر خستىە بەيتولمال. مىللەتەكان ئەمانەيان دەبىست، دەيانگوت ئەمانە داگىركەر نىن. بەلگو رزگاركەرن،

پیاواری دین و دنیان، په یامیکیان بۇ هاتووه بلاری دهکه نهوه. هر بویه
زۆرهی جار موسولمان دهبون بی شهر.

عومر جاریکیان به هاوریکانی وت: دست نیشانی که سیکم بۇ بکن
بیکم به والی (عامل). وتیان شهرت چییه؟ فرموی (که سیک بیت، نهگر
له ناو کۆمه لیکدا بیت، نه میریان نه بیت، به لام وا خوی راگیر کردین و ریزی
خوی پاراستین، وه نه میر سهیری بکن و پرس و رای پی بکن. وه نهگر
نه میریان بو، نه وا خوی وه که یه کیک له وان نیشان بدات.) کن بوه شهرتی
وردو دروستی وای بوبیت؟ پرسی به هه موو کهس دهکرد، هه تا رای جوان و
دروستی دست بکه ویت، پرسی به مندا ل و گنج دهکرد و دهیگوت نه مانه
بیریان تیژ و شت ده پیکن. نه که هر نه وه به لکو بۇ جهنگی نه هاره ند که
گه وره ترین جهنگی موسولمانان بوو پرسی به بی بروا کرد، پرسی به
(هورمزان) پاشای هه ریمی نه هواز کرد که نه سیر کرابوو وتی: له پیشه وه
په لاماری کام له م سئ چییه بدهین. نه ویش راستی وت! نه مانه هه مووی هو
بون بۇ نه وهی که ده ولته تی نیسلام نمونه یی بی و گه لان چاوه پروانی بکن. له
هه موو رویه که ره له ده ولته تانی نه وسا جیاواز بوو به شیوازیکی ساده و
ساکار کاره کانی نه انجام ددها، عه قیده یه کی ناسان و دوور له ئالوزی هه بوو.

ج- به یتولمال (مالیه): یه کهم کهس که مائیکی دانا بۇ کۆکردنه وه و
سه ره رشتیکردنی پول و پاره و داهات. عومر بوو. نه وهی که ده هات، له
زه کات و جزیه ی نه هلی (زیمه) و (خومس) ی غه نائم و، میراتی نه و مردوانه ی
که کهسیان نه بوو، عومر سجیلی (تۆمارگه) ی داهینا بۇ ناو نوسی نه وان و،
دابهش کردنی داهات به سه ر موسته حه قدا، یان بۇ نه وانه ی یارمه تیان بۇ دابین
کرابوو⁴⁸¹ (وه که دیاری ده درا به هه ندی کهس بۇ ریزی نانیان)

⁴⁸¹. طبقات ابن سعد: ج ۲ ص ۲۶۶. ابن اثیر: الكامل فی التاریخ " ج ۲ ص ۵۰۲، مطبعة الازهرية. مصر

د- جزیه و ئەهلی زیمه؛ جزیه لەسەر پیاو دانرا بوو، مندال و ژن عەفو کرابون، دەبێ نازاد و بائق و عاقل بێت، لەسەر جولهکە و گاور و مەجوسی و سائبه و سامره دانرابوو⁴⁸². له ههژار و دانیشتوو و نایینا و کهمنه‌ندام و بینکار و عابید و راهیب و زیوان و خادمی په‌رستگا‌کان وهرنه‌ده‌گیرا.⁴⁸³ نهم کارانه کاریگه‌ریان هه‌بوو، میله‌تان هه‌ستیان هه‌بوو، ده‌سه‌لاته‌کانی پێشویان بینی بوو، له‌گه‌ڵ سه‌رده‌می نوێ‌دا به‌راوردیان ده‌کرد.

له سه‌رده‌می ئیسلامدا نازادی بیروپا و ناین هه‌بوو، ده‌ستیان نه‌دا له ناگه‌ردان و په‌رستگا‌کانیان، به‌لکو ده‌یان پاراستن، نهمه له به‌رامبه‌ر پارویه‌کی که‌می ره‌مزی به‌ ناوی (جزیه)، که‌ ته‌نها له‌و که‌سانه‌ ده‌سه‌نرا که‌ توانای جه‌نگیان هه‌بوایه و رازی نه‌بونایه‌ بینه‌ موسوڵمان، له هه‌ژار و نه‌دار و ژن و مندال و نه‌خۆش و پیر و زیوان و زانا ئاینیه‌کان وهرنه‌ده‌گیرا، نهمه به‌رامبه‌ر نه‌وه‌ بوو که‌ نه‌ده‌چوون بۆ خه‌زه‌تی سه‌ربازی (به‌ده‌ل سه‌ربازی) که‌ موسوڵمان ده‌بون، نه‌وه‌شیان له‌سه‌ر لابه‌چوو.

(ویل دیوران‌ت) پڕۆفیسۆری ئەمریکی هه‌رچه‌نده‌ بپروایه‌کی سه‌یری به‌ بونی خوا و بونه‌هر هه‌بوو به‌لام راست گۆیانه‌ ده‌لیت: (ئیسلام یه‌که‌م ناین و رژیمه‌ له‌ میژوودا که‌ مروّفه‌ و میله‌تانی له‌ نیوان سێ خالدا سه‌ر پشک کردبێ، له‌ نیوان موسوڵمان بون، یان جزیه‌ دان، یان شه‌ر). پێش ئیسلام و ئیسته‌ش که‌ هینزکی زه‌به‌لاح په‌لاماری هینزکی لاواز ده‌دات، هه‌موو داواکاریه‌کی خۆی به‌سه‌ردا فه‌رز ده‌کرد، به‌ ژێرده‌ست خستن و، باج له‌سه‌ر دانان سه‌رشوێریان ده‌کردن، به‌ جوړیک که‌ هه‌موو هینزکی سه‌ربازی و ئابوریان لی‌ ده‌چنێ، هه‌تا جارتیکی تر هه‌ل نه‌ده‌نه‌وه. به‌لام سوپای ئیسلام وانه‌ بوو، که‌ چونه‌ته‌ به‌رده‌م دوژمن، سه‌رپشکیان کردون له‌ نیوان سێ شتدا یان موسوڵمان بێن و وه‌ک نه‌مانیان لی‌ دئی، هه‌موو مافیکیان پارێزراوه‌ یان نابنه‌ موسوڵمان ده‌بێ جزیه‌

⁴⁸². الاحکام السلطانية: الماوردی، ص ۱۳۷.

⁴⁸³. کتاب الام: الامام الشافعی. ج ۴ ص ۹۷، کتاب الخراج: ابویوسف، ص ۱۴۶.

بدن و، لەسەر ئاین و رهوشتی خۆیان بمیننەوه و سوپای ئیسلام دەیان پارێزێ، یان شەڕ. کە خالیدی کوپری وهلید چوه حیره، خەلکەکهی وتیان ئێمه موسولمان نابین، خالید وتی کەیفی خۆتانە، سەرۆکی وهفدی حیره ناوی (ئیاس کوپری قبسەسی تاشی) بوو، خالید وتی: (من بانگتان دەکەم بۆ لای خوا و بۆ ئیسلام، ئەگەر وهلامتان دامەوه، ئەوا ئێوهش وهک ئێمه موسولمانن، چی بۆ ئێمه هەیه، بۆ ئێوهش هەیه، ئەگەر نەتان کرد، دەبێ جزیه بدەن، ئەگەر نەتان دا، ئەوا گەلیکم بۆ هیناون، سورن لەسەر مردن، وهک چۆن ئێوه سورن لەسەر ژیان، شەڕ دەکەین هەتا خوا دهیخات به لایهکدا.⁴⁸⁴ ئیاس وتی: ئێمه پێویستیمان به جهنگ نیه، لەسەر ئاینی خۆمان دەمیننەوه و جزیه دەدەین. خالید رازی بوو.) کە جزیهیان دەدا دەبونه (ئەهلی زیمه) پیغهەمبەر (ﷺ) له حەجی مائناوایدا فرموی (اخفظونی فی ذمتی) یان فرموی: (لیس فی أموال اهل الذمة الا العفوا) ئەوان زهکات و سەدەقه نادەن، تەنها ئەو جزیهیه دەدەن، کە له چاوا زهکات و خێر و سەدەقهی موسولمانان هەر هیچ نیه. لەوان زهکات وەرناگیرێ، چونکە باوەریان پێی نیه، جزیه قەرزی نیه، ئەگەر زیمیهک مرد، قەرزار بوو، لێی ناسەنرێ و له وەرەسهی داوا ناکرێت، جزیه لەسەر عاقل و ئازادی لەش ساغه، کە بتوانی بیدا، له کوپر و شیت و. وەرناگیرێ. جزیه له جەزاوه هاتوه، واتە لێیان دەسەنرێ له جەزای ئەوهی بیان پارێزن و سەربازی نەکەن، جەزای سەربازی نەکردنە، عومەر چوو به کۆلانیکدا، سوالکەریکی بینی، له پشتهوه دەستی خسته سەرشانی و وتی: له چ ئاینیکی؟ وتی: جولهکەم. وتی: بۆ سوال دەکەیت؟! وتی بۆ(جزیه). عومەر برديه مالى خۆیان و شتیکی دایه و ناردی بۆ لای بهیتولمال که پارەى بۆ بپرنهوه!

ئەو کاتەى که خەریک بوو جهنگی قادسیه رویدات عومەر داواى له سەعد کرد وهفدیك بنیرى بۆ لای (یهزدگورد)ى پاشا، هەندێ وتووێژ بکەن، وهک

⁴⁸⁴. کتاب الخراج: ابویوسف. ص ۱۷.

پېنښه كېكە به لڼكو رودانېكى تر روبردات و نهرمى و رېنكه و تنېك و هودنه يهك و
 ټو جهنگه رونه دات، سرزوكى و هفدهكه ناوى (نېعمان كورې موقرېن) بوو،
 (۱۸) نه فەر بوون. يەزدگورد وتى: بۇچى هاتونته سرمان؟ نېعمان وتى:
 (خو پېنغه مېرېك و نايېنكى بۇ ناردوېن، داواى لى كړدوېن بېگه يه نېن به
 هموو گهلانى ترېش، له بېرئوه ئېمه بانگتان دهكېن بۇ ئېسلام، كه ئېسلام
 داوا دهكات چاكه بكېن و خراپه نهكېن، نهگەر موسولمان بون، ټوا
 نوسراوى خواتان بۇ به جېده هېلېن حوكمى پى بكېن، ئېمه لاتان چول دهكېن
 و دهچېن بۇ جى يهكى تر. نهگەر نه تان كړد ټوا له شېر باشر ئهويه جزيه
 بدن، ده تان پارېزېن و له سر نايېنى خوتان بېنېنئوه، نهگەر نه تان كړد شېر
 دهكېن.) يەزدگورد زورى پى ناخوش بوو، چونكه پاشاى دووم
 ئمپراتورېه تى جېهان بوو به لايوه قورس بوو، توپه بوو، هېره شى كړد.

هموو سر كړده موسولمانه كان پېش شېر كړدن، ټو گل و خېل و
 سوپايانه يان سرېشك ده كړد كه به كه يلى خويان يه كېك لهو سيانه
 هېلېرېن. ټهجا دوو رۇژيان زياتر ماوه يان ده داني و لېيان دووباره و سى
 باره ده كړدئوه، ټهوسا ئه وهى ده كرا پرېار ده درا.

تهبېرى له مېژووه كې بهرگى ۲ لاپېره ۲۳۵ ده لېت: ټو كاتهى كه
 عوتبېه كورې فرقه ده چوه سنورى نازربايجان. سرېشكيان كړدن له نيوان
 ټو سيانه دا، ټهوانېش و تيان له سر نايېنى خومان ده مېنېنئوه و جزيه
 ده دېن، عوتبېش بانگى كړدن و رېنكه و تنيان مۇر كړد كه زور لوتف و سوز و
 رېزى بۇ به رامېر تېدا بوو، وهكو دوژمن سهېريان نه ده كړدن، ټه مېش ده قى
 رېنكه و تنه كېه (به ناوى خوى به خشنده و مېهره بان. ټه مېه ئهويه كه عوتبېه
 كورې فرقه ده فرمانبېرى عومر كورې خهتاب ټه مېرى بېروداران به خشيه
 خه لكى نازربايجان، به دانېشتوانى شاخ و دهشت و دهر و سنوره كانى، به
 هموو مېلله ته كانېه وه، هر هموو ټه مېن بن له خويان و مال و گهل و نايېنان،
 له سرئوه جزيه بدن به گوېرهى بون و توانايان، وه له سر منال و ژن و
 نه خو شى بېر ده وام نېه پاره بدن ټهوانه ش كه هېچيان نېه و، ټهوانه ش

خەرىكى خۇا پەرىستىن و كاسىبيان نىە و، ئەوانەش كە لەگەلىيان دەژىن نايان گىرىتەوہ.

خالىد كوپى وەلىد دواى رىكەوتنەكەى لەگەل خەلكى حىرە، لە وەلامى پىرسىيارىكدا دەلىن: (كە چومە حىرە نوينەر لە ماقولان هاتن بۇ لام. يەكەم جار بانگم كردن بۇ ئىسلام و بۇ لاي خوا. نەهاتن. پاشان وىم دەبى جىزىە بدەن. يان شەپ. وىيان شەپمان ناوئى، بەلام وەك چۇن لەگەل خاوەن نامە ئاسمانىەكاندا رىكەوتى، ئاواش لەگەل ئىمە رىك بگەوہ و جىزىە دەدەين. منىش سەرزىمىرم كردن دەبىنم حەوت ھەزار كەسن لە پىياوان، جىام كردنەوہ، دەبىنم ھەزارىيان نەخۇش و پەك كەوتەن، لەو حىسابە لام بردن و شەش ھەزارىيان جىزىەيان كەوتەسەر، لەسەر شەش ھەزار رىكەوتىن، پەيمان وەفام لى وەرگرتن كە پەيمان شكىنى نەكەن، يارمەتى دوژمنمان نەدەن، ھەوال و نكولى ئىمە نەبەن بۇ ئەوان و جاسوسىيمان لەسەر نەكەن، ئەگەر مخالەفەيان كرد ئەوا (زىمە) يان لەسەر نامىنى و نايان پارىزىن. ئەگەر دواى ئەوہش پىياويك پىر بوو يان دەولەمەندىك ھەزار كەوت، ئەوانەش جىزىەيان لەسەر نامىنى بەلكو لە بەيتولمالى موسولمانان يارمەتییان بۇ دەپرىنەوہ، ھەتا لە سنورى دارلىئىسلامدا بن، ئەگەر لە خاكى ئىسلام دەرچون بۇ جىزىەكى تر ئىتر ئىمە جىزىەيان لى وەرناگرىن، بەلام نەفەقەى مال و مندالىيان دەكىشىن.) پىغەمبەر لەسەر دەمى خۇى دا جىزىەى لەسەر خەلكى (ئەكىدەر) و (دومەتولجەندەل) و مەجوس (ھجر) و ھەندى لە (يەمەن) وەردەگرت. بەلام ھەندى لە رۇژھەلات ناسە گومان دروست كەرەكان وا بلاودەكەنەوہ كە گوايە جىزىە لەسەرەتاوہ نەبوو، بەلكو لە ناوہراستى سەدەى دووہم دا داھات، گوايە موسولمانان بۇ كۆكردنەوہى پارەوپول و سەرانە دايان ھىناوہ. بەلام وا نىە، ئەوہتە پىغەمبەر (ﷺ) لە سەردەمى خۇى دا كردوئەتى. (دانىل دىنت) لە كىتەبى (الجزية في الاسلام) دا لاپەرە (۲۹) دا بوختانەكانى (فلهاون) و (بىكى) و (جروھمان) و (كاتيان) ى ھىناوہ بۇ ناشرىن كردن، بەلام نەچوہ ئايەت و فەرموودە بەئىنئىت بزانئى چى دەلىن. خۇاى گەورە لە چەندىن جىداو،

پيغەمبەرى ئازىز لە چەندىن فەرمودەدا باسى جزيەيان كىردوو. پيش ئىسلام جزيە بۇ ژۇردەستەو شكاوى جەنگى دەبوو، كە بۇ تۆلە و دژايەتى و خۆفەرزكردن دەسەنرا. بەلام ئىسلام ئەو يىرۇكەيەى لاپرد و، داي نا بۇ پاراستن و پاريزگارى و پاراستنى گيان و كەرامەت و پارە و مال و عەقىدە و خاكايان، كە پيگەو لەگەل موسولمانان بژين وەك يەك لە ئازادى يىروپا و كاسبى و ھەلس و كەوت دا، ئەويش پارەيەكى كەم بوو.

د. مستەفا سەباعى دەلتى: (دەولەمەندەكان ٤٨ درەميان دەدا، چيني ناوەرپاست ٢٤درەم، كرىكار و دەست رەنگينەكان ١٢درەم يان دەدا، كە ھەر ٢٤درەم يەك دىنارى عىراقى دەكرد، كە لە چا و زەكات دا ھەر ھىچ نەبوو، كە دەبايە موسولمان بىدايە. زەكات ھەر لە چل دىنار دىنارىك دەدرا بۇ سالىك، ئەوان ھەر سەرى سالانە ئەويان دەدا، لەگەل ئەوى موسولمان پارەبەخشين و خىر و قوربانيشى ھەبوو، ئەمان ھەر ئەو بوو)⁴⁸⁵

پيش ئىسلام (جزيە) لە ميللەتە ژۇردەستەكان و شكاوھەكان دەسەنراو، بە زۆر راپيچى جەنگيشيان دەكردن و لە پيئاوى خۇياندا دەياندان بە كوشت، بەلام ئىسلام نەى دەبردن و لە شەرى خۆى و لە خزمەتى سەريازى عەفوى دەكردن. بەلام ئەگەر بچونايە بۇ شەر بە كەيفى خۇيان، ئەوا جزيەيان لەسەر لائەچوو.

پيغەمبەر (ﷺ) كە عەبدوللاى كورى ئەرقەمى كرد بە والى بەسەر ئەھلى زيمەو پنى فەرموو: (ھەر كەس ستمە لە پەيمان دارىك بكات، يان كارىكى بدات بەسەردا تواناي نەيىت، يان شتىكى لىئوهرىگرى پنى ناخوش بى، يان بە كەم سەيرى بكات، من لە قىامەتدا يەخەى دەگرم.)

عومەر دەيگوت: (ئامۇزگاريتان دەكەم كە دواى خۇم لەگەل زيمە باش بن، وەفاتان بۇ پەيمانەكانيان ھەبن، لە دواى ناوچەى ئەوانەو جەنگ بكەن، شتىك مەدەن بەسەرياندا لە تواناياندا نەيىت.)

⁴⁸⁵. نظام السلم والحرب لى الاسلام: د. مصطفى السباعى، ص ٣٥.

ئەوان لەسەر ئەو رێزەوانە حکومەتی خۆیان دەبرد بەرپۆش، (زیمە)شیان بە یەکیک لە یەکە یەکە دەولەتەکیان ناوئۆس کرد بوو، عومەر حکومەتیکی هاوچەرخى دامەزراند، جگە دیوانى قەزاو و دیوانى تۆمارو سەرژمىرى و خراج و لىپرسىنەوهکە پىش خۆى نەبوون، بەرید و بەیتولمال و مەرابىت و سفور و کارگەى سکه لىدانى پارە و گرتوخانەى بۆ حکومەتى ئىسلامى دروست کرد، هەتا هەموو شت لە جى خۆى دا بى و کار بە رىكى بپواو تىکەلى و بى سەروەرى روونەدات، لىپرسراویەتى و لاتە رزگارکراوەکانى دەدا بە خەلکى خۆیان، خۆیان فەرمانبەر بن، بە زمانى خۆیان، نەیدەهیشت خەلکى عەرەبىیان بەسەرەوه بىت، یاسای (جزیه)ى دانا، بە گوێزەى و لات و مىللەتان دەگۆپى (بنى تغلب) لە شام ئازاد کران کە جزیه نەدن، نەوهک بچنە لای رۆم، لە باتى جزیه شتىكى تری لەسەر دانان وهک سەدەقه. زەوى دەدا بە خاوەنە بنەرەتیهکانیان، لە دەرەبەگ و میرە زۆردارەکانى دەسەندەوه، تەنانەت نەشى دەهیشت موسولمانەکان دەست بگرن بە سەریاندا، زەوى دابەش دەکرد بەسەر خەلکى ناوچەى خۆیاندا، بۆ ئەوهى بەروبومى خۆیان بۆ خۆیان بى و پى بژین و سەرقالى کارى خۆیان بن. رەشه خاک (السواد)ى عىراقى دایەوه بە خاوەنە ئەسلەکان، کە ماوەیهکى زۆر بوو میرە فارسەکان زەوتیان کرد بوون، خاوەنەکانیان کردبوو وەرژىر و سەپان و خزمەتکار. هەولى دەدا هەژار نەمىنى. دەیوت ئەگەر مام، چى زیادەى خەلکە لای دەولەمەندەکان، لىیان دەسەنمەوهو دەیدەم بە هەژارەکان.⁴⁸⁶

زەوى وزار لە دەرەبەگ و مىرو ستمکاران دەسینرایەوه، دەدرا بە وانەى کە توانای کىلانیان هەبوايه، هەر کەس بوايه. خۆى دەیوت: زەوى بۆ ئەو کەسەیه کە دەیکىلى. ئەمە و تەیهکى ناسراوو بلاوى عومەرە.

عومەر یەکەم کەس بوو رژمى سیاسى بۆ دەولەتى ئىسلامى دانا، ئەگەر خەلیفە عومەر زیاتر بمایه، کەسیتیهکى بە وىقار و لىهاتووى وابوو، کە

⁴⁸⁶ عبقرية عمر: عباس محمود العقاد، ص ۱۱۴. دار الفكر، بغداد.

دهيتوانى يه كيه تى گه لانى ئىسلامى به مئىز بكات و ئەر جەنگە ناوخۇبىيانەى
دواى خۇى ئاوا به ئاسان دروست نەبىت.

۲- گەشە سەندنى زانست و زانيارى و بلاو كوردنە وەى زانايان ؛

عومەر ھەولنى دا زانست و زانيارى به ھەموو ھەرىمەكاندا بلاو بكاتەو،
به تايبەتى زانستە قورئانى و فقهيەكان. بۇ ئەر مەبەستە زانايانى بۇ
ھەرىمەكان نارد.

داواى كرد له ئەبوموساى ئەشعەرى كە خەلكى بەسرە فىرى قورئان بكات،
ئەوئىش رۇئىشت و كۆى كوردنەو و پئى و تن: ئەى خەلكى بەسرە، عومەر
ناردومى ھەتا كتئىبى خوا و سونەتى پئىفەمبەرتان فىر بكم.⁴⁸⁷
(ئىبن سەعد) له (ئەبى ئەسودەى دەئولئ) يەو دەگىرئتەو، دەئى چومە
بەسرە، دەبىنم (عمرانى كورپى حسين) لەوئى يە كە عومەر ناردبوى خەلكى
بەسرە فىرى فقه بكات.⁴⁸⁸

(قەيسى كورپى ئەبى عاس)ى كرده قازى و ناردى بۇ مىسر، ئەمە يەكەم
قازىە كە قەزاوئەتى كرد له ئىسلام دا.

شەرىح كورپى حارسى كەندى كرده قازى و ناردى بۇ كوفە. ئەم زانايە ۷۵
سال بەردەوام قازى بوو.

ئەبودەردائى كرده قازى شارى مدینە.⁴⁸⁹

(ویلن) دەئى: (ئىسلام خالئ بوو له تەعقيدات و قورسى و ئالئوزى، لەبەر
ئەو زال بوو بەسەر گىيانى گاوریئتى داو ھىزى لى بېرى و چوہ دلى زۆربەى

⁴⁸⁷ . حلیة الاولیاء و طبقات الاصفیاء: الاصفهانی، ص ۲۵۶. مدرسة الحدیث فی بئسرة:

د.امین القضاة، رسالة الدكتوراه فی الحدیث، ص ۳۶.

⁴⁸⁸ . طبقات ابن سعد، ج ۷ ص ۱۰. الخلفاء الراشدون، اعمال واحداث: د.امین القضاة، ص ۴۸-۵۷، لردن،

زرقاء ۱۹۸۹.

⁴⁸⁹ . تاریخ الامم الاسلامیة: الشیخ محمد خضری بەگ، ج ۲ ص ۹، مصر ۱۹۶۹.

خه لکه وه. (میور) ده لئی: (پیغه مبهری نیسلام قسه ی رون و، دینی ئاسان بوو، له بهر نه وه بوو، نه و کوده تا رهوشتییه ی کرد که له میژودا کهس نه یکردوه.)⁴⁹⁰

نیسلام فکریه کی جهانگیری هه بوو، هه چهند (وا یور) له جییه کی تر دا ده لئی: (فکریه عالمیه ت دوای پیغه مبهر دروست بوو، نه گینا پیغه مبهری نیسلام هه بۆ عه رب نیرا بوو) نازانم ئه م نووسه ر و بیراره روژناواییانه چۆن ده ویرن قسه ی وا ده نوسن، به مه رجیک ده یان نایه ت و فه رموده ی پیغه مبهر باسی عالمیه تی نایینی نیسلام ده کن. نه و لیکۆ له ره وه یه چی ده کات له م هه موو نایه ته (ان هو الا ذکر للعالمین)⁴⁹¹ (لینذر من کان حیاً)⁴⁹² (لیکن للعالمین نذیراً)⁴⁹³ (و ما ارسلناک الا کافه)⁴⁹⁴ (قل یا ایها الناس انی رسول الله الیکم جمیعاً)⁴⁹⁵ (ومن یتبع غیر الاسلام دیناً فلن یقبل منه)⁴⁹⁶ و ده یانی تر. ده یان فه رموده ش له و باره یه وه هه یه بپوانه. ئه یین هشام⁴⁹⁷ و یه عقوبی⁴⁹⁸ و ته بهری⁴⁹⁹.

نه و روژنه لاتناس و مسیونیزه روژناواییانه سه یرن و زۆریش سه یرن، به شان و بالی هه ردوو ئه میراتۆریه تی فارس و رۆم دا دین، که دنیا یان داگیر کرد بوو به یئ فکریه، میلیه تانیان له ژیر تیر و شیر و قامچیدا دا بزاند بوو، به ئاره زووکاری پاشا حوکمیان ده کرد، به لام باسی نایینی محمد و ده وله تی

⁴⁹⁰. تاریخ الاسلام: حسن ابراهیم حسن، ص ۲۰۴.

⁴⁹¹. سورة (ص)، آیه ۸۷.

⁴⁹². سورة (یس)، آیه ۶۹.

⁴⁹³. سورة (فرقان)، آیه ۱-.

⁴⁹⁴. سورة (سبأ)، آیه ۲۸.

⁴⁹⁵. سورة (اعراف)، آیه ۱۵۸.

⁴⁹⁶. سورة (أل عمران)، آیه ۸۵.

⁴⁹⁷. سیره ابن هشام. ج ۴ ص ۲۹۷.

⁴⁹⁸. یعقوبی. ج ۴ ص ۲۷۹.

⁴⁹⁹. تاریخ الطبری. ج ۲ ص ۸۳.

ئىسلام ناكەن كە جىيەنى رزگار كرد و مىللەتائىيان حەواندەو، زەويان پاك كردهو، لە زۆر و ستەم و بەد پەوشتى.

(وليم ميور) لە جىيەكى تردا دەلن: (موحه محمد له غەيرى نيوەدورگەى عەرب شوئنى ترى نەديو، نەدەناسى و بىرى لى نەدەكردهو، ئاينى ئىسلام ھەر بۇ سنورى نيوەدورگە نامادە كراو). ئەمە ھەمووى كەم زانيارى و بەدگوماني نیشان دەدات. پىغەمبەر لە ژيانى خۇيدا دوو جار دەچىتە شام، ھەردوو جارەكە مەبەست بازىرگاني دەبى. لە ژيانى خۆى دا زۆر باسى فارس و رۆم و پاشايان و، باسى قوستەنتىنيەو مەدائىن و رۆماى كردو، دەفەرموى لە ئايندە دا ئىسلاميان دەگاتى مەدائىن و قوستەنتىنيە رزگار كرا، (رۆما) ماو. لە ژيانى مەككەدا ھاوپرگاني بە نەينى دەنيزى بۇ حەبەشە، دەيان نامەو نوینەر دەنيزى بۇ پاشايانى جىهان و داواى موسولمان بونيان لى دەكات و زۆرى تر. لە قورئانەكەى دا باسى ھەموو شتىكى تىايە، ئىسلام تەنھا پەيوەست نىە بە نيوەدورگەو (ونزلنا عليك الكتاب تبياناً لكل شئ) ⁵⁰⁰ (ما فرطنا فى الكتاب من شئ) ⁵⁰¹ (وما كان الناس الا امة واحدة) ⁵⁰² (كان الناس امة واحدة) ⁵⁰³ ئەو رۆژھەلات ناسانە، يان بە شىوازىكى تر، ئەو بوختان ھەلبەسانە بۇ مىللەتە رۆژھەلاتىەكان دەلن: ئىسلام ئاينى شارستانى و زانستى نىە، بەمەرجى سەدان ئايەت باس لە زانست و زانيارى و زانايان و شارستانى دەكات. يان دەلن ئىسلام ئاينى توندوتىژى، كە ھەر ھەموو باس لە رەحمەت و بەزەيى و سۆز دەكات. ئىسلام عەربى يەك خست، يەك باوەر و يەك مەبەست و يەك قسەى كردن، پاشان نىەتيان ھىنا بىبەنە دەرەو، نيوەدورگە، بۇ ئەو، جىهانىش، مىللەتانى تىرش و لى بكن. مىللەتان كە

500 . سورة (النحل)، آية ٨٩.

501 . سورة (انعام)، آية ٢٨.

502 . سورة (يونس)، آية ١٩.

503 . سورة (بقره)، آية ٢١٣.

بينيان ئەم ئاينە تەواوگەرى ئاينەكانى پېشۋە و ھىنانە دى مژدەكانى نامە ئاسمانىەكانى پېشۋە، دواى كەوتن. ئەو كاتە ھىچ گەل و ھۆزىك يىرورايەك و ئايىنىكى رىك و پىكى نەما بوو، ھەر ھەموو خەلكى زەوى لە بۆشدا دەخولانەو، بە ئارەزوى ھەواوھەوسىيان ژيانىان رايى دەکرد، كە ئىسلام ھات ھەموو شتىكى چاكى بۇ ھىنان، تەپوتۇزى سەر دل و مېشك و دەماغ و ناخىيانى تەكاند و نامادەى كردن بۇ ۋەرگرتنى ئاينى نوئى، كە بينىيان ئەم ئاينە نوئىيە موافقى عەقل و ھەست و نەست و وىژدانىانە. دواى كەوتن! ھەستىيان دەکرد ئەم ئاينە كوشتن و عارەق و دزى و قومار و سوو و تەماعى خراپى ياساغ كردهو، ھادىيان دەدا بۇ براىەتى و خۆشەويستى و كاسبى كردن و ژن ھىنان و يەكىتى و يەك خوايى، كۆيلە ئازاد دەكا و دەستى زۆردار و دز دەگرئى و زەويان پى ئاۋەدان دەكاتەو. نوئىژ و رۆژو و ھەج و زەكاتى لەسەر خەلك فەرز كرد، ھەتا دل و دەرون و نىوانىيانى پى پاك بىكاتەو، ئاينى نوئى فكريەك بوو عەقل دەپىرى، دەيوت چاك بىكە و خراپ مەكە، لەبەرئەوە مىللەتان چۈنە ساىە و سىبەرى.

بەئى: دەولەتى ئىسلام لە سەردەمى خولەفادا دەولەتىكى سىستەمى و دىموكراتى بوو، ھەرۋەكو ويل دىورانن بروفىسورى ئەمريكى دەئى: (حكومەتى ئىسلامى لەو سى سائەى دواى پىغەمبەر ﷺ كۆمارىكى دىموكراتى بوو).⁵⁰⁴

لە جىيەكى تردا لە باسى بەھىزى سىستەم و عەقىدەى ئىسلامى و كارىگەرىيەو دەئى:

(ئا ئەو - بەبى رىايى - دەئىم عەقىدەيەكى پاك و بىگەرد و بەھىزى وا بوو كە كۆمەئىك گەلانى بلاو و جىياواز لە ھەموو روويەكەوئى كردهيەك، كە ھەريەكەى لە قارەيەكى ئەم سەر زەويەدا بوون، لە ھەر ھەموويان يەك مىللەت

⁵⁰⁴. قصة الحضارة: ول ديورانت. ترجمة محمد بدران، ج ١٢-١٤ ص ١٤٥.

و گەلى پتەو و مەزنى دروست كرد، كه ئەمە لە حەقىقەتدا يەك موعجىزە بوو⁵⁰⁵

ئەمە قەسەى كەسەىك نىيە كە بۇ نىسلام مرد بى، بەلكو كەسەىكە پروفىسۆرە و برۆاى بە نىسلام نىيە و بۇچونىكى تايبەت و نامۆى لە بارەى بونى خواوە ھەيە كە لە بى برۆاىيەوە سەرچاوەى گرتوە!

ئەو دەولەتەىك بوو، پىاوانى خوا، پاكانى خوا، سەربازانى نەئىنى و ئاشكرای خوا دەيانبرد بەرپۆو، خۆيان دادەگىرسان ھەتا مىللەتان بەرچاويان رۇشن بىت، خۆيان دەتاواندەو ھەتا مرۇفەكان بەختەومر بن، خۆيان شەھىد دەكرد ھەتا ھەر ھەموو ئازاد بن و ستەمیان لەسەر برەوئەتەو. ھۆى سەرکەوتنى ئەو دەولەتە بەسەر ھەموو دەولەتەكاندا، ئەو سوپايە، بەسەر ھەموو سوپاكاندا ھەروا بە سەربوردەىك باس ناكړت. ئەو يەكەم جار بوو جوتيارەكان ببىنن، بەلكو لە پىنش (بابل و نىنوى)و، خەلكى ناوچەى رەشەخاكى عىراق (سواد) نەيان دىو، خاك و منداڵ و شەرف و كەرامەتەيان پارىزراو بىت، يان گوئى لە شكايەتەيان بگىرى.

كە ئەبويەكر سوپاكەى نارد بە (ئوسامەى) سەركردەى وت: (لا تملوا، لا تقتلوا طفلاً صغيراً، ولا شيخاً كبيراً، ولا امرأة) بۇ روو ك وتى: (ولا تعفروا نخلاً، ولا تقطعوا شجرة مثمرة) بۇ گيانداران وتى: (ولا تذبحوا شاة ولا بقرة ولا بعبراً الا لماكله) ئەمە بۇ پارچەكانى لاشەيان، ئەنجا بە ناخ و نەفس و دەرونيانى وت: (ولا تخونوا ولا تفكوا ولا تغدروا)⁵⁰⁶. لە سەرچاوەيەكى تردا ئەم زىادەيەشى بۇ ھاتووە (و سوف تمرن بأقوام قد فرغوا انفسهم في الصوامع، فدعوهم وما فرغوا انفسهم له)⁵⁰⁷

⁵⁰⁵. ھەمان سەرچاوە، ص ٦٦.

⁵⁰⁶. من ذاكرة التاريخ الاسلامي: محى الدين اللباد، ص ١٥. جنيف " دار الياس المصرية للطباعة.

⁵⁰⁷. تاريخ الاسلام: د.حسن ابراهيم حسن، ج ١ ص ٢١٦.

بۇ سوپاكەي بەسۆز و مېھرىبان بوو، وەك سەركردهكانى تر نەبوون، سەريازى داماو بدن به هەموو چال و چۆل و ئاگر و ئاسن و دەريا و رووبارىكدا و، نرخى سەربازەكانيان ئەزانى. عومەر به نىعمانى وت، كه ناردى بۇ جەنگى نەھاوئەند: (كه نامەم گەيشتە دەستت، به پشتى خوا برۆ، بەلام موسولمان مەدە له قور و لیتە و چال و چۆل و، مافيان مەفەوتینە، چونكه يەك پياو له موسولمانان لای من له سەد هەزار دینار خۆشەويست تره.)⁵⁰⁸

مشورى سەربازەكانى دەخوارد، لىيان ورد دەبويهوه، كه بينى رەنگيان تىك چوهو گۆراوه، به پەله نامەى نووسى بۇ سەعد: (وہلامم بەدەرەوه بزائم بۆچى رەنگى سەربازەكان گۆراوه.)، زانى خەتای ھاڤوى دجلە و فوراتە، به پەله نامەى بۇ سەعد نووسى كه شارى مەدائن بەجى بهيئن و له جىيەكى تردا شارىك دروست بكەن. ئەوه بوو (كوفە) دروست كرا، كه ئاووھەواى وەك حجاز وا بوو.

پاشايانى فارس و رۆم داوايان دەكرد كه سەرى فلان و فيساريان بۇ بهيئن، بەلام جارىك سەرى مشركىكان بۇ (ئەبويهكن) هینا. توپە بوو، هەر خیرا بريارىكى دەكرد بۇ هەموو سەركردهكان و فرموى: (لا يحمل الي رأس، و الا بغيتم - اي جاوزتم الحد - ولكن يكفيني الكتاب والخبر). ئىمامى عەليش وەسيهتەى بۇ سەربازەكانى كرد، وتى: (اذا هزمتوهم، فلا تقتلوا مدبراً، ولا تجهزوا على جريح، ولا تكشفوا عورة، ولا تمثلوا بقتيل، ولا تهتكوا سترأ، ولا تدخلوا داراً الا باذن، ولا تأخذوا من اموالهم شيئاً، ولا تعذبوا النساء باذى وإن شتمنكم و شتمن امراءكم، واذكروا الله لعلكم ترحمون).

عومەر نامەى نووسى بۇ ئەبو موسا له عىراق بەم جۆرە: (ئەگەر سەرپىشك كران له نيوان دوو كاردا يەكيان دنيايى بوو، ئەويان قيامەتى، ئىوه

⁵⁰⁸. تاريخ الطبري: ج ٤، ص ٢٣٤.

قیامتیه که ههلبژێرن، چونکه دنیا فانیه و ههه قیامتیه ده مینیتیه و ناهوتی. ⁵⁰⁹

به لازهری ده گبژیتیه: (خه لکی ولاتی سه مه رقه مند هاتن بۆ شکات بۆ لای عومهری کورپی عه به دولعه زیز که شکاتیان له قوته بیهی کورپی موسلمی باهلی کرد بوو هاتوته شاره که مان به غه در و بئ نه وهی ناگادارمان بکات و پرسمان پئ بکات و سوپای نیسلامی تیا دامه زانده، عومهریش نامه ی نووسی بۆ والی نه و ناوچه یه که دراوسنی بوو، داوای کرد شکاتی نه وانه بهرز بکاته وه بۆ قازی، نه گه ر بئ ناگادارکردن چونه ته شاریان، نه و سوپای نیسلام ده ر بکه ن له سه مه رقه مند، قازی دادگای دامه زانده و نوینه ری هه موو لایه کی بانگ کرد، جمیعی کورپی خاتری باجی نارد لیکۆلینه وه بکات، ده رکه وت که موسولمانه کان بئ ناگادارکردنه وه و وتووێژ چونه ته شاری سه مه رقه مند. له بهر نه وه داوای کرد ده ست به جئ شاره که به جئ به یلن! که خه لکی سه مه رقه مند نه وه یان بیینی، بۆیان ده رکه وت، نه گه ر نه مانه داگیرکه ربونایه چۆلیان نه نه کرد! نه م جاره سوپای نیسلام چونه وه قه راغ شار و سه ره پیشکیان کردن و، سن رۆژ مۆله تیان دان، له بهر نه م حه قیقه ته خه لکی شار موسولمان بوون.

که قودس رزگار کرا، عومهر بۆ گاوه کانی نووسی، که خویمان و مال و مندال و ژن و پول و پارهیان سه لامه ته و، که نیسه کانیان کراوه یه و ناڕوخن و داگیر نا کرای!

نه مه کاری موسولمانه کان بووه، هه رگیز بار نه بوون به سه ر میله تانه وه، ره مزی دکتاتۆری نه بوون، وه ک فیرعه ونه کانی میسر نه هرامیان به خوینی مه رد م و به که له که کردنی که له سه ری کرێکار دروست نه کردوه، له پال نه هرامه کاندای دۆل هه یه پره له که له سه ری نه و سه دان هه زار کرێکاره ی که بوون به ژێر تاشه به ردو دیواری به رزی نه هرامه کانه وه، به لام نیسلام

⁵⁰⁹. رسائل الفاروق: رسالة رقم (١٥٨)، ص ٩٥.

ناسهوارینکی ناوای له‌بەردی تاشراو جینه‌هیشتووه، بە‌لام سه‌دان شوینه‌واری زانستی و ره‌وشتی و شارستانی جینه‌هیشتووه. بە‌لکو بێ‌ بېرواکان له‌ خاکی ئیسلامدا نازاد بوون عاره‌ق بخۆنه‌وه، بت په‌رستی و خوا په‌رستی و شیوازی خۆیان به‌ پێی ئاینی خۆیان بکه‌ن و زه‌ره‌ری بۆ موسولمانان نه‌بن.

جاریک (عومه‌یر کوپری ئەسه‌دی فه‌رمانده له‌ خویندنه‌وه‌ی راپۆرتی چالاکیه‌کانی خۆی له‌ به‌رده‌م خه‌لیفه‌ عومه‌ر دا - ره‌زای خوای لی بی‌ت - ناگاداری کرد که له‌ نیوان سوپای ئیسلام و رۆم دا شارۆچکه‌یه‌ک هه‌یه به‌ ناوی (عه‌رب سوس) که هه‌وآل و جموجۆل و نه‌ینی ئیمه‌ ده‌به‌ن بۆ دوژمنه‌که‌مان که (رۆم)، خیانه‌تیان لی‌ ده‌رکه‌وتوه. عومه‌ری کوپری خه‌تاب به‌ عومه‌یری وت: که گه‌راییته‌وه سه‌رپشکیان بکه‌ له‌وه‌ی که بیان ده‌یتی له‌ جینگه‌ی مه‌ریک دوو مه‌ر، له‌ جینگه‌ی مانگایه‌ک دوو مانگا، هه‌ر شتی‌ک دوو قاتیان بده‌ری، ئەگه‌ر رازی بوون ئەوا بیان ده‌ری و، بیان گوازه‌ره‌وه، ئەگه‌ر نه‌یان کرد بچۆ بۆ لایان و مۆله‌تی یه‌ک سالیان بده‌ری، پاشان جه‌نگیان له‌گه‌ل بکه‌).

له‌ جیهانی ئەمه‌ری خۆمان دا خیانه‌ت توندترین سزای هه‌یه و، دی‌یه‌کی وا به‌ یه‌ک موشه‌ک سه‌ره‌وژێر ده‌که‌ن! به‌لام عومه‌ر ته‌عویر و مۆله‌تیان بۆ ناماده ده‌کات.

لیوا روکن مه‌حمود شیت خه‌تاب ده‌لی: (ئه‌وه‌ی له‌مانه‌ روی داوه، هه‌یچ یاسایه‌کی تر به‌ یاسا نیو ده‌وله‌تیه‌کانیشه‌وه نه‌یان گه‌یشتوه‌تی. ئەمانه‌ی ئەمه‌رۆ ئەگه‌ر شتی‌کی واشیان نووسی بێ، هه‌ر مه‌ره‌که‌بی سه‌ر کاغه‌ز بووه. خه‌لکی کوفه‌ شکاتیان له‌ سه‌عدی کوپری ئەبی وقاس کرد که والی عی‌راق بوو، عومه‌ر (موحه‌مه‌دی کوپری سه‌لمه‌ی نارد که سه‌عد به‌ینی. هه‌رچه‌نده له‌و کاته‌دا سه‌رگه‌رمی جه‌نگینکی قورس بوون. به‌ عومه‌ریان وت با دوای جه‌نگ بی‌ت، فه‌رموی: ئەگه‌ر به‌ غیابی ئەو دوژمن دیته‌ سه‌رتان، ده‌بی بی‌ت، ئەوه‌ بوو هینای و دادگایی کرد.

نامه‌ی‌کی بۆ (ئەبو موسای ئەشعەری) والی بەسرە نووسی: (سەر بەدە لە
 نەخۆشیان، لەگەڵ جەنازەیان بپۆ، با دەرگات هەمیشە کراوە بێت، بچۆ
 بە دەمیانهوه، تۆش یەکیکیکیت لەوان، بەلام چێیە. بارەکەت قورس ترە.
 بیستومە ماڵ و خیزان و جل و خواردن و سواریەکەت وەکو هی موسولمانان
 نیە و، جیاوازه. (ئەبی ئەبو عەبدوڵلا) رجات لی دەکەم نەچیتە ئاستی
 وڵاخووه. کە دەگاتە هەر چەم و دۆلێکی سەوز و پاراو، خۆی تێ هەڵدەسوێ
 و ورگی لی پڕ دەکات. وڵاخ تەنھا بۆ قەلەوی دروست کراوە، نرخی ئەو لە
 قەلەوی دایە. بەلام ئەبی ئەمیر بزانه ئەگەر غەل و غەشت تێ کەوت، ئەوا
 رەعیەتەکەشت وای لی دێ و لە تۆوه توشی خراپە دەبن. وە خراپترین کەس
 ئەوێ، کە گەلەکەیی لە ئەمیرەکەییەوه فییری خراپە بین.⁵¹⁰

510. کنز العمال: ج ۸ ص ۲۰۹.

عومەر له بهردهم گرافته كاندا

چاره سهري عومەر بو گرافته كان: بن بارانی و برسیه تی

عومەر که بیری له چاره سهرکردنه وهی گرافتیک ده کرده وه، هه موو گیانی بوئی دهه ژا لیئی نه ده گهرا هه تا چاره سهرنکی بنچینه یی بو ده دۆزیه وه، ئه مه نمونه یه کی بهرزه که عه قلیه تی خه لیفه عومەر نیشانه دا که چون بهرام بهر گرافته کان ده وه ستا.

سال (۱۸) ی کۆچییه. ناوچه حیجاز و ده ور بهری شاری مه دینه یه، گرفت برسیتییه. ساله که ی نه هات بوو، باران نه ئه باری، هه موو شت روو له کزی و لاوازی و وشک بوون بوو ئه و ساله یان ناونا به سالی ره ماده نیمامی ته بهری ناوا وه سفی ده کات: (ان الارض کانت تسفی إذا ریحت تراباً کالرماد، فسمى ذلك العام عام الرمادة.)، پاشان ده ئی: (رماده - برسیتییه که بوو توشی خه لک بوو له شاری مه دینه و ده ور بهشتی، وای پی کردن، ته نانه ت دهنده کانی کیو و بیابانیه کان خو یان خزانه ده ور بهشتی شاره کان، پیاو مه رنکی سه ر ده بپی و له پیسای نی ناوسکی خو یان تی ر ده کرد). (ئین سه عد) له (طبقات الکبری) دا ده ئی: (له سالی ۱۸ کۆچی دا که یه که م سالی قات وقبری بوو، خه لکی توشی برسیتی و نه هه مه تی بوو، بو ماوه ی نۆ مانگ). پاشان ده ئی: (خه لک ته نگه تاو بوون، ولات وشک بوو، مه پومالات تیا چوون، خه لکی به دوا ی کونی مشک و جرج و قرژانگدا ده گه پراو هه ئی ده که ند و سو دی لی ده بینی. زه وی ره ش دا گهرا، وه کو خو له می شینی لی هات.)، (زه وی وشک بوو، خو اردن که می کرد، کشت و کال نه ما، هۆیه کانی پهیدا کردنی رزق و روژی تیا چوو، پاره نه ما. مردن زور بوو، نه خو شی ته شه نه ی کرد، هه ژاری بالی ره شی به سه ر ناوچه که دا کیشا، خه لکی ده ره وه رویان کرده شار و جینگه و ریگه نه ما).

لیکۆله ره وان هۆی برسیه تیه که بو چه ند خالی ک ده گپرنه وه.

۱- ئه و ساله باران نه باری.

۲- موسولمانان ناوچهكانيان جيھيشت، رويان كرده دەرەوہ بۇ جيهاد له عىراق و ولآتى فارس و شام و ميسر. كەس نەما گويى بدات بە كشت و كال و ئاودىرى و حەيواندارى و لەوہپرگا.

۳- عومەر جولەكەكانى دورخستەوہ له نيوہ دورگەى عەرەب، بە تايبەتى جولەكەكانى خەيبەر، كە بەروبومى كشت و كالى زۇريان بەرھەم دەھينا و، ناوچەيەكى بە پيت و فراوان بوو، بە تايبەت بۇ گەنم و جۇو خورما، كە زۇر ناوچەى نيوہدورگە پشتيان پىن دەبەست، كە دورخرانەوہ بوو بە ھۆى كەمى بەرھەم ھينان.

۴- ئەم قات و قېرە رىك لەگەل بلاؤبونەوہى نەخۇشى تاعونى شام دا يەكى گرتەوہ، ھەردووكانيان لە يەك سال دا بوون.

خەلىفە عومەر ھەستى بەوہ كرد كە ئەم كاريسەيە ئاسەوارى خراپى دەبىت لە داھاتودا، بۇيە دەم و دەست كۆمەلىك چاكسازى ئابورى ئەنجام دا:

۱- عومەر خۇى پيشەنگى موسولمانان بوو، كۆمەلىك كارى لەسەرخۇى ئەنجام دا. لە كاتى خواردنىدا ھەميشە چەند كەسيكى بانگ دەكرد لەگەلىدا نان بخوات،، كابرايەك وتى: من رۇن زەيتم لە زوہو نەخواردوہ، عومەر دەست بەجئ سويندى خوارد، كە نابى گۇشت و چەورى بخوات، ھەتا خەلك دەبوژئتەوہ و خواردنى تەواويان دەست دەكەويت. دەيوت: من چۇن ھەست بە ئازاريان دەكەم، ئەگەر ئەوہى توشى ئەوان ھاتوہ توشى منيش نەبىت! لەبەرئەوہ خواردنىكى دەخوارد كە عامەى خەلك بيخواردايە. زۇربەى خواردنى زەيت و نان بوو، تەننەت كارى كرده سەر تەندروستى و، سكى كەوتە قۇرە قۇر. ئەويش دەستى دەدا لە ورگى و دەيوت: (بىن دەنگ دەبى، يان بىن دەنگ نابى. سويند بە خوا گۇشت و چەورى ناخۇيت ھەتا مندالى موسولمانان تىر نەخۇن.) يان لە جئىيەكى تردا دەلى: (كەم بقۇرئە، لەوہ زياترمان لا نيە، ھەتا موسولمانان دەبوژئتەوہ.) ئەو جۇرە خواردنەشى فەرز كرد بەسەر خاؤ و خيزانى دا. ھەتا ھەست بە ئازارى خەلكى بگەن. جارىك

كالمكى بىنى بە دەست مندالنىكى خۇيەوۋە وتى: بەخ بەخ ئەى كوپى ئەمىرى
 بىراداران، ميوە دەخۇن و مىللەتى محمد خەرىكە تىا دەچن.

۲- بە پەلە نامەى نووسى بۇ ھەموو وىلايەتەكان كە فرىاى خەلكى مەدىنە و
 دەرووبەرى بگەون، ئەوانىش دەست بەجى ئەم كارانەيان ئەنجام دا:
 ۱ - كەل و پەل و خواردەمەنى و يارمەتى لە شامەوۋە ھات، كە معاويەى
 كوپى ئەبى سوفيان ناردبوى.

ب - يارمەتى خواردەمەنى لە مىسرەوۋە ھات، كە عەمرى كوپى عاس
 ناردبوى.

ج- والى كوفەش خواردەمەنى لە عىراقەوۋە نارد.

۲- عومەرىش يەككىك بوو لەوانەى كە لە ناو لىژنەى دابەش كەردنى
 خواردەمەنى دا بوو، بە كۆل خواردەنى دەگەياندە برسەيكەنى(بەنى مەحارىب)
 ئەسلەمى مەولاشى لەگەندا بوو.

۴- لىژنەى زۆرى دروست كەرد بۇ گەياندەنى يارمەتى و خواردەمەنى بۇ خىل و
 ھۆزەكانى دەروەى مەدىنە.

۵- عومەر خۇى روى كەردە خواو دەستى دوعاو نزاى بەرز كەردەوۋە. داواى كەرد
 لە خەلكىش بەشدارى بگەن، لە خوا دەپاراپەوۋە: (خوایە بە قات و قەرى و
 برسەيتى لەناومان ئەبەى، ئەم بەلایەمان لەسەر لاپەرە). بە خەلكى دەوت:
 (تەوبە بگەن و خىرا دەست بەرزبگەنەوۋە داوا لە خوا بگەن دلمان چاك بگات و
 يەكمانن بخت و بەزەى پىماندا بىتەرە و ئەو بەلایەمان لەسەر لاپەرەت)

۶- نامەى نارد بۇ ھەموو ولايەتەكان كە لە يەك كاتى دىارى كراودا پىنكەوۋە
 نوپى باران بارىن بگەن. خۇى ھەلسا و بە ھوپىيەتى عباس كوپى
 عەبدولموتەلىب مامى پىغەمبەر، دەستى گرت و بەرزى كەردەوۋە، وتى: (خوای
 گەرە لەبەر خاترى مامەى پىغەمبەرمان ئەم بەلایەمان لەسەر لاپەرە و بارانمان
 بۇ ببارىنە) ھىشتا نەگەپابونەوۋە، كە ھەر ھەلى كەردو باران دابارى و چەند
 رۆژ درىژەى كىشا.

۷- ئەو قات و قېرىپە چەند ئەنجامىكى چاكي دا بە دەستەوہ و، موسولمانان بىنيان كە سىياسەتى شەرىعى لە كاتى پىويستدا دەگوڧى:

ا- لە كاتى برسپەتى دا، چەند دزىكە كرا، عومەر دەستى نەبرىن. بېرىرىكى حەكىمانە بوو.

ب- ئەو كاتە زەكاتى دواخست و لى ي و مرنەگرتن، بەلام سالى داھاتوو باران و بەرپوم زۆر بوو، دوو قاتى لى و مرنەگرتن. بۆچونىكى زىرەكانە بوو.

ج- دواى داوا لە خوا، داواى لە ھەرىمەكان كەرد بگەنە فرىاي بۆ يارمەتى.

د- دىوانى عەتا(الجندى)ى دروست كەرد، لە مانگى محرم سالى ۲۰ كۆچى دا كە رىكخستنىكى مالىەى زۆر سەير بوو بۆ دەولەتى ئىسلامى.

ه- دواى ئەوہى داواى كەرد لە عەمرى كۆپى عاسى والى مىسر كەنالىك ھەلبكەنئى، ئاوى نىل بگەيەنئى بە دەرياي سور، عەمرۆ ھەلى كەندو ئاوترا (كەنالى ئەمىرولمؤمنىن) كە دەستكەوتىكى ئابورى زۆر بەھىز بوو.⁵¹¹

تەبەرى دەلئى لە دوعاكەدا وتى:(اللهم اياك نعبد و اياك نستعين، اللهم اغفر لنا و ارحمنا و ارض عنا، اللهم عجزت عنا انصارنا و عجز عنا حولنا و قوتنا و عجزت عنا انفسنا و لا حول و لا قوة الا بك، اللهم اسقنا و احى العباد و البلاد)⁵¹²

ئىبن جەوزى دەلئى: (ئەو سالە خەلىفە عومەر ماست و گوشت و چەورى و خواردنى خوشى لە خوڧى گرتەوہ).⁵¹³

عومەر بىستى كە (فىروزى دەيلەمى) ئەمىرى يەمەن بوو خووى داودتە خواردنى ھەنگوين بە نانى سپىەوہ (لىباب) دەست بەجئ نامەيەكى بۆ نووسى بەم جۆرە: (اما بعد فقد بلغنى انه قد شغلك اكل اللباب بالعسل، فاذا اتاك كتابي هذا، فاقدم على بركة الله فاغز في سبيل الله).⁵¹⁴

511. مجلة المستقبل الاسلامي: العدد ۷۶. زيد محمد الرماني.

512. تاريخ الطبري: ج ۴ ص ۲۲۴.

513. تاريخ عمر: ابن جوزي، ص ۵۰.

514. رسائل الفاروق: عبداللطيف الجبوري، ص ۱۲۶، رسالة رقم (۲۴۲).

(فیروز) یه کیك بوو له نه میره فارسه‌کان که حوکمی یه‌مه‌نی ده‌کرد، پاشان موسولمان بوو (نوسوه‌دی عه‌نسی) که داوای پیغه‌مبارایه‌تی ده‌کرد، فیروز شه‌ویک هه‌لساو چوو کوشتی ،، پیغه‌مبهر (ﷺ) له مه‌دینه‌وه فرموی (قتل اللیلة الاسود العنسی الکذاب، قتله العبد الصالح فیروز الدیلمی).

دروستببون و رووخانى شارستانيه كان

ميژونووس و ليكۆله رهوان، له ميژووى مرؤفايه تىدا (۲۱) شارستانى زۆر مه زنيان ژمارده كردوه، له وانه (۱۵) دانه يان له ناوچوون و قووشى خۆكوشتن بوون، ئەوانى تر به هۆى ترهوه له ناوچوون و داپوخاون.

دروست بوونى شارستانى هۆى زۆره. ههروهك هۆى روخاندنيان زۆره. شارستانى بوه نه هامةتى و برسياهتى و قات و قبرى بناغهى دروستبوون. ههيان بوه بيريوكه يهك ناوك بوه و پاشان قالب و دهولت و شارستانى بۆ دروست بوه. ههيه وای بۆ دهچيت كه پهيوه ندى به جۆرى سروشت و ژينگه و بيئه و جۆرى زهويهوه ههيه، هه نديكيكش ده لئين پهيوه ندى به هينى رهگهز (توخم) هوه ههيه، واته هه موو رهگهز يك ناتوانى شارستانى بنيات بنى. بهلكو به پينچه وانه وه هه موو رهگهز يك بۆى ههيه ديوارى شارستانى هه لچنى، چونكه له دنيا دا رهگهز نيه بهرز بى و رهگهز نيه هيچ و نزم بيت! ⁵¹⁵ ههيه به لايه وه وايه ته نها نابورى دهستى ههيه له سازدانى شارستانيه كاندا. ئەگه رهگهز و ژينگه ته نها هۆ بونايه، عه ره ب له و بيابانه وشكه دا نه يده توانى له و كاتى نه هامةتى خاك و روشن بيرييه وه ههنگاو بۆ شارستانى نيسلام بنى و، توخى عه ره ب بۆى نه بوو ريادهى عالم بكات. به لام كه بيريوكه ي نيسلام هه لده گرن، سنورى توخم و بيئه و جۆرى زهوى ده شكينن و هه ردوو ئيمپراتوريه تى فارس و رۆم له سه ر زهوى واقع ده سپنه وه. شارستانى بوه له خاكينكى نشيووى وهك عيراق (میزوپوتاميا) و ميسرى فرعه ونى دا دروست بوه. شارستانى نيسلام له بيابانى نيوه دورگه وه توقى و تروقى دا به ژيان، شارستانى هيتى يه كان و مهكسيك له بان و گردۆلكه كانى ئەنادۆل و مهكسيكه وه سه رچاوه يان گرت، شارستانى ژاپون و يونان دوورگه بوون و چوار ده وريان ئاو بوو، وه هۆيه كى سروشتى له كۆمه لگاي مرؤفايه تى جوئ

⁵¹⁵. التاريخ و كيف يفسرونه من كونفوشيوس الى توينبى: البان. ج. ويدجري، ترجمة عبدالعزيز

توفيق، ص ۲۳۱، قاهرة ۱۹۷۲.

دەكەنەو. كەواتە بنیات نانی شارستانی پەيوەست نىە تەنھا بە خاک و جۆرى زەوى و ئابورى يان توخم (رەگەن)ى مرۆڤ و سروسىتى شوڤن و مرۆڤكەكانەو. بەلكو پەيوەستە بەر هەلەو كە بۇ ئەو ەيە دەپەخسى. لىكۆلەرەوان، هەمان ئەو ھۆيانە و زياد لەوانەشيان كىردوۋتە ھۇ بۇ لەناوېردنى شارستانىەكان، (توينبى) دەيگىرئەتەو بۇ ھۆى لە ناوچونى وزەى داھىنەرى ئەو شارستانىە و لای وايە ھەر كات داھىنان و دروست كىردن ئەما، نىتر كارى چاولىنكىردن و دواكەوتنىش نامىنى، داھىنەران كەسانىكن ياخود چەند دەستەيەكن، ناتوانن بەرەو پىشەوە بېرۇن ئەگەر خەلكى دەوروبەريان لەگەل خۆيان نەبەن. تاكىش بونەوھرىكى كۆمەلەيەتە ناتوانى ئاواتەكانى بە تاكى بەھىنئەدى، ھەتا لە چوارچىوەى دەولەت دا پەيوەندى بەخەلكەو نەبەستىت، دەولەت تاكو كۆمەل دەپارىزىت، ئامانجە رەواكانيان دەھىنئە دى.⁵¹⁶

كاتىك سەر كىردەكان لە داھىنان دەكەون، ناچارن ئەو ھىزەى بە دەستانەوھىە بەخراپە بەكارى بەھىن، ئەوسا جەماوەر دەستەوسان نابى بەرامبەر ئەو دەست خالى و ھىچ پىنەماوانە، بەلكو دەبىتە ئۆپوزسىون و، راپەرىن دەكاو شوپش ھەلدەگىرسىنئەت.

شارستانىەك كە كۆن و پتوركاو بوو، پىنە ناكىرئ، ھەموو دەست تىوھردانىكى ماندو كىردىتەتى و لەناوچونى خىراتر دەكات! توينبى دەلئ عىسا وتوئەتى: (كەس لە ئىوھ پىنەيەكى نوئ لە كراسىكى كۆن ئەدات، چونكە نوئ يەكە كۆنەكە زياتر دادەپزىنئ)⁵¹⁷

توينبى لای وايە كۆمەلگا حالەتى ھەرەس ھىنانى بەم شىوھىە دەبىت:

۱. كەمىنەيەكى كاربەدەست تواناى داھىنانى نەماو، بە زەبىروزەنگ كار

دەگىرئ.

⁵¹⁶. بحث في التاريخ: ارنولد جوزيف توينبى، دى. سى. سمرفل كورتى كىردەتەو ھو ھە باقى وەرى گىپراوہ بۆ ھەرەبى، ج ۱ ص ۴۰۲.

⁵¹⁷. انجيل متى - ۹: ۱۶-۱۷، توينبى: ج ۱ ص ۴۰۵.

۲. چینی خوارەوہی رەش و روت (پرۆلیتاریا)، کە ھەست دەکەن بەشیان دەخوری " شوپش و راپەڕین دەکەن لە دژی ئەو کەمینەییە.

۳. پرۆلیتاریایەکی دەرەوہی دەسەلات لە کۆمەڵگا بچراوہ و بەرھەڵستی پیوہست بوون دەکات و چارەپروانی ھەلی پەلاماردانە.⁵¹⁸

بەلام ھاتنی شارستانی ئیسلامی و سەرھەڵدانی لەو کاتە گرنگەدا، زەرورەتی وەخت بوو، وەلام دانەوہیکە بوو بۆ داپوختن و ئیفلاسی شارستانی فارس و رۆم، بۆ ھێرشەکە ئێسکەندەری مەکدۆنی (۳۳۰ - ۳۲۵ پ.ن) کە پینش ھەزار سال لەوہوبەر کردی، ئێسکەندەر ھەموو ئاسەواری فەرھەنگ و رۆشنیبری و ئایدۆلۆژی و دینی گەلانی ناوچەکە سوتاند، بۆشاییەکی گەورە لە فکر و عەقڵیەتی خەلکی ناوچەکەدا دروست کرد. ئیسلام کە ھات ئەو بۆشاییە ئاینی و رۆشنیبری و فەرھەنگی پێ کردوہ، نەک ھەر ئەوہندە بەلکو بە شینوہیەکی پاکتر و چاکتر، بەھینز و بە پینتر، لە شینوہیەکی نوێ تردا، کە بە عەقڵیەتی سەردەم بخوات، دای رشت و بە فراوانتر بۆشایی ھەموو لایەنەکانی ژبانی مەزناوەتی پێ کردوہ، مەزناوەتی بۆ رۆژھەلات و زەین رۆشنی بۆ کۆمەڵگای مەزناوەتی سەر زەوی سەندوہ. حکومەتی ئیسلامی وەکو حکومەتە خەیاڵیەکە ئیفلاتون (کۆماری ئیفلاتون) نەبوو، کە ھەتا خۆی لە ژباندان بوو، جینبەجی نەبوو، ئەوہ بۆ زیاتر لە دوو ھەزار سالە ئیفلاتون مردوہ و تیورەکە بەردەوام مەرکەبی سەر کاغەز و تەنھا لە بەرگی کتیبەکاندا یە.

ئیسلام بە خەیاڵ نەژیاوہ، ئەوہی باوہری پێی بوہ، پینش ئەوہی لەسەر روپەری کاغەز و دەفەقی چەرم بینوسن، لە تەرز و واقیعدا جینبەجینی کردوہ، خۆی گەورە تیورینی مردوی ناوینت کە بە مەزناوەتی جینبەجینی نەکرینت و لە بەشی مستەحیلات بیئت، تیور و بیورکەیکە کەلکی چییە کە لە چوار دیواری ژورینی بچوکدا بینوسن و توانای ھاتنە دەرەوہی ناو خەلکی نەبیئت!

⁵¹⁸. گۆڤاری رۆشنیبری نوێ، ژمارە () ۱۳، د. محسن محمد حسین.

شارستانى ئىسلامى شۆپشى برسپهكان نيه وهك ههندى بۇى دهچى.
شارستانى ئىسلامى به رىكهوت دروست نهپوه، وهك (توينبى) رهخهئى له
كردار يان تيورى رىكهوت دهگرت و دهپوت: (تيورى رىكهوت) له نرخی كردار
و ويستى مروثانه كهه دهكاتوه).

هۆكۈنى روخانى ئىمپىراتۆرىيەتى فارس و رۆم

له ژيانى مرقايەتیدا شارستانی زۆر هەبوو، ماوەیەك ژیاون پاشان ون بوون. یان یەکتریان خواردو. یان خۇیان كوشتو.

شارستانی ئیسلامی له كاتیکدا هاته ژیانەو، كه هەردوو شارستانی فارس و رۆم بەربووبونە خۇیان، یەکیان دەخوارد و یەکیان كەلهپاچه و شپزە كردبوو، ماندو بووبون، هیچ بیروكەیهکیان له مەخزدا نەمابوو له سەری بوەستن، بوو بوئە بار بەسەر گەلانەو. له گەرمەى ئەو روداوانەدا (محمد) له بیابانى نیوہ دورگه و، هەرمی وشك و بى ئاو و بى رۆشنییری و شارستانییەو له دایك بوو، گەرە بوو، جەنگی فارس و رۆمیش گەرەتر دەبوو، ئایەت و قورئانی بۆ دەبارایە خوارەو، كه گەلیكى نمونەیی لەو خاكە وشكەدا پەرەردە بکات، توانای ئەوہی هەبیت، ئەو ئاشە گەلان هارە بوەستینی و، دەستیک بەسەر میللەتانی ماندو و سەرلی شیواودا بەینى. قورئان دابەزى گروپەگی زۆری نمونەیی له دەرووبەری مەككە و مەدینە دا دروست کرد، بەبى پرسى موخەمەد و ئاینەکیان دەستیان بە ئاودا نەئەکرد، بەچیاندا بدات ئامادەبوون، نیوہ دورگەى تەواو کرد، بریاری دا ناینى نوئى بگەیهنیتە گەلانى دراوسینش، بەلام ئەو دوو زۆردارە ناهیلن.

سەرەتا له خۇیانەو دەستی پى کرد (۱۵) نامەى نارد بۆ پانزە پاشا و خستیه ئاو كوۆشك و ماله كانیانەو، (۵۰) نوینەرى نارد بۆ لای سەرەك خیل و عەشیرەت و ئاودارانی دەرەوہی نیوہ دورگە، نیازی بوو ئیسلام كه خوا داواى لی کردو، دەبى بیدات بە گوئى هەموو میللەتانی جیہاندا. بە ناشتی و نامە و نوینەر و رون کردنەو و شیوازی پاك و شیرین بلۆ بکاتەو، هەمیشە ئەو شیوازە جینگە زۆرتەر دەگرى و، دامەزراوتر و بەرھەمی باشتەر دەدات، قەناعەت کردن بە بەرامبەر، وەك کىو بناغە دادەکوئى. بەلام ئەوہی بە شمشیر بیدەیتە بەرامبەر و بە زۆر بیچەسپینی. بەبى شمشیر دەیدەنەو. نامەکانیان هەلدا و رویشت و گەیشتن و وەلامەکان جیاواز بوون، هەبوو دەیخستە سەر چاوی و

خۆی و گەلی موسولمان دەبون، هەبوو نامەیی وەلامی دەنوسییووە و دیاری و پیشکەشی زۆری دەنارد، هەبوو نامەکەیی دەدراند و دەیدا بە سەر و چاوی نوینەردا و بە جنیو دەری دەکرد، هەبوو نوینەرەکانیان دەکوشت. بەلام بە هەموویە هەنگاویکی سەرکەوتوو بوو، حوجەیی چاکی دەدایە بەرامبەر، هەرچەندە لەگەڵ ئەو قەبارە زۆرەدا بەرھەمی کەم بوو، دابەزین لەسەر کورسی زەحمەتە و، هاتنەرە ئاستی رەعیەت زەحمەت ترە بۆ هەندیک. وایان دەزانی ئیسلام ئەوان نەوی دەکا و دەسەلاتیان لێ دەستینیتەو، هەرچەند لە نامەکاندا هاتبوو، ئەگەر باوەر بەینن، خۆتان حوکمی خۆتان بکەن و ئیئە نایەین بەلاتاندا. بەلام سودی نەبوو، وا وردە وردە خەریکە فارسەکان دەست دەخەنە کاروباری نیووە دورگە و فتنەیی دەنێنەو و سەرەک خێلەکان لە موسولمانان هان دەدەن، هەرقلی رۆمیش سوپایەکی گەورەیی کۆکردبوویەو بیئە سەر مەککە و مەدینە. پیئغەمبەری خوا دەست پیشکەری کرد و لەسەر شیوازی سەربازی، (کئی یەکەم جار دەستی وەشاندا جەنگەکە دەباتەو).

دکتور یوسف قەرزای لێ دیمانەکەیدا لەگەڵ کەنالی ئەلجەزیرە وتی: (ئەو نامە و نوینەرە بۆ ئەو بوو کە میر و مەلیک و پاشاکان رینگە بەدەن گەلەکانیان گوئی لە پەيامی خوا بگرن. کە ئەوان ئەیاننیشتووە شەریان لەگەڵدا کراوە، ئەوان قفلێان دابوو لە دەمی میللەت ئەیان دەهیشت کەس وەلام بەداتەو. موسولمانان دەیان وت: ئەرئ خەلکینە ئیئە گەلێکین پەيامیکمان پئی، داواتان لێ دەکەین گویمان لێ بگرن و لیئمان وەرگرن، داوا لە دەسەلات داران دەکەین رینگیمان نەکەن ئەگەر بە گوئیان کردین ئەوا باشە، دەنا دەبی بە هەر شیوازیکی تر بوە بگەیهنرئ، ئەمەش پاراستنی سەروریتی بەرامبەرە کە پرسی پئی دەکەیت. (ئەرنۆلد) کە نووسەرێکی ناسراوە بابەتیکی نوسییووە لە بارەیی فتوحاتی ئیسلامیەو دەلیت: هەرگیز روی نەداوە موسولمانەکان بە زۆر دینی خەلکی بگوپن بۆ دینی خویان و، بە زۆر خەلکی موسولمان بکەن). موسولمانەکان ناچار بوون ئەو دەستە لابەن کە بەری ئایینی خوا دەگریئ. ئەو بەر گرتنە فیتنەییە، (وقاتلوم حتی لا تکون فتنە)، بۆ رزگار کردنی ئەو

گهلانیه که چاره‌پروانن مژده‌کانی ئنجیل و تهورات و ئاویستا بیته دی، ئەوا هاتوه و دەسه‌لات داره‌کانیان رینگه نادهن پێیان شاد بن. له‌بهرئه‌وه بوو که حیوار و توویژی هیمنا نه شکستی هینا، سوپا کۆکرایه‌وه و نیررا، له ماوه‌ی (٢٥) ساڵدا هه‌ردوو ئه‌مپراتۆریه‌تی فارس و رۆم که دوو شارستانی بون و به‌ره‌و خۆکۆشتن و خۆخواردن و پوکان ده‌چون له ناو بران و، شارستانییه‌کی تر، به هیز و گوپ و بیر و ئاینیکی نوێ وه هاته گۆپی، که هیچی له‌وانه‌ی پیشو نه‌ه‌چوو.

(ویل دیورانن) فهیله‌سوفی ئەمریکی ده‌ئێ: (به راستی سوپای ئیسلام چاکتر بوو له سوپای فارس و رۆم، له روی رینگه‌ستنه‌وه و، باشترین سه‌رکردایه‌تیشی هه‌بوو. راهاتبون له‌گه‌ڵ زه‌حمه‌ت و ناره‌حه‌تی و خۆگرتندا. ده‌یان‌توانی به سکی خالی بجه‌نگین و پشت به سه‌رکه‌وتن بیه‌ستن، هه‌رگیز له جهنگه‌کاندا درهنده نه‌بوون.)⁵¹⁹

ئهم روخان و دروست بونانه، ئەم پوکان و ناو نه‌مان و سه‌ره‌ئدانانه، هۆیان زۆره و هه‌ریه‌که به جۆریک باسی کردوه.

⁵¹⁹. قصة الحضارة: ول ديورانت، ج١٣ ص٦٦.

هۆی شکستی شارستانییه تی فارس و رۆم:

۱. بئ بېروایی.
۲. تیک چونی کاروباری بهرینه بردن.
۳. نه بونی سه رکردایه تیه کی ژیر که بتوانی وه لآمی نه و هموو ههله له بارو نامه و نوینهر و ناشتی و دهست پیشخه ریا نه یان بدایه ته وه.
۴. رۆ چون له هموو کاریکی خراب دا.
۵. ئالۆزی کار و فرمان و یه که نه گرتنی راو بۆ چوونی پاشاو سه رکرده کان
۶. له خۆبایی بوون و گالته کردن به موسولمانه کان، یه زدگورد پاشای فارس به وه فدی ئیسلامی ده گوت: هیچ گه لیک له ئیوه نه زان و دواکه وتوتر نیه بۆیه و ازمان لی هینا بوون، نه وه بوو به کهم سه یریان ده کردن و هیزی سه رکه وتنیان تیا نه ده بینن.
۷. هه ندی له هۆزه عه ره به کانی شام، رازی نه بون بئ به گاورد، بچه ژیر رکیزی رۆمه کانه وه، نه وه بوو به ره نگاری سوپای رۆم بونه وه، نوینهریان نارد، داوای یارمه تیان کرد له موسولمانه کان، نه بو به کر یارمه تی بۆ ناردن، نه مه یه کیه تی و، کۆبونه وه ی هۆزه عه ره به کانی پیک هینا. بۆ دوژمنایه تی و رق لی بوونی رۆم و سه رخستنی ئیسلام.
۸. باج و پیتاک و سه رانه کۆلی میله تانی نه و کاته ی کوتا بوو، بیزار بوو بون له فارس و رۆم و چاوه پروانی رژگار که ریک بوون.
۹. گرویه کی گاوری کهم له سه ر حوکمی رۆم، گرویه گاوره کانی تری ده چه و سانه وه و، به نه شکه نجه و راوانان و له ناو بردن بیزاریان کرد بوو، به نزیک بونه وه ی سوپای ئیسلام مرده کانی ننجیل و ته وراتیان ده هینایه وه دی و له رقی رۆم موسولمان ده بوون.

۱۰. گهرم و گوپی سوپای ئیسلام و، بهرزی گیانی جیهاد و تیکۆشان و فیداکاریان له پیناوی سهرخستنی ئاینی ئیسلامدا، ئهو ورهیه تهکانی پیندهدان بۆ پهلاماردان و چوونه پیشهوه.

۱۱. رهوشت و خوی فارس و رۆم داروخا بوو هیچ بههایهکی مروئی تیا نهمابوو، لهناو سوپای ئیسلامیشدا خوشهویستی و برابهتی و بۆ یهك ژیان و سهرخستنی یهکتر به ئاشکرا دهبینرا.

۱۲. روونی ئاینی ئیسلام و ساده و ساکاری و دهر و ناو پاکی موسولمانان و، ئالۆزی و دهستکاری کردنی ئاینی گاور و تیک چونی باری دهرونی و رهوشتی گاورهکان هۆیهکی گرنگ بوو.

۱۳. موسولمانهکان سهرپشکیان دهکردن له نیوان سێ خال دا: موسولمان بون، جزیهدان، شمشیر که له داگیرکردن نهئهچوو، بهئکو به رزگارکهریان دهزانین.

۱۴. ههموو فتوحاتیك داوای فتوحات و سهرکهوتنی تری دهکرد، ههموو ناوچهیهك ناوچهیهکی تری فراوان تر و به پیت تر و، ولات و میللهتی نوئی تری رادهکیشا. لهبهرئهوه فتوحاتی ئیسلامی له ههموو فتوحاتهکانی تری میژووی مروفایهتی خیراتر و دامهزراوتر بوو، لهبهرئهوه فتوحاتی ئیسلامی به مهزنترین کاری سهرسوڕمان دادهنری له میژووی جهنگیدا.

۱۵. سوارچاکی سوپای ئیسلام و، خیرایی جولهی سهیریان له هیرش و راوانان و پهلاماردا، لهبهرئهوه ههر له یهکهم پهلاماردا، وره ی بهرامبهیریان دهپروخاند، هیچ جهنگیک نیه سوپای ئیسلام دهست پینش خهری نهکرد بێ.

ول دیورانته دهلی: جولکه دلخۆش بوون که موسولمانان له دهستی حاکمه زۆردارهکان پزگاریان کردن، له سهردهمی مهئموندا (۱۱) ههزار کهنیهسه ههبوو، ژمارهیه کی زۆر له ههیکهلی جولکه و ئاگردانی ئاگرپهرستی ههبوو، جهژنهکانی خویان بهدلخۆشیهوه دهگیرا. به ههزاران دههاتن بۆ حج بۆ فهلهستین. ئهو کهنیهسانهی لهژێر دهستی بهتیارکی قوستهنتینه وئورشهلیم و ئهسکهندهریه و ئهنتاکیادا دهچهوسینرانهوه، ئینسته لای موسولمانان

نازادن. زياد له ودهش لښيرسراوى نهنټاكيا پاسهوانى دانا يو گاورهكان ههتا لهناو خوځياندا شهړ نهكهن لهسهر كهنيسه، كه پيشتر شهړنك بوو بوو، تهنانهت (سرجيوس) و (دا لقديس يوحهنا دمشقى) خهزښهدارى بهيتولمال بوو له سهردهمى عهبدولمهليك كورپى مهرواندا. لهبر شو رهفتار نهرميه و لهخوږورده، زوربهى گاورهكانى سهر زهوى موسلمان بوون، ژمارهى موسلمانان له ماوهى كهتر له نيو سهدهدا بوو به (۲۵۰) مليون كهس. له ماوهى سى سال دواى پيغهمبهر حكومهتيكى كۆمارى ديمكراتى پنيك هات كه ههمو نير و مئيهك دهستى له كاردا بوو و، كارى خوځى دهزانى، شارهكانى شام ناوهدان بونهوه، گوره بوون، حهلب و حومس و شهقامى گوره و پر له دار و درهختو ناو گهيشتبوه ههمو مالنك.⁵²⁰

بهلام له سهردهمى فارسى ساسانيدا (گاورهكان له سهردهمى شاپورى دوهم دا، يارمهتى روم يان دا، له درى فارس، لهبرئهوه شاپور بريارى دا هرچى گاور له خاكى فارس دا هيه سهر بپرنت، سالى ۲۴۱ زايى تهنا له زانكان (۱۶) هزار زانا و راهب و قسيسى گاوريان سهر پرې. جوتيار زور دامو بون، نارامى گيانيان عيبادهت بوو كه كهمنك دهرونيانى دههواندهوه، چونكه شهوهندهيان دهچهوساندهوه و كاربان پښ دهكردن، هر كۆمهليك شمير و دهرهبهگنيكان بهسهردا زال كړدبوو، جگه له باج و خراج و ديارى و شتى تر. هر يهكهيان دهبوايه ۶۱۱ يان ۳/۱ى بهرهميان بدايه به ناغاكهيان، چهندين سوپاو فهيلهقيان له جوتيار و وهريزير و پاله و كرى گرتكانيان ناماده كړدبوو بوكاتى شهړ. خهزښهكانى دهولتهتى فارسى ههميشه پر بون له پارهى باج و خراج و سهراوه و نهوروزانه و ميرگان، له رومهكان زياتريان كوكردبويهوه، سالى ۶۲۶ زايى له خهزښهى كسراى تهبرويژدا (۶۷۰) مليون دولارى به پارهى شهړ تيا بوو. (موسيقا و گۆرانى تيكول به نان و شاهنگ و پيشوازيان بوو بوو، موسيقاى قيساره و ناي و مزمار و قرن و

⁵²⁰. ههمان سهچاره. ج ۱۲، ص ۱۳۱.

تەپل. (بىراد) گۇرانى بىژى تايىبەتى كىسراى تەبرىۋىزى بو، (۳۶۰) گۇرانى دانا بو، ھەر شەۋە گۇرانىھكى بۇ دەۋت بۇ ماۋەى سائىك.

پاشاكان دەيانوت ئىمە ھىز لە خواۋە ۋەرئەگرىن، ئىمە جىگرى ئەۋانېن، دەيانوت خويىنى خۋايەتى لە رەگى ئىمەدا دەسۋپىتەۋە، ئىمە ۋەك خەلكى ترىن، دەبىت كېنوش بۇ ئىمە بېرىت ۋ خزمەتكارى بۇ ئىمە بىكرىت، خۇيان ناۋ نابوۋ پاشاى پاشاكان، پاشاى ئارى ۋ غەيرە ئارى، گەرەى بونەۋەر، كوپى خوا. شاپورى دوۋم ئەۋەى بۇ زىاد كىر كە (بىراى مانگ ۋ خۇر ۋ ھارپى ئەستىرەكان).⁵²¹

فارس ۋ رۇم دوۋ پىر بوون، پەكيان كەۋتبوۋ، ئەۋەندەيان پەلامارى يەك دابوۋ، يەكيان لە پەل ۋ پۇ خستبوۋ، كە ئىسلام ۋەك گەنجىكى پىن كەۋتە ھاتە مەيدان. لە بەردەمىدا دوۋ پىر ۋ نەخۇش ھەبوون. بوۋ بونە بار بەسەر مىللەتانەۋە، نە ئەۋە بوون بىرن، نە ئەۋە بوۋ چاك بىنەۋە، ئىسلام پەلى كىرتن ۋ، لەسەر مىللەتانى ناۋچەكان لاىبىردن، ئەگەر خوا كارىكى بوىت ھەل دەرەخسىن، ئەۋ دوۋ شارستانىتە فاسدە ۋ پىر ۋ بارە قورسەى سەر گەردنى مىللەتانى بە يەكتر تەنك كىر، يەكيان ماندو كىر ئەۋسا ئىسلاميان لى پەيدا بوۋ، لەگەل ئەۋەدا، ھىشتا فارس ۋ رۇم يەك مىليون سەربازى بىن تاقتە ۋ بىن ھوسەلە ۋ بىزاريان ھەبوۋ رەنگە يەكى چەند جار فىرارىان كىردىن ۋ بەر رەشېگىر كەۋتن ۋ ھاتنەۋە، ئەۋانە بەرامبەر (۵۰) ھەزار كەسى بىن چەك ۋ بىن بەرگ ۋ خۋاردن ۋ جىبەخانە ۋەستان ۋ شكان ۋ لە ناۋچون. گەنجىك بەرەۋ پىنگەين ۋ گەشە دەپۋا، دوۋ پىر بەرە ۋ كلۇر بون ۋ داپوخان ۋ پوكانەۋە ۋ مردن دەپۇن، ھەرچەندە لە چەند جەنگىندا بونە يەك ۋ، بەرامبەر ئىسلام ۋەستان، بەلام ھەر شكان. بۇ نمونە لە جەنگى قىرازدا لە نىزىك رومادى فارس ۋ رۇم بونە يەك ۋ لە بەرەيەكى جەنگىدا نەخشەيەكيان داپۇرۇڭا. بەلام مىژۋونوۋسان دەلېن گەمارۇدران ۋ يەك نەفەريان دەرئەچۈۋ كە ھەۋالى ئەۋ

⁵²¹. قصة الحضارة: ول واپرېل دىورانن. مجلد ۶، بەرگ ۱۱-۱۲، ص ۲۷۵-۲۸۲. دارالفكر، بېروت.

نەخشە دوو سەریەیان بگێرتتەوه ⁵²²، ئەوانەى لە شارستانیەتەکانیان کۆلیوەتەرە دەلێن: هەموو شارستانیەك لە مانایەكى سەرەتایى رۆحى پاكەوه سەرچاوه هەلدەگرئ، كە سەرەتا كەم بایەخى بە دەرەوهى خۆى دەدا و ناخى پاكە. پاشان كۆتایى دیت بە روالەتینكى گەرە و پڕ لە دیکۆرات و نەخش و نیکار، بەلام ناخى ئالۆز و پوچ و تیک چۆه، هیچ مانایەكى رۆحى تیا نەماوه، دواى پاشا بەهیزەکانى فارس، کۆرە لارهزەکانیان هاتنە سەر دەور، بە شتى زۆر لاواز و هیچەوه خویان خەریك دەکرد، فیتنە و شەر و فەسادیان دەنایەوه، سانى وا هەبوو سێ پاشایان دەکوشت و دەگۆرا، جارى وا هەبوو مندالى بیست سالة حوكمى ئەو ئیمپراتۆرەى دەکرد، کۆر باوك و، باوك کۆرانی خۆى دەکوشت، پەرویز هات، ئەردەشیرى کۆرپى کوشتى، پەرویز (٢٦) کۆر و برائى خۆى کوشت، نەبا تەماع بکەنە کورسیەکەى. ئەردەشیریشیان کوشت، کۆریان نەما کچیان کردە پاشا، دوا پاشایان یەزدگورد بوو کە مندالینكى ١٩-٢٠ سالة بوو، ئەمە لە ناو کۆشك دا. لە خوارەوه سوپای ئیسلام نزیک بوو بویەوه، لە رۆژئاواشەوه رۆمەکان هیزشيان هینا بوو. شەلەل و هەژارى و فەسادى ئیدارى و رهوشتى و شەرەههرا چۆكى پێ دادابون، کۆرە زادهکان لە رابواردن و ئارەزووبازى و راووشکار و کەیف و سەفای خویان نە دەکووتن.

رۆمەکانیش بە هەمان شێوه لە جەنگى ناوخۆى خەستى مەزەهەبیدا بوون، کە بەردەوام خۆینیان لى دەچۆرا، عەرەبەکانى شام هەمیشە راپەرین و شۆرشیان لە دژی رۆم دەکرد، متمانەیان بە فارس و رۆم نەما بوو، لە لایەکیشەوه دلایان بۆ ئیسلامى برا عەرەبەکانى حجازیان لى دەدا، لە نامەکەى (مجیتىوس) دا لە زانستى جەنگى دا نووسیبوی دەلێ: یاسای چەنگى رۆمان پێش محمد بە دوو سەد سال خەلەل و نکولى روى تى کردبوو، عەرەبەکانى خواروى شامیان لى هەلگەرا بوونەوه و دلایان لای عەرەبەکانى هاوزمانیان بوون. رۆمەکان شارێکیان دەگرت مال و مندال و کەل و پەلیان

⁵²². لە مەنبەرە بۆ مدائن: حسن محمود حمە کریم، ٤٢٧.

دەدزى و، دەست دريژيان دەكرده سەر ئافره تانيان، سەركرديهكى رۆم دەسقى موسولمانانى دەكرد بۇ ھەرقل و دەيگوت: (ئەوانە بە شەر خوا پەرستى دەكەن و، بە رۆژ سوار چاكن، ئەگەر كوپى پاشاكەيان دزى بكات دەستى دەپن و زينا بكات رەجم و بەردبارانى دەكەن.) قەيسەر ھەرقل وتى (ئەگەر راست بگەيت ناوسكى زەوى - مردن - چاكتەر بۇ ئىمە، ھەتا بەرامبەر بە ئەوان بوەستين.) سەركردهكانى فارس و رۆم ھەستيان كرد بوو كە نەينىك ھەيە لە سەرکەوتنى موسولمانەكاندا و باسيان دەكرد، بەلام رۆژىك پاشاى فارس بىرى نەكردهو لە نەينىكە بگۆلئىتەو!

ھەندى لە عەرەبە قەومىەكان دەلین، ھۆى گرنكى دروست بونى ئىمپراتۆرىەتى ئىسلامى ئەو بوو كە عەرەب بوون. خۆ لە خاكى ئەو دوو ئىمپراتۆرەدا (فارس و رۆم) عەرەبىكى زۆر ھەبوو، ھەر يەكە بە ھەواى لایەك دەشەكانەو و، زانیاریان چاكتەر بوو، چەك و جیەخانەيان لەوانەى حجاز زۆرتەر بوو، وە نزیكتیش بوون لە شام و عىراقەو ھەتا موسولمانانى حجاز بەلكو ئەو عەرەبانە بە پشت و پەناى فارس و رۆمەو پەيتا پەيتا لەبەردەم موسولمانەكاندا دەشكان، بەلكو ھۆى سەرکەوتنى موسولمانان تەنھا پاك و پتەوى عەقىدە و يەكیەتى و يەكپىزىيان بوو.

سەركرديهكى رۆم بە ناوى (جۆرج) بە خالىدى وت: راستە دەلین خوا لە ئاسمانەو شمشىرىكى دابەزاندوو بۇ سەر پىنقەمبەرتان و داویەتى بە تۆ، بۇ ھەر گەلىكى بەرز بگەیتەو دەشكى؟

وتى: نەخىر، جۆرج وتى ئەى بۇ ناونراوى شمشىرى خوا؟

خالىد وتى: (من دواى كەوتم، واتە دواى پىنقەمبەر ﷺ)، رۆژىك پىنى وتم تۆ شمشىرىكى ھەلكىشراوى خوايت بۇ سەر بت پەرستەكان. پاشان دوعاى سەرکەوتنى بۇ كردم. لەووە ناونرام شمشىرى خوا. ئىستە من توندترین موسولمانم بۇ بت پەرستان. بەم جۆرە بە ھەلە ھەوانى سەركرديهكى موسولمانان گەيشتبەو ھەموو ناوچەيەك، ئەفسانەى ناوايان بۇ دروست

كردبوو.⁵²³ خاليد خۆي هه‌ننه‌نا بهر قسه‌يه، به‌لكو راست و رۆشن و بۆي
راست كرده‌وه حه‌قيقه‌ته‌كه‌ي پي و ت، كۆمه‌ليك حه‌قيقه‌تي ئاوا بويه بناغه بۆ
شارستاني ئيسلامي و سه‌ري خستن!

⁵²³. عبقرية خالد: عباس محمود العقاد، ص ۱۳۰. دارالهلل، قاهرة ۱۹۵۲.

به شی دهیه م

- * مه زاری نه سحابان له کوردستاندا
- * وتهیه ک
- * گۆری نه بودوجانه له رانیه
- * گۆری عوکاشه له کامیاران
- * گۆری میقداد له رانیه و شاره بان
- * گۆری نه باعویه ییده له عه بابیه یلی
- * گۆری نه سحابه دریز له دیلیژه
- * گۆری نه سحابه عه بدوئلا له سه رچنار
- * گۆری عه بدوئلا کوری عومهر له زور جیگه
- * مزگه وته کانی عه بدوئلا کوری عومهر له کوردستان

وتەيەك

خاك و خەلكى كورد پىنكەتەيەكى هېندە بە نرخ و دەولەمەندو مەزەنە،
ھەلەدەگىرت لە ھەموو پويەكەمە چەندىن لىكۆلەنەو بەدواداچونى لەسەر
بكرىت و، تويزەر پەكى نەكەوئىت لەنەبونى كەرەستەو سەرچاوە
پىويستەكانى، ئەو ش دەگەرتەو بۆ ئەو مېژو كۆن و دورو درىژەى كە لە
سەرخاكەكى بەسەر بەرزانە پايبواردووە جى وپى خۆى كردووەتەو خۆى
سەلماندووە.. يەكئىك لەولايەنەگىرنگانەى كە دەكرىت بخرىتە بەر تويزەنەو،
ئەو ھەموو گۆپومەزارو مەرەقدوشەخسانەيە، كە بەناوى گۆپى ئەسحابان
سەرپاي خاكى كوردستانى گرتووە، ھىچ ناوچەو شارو لادى و دەشت و
شاخىك نىە يەكئىك يان چەند دانەيەك لەومەرەقدانەى بە ناوى كەسىكى ناودار
يان سەحابە بەلام لە راستى دا ناديارو ئەفسانەيى بەسەرەو نەبىت. بەدوادا
چونى ئەو كارە لە ھەندى لايەو ناسانە، چونكە سەرچاوەيەكى زۆر و
زەبەندەمان لە بەردەست دايە و، ناوى سەحابەكانىش ھەتا ئاستىكى باش
ھەيە، دەتوانرىت گەران بەدواياندا بكرىت، بزائرى ئايا سەد دەرسەد تەواو
ئەو سەحابانە ھاتونەتە كوردستان ولە سەرخاكەكى تىكۆشاوون ولەناوچون
ولاشەكەيان جىماو و، پاشتر بوەتە گۆپو بە پىرۆز راگراو و پارىزراو.. يان
نا؟ دواى خويندەنەو زۆرى سەرچاوە ئىسلاميەكان لەسەر فەتخى
كوردستان، دەرگەوت كە گۆپى ھىچ سەحابەيەك لەو ناودارو ناسراو ديارانە
- ئەوانە نالىم كەناويان نىەو پەنگە لە شەريان لە گەل فارس كوژابن
ويىناونىشان ئەسپەردە كرابن - لە خاكى كوردستاندا نىە، چ بە مردن بىت
يان كوژان، وەكو بە ھەلە مەلا پەئوف سەلیم حويزى لە كتيبەكەيدا باسى
دەكات⁵²⁴، كە گوايە كۆمەلنىك سەحابە ھاتونەتە كوردستان وشە ھىد بون،
دواى لىكۆلەنەو دەرگەوت راستى تيانىەر ھەلبەستراو، لەوانە ناوى فەزلى
كوپى عباس و عەبدوللەى كوپى عومەر و زوبىرى كوپى عەوام و عەبدوللەى

⁵²⁴ كوردستان و ئايىتى ئىسلام - مەلا رەئوف سەلیم حويزى - ۱۹۷۰. بەغداد.

كوپى جەندل ووانلەي كوپى ئەسەل وقەققاق كوپى عمر وزۇرى ترى
 بردو. كە دەكرى ئو ئاسانە بەدواداچونى لەسەر بكرىت، بەلام لىرەدا
 پرسىيارىك سەرھەلەدەدات، داخۇ پىمان خۇش بىت گ. ەحابەيكە لە ناو
 خاكي كوردا ەبىت؟ ياخود بترسىن و بەرگرى بكەين و بلىن نەخىر، سەد
 شكور بۇ خودا كە دەستى ەيچ كوردىك لە باپىرانمان، لە خۇندى سەحابەكاندا
 نيەو، دەستى كورد پاكەو خاكمان پاكتر، كە خوينى سەحابەكانى پىغەمبەرى
 تيا نەپزاوەو! بەراستى خەلكى كارىكيان كردو نەويرىن ەندىك شت بلىن،
 بەمەرجى گەر باپىرانى ئىمە بەرگرىيان كرىبىت و، ەزاران سەحابەشىيان
 كوشتبىت، چاكەو خراپە بۇ ئەوان نوسراوەو، بەيچ جۇرىك ئىمە بەر پرس
 نىن لە ەلۆىست و كارو كرىدەوەى ئەوان، تەنھا بۇمان ەيە بخوينىنەوەو
 بنووسىن ولەمىژمان بكوئىنەوە، بروانە ئىمە چ فەخرو شانازىك دەكەين كە
 خودا لە قورئاندا دەفەرموئىت كەشتىكەى نوح پىغەمبەر سەلامى خواى
 لىبىت، لەسەر شاخى جودى لە كوردستان نىشتوەتەو، برىا لەو ديارىە
 خودايىانەمان زۇر دەبو، سەدبرىا پاشماوەى كەشتىكە ئەمپۇ لەكوردستاندا
 بەمايە و، كەنالەكان وگەشتىاران پۇژانە بەاتنايەتە سەيرىو زيارەتى
 ئاسەوارى باپىرە گەرەيانو، ماوەيكە لە گەل چىرۇكى ئەو تۇفانە مەزەندا
 بزىانايە، خۇزگە كوردستان ببوايەتە ەنتىكەخانەى شوئىنە پىرۇزەكان، جا
 بزانه ئەمپۇ چ سودىكمان دەبىنى، بروانە مىسر چ شانازى دەكات كە گۇپى
 ئەسكەندەرى مەكدۇنى لەخاكياندا ەيە و، مليونان دۇلارى خەرج كرد ەتا
 لە كەنارى دەريا لە ئەسكەندەرىە دۇزىانەو، ئەسكەندەر لەشارەزورى
 كوردستان توشى نەخۇشى مەلاريا بوو، چوہ بابل لىنى پىس كردو مردو
 ناشتىان، پاشان سەركرەدەكانى گواستىانەوە بۇ شارى ئەسكەندەرىەى
 مىسر، ئىستە بوەتە خىرىكى ئابورى بۇ مىسر، بە مەرجى كەئەسكەندەر
 دەيان ەزار كەسى لە خەلكى شام و مىسر كوشت، شارى سورو غەزەى لەگەل
 خاكدا يەكسان كرد، خەلكەكەى كوشتن يان كرىنە كۆيلە، ئەوان ئەو بوئەيان
 پى خۇشە و شانازى پىوہدەكەن، بەمەرجى ئەسكەندەر سالى ۳۳۲.ز بوہ

هۇى لەناو بردنى دەولەتى فیرعەونى تەمەن سى ھەزار سالەى مىسرو، دەولەتى بابلى دوو ھەزار سالە لە عىراق و، ئىمپراتۆرىيەتى ھەخامەنشینی فارسى و، دەولەتى باکتیری لە ئەفغان و، ئىمپراتۆرىيەتى ھىندى، وە بە گویرەى سەرچاوە میژویيەکان یەك ملیون و نیو لە خەلکی ناسیای کوشت، پانزە ھەزار و لاخی بارکرد بە سى جار لە ئالتون و مەجەھەرەت و نەختینەى پاشایان و کۆشکەکانى فارس و میدیا و ناردنیەوہ بۆ مەكدونیای یونان، بەتسەى خۆى تۆلەى سەدان سالەى جەنگى (تەروادە) ی نیوان ناسیاو ئەوروپادەکاتەوہ، بەلام ئەگەر گوپى سەحابەيەك لەخاکى کوردا دەریکەوى، لیمان دەکەنە ھەرا، گوايە ئەوانە ھاتون بۆتالانى و کوشتن و نەنفال کردن و لەناو بردنى دەولەتى کورد، گوپى بیست و پینچ ھەزار سەحابە لە ولاتى سوریه دایەو، دەیان شەپى قورس رویداوہ، ھەر جى شانازیانە، بېوانە شارى مەكکەومەدینە چ شان و شەوکەتیکیان ھەيە لەجیھانى ئیسلامیدا بە ھۇى شۆینە پیرۆزەکانیەوہ، سالانە دەیان ملیون حاجى سەردانى دەکەن، ئەوہ قودسى پیرۆز و، مەرقەدەکانى پینفەمبەران ئیبراھیم و موسا و یەعقوب و سلیمان و زۆرى تر، سەلامى خویان لى بىت، لەئاستى ئیسلام و گاورو جولەکەى جیھاندا ناوى ھەيە، ئیمامى عەلى و ئیمام حوسەین لە نیوہ دورگەوہ دەرچون و لە نەجەف و کەربەلا ئەسپەردە کران، ئەمپۆ بە گەورەترین ئاسەوارى ئیسلامى دادەنرین لە عىراق داو پۆژانە ھەزاران کەس سەردانى دەکەن، بەمەرجیک لەجەنگى جەمەل و سەفیندا کە ئەوان کردیان حەفتا ھەزار کەس کوژاوە، پاشان بە ستەمیک سەرى ئیمام حوسەینیان بردە دیمەشق و ئەسپەردەکرا، ئەوکارەساتە دلتەزینە بوەتە خیروبیتر بۆئەمپۆى سوریه و سالانە سەدان ھەزار سەردانى دەکەن، بېوانە شارى موسل، بەھوى نەبى شیت و نەبى یونسەوہ چەند ناودارو مەزن بوہ، ئەمپۆ ئیمە لەکوردستاندا قەبرستان و گوپى سەحابەى زۆرو زەبەندە دەبینن، دۆلى سەحابان، دۆلى شەھیدان، ئەسحابە سپى و ئەسحابە درۆژو ئەباعوبەیدەو بانەبى ئەسحابە کوژو زۆرى تر، وا دەردەخەن ئاسەوارى شەپىكى قورس و دژوار بوبى

لەناوچەكەدا، گومانى نیه شەپو ھەرای زۆر بوەولە شەپیشدا ھەرخراپە دە كەوتتەو، لە گەل ئەویدا خۆزگە گۆپى دەیان سەركردهوسەحابە لە سەر خاكى كوردا دەبو، ھەتا زوتر ناوى شارو ناوچە كوردیەكان دەچو ھاومعجەمى بولدان و مونجیدو قاموسى موحیتەو، ئیسابە فى تەمیز سەحابە و ئوسدولقابە و ئەوانى تردا ناوى شوینە كوردیەكان دەبراو، ئیمە ئەمەزۆ میژوویەكى كۆنتریمان دەزانى، زوتروزیاتر گوی بەشارو ناوچە كوردیەكان دەدرا، میژویان نادیار نەدەبوو، جگە لەوێ كە پەنگە مەزگەوتى گەورە بەسەرگۆپى ئەو سەحابانەو بەكرایە، ئاسەوارى گرنگ بۆ ئەمەزۆ كورد جىدەماو كوردستان ئاواچۆل و خالى نەدەبو لە كارو ھونەرى پێشینهكانمان.

بیرۆكەى ئەم نوسینە لەووە سەرچاوەى گرت، لەم شەوانەدا چومە مالى زانایەكى ئاینى، بۆ گێرامەو لەم پۆژانەدا چون بۆ تەعزیه بۆ قەرەداغ، لە رینگە لایان داووتەسەر مەرقەدى سەعدى كۆپى ئەبى وەقاس لە نىزىك ئاوايى دىلیژەو فاتیحایان داداوەو زیارەتییكى پڕ بەدلى خۆیان كردو، مامۇستاكە وتى ھەست و سۆزىكى بەرز دل و دەرونى داگرت، كە بەخزمەت ئەو سەحابە ناودارەو خۆشەویستى پێغەمبەرى ئازیزمان گەیشتم. بەلام ئەو زانا دلسۆزە لە بیرى نەبوە كە سەعد خالى پێغەمبەر بو، دەنا زیاتر دەتاوايەو دەیلواندەو ھەستى دەجوشا، ئەو مافیكى پیرۆزى خۆیەتى، خواى گەورە بەنیەت و دلى خۆى لى قىبولدەكات، ئەگەر ئەو گۆپى ئەو خۆشەویستەش نەبیت، بریا خاكى كوردى ئیمەش بیوايەتە بىشكەو جینزىرگەى گۆپى دەیان سەحابەى ناودارو بەرز، ئیتەر كەیفى خۆیان بوو ئاھەزان چیان دەچنى و دەوت! بابەتەكە ھەلدەگرت بۆچونى تايبەتى لەسەربوترىت و لەشوینى خۆىدا بە سانایى قسەى لەسەر بكرىت، ھەتا لای خۆینەرى كورد ئاشكرابىت كە ئەو پیرۆزیانەى بەدەورو پشتیەو ھەیه چىن و كىن و، چۆن ئەو ئەفسانەو ناوھیان بۆ ھەلبەستراو؟ بۆ نمونە زۆر ھەولم دا بزاتم شەخسى ئەسحابە سپی لە شارى سولەیمانى ھى كئیە، كەس نەبو بزانى. ئەسحابە درىژى

دىلىزە لە قەرەداغ، گۆرەكەي چواردە مەتر درىزە، كە لە گۆپى سەردەمى
 ئىسلام وپىشتىش ناچىت، ئەسحابە درىزىش لە دىنى دەرەشىش لە ھەلەبجە
 و، لە سەنگاۋ لە دىنى سىنگۆمەتان ھەيە چوار پىنج مەتر درىزە، ھەر لەوى شىخ
 زەردو شىخ رەشىش ھەيە خەلكى ناۋچەكە نازانن ھى كىن. زۆرچىرۇك
 وئەفسانەي سەير دەورى ھەندى لەم شەخسانەي داۋە، كە سەرى لە
 گوناھەو دەردەچى، ئىسلام پىرۆزىيەكانى پىش خۇي ھەلوەشاندەتەو ئىتر
 ھەرچىەك بىت، بۇ نەمۇنە قازى بەنى لە دىنى نەوتى لە نىزىك دىنى مىر ياسى لە
 قەرەداغ شەخسىكە پون نەبەتەو چ كەسىكە، دەلىن جۆرىكى لەخۇگرتەو،
 ئەو ژنەي دەچىتە سەرى بۇ داۋاي مندال، دەبى لە گەل پىياۋىكى نامەحرەم دا
 بچىت، نابى مەحرەم بىت، دەنا نىيازى حاسل نابىت و مندالى ناداتى! ھەفتانە
 ژمارەيەكى زۆر سەرى ئى دەدەن. مەرقەدى ئەبوعوبەيدە لە ھەلەبجەو،
 ئەسحابە سىپى لە سلىمانى و، ئەبۇدوجانەي ئەنساى لەرانیەو ناۋچەي
 قەسرى شىرىن و، ئەسحابە عەبدولاً لە سەرچىاۋ، مىقدادى ئەسودە لە
 شاربەن و مىقدادىەو، عوكاشە لە كامياران و، ئەنەس لە تەبرىز و، عەبدولاي
 كوپى عومەر لە ناۋچەي رانىەو نىوان ھەولئىرو موسل و، زۆرى تر گۆپو
 مەرقەدىان ھەيە، ئەمەجگە لە گۆرەكانى سولتانى ساق وپىرداۋدو پىر ئەلىياس
 وپىر خدرو پىرانى تەرىقەت وپىرى شەوكىل وپىر وەتى وپىرەمەگرون و
 پىرنەۋەزوكۆسەي ھەجىچ و زۆرى تر كە رەنگە زانايان وپىرانى ئاينى
 زەردەشتى بوبن كە ئاينى پىش ئىسلامى كوردەكان بوەو گۆرەكانيان تائەمپۇ
 بەپىرۆزى راگىراۋەو ماۋنەتەرە.

لىزەدا مەبەستمان نىە تەشەر لەگۆپى ئەو سەحابەو پىرانە بدەين و لە
 نرخیان كەم بکەينەو، يان سەردان وزيارەتکردنيان بەمىچ بزانين
 ودوعاگۆييان ئى داۋانەكرىت، ئەو ھەموو كەس نازادەو كەيفى خۇيەتى
 چۆن و چى دەكات و چۆن بىردەكاتەو، بەلكو دەمانەوى بزانين ئەم گۆرەپانە چىن
 وكىن وچۆن پەيدابون وچۆن باس و ناويان ھاتوۋەتە كوردوستان و مىژۋى
 ژيانيان چۆن بوەو بۆچى مردون يان كوژراون و پىرۆز راگىراون، كە بەمە

چمكىكى باش له ميژووى ونى كورد ئاشكرا دەبىت و، خزمەتئىك بە ميژووى شەخس وگۆرەكان و ژيانى كورد دەكەين، هەتا بزائىن ئەم پىرۆزىانە كىن كە كورد لەتەنگانەدا پشتيان پىدەبەستى و داوايان لىدەكات. بريا لىستىكى تەواو لەناوى شەخس و مەرقەدو گۆرۆ قەبرىستانى ئەسحابان لە كوردستاندا ھەبوايە، شوينى جوگرافىيائى، لە كوئوھ نزيكە، چ چىرۆك وئەفسانەيەكى لەسەر ھەيە، ھەتا بەدوادا چوونى لەسەر بىكرىت بگەينە ئەنجامىك كە سود بەميژووى كوردى ئىسلاميمان بگەيەنيت... .

واچاكە ژيانى كەسەكان بەدورو درىژى بگىررىتەو، ھەتا لاي خوئىنەر پون بىت چۆن ژيانى گوزەراندو، ھىچ گومانىك نەمىنى لە ژيان و مردۆى و راستى گىرآنەوھەكە.. واچاكە گۆرۆ ھەندى ئەسحابە لە ئەسحابىكى زۆر كە لە كوردستاندا ناويان ھەيە_ ھەلبەدەينەو، بزائىن راستە ھى ئەوانە، چونكە ئىمە لە باسى فەتى كوردوستاندا پىشتىر سەلماندامان كە شەپلە نيوانى كوردو سوپاي ئىسلامدا پرى نەداو، بەتايبەت مەزاري ئەسحابان و دۆلى ئەسحابان و دۆلى شەھيدان لە شوينىكدان لەكوردوستاندا كە ھەرگىز شەپ تىاياندا نەقەوماو، باسيان لە ھىچ سەراچاويەكى پىراپىنكرادا نەھاتو.

من وادەزانم ئىتر ئەو قەبرىستان و گۆرآنە بوونەتە ئەفسانەو لە ناخ و ميژووى كوردا چەسپىوھو پەگى داكوتاو، چاك نىە بە باس و بەكردوھ ھەوئىلە بەينبردنيان بدرىت، چونكە ميللەتانى تر لە ھىچى خۆپايى ميژوو ئەفسانە بۆ خۆيان دەتاشن، ئىمەى كورد كەشتىكمان ھەيە، بۆ لە خۆرا لە بەينيان بەرىن ولە ميژومانىيان داپرىن، ھىوادارم بگەينە ئەنجامىك و كەس لەم توئىزىنەوانە پەست و نىگەران نەبىت..

گۆرى ئەبودوجانەي ئەنسارى ئەناوچەي رانيە

پىشتەر لە رۇژنامەكاندا راگەياندىكى بلاوكردهوه داوام كردبوو كە ھەركەس لەناوچەي خۇي لە سنورى كوردستان گۆپو مەرقەدى سەحابەيەك شەك دەبات با ناوي تەواو چىرۆك و روداوو شوپنەكەيم بۇ رەوانە بكات تا لىكۆلینەوه و بەدواداچوونى بۇ بگەم، ھەر بەو دوایبە نامەيەكەم بۇ ھات لە قەزاي رانيەوه باس لە گۆپى سەحابەيەك دەكات و دەلى: (خەلكى ناوچەكەو دەورو بەر و، بگرە زۆر وتار خوین لە وتارەكانياندا بپويان پنیەتى و باس دەكەن و، لە لای خەلكى (متەواتى) وەرگرتوہ و، دەلین فلان گۆپ گۆپى (ئەبو دوجانە)یە، دەلین كاتى لە شكرى نیسلام ھاتە كوردستان و گەيشتە (كىلەبۇزى) كە دەكەوتتە خوار ناحیەي چوارقوپنەي سەر بەقەزاي رانيە، گوندەكە ئىستە بوہ بە ژىر ناوي دەرياچەي دوكانەوه، ئەوكاتە لە شكەرەكە پىنگەي ئى دەگىرى بە ھۆي بە فرىكى زۆرەوه، لە كاتىكدا ئەوان دەيانەوى شەپلەگەل (فەروخى مەرگەيى) بگەن، بۆيە وەفدىك دەنیرن بۇلای فەروخ بۇ مەرگە، بەلام لە پىنگا دوو كەس پىنى دەگەن وشەھىدى دەكەن، ئەويش ناوي (ئەبودوجانەي ئەنسارىە). دەلین پىنش ئەوہي بگاتە سنجان واتە سىناجيانى ئىستا لە سەر زىنى دەربەندى بىتوین شەھىدى دەكەن) ۲۵. پاشان نوسەرى نامەكە داوا دەكات لىكۆلینەوهيەك لە سەر (دۆلى ئەسحابان) و (دۆلى كافران) بكرىت كە ھەر لەو ناوچەدايە.

ئەم چىرۆكانە لە كىتبەكەي مەلا رەئوفى حویزىەوه سەرچاوهي گرتوہ، دەنا لە واقع دا ھىچ بنەپرەتىكى لە پوداوو سەرچاوهكاندا نەبوہ، مەلا رەئوف بەكورتە ناواي داپشتوہ: (كاتىك سەحابەكان ولاتى شام وئەرمەن پزگار دەكەن، ئەبوعوبەيدە نامە دەنوسى بۇ خەلىفە عومەر داوا دەكات بەرەو كوئى پپوین، ئەويش وەلام دەداتوہ كە خالىد بنىرى بەرەو پوژ ھەلات بۇ ولاتى

⁵²⁵ دەقى ئو نامەيە لەلايەن كاك ئىبراھىم ئەحمەد بەرزنجىبەوہ لە بەروراي (۲۰۰۲/۱/۸) پىنم گەيشتوہ بۇ لىكۆلینەوه لە بنەپرەتى گۆپى ئەبودوجانەي ئەنسارى.

كوردان، به چوار هزار جهنگاوه رهوه كه وتنه پى به كۆمهلىك سهر كرده وه كه نهبو دوجانهش له ناوياندا بوو، ههولپريان گرت وچونه ههرمۆتهو دىي پۆسته م و خهلكه كه موسولمان بون، به فرىكى زۆر بارىبوو شهولهوى مانه وه به يانى چونه سهر زىي بچوك له پۆژ هه لآتى ميرزا پۆسته م، خاليد بانگى نهبو دوجانهى كرد فهرموى بپۆ بۆلاى پادشاهى مهرجين (مهرگه) و بانگى بكه بۆ سهر ئيسلام، نهبو دوجانه سواری و لآخ بوو پۆشت، له چاو ون نه بوو بوو، ديتيان له و لآخ كه وته خواره وه، زارى كوپى نه زهر له وهخته دا چاوى لى بوو، چوو بۆلاى خاليد فهرموى بينيم نهبو دوجانه له و لآخ كه وته خواره وه، و ابزانم سه رما زۆر كارى تىكرد وه، خاليد فهرموى بپۆ بزانه چيه، كه پۆيشت ده بينى خوین له لاشه ي ده زوات، نهبو دوجانه وتى تيريكيان لى دام، ته او له قسه نه بوه وه وه فاتى كرد. نهبو دوجانه يان به به رگى خۆيه وه ته سلیمى خاك كرد) ⁵²⁶. نه مه كورته ي نوسينه كه ي مه لا ره نوله، بابزانين سهر سه رچاوه كانى فتوحات و پياو ناسان (الرجال) چۆن باسى ژيان وهه ول و مردنى نه بو دوجانه به سال و به روار ده كه ن.

ژيان نامه ي نه بو دوجانه

ناوى سه مماك كوپى نه وس كوپى خرشه كوپى لوزان نازناوى زى مه شهه رى نه نسارى سهر به هۆزى به نى ساعیده، يه كى كه له يارانى پىغه مبه ر، له جهنگى به درو ئوحدو غه زاكانى ترى له گه ل پىغه مبه ردا به شدار بوه، له جهنگى ئوحددا پىغه مبه ر شمشيرى كى به و به خشى، كه جىنى فه خرى بوو، هه رگىز له پىغه مبه ر جوئ نه ده بويه وه، له به ر نه وه پىغه مبه ر دوعاى خه يرى بۆ كرد ⁵²⁷، مه حمود شاكر ده لى: سهر كرده يه كى جهنگى ئوحد بوو، پىغه مبه ر شمشيره كه ي ده ره يئاو فهرموى كى نه م شمشيره هه لده گرىت، چه ند پياو يك

⁵²⁶ كوردستان وئابنى ئيسلام، مه لا ره نوله سهر لى م حويزى لا ۷۷-۹۰ چاپخانه ي جامعه ۱۹۷۰ به غداد.

⁵²⁷ فتوح سواد العراق، روايتى محمد واقدى، ترجمه عبدالعزیز واعظى پياچونه وه ي نادرى كريميان،

ص ۱۵۶-۱۵۹ و ص ۲۴۸ تهران ۱۹۹۵ مركز پخش.

ههستان، لهوانه زوبیرو عومهری کوپری خهتاب وعهلی کوپری ئه بوتالیب، بهلام نهیدانی، ههتا ئه بو دوجانه ههستاو وتی من، وهری گرت، وتی ههقی ئه شمشیره چیه ئه ی پیغه مبهری خوا؟ فهرموی پیی بده له دوزمن ههتا دهچه میتهوه، ئه بو دوجانه وتی من ههقی خوی ددهمی، ئه بو دوجانه پیاوینکی نازابوو، له جهنگدا گهرم ده بوو، که شمشیره که ی وهرگرت پارچه قوماشینکی سوری دهرهیناو بهستی به سهریهوه، له نیوان دوو ریزه که دا خوی پیوه هه لده کیشا، پیغه مبهر فهرموی ئه م خوه له کیشانه رهوشتی که خوا رقی لینه تی نه گهر له م جیگایه دا نه بیئت، که جهنگ گهرم بوو ئه بو دوجانه چاک ده جهنگا، که سینکی نازای بینی بهرگی جهنگی پوشیبوو، خه ریک بوو ایی بدات، که سه که پارایه وه، ده بینی ژنه، شمشیره که ی به سه ریه وه لابر⁵²⁸. پاره زانی ده لی: بینی یه کیک خه ریکه به ناو کوژراو برینداره کاندان هه گه پری و له تیان ده کات، بوی کشاو هه لی کوتایه سه ری، که چاری پنیکه موت قیزانی و هاواری کرد، بینی هیندی ژنی ئه بوسوفیانه، گه رایه وه وپیی ناخوش بوو به شمشیری پیغه مبهر بدات له ژن⁵²⁹. که تیک هه لپه رژان دروست بوو، زوو زوو په لاماری پیغه مبهر ده درا، ئه وه هه ر ئه بو دوجانه بوو که پشتی کرد بویه سوپه ر و دهیدایه بهر رمی بپهروایان که دهیان گرته پیغه مبهر، به پشتی خوی پیغه مبهری ده پاراست⁵³⁰. به شداری جهنگی یه رموکی کرد، دوا ی وه فاتی پیغه مبهریش هه مان گوی رایه لی بو ئه بویه کر نواند، که بهراکزه کان له دین هه لگه پانه وه، ئه بویه کر ۱۱ سوپای بو ئاماده کردن. خالد وئه بو دوجانه ی ناره سه ر هه لگه پاره وکانی یه مامه که موسه یله مه ی دروژن پیتشه وایه تی

⁵²⁸ التاريخ الاسلامی، محمود شاکر ج ۱-۲ ص ۲۲۰-۲۴۲ المکتب الاسلامی طبع ۷ بیروت ۱۹۹۱.

⁵²⁹ ژانی پیغه مبهر، عزیز ئه مین پاره زانی، ۲۲۶۶ چاپخانه ی کامه رانی سلیمان ی ۱۹۷۲.

⁵³⁰ التاريخ الاسلامی ص ۲۴۰.

دهکردن⁵³¹، که موسه یلیمه شکاو په نای برده ناو شورای باخه کهوه، نه بودوجانه نازایانه موسولمانه کانی لیھاندا، بهر هویهوه سوپای نیسلام چونه ناو باخه کهوه، ده لنین نه موسه یلیمه بریندار کرد، نه وهندهش جهنگا تا شهید بوو، هندیکیش ده لنین موسه یلیمه نهوی شهید کرد، نه گهر بگه پنینه وه بو کتیبه کان، به تایبته کتیبی (در الصحابه) ی شهوکانی - ص ۵۲۲-۵۲۳) و، واقیدی له (الرده - ص ۷۴) و، نین ساعد له (الطبقات الکبری - ج ۳ ص ۵۵۷) دا، هموو یه کسه ده کن وده لنین: نه بودوجانهی نه نساری له سالی ۱۱-۱۲ ی کۆچی دا له جهنگی (الرده) هه لگه پراوه کاندای شهید بوو، ههروهها پروانه (الاصابه فی تمیز الصحابه) ی نین حه جره - ج ۴ ص ۵۸) و، (الاستیعاب فی معرفه الاصحاب) ی نین عبدولبهر نهلقورتوی - هامش ج ۴ ص ۵۸) و، (اسد الغابه) ی نین نه سیری کوردی - ج ۲ ص ۳۵۲) و (شمار القلوب - ص ۶۸) و، (الاعلام) ی (زه رکه لی - ج ۳ ص ۱۲۸-۱۲۹) و زوری تر⁵³². یه عقوبی ده لی: موسه یلیمه ی درۆزن سه ره تا موسولمان بوو بوو، به لام له سالی ۱۰ ی کۆچی دا هه لگه پراوه وهو دیعایه ی پیغه مبه رایه تی ده کرد، زیاد له چل هه زار چه کداری بو درایه تی موسولمانان ناماده کرد بوو، نه بو به کر خالیدی بو نارد، دوا ی چه ند شه پرنکی قورس موسه یلیمه یان خزنده ناو شورایه ک و شه پی قورس قهوما، هه زاران کهس کوژرا، نه بودوجانهی نه نساری شمشیری له موسه یلیمه دا، موسه یلیمه به برینداری په لاماری نه بودوجانهی داو شهیدی کرد، به لام دواتر (وهحشی) نه وهی که له جهنگی

⁵³¹ پۆښه یانی نه پیکاره که ده لی نه بودوجانه له و هیزه دابوو که پیغه مبه ر ناریدی بۆ سه ر موسه یلیمه ی درۆزن، چونکه نه بو به کر سوپای ناره سه ر هه لگه پراوه کان نه ک پیغه مبه ر، نه و کاته پیغه مبه ر وه فاتی کرد بوو. بووانه سپاره که ی جه میل پۆښه یانی لا ۲۲ په رلویز (ولایتگری) په شه خاکی عیراق چاپی یه کم ۱۹۹۷ سلیمانی).

⁵³² فتوح سواد العراق ص ۱۵۶.

نوحدا حەمزەى مامى پىغەمبەرى شەھىد كرد، دای لە موسەیلەمەو كوشتى ناویان نا(ئەوھى چاكترىن كەس و خراپترىن كەسى كوشت)⁵³³.

ئەسەمى كوفى دەلى: ھۆزى ئەبوحەنىفەو موسەیلەمەى سەرۆكیان، لە ئابىن ھەلگەرانەو، موسولمانەكان ھاتن بۆیان وشەرگەرم بوو، ئەبو دوجانە راپەرى، جەنگى قورس دەستى پىكرد ئەبو دوجانەى ئەنسارى پىشكەوت (لە بنەرەتدا ناوى حەشەنەى) لە كەتەبى(التجريد . ج ۱ ص ۲۵۶) دا ناوى (سەمەك كورپى خەشە) ىە و، دەلىن ناوى (سەمەك كورپى خەشەى خەزەرەجى ساعىدى ئەبو دوجانەى (بەروانە پەراويزى الفتوح - ج ۱ ص ۲۴) پاشان ئەسەمى دەلى: ئەبو دوجانە ھىرشى كەدەو، ىەكەك لە ماقولانى بەنى حەنىفە پەلامارى داو شمشىرى بۆ راست كەدەو، بەلام بەرى ئەكەوت، ئەبو دوجانە ھەلى كوتايە سەرى و كوشتى و پاشان ھىرشى كەدە سەر كەسىكى تر، لە بەردەستىا ھەلەت، ئەبو دوجانە دواى كەوت لىى داو ئەویشى كوشت، پاشان پەلامارى لای راست وچەپى دان وخراپى پىكردن، پەلامارى كەسىكى تری دا ئەویش لە حەبەتان خۆى بە مى ئەبو دوجانەو ھەلواسى، ئەبو دوجانە لە خۆى كەدەو وكوشتى، ئەنجا ھاواری كەد ئەى ئەھلى ئابىن و ئىسلام بۆ لای من وەرن داىك و باوكم بە قوربانتان بىت، ھەموو ھاتنە لای وپىكەو پەلامارى موسەیلەمەيان داو زۆريان لىكوشتن، بەراستى بەنى حەنىفە خۆگرو نازابوون، سەحابەى زۆر كوژرا.. بەلام ھەر رايان فراندنە ناو باخەكەو، كە شورايەكى سەختى ھەبوو، ئەبو دوجانە ھاواری كەد ئەى خەلكى ئەنسار بەرزم بكنەو، خستىانە سەر رەمەكانيان و بەرزيان كەدەو ھەتا خۆى ھەلدايە بۆشايەكەى ناو باخەكەو، وەك شىرى تۆرە پەلامارى برد و بەردەوام دەجەنگا ھەتا كوژرا. ھەر لەو كەتەبەدا ۱۲۱ دەلى: ئەبو دوجانە بە ھاوپرەكانى وت من بختە سەر قەلغانەكانتان و رەمەكان بەملاو لادا قايم بكن و بە ىەك دەست بەرزم بكنەو

⁵³³ تاريخ اليعقوبى، احمد بن ابى يعقوب، مؤسسة الاعلمى للمطبوعات، ، تحقيق عبد الامير مهنا، ج ۲

بۆ سەر دیواری باخەكە، وایان کرد، ئەبو دوجانە خۆی ھەلدايە ناو باخەكە و شمشیری ھەلكیشا و بە تەنھا دەجەنگا ھەتا كوژرا⁵³⁴.

ئەبودوجانە لە نیوہ دورگە ی عەرەب كوژراوہ لەسانی ۱۱ ی كوچی لە شەپری ھەلگەپراوہ كاندا، وەك ھەموو سەرچاوہ كان باسی دەكەن، بەلام مەلا رەئوف حوێزی دەلی لە كوردستان لە سالی ۲۰ ی كوچی كوژرا⁵³⁵، موخەمەدی واقیدی لە پەرواوەتەكە ی دا كە مەلا عەزیزی واعزی سەردەشتی تەحقیقی بۆ كردوہ دەلی سالی ۲۵ ی كوچی لە كوردستان كوژراوہ⁵³⁶، كتیبەكە ی مەلا رەوف و مەلا واعزی لە یەك دەست نوس وەر گێراوہ كە لە مانی مەلا سەمەدی مەرگەیی بووہ.

بەلازەری دەلی: موسەیلەمە ی درۆزن كوژرا لە باخەكەدا، ھەندیك دەلین خەداش كوپی بەشیر كوشتی، یان ئەبودوجانە ی سەماك كوپی خرشە، یان عەبدوڵاكوپی زەیدی عاسیم، یان وەحشی كوپی حەربە حەبەشی، یان معاویە كوپی ئەبو سوفیان، زۆریە ی میژوونوسان لەسەر ئەوہن كە ھەمویان پینكەوہ كوشتیان، بەلازەری ناوی دەیان كەسی بردوہ كەسەر كردهبون لەو شەپەدا دژی یەمامو موسەیلەمە جەنگاون، دەلی یەكێك لەوانە ئەبو دوجانە سەمەك كوپی ئەوس كوپی خرشە كوپی لوزانی ساعیدی لە خەزەرەجیەكان بەشداربوو لەوی كوژرا⁵³⁷.

مەحمود شاكر دەلی: موسەیلەمە ی كەزاب سالی ۱۱ ی كوچی كوژرا⁵³⁸.

⁵³⁴ كتاب الفتوح، للعلامة ابن محمد احمد بن اعثم الكوفي ج ۱ ص ۲۴-۲۶ دار الندوة الجديدة، بيروت يوليو ۱۹۶۸.

⁵³⁵ كوردستان و ئابینی ئیسلام، ل ۸۰.

⁵³⁶ فتوح سواد العراق، ص ۱۵۶.

⁵³⁷ فتوح البلدان، امام ابی الحسن البلازی، مراجعة رضوان محمد رضوان، ص ۹۸- ۱۰۱ دار الكتب العلمية، بيروت ۱۹۷۸.

⁵³⁸ - التاريخ الاسلامی، محمود شاكر المکتب الاسلامی، تبج ۷ ج ۳ ص ۷۲ بيروت ۱۹۹۱.

جگه له گۆږه‌که‌ی ناوچه‌ی رانیه، گۆږنکی تر هه‌یه له ناوچه‌ی قزوین له باکوری ئی‌ران، هه‌ره‌مان ناوی ئه‌بو دوجانه‌ی ئه‌نساری به‌ سه‌ره‌وه‌یه، گوایه له‌ جه‌نگی ده‌یله‌م دا کوزراوه‌و له‌ نزیک شاری ماوشانسی ده‌شتی قه‌زوین ئه‌سپه‌رده‌کراوه‌و زیاره‌تگای هه‌یه، ئه‌وه‌ش هه‌ره‌له‌یه‌و راستی تیانیه، ئه‌ین ئه‌سیری کوردی له (الكامل فی التاريخ) دا ده‌لی: ئه‌و سه‌ماک کۆپی خه‌رشه‌یه که‌ چۆته‌ شه‌ری ده‌یله‌م، کابرایه‌کی تره‌ سه‌حابه‌ نیه، له‌قه‌بی ئه‌بو دوجانه‌ نیه‌ و، ئه‌بو دوجانه‌ی یاری پیغه‌مبه‌ر نیه، ئه‌بو دوجانه‌ نه‌گه‌یشتوه‌ته‌ کوردستان و ئی‌ران، وه‌ ئه‌و نوشته‌ چوارمه‌تریانه‌ی هه‌ندی ک‌س به‌ناوی ئه‌بو دوجانه‌ی کوردستانه‌وه‌ ده‌یکه‌ن بو‌خانه‌ دووگیانه‌کان و بو‌ پاراستنیان له‌جنۆکه‌ و دیوودرنج، که‌مندا‌له‌کانیان له‌ زگدا نه‌خنکینن وله‌بار نه‌به‌ن، دوره‌ له‌ کارو هه‌ول و دوعای ئه‌بو دوجانه⁵³⁹ موحه‌مه‌د کۆپی جه‌ری ته‌به‌ری هه‌وانیک له‌ باسی فتوحاتی سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ عومه‌ر ده‌گه‌یشتوه‌و ده‌لی سه‌یفی کۆپی عومه‌ری ته‌میمی باسی که‌سینک ده‌کات به‌ناوی سه‌ماک کۆپی خه‌رشه‌ی ئه‌نساری که‌ له‌ فه‌تحی هه‌ندی ناوچه‌ی ئی‌راندایه‌شدار بوه⁵⁴⁰، به‌لام ئه‌م سه‌ماک کۆپی خه‌رشه‌یه، نازناوی ئه‌بو دوجانه‌ی نیه‌و، ریوايه‌ته‌که‌ی سه‌یفی کۆپی عومه‌ر زۆر لاوازه‌ و ده‌کری به‌درو له‌ قه‌لم بدری⁵⁴¹ هه‌روه‌ها له‌ شه‌هادته‌ی خه‌لیفه‌ عوسمان و فیتنه‌ی سه‌رده‌می ئیمامی عه‌لی دا که‌سینکی تر هه‌یه‌ به‌ ناوی سه‌ماک کۆپی مخه‌مه‌ی ئه‌سه‌دی، که‌ خۆی په‌نا داوه‌ له‌و فیتنه‌یه، به‌ شدار که‌سیانی نه‌کردوه‌، سه‌یری به‌لازه‌ری بکه⁵⁴² یان سماک کۆپی خه‌رشه‌ی جعفی که‌ (ئه‌سر کۆپی موزاحیم منق‌ری) له‌ بوداوی (سه‌فین ل ۳۷۵)

539 ولاتگیری ره‌شه‌خاکی‌عیراق، مه‌لا جمیل پلۆیه‌یانی‌کردویه‌ به‌ کوردی په‌رلویزی بوداناره، ۲۳۷

سلیمانی ۱۹۹۷ چاپی به‌که‌م.

540 التاريخ الرسل والملوك، محمد بن جرير الطبري - ج ۳ ص ۵۸۲، ج ۴ ص ۱۴۸.

541 ئه‌مه‌ رای نادری که‌ریمیانه

542 له‌ کتیبی (فتوح البلدان ج ۲ ص ۳۴۸) و (دارقطنی له‌ المؤلف والمختلف ج ۱ ص ۳۱۲-۳۱۴).

دا ناوی ئەوی بردو، ئەو بوە هۆی ئەوی کە هەندی گومان بەرن کە ئەو لە جەنگی سەفین دا بەشداری کردو، دەنا لە میژودا شتی وا پوی نەدا! ^{۲۴} ئەم ناوانی باسماں کرد هیچیان نازناوی ئەبودوجانە و ئەنساریان پێوەنی، هاوپی پیغەمبەر نەبون. درودی خۆی لە سەر بیئت. گۆپنکی تر بەناوی ئەبودوجانە سەحابی لە دئی ریژاوە لە ناوچە ئەنزل لە سەرپێلی زەهاو گومان وایە ئەبودوجانە سەحابی، بەلام وەك وتمان ئەبودوجانە پیش فەتحی عیراق و شام ئەو لەسەردەمی خەلیفە ئەبو بەکر دا لە نیوێ دورگە شەهیدبوو.

بەمانەدا دەر دەکەوێت کە گۆپی هیچ کەسێک بەناوی ئەبو دوجانە لە کوردوستاندا نیە، ئەوی لە رانییە شتیکی دروست کراو.

دەبی هەمیشە لە سەر دەرخیستی راستی میژومان سورین، نەهێنێن راستیەکان ببن بە ژێرەو، ئەگەر بۆ ماوەیەک تارمایی لەسەر شتیکی هەبوو، مانای وانیه کە نییە و بەو تاریکیەو سەردەنییەو، کەس نیە هێندە کورد هەق پەرست و شەیدای راستیەکان بیئت، با لە سەر خۆشیان بکەوی، کورد هەمیشە ئالودە ی راستیەو پێچ و پەنای لاقورسە، لە تارمایی بیزارەو دەیهوی دنیای پۆشن بیئت. بۆ فەتح کردنی کوردستان لە لایەن سوپای ئیسلامەو بەسی زۆر هەلبەستراو، کە هیچ رەگ و پێشەیهکی میژویی نیە. مەرقد و گۆپی ئەسحابان سەرخاکی کوردی داپۆشیو، ئەمانە هەموی لە دلپاکی و دلسوزی کوردی شەیدای پیروزیەکان دەچیت، تەنانەت چیرۆک و ئەفسانەشیان بۆ دروست کردون، بی ئەوی لاشە کەسێک لەوانە هاتییتە سەر خاکی کورد، کورد بەسادهیی یان نەزانی ماوەیهکی زۆرە لە پەرستش و زیارەت و بەرزپاگرتنی ئەو مەرقدانەدا بو، داوای دوعا و جیبه جیکردنی پیوستیەکانی لیکردو، لە تەنگانەدا پەنای بۆ بردو، بی ئەوی گیان و لاشەو هیمەتی ئەو مەردانە (سەحابان) لەویدا حازر بوین، زۆر چاکە ئەگەر

543 فتوح سواد العراق، واعظی، ل ۲۴۷.

ئىمە بە شوين ئەسل ۋەسەل ۋە ژيان ۋە تىكۆشانى ئەوانەدا بگەرتىن، ھەتا لىمان
رون بىتەۋە كە ئايا ئەوانە ھاتونەتە كوردستان يان نا، بۇچى لە خۇرا مەرقەد
ۋگۇپيان بۇيونىاد ناۋن؟ ئايا كورد ساۋىلكە بوەو خەلكى بۇ بەرژەۋەندى
خۇيان خەلەتاندويانن؟ يان دلپاك ۋەمەزلۇم ۋەبىپەنا بوەو ھەزى كردە
لاشەى پىرۇزىك لەيارانى پىغەمبەرەكەى لىۋەى نىزىك بووبىت؟ يان مەرقەدى
پىرۇزان ۋەمۇغ ۋەموبەزان ۋەزانايانى زەردەشتىن ۋ، لە ترسى لەناۋبەردن ۋ
لەبىرچونەۋەيان ناۋى ئەو سەركردانەيان پىۋە لكاندىن، تا پىرۇز بەمىنن
ۋمانەۋەيان مەسۇگەر بىت!

گۆرى عوكاشه له كامياران

شارۇچكەى كامياران دةكهوئته نئون شارى كرماشان و شارى سنه (سندج)، بپواناكەم هيچ كوردىكى عئراقى هەبئت ناوى ئوردوگاي (شەهرەك و وەرەمەنگ)ى نەببستبئت، كە بەردەوام لەكاتى پاونان و دەرپەدەرىدا پەناگا و لانەى حەوانەو و خوڤەنادانئيان بوە، لە نزيك ئەو شارەو گۆزىك هەبە وا نابراو كە گۆزى سەحابەى پئفەمبەر عوكاشەبە. جئى خوئەتى لئىكوئئىنەو لەسەر ژيان و جىهاد و مردنى بكرئت، هەتا دەرپەكەوئت ئەو كەنەهاتوئە عئراق و كوردستان، دەبى ئەو گۆزى كئبئت و چۆن بەو ناو و ناوئراو!

عوكاشە كوڤى موحسن كوڤى حورسان كوڤى قەببس كوڤى موڤە كوڤى كببىر كوڤى غەنەم كوڤى دودان كوڤى خوئەبەمەى ئەسەدبە، كوئبەى (ئەبا مئحسەن)ە، هاوڤەبەمەنى بەنى عەبەد شەمس بوو لەبەنى ئومەبەبە لە گەرەكانى ئەوانە لە (سابقين الاولين)ى ئبسلامە^{٥٤٤}، عوكاشە لە گەل كۆچبەرانى خزمى لە بەنى غەنەم كۆچى كرد لە مەككەو بۆ مەدبەنە^{٥٤٥}، لە مەدبەنە نئبشتەجئى بوو، پئفەمبەر كردبە برا لە گەل مەجدەر كوڤى زبببى بلوى هاوڤەبەمەنى ئەنسا^{٥٤٦}، بەكئىك بوو لە سربەكەى عەبەدولآ كوڤى ججئبى ئەسدى^{٥٤٧}، بەكەم سربە بوو لە ئبسلامدا كە دەست كەوت وئەسبىرو

⁵⁴⁴ (اسد الغابة، عزالدین ابو الحسن ابن الاثير ج٤ ص٢، تهران ١٣٧٧ هـ) (الاصابة فى تميز الصحابة، ابن حجر العسقلانى، ج٤ ص٢٥٦، القاهرة ١٣٢٥ هـ) (الاستيعاب فى معرفة الاصحاب، ج٢ ص١٠٨٠ تحقيق على محمد البجاوى، القاهرة) (طبقات ابن سعد ج٢ ص٥٢ القاهرة)

⁵⁴⁵ (سيرة ابن هشام، ابو محمد ابن هشام، ج٢ ص٨٠ تحقيق محمد محى الدين، القاهرة ١٣٥٦ هـ)، (جوامع السيرة، تحقيق الدكتور احسان عباس والدكتور ناصر الدين الاسد، مراجعة محمود محمد شاكر، القاهرة).

⁵⁴⁶ (الدرر فى اختصار المغازى والسير، ابو عمر يوسف ابن عبد البر، ص١٠٠ تحقيق الدكتور شوقى ضيف القاهرة ١٣٨٦)

⁵⁴⁷ (كتاب المغازى، محمد بن عمر الواقدى، ج١ ص١٩٠ تحقيق الدكتور مارسدن جونز، لوكنسفورد ١٩٦٦).

كوشتاريان له دوژمن كرد^{٥٤٨}، بهشدارى غەزاي بەدرى كرد، شمشيرىك له دەستى دا شكا پىڤه مېمېر شمشيرىكى تىرى دايه، فرماندهيى دوو سريه ي پىڤه مېمېرى كردوه^{٥٤٩}، بهشدارى غەزاي ئوحدى كردوه، سەرەتا رىمى هەلە دەدا پاشان تىروكه وانىكى هەنگرت وتى تىره كانى ناگات، پىڤه مېمېر فەرموى ماوه ي بەدرى دەگات^{٥٥٠}، له گەل پىڤه مېمېر بهشدارى خەندەق و غەزاكانى تىرى كرد^{٥٥١}، له غەزاي بەنى قورەيزه و زى قيرەد له رىمى مەدينە بۆشام نزيك به خەيبەر بهشدارى كرد، يەكك بوو له وانەي كه بە دەم داواكوه چوو بۆ سەندنه وه ي حوشتره ئاوسه كه ي پىڤه مېمېر كه بردبويان^{٥٥٢}، هەميشه له پىڤىشى سوپاي ئيسلامه وه بوو بۆ هەوازانينى دوژمن، پىڤه مېمېر عوكاشه و چل سواري نارد بۆ غەمەر له سەر رىمى مەدينە بۆ سەر ئاوى بەنى ئەسەد، كه گەيشتن دەبينن خەلكه كه ي هەلەتاتون، ئەمە له مانگى رەبيعى يەكەمى سالى شەشەمى كۆچى دا بوو، داواكانى پىڤه مېمېر يان جى به جى كرد و، بەسەلامەت گەپرانه وه به دەسكه وتى زۆرو ترساندنى دوژمنه كه يان^{٥٥٣}، سالى شەشەمى كۆچى به سريه يه كه وه به سەر كردا يه تى عوكاشه چون بۆ ئەجناب له بەنى قوزاعه رەنگه بۆ كەش و هەوا سازدانى بانگه وازە كه يان بويى، كه سالى ١١ى كۆچى دواى وهفاتى پىڤه مېمېر هۆزه كانى نيوه دورگه جگه قورەيش وسەقيف هەموو هەنگەپرانه وه، خەليفه ئەبو بەكر ١١ ليووا وسوپاي دروست كرد و نارد يه سەريان، ليوواكه ي خاليد كه بۆ سەر تهليحه ي كورپى خوويلد له هۆزى (تهى) و ئەسەد بوو له ئەجد له نيوه دورگه، عوكاشه له سوپا يه دا بوو، خاليد

548 سيرة ابن هشام ج١ ص٢٢٨.

549 (انساب الاشراف، احمد بن يحيى البلاذرى، ج١ ص٣٠١ تحقيق الدكتور محمد حميد الله القامرة ١٩٥٩).

550 مغازى الراقدى ج١ ص١٥٢.

551 (تهذيب الاسما واللغات، ابو زكريا محى الدين النوى، ج١ ص٢٢٨ دمشق).

552 الدرر ص١٩.

553 طبقات ابن سعد ج١ ص٨٤.

عوكاشهو سابىتى كوپى ئەقرەمى لەبەنى تەى لە قوزاعە نارد وەك چاوساغ، لەوناوهدا چاويان كەوت بە حبال براى تەليحە و كوشتيان، كە تەليحە ئەوہى بىست خۆى و سەلمەى براى چون بۇيان و عوكاشهو سابتيان كوشت و ھەوالەكەيان بلاوكردەوہ^{۵۵۴}، پىنشەنگى سوپاى خاليد بە ۲۰۰ سوارەوہ گەيشت بە سەرکردايەتى زەيدى كوپى خەتاب، كە لاشەى عوكاشهو سابتيان بىنى تىك چون، پاشان خاليدىش بە سوپاكەيەوہ گەيشت، روداوەكەيان بىنى ناپرەحت بون، خاليد داواى كرد ھەردوكيان بە جل و بەرگى خويناوپەوہ لەجىنى خۇيان ئەسپەردەكرد^{۵۵۵}، خراپ بە لاشەى عوكاشه كرابوو^{۵۵۶}، سوپاى خاليد بەو دلگەرميەوہ ھىرشىكى تۆلە نامىزيان كرد، زىانى گىيانى و مالى گەورەيان لىدان، تەليحە ھەرئەوہندەى پىكرا نەواری خىزىانى خستە پاشكۆى ئەسپەكەى و تىنى تەقاند بەرەو شام غارىداو پشتى لە ھۆزەكەى كرد، خۆى گەياندە بەنى كەلب، پاشتر كەبىنى ھۆزەكەى لە ئەسەدو غەتەفان موسولمان بون، ئەمىش موسولمان بونى خۆى پاگەياندا، لەوى مایەوہ ھەتا ئەبو بەكر مرد و عومەر بويە خەليفە، ئەنجاھاتە مەدينە و بەيەتەى دايە خەليفە عومەر، عومەر وتى، مادام تۆ بكۆزى عوكاشهو سابىت بيت من ھەرگىز تۆم خۆش ناوت. تەليحە وتى ئەى خەليفەى موسولمانان، بۆ خەفەت بۆ دوو كەس دەخويت كە خودا بە دەستى من رىزو فەزلى گەورەى بەوان بەخشى، وەمنى سەرشۆرئەكرد و بەدەستى ئەوان نەيكوشتم، واتە گەر ئەوان ئەوكاتە بيان كوشتمايە من بەكافرى دەچوم، عومەر بەيەتەى ئى وەرگرت. ئەويش گەپرايەوہ ناو ھۆزو كەس و كارى، مایەوہ ھەتا لەگەل ھۆزەكەيدا پىنكەوہ چون بۆ جىھادى عىراق^{۵۵۷}. شەھيد بونى عوكاشه سالى ۱۱ كۆچى بوو(بەرامبەر

554 (اسد الغابۃ، ابن اثير ج ۲ ص ۲۴۶).

555 (طبقات ابن سعد ج ۲ ص ۹۳ - اسد الغابۃ ج ۴ ص ۲ - الاصابة ج ۴ ص ۲۵۶ - تہذيب الاسماء واللغات ج ۱ ص ۲۳۸).

556 الكامل فى التاريخ ابن اثير ج ۲ ص ۲۴۷ بیروت ۱۳۸۵ هـ).

557 ابن اثير ج ۲ ص ۲۴۸.

٦٣٢ى زاینى) ^{٥٥٨}، پیغهمبەر باسی حەفتا ھەزار کەس دەکات کەبەبى حیساب دەچنە بەھەشت، عوکاشە داواى لە پیغهمبەر کرد دوعاى بۆ بکات لەوانەبیت، ئەویش فەرموى لەوانیت...! کەسى تریش داوايان کرد دوعايان بۆ بکات، فەرموى عوکاشە پیشتان کەوت، ئەو یە بوەتە مەسەل بۆ یەکیک داواى شتیک بکات دەلێن(سبک بەا عکاشە) ^{٥٥٩} کە پیغهمبە وەفاتی کرد عوکاشە ٤٤ سالان بوو، داواى ئەو بە چەند مانگیک شەھید بوو، واتە پۆژى بوزاخە سالى ١١ى کۆچى، ھەر لەو سالەدا مرد کە پیغهمبەرى تیا وەفاتی کرد، واتە تەمەنى ٤٥ سالان بوو داواى پیغهمبەر بەچەند مانگیک کۆژرا، کە ھینشتا نیوہ دورگەى عەرەب رزگار نەکرا بوو، وەھینشتا فتوحاتی شام و عیراق باسی نەبوو، ئیتر چۆن ھاتە کوردستان و تیا شەھید بوو! ئەبەسەنانی بۆى کە دوو سال لە عوکاشە گەورەتر بوو، لە گەمارۆى بەنى قورەیزەدا مرد سالى پینجەمى کۆچى. وە سەنان کۆپى ئەبى سەنان کۆپى محسن، کە عوکاشە مامى بوو، لەنیوان سەنان و بابوکی دا ٢٠ سال ھەبوو، سەنان غەزای بەدرو ئوحدو خەندق و حودەیبەى بینى، یەکەم کەس بوولە پۆژى بەیعی ریزواندا بەیعیتى بە پیغهمبەردا، سالى ٢٢ى کۆچى مرد ^{٥٦٠}، ئوم قەیس کچی محسن خوشکی عوکاشە یەکی بوو لەو ژنانەى کە بەیعیتیان دا بە پیغهمبەر ^{٥٦١}.

558 (العبر وديوان المبتدا والخبر، عبدالرحمن بن خلدون ابن خلدون ج١ ص١٣ القاهرة١٢٨٤) (تاریخ خلیفە، ابن خیاط ج١ ص٦٧).

559 (الاصابة ج٤ ص٢٥٦- الاستيعاب ج٢ ص١٠٨).

⁵⁶⁰ طبقات ابن سعد ج٢ ص٩٤

561 (المحبر، ابو جعفر محمد ابن حبيب البغدادي ص ٤٠٨ تحقيق الدكتورة لیلزة لیختن شتیتر بیروت

(١٣٦١) (قادة النبى، اللوا الركن محمود شیت ختاب، ص٢٤٢-٢٥١ دار القلم دمشق ١٩٩٩).

گۆری میقداد له رانییه و شارهبان

ههندی سهرچاوه وانیشان دهن، که میقداد کوری نه سوهد هاوپی نی
پینگه مبه رمان - درودی خوی له سه رییت - له سی فهتخی عیراق
و کوردستاندا به شداریوه، له چند جهنگ و پروداویکی گرنگدا ناوی هاتوه،
پاشتر له خاکی کوردستان کوژراوه، دوو مهرقه دی بو کراوه، یه کیان له
رانییه نهوی تریان له شارهبان، نهوه بوو حکومهتی عیراقی له پرۆسهی
پاکسازی نهژادی و پیاوه کردنی ههلمهتی به عه ره بکردنی ناوچه کوردیه کاندای،
شاری شارهبانی کوردی ناونا مقدا دیه.. گوایه مقدا هاتوته عیراق و شاری
مقدا دیه ی دروست کردوه یان لهوی نه سپه رده کراوه..

گۆری میقداد له رانییه

رانییه یه کیکه له شاره کانی کوردستان، ده که ویته ناوه ند دهشتی بیتوین
وزنجیره چیای کیوه رهش له پۆژه لاتی کوردستانی به شی عیراق، نزیک به
سنوری ئیران، یه کیکه له قهزاکانی سلیمانی.. ناوچه ی رانییه میژویه کی کۆنی
ههیه، هه رچهند فتوحاتی ئیسلامی پوی له م ناوه نه کردوه، به لام له
هه لبه سراویکدا زۆربه وردی باسی کراوه.

مه لا په ئوف حویزی له کتیبه کهیدا و مه لا جه میل پۆژه بیانی له سپاره کهیدا
و، مه لا عه بدولعه زیزی واعیزی سه رده شتی له وه رگنراو بو فارسیه کهیدا، وا
ده رده خه ن که هه رسنکیان له ده ست نو سینی واقیدیان وه رگرتوه، باسی
ته واوی هیزشی سوپای ئیسلام ده که ن بو کوردستان به هه موو
ورده کاریه کیه وه، که ته نانه ت له گه ل دوری و ونی و ئالۆزی شوینه کهیدا،
ناوی زۆر له دیهات و شاخ ومله و دۆل وکانیاوو چه م و پاشا و زانا و شوان و
باخوانی کوردیان برده، هه ر نه وه جنی گومانه، نه و ورده کاریه نابینی له
باسی فهتخی شام و عیراق و ته نانه ت یه مهن و نیوه دورگی عه ره بییدا.
لیزه دا کورته ی نه و به شداریانه ی میقداد ده گنیرینه وه که له کتیبه که ی مه لا
ره ئوف داها توه، پۆژه بیانی و مه لا واعیزیش هه ر به و جو ریه یان باس کردوه:

دواى فهتخى شام و ئەرمىنىيە و دياربەكر لەلايەن سوپاي ئىسلامەو،
 ئەبوعوبەيدەى جەپراخ سەرکردەى سوپاي شام، نامە بۆ خەلىفە عمر دەنوسى،
 داوا دەكات دواى ئەو چى بکەن؟ خەلىفە وەلامى دايمەو: لازمە چوار ھەزار
 کەس تەسلىم بە خالىد بکەى و بەرەو قەومى کوردان بەرنيان بکەى، زوبير
 و فەزىل و مقدادى کوپى ئەسود و چەند سەرکردەى تر بە شار و ديهات و
 شاخى کورداندا بلاوبکەنەو. سوپاي خالىد گەيشتە ھەولير، مقدادى نارە
 سەر دىي شەھرىن (شەھرستين) گرتى و گەرايەو مەرگە، ھيرشى کردە سەر
 فرۆخ پاشاي مەرگە و شکاندى. پاشان عەبدوللاى کوپى عومەرو مىقداد
 چوونە سەرکيوى دەربەندى پشتدەر و حەملەيان برە سەر مەليک فرۆخ کە
 بەتەمابوو ھەلبىت بۆلاى پاشاي دۆگمان، مقداد فرۆخى کوشت و، تا پشتى
 مەرگە سوپاکەى راوانان، پەلامارى ئەو کوردەيدا کە عەمرى کوپى عودەيەى
 شەھيد کردبوو، کوردە راى کردە پاڵ بەردىک، مىقداد لە ھەر لاوہ بۆى
 دەچوو، ئەو بەدەورى بەردەکەدا ھەندەسوپا، مىقداد ماندو بوو
 بەشمشیرەکەى وت: ئەى شمشير بە خواى گەرەت سويند دەدەم لەو
 بەردەت رادەکيشم دەبى بىپریت دەنا لاى خوا شکاتت ليدەکەم، ئەنجا وەک
 ھەورى بەھار گرماندى و شيرى لەبەرددا، بەردەکە و پالەوانە کوردەکەى لەوديو
 بەردەکەوہ شەقار کرد، ئەنجا چوہ باخىک پيرە مىردىكى پيرى لىبوو، مىقداد
 وتى چى دەکەيت؟ کابرا وتى پاسەوانى باغى مەليک فرۆخ، مىقداد وتى من
 فرۆخم کوشتوہ، تۆ بەرامبەر ناينى ئىسلام چى دەلئيت؟ کابرا ناھىكى
 ساردى ھەلکيشار وتى ئەگەر قوہتى گەنجيم دەبوو، ھەزارى وەک تۆم لە
 تۆلەى مەليک فرۆخدا دەکوشت، ھاناي بۆ پۆژ بردو وتى من ئەو نورە
 دەپەرستم و دىنى خۆم تەرك ناکەم. مىقداد ئەمرى کرد پيرە کوردەيان
 کوشت. ئەنجا لاشەى پىنج شەھيدەکەيان ھەر لەويدابە خاک سپارد کە ناويان
 عەمرى کوپى عەدى وسالم و عەبدولقادرو وانلى عەمرى يەمەنىو سەعدى
 ساعيدى قورەيشىو جەندەلەى عەبدوللاى عەلى مەککى بوو. خالىد داواى کرد
 ھيرش بکەنە سەر مەليک دانىکورى پاشاي پشتدەر، مىقدادو فەزلى کوپى

عەباس سوپایان بردو شەر قەوما، میقداد پەلاماری دانیکۆزی دا، دوای ماندوبون دانیکۆر هەلەت و سوپاکەیان شکا، پاشتر دانیکۆر کوژرا، ناوچەکە موسولمان بون. پاشان چۆنە سەر شەهبارە کە پاشاکەیان ناوی جاسومە بوو، میقداد کوشتی و شاری شەهبار گیرا. پاشای پەزانیە ناوی خۆش قەدەم بوو، سوپای نیسلام پوی کردە و لاتەکە، میقداد فەرماندەیکە بوو، شەری قورس قەوما و چل هەزار لە سوپای مازیندەران هاتن بەدەم خۆش قەدەمەوه، ئەنەس کوپی مالیک خۆش قەدەمی کوشت، سوپاکەیی هەلەت و پەزانیە گیرا. ئەنەس کوپی مالیک لە پەزانیە وەفاتی کرد، نیستە مەرقدەیی لە وی^{٥٦٢} یە^{٥٦٢} ئەم بۆچۆنە هەلەیه^{٥٦٢}. پاشان میقداد و فەرماندەکان گەمارۆی شاری بانەیان دا گرتیان. دوای ئەوه بەرەو عەرەبستان گەرانەوه بە پێی دۆگماندا دەچون، نزیک دۆی نیسماعیل قوی (سماقولیان) نزیک شاری کۆیە، لە ناو دارو بەردو دەودەنەکانی ئەو ناوهدا کوردەکان خۆیان حەشاردا بوو، لە هەرچواراوه پەلاماری سوپای نیسلامیاندا و سەدوپەنجا سەحابەیان کوشت کە ئەغلەبیان سپەسالار بوو وەک میقداد کوپی ئەسودەیی کەندیو وائیلەیی ئەسقەفیی و قەعقاع و زرارو زۆری تر^{٥٦٤}.

562 کوردستان و ئابینی نیسلام، مەلا رەئوف سلیم حویزی. ٧٩-١١٥ چاپخانەیی جامعە بغداد ١٩٧٠. ئەمە قەسەیی مەلا رەئوف، راستی تیا نیە، ئەنەسی کوپی مالیک دە ساڵ لە خزمەتی پێغەمبەردا لە مالیان زیا و کاری دەکرد، لە جەنگی ئوحد و بیئر مەعونا و خەیبەر و ەواژن دا بەشدار بوو، پاشان کۆچ دەکات بۆ بەسره و تیا دەمینتەوه و تیا دەمریت، شەش هەزار فەرمودەیی گێژاوەتەوه، هەرگیز نەگەیشتەوتە کوردستان و ئێران.

563 (طبقات ابن سعد ج ٧ ص ٧) (صفة الصفوة. ابو الفرج عبد الرحمن ابن جوزی. ج ١ ص ١٦٧ و ص ٢٩٨ الھند، حیدر اباد ١٣٥٥ قەمری) (مجمع الزوائد. ابن حجر ہیثمی. ج ٩ ص ٣٠٦ سنة ١٣٥٢ قەمری).

564 کوردستان و ئابینی نیسلام، مەلا رەئوف حویزی. ١٢٩-١٣٠. فتوح سواد العراق پوایتی محمد عومەری و اتیدی، ترجمە بۆ فارسی لە لایەن مەلا عەبدولعەزیز واعزی سردشتی تهران ١٣٧٤ هەتاوی. مرکز پخش تهران نادر کریمیان پیتشەکی و تەعلیقاتی بۆ نوسیبوه، ٢١٩، ٢٠٢، ٢٠٦ (٢٠٦) (ولانگیزی رەشەخاکی عێراق، مەلا جەمیل بۆزبەیان، ٤٢).

گۆری میقداد له شارهبان

شارهبان مهلبهندی قهزای میقدادیهیه له پارێزگای دیاله، شارهبان ناویکی مرهکبه له دوو وشه پیک هاتوه، (شار یان شههر) واته شار وه (بان یان بانو) واته ژن یان دروستکهر یان گردو بان، لای ههولینر به ژنی مالهوه دهلین کابانی مالهوه، له سلیمانی دهلین که یبانی مالهوه، به ههموی واته شاری ژن، که دور نیه ناوی نه میرهیهک یان شارنیککی به ناوبانگ بیته، ههندیک دهلین به ناوی نهو شیرینه جوانهوه بوه که کیسرای پهرویزعه شقی بوه وه لهوی کۆشکی بۆکرده، پۆر به یانی دهلی مه بهست شهریانو کچی یهزگورده که له جهنگی جهله ولادا کهوته دهستی سوپای ئیسلام و ئیمام حوسهین ماره ی کردو زهنولعه بدهینی ئی بوو، یان پهنگه له بهر زۆری گرد له ناوچه کهدا ناو نرابیته شههره بان، راستیه که ی نهو شاره هه بوه له پیش یهزگورد، له سهردهمی ساسانیه کانداناوی شههره بان بوه، یان گه پراوه تهوه بۆ خوای پزق و رۆزی که ناوچه که زۆر ناوداره به رزق و رۆزی⁶⁶ توفیق وهه بی دهلی وشه که ناویستاییه مه بهست پارێزگاری شاران ولادیکانه، پاشتر ناو نرا میقدادیه به ناوی میقداد کۆری نه سوهدی کندی یاری پیغه مبه ر گوایه گه یشتوته نهوی له کاتی فتوحات داو پهنگه گۆری لهوی بیته، یهکی تر دهلی شارهبان گۆرا به میقدادیه چونکه گۆری سه ر کرده میقداد له و نیه⁶⁶، یه کیتر دهلی ناوی شارهبان له دوو وشه پیک هاتوه شههر واته شار، بان واته پارێزگار، واته حاکی شار و پارێزگاری شاران، یاقوتی حه موی و مستهوفی باسیان کردوه، نه میره کل - بان دروستی کردوه، 42 کیلومه تر له به عقوبه وه دوره، دهلین ده گه پرنته وه بۆ سه ردهمی نه که دی 2400 پ.ز، له کتیبیکدا هاتوه که مه رقه دی

565 مذكرات مامون بیک. ترجمه بوزیانی وشکور مصطفی. مطبعة للمجمع العلمي العراقي. ص. 50.

566 رحلة المنشيء البغدادي. محمد السيد احمد الحسيني. ج 6 ص 4، 1948 شركة التجارة والطباعة

بغداد.

مێقدادی لێیه^{٥٦٧}، یهکی تر دهلی مێقدادیه مهلبهندی قهزایه سهربه پارێزگای دیالهیه، ناوهکه دهگه پێتهوه بۆ هاوێری پێغه مبهه مێقدادی کوپی ئهسوهدی کندی که سالی ٢٣ی کوچی مرد^{٥٦٨}، له موشییه بقدادی داها توه شارهبان به ناوبانگه به قره مختار. عهباس عهزای دهلی نهزانراوه که مێقداد له عێراق وهفاتی کردبیت، کهچی ئه ناوه له ناوچهیه دا ههیه^{٥٦٩}. پێشتر شارهبان به ناوبانگ بوو به چاکترین جووری ههنا^{٥٧٠}.

لهجێیهکی تردا ها توه ههبوونی گوپی ئهسحابان وپیاوچاکان له شاری شارهبان زۆر ده بێنریت وهک گوپی مێقداد و ئیمام وهیس، بهو مه بهسته حکومهت ناوی شارهبانی گوپی به ناوی مێقدادیه، شارهبان پوباری سیروانی پیاوه پوات نزیک زنجیره چیا ی هه مرین، له کۆندا شارهبان هاوینه ههواری پاشایانی ساسانی بوه، ئه مرۆ ناوهندی قهزای مێقدادیهیه ٤٠ کیلومه تر له باکووری شاری به عه قوبه وهیه، تا جهنگی جیهانی یه کهم زۆربه ی دانیش توانی کورد بون،، پاشتر به عه ره بکراوه، ئیسته ش نیوه زیاتری شار کوردن یان باوو باپیرانیان ناویان کوردی بوه، به لام ئیسته له تر سدا هه موو به عه ره بی قسه ده کهن، هۆزی سوره میری و زه رگوشی و باجه لان و خه تاوی و خه یلان و گۆزان و زه نگه نه و عه نته ر، هه موو هۆزی کوردن له و شاره ژیاون. حکومهت ناوی گه ره که کوردیه کانی گوپیوه به عه ره بی، له سه ره تای جهنگی عێراق ئیژانه وه به مه به سته ی کهم کورد نه وه ی ژماره ی کورد نزیک به هه زارو پینجه سه دکوردی فه یلی ئاواره ی ئیژان کرد^{٥٧١}. مێژوونوسان ته نانهت گه وره کانیش وهک

567 العراق الشمالی، ص ١٢٨ محمد هادی الدفتر و عبدالله حسن، بغداد ١٩٥٥ مطبعة شفیق.

568 اصول اسما المدن والمواقع العراقية، المحامي جمال بابان ج ١ ص ١٨٦ بغداد، مطبعة الاجيال ١٩٨١ الطبعة الثانية ص ١٨٦.

569 رحلة المنشيء البغدادي. محمد السيد احمد الحسيني ج ٦ ص ٤، ١٩٤٨ شركة التجارة والطباعة بغداد.

570 اصول اسما المدن. ص ٢٨٢.

571 بۆژنامه ی دهنگی میللهت ژماره ١١٥ (شاره بان له نیو سه ده دا) عه باس سلیمان سمایل.

بیتیمان بینهوهی لیکۆلینهوه له ژیان وناوی میقداد بکهن، کهوتونهته نهم ههله زهقانهوه تهنانهت له بنهپهتی ناوی شارهبانیشدا، به زۆر میقدادیان گهیاندهته کوردوستان وداویانه به کوشت، لینهگهراون له جینیهک، بهلکو له دوو جیدا گۆریان بۆ ههلبهستوه، له بهر زیاده پریش له بهختی کورد شاریکی کوریا بهناوهوه ناو ناوه. بهلام که دهچینه بنج وبنهوان و ژیان وگوزهرانی راست ودروستی میقداد، دهپین ئهوانه ههر ههموو بوختان وههلهن ودرایهتی کوریا پیکردوه، جگه لهوهی ستمیک دهرهق بهو سهحابه بهپرزه کراوه، دهیخنه هاوکیشهیهکهوه که ههرگیز ئهوه نهیکردوه، میقداد نههاتوته عیراق وکوردوستان وناوچهی فارس و تیدا شههید نهکراوه!

ژیاانی میقداد

میقداد کوپی ئهسوهدی کهندی کوپی عمره کوپی سهعلهبه کوپی مالیک کوپی پهبیعه کوپی عامر کوپی مهترود بههرانی حهزرموتیه. میقداد له هۆزی حیمهیر قوزاعیه، کونیهی ئهبو مهعبد یان ئهبو عمره بوو. سالی ۲۷ی پینش کوچی بهرامبهر ۵۸۷ ی زاینی له یهمن له دایک بوه، پینش ئیسلام له حهزرموت له یهمن دهژیا، کیشهیهک له نیوان میقدادو ئین شهمری کندی سهرهک خیندا پوی دا، میقداد به شمشیر لهوی دا و پای کرد بۆمهککه، که ئیسلام سهری ههئا، میقداد موسولمان بوو، یهکێک بوو لهو جهوت کهسهی که ئیسلامبونی خۆیان ئاشکرا کرد، که بریتیبون له ئهبو بهکرو عمره وعمارو سومهیهی دایکی و سوهیب و بیلال و میقداد^{۵۷۲}. پینغه بهر زۆری خویش دهویست کچیکی ئاموزای خۆی دایه^{۵۷۳}. میقداد له

572 الفصول الفخرية. جمال الدين احمد بن عتبة. ص ۴۵. تهران. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

۱۳۶۳ شمسی، ودلائل النبوة. البيهقي ج ۱ ص ۲۷۴.

573 ولاتگیری په شه خاکی عیراق، پۆزیه یانی، ۱۸۶ په راویژ، چاپی به کم سلیمانی ۱۹۹۷.

جهنگی به دردا به شدار بوو، نازایه تی زوری نواند^{۷۴}. میقداد بوو له جهنگی به دردا به پیغه مبهری فرموو: نیمه بۆ تو وهک گه لی موسا ناین که پنیان وت توو خوات بچن بۆ شه پرو نیمه ش لیره دانیش توین، به لکو ده لنین توو خوات بپون بجهنگن نیمه ش له راست و چهپ و پینش و پاشتانه وه ده جهنگین، نم و تهیه پوی پیغه مبهری گه شانده وه. له سالی پینجه می کۆچیدا له غه زوهی مورده یسیع دابه شدار بوو. له جهنگی غابه دا سالی شه شه می کۆچی به شدار بوو. له غه زای خوده ییبه دا خوی و بیست نه فخر بونه پینشنگ و پنیان بۆ سوپای پیغه مبهر پاک ده کرده وه. له جهنگی خه یبه دردا هاوکاری گه رمی هه بوو. سالی ۲۸ یان ۲۹ می کۆچی له جهنگی قوبروسدا هاو پیری معاویه ی سرکرده بوو. له سحاحدا ۴۸ فرموده ی نهوی تیا به که له پیغه مبهره وهی گپراوه ته وه، به کۆی هه موو شاره زایان له ژبانی نه لرجالدا واته (پیاو ناسان) و میژوونوسان ده لنین میقداد سالی ۳۲ می کۆچی به رامبه ر ۶۵۲ می زاینی له شاری مه دینه له سه رده می خه لیفه عوسماندا وه فاتی کردو هه رله وی نه سپه رده کرا^{۷۵}. پوژیه یانی ده لی میقداد له سه رده می خه لیفه ی سنیه م عوسمانی کوری عه فاند هه بو وه له جهنگی میسر دا هاو به شی کرد وه له وی مرد وه، ته رمه که یان هینا وه ته وه بۆ مه دینه و خه لیفه عوسمان نوژی له سه رکرده، نه مه سالی ۲۳ می کۆچی بوو، نه و گۆره ی که له شاری شاره بانه و به وه زیه وه ناوی شاره بان گۆرا وه به میقدادیه، نه و گۆره هی کابراه کی شیخ میقداد نا وه له م سالانه ی داویدا ژبا وه، ده نا میقدادی نه سو ده ی سه حابی

574 دلائل النبوة. ابو بکر احمد بن حسین البیهقی، ج ۲ ص ۲۲۴-۲۲۰ تهران انتشارات علمی وفرهنکی

۱۳۶۱ شمسی.

575 (فتوح سواد العراق. محمد عمر الواقدی، ترجمه بۆ فارسی عبد العزیز الواعظی سردشتی. ص ۲۵۶) (الاصابة فی تمیز الصحابة. شهاب الدین ابن حجر العسقلانی. ج ۳ ص ۴۵۵ بیروت. دار احیاء التراث العربی ۱۳۲۸ قمری) (در السحابة فی مناقب القرابة والصحابة. محمد بن علی شوکانی. امام الشوکانی. فی مناقب مقداد بن اسود. ص ۳۸۱ دمشق دار الفکر ۱۹۸۴).

نەھاتوئەتە كوردوستان^{۵۷۶} ئەى دەبىي ئەم ھەموو گۆپو مەرقەدانە ھى كىيىن كە
شارو دىئو چەم و دۆلى كوردستانى گرتوھ؟ يان كورد ھەر بۇ پىرۆزى
سەحابەكان بە خەيال پىرۆزى بۇخويان داتاشيوھ، كورد بەھۆى
نەھامەتتەكانى ژيانىھوھ. چونكە پالپىشت و پەنایەكى جگە لە خوا نەبوھ،
پىرۆزى زۆرى بۇخۆى چاندوھ، ھەتا پەنای بۇ بەرىت و ھانايان بەخوا
بگەيەنىوناخى پىئارام بكات.. يان جىيى بىروايە كە گۆپى زاناومەزنانى
زەردەشتى بوون و لەترسى ئەوھى نەبادا گۆپەكانيان لە ناوبەرن ناوى ئەو
سەحابانەيان لىئاوھ تا پارىزراوبن وبە پىرۆزى بىمىننەوھ!

576 ولاتگىرى پەشەخاكى عىراق، مەلا جەمىل رۆژنەيانى. ۱۸۷ پەرلۆت. چاپى يەكەم، سلیمانى
(۱۹۹۷).

گۆرى ئەبوعوبەيدە لە دىنى عەبابەيلى لە ھەلە بجەى شەھيد

مەگەر خوا بزانىت، خەلكى ھەلەبجەو شارەزوررو ھەورامان، چەندە شانازى بە بونى گۆرۆ مەرقەدى عەبابەيلى وە دەكەن، كەگوايە گۆرى سەحابەيەكى پىرۆز لە خاكى ئەواندا ھەيە، نىزىك و موشەرەفن بەو بەرەكەتە مەزنە، لەزۆر كۆنەو ھەو مەرقەدە

جى زيارەتگاہى خەلكانى نەخۆش و كەساسە، ژنى نەزۇك داواى منال و، كچان داواى مېردكردن و بەخت بەربون و شتى تر دەكەن، زيارەتكردن چوار شەموان و ھەينى بوە، بەرد لكاندن بەكىلەو ھەبويو، كەلابەردىكى گەورە ھەبوو لەسەر بەردىكى تر دەخولینرايەو، پىنج شەش بەردى شىوہ جوراوجۆر ھەبوو ھەركەس بىخستنايەتە سەر يەكتر گوايە مەقسەدى حاسل دەكرد، ژنان بەتانی و پەپۆو گونىيان بە مىلۆ دەگرتەو لەژێردارەكاندا دەمانەو، ھەتا مېروو زىندە جانەورىك، يان ھىچ نەبىت پەرى رىقنەيەكى تىبكەوتايە، دەبوو بىخۆن و بەمەيلى خۆيان دەيانگوت نيازى دلمان جىبەجى بوو و مندالمان دەبىت، ئەوہى نىەتى زيارەتىناو مەرقەدى ھەبايە، دەبوو پوبەپو بچوايەتە ژورەو ھەو بەپىشتا بەھاتايەتە دەرەو، مندال نەبوو لە ھەلەبجەدا پەپۆيەكى سەوزى عەبابەيلى بۇ تەبەروك بە مەچەك و يەخوہ نەبىت، يان خۆلى عەبابەيلى نەخواردبى، لەزۆر دورو لە دەرەوہى ولاتيش خەلكى دەھاتنە زيارەت و چەند شو دەمانەو، ھەقفە دارىكى زۆر و كانياوى ساردو سازگار، ئەو سەيرانگاو زيارەتگايەى خۆشكردبوو، لەبىرمە لەسەرەتاي شەستەكانەو ھەتا ناوہراستىحەفتاكان دەيان جار بەمالەو دەچوين و سەيران و زيارەتى خۆمان دەكرد، ئەولاپال و بەركىوى شىروى و زەلەكىيە لىوان دەبوو لەخەلك، ھەتا دەمى ئىوارە دەمانەو، لە سەروى مەرقەدەكەو گۆرىكى تر ھەيە بەناوى ئىمام قاسم ولە پۆژئاواشيەو گۆرىكى نەناسراوى تر ھەيە، ئىمام قاسم يەكاروہكە بۇ كۆكەرەشو شىتى، نەخۆشيان لە خسەكەيدا دەبەستەو دەخوت كەبەيانى ھەلدەستا ھەلەمى تيا نەدەماو

دەبوو بە گوێزی ساغ، لەزۆرەو خەلکی سەر لەو دەکەنەو کەداخۆ ئەر مەرقەدە کێبێت، زانایان و خەلکی تر دەیانزانن کە ئەمە ئێبوعوبەیدە جەپراح نیە، دودل بون نەیان دەویست ناوی سەحابەیکە کە چەندین سەدەییە لە ناوچەکەدا هەیە دابرنن، لە نیوان جەپراح و ئێبوعوبەیدە سەقەفی ئەنساری هێشتویانەتەو. لەسەر رینگەیی هەلەبجە بۆ عەبابەیلی کۆمەلە بەرد دانراوە و هەرچی لەوێوە گۆزەر دەکات بۆ زیارەتی عەبابەیلی، وایان راھیناون کە دەبێ بەردێک هەلبەندە ناو کۆمەلەخەرخە بەردەکەو، هەندێ واپاگەندە دەکەن کە ئەو گۆرە جولەکەو کافرانەو دەبێ بەرد باران و پەجم بکەن، بێئەوێ ئاسەواری قەبرستان و لاشەیک لەوناویدا هەبێت، بەلکو ئەو هەر فێلێکی جوتیاران و خەلکی ئەو دەقەرەییە بۆ کۆکردنەوێ خەرخە بەردی ئەو پێ ویاڵە کە ناوچەکەیی گرتووەوکاری زیارەتکاران و جوتیارانی شپزکردو، ناوچەیی جێنەو عەبابەیلی بەناوایانگە بە خەرخە بەرد، ئەو هۆیکە چاکە بۆ کۆکردنەویان، ئەو شیوازە لەزۆر ناوچەیی بەردەلانی کوردستاندا هەییو مەبەست تەنھا کۆکردنەو و پزگاریبۆنە لێیان، حەکیمان و زانایانی ناوچەکە ئەو شیوازەیان داھیناوە ئێجۆرێک ئەوێ دەچێت بۆ زیارەت بۆ هینانەبێی نیازی دئی وای پێ باشە ئەو داوایە جێبەجێ بکات، دەلێن گواپە رینگەیی بۆ نزیک دەبێتەو.

لە ناو کوردا لە سەر عەبابەیلی و مەرقەدەکەیی ئەم باسانە هاتوو:

۱- خەلکی ناوچەکە بە ئەفسانەیک دەگێرنەو کەلە دێرماندا شەپرێکی قورس لە نێزیک دئی عەنەب لە شانێ خوارەوێ شاخی شەروێ کە بیست دەقیقەیک لە عەبابەیلیوێ دورە، لە نیوان سوپای ئیسلام و کافراندای پوی داو، موسوڵمانەکان شکاون و ئێبوعوبەیدە سەرکردەیان ملی پەریو، سەرولاشە بەجیا بەلنگە فرتە گەشتونەتە عەبابەیلی، لەوێ ئێسپەردە کراوە و بوەتەمەرقەد، دئی کۆنەکە بەناوی ئەو سەحابەو بەمروری زەمەن لەئێبوعوبەیدەو کەبۆ زمانی کوردی قورسە بوەتە عەبابەیلی.

٢- مردۆخی له کتیبهکهیدا باسیکی هیناوه ناوی سهراچاوهیهکهی نهبردوه دهلی (سالی ١٨ی کۆچی سوپای نیسلام به فرمانی خلیفه‌ی دوهم و له ژێر فرمانداری نیمام حسه‌ن و عه‌بدو‌لای کۆری عومه‌ر له عیراقه‌وه به‌ره‌و ئی‌ران ده‌پۆن عه‌بدو‌لای کۆری عومه‌رو ئه‌بوعوبه‌یدو‌ل‌لای ئه‌نساری له‌گه‌ڵ پینچ هه‌زار سو‌اردا به‌ره‌و شاره‌زور ئه‌که‌ونه‌ پێ و چه‌ند شه‌ر پو‌وده‌دات، ئه‌بوعوبه‌یدو‌ل‌لای ده‌کوژێ و له‌ دینی عه‌با‌به‌یلی ده‌نیژێ. ئه‌وانه‌ی مانه‌وه‌ بونه‌ موسو‌لمان و وازیان ئی هینان، عه‌بدو‌ل‌لای مانگیك له‌و ناوچه‌مانه‌یه‌وه، تاوه‌کو له‌ جیگای په‌رستگا‌کان چه‌ند مزگه‌وتیکی دروستکرد یاساو فرمانه‌کانی نیسلامی له‌ خه‌لکه‌که‌ گه‌یاند، پاشان پوه‌و هه‌ورامان که‌وتنه‌ پێ و له‌نزیک پاوه‌ شه‌رو کوشتار پو‌ی‌دا، عه‌بدو‌ل‌لای کۆری عومه‌ر له‌ شاری پاوه‌ مزگه‌وتیکی دروستکرد، پاشماوه‌یه‌کی که‌م توانی هه‌موو و‌لاتی کورد بخاته‌ ژێر چاو‌دی‌ری نیسلامه‌وه، له‌بری ئاگرو په‌رستگا‌کان مزگه‌وتی دروستکرد یاساو فرمانی خوای بلا‌و کرده‌وه^{٥٧٧}. لێره‌دا مردۆخی له‌ ئه‌بوعوبه‌یده‌وه‌ کردیه‌ ئه‌بو عوبه‌یدو‌ل‌لای وه‌ دوو هاو‌پێ‌ی تری بۆ زیاد کرد یه‌که‌م: نیمام حسه‌نه‌ که‌ هه‌تا ئیسته‌ باسی نه‌بوه‌ که‌ ئه‌و له‌ فتوحات و جه‌نگه‌کانی نه‌ک کوردوستان به‌لکو له‌ دواتریشدا به‌شداری کردبێ، ئه‌و پیاوی سو‌لح و ناشتی بوه‌ درێژکراوه‌ی جه‌نگی سه‌رده‌می باوکی له‌ گه‌ڵ معاویه‌دا کۆتایی پێ‌هینا، دوهم: عه‌بدو‌ل‌لای کۆری عومه‌ر دواتر له‌ باسی دا به‌ درێژی پونی ده‌که‌ینه‌وه‌ که‌ ئه‌ویش هه‌رگیز نه‌هاتوه‌ته‌ کوردوستان وه‌یچ مزگه‌وت و گۆرینکی له‌ کوردوستاندا نه‌یه، که‌چی دوو گۆرو سیانزه‌ مزگه‌وتی له‌ کوردوستاندا به‌ ناوه‌وه‌ بۆ هه‌لبه‌ستراوه‌..

577 مئۆوی کوردو کوردوستان. محمد مردۆخی کوردوستانی، وه‌رگێز له‌ فارسبه‌وه‌ عه‌بدو‌لکه‌ریم محمد سه‌عید، ١٨٦٧ بغداد ١٩٩١.

۲- ههروهه هه مان هه وال له دهستتوسینکدا هاتوه.. لهو دهست نوسهشدا نههاتوه که له چ سهرچاوهیهک وهرگیراوه، پهنگه هه نهوهی مهردوخی بیت^{۵۷۸}.

۴- مهرحومی ماموستا مهلا عوسمان چهند جار فهرمویهتی له حاشیهی کتیبیکی گه وردها باسی شهید بوونیم لهه دئیهدا دیوه، منیش زور ههولم داو پرسیارم کرد نهوهم دهست نهکوت. پهنگه نهویش هه نهه کتیبیهی مهردوخی بویت^{۵۷۹}.

۵- جاریکی تر له ههلهبجه له باسی گوژی نهو سهحابانهو نهبو عوبهیده باس وخواسمان بوو، حاجی محمد کوکویی وتی سالی ۱۹۶۵ له کهرکوک سهریاز بوین له سهردهمی عهبدوسهلام عارفدا، نهو کاته قاند فرقهی دوو ناوی ئیبراهیم فهیسهل بوو، هاته ههلهبجهو له گهل قویخا عهلی کوکویی وتی باجینه زیارهتی باپیرمان له عهباهیلی، ئیمه نهنسارین له نهوهی نهه شهخسین، نهه جهراح نیه نهنساریه، تابعی تابعیه. نازانم نهویش نهه باسهی له چ سهرچاوهو شهجهرهی نهسهبیک هیناوه^{۵۸۰}.

۶- برادهریک وتی فلان ماموستا لههلهبجه گئیرانهوهیهکی لهسهر نهبو عوبهیدهی سهقهفی له لایه دهیسهلمینی که مهرقهدی عهباهیلی خویهتی. منیش چومه ههلهبجه بوخزمهتی، چیرۆکهکی بۆ گئیرامهوه وتی: نهو سهحابیه له جهنگی جسردا لهسهر فورات لهباشوری عیراق شهید بوو، لاشهکیان بردهو نیشانی پاشای فارسی بدن، پاشان سوپای ئیسلامی چوه ناوچهکی گرتوهو لاشهکیان له دینی عهباهیلی نهسپهرده کردوه، وتم سهرچاوهت چییه؟ فهرموی هیچم نیه ههرخۆم دهلیم، مادام نهه قهبره ههیهو

578 به ناوی (القضية الكردية من منظور اسلامي). موضوع (الكراد قبل وبعد الاسلام) ص ۹-۱۱.

579 ماموستا حهسن شێخ عهبدولاه عهباهیلی بۆ گئیرامهوه که مهرحومی ماموستا سهید نهجمه دینی مزگهوتی ئوسامه له ههلهبجه جاریک کتیبیکی نیشاندام که باسی شهید بونی نهبو عوبهیدهی کردهو بهلام له بیرم نهماوه چ سهرچاوهیهکه.

580 له دانیشتنیکدا مانگی ۵ سالی ۲۰۰۲ له دوکانی حاجی محهمد کوکویی له ههلهبجه بۆی باس کردم.

خاوهنى نيه، كهواته هردهبىئاوا بويىت، پاشان وتى و ابرازم له كتيىي مجمع تهوارىخدا ديومه. جگه له وه نيوانى دىي عهبا به يلى، بوشويىي جهنكى جسر له خوار شارى كوفه وه، زياد له هزار كيلومتر ده بىت، جگه له وه پاشاى فارس شه وه موو شهرو شكستيه يان به سر هاتوه، لاشه ي كوزراويكى بو چىيه؟ جگه له وه جهنكى نيوان پاشايانى فارس له نيوخوياندا، ناگايان له شهري باشور نه مابوو، نه يان ده زانى سركرده كان چى ده گوزه ريئن، به تاييه تر كه شه كاته بوران كچى كسرا بوييه پادشاو، چهند نافره تى تر بونه پاشا نافره ت به تبيعه تى حال خوي له لاشه ي كوزراوو پياو ده بوئىي، جگه له وه شه كاته پايته ختى ساسانى مه دائن بووه نزيك به خوار شارى به غدادى شه مرو، پاشا له وي بوه نه كه له عهبا به يلى، كه پينجسه د كيلومتر نيوانيه ⁸¹.

7- جه مال بابان ده لى (ناوى ديه كه وهك ده لىن به ناوى سركرده ي ئيسلامى شه بى عوبه يده ي نه نسارى ناوئراوه كه كاتى فتوحاتى ئيسلامى گه يشته شه ناوه وه له ديه كه مه زارنى كوني هيه، پارچه به ردنىكى نوسراوى تيا دوزراوه ته وه كه ناوى سه ليم پاشاى بابانى به سره وه يه كه سالى 1160ى كوچى شه مه زاره ي دروست كرده). ⁸².

8- له ههفته نامه ي نه لئيتحاددا هاتوه (له به رده م دىي عهبا به يلى دا دوو كوزى سه حابه ي - شه بو عوبه يده و ئيمام قاسمى - ليه)، له چيه كه تردا ده لى (ئيمام قاسمى سه قه فى يه كيكه له سركرده ئيسلاميه كانى فتوحاتى ئيسلامى) ⁸²، نازام نوسر شه زانيارى انه ي له كوي هيتاوه، به مرچى له ناو سه حابه كاندا كه سيك نيه ناوى ئيمام قاسمى سه قه فى، يان ده لى (شهري

581 وتويژ له گه ل ماموستا مه لا شيخ محمهد سازانى له مالى خويان مانكى 10 سالى 2001.

582 اسماء المدن والمواقع العراقية، المحامى جمال بابان، ج 1 ط 2 ص 9 بغداد 1989 مطبعة الاجيال.

583 ههفته نامه ي (الاتحاد) ژماره 402 به روار 21-12-2001 لا 16 بابه تيك به ناوى شه بوعبيده...

نوسينى كاروان شه نوه.

قورس لهو ناوه قهوما) ئهوش هه ناسهلمى و هيچ سهراوهيهكى ميژوى فتوحات نيه كه ناوى عهبايهيلى ببات بلى لهوى شهپر بوه.

جى خويهتى ئيمه بكوئينهوهو بزانيه نايا له سهراوهى فتوحاته ئيسلاميهكاندا لهسهحابهكان يان دواى نهوان كهسيك بهناوى ئهبوعوبهيهه يان جوړهكانى نهوناوه هاتونهته عيراق وفارس وههرمى چيا (كوردستان) و شههيد بون، نهوش ئاسانه چونكه سهراوهكانى ميژوى ئيسلام ههموى ريكخراوهو ئاسان دهووزرتهوه بؤكسيك مهبهستى بيت بگاته نهجاميك. به تايبهتر كه ژيان ومردنى نهبو عوبهيههه جهرح ونهسارى سهقهفى له ههموكهسى تر زياتر پونهو سهراوهى زورهو هيچ گومان ناهيلىتهوه.

كتيبي (الاصابه) و (الاستيعاب) و (اسد الغابه) له باشترين كتيبهبهكانه كه زورترين ناوى سهحابهى تيايه، لهو سى كتيبهدا ژيانى زياتر له ٢٠ هزار سهحابه ههيه، لهو كتيبهبهكانه تهنها نهه ئهبوعوبهيهدانه ههيه.

١- نهبو عبيده كوپى عامر كوپى محسن، له بئرى مهعونه شههيد بوه له خاكى حيجاز، نهوهبو پيغهمبهر لهگهال دهيان سهحابههه ناردى خهلكى نهو ناوه فيرى ئيسلام بكن له سهرداواى خويان، بهلام به غهدر ههمويان شههيد كردن، نهمه له سهردهمى پيغهمبهردايوه^{٥٨٤}

٢- نهبو عبيده كوپى عماره كوپى وهليدى مهخزومى، له فهتخى شام دا بهشدار بوو، له جهنگى نهجنادين دا شههيد بووله خاكى فهلهستين، نزوك بهخاكى حيجاز^{٥٨٥}

٣- نهبو عبيدهه جهرح ناوى تهواوى نهبو عوبهيههه عامرى كوپى عهبدولاى جهرحى قوپهيشى فههريبه^{٥٨٦}، سالى ٥٨٤ ىزايى واته ٤٠ سال

584 الاصابه فى تميز الصحابة _ ابن حجر العسقلانى _ ج ٤ ص ١٣١ دار احيا التراث العربى بيروت ط ١٣٤٨ هـ.

585 ههمان سهراوه.

586 (طبقات ابن سعد ج ٣ ص ٤٠٩ ابن سعد دار بيروت ١٣٧٦ هـ).

پیش کۆچ لەدايک بوە، لە يەكەمەین دە کەسەکیە کە موسولمان بون، لە دەکەسەکیە کە مژدەیان پندرا بە بەهەشت، دوو سال پیش کۆچ، کۆچی کرد بۆ حەبەشە، سالی یەکی کۆچی کرد بۆ مەدینە، سالی دووی کۆچی لە جەنگی بەرددا بەشدار بوو، سالی سێی کۆچی لە جەنگی نوحددا بەشدار بوو، سالی شەشی کۆچی سەرکردایەتی سەریە زێ قیسە ی کرد ^{۵۸۷}، سالی هەشتی کۆچی بەشدار ی جەنگی زات سەلاسیلی کرد، داوی گرتنی قودس کە خەلیفە عومەرچوو بۆ شام هەموو سەرکردەکان هاتنە پیشوازی، عومەر فەرموی کوا براکەم وتیان مەبەستت کێیە؟ فەرموی: ئەبوعوبەیدە، وتیان ئیستە دیت، کە هات بەسەر حوشترکی بیکورتان تەنھا گورسیکی پیوہبوو، سلاوی کرد عومەر بە خەلکی وت: لامان لاچن. وتی: بابچین بو مانی خوتان، ئەبو عوبەیدە وتی مانی منت بۆ چیه یان دەتەویت بەسەیری مانی من چاوت بگوشیت؟ کە عومەر چوہ ژورەوہ هیچی نەدی جگە شمشیرو قەلغان و لبادیک و قاپینکی شکاو، وتی کوا کەلوپەل و خواردنت؟ چوو زەمیلهیکی هینا چەند لەتە نانکی تیا بوو، عومەر گریا، ئەبو عوبەیدە وتی: نەمگوت هاتوی بە مانی من چاوت بگوشیت، هەر ئەوەندەمان زاد دەوی تا دەمان گەیهنیتە مەنزل، عومەر فەرموی: دنیا هەموامانی گۆزی جگە تو ^{۵۸۸}، کاتی خۆی خەلکی نەجران داوايان لە پیغەمبەر کرد کە سیکیان بۆ بنیرت فیری ئیسلامیان بکات، ئەویش فەرموی کە سیک بە هیزتان بۆدەنیرم، ئەبوعوبەیدە ی بۆ ناردن و، فەرموی (لکل امه امین وامین امتی ابو عبیدە)، پاشتر خەلکی یەمەنیش داوا ی شتیکی وایان کرد، هەر ئەبوعوبەیدە ی بۆ ناردن ^{۵۸۹}، مەعازی کوپی جەبەل دەیگوت: ئەبو عوبەیدە چاکترین خەلقى خواپە لەسەر زەوی دا ^{۵۹۰}، کە پیغەمبەر وەفاتی کرد خەلکی هاتن بە یعەت بەو بەدن، ئەبوعوبەیدە وتی

587 الاصابه فی تمیز الصحابه، احمد بن علی العسقلانی، ج ۴ ص ۱۱ مطبعة دار السعادة، مصر ۱۳۲ هـ.

588 (اسد الغابة، ابن اثیر، ج ۳ ص ۸۶ المطبعة الاسلامیة بطهران ۱۳۷۷ هـ).

589 (الاستیعاب - ج ۲ ص ۷۹۳).

590 (ابو عبیدة بن الجراح ص ۷).

بەيەت دەدەنە من كە (ثالث الثالثة) تان تىايە مەبەستى ئەبۇبەكر بوو لە نايەتى (لا تحزن ان الله معنا)، پاش ئەويش بەيەتى دا بە عومەر، عومەر كىردى سەر كىردى سوپاى شام لە جىنى خالىد، جەنگى دىمەشق و فحل و مروجى رومى كىرد، ئەنتا كىياو لازقىمۇ شارەكانى كەنار دەرياي گرت و ھەموو شامى لە دەست رۆم رىزگار كىرد، سالى ۱۸ى كۆچى نەخۆشى تاعون لە شام بىلەن بويە ۱۵ ھەزار لە سەربازى ئىسلامى كوشت، ھەر لە بىنە مالى خالىدى كۆپى و لىد ۴۰ كەس و لە بىنە مالى حارسى كۆپى ھىشام ۷۰ كەسى كوشت، لە سەر كىردە كان مەعازى كۆپى جەبەل و يەزىدى كۆپى ئەبوسوفيان و سەھل كۆپى ھەر و شەرحەبىل كۆپى ھەسەنە و زۆرى تىرى كوشت، خەلىفە عومەر و ئىستى بە جۆرىك ئەبوعوبەيدە بانگ بكاتە وە توشى ئەو پەتا نەگرسە نەبىت، نامەيەكى بۇ ئارد بەم جۆرە: (سەلامت لىبىت كارىكى تۆيان پى گوتوم، دەمەوى بە دەمى خۆت بدوئىنم، و ئىستىم بىنە لات، بەلام ھەر كە نامەكەت خۆئىندە وە، دايمەنى ھەتا دەگەيتە لام..) بەلام ئەبوعوبەيدە تىگە ئىشتىبوو عومەر چى دەوئىت، ھەر بۆيە نامەيەكى بۇ ئوسىمەر: (لەئىشەكەت بەمەن ھالى بوم، من لە گەل سەربازەكانى خۆمدام، دەرونم ھەزناكات لىيان جۆبىمەر، وازم لىبىنە بالايان بىنەمەر..) ئەبوعوبەيدە لەوى بەر نەخۆشىە لەتەمەنى ۵۸ سالىدا لە فەحلى ھەمواس لەئەردەن مرد، لە گۆرستانى بىسان ئەسپەردە كرا^{۹۱}.

عومەر ھەمىشە دەيگوت: خۆزگە پىر ژورىك پىاوى وەك ئەبوعوبەيدەم دەبوو، گەر بەمايە لە جىنى خۆم دام دەنا، گەر پىرسىارم لى بىكرايە بۆچى؟ دەمگوت، ئەمىنى خاوا پىغەمبەرم داناو. ئەبو عوبەيدە دەيگوت خۆزگە مەرىك بومايە و خزمان سەريان پىمايە، گۆشتەكەيان بخواردمايەو جگەرەكەيان سور كىردمايەتەو^{۹۲}. ئەو بوو كورتەى زىانى ئەبوعوبەيدە،

591 (البرموك و تحرير الشام، اللوا الركن شاكىر محمود، ط ۱ ص ۲۰۶ السنة ۱۹۸۶ بغداد).

592 (ابو عبدة بن الجراح، مشاهير قادة الاسلام، بسام العلى، دار النفايس، الطبعة الرابعة، بيروت، ۱۹۸۲).

بريامهرقهدى ئهو كەسايەتتە مەزنىە بەھەلۇنىست وپاك و خۇنەويستە لە خاكى كوردان دا بوايە، ھەتا چىرۆك وداستان و رەوشتە جوانەكانى لە يادى خەلكى كوردستاندا، لە باس و خواس وگىزانەوياندا بوايە، بەلام سەد مەخابن..

۴- ئەبو عبىد كوپى مەسعود كوپى عمر كوپى عومىر كوپى عەوفى سەقەفى ئەنسارى^{۹۳}، ئەم سەركرديه لە كتيبي ئەسحابەكاندا بە سەحابى تەواو نەھاتو، بەلكو لە ناو مندالەكاندا ناوى ھەيە، لە سەردەمى پىغەمبەر و نەبويەكردا ناوى نىە، چونكە درەنگ موسولمان بوو، ئهو كاتەى كە پىغەمبەر لە دوا غەزايدا لە تەبوك دەگەرپايەو ەبۇ مەدينە، لە مانگى رەمەزان لەسالى نۆى كۆچى، لەوكاتەدا وەفدىك لەخىلى سەقىف ھاتن موسولمان بونى خۇيان راگەياندا^{۹۴}، شەرەفى سەحابى بەركەوت بەلام شەرەفى جىھادى بەرنەكەوت چونكە دواى تەبوك موسولمان بوو، وەتەبوك دوا غەزاي پىغەمبەر بوو^{۹۵}، بەلام كەموسەننا پەلامارى فارسەكان دەداو، لە بابلەو ھەتا مەدائن راويان دەنى، لە داخدا شەھريار پاشاي ئەوكاتەى فارس سەكتە دەكاو دەمرىت، ناكۆكى دەكەويتەو ەناو سەركرديەتى فارس، موسەننا دەيەويت سود لەو ھەلە وەرگىرىت، داوا لە نەبويەكر دەكات بۇ يارمەتى، بەلام نەبويەكر دەمرىت، عومەر دەبىتە خەليفە، موسەننا دەگاتە مەدينە وداواى سوپا دەكات، ئهو كاتە نەرمىدخت كچى كىسرا دەبىتە پاشاي فارس و، سابورى پادشاي پىش خۆى دەكوژىت، فارسەكان ھەندى شوين لە باشورى عىراق دەگرن، لە بەر ئەو سەربازە موسولمانەكان ھەزناكەن بچن بۇشەرى فارس و، بەتايبەت تر كەخالىد لەوى نەماو، خەليفە عومەر موسولمانان كۆدەكاتەرە، ھەرچى داوا دەكات نايەن بە دەميەو، بپيار دەدات ھەركەس زوو وەلام بداتەرە، دەيكاتە سەركردهى سوپاي عىراق، لەويدا ئەبوعوبىد كوپى مەسعودى سەقەفى، كە

593 (الاصابة، ج ۴ ص ۱۳۱).

594 (عيون الاثر، ابن سيد الناس، ج ۲ ص ۲۲۸، قاهرة ۱۲۵۶هـ) (طبقات الكبرى، ابن سعد، ج ۱ ص ۳۱۶، بيروت ۱۳۷۶هـ).

595 (التاريخ الطبرى، الامام الطبرى، ج ۲ ص ۴۰۴).

كوپنكى گەنجى ئازاۋ ديار بوو خۇي ئاونووس كرد، عومەر پەيمانى برده سەر، لە گەلیدا هەزار كەسى ئارد بۇ عىراق، بە ئەبوعوبىدەى وت: گوى له هاوپنكىانى پىنغەمبەر بگره، لەجەنگ وراگۆرینهوه دا مشاوهره و بەشداريان پى بكه. هەتا لىت پون نەبىتەوه لەخۆتەوه خىرا بىر بار نەدەيت، ئەمە جەنگه و جەنگىش بۇ كەس باش نيه، بۇ يەكك نەبىت كە لە بۆسەدايىت بۇ هەل و فرسەت قۆسىنەوه، لە پەلەكردن لە جەنگ دا لە ئاۋچون نىزىكه. عومەر رەشبگىرى راگەيانند، ئەبوعوبىدەى كرده سەركردهى سوپاى عىراق و، موسەنناش فەرماندەيهكى بوو، ئەبوعوبىدەى لەجەنگى ئەلنەمارىق نزيك كوفه و جەنگى سقائيه نزيك شارى واست سەركرهوتنى باشى بەدەست هينا^{۹۶}، لەر كاتدا بوران كچى كىسرا بوه پاشاى فارس، پۆستەم وەزىرى بەرگرى فارس سوپايهكى بۇ جالىنىۆس ئامادە كردو، بەره و خواروى عىراق ئاردى، فىلىنكى زۆرى لەگەل ئارد، هەردوو سوپا لە خواروى حىره وه بەرامبەر يەكتر وەستان، تەنها ئاوى فورات لە نىوانياندا بوو، فارسەكان نامەيان ئارد: بىينه ئەوبەريان دىنە ئەمبەر. سەركرده موسولمانەكان وتيان بانەوان بپەرئەوه، بەلام ئەبو عوبىدە پازى نەبوو، گوىى لە راي سەحابەكان نەگرت، بەگوىى عومەرى نەكرد، كە وتبووى: بەپرس و را كاريكه، وتى: ئىوه لە مردن دەترسن، كەس لەئىمە ئازاتر نيه بۇ مردن، پردىكيان دروست كرد و هەمويان پەرينەوه بۇ ئەوبەر، جەنگىكى قورس پوى دا سوارەكانى موسولمانان جەنگىكى ئازايانەيان كرد، بەلام فىلەكان ترسناك بون و لەبەريان هەلەهاتن، فىلەكان دريان بە سوپاى ئىسلامى داو هەرايان پىنكردن، ئەبو عوبىدەى هاوارى كرد پەلامارى فىلەكان بەدن و، پالۆدەسرازەكانيان بىچپن، فارسەكان بەسەر فىلەكانەوه سەنگەريان بەستبوو، تىريان لىوه هەلەدەدايه خواروه، ئەبوعوبىدەى پەلامارى فىلىكى داو بەشمشيز شفرەكهى قرتاندو پالۆهكهى بچپاند، سەنگەرەكان كەوتنە خواروه، بەلام لەجارى تردا، ئەبوعوبىدەى سەقفەى بوو

596 (قادة فتح العراق والجزيرة، اللؤلؤ الركن محمود شيت خطاب، ص 242، دارالفتح بيروت 1965م).

بهژێر فیلیکهوهو پلېشایهوهو مرد، يهك له داوی يهك نۆ سهركردهی سهقهفی شههید بوون، ههتاگهيشته سهرهی موسهنا، خهريك بووبیان پهريئیتتهوه، بهلام سهحابهیهك كهبینی ههمو سهركردهكان شههید بوون، پهلاماری پردهكهی داو پچراندی و، وتی ئیوهش بكوژرین لهپیناوه ئهوهی ئهوانی له پیناودا كوژران، بارهكه زۆر خراب بوو زۆریان خویان ههئایه ناوناوی فورات، موسهنا هاواری كرد ودهپیاراستن دهیگوت: مهترسن و پهلهمهكهن، پردیكى ههروای بۆكردن و پهزاندهوه. لهو جهنگهدا چوار هزار موسولمان شههید بوون، فارسهكان ویستیان بپهپهوه بۆیان، بهلام ناكۆكى ناو مهداننی پایتهخت وشۆرش له دژی رۆستهه نهیهنشت. خهلیفه عومه رنهپینكا لهوهی كه ههپهوهندهی ئهبعوبییدی ههئبژاد، كه يهكهم كهس بووهاته دهرهوهو ئامادهی نیشاندا بۆ جهنگ، بهئی ئازابوو، بهلام بهوه ئازانهبوو كه گویى به فرمانی خهلیفه نهدا كه داوی لێكرد به پرس وپای سهحابهكان كار بكات. ههروهها عهبدولآ به پچرانی پردهكه پهئینكى خراپی پیدان، ههلهیهكى سهربازی گهوهی كرد نهخشهی موسهناى تێكدا، ههچهند نمونهیهكى بهزی فیداكاری تیا بوو. خهلیفه عومه بیستی دلی تهنگ بوو، فرموی: پهحمهت له ئهبعوبیید، ئهگه ر خۆی بگرتایه و گویى بۆ ئیمه شل بگردایه. لهجیهكى تردا دهئى: خویه من پالپشتی ههمو موسولماننیکم، ههمویان لهكۆمهلى منن، خوا پهحم به ئهبعوبیید بكات، ئهگه ر گویى بۆ شل بگردایه، دهبومه پشتگیری ئهویش. دواتر له جهنگی قادسیهدا قهعقاع هاواری دهكرد: وهرن تۆلهی ئهبعوبییدهو جهنگی سهلیت وسهحابهكانی جهنگی جسر بکهنهوه⁹⁷، برۆكلمان دهئیت: عومه به سهركردایهتی ئهبعوبییدی سهقهفی یارمهتی نارد بۆ عیراق دژی فارس و له نزیک قهوسی ناتف نزیک حیره گهیشتن بهیهك لهویدا ئهبعوبیید له فورات پهپهوه بهسهر پردیك كه له بهلهم دروست كرابوو، شهپ قهوما و موسولمانان شكان و

597 قادة فتح العراق والجزيرة، ص 246.

نه بوعبيده كوژدا) نهوته يهك وشه ناوى سلمان پاكي نمبردوه^{٥٩٨}.
 نه مپرستی بوداوه كه يه به لام ههفته نامه (ئيتيحاد) به ههله باسنيكي كارل
 بروكلمانى هيناوه كه كارل له هيچ جينه كدا شتى واى نهوته، ئيتيحاد دهلى
 (اما المستشرق الالماني كارل بروكلمان فيقول في كتابه تاريخ الشعوب
 الاسلامية -: قتل القائد الاسلامي ابو عبيدة الثقفي في منطقة سلمان باك
 الحالية)^{٥٩٩}، بروكلمان نوسيني واى نيه.. له باسى نه بوعوبيدى سهقه فى له
 جينه كدا زياده يه هيه: (عبر الفرات الى نهران فقطعوا الجسر خلفه فقتل)^{٦٠٠}،
 رهنكه باسه كهى مەرھومان ناوچه ي به عقبه ده گرتتهوه، چونكه جهنگى جسر له خوار
 شارى كوفه له باشورى عئراقه پوى داره، يان رهنكه له وئيش نه ره روان هه يئيت
 چونكه ناوچه كه يهك پارچه زهلكاوو لقه پوباره..

٥- نه بو عبيده كوڤى عه بدولا كوڤى مه سعودى هه زلى، نه م كهسه شهوى
 جهنگى دوجهيل^{٦٠١}، شهيد بون پينكهوه له گهل ئين نه شعهس وعه بدولا
 كوڤى شه داد كوڤى هادى ليسى كه كوڤى خالى خاليدى كوڤى وه ليد بوو^{٦٠٢}.
 له دوجهيلي نزيك شارى كوت شهيد بوو^{٦٠٢}.

598 تاريخ الشعوب الاسلامية كارل بروكلمان. ترجمة نبية تميمين و منير بعلبكيه ٧ دار العلم للملايين
 بيروت ١٩٧٧ ص ٩٦.

599 اسبوعية (الاتحاد) العدد ٤٥٢ المؤرخ ٢١-١٢-٢٠٠١ ص ١٦٧.

600 بروانة (الاستعاب) له حاشيتى (الاصابة ج ٤ ص ١٢٤).

601 لقه رويارتكى بچوكه له رويارى ديبله ده يئته وه له باشورى شارى كوت.

602 (سير اعلام النبلا، للزهى ج ٤ ص ٢١٢) و (تقريب التهذيب، لابن حجر ج ٢ ص ٤٤٨) وه ببولنه
 (شذرات الذهب فى اخبار من ذهب، لابن العماد الامام شهاب الدين ابن الفلاح عبد الحى بن احمد بن محمد
 العكرى الحنبلى الدمشقى، اشرف على تحقيقه خرج احاديثة عبدالقادر الارناؤوط، حقة وعلق عليه
 محمود الارناؤوط، ج ١ ص ٢٢٢ تا دار ابن كثير دمشق بيروت ١٩٨٦).

603 وه له شاره زوريش نزيك مه له بجهو عه بابيلى ناحيه يهك مه يه ناوى بوجهيله يه و (سمران) يئيش
 پرى ده لئين، به لام ناوى له هيچ كتئبئى كدا نه هاتوه، نازلئى ناوى له چيه وه هاتوه، جكه له وه له شانى
 عه بابيلى شدا دئى يهك مه يه ناوى جليليه و نازلئى ناوى نه وئيش له چيه وه هاتوه ناوى له هيچ

۶- ئەبو عبىدەي مەولاي ئەبى راشدى ئەزدى.. ژيان ومردنى ديارنيە^{۶۰۴}.

۷- ئەبو عبىدەي دئلى.. ژيان ومردنى ديارنيە^{۶۰۵}.

بەم جۆرە پون بويەوہ کہ لە سەحابەکان کەسێک بە ناوی ئەبو عبوبەيدە نەھاتوہتە کوردستان و شەھيد نەبوہ، ئەوہش کہ لە دینی عەبابەيلی وشوینی ترە، يان ەبیت کەسێک بێت لە سەردەمی ئەمەوی و عەباسی دا کوزرا بێت لە شەری ھەلگەراوہ و خەواريجەکان کہ ھەمیشە کہ شکستیان دەخوارد، پەنايان دەبردە بەر کوردستان، کوردیش ھەر لە خۆوہ و بێئەوہی قازانجیک بکەن پەنايان دەدان و شەريان دەنالاندە مالی خویان، من لەو پەروايەدام زۆریەي گۆرەکانی کوردستان بەم جۆرەيە، کہ پێش کوزرانيان خویان بە نەوہی پینغەمبەر و نیمام عەلی نیشان داوہ، کوردیش عاتیفانہ پشتیان گرتون. يان گۆری زانایانی زەردەشتین ولە ترسی لەناوچون ولەبیرچون ھەوادارانيان ناويان گۆریون و کردونيان بە سەحابەو ناويان ناون بە ناوی گەورەو سەرکردەي ئیسلامی.

کتیبیکي معجم البلدان و اسماء المدن دا نەھاتوہ، کەواتە بوجەیلەو جلیلی شارەزور نووی ناوی نوین وشوینی تازە دروست بون.

604 الاصابة فی تمیز الصحابة، احمد بن علی المسقلانی، ج ۱۱ مطبعة دار السعادة، مصر، ۱۳۲۳.

605 (الاستیعاب ج ۲ ص ۷۹۳).

گۆری ئەسحابە درێژ لە دینی دینلیژە لە شارەزور

نیزیک بە کونە کۆتر، لەسەر ڕینگە دینلیژە لە قەرە داغ، گۆرینکی چوارە مەتری هەیه بە ناوی ئەسحابە درێژ، چۆمە سەر گۆرەکە و بە مەتر پێوام، هەر لە دێر زەمانە بەوە ناسراوە کە گۆری سەعدەو، لە سەر گۆرەکەش بە عەرەبی نوسراوە (ئەمە گۆری تیکۆشەری پێی خوا سەعدی کۆری ئەبی وەقاسە کە لە ساڵی ۵۰ کۆچی شەھید بوو)، لە بەر ئەوەی ناوەکە ئاشکرایە، ئاسانە بەدواداچوون لە ژبانی بکریت، بە تایبەت کە سەرچاوەکان پشتگیری شەھید بونی ئاکەن لە کوردستاندا.

ژبانی نامە سەعد

دوای شەڕینکی سەخت لە سەر کورسی لە نیوان پاشایانی مەدائندا، یەزگورد کرایە پاشای فارس، یەکەم کاری ئەوەبوو، سوپایەکی زۆری کۆکردووە بۆ سەندنەوی باشوری عێراق لە موسولمانەکان، پۆستەمی کردە سەزکردە سوپاکە و پەوانە باشوری عێراقی کرد، لەو کاتەدا موسەننا سەرکردە سوپای ئیسلامی بوو لە عێراق، بەلام بریندارو نەخۆش بوو، لەبەر ئەوە خەلیفە عومەر، سەعدی کۆری ئەبی وەقاس، خانی پیغەمبەری کردە سەرکردە لە جینی موسەنناو، بەسوپایەکی زۆرەو پەوانە عێراقی کرد، موسەننا کۆمەڵێک وەسیەتی بۆ سەعد نوسی، پێش گەشتنی سەعد موسەننا مرد، ساڵی ۱۵ی کۆچی جەنگی قادسیە پوی داو پۆستەم کۆژاو فارس شکا^{۶۰۶}. پاشان سوپای سەعد پەلاماری مەدائنی پایتەختی ساسانیەکانیدا لە پۆژناوای دجلەو لە سەر پویاری شیر نزیک مەدائنی^{۶۰۷}، یەزگوردی پاشا هەلھات و مەدائنی گێرا، ئەمە لە مانگی سەفەر ساڵی ۱۶ی کۆچی بەرامبەر ئازاری ۶۲۷ی زاینی بوو، دوای ئەوە سەعد هێرشێ کردە سەر جەلەولا و خانەقین و حەلوان _ لە خاکی کوردستان و _ لە فارسەکانی سەندەووە

606 تاریخ لبی الفداء المسمى المختصر فی اخبار البشر. الملك المؤید عماد الدین لبی الفداء. المترفی

سنة ۷۲۲ هـ ص ۲۲۴ دار الکتب العلمیة بیروت ۱۹۹۷ محققه.

607 الكامل فی التاریخ. ابن اثیر البوتانی الکردی ج ۴ ص ۳۵۶. بیروت.

لهوئيش يهزگورد ههلهات^{٦٠٨}، فهتحي جههولا له زيلقهعهدهى سالى ١٦ك بوو، له نئوان شهو مهداثن دا ٩مانگ بوو^{٦٠٩}، عومهر پازى نهبوو زياد لهوه سوپاي ئيسلامى بچيته ناو جهرگههى ولاتى عهجهمهوه، ههر بويه داواى له سهدد كرد لهوه زياتر نهرواتو، فهرموى شارىك دروست بكه له پوزئاواى فوراتهوه، با لهنيوان من وئيوه دا پوبار نهبيت، من ههزناكهم سوپامان لهوه زياتر بپوات^{٦١٠}، سهدد بهراوئى فهراندهكانى سالى ١٧ك نهخشههى كوفهيان داڤزئا، ناوچههى كوفهيان ههلبزارد وكرديانه شارو بنكههى سهريازى ومهئبهندى ويلايهتى عىراق، خانويهكيان بو سهدد دروست كرد له دار دهركايهكى له سهر مزگهوت ودهرگاكههى ترى له سهر بازاڤبوو^{٦١١}، پاشان خهلكى عىراق ئازاوهيهك بو سهدد دهتهنن، شهوه يهكهم فيتنههى ناوخو دهبيت له ميژووى ئيسلامدا، خهليفه عومهر ناچار دهكهن بانگى كاتهوه بو شارى مهدينه، دهيكاته ئهندامى نههلى ههل وعهقد، بو مشورهت وپرس وپا له پيشهاته گرنگهكاندا، لهپزى عوسمان وعهلى وتلههو زوبهپرو عهبدولاى كوڤى عومهدا، عومهر ههزى نهدهكرد گهورهكان وهاوڤى زور نيزيكهكانى پيفهمبرله مهدينه وپايتهختى ئيسلامى دور بكهونهوه، لهو كاته دا فارسهكان لهشارى نههاوهند كوڤبوونهوه بو هيرش هينانه سهر مهداثن، كاتهكه ناچور بو، بهلام عومهرله جيگههى سهدد، نيعمانى كوڤى موزنى كرده سهركردهو ناردى بو نههاوهند، فارسهكانيان شكاند، كه خهليفه عومهر له مهدينه شههيد دهبيت، عوسمان دهكرتته خهليفه، عوسمان ناچاره سهدد بنيزتتهوه بو سهركردايهتى عىراق، چونكه له كاروبارى ناوچهكه شارهزايه، دوباره

608 تاريخ ابن الوردي. زين الدين عمر بن مظفر الشهير بابن الوردي. توفي سنة ٧٤٩هـ ج١ص١٣٨-١٤٠.

609 تجارب الامم ابو على مسكويه الرازي ج١ص٢١٥-٢٢٦ دار سروش للطباعة والنشر طهران ١٩٨٧ط١.

610 التاريخ الطبري ج٥ص٢٤٧ الامام الطبري. بيروت.

611 تاريخ ابي محنف. لوط بن يحيى بن سعيد الغامدي الازدي الكوفي. المتوفى سنة ١٥٦هـ ج١ص٥٧ دار الرسول الكرم ط١ بيروت ١٩٩٩محققة.

فیتنه چیان له عیراق بوختان بۆ سەعد دەنینهوه و جارێ تر بانگی دەکەنەوه بۆ مەدینه، بەلام عوسمان ناچار جارێتر دەینزێتەوه بۆ عیراق بۆ بەرنگاری یەزدگورد که هەر وازی نەدەهینا، بەلام خەلیفە عوسمان بەو فیتنەییە که له عیراقیدا سەرچاوهی گرتبوو له مەدینه شههید دەبیت، نیمامی عەلی دەکریتە خەلیفە موسولمانان، عەلی عەزم جەزم دەکات که تۆ له بکوژانی خەلیفە عوسمان بکاتەوه، دەچیتە عیراق و تیانیشتهجی دەبیت، ئازاوهو هەراو کوشتاریکی زۆر له نیوان موسولمانەکاندا پۆدەدات، هەر دوای شههید بونی خەلیفە عوسمان، سەعد خۆی له فیتنە دەشاریتەوه، دەچیت لەشاری ئیبیلە نیشتەجی دەبیت، بەپێی ئەو فەرمودەهی کەدەفەرمووی(ان تکنون الفتنة، خیر الناس فیها الخفی التقی)، پاشتر دەچیت بۆ دینی عقیق له ۱۰ میل دوری شاری مەدینهوه، لهو کاتەدا تەمەنی گەیشتبوه هەشتا سألەر، هەتا شههید بونی نیمامی عەلیش دە مینی، سەعد بەرگە جەنگیە خویناویەکهی سەردەمی جیهادی شاردبویەوهو هەر مابوی، وەسیەتی بۆ کوپەکانی کردبوو که ئەگەر مرد ئەو بەرگە خویناویە بکەنە کفن، سەعد له عقیق مرد^{۶۱۲}، کوپەکانی هینایانەوه بۆ مەدینهوه له مزگەوتی پیغمبەر- درودی خوای لەسەربیت - نوێژیان له سەر کرد، خیزانەکانی پیغمبەریش نوێژیان له سەر کرد و، پاشان بردیان بۆ گۆرستانی بەقیع لەشاری مەدینه لەناو هاوڕینکانییدا بەخاکیان سپارد^{۶۱۳}، سەعد دوا ئەندامی شورا بو که وەفاتی کرد.

ئەمه جیهادو ژانی سەعد بوو له عیراق و پاشان گەرایەوه بۆمەدینهوه لهوئێ مرد^{۶۱۴}، هەموو سەرچاوهکان لەدرێژەهی ئەمه زیاتریان نەنوسیوه، ئیمە دەبیت راستیەکانی میژوو بنوسین، پێم سەیره که گۆرینکی چوارده مەتری له

612 بطل الغدأ والاحلاص سعد بن ابی وقاص. محمد عبد الجراد السکری. ص. ۸۵-۱۲۷ الدار القومیة للطباعة والنشر ۱۹۶۴

613 رجال حول الرسول. خالد محمد خالد. ص. ۱۲۵ دار الفکر. بیروت، بغداد. مطبعة متین. ۱۹۸۵.

614 تاریخ الیعقوبی، احمد بن ابی یعقوب، تحقیق عبد الامیر مهنا، ج ۲، ص ۳۱-۴۴ بیروت ۱۹۹۳ مؤسسه الاعلمی، الطبعة الاولى.

كوردستاندا له ناوچهي قهره داغ، ناوي سعدي كوپي نهبي وه قاسي له سر
 نوسراييت و، خهلكي به ناوي نهو سه حابه پيروزهو خالي پيغه مبه رمانه وه
 زياره تي بكن⁶¹⁵. بريا نه وه كوپي نهو بوايه و، كوپي چهند كس له و
 كه سايه تيه ميژوييانه له خاكي كورداندا هه بونايه، هه تا زورت رمان له سر شارو
 شوي نه واري كورديمان هه بايه، به لام مه خابن! به لي سعده هه تا نزيك جه له ولا و
 حهلوان له كوردستان دييت، رهنگه به سوپا كه يه وه به دواي فارسه كاندا هه تا
 نزيك قهره داغ هاتبي و نهو جيهه له ديليزه جينزرگه ي نهو بيت، له وي
 ماويهك هه لي دايت پاشتر گه رايته وه بو كوفه، هه رچهند سرچاوه كان نهو
 باسه يان نه كردوه، له لايه كي تره وه كوپيكي چواره مه تري له مه زه نه ي عه قلدا
 نيه، چونكه نه وانيش مروفيك بون له بالو لهش ولاردا له مروفي نه مرو
 گه وره تر نه بون، رهنگه نه وهش په يوه ندي به نايه كان ي پيش نيسلامي
 كورده وه هه بيت، له ترسي له ناوچون له ژير نهو په رده يه دا شار د بيتيانه وه، به
 تاييه ت كوپي زانايان وپيراني زه رده شتي هه ميشه له شوي ني به رزو په نا دابوه
 وهك پيره مه گرون وپير نيلياس و باوه نه وهزو پيري شه وكيل وپير شاليارو
 زوري تر.

⁶¹⁵ كوردستان و نايي نيسلام. مه لا ره نوف سليم حويزي، لا ۷۷-۱۲۱ چاپخانه ي جامعه ۱۹۷۰ به غدا.

گوڭرى ئەسحابە عەبدولاي (عەبدولاي كوپى ئەبو ئەيوپى ئەنسارى)

لە گوندى سەرچيا لە رانپه

نامەيەكم بۇ ھاتوھ پوختەكەى دەلى (لە بەرامبەر قەلادزە چپايەكى گەرەو بېرەزا ھەيەپى دەلىن ئاسۆس، گوندىكى لە سەرە بەناوى (سەرچيا) قەبرىكى لىپە بەناوى (ئەسحابەعەبدولاي) بەبى خيلاف ئىجماعى لەسەرە كە ئەمە ھاوپى پىغەمبەرە (سەحابەيە) ناوى عەبدولاي كوپى ئەبوئەيوپى ئەنسارى، لە جەنگىندا شەھىد بوە لەسەر ناوھە، كە گوڭرەكەشى ھەر لەوئىدايە، سالانە دەيان كەس زيارەتى دەكەن و، خىرو مەلودى بۇ دەكەن، بە تايىبەت ژنان داواى مندالبونى لىدەكەن، زياتر لە ھەزار دارى قەزوانى پىرى ھەيە، كەس ناوئىرى بە وشكىش بيان پىرى، دەلىن تەمەنيان سەدان سال دەبىت، سالانە ھەزاران دىنارى قەزوان وبنىشتى لى بەرھەم دەھىنرەت، ھەر لەو ناوھەدا، لە سەرشوئىن ولوتكەبەرەكەن رەبائى گەرە ھەيە پى دەلىن (قونگر)، بە بەردى گەرە دروست كراو، زورىان قورسيان چەندىن تەن دەبن، خەلكى دەلىن ئەمە سەنگەرى سەردەمى كافرو موسولمانانە، ئەر ناوھەتا ئىستەش سەيارەى بۇ ناچىت)⁶¹⁶.

بە پى ھەندى سەرچاوى لاواز باسى كوژرانى سى عەبدولاي لە دەوروبەرى ھەمان شوئىندا كە نامەكە ناوى دەبات ھاتوھ، كە ئەمانەن: عەبدولاي كوپى ئەبو ئەيوپى ئەنسارى، عەبدولاي كوپى عومەر، عەبدولاي كوپى جەندەل.

⁶¹⁶ ئەمە تەواوى وتەى مافناس عەباس ھەمزە خدرە، وردە كارانە باس وخواسى مەرقەدو شوئىنەكەى كرىو، وەك كەسك خقى لەوئىبىت. لە ژمارە ۳۵۹ى پۇژنامەى يەكگرتودا، لە بابەتى (ئەسحابە درىژ دەبى كىبىت؟) دا، دلوام كرىبو، ھەر كەس گوپى ئەسحابەيەك شك دەبات لە سەر خاكى كوردستان، با ناوو باس و شوئىنى جوگرافىەى لىبارى بكات و، رەوانەى پۇژنامەى يەكگرتوى بكات، ھەتا من لە باتيان بەدواى ژيان و گوژەرەن و مردنياندا بگەپم و، رودلەكانى كوردستان بزائىن. بەكەم كەس كە ھات بەدەم دلاواكەمەو، مافپەرەعەباس ھەمزە خدرىوو، خوا پاداشتى بداتەو.

عەبدولاي كوپى ئەبو ئەيوپى ئەنسارى

نوسەرى نامەكە دەئى: خەلكى نارچەكە بى خىلاف وبە ئجماع دەئىن وگومانىان وايە كە سەحابەيەو ناوى ئەسحابە عەبدولايەو گوپى عەبدولاي كوپى ئەبو ئەيوپى ئەنسارىەو لە شەپرى كافرو موسولماناندا لەناوچوہ.

لە كتیبى (الاصابه ي ابن حجر العسقلانى بەرگى دووم و سىيەم) تەنھا ۷۴۳ ناوى عەبدولاي تيايە، زۆر ھەولمدا ناوى عەبدولاي كوپى ئەبوئەيوپى ئەنسارى تيا نەبوو، كە ئەبو ئەيوپ ناوى خالد كوپى زەيد كوپى كليب لەبەنى نەجارە، لەقەبى ئەبو ئەيوپە نيسبەتى بۇ ئەنسار دەگەرئەتوہ، لە سەحابە بەرزەكانە⁶¹⁷، پىغەمبەر- درودى خواى لە سەر بىت - كە كۆچى كرد بۇ مەدينە، مالى ئەوى بۇ ھەلبۇزۇرا تيا نىشتەجى بىت، حوت مانگ تيا مايەوہ، جارنك پىغەمبەر ئەبوئەيوپە عومەرى برد بۇ مالى ئەبوئەيوپ لەبىستان تا برسيتيان بشكى، لە سەردەمى پىغەمبەرەوہ تا سەردەمى معاويە بەردەوام لە غەزادابوہ⁶¹⁸، كە ئىمامى عەلى چوو بۇ عىراق لە جىنى خۇى لەسەر مەدينە داينا، كە پاشان ئەبوئەيوپ دايە پالىو چوو بۇلاى، لە گەلیدا جەنگى خەوارجى كرد⁶¹⁹، دوا غەزاي، كە معاويە سوپاي كۆكردەوہ بۇ گرتنى قوستەنتىنە، ئەو كاتە ئەبو ئەيوپ پىر بوو ھەشتا سال دەبوو نەخۇش كەوت، يەزىدى سەركردەى ھات وتى كارت ھەيە؟ وتى سەلاوم بگەيەنە بە سەريازان، وە كە مردم تا دواخالتان لە خاكى دوژمن بمەبن، لە ژۇر پىنى سەريازەكانتدا لە نزيك شوراي قوستەنتىنەوہ ئەسپەردەم بگەن، لە نيوان سالانى ۵۰-۵۱-۵۲ى كۆچى مرد، وايان بۇ كرد كە وتى، باسى ئەبائەيوپ

⁶¹⁷ (الاصابه فى تميز الصحابة. ابن حجر العسقلانى. ج ۱، ۳، ادلر احيا التراث العربى بيروت ط ۱/ ۱۳۴۸ھ).

618 (سور من حياة الصحابة، د. عبدالرحمن رافت الباشا. جز الاول. ص ۱۱۷-۱۲۰ مطابع الوطن السعودية ۱۹۹۱میلاد).

619 (الاصابه ج ۱ ص ۴۰۵).

زۆره، هر له زادالميعادا (١٦) جار باسى هاتوه^{٦٢٠}، ئايا ئهبا ئهيووب كوپى ههيه ناوى عبدالله بئيت؟ وه له سهردهمى خهليفه عومهردا له فهتخى كوردستاندا بهشدار بوبى وشههيد بوييت؟ ئهوه ههلهيهكى ميژوييه، دواى گهپانى زۆر، بهو ئهجمه گهيشتم كه ئهبو ئهيووب كوپى نيه ناوى عبدالله بئيت، تهنها ئهين سهعد كاتىبى واقيدى دهلى: ئهبو ئهيووب كوپىكى ههبو بهناوى عبداللهرحمان وهچهى نهماوه^{٦٢١}، واته ئهبوئيووب تهنها كوپىكى ههبوو ناوى عبداللهرحمان بووه نهك عبدالله، وه لهناو سهحابهكاندا لهكونيهى ئهبو ئهيووبهكان وئهنسارهكان كهسيان كوپيان بهناوى عبدالله نيه ونههاتوه.. لهبرگى دووهمى (الاصابهدا له لاپهه (٢٧٢-٢٨٦)هوه له ژماره (٤٥١٨-٥٠٦٢) دا ناوى (٥٤٤) عبداللهى تيايه، كه به گهورهى پيغهمبيريان ديتوه، جيهاد و غهزايان لهگهلكردوه، بهلام ئهو ناوهيان تيازييه، وه لهبرگى سنيهدا لهژماره (٦١٦٠-٦١٩٧) دا ناوى (٢٧) سهحابهى بردووه و وه لهژماره (٦٢٦١-٦٢٩٦) ناوى (٦٥) عبداللهى بردووه وه لهژماره (٦٥٧٢-٦٦٦٩) ناوى (٩٧) سهحابهى بردووه، بهههموويهوه له برگى سنيهدا دهكاته (١٩٩) سهحابه و بهوهى برگى دووهمهوه كه ٥٤٤ سهحابهيه، ههمووى دهكاته ٧٤٢ دانه ناوى عبدالله لآ سهحابهى، بهلام لههر ههموويدا عبداللهى كورى ئهبو ئهيووبى ئهنسارى تيازييه^{٦٢٢}.

ناوى مرقهدى ئهسحابه عبدالله لهچيهوه هاتوه؟ له راستيدا ئهوهى ئهو باسهى دروست كردوه ئهو دهست نوسه ههلبهستراوه بوه كه حويزى وپاشتر واعيزى لىيان وهركرتوه و ترجمهيان كردوه بۆ كوردى و فارسى وپاشانيش پوژبهيانى ههنى شتى لهسهر وتوه، ههرسينكيان به كورته بهم جوهرهيان باس

620 (زاد المعاد، ابن قيم الجوزية، مؤسسة الرسالة، ط ١٣ ج ٤-٣ بيروت ١٩٨٦).

621 بېوانه (ابن سعد كاتىبى واقدى له الطبقات الكبرى دا ج ٢ ص ٤٨٤).

622 الاصابة فى تميز الصحابة. ابن حجر، برگى دوهم له لاپهه (٢٧٢-٢٨٦)هوه لهژماره (٤٥١٨-٥٠٦٢) دا ناوى (٥٤٤) عبداللهى تيايه، ههروهها بېوانه برگى سنيهم ژماره (٦١٦٠-٦١٩٧) ژماره (٦٢٦١-٦٢٩٦) ژماره (٦٦٦٩-٦٥٧٢).

کردوه که فەتحتی شام و نەرمەن و موسڵ تەواو بوو، ئەبو عوبەیدە نامەى بۆ خەلیفە عومەر نوسی: ئایا بەرەو پۆژمەلات بچین یاخود بەرەو پۆژناوا؟ عومەر وەلامى دایەوه، چوار ھەزار سەرباز تەسلیم بە خالید بکە بەرەو قەومی کوردان بیان بات، ئیسلام بگەینتە کێوھکانى کوردان، کات پایز بوو، پۆژى پینچ شەمە بیستی جیمادى یەكەم سالى بیستی کۆچى، ئەبو عوبەیدە لە گەل خالیددا سوپایەك و ئەم سەرکردانەى نارد: فەزلى كۆپى عەباس و زوبییری كۆپى عەوام و مقدادى ئەسود و عەبدولایى عومەر و عەبدولپەرحمانى كۆپى ئەبو بەكرى سدیق و زرارى ئەزوەر و ئەبو دوچانەو عەبدولایى كۆپى ئەبو ئەیوبى ئەنسارى و گەلىكى تر، پۆیشتن تا گەیشتنە ھەولێرو، فەتخ كرا، لەوێوھ عەبدولایى جندلى بەرەو ئەرموتە نارد، بەلام عەبدولاشەمید كرا^{٦٢٢}، پاشان خالید عەبدولایى كۆپى عەمەرى نارد بۆ شیدەر (پشدر)، خالید خۆى و سەحابەكان كە عەبدولایى ئەبو ئەیوبى لەگەل بوو، چون بۆ مەرجین (مەرگە)^{٦٢٤}، پاشان چوونە سەر پاشای دوگمان، وە عەبدولأو مقداد چوونە سەر كیوى دەر بەندى پشدر و، مقداد و عەبدولأوحەملەیان برد، پاشان ئەسود و عەبدولأ عومەر و عەبدولأ ئەبو ئەیوب و زرارى ئەزوەر و مقداد پەلامارى مەلىك فەروخیان داو كوشتیان، سوپای كورد شكا^{٦٢٥}، مالكى ئەشتەر زانى مەلىك فەروخ كۆژاوه داواى یارمەتى لە كوردان كرد، پاشان منجوران پاشای سنیوسنان كە سۆسەن پاشای ناوبوو، پاشای رەبەت كەناوى قیوان بوو، پاشای پشدر و، پاشای دوگمان فەیرۆزى كۆپى نارد بۆ مەرگە^{٦٢٦}، بۆ تۆلەى مەلىك فەروخ، گەیشتنە دینی ئەزمرە (بردەشان)، كە خالید زانى لەشكرى پاشای دوگمان كە ١٥ ھەزار كەسە بۆ تۆلەى فەروخ ھاتوھ ترسا، خالید

623 (كوردستان و ئابینی ئیسلام، مەلا رەئوف سلیم حویزی، لا ٧٧ — ١٠٤ چاپخانەى جامە، ١٩٧٠ بەغداد).

624 ھەمان سەرچاوه، ل ٩٤.

625 ھەمان سەرچاوه، ل ١٠٠.

626 ھەمان سەرچاوه، ل ١٠٢.

وتى: يارەبى زەلىلى دەستى كوردانمان نەكەى.. شەپرى بېيۆنە قەوما پاشاى رەبت ومجوران و فيروز كوژران سوپاكەيان هەلھاتن، سوپاى ئىسلام دوایان كەوتن، تا ئاوايى قرە بانە (قرەتەپە) پراویان نان، دئیەكى باخات وئاوداریوو، گەورەى دى ناوی قرەبابا بوو كوژرا، خالد وتى من شەپرى زۆرم كردوه، لەم قەومە ئازاد ترو حیلە بازترم نەدیوه، يارەبى دلى ئەم قەومە يەك نەگرى.. پاشان هینرشیان کردە سەر دى ئەك عمبدولای ئەبو ئەیوب كوژرا، خالد گریا چونكە لە گەورانی ئەنساری بوو، سەحابەكان غەمناك بون.⁶²⁷

لە فتوح سواد عیراقى واعیزی دا بەفارسی دەلى: تیرىك هات دای لە سینەى عمبدولای ئەبوئەیوبى ئەنساری ومرد⁶²⁸، بېروانە پەراویز كە نادری کریمیان بەفارسی بۆى نوسیوه⁶²⁹، هەروەها بېروانە پۆژبەیانى⁶³⁰ ئەمانەى كەمىنامەرە هەموى هەلبەسراوه و هیچ لەو سەحابانە لەژانیاندا نەهاتونەتە كوردستان، دوژمنانى كورد ئەودرۆیانەیان هەلبەستوه، بەلام نەیان زانیوه داوهكان چۆن بتەن، كەوتونەتە هەلەى میژوویى زۆرەوه.

عمبدولای كۆرى عومەر

دوبارە ئەو سى سەرچاوهیەى پێشوو هەلبەستراوو درۆیان دروست كردوه كە زۆر لە باسى ئەو نامەیه دەچیت كە بۆم هاتوووه ناوچەكەشیان لىك نیزیكە، حویزی دەلێت: (دواى گرتنى سابلخ وئەسیر كردنى مەلیكە ئەرجانوس، چوئە جەنگى خۆش قەدەم پاشاى رەزائیهى ئەرمەنى لە ئازربایجان، رەزائیه گىراوخۆش قەدەم كوژرا و، پاشان خالد بۆ ولاتى عەرەب گەپرایهوه لەپەرى بەدگومانەوه چون بۆ دینی ئىسماعیل قولى (سماقولیان) نزىك

627 هەمان سەرچاوه، ل ۱۰۴.

628 (فتوح سواد العراق، وەرگێڕانى بۆ فارسی استاد عبدالعزیز واعظى سردشتى لاپەرە ۲۰۷ چاپ اول ۱۳۷۴ تهران).

629 هەمان سەرچاوه، ل ۲۶۰.

630 ولاتگیری رەشەخاکی عیراق، مەلا جەمیل پۆژبەیانى (لاپەرە ۲۲) چاپى یەكەم سلیمانى (۱۹۹۷).

كۆيە، خەلكى ئىسماعىل قولى پەلامارى كاروانى سەحابەكانيان دا و زۆربەيان كوشتن، خالىد وعبدالولاي كوپى عومەر بەرەو شام گەرانەو، لە نىوان موسل و هەولير توشى چەمىك بون، پيرەژنىك لە سەر ئاوەكە رتيان چيدەكەيت؟ وتى من موسولمانم ناتوانم بپەرەمەو، هەرچى خالىد وتى هەقت نەبىت، بەلە، عبدالولاي كۆل وپەراندیەو، لە ئاوەراستى ئاوەكەدا پیرە ژن چەقۆيەكى دەرھینا و دای لە سەردلى عبدالولاي كوشتى، خالىدیش پیرەژنەكەى كوشت، خالىد زۆر گریا، هەرلەوياً جەنازەى عبدالولاي لە نيزىك ئاوەكە تەسليم بە خاك كرد، ئىستاش مەرقەدى عبدالولاي مەشھورە بە سولتان عبدالولاي عەرەبى، خالىد گەرايەو بو حومس⁶³¹. هەرەھا واعيزى دەلى پیرەژن تۆزىكى ژەرراوى كرد بەلوتى عبدالولادا كە گەيشتە ئەو بەرى ئاوەكە عبدالولاي رەنگى زەرد بوو⁶³²، باسەكەى پۆزبەيانى و واعيزى لە گەل ئەوەى حویزىدا كەمىك جياوازی هەيە..

كوژرانی عبدالولاي كوپى عومەر لەو جىيەدا درۆيەكى پوت وشاخدارە، عبدالولاي مردوہ شەھىد نەبو، لە مەدینە ناشتويانە نەك لە قەرەچوغي كوردستان، سالى ۶۴ى كوچى نەك سالى ۲۱ى كوچى، لەسەردەمى ئەمەويەكاندا نەك لەسەردەمى عومەرى باوكيدا، وەخەلیفە عومەر سالى ۲۲ى كوچى شەھىد بو، نەك سالى ۲۱ى كوچى وەك حویزى و واعيزى وپۆزبەيانى باسیان كردو، لە بېرگەيەكى ئەو سى نوسەرەدا ئەم هەموو هەلەيەكرايىت، ديارە ئەمە نوسىنى كەسىكى ساكارو سادەيە، يان هى كەسىكى زۆرزانەو، ويستويەتەيەو ماوەى سەدەيەكيش بوە بەو درۆو دەلەسانە خەلكى بخەلەتینی.

631 (كوردستان وئايىنى ئىسلام، مەلا رەئوف سلیم حویزى، چاپخانەى جامعە، ۱۹۷۰ بەغداد).

632 (فتوح سواد العراق، وەرگيرانى بۇ فارسى استاد عبدالعزیز واعظى سەردشتى لاپەرە ۲۰۷ چاپ اول

۱۳۷۴ تەھران).

به‌لām با ئیسته پراستی ژیانی عەبدوڵای کۆری عومەر باس بکەین. سەرەتا ویستی لەجەنگی بەدرو ئوچوددا بەشداربێت، بەلām مندال بوو نەیانەشت، لە فەتەحی مەککەدا بەشدار بوو، موفەسیرو فەقیهێکی گەورە بوو، یەکیک بوو لەشورای شەش نەفرە بۆ هەلبژاردنی خەلیفە، (٢٦٣٠) فەرمودە ی گێراوەتەر، لەکتیبەکە ی حویزی داو، ئەو ی واعیزی بە فارسی و پۆژیەیانیدا دەلێن عەبدوڵا کوردستانی قەرکردو، ژن و مندالی کوشت و مالیانی تالان کرد، ئەو وتانە هیچ سەرچاوەیە ک پالپشتی ناکات، بۆ مردنیشی کە مەبەستەکە ی ئیمەیه لە تەهزیبدا دەلی عەبدوڵا سالی ٧٣ ی کۆچی مرد^{٦٣٣}، ئیبن خەلەکان دەلێت وەفاتی عەبدوڵا سالی ٦٣ ی کۆچی بوو، لە تەمەنی ٨٤ سالییدا مرد^{٦٣٤}، ئیبن سعد دەلێت وەفاتی عەبدوڵا سالی ٦٤ ی کۆچی بوو، دوا یاری پێغەمبەر بوو لە مەککە مرد سالی ٧٣ ی کۆچی^{٦٣٥}، لەمردنی دا لە نیوهدورگە خیلاف نیه، خیلاف لە سالی مردنیدا هەیه، وەسیتی کرد کە لە قەبرستانی (ئەلحەل) ئەسپەرەدی بکەن، بەلām نیان توانی لەبەر شەری حەجاج، بەلکو دفن کرا لە (زی تو ی) لە قەبرستانی موهاجرین!^{٦٣٦}

عەبدوڵای کۆری جەندەل

باسی ئەمیش بەپینی وتە هەلبەسراوەکە ی حویزی زۆر نیزیکیە لە ناوچە ی قەلادزەر، گوایه هەوالەکە ی لە واقیدی وەرگرتو، بەلām نالیت لە کو ی ولە چ سەرچاوەیەکی وەرگرتو، دەلێن: لە ئەرموتە کوژرا^{٦٣٧}، بەلām هەموو

633 صاحب تہذیب الاسماء، ج ١، ص ٢٧٨.

634 ابن خلکان، ج ١، ص ٢٦٤. ئەو دەستتوسە ی حویزی ئەگەر لەسەرەدی ئیبن خەلەکاندا هەبوایە باسی دەکرد، کە واتە هەلبەسراوە ناوچە ی شەرەکی خەلەکانە.

635 (الطبقات الکبری، ابن سعد ج ٤ ص ١٢٨).

636 بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە ژیانی عەبدوڵا لە باسی ئوترا.

637 بڕوانە (لەپەرە ٨٢) ی کوردستان و ئابنی ئیسلام ی حویزی و، (لەپەرە ١٥٦) ی واعزی لە فارسیەکەدا.

سەرچاوه‌کان گه‌پام، که‌سینکی به‌و ناوه تیا نه‌نووسراوه سه‌حابه بیټ یان
موجاهد بیټ یان هاتبیته کوردستان و عیراق، به‌لام له (ته‌بهری) دا یه‌ک جار
ناوی هاتوه به‌ ناو‌نیشانی راوی، نه‌ک سه‌رکرده یان سه‌ریاز^{۶۳۸}.

خۆزگه خه‌لکی تریش قسه‌ی هه‌بوایه و به‌هه‌موومانوه بگه‌شتینایه‌ته
راستیه‌ک، که‌ سود به‌ میژووی کوردی بگه‌یه‌نیت، باش بوو نه‌گه‌ر ده‌لیلیکی
تر هه‌بی‌ئو له سه‌رچاوه‌کاندا بی‌ئو من پیم نه‌زانیبی، دژی پراکه‌ی منیش بیټ
هه‌ریاشه‌ بنووسریت، یان ناگادار بکریمه‌ره. من هیچ مه‌به‌ستیم له‌م بابه‌تانه
نیه، جگه‌ گه‌پان به‌دوای راستی هه‌وال و پوداوه‌کانی میژوی کوردا، پڕ به‌دل
پیم خۆش ده‌بوو نه‌گه‌ر گۆپی چه‌ندین له‌و سه‌حابه‌ پیرۆزانه له‌ خاکی کورداندا
هه‌بو‌نایه، وه‌ک دورین له‌ گۆپی پیغه‌مه‌به‌ره‌وه، با گۆپی چه‌ند دانیه‌ک له
هاو‌پێکانی ببوایه، چیرۆک و پوداوه‌ نه‌فسانه‌یان دنای پڕیکردایه، له
ته‌به‌ری و ئین که‌سیرو ئین نه‌سیرو نه‌و هه‌موو سه‌رچاوه‌ عه‌ره‌بیانه‌ی تر که
زۆری میژووی کوردیمان له‌وه‌وه ده‌ست که‌وتوه‌ ناوی زیاتری کورد بربایه،
گه‌ر گۆپی دوو سه‌رکرده‌ی ئیسلامی له‌خاکی کوردا هه‌بوایه، نه‌وا له‌ باسی
ژیانی نه‌و سه‌رکرده‌یه‌ دا، ناوی کوردستان و شه‌په‌کان و ته‌ره‌فی شه‌په‌کر و،
شوینی شه‌په‌که‌ له‌چه‌ند شوین و چه‌ند سه‌رچاوه‌ی جیا‌جیادا ده‌براو ده‌وتراو
ده‌وترایه‌وه‌و، ناوی کوردستان ده‌براو له‌و سه‌ره‌تای میژوه‌وه له‌و قو‌ناغه
دورانه‌وه‌ پوداوه‌کانی کوردستان باس و خواسی ده‌بوو، میژوی کوردی پی
ده‌وله‌مه‌ند ده‌بوو، تی‌که‌ل به‌باس و خواسی دراوسینگان ده‌بوین، په‌یوه‌ندی
زیاترمان ده‌زانی، ناوی سه‌رکرده‌ کوردیه‌کان و جو‌ری شه‌په‌ر چه‌ک و یاری
کو‌مه‌لایه‌تیمان و داب و نه‌ریتی پیشینانی خۆمان زۆتر ده‌زانی، ناسۆی
میژومان له‌ به‌ر چاو روتتر ده‌بوو. به‌لام مه‌خابن نه‌گه‌ر نه‌و سه‌حابه‌نه‌ له
کوردستاندا بکو‌ژرانیه‌و نه‌و شه‌په‌رانه‌ هه‌بوایه‌و نه‌و باسه‌ی حویزی و
رۆژبه‌یانی و ده‌ست‌نووس هه‌بوایه، هه‌لبه‌ت له‌ کتیب‌خانه‌ی ئین خه‌له‌کاندا

638 تاریخ الطبری، الامام الطبری، ج ۲، ص ۲۴۲.

دەبوو ئەو باسی دەکرد، چونکە ناوچەى شەپەرەگە لە خەلەکانەوه نزیك بوو. بەلام دیاره دواى سەردەمى ئیبن خەلەکان هەلبەستراوه.

گۆڤى عەبدولای گۆڤى عومەر لە زۆرجیگە

هیچ سەحابەیهك نیه هیندەى عەبدولای كۆڤى عومەرى كۆڤى خەتاب دەنگ وباسى لە هەلبەستراوى لە خاكى كوردا هەبیت، هەر لە بەشداریهكانى جەنگ وجیهادو شەهید بونیەوه، كە دوو مەرقەدى لە كوردستاندا هەیه، هەتا دروست كردنى زیاتر لە دە مزگەوت بە ناوى ئەوهوه لە شارو دێهاتەكانى كوردوستاندا، دەلێن گوايه عەبدولای خۆى دروستى كردون بە مەبەستى كۆبونەوه و نوێژكردن و فێركردنى یاسا ئاینیهكان، یا پارەى ناردبى وەك سەدەقیەكى جارى بۆیان دروست كردبى، یان ڕەنگە كوردەكان خۆیان لە خۆشى ئیمان و تەقواو نزیكى ئەوهوه لە خواوه دروستیان كردبى، ڕەنگە زانایانى كورد و یستبیتیان مزگەوتەكانیان پێرۆتر بكن بۆ وەقف و مەسرف بۆكردنى مزگەوت و حوجرەو مەلاو، پوتێكردنى زیاترى خەلك و فەقىو زانایان و زیاده پێزلیگرتنى. بەلام كە دەچیتە بنج و بنەوان و بەدواى باسەكەدا دەچیت، دەبینى هیچى وانیه، ئەو ئەهاتۆته كوردستان، كەسىكى دنیا نەویست بوە سامانى نەبووه تا مزگەوت بكاتەوه، ئەى دەبى ئەو سەرچاوانە لەكوێوه هاتن وكى نوسیبتى یان لە چیان وەرگرتبى؟ ئەوهى ئەم باسانى دروست كردوه ئەو دەست نوسە عەرەبیه بوە بە ناوى فتوح سەواد لەعراق كە مەلا ڕەئوف كردویه بە كوردى.

۱- گۆڤى عەبدولای كە گوايه لە نێوان هەولێرو موسڵدا شەهید بوە و ئەسپەردە كراوه. مەلا واعزى بەم جۆرهى گێراوتهوه: خالیدو عەبدولای كۆڤى عومەرى كۆڤى خەتاب بەم خەم و خەفەتەوم واتە خەفەتى كۆژانى سەحابەكان لە سماقولیان - ڕویان كرده نەینەوا، لە نێوان هەولێرو موسڵدا توشى ڕوباریك هاتن دەیانویست بپەرنەوه، پیرە ژنێك لە كەنارى ڕوبارەكە دامابوو، داواى لە عەبدولای كرد بىكاتە كۆل و ببپەرنیتهوه، عەبدولای سوارى پشتى خۆى كرد، كە گەیشته ناوه راستى ڕوبارەكە پیرە ژنەكە تۆزێكى كرد

به لوتی عبدولادا، که گه‌یشته ئه‌و به‌ری ئاوه‌که، عبدولاً په‌نگی زه‌ردبوو مرد، خالد به‌کاره‌ساته‌که‌ی زانی پیره ژنه‌که‌ی دایه به‌رشمشیرو له‌ت وپه‌تی کرد. نه‌نجا یاران کۆبونه‌وه عبدولایان نوێژکردو ناشتیان، پاشان چونه‌وه به‌ره‌و شام، پاش ئه‌وه خالد له‌ شاری حومس مرد، نه‌مه سالی ۲۱ی کۆچی بوو، نه‌و ساله‌ که‌نیامی عومهریش کۆچی دوا‌یی کرد.^{۶۳۹}

۲- گۆپی عبدولاً له‌ قه‌ره‌چۆغه به‌ عبدولای عاره‌بی به‌ناویانگه‌ که‌ مزگه‌وته‌که‌شی له‌سه‌ره^{۶۴۰}. کوزرانی عبدولای کۆپی عومهر له‌و جی‌یه‌دا درۆیه‌کی پوته عبدولاً مردوه شه‌هیدنه‌بوو، له‌ مه‌دینه ناشتویانه (نیوان مه‌که‌وه مه‌دینه) نه‌ک له‌ قه‌ره‌چۆغی کوردستان سالی ۶۴ی کۆچی نه‌ک سالی ۲۱ یان ۲۲ یان ۲۵ی کۆچی، له‌ سه‌رده‌می ئه‌مه‌ویدا بوو نه‌ک له‌ سه‌رده‌می عومهری باوکیدا. له‌ دوا‌ی باوکی مردوه نه‌ک له‌پینش یه‌وه، خه‌لیفه عومهر له‌ سالی ۲۲ی کۆچی‌دا شه‌هید بوو نه‌ک ۲۱ی کۆچی، له‌ بڕگه‌یه‌که‌دا ئه‌م هه‌موو هه‌له‌یه‌ چۆن ده‌کریت دیاره نه‌مه‌ نوسینی که‌سینکی ساده‌یه، یان زۆر زانه ویستویه‌تی گه‌ر بۆ ماوه یه‌کیش بوه خه‌لکی به‌و درۆو ده‌له‌سانه بخه‌له‌تینی.

به‌شداری عبدولاً له‌ کتیبه‌که‌ی مه‌لا ره‌ئوف حویزی بخوینه‌ره‌وه، پۆژ به‌یانی و واعیزیش به‌وجۆره‌یان باسکردوه به‌ هه‌ندی جیاوازی که‌مه‌وه^{۶۴۱}.

639 (فتوح سواد العراق، وه‌رگیزانی یۆ فارسی استاد عبدالعزیز واعیزی سردشتی لاپه‌ره ۲۰۵ چاپ اول ۱۳۷۴ ته‌هران).

640 ولاتگیری ره‌شه‌خاکی عیراق، رۆژبه‌یانی، ل ۱۹.

641 کوردستان و ئایینی ئیسلام، مه‌لا ره‌ئوف حویزی، ل ۹۴-۱۳۲.

مزگەوتەكانى عەبدولاي كورې عومەر لە كوردستان لە نىوان

راستى و خەيالىدا.

كۆمەلگاي كوردەوارى لە ژيانى خۆيدا گيرۆدى كۆمەلەك داب ونەرتى دامىنراوى نەشياوى كوشندەبوو كە بەتەواوى كۆلى كوتاوو ناوكروكى خواردو، دەستيگىراو لەوى بىرىكى نوئ بكا تەوو خۆى لەو ھەموو نەھامەتە پزگارىكات كە تىيگەوتو.. زۆر جار پەنا ھىنانى كورد بۆ دروستكراوئىكى ئەفسانە نامىز بە زەينى خۆى بەمەبەستى داواى پزگارى بو، ھەتا ئاھىكى بە بەردا بىنئىتەوو دەرونى ئارام بىت بەرامبەر ئەو ئاگرە رەشەى بەبەردەوامى مېژوو لە مالى ئەودا كوژانەوى نەبوو.. بەزۆرى شەرى ئىمپراتۆر زەھىزان لە خاكى ئەوان ھەل گىرساو تەراتىنيان تياكردو، يان شەرى ناومىرو مىرنشەنە كوردەكان لە خاكى خۆيان لەسەر دەسلەت وشتى ھىچ خۆكوژى و خۆخواردن بوو.. كورد كە بەشى شەربو، لەو بى پىشت و پەنايەدا ناچار بو كۆمەلە ھىزىكى پەنھانى بۆ خۆى دروست بكات ھەتا لە تەنگانەدا پەناى بۆ بەرىت، ئەو ھەى ناوكروكى خواردو، چوار پەلى بەستو لە قاوغى خۆىدا تەك وجمى نەماو، نەئەيشتو ھەك گەلانى دى دور لە ھىزە پەنھان و ئەفسانەيەكان پىشت بە خۆى ببەستى و گوپى بداو ھەنگاو ھەلبىزىو بگاتە ئاستى خەلكى و گەلان.

لەسەر خاكى كورد كۆمەلەك گۆپو شەخس ومەرقەدى پىران وسەحابان ھەيە، كە كورد لەكاتى وەيشومەكانى ژيان و پىنوئىستىيەكانى زيارەتى كردو و ھاناي بۆ بردوو داواى ئى كردو، پاشتر واى گومان بردو دوعاى جىيەجىبوو كە ئەو ئەوپەرى نەفامىيە. بىئەھوى ئەو سەحابانە ھاتبە كوردستان لىرە مردبن يان كوژابن، ئەو گۆپى ئەوان نىيە كورد بە خەيال و نەزانين بۆ خۆى دروستكردو، كاتى زيارەتى بەزۆرى چوارشەموان و ھەيىنيان داناو، ھەر شەخسە شتىكى لە خۆگرتو لە كاتى زيارەت پىشكەش كراو، زيارەت بەمەبەستى نەخۆشى و داواى مندال وشوگردن و باران و پىزى و پەرزى و پاراستن لە شەر داواكانى ناوناخى بو!

له كوردستاندا ژماره يه كى په كجار زور مزگوت به ناوى عهبدولای كورپى خهليفه عومره وه ههيه، گوايه نهوسه حابهيه هاتوه ته كوردستان ودروستى كردون يا پارهى نارديبى وهك سهدهقه يه كى جارى بويان دروست كردبى، يان پهنگه كوردهكان خويان له خوشى ئيمان وتهقواو نزيكى نهوه وه له خوا، دروستيان كردبى.. يان پهنگه زانايانى كورد ويستبتيان بهو جوړه مزگوتهكانيان پېرؤتر بكن بؤ وهقف ومهسرف بؤكردنى مزگوت وحوجرهو مهلاو پوتيكردنى زياترى خهلك وهقئو زانايان و زياده ريزليگرتنى بيت.

هيچ سهحابهيهك نيه هيندهى عهبدولا دهنك وباسى له كوردوستاندا ههبيت، ههرا له بهشداريهكانى جهنگ وجيهادو شهيد بونيهوه، ههتا دروست كردنى مزگوتهكانى، زياتر له ده مزگوت به ناوى نهوه وه له شارو ديهاتهكانى كوردوستاندا ههيه، دووگورومهرقه دگومه زهدارى بؤ دروستكراوه گوايه له كوردوستان كورزاوه و نيزراوه، نهوهى زياتر نه م باسانهى دروستكردوه نهو دهستنوسه عهرييه بو بهناوى فتوح سهواد عيراق كه مهلا پهئوف كردويه به كوردى وپاشتر مهلا عهبدولعهزىزى واعيزى كردويه به فارسى، پاش لهوان مهلا جهميل پوژيهيانى به كورديهكى پاكتر بهمهندي پراويژه وه بلاوى كرده وهتهوه. جگه لهو زانياريه ناراستانهى مهردوخى له كتيبهكهى دا داويهتى له باسى فهتى كوردستاندا..

نهو مزگوتانه ناوى عهبدولايان له سهره

مهردوخى دهئى: سالى ۱۸ى كوچى سوپاي ئيسلام به فهرمى خهليفهى دووم و له ژير فهريماندارى ئيمام ههسن و عهبدولاي كورپى عومر له عيراقهوه بهرو و نيران دهرون عهبدولاي كورپى عومرو نه بو عوبهيدولاي نهنساى لهگهلا پينج ههزار سواردا بهرو شاره زور نهكهونه پى وچهند شهپ روودهات، نه بو عوبهيدولا دهكوژرى وه دئى عهبا بهيلى ده نيزرى. نهوانهى مانوره بونه موسولمان و ازيان ئى هينان، عهبدولا مانگيك لهو ناوچانهمايهوه، تاوهكو له جىگاي پهريستگاكان چهند مزگوتيكى دروستكرد

ياساو فرمانه‌كاني ئيسلامي له خه‌لكه‌كه گهياند، پاشان پوهو هم‌رامان كهوتنه پړې و لمنزيك پاوه شه‌رو كوشتار پوي‌دا، عه‌بدولاي كوپړي عومهر له شاري پاوه مزگه‌وتيكي دروستكرد، پاشماوه‌يه‌كي كه‌م تواني هم‌مو و لا‌تي كورد بخاته ژير چاوديري ئيسلامه‌وه، له‌بري ناگرو پرستگاكان مزگه‌وتي دروستكرد ياساو فرماني خواي بلاو كرده‌وه⁶⁴²

ه‌روه‌ها پړم له ده‌ستنوسيك كهوت⁶⁴³، بابه‌تيكي هيناو په‌نگه هر له سرچاوه‌ي وهرگرتبي كه مردوخ‌ي ليني وهرگرتوه، كه‌ميك جياوازيان ه‌يه. به‌لام ديار نيه شو سرچاوه چي‌يه كه شوان لنيان وهرگرتوه. چونكه ناكري باسيك شو هم‌مو ه‌له‌يه‌ي تياييت كه دواتر باسي ده‌ك‌ين، عه‌بدولا نه‌هاتوته كوردوستان، نه‌بوعوبه‌يده‌ش له‌شاره‌زور نه‌كوژاوه. چاك وايه بيينه سهرياسي مزگه‌وته‌كان كه ناوي عه‌بدولايان له‌سهره.

۱- مزگه‌وتي ديني گهرموككه له ناوچه‌ي كويه تاير نه‌محمد حويزي له كتيبه‌كه‌يدا باسي كرده كه عه‌بدولاي كوپړي عومهر دروستي‌كردوه.

۲- مزگه‌وتي كونه جومعه له گهره‌كي ه‌واو له كويسنجه‌ق، له هم‌مو مزگه‌وته‌كاني كويه‌كوتره. ده‌لنن نه‌م‌ش و‌كو مزگه‌وتي گهرموك ديره‌بوه (كه‌نيسه) و كراوه به مزگه‌وت، به مزگه‌وتي نين عومهر ناسراوه ده‌لنن عه‌بدولاي كوپړي ئيمام عومهر كردبيتيه مزگه‌وت، به مزگه‌وتي عه‌بدولا عومرانيش ناسراوه، سهرده‌مي مه‌لا په‌نوف سه‌ليم ناغا حويزي ئيمامي، نه‌م مزگه‌وته بوه سارداويكي ه‌بوه ه‌تا كونه قه‌لات چوه به به‌ردى زور گه‌وره كراوه⁶⁴⁴

642 ميثوي كوردو كوردوستان. محمد ماريخي كوردوستان، وهرگير له فارسه‌وه عه‌بدولوكريم محمد سه‌عيد. لا ۱۸۶۶ بغداد ۱۹۹۱.

643 ده‌ستنوسى به‌يرز عه‌بدولا تاير به‌ناوي (القضية الكردية من منظور اسلامي). موضوع (الكراد قبل وبعد الاسلام) ص ۹-۱۱.

644 ميثوي كويه. به‌رگي نوه‌م. به‌شي به‌كه‌م. طاهر احمد حويزي لا ۲۸۳۷ مطبعة نهر بغداد ۱۹۸۴.

۲- مزگهوتی گهره‌ی ناحیه‌ی خورمال له دهشتی شاره‌زور له به‌رده‌م چپای هه‌ورامان ناسراوه به مزگهوتی عه‌بدولاً هه‌ر له کۆنه‌وه وا باوه که عه‌بدولاً هاتوه و خۆی دروستی کردوه. مه‌لا عه‌بدولکه‌ریمی مدرس ده‌لی وامه‌شه‌وره مزگهوتی خورمال له سه‌رده‌می هاو‌پۆنیانی پینغه‌مبه‌ر دروست کراوه‌که کوردستانیان گرتوه⁶⁴⁵، ناحیه‌ی خورمال سه‌ر به‌قه‌زای هه‌له‌بجه ده‌که‌ویته سه‌ر سنوری ئێران. له دیوانی پیره‌می‌ردا هاتوه، له خورمال هه‌ندی زه‌وی زار هه‌یه که وه‌قفی مزگهوتی خورماله و ئه‌می هه‌موو سالیک خیرو بی‌ری نه‌و زه‌ویانه له مزگهوته‌که‌دا خه‌رج بکری، پیره‌ می‌رد له ۳۱ ی ئابی ۱۹۴۱دا چاوی به مزگهوته‌که‌ که‌وتوه و به چاوی خۆی دیویه‌تی که مزگهوته‌که‌ی عه‌بدولاً چه‌ند په‌رپوت ولێی نه‌پرسراوه‌ته‌وه، بۆی ده‌رکه‌وتوه که واریداتی سالانه‌ی نه‌و زه‌وی و زارانه هه‌موی ده‌چیته‌ گیرفانی شیخه‌کانی بیاره‌ی نه‌و سه‌رده‌مه و هه‌چی بۆ مزگهوت خه‌رج ناکری، پیره‌می‌رد خۆی پینغه‌گیراوه‌و بی‌زاری خۆی به‌م هه‌له‌سته‌ ده‌ری‌پی:

چومه مزگهوتی خورمال به‌گریان
 ناخ پۆژی ره‌ش و وێران و عوریان
 ته‌هلله‌ بوه به چه‌که و که‌وان
 ریزی به‌ستوه ئه‌سپێنی مریدان
 هه‌ر مالی خوايه ئه‌بری به تالان
 ناساری کۆنی ئیسلام پوخاوه
 به جانجالۆکه مینه‌به‌ر ته‌نراوه
 زمانی می‌حراب کوله‌که‌ی ئاوه
 پینخه‌فی کۆنی تیا هه‌له‌چنراوه
 خه‌لک له‌به‌ر بی‌گار هاتونه ئامان

645 یادی مه‌ردان مه‌لا عه‌بدولکه‌ریمی مدرس لا ۲۹۱ به‌رگی دره‌م چاپخانه‌ی کۆپی زانیاری کورد،

بغداد ۱۹۸۲

دەوری ئەسحابان سىٰ مزگەوت کران
 یەکیک لە (نگل) دوهم لە (کرمان)
 سىٰ ئەهم لە (خورمال) سەرچاوهی کوردان
 هەرسىٰ ناسارى (ئەولای ھۆمەران)
 ناسارى فەخرە بۆ دەوری ئەوان
 سولتان سەلیم گۆی شاھى بردەوہ
 قوبە و منارەى تازە کردەوہ
 قەلایەکی کرد بەو سەر گردەوہ
 سەربەرزى خستە قەومى کوردەوہ
 شىخ بوو بە واریس بۆ مولکی ئەوان
 کە شىخان تۆبەى مرید دادەدەن
 دەلین دەست زەنى مالى کەس ئەکەن
 بەلام کە خویان مرید پوت ئەکەن
 مەکەیان بۆ نیه سۆالکەرى مەکەن
 مولکی خواو سولتان کەوتە دەست ئەوان^{٦٦}

٤. مزگەوتى عەبدولاً لە دینی (نگل) نزیک بە مەریوان لە کوردستانی
 بێدەستی ئێران، وەک پیرەمێردى نەمر لە شیعەریکی دا ناوی بردوہ:
 دەوری ئەسحابان سىٰ مزگەوت کران یەکیک لە نگل دوهم لە کرمان
 سىٰ ئەهم لە خورمال سەرچاوهی کوردان هەرسىٰ ناسارى ئەولای
 ھۆمەران^{٦٧}.

٥. مزگەوتى گەورەى پاوہ ناو نراوہ مزگەوتى عەبدولاً بەو قەسەى کە
 گوايە عەبدولاً لە کاتى فتوحاتدا گەیشتوہتە ئەو ناوہو بۆ بلاوکردنەوہى

646 دیوانى پیرەمێردى نەمر، ل ٢١٨- ٢٢٠ بەغداد ١٩٧٠ محمد رسول ھارار چەکەر کەوان وادیارە
 مەلاج لە مزگەوت ئیشى کردوہ لۆکەى شیکردوہتەوہ.
 647 ھەمان سەرچاوهى پێشوو.

نایبی ئیسلام وکۆبونووهی موسولمانان دروستی کردوه. قهزای پاوه سر به پارێزگای کرمانشاهه له کوردستانی بندهستی ئێران.

6. مزگهوتی گهروهی تهوینه به قسهی خهکی ئهو ناوه عهبدولای کۆپی عومهر گهیشتهوه ته ئهوی ودروستی کردوه. ناحیهی توینه سر به قهزای ههلهبجهیه.

7. مزگهوتی بیاره: مه لاهه عبدالکهریمی مدرس دهلی مهواتره که مزگهوتی ناوینی بیاره دهسکردی ئهو یارانی پینغه مبه رهیه که له سالی 18 ی کۆچی شاره زوریان رزگار کردوه له ناو کوردا به و جۆره مزگهوتانه دهلین عهبدولاهی واته عهبدولای کۆپی عومهر دروستی کردون، له میژودا نه ماندیوه عهبدولای فه ماندهی سوپا بویت، بهلی عهبدولای له سوپایه دا بوه که هاتن ئه ربیلیان گرت و به ره و خوشناوه تی و پشتمهر سه رکه وتن³⁸. ماموستا موده ریس لیره دا که وتۆته هه له وه، دیاره ئه ویش برۆای به قسه کانی حویزی و واعیزیه بۆ ناوچهی هه ولیر. به لام پاشتر ده ری ده خهین که عهبدولای له سوپایه شدا نه بوه

8. مزگهوتی دینی پالانیا له شاره زور سه ربه هه له بجه، ئه ویش واپاوه که عهبدولای گهیشته وه ناوچه که و دروستی کردوه.

9- مزگهوتی دینی پوان له نیوان ئۆردوگای سه ریاس و ناحیهی باینگان سر به قهزای پاوه، له به شه کوردوستانی دیوی ئێران، مزگهوتیکی زۆر کۆنه گوایه عهبدولای گه یوه ته ئهوی و ئه وکاره ی ئه نجام داوه³⁹.

10. مزگهوتی عهبدولای عومران له دینی هه لآویژه. چۆنیه تی دروست بونی به م جۆره یه: حویزی له باسی فه تخی کوردوستاندا له کتیبه که ی دا ده لی (ئه نجا سوپای ئیسلام به دم زنی بچوکدا هاتنه خواره وه تا گه یشتنه ده ریهن دی پشدر، له زنی په ری نه وه و گه یشتنه دو گمان، به رامبه ر سوپای کورد وه ستان، عهبدولای عومهر لای پۆژناواوه دامه زرا، شه پ قهوما پاشای کورد

648 بنه مالی زانیاران مه لاهه عبدالکهریمی مدرس لا 1214 چاپی به کم چاپخانه ی شه فیک بغداد 1984.

649 دوا ی وتوین له گه له هندی له خه لکی ناوچه که به م زانیاران ه گه یشم.

مالیکی نهژدهر کوژرا، کوردان ههلهاتن و دوگمان و ناوچهکه گیرا، پاشان رویانکرده پشدهر که قه‌لایمکی قایمی هه‌بوو پاشایهکی نازای هه‌بوو به‌ناوی دانیکور دواي شه‌ری قورس قه‌لاگیرا و مه‌لیک دانیکور هه‌لهات به‌لام شه‌و له دنیه‌ک کوشتیان، چونه ناو قه‌لا و خه‌لکی کوردموسولمان بون، مزگه‌وتیکیان له و دنیه‌ی که دانیکوری تیا کوژرا دروست کرد، نیسته دنیه‌که ناوی هه‌لاویزه‌یه، نه و مزگه‌وته نیستا مه‌شه‌وره خه‌لکی پی‌ئی ده‌لین مزگه‌وتی عه‌بدولای عومران گویا عه‌بدولای نیمامی عومر دروستی کردوه⁶⁵⁰.

۱۱. مزگه‌وتی عه‌بدولای له‌دیئی بیجوره. چۆنیه‌تی نه‌فسانه‌ی دروست بونی به‌م جوژه‌یه: حویزی له نوسراوه‌که‌ی دا ده‌لی (له سنوری سیوسینان و هیولان که نیسته پی‌ئی ده‌لین ئالانیا نالان، له‌دامین نه‌وکیوه دنیه‌کی بچوکی لی‌بوو نه‌هالی دنیه‌که ترسان، پایوه گه‌وره‌کانیان نارد داوای موسولمان بونیا ن کرد و چه‌ندکه‌سیک بین فی‌ری نیسلامیان بکه‌ن، خالد دوو سه‌حابه‌ی له‌گه‌ل ناردن به‌ناوی به‌شرو سه‌عد، خالد سویندی‌دان که خیانه‌تیا ن له‌گه‌ل نه‌که‌ن، چون بو‌ئاوایی بیجوره نه‌سیحه‌تیا ن کردن چوار پوژ له‌وی بون شه‌وی پینجه‌م نه‌هالی بیجوره چونه سه‌ریان و کوشتنیا ن وله سه‌لوینگا‌که‌دا شاردنیا‌نه‌وه، عه‌بدولای نیمامی عومر نه‌و شه‌وه خه‌وی خراپی دیت، فه‌رموی خه‌لکی بیجوره خیانه‌تیا ن له سه‌حابان کردوه، خالد وتی نه‌ی کوپی خه‌لیفه تو له گه‌ل پینجسه‌د نه‌فه‌ر بو، چون ده‌وری دیناندا داوای سه‌حابه‌کانیا ن کرد، وتیا ن هه‌لهاتون، عه‌باس سه‌یری سه‌لوینگی‌کرد دیتی نور به‌رز ده‌بیته‌وه، بانگی عه‌بدولای‌کرد، هه‌لیاندا‌یه‌وه هه‌ردوو لاشه‌که ده‌رکه‌وتن، نه‌نجا به‌ربونه خه‌لکی دیکه‌و زوریان لی‌کوشتن، نه‌نجا لاشه‌ی دوو سه‌حابه‌یا ن له‌وی به‌خاک سپارد، عه‌بدولای له‌سه‌رخاکی نه‌وان مزگه‌وتیکی دروستکردکه نیستا ش

650 عه‌بدولای له نزیک ئاره‌که‌وه ته‌سلیم به‌خاک کرد، نیستا ش مرقدی عه‌بدولای مه‌شه‌وره به سولتان عه‌بدولای عه‌ره‌بی (کوردستان و ئابینی نیسلام. مه‌لا ره‌ئوف سلیم حویزی، لا ۱۰۷-۱۱۲ چاپخانه‌ی جامعه ۱۹۷۰ به‌غدا).

ناساری قهبری ئەو دوو سەحابەییەماوە ئەکەونە پۆژھەلاتی مزگەوتەکەوہ. ئەفسانەیی لاشەیی سەحابە لەسەلۆنیک و دروستکردنی مزگەوت لە سەر سەلۆنیک دروستکراوی دەستی دوژمن بە ئیسلامە پاشان روونی دەکەمەوہ.

۱۲. گۆپی عەبدولای کۆپی عومەر کەبوہتە مزگەوت وگواہی لە نیوان ھولیرو موسڵدا شەھید بوہ ولەویدا ئەسپەردەکراوہ. مەلا واعزی بە دریزی ئەوہی بەم جۆرە گێراوہتەوہ: خالیدو عەبدولای کۆپی عومەری کۆپی خەتاب بەم خەم و خەفەتەوہ واتە خەفەتی کۆژانی سەحابەکان لە سەماقولیان - پویان کردە نەینەوا، لە نیوان ھولیرو موسڵدا توشی پویاریک ھاتن و دەیانویست بپەرنەوہ، لەم کاتەدا پیرە ژنیک لە کەناری پوبارەکە دامابوو، داوای لە عەبدولای کرد بیکاتە کۆل و بیپەرنیتەوہ، عەبدولای سواری پشستی خۆی کرد، کە گەیشتە ناوہ راستی پوبارەکە پیرە ژنەکە تۆزیک کرد بە لوتی عەبدولادا، کە گەیشتە ئەو بەری ناوہکە، عەبدولای پەنگی زەردبوو مرد، خالید بەکارەساتەکەیی زانی پیرە ژنەکەیی دایە بەرشمشیرو لەت وپەتی کرد... ئەنجا یاران کۆبونەوہ عەبدولایان نوێژکردو ناشتیان، پاشان چوونەوہ بەرەو شام، پاش ئەوہ خالید لە شاری حومس مرد، ئەمە سالی ۲۱ی کۆچی بوو، ئەو سائە کەئیمامی عومەریش کۆچی داوایی کرد.^{۳۱}

۱۳. رۆژبەییانی دەلیت گۆپی عەبدولای لە قەرەچۆغە بە عەبدولای عارەبی بەناوبانگە کە مزگەوتەکەشی لەسەر^{۳۲}. لەوہی مەلا پەئوف حویزی دا ھەندی جیاوازی ھەیە، کۆژانی عەبدولای کۆپی عومەر لەو جیئەدا درۆیکە پوتە عەبدولای مردوہ شەھید نەبوہ، لە مەدینە ناشتویانە نەک لە قەرەچۆغی کوردستان سالی ۶۴ی کۆچی نەک سالی ۲۱ یان ۲۳ یان ۲۵ی کۆچی، لە سەردەمی ئەمەویدا بوو نەک لە سەردەمی عومەری باوکیدا. لە داوای باوکی مردوہ نەک لەپیش یەوہ، خەلیفە عومەر لە سالی ۲۳ی کۆچی دا شەھید

651 مەمان سەرچاوە، ل ۱۱۷ - ۱۱۸.

652 ولات گیری رەشەخاکی عیراق. پۆژبەییانی. ۱۱۷.

بوونەك ۲۱ كۆچى، لە بېرگەيەكدا ئەم ھەموو ھەلەيە چىيە؟ ديارە ئەمە نويسىنى كەسىكى ساكارو سادەيە، يان ھى كەسىكى زۆر زانى وەك مېجەرسۇن و حوزنى موكرىيانى و دكتور سەعیدخانى كوردستانىە كە پىكەرە شىعەرەكەى ھورمزگانىشان نووسى و فېرئىيان داىە ناو كتیبخانەى كوردى و لەشپووى دەستنووسىكى كۆندا بۇ سەرلېشىوانى خەلك و ناشىرىنكردنى فتوحاتى كوردستان، ويستويانە گەر بۇ ماوہ يەكيش بوہ خەلكى بەو درۆو دەلسانە بخەلەتېنن⁶⁵³.

لېرەدا كورتەى ئەوبەشداريانەى عەبدولائى كوپى عومەر دەگېرىنەوہ كە لەكتىبەكەى مەلا رەئوفدا ھاتوہ، پۆژ بەيانى⁶⁵⁴ و واعيزيش ھەر بەوجۆرەيان باسكردوہ بە جياوازى كەمەرە⁶⁵⁵، ھەتا بزانی ئەم مژگەوتانە بۇ بەناوى عەبدولائوہ ناوانراون و ئەو گۆپو قەبرانە ھى كېن وا ناوى عەبدولائى عومەريان بە سەرەوہيە، حویزى دەلى (راوى ئەلى وەختىك يارانى پىنغەمبەر (د.خ) ولاتى شام و ئەرەمن و تەرەفى موسل و ھەرچى مابوو لە ولاتى رۆم فەتھيان كرد، قاندى جەيشى موسلمانان ئەبوعوبەيدەى جەراح، ھەموو سەحابەى كۆكردەوہ وتى چۆنە بەرەو شەرق بېرۆين يان بەرەو غەرب، سەحابان فەرمويان پىويستە نامەيەك بۇ خەلىفەى موسلمانان عومەر بنوسىن، ئەبوعوبەيدەى جەراح سەرکردەى سوپای شام نوسىو داوا دەكات دواى ئەوہ چى بکەن؟ خەلىفە وەلامى داىەوہ: لازمە چوار ھەزار كەس تەسليم بە خالىد بکەى و بەرەو قەومى كوردان بەرئىيان بکەى، زوبېر و فەزل و مقداد و عەبدولائى عومەرو. لەگەندا بنئىرىو ئەحكامى ئىسلام بە ھەموو شار و دېھات و شاخى كوردەوارىدا بلأوبكەنەوہ. سوپای خالىد ھەولئىرى گرت، دواى چەند شەپرى

653 فەتواكەى مەلاى خەتە، حسن محمود حەمەكەرىم، ۲۰۰۶، ۸۶ل.

654 ولات گېرى رەشەخاكى عىراق. پۆژبەيانى. ۴۱ل.

655 فتوح سواد العراق. محمد بن عمر الواقدي. ترجمة ال الفارسية ملا عبدالعزیز الواعظى

ص ۲۰۰-۲۰۷ طهران ۱۳۷۴ (ايرانى).

قورس گەيشتنه دىنى سىنجان(سىناجيان)، لەدوايدا خالىد بانگى عەبدوﻻي
 عومەرى كورد ئەمرى كورد ھەزار سوار ھەلگەرە بېرۇ بۇ سەر پىنگاي
 شىدەر(يەنى پشدر). خويان پۇيشتن بەرەو مەرچىن (مەرگە) (لا ۹۴) فەروخ
 شا پراي كورد، عەبدوﻻ بەسوارەكانەوہ كوردەكانى شكاندو مالىانى تالانكرد،
 ئەنجا عەبدوﻻو مقداد ھىرشىيان برده سەر سوپاي فەروخ شا. مقداد فەروخى
 كوشت و سوپاي كوردان شكان وعەبدوﻻي عومەر شوينيان كەوت بەرەو
 ئەزمىر(ئەزمىر). شكاندى و غەنيمەتى زورى ليكرتن، (لا ۱۰۱) خالىد ھەوالى
 زانى كوردەكان لە دىيەك نزيك زىنى بچوك بەرەو پوي پشدر لەشكرىكى
 زۇريان كۆكردوہتەوہ چوو بۇيان شەپرى قورس قەوما گەمارۇي سوپاي
 ئىسلامياندا. عەبدوﻻي كورپى عومەركەبەوہى زانى ھەوالى بۇخالىد
 نارد. ھاتن وشەركراو نەجاتيان بوو. (لا ۱۰۵) ئەنجا سوپاي ئىسلام بە دەم
 زىنى بچوكدا ھاتنە خوارەوہ تا گەيشتنە دەريەندى پشدر. لە زى پەرىنەوہ
 وگەيشتنە دوگمان بەرامبەر سوپاي كورد وەستان. عەبدوﻻي عومەر لاي
 پۇژئاواوہ دامەزرا، شەپ قەوما پاشاي كورد ماليكى ئەژدەر كوژرا. كوردان
 ھەلھاتن و دوگمان وناوچەكە گىرا. (لا ۱۰۷) پاشان پويان كرده پشدرەكە
 قەلئەكى قايمى ھەبو پاشايەكى نازاي ھەبو بەناوي دانىكور دواي شەپرى
 قورس قەلئەگىرا ومەلىك دانىكور ھەلھات. بەلام شەولە دىيەك كوشتيان وچونە
 ناو قەلئە و خەلكى كورد موسولمان بون، مزگەوتىكيان لەو دىيەكە دانىكورى
 تيا كوژرا دروست كرد. ئىستە دىيەكە ناوي ھەلئەزەيە، ئەو مزگەوتە ئىستا
 مەشھورە خەلقى پىنى دەلئىن مزگەوتى عەبدوﻻي عومران گۇيا عەبدوﻻي
 ئىمامى عومەر دروستى كردوہ. (لا ۱۱۳) ئەنجا خالىد نامەي بۇخەلىفە عومەر
 نوسى فەرمووي ولاتى مەرگەو پشدر و دوگمانمان فەتھ كردوہ پادشاھانمان
 كوشتوہ ولاتەكە موسولمان بون، پۇژى نوسىنى ئەم كاغەزە ۱۲ زىلقەعدەي
 سالى ۲۱ كۆچى، لە سنورى سيوسىنان وھيولان كە ئىستە پىنى دەلئىن
 تالانىان تالان دىيەكە والە دامىنى ئەو كىنوہ. دىيەكى بچوكى لىبوو ئەھالى
 دىكە ترسان. پياوہ گەرەكانيان نارد داواي موسولمانبونيان كرد وچەند

که سیک فیتری ئیسلامیان بکن، خالد دوو سهحابه‌ی له‌گه‌ل ناردن به‌ناوی به‌شرو ساعد، خالد سویندی دان که خیانه‌تیاں له گه‌ل نه‌کن، چون بو‌ئاوایی بیجوره نه‌سیحه‌تیاں کردن چوار پوژ له‌وی بون شه‌وی پینجهم نه‌هالی بیجوره چونه سهریان وکوشتیان وله سلوینگا‌که‌دا شاردنیا‌نه‌وه، عه‌بدولای ئیمامی عومر نه‌و شه‌وه خه‌وی خراپی دیت، فرموی خه‌لکی بیجوره خیانه‌تیاں له سه‌حابان کردوه، خالد وتی نه‌ی کوپی خه‌لیفه تو له گه‌ل پینجسه‌د نه‌فر پرۆ، ده‌وری دئیان دا داوای سه‌حابه‌کانیان کرد، وتیان هه‌له‌هاتون، عباس سه‌یری سه‌لوینکی کرد دیتی نور به‌رز ده‌بیته‌وه، بانگی عه‌بدولای کرد، هه‌لیاندا‌یه‌وه هه‌ردولاشه‌که ده‌رکه‌وتن، نه‌نجا به‌ربونه خه‌لکی دیکه و زوریان لی‌نکوشتن، لاشه‌ی دوو سه‌حابه‌یان له‌وی به‌خاک سپارد، عه‌بدولای له‌سه‌رخاکی نه‌وان مزگه‌وتینکی دروستکرد که ئیستاش ناساری قه‌بری نه‌و دوو سه‌حابه‌یه‌ ماوه نه‌که‌ونه پوژه‌له‌اتی مزگه‌وته‌که‌وه (لا ۱۱۷-۱۱۸) نه‌نجا چونه سهر شاره‌زورو قه‌لا‌چوالان، دئی شوربه‌و په‌بتیاں گرت، پاشان هیرشیاں کرده سهر ساجبلاخ که ژنیک پاشایان بوه به‌ناوی نه‌رجانوس سهر به‌ده‌وله‌تی نازدیا‌یجان بوه شه‌ری قورس قه‌وما پاشان عه‌بدولای و مقداد هیرشیاں کرد نه‌رجانوسیان نه‌سیرکردو سوپاکه‌ی هه‌له‌هاتن تا سهر به‌حری خوی پاریان نان، شاری سابلخ گه‌راو ناوچه‌که موسولمان بون و نه‌رجانوس موسولمان بوو شوی کرد به‌قه‌عقاع (لا ۱۲۲) نه‌نجا پویانکرده په‌زاییه (نورمیه - رومی - نه‌رمانی) که پاشاکه‌یان ناوی خو‌ش قه‌دم بوو، خالد هیرشی کرد عه‌بدولاش سه‌رکرده‌یه‌ک بوو، نه‌نه‌س خو‌ش قه‌دمی کوشت سوپاکه‌ی هه‌له‌هات و په‌زاییه گه‌را چند مزگه‌وتیاں تیا دروست کرد، نه‌نه‌س له په‌زاییه مردو له‌وی نه‌سپه‌رده‌کراو ئیسته گوپه‌که‌ی له‌وی‌یه. (لا ۱۲۹)، نه‌نجا چون بو‌گرتنی با‌ینح (بانه) داوای بیست نه‌فر سه‌حابه‌یان کرد تا ئیسلامیان فیر بکن، که هاتن هه‌مویان کوشتن، خالد هیرشی کرده سه‌ربانه و عه‌بدولای عومری له گه‌ل بوو خراپترین تو‌له‌یان لی‌کردنه‌وه، که‌فه‌تخی کوردوستان ته‌واوبوو، نه‌نجا به‌ره‌بتدا به‌ره‌وعه‌ره‌بستان گه‌رانه‌وه

به‌رێی دوگماندا چون تاگه‌یشتنه دێی نیسماعیل قوڵی که نیستا پێی ده‌لێن سماقولیان له نزیک کۆیه، نه‌هلی نیسماعیل قوڵی له‌ناو داروده‌وه‌ندا که‌مینیان دانا چاوه‌رێی هاتنی نیسلامانیان ده‌کرد، که‌هاتن له‌ پێرێکا له‌هر چواراوه‌ تیره‌بارانیان کردن سه‌دوپه‌نجا له‌ نه‌سحابه‌ شه‌هید کرا که نه‌غله‌بیان سپه‌ه سالاربوو وه‌ک مقدادو وانیه‌و قه‌عقاع و زرارو زۆری تر، خالیدو عبه‌دولاً زۆرگریان ودوعایان له‌ نه‌هلی سماقولیان کرد، (١٢٠٦) خالیدو عبه‌دولاً عومه‌ر به‌ غه‌موو حه‌سه‌ره‌ته‌وه‌ گه‌رانه‌وه‌. له‌ به‌ینی موسڵ وه‌هولێر توشی چه‌میک بون له‌ده‌م نه‌م چۆمه‌ پیره‌ژنیکی لێبوو لێیان پرسی تو چی ده‌که‌ی لێره؟ گوتی من موسولمانم نه‌مه‌وی له‌م ئاوه‌ بیه‌رمه‌ره‌ به‌لام ناویرم، عبه‌دولاً پیره‌ ژنی هاویشه‌ پاشکۆی خۆی خالید فه‌رموی له‌ مه‌کری پیره‌ژنان نه‌مین مه‌به‌، عبه‌دولاً فه‌رموی قه‌یدی ناکات، وه‌ناو ئاوه‌که‌ که‌وتن هه‌تا گه‌یشتنه‌ قولایی ئاوه‌که‌، پیره‌ ژنی سه‌گ چه‌قۆیه‌کی زی له‌ باخه‌لی ده‌ره‌ینا له‌ سه‌ردلی عبه‌دولاًی پاکیشا، عبه‌دولاً په‌نگی زه‌رد بوو وتی پیره‌ ژن کوشتمی خالید عبه‌دولاًی په‌راندوه‌وه‌ شیرینی له‌ پیره‌ژن داوکوشتی، عبه‌دولاً فه‌رموی به‌خالید سه‌لام بگه‌یه‌نه‌ به‌ باوکه‌م وه‌موو نه‌سحابان، خالید زۆری بۆگریا هه‌رله‌وی جه‌نازه‌ی عبه‌دولاًی له‌ نزیک ئاوه‌که‌وه‌ ته‌سلیم به‌خاک کرد، ئیستاش مه‌رقه‌دی عبه‌دولاً مه‌شه‌وره‌ به‌ سوڵتان عبه‌دولاًی عه‌ره‌بی^{٣٦}.

نه‌مه‌ش کورته‌ی پوداوه‌کانی عبه‌دولایه‌ له‌ وه‌رگێراوه‌ فارسیه‌که‌ی مه‌لا عبه‌دوله‌زه‌یزی واعیزیدا ده‌لی (واقیدی له‌ زمانی خالیده‌وه‌ ده‌گێریته‌وه‌ کاتی تۆله‌مان له‌ خه‌لکی باینج کرده‌وه‌ و لاتنی عه‌جه‌مان ته‌واو کرد، به‌ ولاتی کوردا ژوروخواری زۆرمان کرد، ئیمه‌ به‌شیده‌رو مه‌رجیندا نه‌چوین به‌لکو به‌ دوتمان و دینی سماقولیدا چوین (له‌ عه‌ره‌بیه‌که‌دا ده‌لی نیسماعیل قویا) و سه‌روکی نه‌م دێیه‌که‌ له‌ باکوری پوژئاوای کۆیسنجه‌قه‌ویه‌ نزیک جێیه‌که‌

656 (کوردستان وئابینی نیسلام. مه‌لا ره‌ئوف سلیم حویزی، لا ٧٧- ١٢١ چاپخانه‌ی جامعه‌ ١٩٧٠ به‌غدا).

ناسراوه به ئەسحابانى ئىسماعىل قولى، ژنانيان تەواو پوت كوردبويه و تە سەحابەكان پوو وەربگێرن و سەیريان ئەكەن ژۆريان شەهید بون، ئىستە بە كوردى بەو دوو دىيە دەلێن سەماقولى و سەماقولیە وەگۆرستانىكى فراوان لەويایە بەناوى دۆلى ئەسحابان یان دۆلى شەهیدان خەلكى لە وەرزى بەهاراندا بۆ زیارەت بۆى دەچن شەو لەوێ دەمىننەو، لە خوار ئەوانەو دوو سەچاوه هەیه كە مەترىك لە يەك دورن يەكیان زۆر گەرم و يەكیان زۆر ساردە، شاخىكى لىيە ناوىكى لىدیت گۆگردە.. نەمانزانى پىنگرەكان بۆسەيان بۆ ناوینەو لەو ناودارو بەردانەدا، ئىمە بەرەو موسل دەچوین ژنان خۆيان پوتكردبويه و بى جەل و بەرگ دەیانزانى عەرەب چاوى خۆى لەو حەرامانە دەگرى، چوینە ناوەرەستیانەو لە پىر ئىمەيان دایە بەرلىزەمەى تىروكەوان و ژۆريان لىكوشتىن لە ئەسپەكان هاتىنە خوار و پەلامارماندان و پراومانان، بەلام زارو قەقاع و مقدادو و ائىلەو زۆرى تر شەهید بون. خالىد و عەبدولاً بۆيان گريان ۱۵۰ كەسمان لىكوژرا و لەكوردیش ۳۰۰مان كوشت، خالىدو عەبدولاً دوعايان لە كورد كرد، خالىد هەوالى ئەو پوداوى گەيان بە ئەمیران، خالىدو عەبدولاً زۆر غەم و خەفەتیان خواردو پۆششتن بەرەو موسل گەيشتنە پوبارىك^{۶۵۷}. وىستیان بپەرنەو چاویان كەوت بە پىرە ژنىك هەوالیان پرسى چى دەكەیت؟ پىرەژن وتى من موسولمانم دەمەوى بپەرمەو تەوانام نى، عەبدولاً ئەوى خستە سەرىشتى خۆى وەرچەند خالىد وتى هەقت نەبى، عەبدولاً وتى باوكى سلیمان گرىنگ نى، گىزەو كە دەلى كە خالىدو عەبدولاً گەيشتنە ناوەرەستى ناو كە خالىد گومانى لە پىرە ژن بوو، سەیرىكى عەبدولاًى كرددەبىنى پەنگى زەرد بوو، خالىد بانگى كرد ئەبا فاروق (دەبو بیوتایە ئىبن فاروق یان یا عەبدوللاً چونكە عەبدولاً كۆپى نى ناوى فاروق

657 پوبارى غازز(زبى گەورە)نزىك موسل، واعزى باسى سەفەرىكى دەكات دەلى نزىك موسل بوینەو نزیك ناو كە ئىستە كۆرێك هەیه دواى پرسىار وتیان كۆپى عەبدولاًى كۆپى عومەرە.. لە نوسخەى نوعمدا نوسراوه ئوسەردەلى من خۆم چوم بۆ موسل لە پوبارى غازز پەرىمەو چاوم كەوت بە گومەزەيك پرسىارم كرد وتیان كۆپى عەبدولاًى كۆپى عومەرە.

بیت بەلکو عومەری باوکی نازناوی فاروقە) دەنگ و باس چیه؟ وتی ئەبا سلیمان پیرە ژن منی کوشت، تۆ راستت کرد خالید چوہ لای و دەستی گرت و پیرەژن لە دواوە بوو، ئەوی پەراندەووە و دایبەزاند، . پیرە ژنی لەتکرد و خستیە ناوہکەوہ، عەبدولاً وتی سەلامی من بگەییەنە بە باوکم، خالید بۆی گریا و دواي ئەوہی ئەسپەرەدی کرد، پۆشت تا چوہ شاری حومس لەوئ مایەووە لەوئ مرد، گۆڤی لە حومسەو بەناویانگە⁶⁵⁸.

عەبدولای کۆڤی عومەر بە دەستی پیرەژن لە کوردوستان لە ساڵی ۲۱ یان ۲۲ یان ۲۵ کۆچی لە سەردەمی خەلیفە عومەردا شەھید نەبوو، بەلکو لە سەردەمی یەزیدی کۆڤی معاویەشدا زیندو بوو، ئەو نامانەش راست نیو. هەلبەسراوہکە گواہی لە نێوان خەلیفەو سەرکردەکاندا ئالوگۆڤکراوہ لە کوردوستانوہ، چونکە نامەي وا لە کتیبی نامەکانی خەلیفە عومەردا نەھاتوہ⁶⁵⁹، کە ھەموو نامەکانی خەلیفە عومەری تیاہ، ناوی ساوجبلاغ کە لەو کتیبەدا چەد جار ھاتوہ سەد دەرسەد تۆرکیہ. لە سەرھەتای ئیسلامدا شارێک نەبوو بەوناوہ، تۆرک لە سەردەمە دواہیەکاندا کە ئەو ناوچەیان داگیرکرد ناویا نا وەک سەدەھا ناوی تر کە لە کوردستاندا ھەہ، پاشان باسی گۆگردو شوشەي موسڵ دەکات کە لەکاتی فتوحاتدا ئەم ناوانە بەم جۆرە نەبوون⁶⁶⁰.

ژێانی عەبدولای کۆڤی عومەر

عەبدولای کۆڤی عومەر کۆڤی خەتاب کۆڤی نوفەیل قوڤەیشی عدویە، ساڵی سنیەمی پینغەمبەرایەتی، واتە دە سال پینش کۆچی پینغەمبەر(درودی خوای لە سەر بیت) بۆ مەدینە لەدایک بوو، لەگەل باوکی پینکەوہ کۆچیان کردبو مەدینە، وە لە گەل باوکیدا چون بۆ غەزای بەدر کە ئەوکات ۱۲ ساڵ بوو، لە

⁶⁵⁸ فتوح سواد العراق. محمد بن عمر الواقدي. ترجمة الی الفارسية ملا عبدالعزیز الواعظی ص ۲۰۵-۲۰۷.

⁶⁵⁹ رسائل الفاروق عمر بن الخطاب. عبداللطيف اسماعيل الجبوري. بغداد ۱۹۸۹

⁶⁶⁰ فتوح سواد العراق. ترجمة الی الفارسية ملا عبدالعزیز، مقدمة وتصحيح الاستاد نادر کریمیان

غزای نوحدا ۱۴ سال بو، به لام پیغه مبر پازی نه بوو به شدار بیت له برکه می تمه نی، به لام له جهنگی خنده قدا ۱۵ سال بوو رنگی به شدار کردنی دا^{۶۶۱}، هروه ها له فته می مه که دا به شدار بوو، له فتوحاته کانی پیش خله فته می باوکیدا به شدار بوو^{۶۶۲}، له کتیبی ته مزیددا ده لی نو بو جیهاد گیشته ته یه رموک و میسرو نه فیه رقیبا^{۶۶۳}، ۲۶۳۰ فرموده می له پیغه مبره وه گیراوه ته وه، شهست سال موفتی بووله نیسلامدا، به یه کیک له موفه سیرو فقیهه مه زنه کان ده ژمیردیت، له شورای شهش نه فیره بوو بو هلیژاردنی خلیفه، سه ره رشتی هلیژاردنه که می ده کرد، له کوتایی تمه نیدا که زیاد له هشتا سال بوو وتی به یعه تم به پیغه مبردا تا نیسته نم شکانده وه نم گوپیوه، به یعه تم به خاوه نانی فیتنه نه داوه و هیچ بروادارنک رانه چله کاندوه (لقد بایعت رسول الله صلی الله علیه وسلم فما نکثت ولا بدلت الی یوم هذا وما بایعت صاحب فتنه. ولا ایقظت مؤمنا فی مرقده) به هاوپییه می باوکی خیری زوری توش بوو، وه به هاوپییه می باوکی له خزمه می پیغه مبردا هه موو خیر فیر بوو، هه میشه به دوا می جیهه جیکردنی سونه ته کانی پیغه مبردا ده چوو، پیغه مبر له کویدا نویژی بکر دایه، نه ویش ده چوه هه مان چی نو وه ک نه وی ده کرد، پیغه مبری ده می به پیوه یان دانیشتنه وه دوعای ده کرد نه ویش ده چوه هه مان جیو به هه مان شیوه می نه وی ده کرد، جاریک به رینگادا پیغه مبر له ولأغه که می داده به زنی ودوو پکات نویژ ده کات، هه موو جارعه بدولا له سه فریدا که بهو جیهه دا ده چوو وای ده کرد، عایشه ده یه فرموو که س نیه هینده می عمبدولا لاسایی پیغه مبر بکاته موو جی پی می هلیگری، وه زیفه می قازی بوو که به رزترین پله بوو له ده ولت

661 قادة فتح الشام ومصر. اللوا الرکن محمود شیت خطاب. ص ۲۷ بیروت دارالفکر، قادة النبی. محمود

شیت خطاب. بیروت الدار الشامیه. ط ۱۹۹۹.

662 سیر اعلام النبلاء ج ۳ ص ۱۱۷.

663 تهذیب الاسماء واللغات، ج ۱، ص ۲۷۹.

وکۆمەلگەدا که مال و سامان و پێز و پیرۆزی بەخاوەنی دەدا، بەلام عەبدولاً
 هیچیانى نەدەویست، پۆژیک خەلیفە عوسمان بانگی کرد بیکاتە قازی، بەلام
 نەیکرد، عوسمان زۆری لیکرد، ئەو هەر سور بوو لەسەر راکەى، عوسمان وتى
 بێگۆنییم دەکەیت؟ وتى نەخیر بیستومە قازی سیانن: ئەگەر بە نەفامى
 حوکم بدات لە ناگردایە، بە هەوا حوکم بدات لە ناگردایە، ئەوەشى هەولبەدات
 بە هەق بیکات هەر نەخیری دەستگیر دەبێتو نە شەر، داوات لێدەکەم لەبەر
 خوا عەفوم بکە، عوسمان عەفوی کرد بەلام سۆیندى دا لای کەس
 نەیکۆنیتەوه، ترسا خەلکی تریش وابکەن. چەند جار خەلافەتیان دایە
 نەیکرد، هەرەشەیان لیکردگەر وەری نەگری دەیکوژن، ئەو زیاتر پەردى
 دەکردەوه^{٦٤}، مالهەکەى بايى سەد درهەم نەدەبوو، دەیکوت دەترسم
 مخالفەى هاوڕێکانم بکەم و پێیان نەگەم. زۆر لە باوکی دەچوو، عومەر
 کاتیک بوو وینەى زۆر بوو، بەلام عەبدولاً کاتیک هەبووکه وینەى نەبوو، هەیه
 گلەیی دەکات بۆ خەلافەتى وەرنەگرت؟ بەلام فیتنە گەرە بوو بوو نەیدەتوانى
 چارى بکات، فیتنە لەوگەرە تر بوو، نا چار پەنای لیکرت، بەلام دلای لەگەل
 عەلى بوو، لە دوا سالانى تەمەنیدا وتى داخم ناچى که پشتى عەلىم نەگرت
 دژى فینەى باغیە، تەمەنى درێژبوو، گەیشته سەر دەمى معاویەو یەزیدى
 کۆپى معاویە و معاویەى دوهم کۆپى یەزید، ئەوکاتە تەواو پیر بوو بوو، مەروان
 چوو بۆ لای وتى دەستت بێنە بەیعتت بەدەمى، نەیکرد، پۆژیک وتى سەیرە
 شمشیریان هەلکێشاوه و یەکتى دەکوژن و دەلێن دەست بێنە بەیعتت
 بەدەمى، هەرمایەوه لە نێوان پشتگیرانى عەلى و معاویەدا پەنای لە فیتنە
 گرتبوو، کەوتنە بیانوو لێى و یستیان بیکوژن، حەجاج لە قەرەبالغیدا وتى
 ئین زویبێر قورئانى تیک داوه، عەبدولاً سىجار پى وى وى درۆ دەکەیت،
 حەجاج هەرەشەى لى لیکرد، عەبدولاً وتى هەرچى بکەیت عەجایەب نیه چونکه

664 رجال حول الرسول، خالد محمد خالد، ص ۱۳۳ دار الکتاب العربی ط ۲ بیروت ۱۹۷۳.

تۆ خوینرئیزی و خووسه پیننی^{۶۶۵}، له فیتنه‌ی دژی عوسماندا که تیکده‌ره‌کان دروستیان کرد، عه‌بدولاً خیر خوایه‌ک بوو^{۶۶۶}، دوای شه‌هید بونی حه‌زره‌تی عوسمان گه‌وره‌کان پازی بون له به‌ر زه‌هدو خواپه‌رستی خه‌لافه‌ت به‌ر بسپین، پازی نه‌بوو، ئه‌و چه‌ند سا‌له له‌و هه‌موو نا‌کوکیه نا‌وخوییه‌دا به‌شداری هه‌چ ته‌ره‌فینگی نه‌کرد، ده‌ستی خۆی به‌ خویننی برا‌کانی سور نه‌کرد، بوو. عه‌بدولاً له‌ که‌سانیک بوو که له‌ ده‌وری خه‌لافه‌تی معاویه‌دا ها‌وپرینی ئیمام حوسه‌ین و عه‌بدولای کورپی زوبیر بوو، ته‌نانه‌ت معاویه نامه‌ی نوسی که به‌یعه‌تی ده‌داتی ببی به‌ خه‌لیفه، قبولی نه‌کرد، معاویه دا‌وای لیکرد به‌لکو به‌یعه‌ت بداته یه‌زیدی کورپی، به‌لام ئه‌و به‌ ئاشکراو نه‌یننی به‌رپه‌رچی دانه‌وه‌و به‌که‌م وه‌ زور مه‌یلی نه‌دانی، معاویه له‌ وه‌سیه‌ت نامه‌که‌یدا بۆ یه‌زیدی کورپی دا‌وای لیده‌کات عه‌بدولاً زوبیر نه‌کات و نه‌په‌نجینی، له‌ ئیمامی شه‌وکانی هه‌والی پاستی به‌رامبه‌ر عه‌بدولاً وتوو^{۶۶۷}، به‌لام له (فتوح سه‌واد عیراق) و ئه‌وانی تر‌دا بۆ مر‌دنه‌که‌ی هه‌والی هه‌له‌ی تیا‌یه گوا‌یه به‌ده‌ستی پیره ژنیک له سه‌ر پویاری خازر له‌ نێوان ئه‌ربیل و موس‌لدا کوژراوه یان ده‌رمانخوارد کراوه، که وه‌ک نادری که‌ریمیان به‌ده‌قه فارسیه‌که ده‌لی: ق‌طعا دروغ است و شه‌دیدا قابل ت‌کذیب م‌یباشد^{۶۶۸}، له‌ ته‌ه‌زبیدا ده‌لی سا‌لی ۷۲ی کۆچی مر‌د، پیش سی مانگ له‌ کوژرانی عه‌بدولای کورپی زوبه‌یر(واته دوای شه‌هید بونی خه‌لیفه عومه‌ر و عوسمان و عه‌لی و ته‌واو بونی خه‌لافه‌تی راشیدی وه‌اتنی ده‌وله‌تی نه‌مه‌وی وه‌ هه‌موو سه‌رده‌می معاویه‌و یه‌زیدی کورپی‌دا ما‌بوو)^{۶۶۹}. ئه‌بین خه‌له‌کان ده‌لی وه‌فاتی ئه‌و له‌ سا‌لی ۶۴ی کۆچی دا بوو که ئه‌وکات ۸۴ سا‌ل

665 التنبة والاشراف. المسعودی ص ۲۷۶.

666 الفتوح. ابن الاثم الکوفی ج ۲-۳ ص ۳۶۳.

667 در السحابة، امام الشوکانی، ص ۴۳۶.

668 فتوح سواد العراق. واقعی، ترجمه واعظی، تعلیقات الاستاد نادر کریمیان، ص ۲۵۵.

669 تهذیب الاسماء واللغات، ج ۱، ص ۲۷۹.

بوو. ئەو دوامەن سەحابەى پېغەمبەر بووگە گەيشتمو شارى مەككەو لەوى
 (مرد)^{٦٧٠}. (له روداوەكانى سالى ٧٤ دا دەلى مالىك وتى كوپى عومەر گەيشتمە
 تەمەنى ٨٦ سالى پيش مردن وتى گەرمردم بە شوو بمنيزن با حەجاج نويزم
 له سەر نەكات پاشان ئەسپەردەكرا له (زات ئەزاخر)، هەنى تر دەلین ئەو له
 سەر كيونكە بە سەر بېستانىكدا دەروانى له دەرەوى شارى مەككە بەرەو
 محسب)^{٦٧١}. سالى ٧٤ى كۆچى له خەلافەتى عەبدولمەلىكى كوپى مەرواندا،
 له تەمەنى ٨٤ سالىدا^{٦٧٢}. (حەجاج لەكاتى حەجدا داواى له پياويكى كرد كه
 دەمى خەنجەرىكى ژەهراوى بكات بە قاچى عەبدولادا، زۆر پقى لىى بوو،
 كاتىك له عەرەفە گەرايەو پياو وای كرد داواى چەند پوژ نەخۆش كەوت
 و حەجاجيش دەچىت بۆ سەردانى، عەبدولاً پىنى وت تۆ بویتە هۆى ئەم
 نەخۆشپەم، له سەرە مەرگدا وەسپەتى بۆ سالمى كوپى كردكە له دەرەوى
 حەرەمى مەككە بينيزن)^{٦٧٣}. (سالم وتى باوكم وەسپەتى بۆكردم كه
 ئەسپەردەى بكەم له دەرەوى حەرەمى مەككە، ئەمانتوانى ناچار لە حەرەم له
 فەخ لە گۆرستانى موهاجرىن بەخاكمان سپارد^{٦٧٤}. (هەندى دەلین كوپى عومەر

670 ئەنەسى كوپى مالىك دوا سەحابە بوو، له بەسرە مرد سالى ٩١ى كۆچى يان هەندىك پېيان وايە
 سالى ٩٠ بوو. (الاصابة فى تميز الصحابة ج٢ ص٢٤٧، الاستيعاب. ابن عبدالبر القرطبي (مامش الاصابة ج٢
 ص٣٤١)، الطبقات الكبرى. ابن سعد كاتب واقدى ج٤ ص١٠٥. وفيات الاعيان. الاعلام الزركلى
 ج٤ ص١٠٨) (معجم الصحابة ج٣ ص٤٦٨. ٤٨١. ٤٦٨ ابى القاسم عتدوللاً بن محمد بن عبدالعزيز البغوى. توفى
 سنة ٢١٧هـ دراسة وتحقيق محمد الامين بن محمود احمد الجكنى. دولة الكويت ط١ مكتبة البيان ٢٠٠٠.
 671 شذرات الذهب. للمؤرخ الفقيه الاديب ابى الفلاح عبدالحى ابن العماد الحنبلى المتوفى سنة ١٠٨٩
 ج١ ص٨١ دار احياء التراث العربى. بيروت.
 672 رواة ابن سعد. الطبقات ج٤ ص١٨٧.
 673 عەبدولای كوپى عومەر. زنجیرهى هاو لەنى پېغەمبەر ژماره ٢٢ حبيب محمد سعيد چاپخانهى
 ژين. لا ٧٨ سالى ٢٠٠٠.
 674 رواة ابن سعد الطبقات ج٤ ص١٨٨ عن محمد بن عمر بسندة ونصة. والذهبي. السير ج٢ ص٢٣١،
 وفتح واد بكة يقال هو واد الزاهر.

مرد سالى ۷۳ى كۆچى له فېخ نىژرا، له تەمەنى ۸۴ سالىدەمرد،^{۳۳۰} (كۆپى عومەر دواى وەفاتى پىنغەمبەر بە شەست سال كۆچى دواىى كرد تەمەنى ۸۷ سال بوو. له بابەتى ھەوالى پوداوەكانى سالى ھەفتا و چوارى كۆچىدا دەلى: لەو سالەدا پىاوى مەزن و گەرەو زاھىدو عارف ئەبو عەبدولپەرھمان عەبدولاً كۆپى عومەر كۆپى خەتابى عەدوى مرد، پىاويك بوو ديارى كرا بو خەلافەت پۇژى تەحكىمەكەى دواى مردنى باوكى. كە ئەوكات گەرە سەحابى وەكو عوسمان وەلى و ئەوانى ترى تىابوو. پىنغەمبەر لەبارەيەو ھەموى عەبدولاً پىاويكى سالى و چاكە^{۳۳۱}. دفن كرا لە زات ئەزاجر نزيك مەككە لەنيوان مەككە و مەدينەدا. ئەسپەردەكرا لە سەروى دىنى عابىدەوہ لە سەر شاخىك نزيك بە بىستانىك لاي راستى مەككەوہ لە نيوان مەككە و مينا، ناوچەكە ھەر چەو لەمە بەو ناوچە دەلین محسب^{۳۳۲}

بەم جۆرە ھەموو سەرچاوەكان لەسەر ئەوھن كەعەبدولاً دواى ئەو ژيانە دورو درىژە كە رايبواردوہ نەھاتوہ تە كوردستان، كە فیتنەش كەوتوہ خوڤى ئى پەنا دەگري و لەشارى مەككە وەفات دەكات و ھەر لەوى بە خاك دەسپىرنىت. ئەوہى پىويستى بە لىكۆلینەوہى زياترە ئەوہيەكە ئەو كتيبەى مەلا حویزى و واعيزى چۆن دروست كرا، چۆن ئەو ھەموو زانىارە ھەلەيە خرايە ناو حوجرەكان و بەردەم زاناو شارەزايانى كوردستانەوہ؟ ئەو دەست نوسە دەبى كى نوسىبىتى و خستىبىتى ناو كتيبخانەو ديوہ خانى مەلا سەمەدى مەرگەيىيەوہ؟ ئەى ئەوگۆپو مەرگەدانە بەناوى عەبدولاًوہ دەبى ھى كىبىت؟ ئەو مەرگەوتانە بو ناوئراون بەناوى عەبدولاًوہ، ئەك مەرگەوتىك، بەلكو

675 اخرجة ابن عساكر ص ۱۱۰ عن البغوي.

676 الطبراني عن يحيى بن بكير. المعجم الكبير ج ۱۲ ص ۲۵۸ ونقله الحافظ عن البخاري. الاصابة ج ۲ ص ۲۴۹). (شذرات الذهب في اخبار من ذهب. لابن العماد الامام شهاب الدين لبي الفلاح عبد الحى بن احمد بن محمد العكرى الحنبلى الدمشقى. ج ۳ ص ۲۱۰-۲۱۱ ط ۱ دار ابن كثير تحقيق وخرج احاديثه عبدالقادر الارناؤط، حققه وعلق عليه محمود الارناؤط، دمشق. ۱۹۸۶.

677 (معجم ما استعجم للكبرى ج ۱ ص ۱۲۸) والقاموس المحيط ج ۲ ص ۳۵ (تاج العروس ج ۱۱ ص ۳۶۴).

چەندىن مزگەوت ولە چەندىن شوئىنى دورلەيەك جىئى لىئۆلىنەوئەيە. وە بۇ نەوئەش كەگوايە چوئەتە عىراق وئاشام وميسر بۇ جيهاد جىئى گومانە بەم جۆرە: لە كتئىبى (قاده فتح العراق والجزيره) و (قاده فتح الشام ومصر) و (قاده فتح بلاد فارس) كە ناوى ھەموو سەركردەكان بە ژيان وجيهادو چۆنئەتتى مردنيانەرە بە پشت بەستن بە سەدان سەرچاوەى زۆر گرنگ، باسى ھىرشەكان و سەركردەكان. سەركردەى گشتى وسەركردەى بەشەكان وسەركردەى لای چەپ وپراست ودواوە و ناوەپراست ويەدەك و زۆر وردەكارى ترى كردو، بە ھىچ جۆرئەك عەبدولائى كۆپى عومەرى تيا نىيە، خۇ ئاكرى ئەر سەربازىكى سادە و ون بىت ناوى نەبى و كەس نەيناسى، ئەر كۆپى خەلىفەيەو يەكئەكە لە سەحابە مەزنەكان وفەقىھ وموفەسىرو زانايەكى گەورەى ئىسلام بوو، شەست سال قازى وموفتى بوو، يەكئەك بوو لە ئەھلى حەل وعەقد، كە عوسمان شەھىد بوو ئەر دانرا بە خەلىفەو نەيكرد، پاشان معاويەش داواى لىئىكرد ببىتە خەلىفەى ئەمەرى ونەيكرد، گەر چوئىت بۇ عىراق وئاشام وميسرو فارس بۇ جيهاد، چۆن دەبىت ون بىت باسى نەبىت؟ ئەرە ھەلەيەكى مئزۇبى گەورەيە بۇ ھەركەس بلى دەرچوئەبۇ جيهاد بۇ ئەر شوئىنانه! بۇ نمونە لە (الفهارس الاعلام) دا لاپەرە ۲۷۸ لە (قاده فتح الشام ومصر) دا لە حەوت جىدا ناوى عەبدولائى ھاتو بەم جۆرە. لاپەرە ۳۷، ۴۴، ۱۵۱، ۱۸۶، ۲۱۱، ۲۱۴، ۳۰۶، لە يەكەميادا دەلى پىغەمبەر نەبىتشت عەبدولائى چەند كەسى تر بەشدارى جەنگى بەدرو ئوحد بكن لەبەر تەمەن كەميان، ئىتر لەباقى لاپەرەكانى تردا تەنھا باسى خۆلادانى عەبدولائى لەر فىتنەيەى كە كەوتە نىوان موسولمانەكانەرە داواى عوسمان، ھەر بەر جۆرەش لە دوو كتئىبەكەى شىت دا كە ناوم بردن باسى دەكات^{۳۸}. ھەرۇھا لەكتئىبى (قاده النبى) دا ناوى ۲۱ سەحابە براوہ كە سەركردەى سوپاو سريەرە

678 قاده فتح الشام ومصر. اللواء الركن محمود شيت خطاب. دار الفكر. بيروت - قاده فتح العراق

والجزيرة. دار الفكر ط ۲ بيروت ۱۹۷۷ - قاده فتح بلاد فارس ايران. دار الفتاح. ط ۱ بيروت. ۱۹۶۵.

مه‌فاریز بون و کاری پیغه‌مبهران به‌جیته‌ناوه، به‌لام ناوی عه‌بدولای عومهری تیانیه، ده‌بی هوی چی بیته که پیغه‌مبهر نه‌وی رانه‌سپاردوه بیته سهرکرده، ره‌نگه‌حیکمه‌ته‌که‌ی نه‌وه‌بیته زانیویه‌تی نه‌و خوی بو فهرموده‌و زانستی قورنان وقازیه‌تی وموفتیه‌تی یه‌کلا بکاته‌وه بو نه‌و ته‌مه‌نه‌ دریزه، نه‌و‌خهریکی شه‌رو هه‌را نه‌بیته، گهر تی‌بینی بکه‌یت له به‌درو ئو‌حده‌دا نه‌یان‌ه‌یشت به‌شدار بیته، له‌خه‌نده‌قدا ناچار بوو چونکه هه‌موو شار به ژن ومندال وه‌موو شتی‌که‌وه گه‌مارو درابون ناچارن به‌رگری بکه‌ن، هه‌رچه‌ند هیچ چالاکیه‌کی سه‌ریازی نه‌وی تیا دیارنیه، له‌فم‌تی مه‌که‌دا نه‌و به‌شدار بوو چونکه هه‌ره‌موو موسولمانان چون بو عومره کردن نه‌ک شه‌ر، له‌وانی تریشدا پۆل وچالاکی دیار نیه، که‌واته نه‌و دانراوه بو نه‌وه‌ی که‌دوایی دیار بوو، پۆلی گه‌وره‌ی تیا دیت، هه‌ر بویه ناوی نه‌هاتوه^{۳۸}. که‌واته نه‌و نه‌هاتوه‌ته کوردوستان. نه‌ی نه‌و هه‌موو مزگه‌وته بو به‌ناوی نه‌وه‌وه له کوردوستان ناو‌نراوه؟ نه‌وش جینی گومانه، چونکه ده‌رکه‌وت عه‌بدولای نه‌هاتوه‌ته کوردوستان تامزگه‌وت دروست بکات، سه‌رچاوه‌کان ده‌لین هه‌موو ماله‌که‌ی بایی سه‌د لره‌م نه‌بوه وه‌ک باس کرا، چونکه ده‌یوت گهر له هاورپیکانم لابه‌دم له دنیا‌دا ناگه‌مه‌وه به‌وان له قیامه‌تدا، که‌واته پاره‌شی نه‌بوه تا بینیری بو کوردوستان مزگه‌وتی بو بکه‌نه‌وه. وه مزگه‌وت کردنه‌وه مافی به‌یتولمال بوه نه‌ک خه‌لکی، که‌واته نه‌و ناوانه خه‌لکی کوردوستان خو‌یان بو‌یان داناوه بو پیرۆزی وهیچی ترا!

679 قادة النبی. اللواء الرکن محمود شیت خطاب. الدار الشامیة - بیروت. دار القلم - دمشق. ط ۲ سنة

سه رچاوه كان

سه رچاوه عه ره بيبه كان

١. القرآن الكريم
٢. ابن حجر: شهاب الدين ابوالفضل احمد بن علي بن محمد بن محمد بن الكناني العسقلاني.
فتح الباري بشرح البخاري: القاهرة، ١٣٥١هـ
٣. ابن اعثم ، ابي محمد بن احمد بن اعثم الكوفي المتوفي سنة ٣١٤هـ
كتاب الفتوح: دارالندوة الجديدة، بيروت ١٩٦٨. الطبعة الاولى
٤. الطبري ، ابو جعفر محمد بن جرير الطبري
تاريخ الامم والملوك: دار تراث، بيروت، تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم
تاريخ الامم والملوك: منشورات مؤسسة الاعلمي للمطبوعات، بيروت ١٩٨٩. الطبعة الخامسة
٥. ابن اثير ، ابوالحسن علي بن ابي الكرم محمد بن محمد بن الاثير الجزري الملقب بعز الدين.
الكامل في التاريخ: بيروت ١٩٨٩، حققه علي شيري.
٦. ابن كثير ، عماد الدين ابوالفدا اسماعيل بن عمر بن كثير القرشي الدمشقي.
البداية والنهاية: دار احياء التراث الاسلامي، حققه علي شيري ١٩٨٨.
٧. بك ، محمد خضري بك، المفتش بوزارة المعارف
تاريخ الامم الاسلامية: مصر ١٩٦٩ المكتبة التجارية الكبرى.
٨. كارل بروكلمان
تاريخ الشعوب الاسلامية: بيروت ١٩٤٨ ط١، دارالعلم للملايين، ترجمة الدكتور نبيه منير بعلبكي
- تاريخ الشعوب الاسلامية: بيروت ١٩٧٧ ط٧، دارالعلم للملايين
٩. حسن ابراهيم حسن (الدكتور)
تاريخ الاسلام السياسي والديني والثقافي والاجتماعي: القاهرة ١٩٥٧.

١٠. الواقدي: ابي عبدالله محمد بن عمر الواقدي المتوفى سنة ٢٠٧هـ
فتوح الشام: الطبعة الثالثة ١٩٥٤ شركة مكتبة و مطبعة مصطفى البابي الحلبي
و اولاده بمصر.
١١. ابن جوزي: جمال الدين ابوالفرج ابن الجوزي
تاريخ عمر بن الخطاب، القاهرة.
١٢. ابن جبير ، محمد بن احمد جبير
رحلة ابن جبير، القاهرة ١٣٥٦هـ.
١٣. ابو يوسف ، القاضي ابويوسف يعقوب بن ابراهيم صاحب الامام ابي حنيفة.
كتاب الخراج، القاهرة ١٣٤٦هـ.
١٤. البلاذري ، احمد بن يحيى جابر البلاذري
فتوح البلدان، القاهرة ١٩٥٩.
١٥. المسعودي ، ابوالحسن علي بن الحسن بن علي المسعودي
مروج الذهب و معادن الجواهر: تحقيق محمد محى الدين، القاهرة ١٩٦٤، الطبعة
الرابعة.
١٦. ابن عبدالبر ، ابوعمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر القرطبي
الاستيعاب في معرفة الاصحاب، بيروت ١٩٩٥.
١٧. ابن حجر، شهاب الدين ابوالفضل احمد بن علي بن محمد بن محمد علي
الكناني العسقلاني.
الاصابة في تميز الصحابة: القاهرة. ١٣٢٥هـ
١٨. الحنبلي، المؤرخ الاديب ابي الفلاح عبدالحى ابن العماد الحنبلي.
شذرات الذهب في اخبار من الذهب: بيروت، داراحياء التراث العربي.
١٩. السحار، عبدالحميد جودة السحار.
صلح الحديدية: فتح مكة، القاهرة ١٩٧٧، دارمصر للطباعة.
٢٠. ارثر كرستنسن.
ايران في عهد الساسانيين: ترجمة يحيى خشاب، بيروت ١٩٨٢.
٢١. فاروق عمر (الدكتور).
تاريخ ايران: بغداد ١٩٨٩.
٢٢. السيوطي ، عبدالرحمن بن ابي بكر جمال الدين السيوطي.

- تاريخ الخلفاء: القاهرة ١٣٥١هـ، المطبعة المنيرية.
٢٣. ياقوت بن عبدالله الحموي.
- معجم البلدان: القاهرة ١٣٢٣هـ.
٢٤. ابن مسكويه ، ابن علي مسكويه الرازي.
- تجارب الامم: طهران ١٩٨٧.
٢٥. شاكر محمود راضي (اللواء الركن المتقاعد).
- يرموك و تحرير ديار الشام: بغداد ١٩٨٦.
٢٦. الخطاب - محمود شيت (اللواء الركن).
- قادة فتح العراق والجزيرة: دارالفكر، ط٣، بيروت ١٩٧٧.
- قادة فتح بلاد فارس (ايران)، دارالفتح، بيروت ١٩٦٥، ط١.
- الرسول القائد: بغداد ١٩٧٢.
٢٧. خطيب البغدادي: احمد بن علي خطيب.
- تاريخ بغداد: قاهرة، مطبعة السعادة.
٢٨. ول وايرل ديورانت.
- قصة الحضارة: ترجمة محمد بدران، الادارة الثقافة في جامعة الدول العربية.
٢٩. القضاة ، د امين القضاة.
- الخلفاء الراشدون: اعمال واحداث، مكتبة المنار، اردن ١٩٨٩، ط٢
٣٠. يوسف العث (الدكتور).
- الدولة الاموية: مطبعة الجامعة. دمشق.
٣١. مصطفى السباعي (الدكتور).
- نظام السلم والحرب في الاسلام: دمشق.
٣٢. سير توماس ارنولد.
- الدعوة الى الاسلام: ترجمة الدكتور حسن ابراهيم حسن. بيروت.
٣٣. اليعقوبي ، احمد بن يعقوب.
- تاريخ يعقوبي. نجف ١٣٥٨هـ. و تاريخ اليعقوبي . مؤسسة الاعلمي للمطبوعات .
- تحقيق عبدالأمير مهنا . بيروت ١٩٩٩.
٣٤. ابن سعد ، ابن سعد البصري الزهري.
- طبقات الكبرى. بيروت ١٣٧٦هـ.

٣٥. جوزي ، جمال الدين ابو الفرج عبدالرحمن بن علي الجوزي.
- صفة الصفة: حيدر ثاباد الدكن، بتحقيق الفاخوري، ١٣٥٥هـ.
- تاريخ عمر بن الخطاب: القاهرة.
٣٦. رفيق بك العظم.
- اشهر مشاهير الاسلام والسياسة: الطبعة الهندية، ط٤.
٣٧. احمد امين.
- فجر الاسلام: دارالكتاب العربي. بيروت ١٩٦٩ ط١٠.
٣٨. الجبوري ، عبداللطيف اسماعيل الجبوري.
- رسائل الفاروق عمر بن الخطاب. بغداد ١٩٨٩.
٣٩. مجلة المجمع العلمي العراقي.
- فاروق عمر: طبيعة الدعوة الاسلامية. بيروت ١٩٧٠.
٤٠. هيكل: محمد حسنين هيكل (الدكتور).
- الفاروق عمر: مطبعة مصر. القاهرة.
٤١. خصباك ، شاكر خصباك (الدكتور).
- الكرد والمسألة الكردية. بغداد ١٩٥٩.
٤٢. طالباني ، نوري طالباني (الدكتور).
- منطقة كركوك و محاولات تغير واقعها القومي. لندن ١٩٩٥.
٤٣. الواقدي ، محمد بن عمر واقدني.
- فتوح سواد العراق (فارسي) ترجمة ملا عبدالعزيز واعظي. تهران ١٣٧٤ ايراني.
٤٤. ژان سوازه.
- مدخل تاريخ شرق اسلامي ، ترجمة وتحقيق نوش آفرين انصاري.
٤٥. فؤاد سنرگين.
- تاريخ التراث العربي: ترجمة محمود فهمي حجازي.
٤٦. النجار ، محمد الطيب النجار (الدكتور).
- عمر: نظرة عصرية جديدة.
٤٧. العقاد ، عباس محمود العقاد.
- عبقرية عمر: دارالفكر للطباعة والنشر بغداد. بيروت.
- عبقرية خالد: دار الهلال. القاهرة ١٩٥٢.

٤٨. المودودي: ابو الاعلى المودودي.
 - مفاهيم اسلامية حول الدين والدولة. الكويت ١٩٧٧.
 ٤٩. ربيع: محمد محمود ربيع (الدكتور).
 - الثقافة الاسلامية. كويت ١٩٨٩ ط ١.
 ٥٠. السباعي: مصطفى السباعي (الدكتور).
 - نظام السلم والحرب في الاسلام. بيروت.

سەرچاوه كوردییه كان

٥١. بدلیسی ، شهرفخان كورپی شمس الدين بدلیسی.
 - شرفنامه: مامۆستا هژار كردويه به كوردی. چاپخانهی نعمان، نهجف ١٩٧٢.
 ٥٢. زکی: محمد امین زکی.
 - كوردوكوردستان: چاپخانهی دارالسلام. انتشارات سیدیان، مهاباد.
 ٥٣. مردۆخی ، محمد مردۆخی كوردستانی.
 - میژووی كوردوكوردستان: وهرگێڤر عەبدول كرىم محمد سعید، مطبعة اسعد. بغداد ١٩٩١.
 ٥٤. خەلیقی: حوسینی خەلیقی (دكتور)
 - كۆمهڵناسی كوردەواری: چاپخانهی (حوادث). بغداد ١٩٩٢.
 ٥٥. قفطان ، صالح قفطان.
 - میژووی نەتەرەوی كورد: مطبعة سلمان الاعظمي. بغداد ١٩٦٩.
 ٥٦. نەوشیروان مصطفى.
 - پەنجەكان یەكتری دەشكێنن: سلیمانی ١٩٩٨.
 ٥٧. رۆژبەیانى ، مەلا جمیل رۆژبەیانى.
 - ولات گیری ره شه خاکی عێراق: چاپی یەكەم، سلیمانی ١٩٩٧.
 - میژووی حەسەنەوێهێ و عەیارى: دارالحرية. بغداد ١٩٩٦.
 ٥٨. پلوتارك.
 - شەرەكانى ئەسكەندەرى مكدونى: و. جلال تهقى. سلیمانی ١٩٧٣ راپەرین.
 ٥٩. حویزی، مەلا رۆوف سلیم حویزی.
 - كوردستان و ئاینی ئیسلام: چاپخانهی جامعە ١٩٧٠.

۶۰. حمه كرىم ، حسن محمود حمه كرىم .
 - له مهدينه مه بۆ مدائن: سلیمانى ۱۹۹۷ .
 - ئاینى كورد: چاپى سۆیه م ۱۹۹۸ .
 - كابانى كوردی: چاپى دووهم ۱۹۹۸ .
 ۶۱. صاحب: محمد بهاوالدين صاحب .
 - پیرشالیاری زمردهشتی: مطبعة شفیق ۱۹۶۸ .
 ۶۲. نههرۆ: جواهر لال نههرۆ .
 - چاوپیاخشانیک به میژوی جیهاندا: و مرگنیر رۆوف محمد زوهدی .

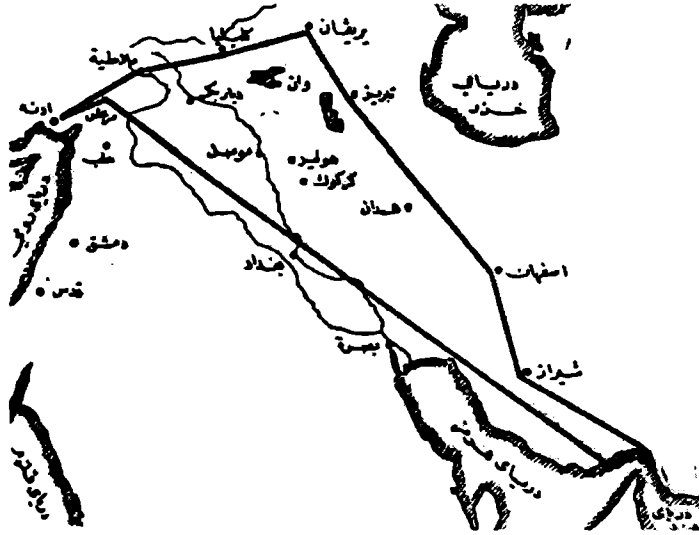
گۆڤار و رۆژنامه

۶۳. مجلة العربي، العدد (۲۶۴)، ۱۹۸۰ .
 ۶۴. گۆڤاری كۆپى زانیاری كورد، ژماره ۱۸-۱۹، بغداد، خانهقین له میژوودا، رۆژیه یانی .
 ۶۵. گۆڤاری ههزارمیزد، ۳/۵، سلیمانى ۱۹۹۸ .
 ۶۶. المورد. العدد/۱۹۹۷، ۲، الجهاد في خطابة صدر الاسلام: ناهي ابراهيم العبيدي.العراق .
 ۶۷. گۆڤاری (رامان)، ۲/۵ .
 ۶۸. گۆڤاری روناكییری (سوید)، ۲/۵ .
 ۶۹. گۆڤاری ئاوینه، ۲۴-۲۵) سانى ۱۳۷۵ ئیترانى .
 ۷۰. كوردستانى نوئى، ۱۶۱۹/۵، ۱۹۹۸/۵/۲۵ .
 ۷۱. مجلة المستقبل الاسلامي: العدد/۷۶، زيد محمد الرماني .
 ۷۲. گۆڤاری رۆشنییری نوئى: ۵/۱، د. محسن محمد حسين .
 ۷۳. كۆمەڵى سەرچاوهی تر كه له بهشی دهه مدا ههیهی لیژهدا ئاره كانمان نه هیناوه .
 ۷۴. التاريخ الإسلامی . محمود شاكر المکتب الإسلامی . بیروت . ۱۹۹۱ الطبعة السابعة
 ۷۵. ژيانى پینغه مبهرى مهزن . عزیز نه مین پارمه زانی . چاپخانه ی کامرانى . سلیمانى ۱۹۷۳ .

٧٦. اسد الغابة . عزالدين ابن الأثير . تهران . ١٣٧٧ .
٧٧. كتاب المغازي . محمد بن عمر الواقدي . تحقيق الدكتور مارسون جونس .
اوكسفورد ١٩٦٦ .
٧٨. الدرر في اختصار المغازي والسير . ابو عمر يوسف ابن عبدالبر . تحقيق الدكتور
شوقي ضيف . القاهرة ١٣٨٦ .
٧٩. العبر وديوان المبتدأ والخبر . عبدالرحمان ابن خلدون . القاهرة ١٣٨٤ .
٨٠. المحبر . ابو جعفر محمد بن ابن حبيب البغدادي . تحقيق الدكتورة ايلزة ليختن
شتيتير . بيروت ١٣٦١ .
٨١. مذكرات مأمون بيگ . ترجمة روزياني وشكور مصطفى . مطبعة المجمع العلمي
العراق
٨٢. رحلة المنشي البغدادي . محمد اسيد احمد الحسيني . شركة التجارة والطباعة .
بغداد ١٩٤٨ .
٨٣. العراق الشمالي . محمد هادي الدقتر وعبدالله حسن . بغداد ١٩٥٥ مطبعة شفيق .
٨٤. اصول اسماء المدن والمواقع العراقية . المحامي جمال بايان . بغداد ١٩٨٩ .
مطبعة الاجيال .
٨٥. رُوْزنامَهی دهنگی ميلهت . ژماره ١١٥ . (شارهيان له نيو سدهدا) . عباس سليمان
سمایل
٨٦. الفصول الفخرية . جمال الدين احمد بن عتبة . تهران شركة انتشارات علمي
١٣٦٨ .
٨٧. دلائل النبوة . ابوبكر احمد بن حسين البيهقي . تهران . انتشارات علمي ١٣٦٤ .
٨٨. در السحابة في مناقب الفراية والصحابة . الامام الشوكاني . دمشق . دار الفكر
١٩٨٤ .
٨٩. حلية الاولياء وطلقات الاصفياء . ابي نعيم الاصفهاني . مصر ١٣٥٧ قمري .
مطبعة السعادة .
٩٠. القضية الكردية في منظور الإسلامي . عبدالله طاهر . دستنوس .
٩١. ميژووی كۆیه . بهرگی دووهم . مطبعة نمیر . بغداد ١٩٨٤ .
٩٢. یادی مهردان . مهلا عهبدولكهریمی مودهپرس . بهرگی دووهم . چاپخانهی كۆپی
زانباری كورد .

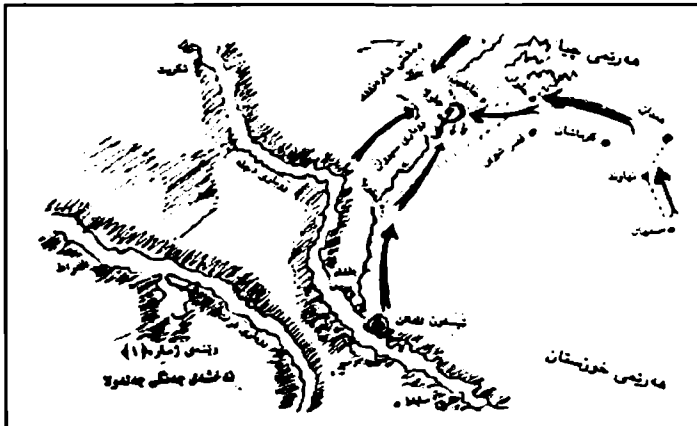
٩٣. ديوانى پيره ميتردى نهمر. به غداد ١٩٧٠.
٩٤. بنه مائهى زانياران . مهلا عهبدولكهريمى موده پريس . چاپى يه كه م . چاپخانهى شهفيق ١٩٨٤.
٩٥. فهتواكهى مهلاى خهتئى . حهسن مهحمود حه مهكهريم . سلئمانى . ٢٠٠٦ . له بلاوكراوه كانى پروژهى تيشك.
٩٦. رجال حول الرسول . خالد محمد خالد . دار الكتاب العربى . بيروت . ١٩٧٣.
٩٧. نامهى مافناس عهباس همزه خدركه بئى ناردم له سهر گوپى نه سحابه عهبدولئلا.
٩٨. نامهى كاك ئيبراهيم نهحمه بهرزنجى له (٢٠٠٢/١/٨) له سهر گوپى سهحابه.
٩٩. صور من حياة الصحابة . عبدالرحمان رافت الباشا . مطابع الوطن السعودية . ١٩٩١.
١٠٠. زاد المعاد . ابن قيم الجوزية . مؤسسة الرسالة . بيروت ١٩٨٦.
١٠١. وتهيكى بهريز حهسن شئخ عهبدولئلا عهبا بهيلئى كه له مامؤستا سيد نجم الدين تههاى وهرگرتبور.
١٠٢. وتويژ له گهل حاجى موحه ممه كوكوئى له هله بجه مانگى پئنجى ٢٠٠٢.
١٠٣. وتويژ له گهل مامؤستا شئخ موحه ممه سازانى له مالى خوئان مانگى دهى ٢٠٠١.
١٠٤. ههفته نامهى الاتحاد . ژماره ٤٥٢ له ٢٠٠١/١٢/٢١ با به تيئكى كاروان نه نومر.
١٠٥. ابو عبيدة بن جراح . مشاهير قادة الإسلام . بسام العسلى . دار النفائس . الطبعة الرابعة . بيروت ١٩٨٢.
١٠٦. تاريخ ابي الفداء (المختصر من اخبار البشر) . الملك الوئيد عماد الدين ابي الفداء . دار الكتب العلمية . بيروت ١٩٩٧.
١٠٧. بط الفداء والاخلاص سعد بن ابي وقاص . محمد عبدالجواد السكرى . دار القومية للطباعة والنشر ١٩٦٤.

نه‌خشه‌کان

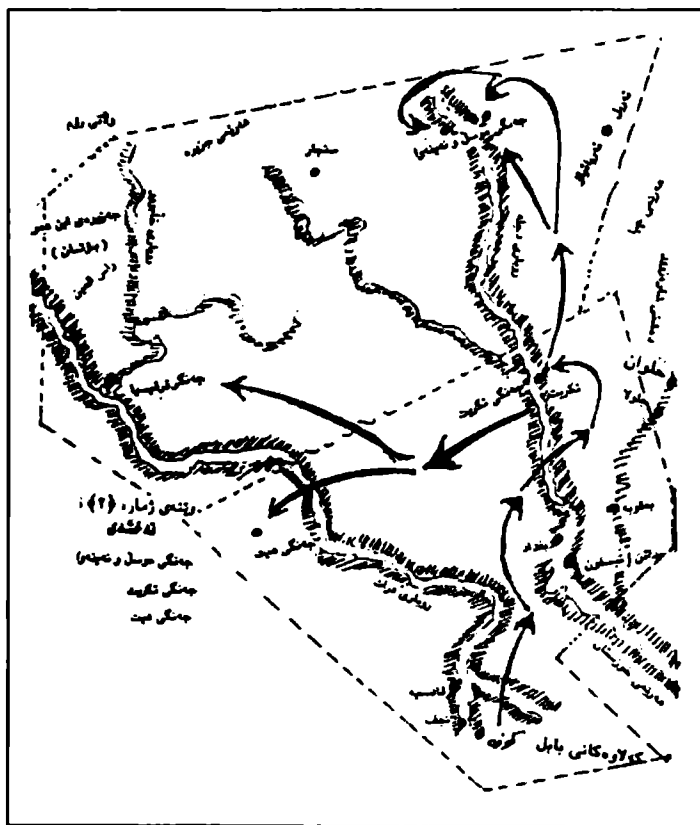

نه‌خشه‌ی کوردستان له‌زمانی شه‌ره‌نفا‌نفا

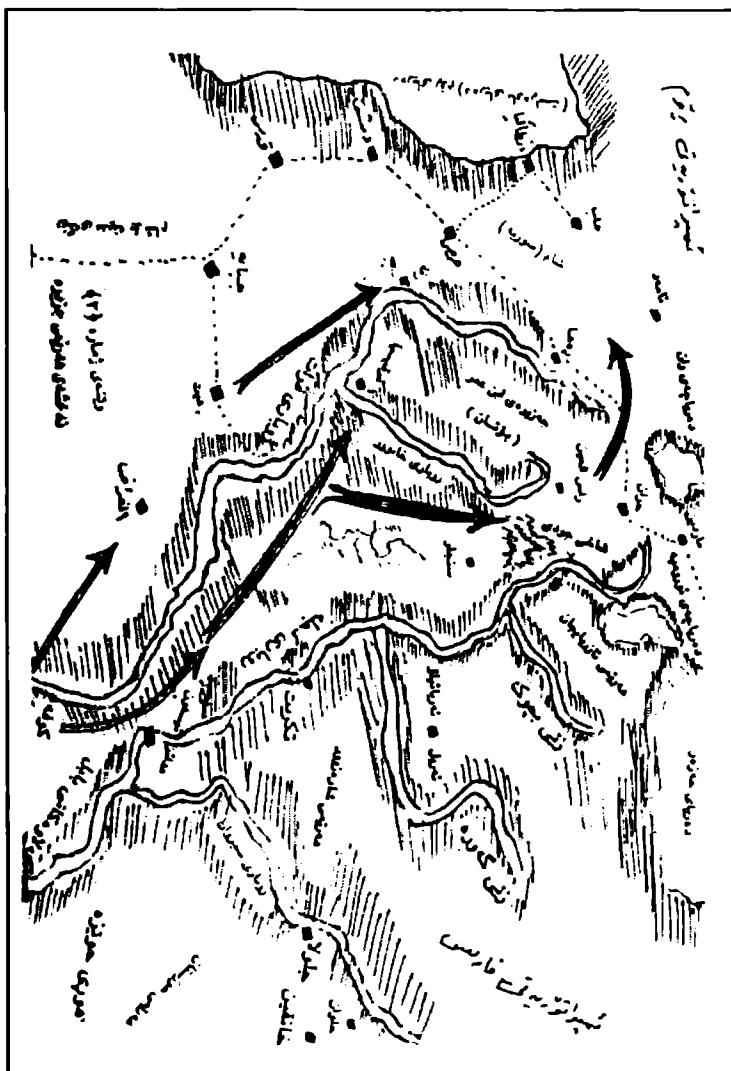
نه‌خشه‌ی ژماره (۱)

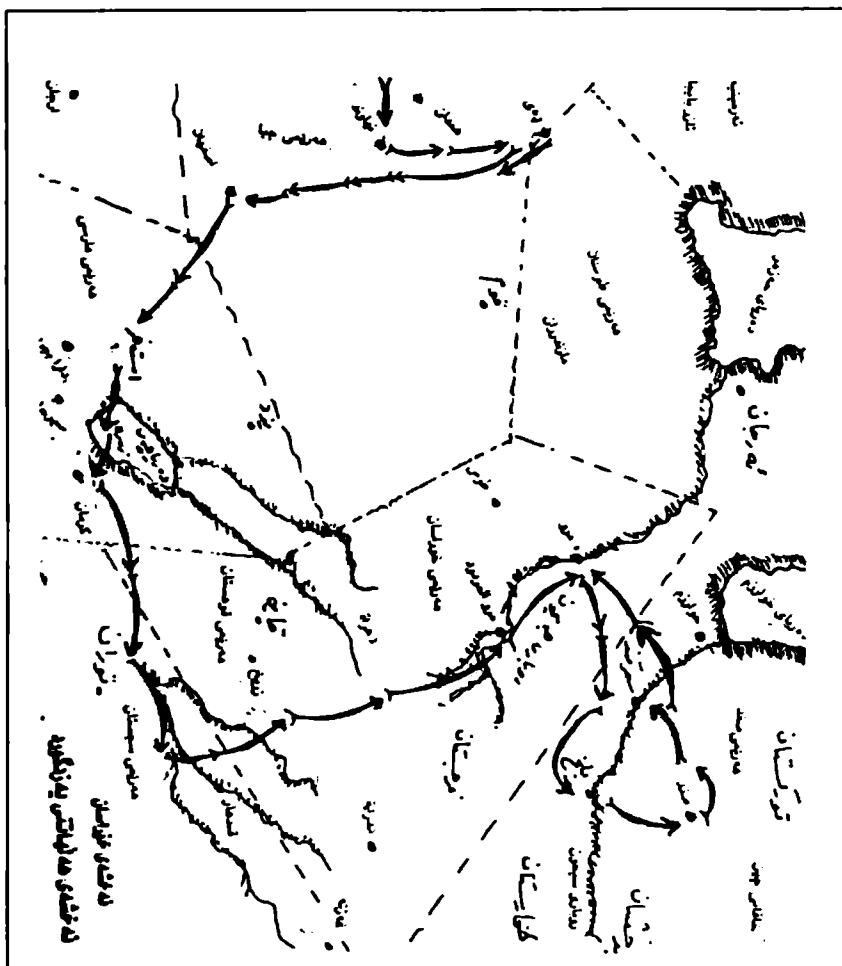
نه‌خشه‌ی ژماره (۲)

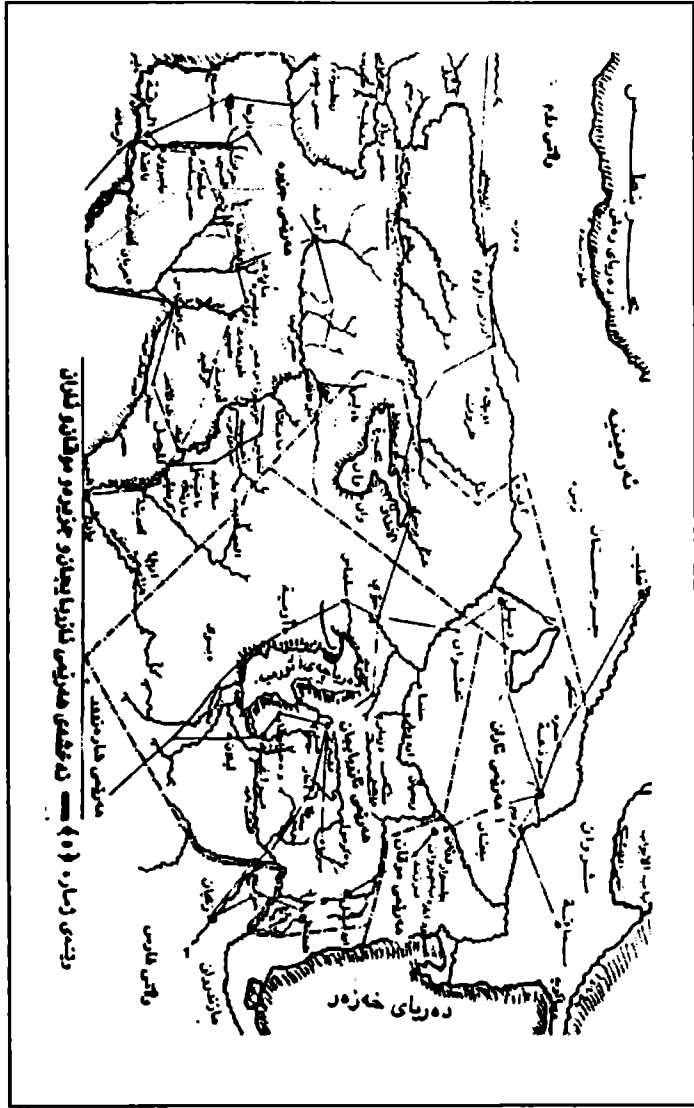
نه‌خشی ژماره (۲)

نخشه‌ی ژماره ۴

نخشی شماره (۵)

نخشی ژماره (۶)

وینەکان

مەرقەدى نەسحابە دريژ لەدەيى دىليژە لە قەرمداغ

ديژايى گۆرەكەي نەسحابە دريژ لەدەيلىژە

نـاـوـهـرۆـك

.....	پیشهکی	۵
.....	پیشهکی چاپی پینجهم	۱۵
.....	بهشی یهگههه	۲۲
.....	- سوپای ئیسلام تهقه له سنووری کوردستان دهدات	۳۴
.....	- جهنگی جهلهولا (گولآلهه)	۳۵
.....	- ههلوپستی سوپای ئیسلام.	۴۳
.....	- رزگار کردنی خانهقین و ههلووان و قهسری شیرین	۴۷
.....	بهشی دووهم	۵۵
.....	- وهستاندنی جهنگ لهدهست پیکردنی دایهلوگی میلههتان.	۵۶
.....	- ههلوپستی کورد و رای میژوونووسان.	۵۸
.....	- راهپرینی خهلکی شارهزوور.	۶۱
.....	- دروست کردنی شاری (کوفه).	۶۷
.....	- پیکهینانی سی بنکهی سهربازی.	۷۰
.....	- فارس و رۆم خویمان ساز دهکهههوه.	۷۵
.....	بهشی سییههه	۷۹
.....	- دهست پیکردنهوهی جهنگ.	۸۰
.....	- جهنگی تکریت.	۸۲
.....	- رزگار کردنی موسل و نهینهوا.	۸۵
.....	- جهنگی هیهت و قرقیسیا	۸۹
.....	بهشی چوارهم	۹۳

- ۹۴ - ههریمی جزیره.
- ۹۷ - بوچی سوپای ئیسلام روی کرده ههریمی جزیره؟
- ۱۰۲ - برپاری عومهر.
- ۱۰۸ - رزگار کردنی هه‌موو شاره کوردییه‌کان به ناشتی.
- ۱۰۸ - شاری رقه..
- ۱۱۲ - شاری ره‌ها و چه‌ران..
- ۱۱۴ - شاری ره‌ئس لعیون.
- ۱۲۲ - شاری نویسیبیین.
- ۱۲۵ - ئەنجامی روداوه‌کان..
- ۱۲۷ - بارودوخی شام دوا‌ی روداوه‌کانی جزیره..
- ۱۳۴ - خولی دهرچونی ئەفسەر و فه‌رمانده‌ی سه‌ربازی.
- ۱۳۷ - حاکمی شاری رهی پیشوازی له یه‌زدگورد ده‌کات.

به‌شی پینچهم ۱۳۹

- ۱۴۰ - چه‌نگی ئەه‌واز و نه‌هاوه‌نند
- ۱۴۰ - رزگار کردنی ههریمی خوزستان (ئه‌ه‌واز).
- ۱۴۵ - ده‌ستگیر کردنی هورمزان پاشا.
- ۱۵۲ - چه‌نگی نه‌هاوه‌نند (فتح الفتوح).
- ۱۵۵ - هه‌لو‌یستی سه‌ر کرده‌کانی ئیسلام.
- ۱۵۹ - عومهر چون سه‌ر کرده‌ی شیوا ده‌ست نیشان ده‌کات؟
- ۱۶۱ - به‌ره‌و نه‌هاوه‌نند.
- ۱۶۵ - فه‌تحو‌لفتوح.
- ۱۷۴ - چه‌نگی هه‌مه‌دان.
- ۱۷۶ - نه‌خشه‌ی دوا‌ی نه‌هاوه‌نند

- ۱۵۷ - رزگار کردنی شاری لره‌ی و (دسته‌نبی).
- ۱۸۰ - نپیننی سهر کردایه‌تی عومهر.
- ۱۸۲ - جولان به‌ره و ئه‌سفه‌هان.
- ۱۸۵ - یه‌زدگورد له نیوان ئه‌سته‌خر و کرمان دا.
- ۱۸۷ **به‌شی شه‌شهم**
- ۱۸۸ - کوردستان له نیوان نه‌خشه‌یه‌کی دوو سهره‌دا.
- ۲۰۲ - موسلمان بوونی کورد له پینووسی میژوونوسانه‌وه.
- ۲۱۲ - شاره کوردیه‌کان به ناشتی ریک که‌وتوون.
- ۲۲۱ - رزگار کردنی باب و ئه‌رمینیا.
- ۲۲۹ **به‌شی جه‌وتهم**
- ۲۳۰ - کوردستان و ئاینی ئیسلام “ کتیبکی هه‌لبه‌سراوه!
- ۲۳۵ - ژیاننامه‌ی واقیدی.
- ۲۳۶ - واقیدی له ته‌رازوی لیکۆله‌ره‌واندا.
- هه‌ردوو کتیبی افتوح سواد العراق و کوردستان و ئاینی ئیسلام راستن
- ۲۴۷ **یان هه‌له‌ستراو؟**
- ۲۵۵ - په‌تی درۆ کورته‌ه.
- ۲۶۵ - بانه‌یی ئه‌سحابه‌کوژ.
- ۲۶۸ - بانه‌یی ئه‌سحابه‌کوژ، له چی‌یه‌وه هاتوه؟
- ۲۷۵ **به‌شی شه‌شته‌م**
- ۲۷۶ - یه‌زدگورد به‌ره و خۆراسان هه‌لدیت.
- ۲۷۷ - شاری ئه‌سته‌خر.
- ۲۷۷ - شاری کرمان.

- ۲۷۸ - هەریمی خۆراسان.
- ۲۷۹ - شاری مەرۆ.
- ۲۸۱ - نامەى یەزدگورد بو خاقانى تورک و چین.
- ۲۸۳ - کوتایى پاشای کۆلۆن.
- ۲۹۲ - شههید کردنى خەلیفه عومەر!
- ۲۹۴ - گێژەلۆکەى شەر و هەرەشە.
- ۲۹۵ - مژدەى شههیدى.
- ۲۹۶ - پلانیکى سن لایەنە.
- ۳۰۰ - چۆن لە خەلیفه عومەر درا.
- ۳۰۳ - سیاسەتیکى سەیر بو هەلبژاردنى خەلیفه.

۳۱۳

بەشى نۆیەم

- ۳۱۴ - بنچینه کانی دەسهلاتى سیاسى لە دەولهتى ئىسلامیدا.
- ۳۱۵ - روالهته گشتیه کانی سسته می سیاسى ئىسلامی.
- ۳۱۷ - شیوازی دەولهت دارى لە سەردەمی خولەفادا.
- ۳۲۲ - دەولهتى عومەر.
- ۳۲۲ .۱. بەردەوامى لە فتوحاتى ئىسلامى دا.
- ۳۲۲ -۲ دامەزراندنى سیستەمی دەسهلات
- ۳۲۳ -أ- خەلیفایهتى.
- ۳۲۳ -ب- ولایهت.
- ۳۲۷ -ج- بەیتولمال (مالیه).
- ۳۲۷ -د- جزیه و ئەهلى زیمه.
- ۳۲۴ .۳. گەشەسەندنى زانست و بلاوکردنەوهى زانایان.
- ۳۴۳ - عومەر لە بەردەم گرافتهکاندا

- ۳۲۴ - چاره‌سەری عومەر بو گرتسه‌کان.
- ۳۴۸ - دروست بوون و روخانی شارستانیە‌کان.
- ۳۵۲ - هوکانی روخانی ئیمپراتۆریەتی فارس و رۆم.
- ۳۵۵ - هوئی شکستی شارستانیەتی فارس و رۆم.
- ۳۶۲ به‌شی دەیه‌م - مەزاری ئەسحابان
- ۳۶۴ - وتەیه‌ک.
- ۳۷۰ - گۆری ئەبودوجانە‌ی ئەنساری لەناوچە‌ی رانیە
- ۳۷۱ - ژياننامە‌ی ئەبودوجانە
- ۳۷۹ - گۆری عوکاشە لە کامیاران
- ۳۸۳ - گۆری میقداد لە رانیە و شارە‌بان
- ۳۸۳ - گۆری میقداد لە رانیە
- ۳۸۶ - گۆری میقداد لە شارە‌بان
- ۳۸۸ - ژيانی میقداد
- ۳۹۱ - گۆری ئەبو‌عووبە‌یدە لە دێ‌ی عەبابە‌یلێ لە هە‌لە‌بجە‌ی شە‌هید
- ۴۰۴ - گۆری ئەسحابە‌دریژ لە دێ‌لیژە
- ۴۰۴ - ژياننامە‌ی سە‌عد
- گۆری ئەسحابە عە‌بدوللأ‌ی عە‌بدوللأ‌ی کوری ئە‌بو ئە‌یوبی ئە‌نساری لە
- ۴۰۸ گوندی سەرچیا لە رانیە.
- ۴۰۹ - عە‌بدوللأ‌ی کوری ئە‌بو ئە‌یوبی ئە‌نساری
- ۴۱۲ عە‌بدوللأ‌ی کوری عومەر
- ۴۱۴ - عە‌بدوللأ‌ی کوری جە‌ندە‌ل
- ۴۱۶ - گۆری عە‌بدوللأ‌ی کوری عومەر لە زۆ‌ر جیگە لە زۆ‌ر جیگە
- ۴۱۸ - مزگوتە‌کانی عە‌بدوللأ‌ی کوری عومەر لە کوردستان.

٤١٩	ٲو مزكٲوتانه ناوى عهءءولآيان لهسمره	-
٤٤٠	سهرچاوهكان.	-
٤٤٩	نهخشهكان	-
٤٥٤	وٲنهكان	-
٤٥٦	ناوهروك	-

برۆفايل:

ناو: خەسەن مەحمود حمە كەرىم
سالى ۱۹۵۵ لە شارى ھەلەبجە شەھىد لە دايكبوو. سەرەتاكانى
خويندىنى لە ھەلەبجە تەواو كىردوو، بە كالىۇرئۇسى لە ميژوودا ھەيە،
ئىستا مامۇستايە لە ناوئىدى مەستورە لە شارى سليمانى. ئەندامى كارايە
لە يەكپەتەي رۆژنامەنووسانى كوردستان. ئەندامە لە كۆمەلەي كەلەپوورو
فۆلكلورى كوردى. ئەندامە لە يانەي قەلەم. سەرەتاكۆمەلەي كىچىرۆك
و بابەتەي بواری ئەدەبىي بلاو كىردووتەو. ئىستا بە ميژووي كوردەو
خەرىكە.

بەرھەمەكانى:

- كوردستان لە بەردەم فتوحاتى كوردستاندا.
- كاپانى كوردى.
- ئايىنى كورد لە تۇفانى نوحەو تا ھاتنى ئىسلام .
- كاومو نەورۆز لە ئىوان ئەفسانەو ئايىندا.
- لە مادەو بۇ مەدىنە.
- لە مەدىنەو بۇ مەدائىن.
- سوپاي ئىسلام دەگاتە ستوورى كوردستان
- مەلای خەتە ئەفسانەي ميژوو نووسىك
- رۆلى مەلا ئىدىرىسى بدلىسى لە يەكگرتتى ميرنشىنە كوردپەكاندا
- محەممەد ناسراوترين كەسايەتەي ميژوو
- ديموكراتى بەيىن حىجاب. وەرگىراو لە عەرەبپەو.
- ھەنگاو كورتترين رىئە. چىرۆك.
- شايپەكەي شەلەمچە. چىرۆك
- دوو پشكۆي يەكئاگر. چىرۆك.
- قەتجى ناوچە كوردپەكان بە ناشتە بوە يان بەشەر؟
- ئايىنى كورد
- لە گەل كۆمەلەي كىچىرۆك بابەتەي ميژووي لە رۆژنامەو گۇفارەكانى دەرەو
كوردستاندا.

